

KATOLICKI UNIWERSYTET LUBELSKI JANA PAWŁA II

WYDZIAŁ TEOLOGII

INSTYTUT NAUK TEOLOGICZNYCH

Ks. mgr lic. Krzysztof Szyndler

Nr albumu: 157928

**ZNAJOMOŚĆ I AKCEPTACJA WARTOŚCI RELIGIJNO-MORALNYCH.
STUDIUM KATECHETYCZNO-SOCJOLOGICZNE W ŚWIETLE BADAŃ
MATURZYSTÓW ARCHIDIECEZJI PRZEMYSKIEJ**

Rozprawa doktorska

napisana na seminarium z katechetyki

psychologiczno-pedagogicznej

pod kierunkiem

ks. prof. dra hab. Pawła Mąkosy

Lublin 2023

Spis treści

Wykaz skrótów	5
Wstęp	6
Rozdział I. Wartości religijno-moralne w założeniach programowych nauczania religii w liceum.....	25
1.1. Postawy wobec prawd wiary katolickiej.....	26
1.1.1. Postawy wobec Boga w Trójcy Świętej Jedynego	26
1.1.2. Postawy wobec Jezusa Chrystusa.....	35
1.1.3. Postawy wobec Ducha Świętego	45
1.1.4. Postawy wobec Kościoła	50
1.1.5. Postawy wobec Maryi	62
1.2. Katolicka liturgia i modlitwa	70
1.2.1. Istota i znaczenie liturgii	70
1.2.2. Znaczenie i liturgia sakramentów	77
1.2.3. Istota i rodzaje modlitwy	89
1.3. Katolickie zasady moralne	98
1.3.1. Koncepcja sumienia i grzechu	98
1.3.2. Geneza i przesłanie <i>Dekalogu</i>	105
1.3.3. Cnoty boskie i kardynalne	117
1.3.4. Przykazania kościelne	123

Rozdział II. Metodologia badań i charakterystyka środowiska badawczego.....	125
2.1. Znaczenie badań empirycznych w teologii pastoralnej i katechetyce	125
2.2. Kwestionariusz ankiety i dobór próby badawczej	131
2.3. Charakterystyka środowiska badawczego	136
2.3.1. Historyczne dzieje archidiecezji przemyskiej	141
2.3.2. Położenie oraz struktura archidiecezji przemyskiej	143
2.3.3. Życie religijne archidiecezji przemyskiej.....	145
2.3.4. Edukacja religijna w archidiecezji przemyskiej	149
Rozdział III. Znajomość wartości religijno-moralnych w świetle badań empirycznych.....	155
3.1. Znajomość prawd wiary	156
3.2. Znajomość sakramentów i formuł modlitewnych.....	172
3.3. Znajomość zasad moralnych	189
Rozdział IV. Akceptacja wartości religijno-moralnych w świetle badań empirycznych.....	201
4.1. Akceptacja prawd wiary i związek z Kościołem	202
4.2. Udział w życiu sakramentalnym i życiu modlitwy	226
4.3. Akceptacja zasad moralnych.....	252
Rozdział V. Wnioski i postulaty katechetyczne.....	292
5.1. Znaczenie nauczania religii w szkole dla wiedzy i wiary religijnej.....	293
5.2. Postulaty odnośnie do przekazu wiedzy religijnej	315
5.2.1. Dobór treści katechetycznych oraz potrzeba preewangelizacji.....	316
5.2.2. Dobór metod katechetycznych	327
5.3. Postulaty odnoszące się do akceptacji wartości religijno-moralnych.....	354
5.3.1. Potrzeba ewangelizacji – głoszenie kerygmatu.....	356
5.3.2. Korelacja środowisk wychowania religijnego.....	365

Zakończenie	379
Aneksy	386
Aneks 1. Kwestionariusz ankiety	386
Aneks 2. Statystyczny maturzysta archidiecezji przemyskiej.....	397
Bibliografia	402
I. Źródła.....	402
1. Źródła wytworzone.....	402
2. Dokumenty Soboru Watykańskiego II	402
3. Nauczanie papieży	402
4. Dokumenty Stolicy Apostolskiej.....	405
5. Księgi liturgiczne.....	406
6. Dokumenty Kościoła w Polsce.....	406
7. Podręczniki do katechezy	406
II. Literatura przedmiotu	407
III. Literatura pomocnicza.....	416
Wykaz tabel	421
Wykaz wykresów	426
Wykaz rysunków.....	428

Wykaz skrótów

CBOS	<i>Centrum Badania Opinii Społecznej</i> , Warszawa 1982-
CT	<i>Catechesi tradendae</i> . Posynodalna adhortacja apostolska Jana Pawła II o katechizacji w naszych czasach, 16 października 1979
DK	<i>Dyrektorium o katechizacji</i> , Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, 23 marca 2020
DOK	<i>Dyrektorium ogólne o katechizacji</i> , Kongregacja ds. Duchowieństwa, 15 sierpnia 1997
EG	<i>Evangelii gaudium</i> . Posynodalna adhortacja apostolska Franciszka o głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie, 24 listopada 2013
GUS	Główny Urząd Statystyczny
ISKK	<i>Instytut Statystyki Kościoła Katolickiego</i> , Warszawa 1993-
KBPN	<i>Krajowe Biuro Przeciwdziałania Narkomanii</i> , Warszawa 1993-
KKK	<i>Katechizm Kościoła katolickiego</i> , Poznań 1994
KKKK	<i>Kompendium katechizmu Kościoła katolickiego</i> , Kielce 2005
KPK	<i>Kodeks prawa kanonicznego</i> , Poznań 1984
OsRomPol	„L'Osservatore Romano” (wersja polska), Città del Vaticano 1980-
PDK	<i>Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce</i> , Konferencja Episkopatu Polski, 20 czerwca 2001
RSa	„Resovia Sacra”, Rzeszów 1994-
ZFK	„Zeszyty Formacji Katechetów”, Radom 2000-

Zastosowane cytaty z *Pisma Świętego* według: *Biblia Tysiąclecia*. Wyd. V. Poznań-Warszawa 1999, łącznie z zawartymi tam skrótami; dokumenty Soboru Watykańskiego II według edycji: Sobór Watykański II. *Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*. Poznań 2002, łącznie z przyjętymi tam skrótami.

Wstęp

Pojęcie „wartość” to obecnie słowo często używane w odniesieniu do wielu przestrzeni. Naukę zajmującą się wartościami nazywamy aksjologią. Termin ten pochodzi od greckich słów *axios* – oznaczające to, co godne, cenne, warte, oraz *logos* – wiedza, nauka o wartościach¹. Pojęcie „aksjologia” zostało użyte w języku filozofii na początku XX wieku². Francuz Paul Lapie jako pierwszy posłużył się tym określeniem w literaturze, tj. w dziele pt. *Logique de la volonte* w 1902 roku³. Aksjologia to nauka oceniająca rzeczy w odniesieniu do ich wartości, znaczenia, użyteczności. Wobec tego stanowi ona integralną część realistycznej filozofii, a przede wszystkim wspólne podparcie dla nauk humanistycznych, takich jak: psychologia, pedagogika czy socjologia, które próbując zrozumieć świat i człowieka, nie mogą ignorować fundamentalnych wartości ludzkiej osoby⁴.

Pojęcia wartości używa się w wielu dziedzinach naukowych: socjologii, religii, filozofii, etyce, matematyce czy ekonomii. Dlatego też uniwersalna definicja Mieczysława Łobockiego wskazuje, iż wartość „to wszystko, co uchodzi za ważne i cenne dla jednostki i społeczeństwa oraz jest godne pożądania, co łączy się z pozytywnymi przeżyciami i stanowi jednocześnie cel dążeń ludzkich”⁵. Można zatem powiedzieć, iż wartość w tej koncepcji warunkuje pewną motywację osoby do osiągnięcia danego celu. Zygmunt Mysłakowski jeszcze szerzej opisuje, czym ona jest: „Wartość polega na przeżyciu znaczenia jakiejś rzeczy, a więc ma sens nie w świecie samych rzeczy i ich wzajemnych obiektywnych stosunków (co jest domeną nauk przyrodniczych), lecz w świecie humanistycznym, tj. w odniesieniu rzeczy do ducha ludzkiego. Rzecz jakaś jest dla nas wartościowa, jeżeli odpowiada jakiemuś zapotrzebowaniu, jakiejś gotowości do jej przeżycia, w przeciwnym razie nie istnieje dla nas jako wartość”⁶. Wczytując się w etymologię słowa „wartość”, można zatem zauważyć pewną trudność w odnajdywaniu jej

¹ Por. R. Darowski, *Filozofia człowieka*, Kraków 1992, s. 100; por. W. Tatarkiewicz, *Pisma z etyki i teorii szczęścia*, Wrocław-Warszawa-Kraków 1992, s. 75.

² A. Molesztak, A. Tchorzewski, W. Wołoszyn, *W kręgu wartości moralnych nauczyciela*, Warszawa 1996, s. 12.

³ *Mały słownik etyczny*, red. S. Jedynek, Bydgoszcz 1994, s. 9.

⁴ S. Kowalczyk, *Filozoficzne koncepcje wartości*, „Collectanea Theologica” 56 (1986), t. I, s. 37.

⁵ M. Łobocki, *Pedagogika wobec wartości*, w: *Kontestacje pedagogiczne*, red. B. Śliwerski, Kraków 1993, s. 125.

⁶ Z. Mysłakowski, *Wychowanie człowieka w zmiennej społeczności*, Warszawa 1965, s. 63.

sensu. Jak zauważa Stanisław Kowalczyk, definicja wartości jest trudna z dwu powodów. Po pierwsze, kategoria wartości jest zakresowo równie szeroka jak pojęcia bytu, aktu itp., co uniemożliwia definicję w jej klasycznym rozumieniu (z podaniem rodzaju i różnicy gatunkowej), po drugie, każda wartość zawiera element odczucia i oceny, co dodatkowo komplikuje jej opis⁷. Wskazuje również na to zjawisko Władysław Tatarkiewicz: „Zdefiniowanie wartości jest trudne, jeśli w ogóle możliwe [...]. To, co wygląda na definicję wartości, jest raczej zastąpieniem wyrazu przez inny wyraz mniej więcej to samo znaczący albo jest jego omówieniem”⁸. Dokonując analizy eksplikacji terminu „wartość” z punktu widzenia różnorodnych nauk społecznych, można wskazać na następujące punkty styczne, dotyczące problematyki świata wartości:

- „wartości istnieją;
- istnieje niezgodność co do rozumienia sposobu ich istnienia i ich natury;
- istnieje rozbieżność co do możliwości ich poznania;
- wartości stanowią ważną dziedzinę badawczą;
- samo pojęcie „wartości” jawi się jako trudne do jednoznacznego zdefiniowania;
- wartości są ujmowane w różnorodne, często nieprzystające do siebie klasyfikacje i typologie;
- wartości oznaczają różne klasy przedmiotów;
- wartości można ujmować hierarchicznie, systemowo, strukturalnie;
- wobec wartości stosowane są różnorodne procedury badawcze;
- brak w dziedzinie teorii wartości takiego zagadnienia, którego rozwiązanie byłoby powszechnie uznane”⁹.

Filozofowie zajmowali się tematyką związaną z wartościowaniem już od starożytności. Najczęściej używane przez nich określenia to: *agathon*, *bonum*, a także „cnota” czy „powinność”. Termin „wartość” upowszechnił w filozofii pod koniec XIX wieku Friedrich Nietzsche, głosząc hasło „przewartościowania wszystkich wartości”¹⁰. Problematyka wartości rozwijała się w różnych nurtach filozoficznych. Jednak jej geneza ma związek z filozofią nowożytną (D. Hume, I. Kant). To właśnie Immanuel Kant rozdzielił porządek bytowania (*Sein*) od porządku powinności (*Sollen*) oraz dziedziny poznania od dziedziny świadomości, dając początek nowej dyscyplinie filozoficznej, tj. aksjologii, której

⁷ Tamże, s. 38.

⁸ J. Głuszyński, *Wartości a wychowanie*, „Chowanna” 1983, nr 2, s. 105.

⁹ A. Ryk, *Próba rozumienia pojęcia „wartość” w ujęciu nauk społecznych*, w: *Człowiek – wartości – pedagogika*, red. M. Nowicka-Kozioł, Kraków 2007, s. 89.

¹⁰ P. Oleś, *Wartościowanie a osobowość. Psychologiczne badania empiryczne*, Lublin 1989, s. 7.

zadaniem było rozpatrywanie oraz interpretacja wartości w zależności od głównych założeń danego nurtu filozoficznego¹¹.

Jedną z najbardziej znanych hierarchii wartości przedstawił Max Scheler. Jego koncepcja zawiera wszystkie odmiany wartości, a przy tym ma charakter teocentryczny i personalistyczny. M. Scheler dzieli wartości na zmysłowe (to, co przyjemne i nieprzyjemne), witalne, duchowe: logiczne, estetyczne i etyczne, oraz religijne¹². Twierdził on, iż możliwość zestawienia wartości w hierarchię wynika z uznawania stopnia wartości (wartości niższe i wyższe względem siebie). Wartości wyższe są wieczne, niepodzielne, a także jednoczą ludzi. Jego zdaniem w uporządkowanym systemie wartości jest miejsce dla Absolutu – stanowiącego byt wartości¹³. Filozofia wartości, a może raczej aksjologia, będąca działem filozofii, przedstawia świat wartości jako pewnego rodzaju busołę, dzięki której możemy poruszać się w określonych grupach społecznych, kulturach, sytuacjach emocjonalnych itp. Na podstawie etycznych koncepcji dobra, prawdy i piękna wieloaspektowo rozważa problematykę funkcjonowania człowieka w świecie, jego zachowań, postaw i dążeń. Ponadto niejednokrotnie stanowi ona fundament do rozstrzygnięcia egzystencjalnych zagadnień wobec innych nauk społecznych.

Inną dziedziną, także zajmującą się wartościami, jest psychologia, która analizując człowieka, często w szczególny sposób za przedmiot badań obiera jego świat wartości. Wszystkie cele, dążenia, pragnienia, motywacje niejako ściśle wiążą się z aksjologicznym wymiarem ludzkiej psychiki. Nie można zatem ignorować fundamentalnego systemu wartości uznawanego indywidualnie przez każdego człowieka. Autorem pierwszej koncepcji wartości w dziedzinie psychologii był Gordon Allport (1931). To on, wraz z Philipem Vernonem, jako pierwszy zaprezentował narzędzie do badania wartości, badając osobowość człowieka. Wspólnie postulowali, iż pomiar wyizolowanych cech lub zdolności człowieka nie daje prawdziwego obrazu jego osobowości. Osobowość człowieka jest jedyna i niepowtarzalna (*unique system*), a przy tym stanowi nadrzędną strukturę, której niejako podporządkowane są pojedyncze czynniki¹⁴. Wobec tego, w kolejnym kroku badawczym, próbują oni znaleźć odpowiednią płaszczyznę opisu i porównań. Płaszczyzna powinna umożliwiać zarówno precyzyjny opis wszystkich ludzkich osobowości, a ponadto także opis

¹¹ Por. Z. Zdybicka, *Religia i religioznawstwo*, Lublin 1992, s. 180-181.

¹² J. Galarowicz, *Na ścieżkach prawdy. Wprowadzenie do filozofii*, Kraków 1992, s. 575; E. Gilson, T. Langan, A.A. Maurer, *Historia filozofii współczesnej od Hegla do czasów najnowszych*, Warszawa 1977, s. 114-116.

¹³ U. Dudziak, *Postawy wobec wychowania seksualnego a hierarchia wartości nauczycieli*, Lublin 2009, s. 73.

¹⁴ J. Ciecuch, *Kształtowanie się systemu wartości. Od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Warszawa 2013, s. 20.

specyfiki każdej indywidualnej osobowości jako scalonego systemu, a nie tylko sumy wyizolowanych czynników. Ów warunek spełniają właśnie wartości i zainteresowania człowieka¹⁵. Bazując na założeniach G. Allporta oraz Ph. Vernona, wielu współczesnych psychologów problematykę wartości wiąże z kwestią osobowości, uznając, że to system wartości wyznacza różnorodne relacje. Wartości często utożsamiane są z samym procesem wartościowania, urzeczywistniania wartości, a przy tym z przypisywaniem osobom, rzeczom i zdarzeniom poziomu integracji z wartościami¹⁶. Klasyczne podejście do ujęcia kategorii wartości, jako jeden z pierwszych, przedłożył Eduard Spranger, prezentując klasyfikację wartości według kryterium tematycznego, które nie tylko bazowało na obiektywnych cechach życia społecznego i jego organizacji, ale w równej mierze odwoływało się do kulturowego uwarunkowania zachowania i działalności człowieka. Wobec powyższego kryterium wartości można usytuować w sześciu kategoriach: wartości teoretyczne, ekonomiczne, społeczne, estetyczne, polityczne i wartości religijne¹⁷. W definicjach z dziedziny psychologii wartościom nadaje się szerokie znaczenie i często określa się nimi pewne przekonania, które dają podstawę normom etycznym, a także zasadom postępowania, wzorcom zachowania przyjętym w danej społeczności czy kręgu kulturowym¹⁸. Przykładem definicji wartości o charakterze psychologicznym jest formuła Włodzimierza Szewczuka, który w jej objaśnieniu uwidacznia rolę relacji między podmiotem i przedmiotem: „Wartość, cecha obiektu (rzeczy, człowieka, idei) w relacji do podmiotu, jego potrzeb, dążeń i zainteresowań; w tym sensie wartość ma charakter subiektywny; równocześnie wartość jest wyznaczona obiektywnymi właściwościami przedmiotu i społeczno-historycznych warunków kontaktu z nim. Wartości wchodzą w skład światopoglądu człowieka i stanowią istotny element regulacji zachowania”¹⁹.

Obecnie wyszukując definicję wartości w *Słowniku psychologii*, natkniemy się na spójną definicję: „Wartość (*value*) to: 1. własność bądź jakość rzeczy czyniąca ją użyteczną, pożądaną bądź wysoko ocenianą. Definicja ta, zwróćmy uwagę, ma aspekt pragmatyczny;

¹⁵ Tamże, s. 20-21.

¹⁶ Por. P. Oleś, *Wprowadzenie do psychologii osobowości*, Warszawa 2003; K. Ostrowska, *W poszukiwaniu wartości*, Kraków 2004; S. Siek, *Wybrane metody badania osobowości*, Warszawa 1983.

¹⁷ T. Kluz, *Psychospołeczne uwarunkowania wyborów wartości przez młodzież*, Łódź 2007, s. 36.

¹⁸ H. Liberska, *Klasyczne i współczesne podejścia do wartości w psychologii*, s. 21, <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/6350/Klasyczne%20i%20wsp%C3%B3%C5%82czesne%20podej%C5%9Bcia%20do%20warto%C5%9Bci%20w%20psychologii.pdf?sequence=1&isAllowed=y> dostęp: 25.01.2022).

¹⁹ Cyt. za: R. Skrzypniak, *Wartości w procesie wychowania rodzinnego*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2000, t. 12, s. 34.

wartość rzeczy zależy od jej roli w społecznym procesie wymiany, sama z siebie rzecz nie ma wartości”²⁰.

Można zatem zauważyć, że w dziedzinie psychologii zdefiniowanie wartości odbywa się w różnorodny sposób. Postrzega się je z jednej strony jako filozoficzne abstrakcje, stany umysłu, a z drugiej jako cele i dążenia. Zauważalne są również próby ich usytuowania, nadania konkretnego miejsca w hierarchii. Złożoność i trudność wyjaśnienia wartości wiąże się z wieloma uwarunkowaniami, z którymi ściśle łączą się: osobowość, kultura, środowisko społeczne. Mnogość definicji oraz klasyfikacji dowodzi różnorodności stanowisk psychologów wobec problematyki wartości.

Socjologiczny kontekst wartości stawia człowieka jako jednostkę w świetle jego dążeń i pragnień, często w relacji do danej grupy odniesienia. Analizując wartości na kanwie socjologicznych wypowiedzi, możemy doszukiwać się bardziej pragmatycznego charakteru problematyki wartości, gdyż – jak zauważa Urszula Ostrowska – „kwestie aksjologiczne zdają się wytyczać najistotniejsze kręgi problemów ludzkości nowego stulecia, należy zatem to zagadnienie podejmować, poznawać, zgłębiać, krystalizować w różnorodnych ujęciach problemowych”²¹. Zdaniem socjologów, wartości są relatywne, nie są dane raz na zawsze i nie są uniwersalne, co więcej: dotyczą różnych treści w odmiennych zbiorowościach. W literaturze socjologicznej istnieje wiele definicji oraz różnorodność stanowisk dotyczących opisanie roli wartości w życiu jednostki i społeczeństwa. „Socjolog bada wartości, które zostały zinternalizowane w procesie socjalizacji pierwotnej i wtórnej oraz w określonym kontekście społeczno-kulturowym. Mogą być one zatem rozumiane jako obowiązujące w danej grupie przekonania co do ważności pożądanego i hierarchii osób lub rzeczy pod określonym kątem widzenia”²². Pierwsza definicja wartości w kontekście socjologicznym została sformułowana przez Floriana Znanieckiego oraz Williama Thomasa. Opisują oni wartości jako obiekty determinujące określone psychiczne przeżycia oraz działania jednostek jako członków grupy społecznej. Wobec tego każdy przedmiot, który posiada treść empiryczną i jest dostępny dla członków grupy społecznej, a przy tym posiada znaczenie, ze względu na swoisty charakter swojej działalności, stanowi wartość społeczną²³. Przykładem socjologicznej definicji, prezentowanej przez pedagog Renatę

²⁰ A.S. Reber, *Słownik psychologii*, red. I. Kurcz, K. Skarżyńska, Warszawa 2002.

²¹ U. Ostrowska, *Edukacja przelomu wieków wobec kwestii aksjologicznych*, Olsztyn 2001, s. 7.

²² J. Mariański, *Wartości codzienne, sensotwórcze i ostateczne w świadomości maturzystów puławskich*, s. 17, https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/11183/1/J_Marianski_Wartosci_codzienne_sensotworcze_i_ostateczne.pdf (dostęp: 2.02.2023).

²³ W.J. Thomas, F. Znaniecki, *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. 1, Warszawa 1976, s. 54.

Doniec, jest sformułowanie, iż: „Wartość ma znaczenie bezwzględne [...]. Jawi się jednostce jako wymóg, któremu należy sprostać [...]. Urzeczywistniając wartości, wykracza jednostka poza swoją jednostkowość, ukierunkowuje się ku społeczeństwu”²⁴. Współcześnie – według Piotra Sztompki – wartości to „reguły, których przedmiotem są pożądane, godne, słuszne cele działań”²⁵. Jego zdaniem „wartości pełnią istotne społeczne funkcje, w szczególności przyczyniają się zarówno do funkcjonowania zbiorowości, jak i dobrostanu jednostek”²⁶. Zwraca on uwagę, iż funkcjonowanie wartości w danej kulturze jako system wartości stanowi fundament wspólnot społecznych, ponieważ wyznawanie podobnych wartości jest istotnym czynnikiem wytwarzającym więzi międzyludzkie, łączące w grupy. P. Sztompka, przytacza metaforyczne określenia wartości jako „cement społeczny” (powołując się na stanowisko Jona Elstera), mechanizm łączący „tryby maszyny społecznej” (opinia Richarda Sennetta), a także czynnik stanowiący „smar społeczny” umożliwiający harmonijne relacje (pogląd Marii Ossowskiej)²⁷. Janusz Mariański zauważa z kolei, iż w socjologii wyróżnia się dwie kategorie wartości – osobowe i społeczne. Wartości osobowe pozostają w relacji do orientacji życiowej ostatecznej, np. zbawienie człowieka (tzw. wartości ostateczne), lub są ukierunkowane na codzienną egzystencję, jak również zaspokajanie potrzeb życiowych (tzw. wartości codzienne)²⁸. J. Mariański prezentuje relatywną właściwość wartości, wskazując, iż socjologowie często podkreślają różnicę między tym, co jest upragnione, a tym, czego powinno się pragnąć. Autor zaznacza: „W szeroko rozumianych wartościach życiowych mieszczą się wartości moralne związane z kategoriami dobra i zła; tego, co powinno się czynić i czego należy zaniechać; tego, co szlachetne i godne człowieka jako człowieka, jak i to, co jest sprzeczne z godnością osobową człowieka. Mogą być one rozumiane jako obowiązujące w danej grupie społecznej czy w całym społeczeństwie przekonania co do ważności pożądania pewnych dóbr i hierarchii rzeczy pod określonym kątem widzenia, nie tylko w sensie pragnieniowo-przyjemnościowym (wartości życiowe), ale przede wszystkim słusznościowo-powinnościowym (wartości moralne). Wartości moralne są bardziej stabilne, bardziej zakorzenione w strukturze osobowości jednostki niż wartości życiowe”²⁹. Podsumowując, w socjologii, w rozumieniu wartości często zwraca się uwagę na rolę pozytywnych emocji.

²⁴ R. Doniec, *Stanisława Brzozowskiego filozofia pracy jako wartości i tworzywa kultury. Spór o wartości w kulturze i wychowaniu*, red. F. Adamski, Kraków 1991, s. 59.

²⁵ P. Sztompka, *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2012, s. 345.

²⁶ Tenże, *O pojęciu kultury raz jeszcze*, „Studia Socjologiczne” 2019, nr 1 (232), s. 11.

²⁷ Tamże, s. 19.

²⁸ J. Mariański, *Wartości codzienne, sensotwórcze...*, dz. cyt., s. 22-23.

²⁹ Tamże, s. 18.

W jej ujęciu wartości skupiają na sobie pragnienie, pożądanie i dążenie człowieka. Stanowią one niejako „siłę napędową” w ukierunkowaniu działań jednostki bądź grupy społecznej na to, na czym najbardziej jej zależy. Ponadto należy zaznaczyć tu uniwersalny charakter wartości, gdyż one dotyczą różnorodnej strony ludzkiej działalności, regulują zaspokajanie wszelkich potrzeb i pragnień człowieka, a przy tym wpływają na funkcjonowanie jego procesów poznawczych, emocjonalnych i społecznych.

Na potrzeby niniejszej pracy należy jednak zastanowić się, czym są wartości religijno-moralne i jaką pełnią rolę we współczesnym społeczeństwie. Z pewnością istnieje wiele cennych opracowań, których przedmiotem rozpraw były wartości i świat aksjologii, jednakże obszar ten wciąż pozostaje otwartym i trudnym terenem badań, choćby ze względu na dynamikę przemian społeczno-kulturowych, które dokonują się we współczesnym społeczeństwie. Nie da się nie zauważyć, że współczesne realia nie promują wartości religijnych czy moralnych. Co więcej, dostrzega się, że w większości przypadków na czele hierarchii wartości stoją dobra materialne i daleko postępująca sztuczna inteligencja, stosowana niemalże we wszystkich dziedzinach życia każdego człowieka. Można stwierdzić, iż obecnie wartości religijne i moralne są skutecznie eliminowane z życia społecznego, a nawet rodzinnego.

Podjęciu takiego, a nie innego problemu badawczego przyświecają cele teoretyczny i praktyczny. Teoretyczny, ponieważ przyczyni się do określenia obrazu polskiej rzeczywistości z dziedziny wartości religijnych i moralnych wśród młodych ludzi, i praktyczny, gdyż wnioski wypływające z rozprawy mogą prowokować do formułowania aktualnych wskazówek w ramach edukacji religijnej.

Podstawą wartości religijno-moralnych jest Objawienie, w którym zawiera się słowo Boga. Bóg wskazuje drogę wartości fundamentalnych, które stanowią o godności człowieka stworzonego na obraz i podobieństwo Boga. Można zatem stwierdzić, iż źródłem wartości religijno-moralnych są: *Pismo Święte*, *Dekalog*, przykazanie miłości. Sobór Watykański II w *Deklaracji o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich* podkreśla znaczenie dóbr moralnych, które – obok sprawiedliwości społecznej, pokoju i wolności – winny stanowić obszar wspólnej troski wszystkich ludzi wierzących w Boga dla całej ludzkości³⁰. W celu przedstawienia stanowiska Kościoła w kwestii znaczenia wartości moralnych oraz religijnych w życiu młodego człowieka jako przykład przywołane zostanie nauczanie

³⁰ Sobór Watykański II, *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich*, „*Nostra aetate*” 1965, 3.

papieży na Światowych Dniach Młodzieży, gdzie szczególnie nauka Kościoła kierowana jest do ludzi młodych.

Wielkim propagatorem wartości moralnych był Jan Paweł II, który już jako kardynał określał, że wartość moralna stanowi o jakości czynów ludzkich oraz o właściwym sposobie spełnienia czynu, a raczej o właściwym spełnieniu (zrealizowaniu) osoby w czynie. Oznacza to, iż wartości moralne doskonałą samą osobę ludzką – ich podmiot. Wartość ta urzeczywistnia się w czynie i poprzez nią człowiek staje się dobry³¹. Jako pomysłodawca Światowych Dni Młodzieży, Jan Paweł II często uświadamiał młodych o niebezpieczeństwach wynikających ze współczesnych wypaczeń relacji wobec Boga. Widząc w nich wykroczenia względem pierwszego przykazania Bożego, jako najważniejsze uważał bałwochwalstwo pod postacią relatywizmu, np. praktyki sprzeczne z wiarą chrześcijańską, rozumienie Boga jako energii kosmicznej, jak również stawianie sukcesu i władzy jako najwyższego celu, czy też żądzę pieniądza, konsumpcjonizm, przemoc i poddawanie się chwilowym modom. Jan Paweł II podkreślał, iż konsekwencją wymienionych postaw jest pustka duchowa³².

Joseph Ratzinger zajmował się głównie teologią fundamentalną. Jednakże czas jego pontyfikatu był bogaty w wątki związane z teologią moralną. Jako kontynuator wizji Jana Pawła II, papież Benedykt XVI wyznawał konserwatywne poglądy dotyczące moralności chrześcijańskiej, co często było powodem krytyki ze strony środowisk liberalnych. Papież Benedykt XVI prezentował teologię silnie chrystocentryczną, co charakteryzowało jego nauczanie w kwestiach moralnych³³. Światowe Dni Młodzieży, w których uczestniczył, odbyły się w Sydney w 2008 roku. W swoim orędziu w czasie tego wydarzenia, papież zwrócił uwagę na misję młodych, którą jest głoszenie Ewangelii. Podkreślił też znaczenie mocy Ducha Świętego, który może im to umożliwić, tak jak to się stało z apostołami. Papież nauczał, że młodzi ludzie stają przed różnymi wyzwaniami. Jednocześnie pokrzepiał młodych, wskazując, że Duch Święty jest dawcą odwagi, której potrzebuje człowiek do walki z trudnościami obecnego świata, który często ignoruje Boga w rozmowie społecznej. On daje siłę do walki z cierpieniem, niesprawiedliwością, egoizmem, agresją i pomaga szukać odpowiedzi na pytania egzystencjalne. Przyjęcie darów Ducha Świętego – według papieża Benedykta – możliwe jest dzięki przyjęciu sakramentów: chrztu, Eucharystii

³¹ K. Wojtyła, *Problem teorii moralności*, w: Z. Zdybicka, *Wartości religijne a wartości moralne*, „Zeszyty Naukowe KUL” (22)1979, s. 102.

³² Por. Jan Paweł II, *Przybyliśmy oddać Mu pokłon (Mt 2,2). Orędzie Ojca Świętego na XX Światowy Dzień Młodzieży 2005 r.*, OsRomPol 11-12 (268), s. 4-61.

³³ Por. J. Szymik, *Theologia Benedicta*, t. III, Katowice 2015.

i bierzmowania³⁴. Kolejne Światowe Dni Młodzieży, którym przewodniczył papież Benedykt XVI, odbyły się w Madrycie w 2011 roku. Papież poruszył wtedy kwestie wejścia w relację z Chrystusem i budowania życia na fundamencie chrześcijańskiej miłości. Podczas orędzia odwołał się do pragnień młodych ludzi. Papież – świadomy, że młody człowiek posiada pragnienie prawdziwej miłości, przyjaźni, utworzenia rodziny, stworzenia głębokich i prawdziwych relacji, szczęśliwego i pełnego życia – stwierdził, iż oczywistą konsekwencją stworzenia człowieka na obraz i podobieństwo Boże jest poszukiwanie takich wartości, jak miłość i pokój. Głosił też, że tylko Bóg jest doskonałą i prawdziwą odpowiedzią na te potrzeby, a wszelkie próby wykluczenia Go z dyskursu kultury Zachodu oznaczają nie tylko zubożenie rozumienia wartości moralnych, ale także ich drastyczne zniekształcenie. Prowadzi to do różnych wypaczeń w sferze godności człowieka, rodziny, solidarności, a w konsekwencji oznacza osłabienie wartości ewangelicznych. Dlatego papież wzywał młodych, aby budowali swoje życie na skale, którą jest sam Jezus. Benedykt XVI zachęcał młodych, aby relację z Chrystusem budowali na modlitwie i sakramentach³⁵.

Rozważając nauczanie papieża Franciszka, można dostrzec, iż ówczesny papież również akcentuje znaczenie życia według wartości chrześcijańskich, z tą tylko różnicą, że Jan Paweł II przeważnie dostrzegał młodość jako czas przygotowania do życia dorosłego w przyszłości. Wielokrotnie podkreślał, że młodzież jest przyszłością narodu, Kościoła i świata³⁶. Natomiast papież Franciszek przekonuje, iż oprócz tego, że młodzi ludzie sprawiają, iż ich młodość i radość promieniuje i odmładza całą wspólnotę Kościoła, chroniąc go przed zniechęceniem, zamknięciem czy stagnacją, to przede wszystkim zwraca uwagę, że młode pokolenie jest nie tyle przyszłością Kościoła, ale jego terażniejszością: „Nie jesteście przyszłością Boga – wy, młodzi, jesteście Bożym teraz!”³⁷. Przesłanie papieża Franciszka skłania do podjęcia natychmiastowych działań w kwestii wychowania moralnego i religijnego. Z pewnością miejscem takiej działalności jest szkolna katecheza. Kościół powinien nieustannie podejmować działania zmierzające ku temu, by wychowanie religijne i moralne na katechezie nie kojarzyło się młodym jako balast, miejsce wyrzutów sumienia czy czas wykładów nakłaniających do życia według zakazów i nakazów. Szkolna katecheza

³⁴ Benedykt XVI, *Duch Święty zstąpi na was, otrzymacie Jego moc i będziecie moimi świadkami (Dz 1,8). Orędzie Benedykta XVI na XXIII Światowy Dzień Młodzieży*, OsRomPol 9 (296), s. 25-28.

³⁵ Benedykt XVI, *Orędzie na XXVI Światowy Dzień Młodzieży. Zapaśćcie korzenie w Chrystusie i na Nim się budujcie, umacniajcie się w wierze (por. Kol 2,7)*, OsRomPol 10 (326), s. 4-8.

³⁶ Por. Jan Paweł II, *Orędzie na IV Światowy Dzień Młodzieży „Jam jest Drogą Prawdą i Życiem” (J 14,6)*, (Watykan, 27 listopada 1988), w: *Młodzież nadzieją Kościoła. Orędzia na Światowe Dni Młodzieży*, red. A. Wiczorek, Warszawa 2005, s. 65-66.

³⁷ Franciszek, *Homilia podczas Mszy św. na zakończenie XXXIV ŚDM w Metro Park „Wy, młodzi, jesteście Bożym teraz!” (Panama, 27 stycznia 2019)*, OsRomPol 40 (2019), s. 32.

powinna przede wszystkim przekonywać młodych o znaczeniu życia według wartości moralnych i religijnych już od „teraz”, w taki sposób, by sami zrozumieli, że Kościół jest po ich stronie, jest dla nich i troszczy się o ich dobro – tak, by sami zapragnęli wartościowego życia, by nie wstydzieli się przyznawać do wiary, ale co więcej: z wielkim zaszczytem świadczyli swoim życiem opartym na wartościach o przynależności do Chrystusa.

Religijność młodzieży jest w ostatnich latach poddana częstym dyskusjom w dziedzinie teologii i nauk społecznych. W wielu miejscach w Polsce coraz częściej zauważa się zjawisko odchodzenia od Kościoła katolickiego czy też wypisywania się uczniów z lekcji religii w szkole. Procesy te przebiegają w różny sposób na terenie całego kraju. Młodzi ludzie posiadają pewne odniesienia transcendentne, jednak odznaczają się one zróżnicowaną intensywnością wykonywania praktyk religijnych. W świadomości większości młodzieży ma miejsce oddzielenie wiary od zasad moralnych. Zjawisko to określane jest jako prywatyzacja wiary i moralności³⁸. W większości przypadków maturzyści przypisują prawodawstwo moralne indywidualnej osobie lub społeczeństwu, ale nie Bogu. Zjawisko to wiąże się z postawą relatywizmu moralnego, charakteryzujące się uzależnieniem sposobu postępowania człowieka od indywidualnych upodobań, opinii czy różnych uwarunkowań społeczno-kulturowych. Na zjawisko to zwraca również uwagę Marek Dziewiecki, podkreślając, że aktualnie zagrożeniem młodych ludzi jest „powtarzanie grzechu pierworodnego”, tzn. wmawianie sobie przez człowieka, że w oderwaniu od Boga jest on w stanie odróżnić dobro od zła. Ponadto zaznaczył, iż coraz powszechniejsze są opinie, że nie ma potrzeby czynić takiego rozróżnienia, gdyż wartości, normy czy oceny moralne mają charakter względny i zmieniają się w różnych czasach i społeczeństwach³⁹. Biorąc pod uwagę rejon południowo-wschodni Polski, tempo tego zjawiska nie przebiega tak szybko, jak w pozostałych częściach kraju, jednakże i tu zauważa się, iż dynamika zmian religijności w ostatnich latach uległa przyspieszeniu. Katecheza – w ocenie uczniów – jest traktowana jako jedna z wielu lekcji o niskim poziomie atrakcyjności i „przydatności”. Wobec tego problemu potrzebna jest natychmiastowa reakcja ze strony Kościoła.

W dostępnej literaturze głównie poruszane są kwestie religijności młodzieży, formacji katechetycznej, katechezy szkolnej, jak również katechezy przygotowującej do przyjęcia sakramentu bierzmowania. W polskiej literaturze można odnaleźć wiele publikacji zajmującej się zjawiskiem wartości religijno-moralnych wśród młodzieży. Na szczególną

³⁸ Por. J. Orzeszyna, *Czy wiara decyduje o normach moralnych?*, „Polonia Sacra” 2013, t. 17, nr 2, s. 72.

³⁹ M. Dziewiecki, *Wychowanie nastolatków a stawianie wymagań*, ZFK 18 (2018), nr 3, s. 10.

Z kolei badania, których przedmiotem była katecheza szkolna, prowadzili m.in.: Piotr Goliszek⁵⁶, Halina Iwaniuk⁵⁷, Waldemar Janiga⁵⁸, Andrzej Kiciński⁵⁹, Stanisław Kulpaczyński⁶⁰, Mieczysław Majewski⁶¹, Paweł Mąkosza⁶², Roman Murawski⁶³, Andrzej Offmański⁶⁴, Tadeusz Panuś⁶⁵, Kazimierz Skoczylas⁶⁶, Halina Wrońska⁶⁷, Marian Zając⁶⁸, Anna Zellma⁶⁹, Teresa Zubrzycka-Maciąg⁷⁰.

Ponadto wiele innych publikacji naukowych skupiało się na przedstawieniu znaczenia wartości religijno-moralnych wśród młodzieży przygotowującej się do przyjęcia sakramentu bierzmowania. Tego typu tematyką zajmowali się: Joanna Borowicz⁷¹, Rafał

⁵⁶ P. Goliszek, *Katecheza a osoba. Wybrane zagadnienia z metodologii personalistycznej w katechezie*, Lublin 2010; tenże, *Personalistyczny wymiar katechezy*, Lublin 2016.

⁵⁷ H. Iwaniuk, *Kierunki ciągłej formacji eucharystycznej w katechezie dzieci i młodzieży*, „Katecheta” 50 (2006), nr 2, s. 3-11.

⁵⁸ W. Janiga, *Wychowanie patriotyczne dzieci i młodzieży w świetle „Dyrektorium katechetycznego” i „Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego” w Polsce*, RSa 2004, nr 11, s. 213-225.

⁵⁹ A. Kiciński, *Korelacja nauki religii katolickiej z edukacją szkolną*, red. A. Kiciński, Lublin 2011.

⁶⁰ S. Kulpaczyński, *Psychologia rozwojowo-wychowawcza nie tylko dla katechetów*, Lublin 2009.

⁶¹ M. Majewski, *Formacja religijna młodzieży i jej miejsce w Kościele*, w: *Ewangelizacja*, red. J. Krucina, Wrocław 1980, s. 245-259.

⁶² P. Mąkosza, *Katecheza młodzieży gimnazjalnej w Polsce. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2009; tenże, *Współczesne ujęcia nauczania religii w europejskim szkolnictwie publicznym*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2011, t. 3 (58), s. 123-136; tenże, *Zarys katechezy o sakramentach świętych*, w: *Siedem sakramentów świętych w nauczaniu katechetycznym*, red. H. Słotwińska, Lublin 2007, s. 27-41; tenże, *Systematyczna katecheza parafialna dzieci i młodzieży. Motywacja i realizacja*, w: *Miejsca katechezy. Rodzina, parafia, szkoła*, red. S. Kulpaczyński, Lublin 2005, s. 273-312.

⁶³ R. Murawski, *O nowy kształt katechezy młodzieży. Katecheza młodzieży według „Dyrektorium ogólnego o katechizacji”*, w: *Rodzina – szkoła – Kościół. Korelacja i dialog*, red. P. Tomasiak, Warszawa 2003, s. 18-25.

⁶⁴ A. Offmański, *Propozycja modelu katechezy ewangelizacyjnej*, w: *Katecheza ewangelizacyjna*, red. P. Mąkosza, Lublin 2010, s. 27-40.

⁶⁵ T. Panuś, *Katecheza jako szansa formowania współczesnej młodzieży*, „Polonia Sacra” 45 (2016), nr 4, s. 25-40.

⁶⁶ K. Skoczylas, *Wychowanie do modlitwy na lekcjach religii w gimnazjum*, „Studia Włocławskie” 2002, nr 5, s. 274-285.

⁶⁷ H. Wrońska, *Katecheza a małe grupy szkolne i parafialne*, Lublin 2007; tenże, *Możliwości ewangelizacyjne w szkolnym nauczaniu religii*, w: *Katecheza ewangelizacyjna. Poszukiwania koncepcji*, red. P. Mąkosza, Lublin 2010, s. 55-66.

⁶⁸ M. Zając, *Katecheza dzieci*, Lublin 2009; tenże, *Katecheza w szkole współczesnej*, Lublin 2010.

⁶⁹ A. Zellma, *Wielostronne aktywizowanie młodzieży w szkolnym nauczaniu religii. Studium w świetle „Programu nauczania religii katolickiej z 2001 roku”*, Olsztyn 2006.

⁷⁰ T. Zubrzycka-Maciąg, *Oczekiwanie młodzieży względem lekcji religii w szkole średniej – raport z badań*, „Roczniki Teologiczne” 2021, t. 68, z. 11, s. 71-86.

⁷¹ J. Borowicz, *Przygotowanie bezpośrednie młodzieży w Polsce do sakramentu bierzmowania. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2017; tenże, *Rola i miejsce sakramentu pokuty w procesie formacji młodzieży przygotowującej się do sakramentu bierzmowania*, ZFK 15 (2015), nr 1, s. 62.

Czekalewski⁷², Stanisław Dziekoński⁷³, Mariusz Falk⁷⁴, Wojciech Osiał⁷⁵, Józef Stala⁷⁶, Dariusz Tułowiecki⁷⁷.

Dynamika zmian w kwestii znajomości i akceptacji wartości moralnych czy religijnych młodzieży w Polsce jest motywem często podejmowanych badań, głównie na gruncie katechetyki, teologii pastoralnej, psychologii, socjologii czy pedagogiki. Jednakże tempo przeobrażeń kulturowych i społecznych jest tak szybkie, iż okazuje się, że pojawia się potrzeba aktualizacji wyników badawczych potrzebnych do podjęcia konkretnych działań. Ponadto, w wyniku analizy dostępnej literatury, można stwierdzić, iż przedmiot badań często stanowią wartości religijno-moralne wśród młodzieży przygotowującej się do przyjęcia sakramentu bierzmowania (do niedawna klas gimnazjalnych, obecnie podstawowych), natomiast brakuje prac odnoszących się do młodzieży starszej – licealnej, która często, ze względu na styl nauczania oraz tryb swojego życia (np. dojazd do szkoły poza miejsce zamieszkania, chęć spędzania wolnego czasu według własnych upodobań) nie bierze udziału w życiu parafialnym, a szkolną katechezę traktuje jako „przerwę” w odniesieniu do innych „ważniejszych” lekcji lub w ogóle rezygnuje z udziału w niej. Młodzież ta stoi u progu samodzielnego i dorosłego życia, w którym podejmowane decyzje niejednokrotnie będą wymagały odniesienia do wartości religijnych i moralnych, dlatego należy wciąż na nowo określać aktualne koncepcje katechezy młodzieży. Winny być one wyprowadzane z nowych rzeczywistości, ubogacane doświadczeniem i refleksją, w których stosuje się skuteczne działania praktyczne, nieodbiegające od ich problemów, planów i stylu życia, a które z uporem podkreślają znaczenie wartości religijnych i moralnych w codzienności.

Godna uwagi jest publikacja Waldemara Janigi pt. *Akceptacja wartości religijno-moralnych katechizowanej młodzieży w środowisku szkolnym (Studium porównawcze na*

⁷² R. Czekalewski, *Wpływ katechezy parafialnej na religijność kandydatów do bierzmowania. Studium katechetyczne w świetle badań młodzieży z parafii wielkowiejskich prowadzonych przez księży pallotynów Prowincji Chrystusa Króla w Polsce*, Lublin 2017.

⁷³ S. Dziekoński, *Korelacja wychowania w rodzinie, parafii, szkole – potrzeba i możliwości*, w: *Rodzina – Szkoła – Kościół. Korelacja i dialog*, red. P. Tomasik, Warszawa 2003, s. 27-46; tenże, *Wybrane kwestie przygotowania do sakramentu bierzmowania*, ZFK 5 (2005), nr 2, s. 21-26.

⁷⁴ M. Falk, *Sakrament bierzmowania a młodzież*, Olsztyn 2000; tenże, *Przygotowanie do sakramentu bierzmowania w katechezie szkolnej w oparciu o wybrane podręczniki do religii*, w: *Dzisiejszy bierzmowany. Problemy i wyzwania*, red. J. Stala, Kielce 2005, s. 181-203.

⁷⁵ W. Osiał, *Wskazania Konferencji Episkopatu Polski dotyczące przygotowania do sakramentu bierzmowania z 2017 roku – wyzwania katechetyczno-pastoralne*, „Studia Katechetyczne” 2018, nr 14, s. 133-148.

⁷⁶ J. Stala, *Sakrament bierzmowania w świetle dokumentów synodalnych Kościoła w Polsce po 1980*, w: *Dzisiejszy bierzmowany. Problemy i wyzwania*, red. J. Stala, Tarnów 2005, s. 77-94.

⁷⁷ D. Tułowiecki, *Inicjacja czy pożegnanie z Kościołem? Opinie piątnickich gimnazjalistów na temat sakramentu bierzmowania – studium socjologiczne*, „Studia Teologiczne” 2011, nr 29, s. 203-235; tenże, *Bez Boga, Kościoła i zasad? Studium socjologiczne nad religijnością młodzieży*, Kraków 2012.

przykładzie młodzieży z Zespołu Szkół Zawodowych nr 2 i I Liceum Ogólnokształcącego im. Króla St. Leszczyńskiego w Jasle). Rozprawa doktorska została napisana w roku 1999. Jest to opracowanie traktujące o religijności ludzi młodych, które w szczegółowy sposób przedstawia system wartości religijno-moralnych, postawy młodzieży w sytuacjach dylematów moralnych, a jednocześnie opracowuje wnioski katechetyczne aktualne w dobie przeprowadzonych badań. Jednakże badanie zostało przeprowadzone stosunkowo dawno, dlatego ze względu na dynamicznie zmieniającą się rzeczywistość w wielu kwestiach może być już nieaktualne.

Przykładem publikacji poruszającej omawiane kwestie jest rozprawa doktorska Pawła Koniecznego pt. *Środowiskowe i edukacyjne uwarunkowania aktywności społeczno-religijnej młodzieży maturalnej. Na podstawie badań w archidiecezji przemyskiej*, wydana w 2020 roku. W pracy dokonano analizy, dzięki której możliwe było ustalenie zależności pomiędzy poziomem społeczno-religijnym aktywności badanej młodzieży a czynnikami środowiskowymi, które go warunkują. Oznacza to, iż opracowanie bardziej skupia się na omówieniu kondycji rodziny pochodzenia osób ankietowanych aniżeli wyszczególnieniu oraz charakterystyce wartości religijno-moralnych, którymi współcześnie kieruje się młodzież. Ponadto badania te zostały przeprowadzone na próbie 645 uczniów klas maturalnych, co w porównaniu do badań przeprowadzonych w ramach niniejszego opracowania (1021 ankietowanych) stanowi znacznie mniejszą próbę badawczą.

Warto zwrócić uwagę na monografie następujących autorów: Janusza Mariańskiego pt. *Wartości moralne w świadomości maturzystów puławskich. Raport z badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1994-2021*, Kazimierza Skoczylasa pt. *Wartości religijno-moralne młodzieży ponadgimnazjalnej Kujaw Wschodnich*, Urszuli Bąk pt. *Kondycja moralna młodzieży maturalnej Sandomierza* oraz Mariana Zdzisława Stepulaka pt. *Postawy młodzieży wobec miłości, małżeństwa i rodziny. Badania empiryczne maturzystów z diecezji siedleckiej*. W przytoczonych opracowaniach znaczenie wartości moralnych zostały zdiagnozowane na podstawie wyrażonych opinii, ocen zachowań moralnych oraz preferowanego stylu życia, z uwzględnieniem także aspektu stosunku do religii i wiary w Boga oraz związanym z nią podejmowaniem praktyk religijnych. Próbę analizy religijności wśród młodzieży w Polsce podjął także Paweł Mąkosza. Jego badania odnosiły się do obszaru całego kraju, a także Polaków, którzy wyemigrowali do Wielkiej Brytanii. Wyszczególnione publikacje nie mogą jednak odnosić się do sytuacji młodzieży archidiecezji przemyskiej, gdyż poziom akceptacji wartości religijno-moralnych w Polsce jest dość zróżnicowany. W ostatnim czasie badań nad formacją religijną maturzystów

archidiecezji przemyskiej podjął się Maciej Flader. W rozprawie pt. *Formacja chrześcijańska młodzieży w mediach społecznościowych. Studium teologiczno-pastoralne na podstawie badań maturzystów w archidiecezji przemyskiej*, wydanej w 2020 roku, autor skupia się jednak głównie na ukazaniu roli i znaczeniu mediów społecznościowych w procesie formacji chrześcijańskiej młodzieży. Wobec powyższego zauważa się, że brakuje aktualnych opracowań dotyczących akceptacji wartości religijno-moralnych młodzieży archidiecezji przemyskiej. Celem badań autora jest zatem uzupełnienie brakującej ekspertyzy.

Główny problem pracy można ująć w formie pytania: jakie wartości religijno-moralne zna i akceptuje młodzież maturalna w archidiecezji przemyskiej? Odpowiedź na zasadniczy problem badawczy domaga się określenia normatywnego charakteru przygotowania. Co więcej, wiąże się ono także z poszukiwaniem odpowiedzi na pytania: jaki jest poziom wiedzy respondentów na temat wartości religijno-moralnych? oraz czy czynniki socjodemograficzne różnicują poziom akceptacji badanych wartości? Niezbędna jest tu zatem analiza autodeklaracji wiary, zaangażowania w wypełnianie praktyk religijnych czy też deklaracji poziomu aktywności na katechezie szkolnej. Istotne będą także wskazane wnioski i postulaty pastoralne jako wynik prowadzonych badań oraz efekt ich syntezy i analizy. Tak zarysowana koncepcja stanowi problematykę niniejszej pracy.

Ze względu na podjęty przedmiot badań studium posiada charakter interdyscyplinarny. Wymaga to odwołania się do odpowiednich i licznych źródeł oraz do socjologii jako nauki pomocniczej. W pierwszej kolejności będą to: *Pismo Święte* i dokumenty Kościoła powszechnego dotyczące problematyki wartości religijno-moralnych. Przede wszystkim należy wskazać tu *Katechizm Kościoła katolickiego*⁷⁸ z 1992 roku. Kolejną ważną grupę źródeł będą tworzyć dokumenty i akty prawne Konferencji Episkopatu Polski, a przede wszystkim *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce* (2001) oraz *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* (2010). Zaliczenie do źródeł *Podstawy programowej katechezy* z 2010, a nie 2018 roku wynika z faktu, że badana młodzież maturalna była ostatnim rocznikiem uczniów katechizowanych na podstawie tego właśnie dokumentu. W konsekwencji cała ich edukacja religijna w szkole dokonała się na bazie podręczników powstałych do *Programu nauczania religii* z 2010 roku.

Drugą grupę źródeł będą stanowiły podręczniki do nauczania religii w szkołach licealnych. Analiza podręczników pod względem przekazywanych wartości religijno-

⁷⁸ *Katechizm Kościoła katolickiego* (11 X 1992), Poznań 2002.

-moralnych ma na celu ukazanie charakteru oraz kierunku edukacji religijnej w szkole. Do analizowanych katechizmów należy seria podręczników *Z Bogiem na ludzkich drogach* pod redakcją Mariana Zajęca. Książki te obowiązywały w archidiecezji przemyskiej w czasie przeprowadzanych badań wśród maturzystów. Korzystali oni z nich podczas trzyletniej nauki w liceum. Należą do nich: podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych pt. *Świadcze o Jezusie w Kościele*, pod redakcją Roberta Strusa i Wiesława Galanta (Lublin-Przemyśl-Zamość 2012); podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych *Świadcze o Jezusie w świecie* pod redakcją R. Strusa i W. Galanta (Lublin-Przemyśl-Zamość 2013) oraz podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych *Świadcze o Jezusie w rodzinie* pod redakcją R. Strusa i W. Galanta (Lublin-Przemyśl-Zamość 2014). Warto nadmienić, że badana młodzież była katechizowana na podstawie wyżej wymienionych dokumentów oraz podręczników, ponieważ odbywała kształcenie zgodnie z obowiązującym wówczas systemem oświaty, polegającym na trzyletnim nauczaniu w liceum, po ukończeniu trzyletniej szkoły gimnazjalnej.

Trzecia grupa źródeł będzie zawierała dane badania empirycznego. Zostaną one uzyskane poprzez *Ankiety dotyczące badania znajomości oraz akceptacji wartości religijno-moralnych*. Ankieta składała się z dwóch części, ponieważ poprzez powyższe kwestionariusze dokonany został pomiar zasadniczych parametrów wiedzy na temat znajomości prawd wiary, istoty i liturgii sakramentów, zasad moralnych oraz formuł modlitewnych, a także poziomu akceptacji prawd wiary, praktyk religijnych, związku z Kościołem, moralności oraz nauczania religii w szkole. Łącznie zadano 47 pytań podstawowych oraz 6 pytań składających się na metryczkę. Badanie przeprowadzono w roku szkolnym 2021/2022. Ankieta liczyła 7 stron formatu A4 w formie papierowej i przeprowadzona była w sposób tradycyjny, gdyż autorowi zależało na dużej próbie badawczej oraz rzetelności przeprowadzonych badań. Respondenci wypełniali kwestionariusze na lekcjach religii, co było możliwe dzięki wsparciu i pisemnej rekomendacji ks. abpa Adam Szala, który skierował list do dyrektorów szkół z prośbą o możliwość przeprowadzenia niniejszych badań, a także życzliwości katechetów. Kwestionariusz ankiety wypełniła młodzież klas maturalnych z jedenastu szkół. Wybór szkół był sugerowany reprezentatywnością respondentów, gdyż szkoły, w których przeprowadzono badania, mieściły się na terenie całej archidiecezji i skupiały w sobie uczniów miast i wsi. Łącznie w badaniu wzięło udział 1050 maturzystów. Do ostatecznej analizy włączono 1021 wypełnionych kwestionariuszy, 19 arkuszy nie zostało wypełnionych, a 10 z nich nie nadawało się do dalszych analiz. Kwestionariusz był

wypełniany pod nadzorem katechetów. Należy zaznaczyć, iż wybór młodzieży najstarszych klas liceum – klas maturalnych odbył się z dwóch zasadniczych powodów. Po pierwsze, są to osoby, które – jak wskazuje Janusz Mariański – znajdują się w fazie zaawansowanej młodości, gdzie częściowo uniezależniając się od rodziny pochodzenia, coraz bardziej precyzyjnie rozpoznają swoje perspektywy życiowe, a co więcej: ustalają swoją hierarchię wartości. Wobec tego można stwierdzić, iż udzielane przez maturzystów odpowiedzi charakteryzują się największym stopniem samodzielności⁷⁹. Drugim, równie ważnym powodem wyboru młodzieży klas maturalnych jest fakt, iż stanowią oni grupę uczniów, których objął cały, trzyletni cykl katechezy szkolnej w liceum i przebiegał według założeń określonych w treściach programowych.

Ze względu na przedmiot prowadzonych badań będą one miały charakter interdyscyplinarny. W celu uzyskania odpowiedzi na pytanie badawcze należy użyć metod odpowiednich dla nauk empirycznych. Ogólna metoda badawcza zastosowana w niniejszej pracy będzie inspirowana paradygmatem trzech etapów analizy teologicznopastoralnej⁸⁰, choć nie będzie to klasyczne zastosowanie tej zasady metodologicznej. Ze względu na charakter pracy należy ją określić jako teoretyczno-empiryczną. Niemniej jednak zastosowana metodologia przewiduje trzy główne etapy badawcze. Pierwszy etap, zwany kryteriologicznym, obejmie analizę ilościową i jakościową treści programowych oraz podręczników obowiązujących w klasach maturalnych w archidiecezji przemyskiej pod kątem budowania postaw młodzieży wobec wartości religijno-moralnych. Drugi etap, określanej jako kariologiczny, skoncentruje się na analizie danych uzyskanych poprzez badania empiryczne. Przyczynią się one do scharakteryzowania badanego środowiska, a także pozwolą dostrzec znaczące, potencjalne współzależności oraz dokonać weryfikacji hipotez badawczych. Co więcej, umożliwią określenie wpływu znajomości wartości religijno-moralnych na ich akceptację wśród maturzystów, ocenę ich zaangażowania na lekcjach religii w szkole oraz przedstawienie ich oczekiwań względem katechety i lekcji religii. Pomocą w interpretacji danych empirycznych posłużą metody analizy statystycznej. Uwzględnione zostaną współczynniki korelacji oraz zmienne. Podjęta zostanie także próba wskazania na zależności, które zachodzą np. pomiędzy akceptacją wartości religijno-moralnych a płcią, miejscem zamieszkania, deklaracją poziomu wiary, strukturą rodziny.

⁷⁹ J. Mariański, *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988-1998-2005-2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych)*, Toruń 2018.

⁸⁰ Por. R. Kamiński, *Tożsamość metodologiczna teologii pastoralnej*, w: *Metodologia teologii praktycznej*, red. W. Przychodźca, Kraków 2011, s. 37-55; zob. W. Przygoda, *Paradygmaty postępowania badawczego w teologii praktycznej*, w: tamże, s. 97-113.

Chcąc pogłębić badane zagadnienie poprzez łączną analizę pomiędzy zmiennymi, uzyskane dane będą umieszczone w tabelach kontyngencji, co umożliwi dostrzeżenie wpływu zmiennych na poszczególne obszary wartości religijno-moralnych. Wyniki badań zostaną przedstawione w formie graficznej i tabelarycznej. Trzeci etap, zwany prakseologicznym, obejmuje ustalenie wniosków oraz postulatów katechetycznych, odnoszących się do szkolnej katechezy.

Dysertacja zostanie podzielona na pięć rozdziałów. Na początku zostaną omówione wartości religijno-moralne w założeniach programowych nauczania religii w liceum. W tym rozdziale, w pierwszej kolejności, ukazane będą prawdy wiary katolickiej, które obejmują postawy wobec Boga, Jezusa Chrystusa, Ducha Świętego, ale także ukazujące Kościół jako wspólnotę ludzi wierzących i podkreślające znaczenie roli Maryi w całej historii zbawienia. Kolejna część będzie poświęcona katolickiej liturgii i modlitwie. Zostanie tu przedstawiona analiza treści programowych pod względem sensu i znaczenia liturgii, sakramentów oraz istoty i rodzajów modlitwy. Rozdział pierwszy zakończy przedstawienie katolickich zasad moralnych w treściach programowych, które obejmą koncepcję sumienia i grzechu, genezę i przesłanie *Dekalogu*, omówienie cnót boskich i kardynalnych, a także przykazania kościelne.

Rozdział drugi dysertacji będzie poświęcony metodologii badań oraz charakterystyce środowiska badawczego. Jest to istotne z punktu przeprowadzenia badań, gdyż pozwoli to na ukazanie kontekstu sposobu funkcjonowania oraz struktur archidiecezji przemyskiej. Na samym początku zostanie szczegółowo omówione znaczenie badań empirycznych w teologii pastoralnej, a następnie zaprezentowany kwestionariusz ankiety oraz omówiony dobór próby badawczej. W kolejnym podrozdziale zostanie zarysowana charakterystyka środowiska badawczego poprzez prezentację historycznych dziejów archidiecezji przemyskiej, po czym nastąpi omówienie jej położenia i struktury, ukazanie życia sakramentalnego diecezjan oraz głównych założeń edukacji religijnej.

W rozdziałach trzecim oraz czwartym przeprowadzona zostanie analiza wyników badań własnych. Rozdział trzeci poświęcony będzie znajomości wartości religijno-moralnych wśród maturzystów archidiecezji przemyskiej, natomiast rozdział czwarty poziomowi akceptacji tych wartości wśród badanych. Taki podział ma na celu weryfikację i ocenę stosunku poziomu wiedzy z zakresu wartości religijno-moralnych do rzeczywistej akceptacji przez badanych. W rozdziale trzecim zostanie dokonany opis znajomości prawd wiary, sakramentów i formuł modlitewnych, a także zasad moralnych, natomiast rozdział czwarty zaprezentuje opis akceptacji prawd wiary i związku respondentów z Kościołem, ich

udział w życiu sakramentalnym oraz życiu modlitwy, a także zakres akceptacji zasad moralnych. Zastosowane obliczenia statystyczne będą zilustrowane za pomocą tabel i wykresów wraz z komentarzem.

W ostatnim, piątym rozdziale ukazane zostaną wnioski i postulaty katechetyczne wyciągnięte z dokonanej analizy badań empirycznych. Ich celem będzie uwzględnienie dynamiki zmian postaw religijno-moralnych młodzieży oraz czynników, które mają na to wpływ. Rozpatrzenie tych wniosków może przyczynić się do udoskonalenia katechezy szkolnej oraz określenia kierunku, w którym powinna aktualnie zmierzać szkolna edukacja religijna. Każdy z powyższych rozdziałów zostanie poprzedzony wprowadzeniem oraz zakończony podsumowaniem. Całość dopełnią aneksy, spis tabel i wykresów oraz umieszczenie narzędzia badawczego.

Rozdział I

Wartości religijno-moralne w założeniach programowych nauczania religii w liceum

Główne zagadnienia niniejszej pracy mają na celu poznanie wiedzy na temat wartości religijnych i moralnych wśród młodzieży oraz poziomu ich akceptacji. Zanim jednak akceptacja owych wartości zostanie przebadana w sposób empiryczny, należy określić, jakich wartości moralnych i religijnych będą dotyczyły owe badania. Wobec tego analizie zostaną poddane podstawowe dokumenty programowe nauczania religii w szkole ponadpodstawowej.

Pierwszym analizowanym dokumentem będzie *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* – dokument przyjęty podczas 351. Zebrania Plenarnego Konferencji Episkopatu Polski 8 marca 2010 roku. Następnie zostanie omówiony *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* – dokument przyjęty podczas posiedzenia Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski w Białymstoku 9 czerwca 2010 roku. Ponadto przedmiotem analizy będą także podręczniki do nauczania religii, obowiązujące w archidiecezji przemyskiej: podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych pt. *Świadczyć o Jezusie w Kościele*, pod redakcją Roberta Strusa i Wiesława Galanta, Lublin-Przemyśl-Zamość 2012; podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych *Świadczyć o Jezusie w świecie* pod redakcją Roberta Strusa i Wiesława Galanta, Lublin-Przemyśl-Zamość 2013 oraz podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych *Świadczyć o Jezusie w rodzinie* pod redakcją Roberta Strusa i Wiesława Galanta, Lublin-Przemyśl-Zamość 2014. Wymienione książki należą do serii podręczników do nauczania religii *Z Bogiem na ludzkich drogach* pod redakcją Mariana Zajęca. Należy nadmienić, że analizie zostały poddane założenia programowe, które obowiązywały do 31 sierpnia 2022 r. Wówczas cykl kształcenia obejmował naukę w sześcioletniej szkole podstawowej, trzyletnim gimnazjum i trzyletnim liceum¹.

W rozdziale poświęconym analizie wartości religijno-moralnych w założeniach programowych nauczania religii w liceum w pierwszej kolejności zostaną omówione treści dotyczące prawd wiary katolickiej, które zakładają przede wszystkim przekaz nauczania Kościoła na temat Boga w Trójcy Jedynej, Jezusa Chrystusa, Ducha Świętego, Kościoła,

¹ Opis wdrażania reformy oświatowej: <https://www.gov.pl/web/edukacja-i-nauka/wdrazanie-reformy> (dostęp: 17.02.2023).

a także ukazują rolę Maryi w historii zbawienia. Katolicka edukacja religijna w Polsce nie poprzestaje jednak na wymiarze informacyjnym, ale stawia sobie za cel pomoc młodym ludziom w budowaniu osobistej wiary. W tym kontekście, założenia programowe zostaną przebadane w odniesieniu do katolickiej liturgii i modlitwy. Ukazana zostanie tu istota i znaczenie liturgii, sakramentów świętych, a także znaczenie i rodzaje modlitwy. Ostatnią kwestią będzie analiza założeń programowych pod względem katolickich zasad moralnych. Omówiona zostanie tu koncepcja sumienia i grzechu, *Dekalog*, cnoty boskie i kardynalne, a także przykazania kościelne.

1.1. Postawy wobec prawd wiary katolickiej

W kolejnej części niniejszej dysertacji zostaną omówione założenia nauczania prawd wiary katolickiej zawarte w dokumentach programowych. Przedstawienie ich nastąpi poprzez analizę *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* – dokumentu przyjętego podczas 351. Zebrania Plenarnego Konferencji Episkopatu Polski 8 marca 2010 roku, *Programu nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* – dokumentu przyjętego podczas posiedzenia Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski w Białymstoku 9 czerwca 2010 roku oraz serii podręczników do nauczania religii *Z Bogiem na ludzkich drogach*, pod redakcją Mariana Zająca, pod względem ukazania w nich kwestii dotyczących postaw wobec Boga w Trójcy Jedynej, postaw wobec Jezusa Chrystusa oraz Ducha Świętego. Ponadto scharakteryzowane zostaną treści omawiające postawy wobec Kościoła, a także ukazujące rolę Maryi w historii zbawienia.

1.1.1. Postawy wobec Boga w Trójcy Świętej Jedynej

Katechizm Kościoła katolickiego wyjaśnia, że „wiara jest najpierw osobowym przyłgnięciem człowieka do Boga; równocześnie i w sposób nierozdzielony jest ona dobrowolnym uznaniem całej prawdy, którą Bóg objawił”². Żeby jednak uwierzyć, tzn. przyłączyć się do Boga, trzeba Go poznać, zaufać, aby niezależnie od okoliczności życia, polegać na akceptowanym wcześniej Bożym objawieniu. Mamy tu zatem do czynienia ze

² KKK 150.

złożonym procesem intelektualnym, emocjonalnym i duchowym, wyrażającym się w postawie i działaniu. Jeszcze głębszą treść teologiczną stanowi wiara w Boga w Trójcy Świętej Jedyne. Jest ona tajemnicą, którą próbują wiernym wyjaśnić i przybliżyć teologowie chrześcijańscy za pomocą różnych obrazów i przykładów, jednak jest to treść szczególnie trudna i wymagająca dla każdego wierzącego człowieka, a zwłaszcza dla współczesnego młodego pokolenia, które coraz częściej domaga się, by główne prawdy wiary potwierdzać badaniami naukowymi. Prawda o Trójcy Świętej głosi, że jest jeden Bóg w trzech osobach: Bóg Ojciec, Syn Boży i Duch Święty. *Katechizm Kościoła katolickiego* wyjaśnia, że „nie wyznajemy trzech bogów, ale jednego Boga w trzech osobach”³. Co więcej, „wiara katolicka polega na tym, abyśmy czcili jednego Boga w Trójcy, a Trójcę w jedności, nie mieszając Osób ani nie rozdzielając substancji: inna jest bowiem Osoba Ojca, inna Syna, inna Ducha Świętego; lecz jedno jest Bóstwo, równa chwała, współwieczny majestat Ojca i Syna, i Ducha Świętego”⁴. Warto zauważyć, że „[...] tajemnica Trójcy Świętej stanowi centralną tajemnicę wiary i życia chrześcijańskiego. Tylko jedyny Bóg, objawiając się, może pozwolić poznać się jako Ojciec, Syn i Duch Święty”⁵.

Chcąc obiektywnie spojrzeć na proces odkrywania, rozwijania czy ugruntowania wiary w Boga, można stwierdzić, iż odbywa się on w złożony i indywidualny sposób u każdej jednostki. Współczesny młody człowiek przyciągany jest przez różnorodne, atrakcyjne dla niego formy lifestyle’u, gdzie wiara w Boga, w wielu kręgach stanowi temat tabu. Przekaz wiary w Trójjedynego Boga przez rodziców jest zaniedbywany, a nawet coraz częściej pomijany, chcąc zagwarantować potomstwu wolność wyboru wiary i przynależności do wyznania. Zatem rola katechezy w szkole, w kwestii przekazywania wiary w Trójcę Świętą, jest szczególnie istotna. Współcześnie katecheza staje przed coraz trudniejszym zadaniem, tj. odnalezieniem konkretnych oraz skutecznych ścieżek dotarcia do sfery intelektualnej, emocjonalnej oraz duchowej młodego człowieka. Nie można również pominąć faktu, iż czas kształcenia licealnego pokrywa się z okresem pierwszych poważniejszych kryzysów, trudności i wątpliwości. Młody człowiek w wyniku różnych niepowodzeń, napotkanych przejawów niesprawiedliwości społecznej, często też idealistycznej, utopijnej wizji świata, stawia sobie pytania: Gdzie jest Bóg? Czy Bóg na pewno istnieje? Powinien on znaleźć na nie odpowiedzi właśnie w szkolnej katechezie.

³ KKK 253.

⁴ KKK 266.

⁵ KKK 261.

Zatem przekazywanie wiary w Trójjedynego Boga, na tym etapie kształcenia, ma ogromne znaczenie.

Na początku analizie zostanie poddana *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* (2010). Można zauważyć, że pierwszym zadaniem katechezy jest *Rozwijanie poznania wiary*⁶. Wiara w Trójjedynego Boga w klasach ponadgimnazjalnych jest przekazywana głównie w zakresie tego zadania. Głównym celem katechety jest wdrażanie uczniów do odkrywania prawdy o Bogu – Stwórcy wszechświata i prawodawcy prawa moralnego. Dzięki przekazywanym treściom uczeń odkrywa tajemnicę Boga Trójjedynego, a także zdobywa wiadomości na temat dróg poznania Boga czy też poznaje imiona Boga w *Starym i Nowym Testamencie*.

Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce wskazuje, że w ramach realizacji zadania „rozwijanie poznania wiary” uczeń powinien umieć scharakteryzować cel, przedmiot i formy Objawienia Bożego, a także rozróżnić objawienie naturalne, nadprzyrodzone i prywatne. Ponadto powinien interpretować Imię Boga „Jestem, który Jestem”, charakteryzować zadania, które wyznaczył człowiekowi Bóg Stwórca, a także wyjaśnić, w czym przejawia się miłość Boga do człowieka, w czym wyraża się Jego wszechmoc i czym jest Boże miłosierdzie. Co więcej, uczeń zdobywa umiejętność uzasadnienia wiary w istnienie Boga, przez co powinien umieć argumentować, dlaczego człowiek powinien wierzyć w Opatrzność Bożą. Poprzez poznane treści uczeń liceum, za pomocą wybranych tekstów biblijnych, powinien być zdolny określić przymioty Boga, interpretować teksty o Bogu Stwórcy i Jego dziele, scharakteryzować relację między wiarą a naukami przyrodniczymi oraz między wiarą a ewolucyjną wizją świata⁷.

Treści związane z przekazywaniem wiary w Boga w Trójcy Świętej Jedynego obecne są również w ramach realizacji przez katechetę takich zadań, jak: *przybliżenie do tajemnicy Chrystusa przynoszącego orędzie prawdy i wolności oraz wzywającego do nawrócenia*, a także *pogłębienie rozumienia prawdy o Chrystusie Zmartwychwstałym i wiary w zmartwychwstanie wszystkich ludzi*, gdzie w trakcie kształcenia uczniów nieodzowne jest odwołanie się do tajemnicy Trójcy Świętej⁸.

Kolejny etap pracy będzie skoncentrowany na analizie *Programu nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* – dokumentu przyjętego podczas posiedzenia

⁶ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2010, s. 73.

⁷ W podstawie programowej są zawarte wymagania, które można pominąć w programie nauczania religii w zasadniczych szkołach zawodowych.

⁸ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa...*, dz. cyt., s. 73-74.

Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski w Białymstoku 9 czerwca 2010 roku.

Okres nauki w liceum to czas rozpoczynający podejmowanie przez młodzież samodzielnych decyzji, również tych związanych z wiarą. Oczywisty zatem jest fakt, że układ treści i tematyka programu nauczania religii w klasach ponadgimnazjalnych (ponadpodstawowych) powinna zachęcać uczniów do aktywnego poszukiwania odpowiedzi na pytania związane z wiarą w Boga. Wśród uczniów coraz częściej dostrzega się brak wystarczającej wiedzy dotyczącej istnienia Boga w Trójcy Świętej Jedynej. Uwidacznia się także pragnienie oparcia swojej wiary na mocnych fundamentach. Wobec tego katecheta, w całym toku nauczania, powinien być świadomy, że jest on przewodnikiem na drodze do dojrzałej wiary. Jego obowiązkiem jest wyjaśnianie uczniom, iż dojrzała wiara to nie krótki akt, ale droga, na której zdarzają się również niepowodzenia, którym trzeba sprostać. Rolą nauczyciela jest również ukazanie wychowankom, iż – szczególnie obecnie – świadectwo dojrzałej wiary wiąże się ze zgodnością zachowań i postaw, z deklaracjami osoby wierzącej. Wiara w Boga łączy się zatem z rozumowym poznawaniem Boga, ale również działaniami opartymi na miłości do drugiego człowieka.

Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach zagadnienie wiary w Boga Trójjedynego proponuje przekazać w klasie I poprzez dział „Taka jest nasza wiara”⁹. Zawarte w nim treści holistycznie przekazują wiedzę o Osobach Trójcy Świętej, wyszczególniając wiarę w Boga, w Jezusa Chrystusa oraz w Ducha Świętego. Wymagania wobec ucznia (zamieszczone w *Programie*) zawarte w obszarze wiary w Trójjedynego Boga zakładają, że uczeń powinien umieć wskazać cel, przedmiot i formy objawienia Bożego, a także rozróżnić objawienie publiczne i prywatne, określić przymioty Boga, na podstawie wybranych tekstów biblijnych, uzasadnić wiarę w istnienie Boga, a także wyjaśnić, w czym przejawia się Jego miłość do człowieka. Ponadto uczeń powinien umieć argumentować, dlaczego chrześcijanin powinien wierzyć w Bożą Opatrzność oraz charakteryzować relacje między wiarą a naukami przyrodniczymi¹⁰. *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* wskazuje, iż w klasie I nauczyciel powinien stworzyć warunki w czasie katechezy do podejmowania dyskusji z młodzieżą na tematy związane z wiarą w celu ukazania jej, iż nie ma sprzeczności pomiędzy wiarą a wiedzą. W klasie I treści przekazujące wiarę w Boga oparte są na poznaniu Boga jako

⁹ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, Kraków 2010, s. 143.

¹⁰ Tamże.

Stwórcy świata, gdzie uczeń odkrywa Boga poprzez pochodzenie człowieka i świata w relacji do biblijnej koncepcji stworzenia człowieka i świata. Wiara w Boga wyraża się tu poprzez założenie, iż Bóg stworzył świat, a powołaniem człowieka jest życie w raju. Piękno świata mówi o swoim Stwórcy, a Stwórca wyraża swoją miłość do człowieka poprzez piękno stworzenia. Uczeń, poznając treści dotyczące stworzenia świata, powinien zrozumieć i zaakceptować fakt, że świat należy przywrócić Bogu¹¹. Młody człowiek, dzięki przekazanym treściom, uczy się, iż Pan Bóg daje mu się poznać poprzez wszystko, co stworzył. Treści kształtujące wiarę w Boga zawierają się w dziale pt. „Na początku stworzył Bóg niebo i ziemię”, którego celem jest pogłębienie prawdy o Bogu, Stwórcy wszechrzeczy. Treści poruszane w ramach powyższego działu pozwalają poznać Boga poprzez objawienie naturalne, a także ukazują drogi poznania Boga. Uczeń poznaje imiona Boga w *Starym i Nowym Testamencie*, a także charakteryzuje wiarę w Trójjedynego Boga w kontekście do innych religii. Postawione wymagania wobec ucznia zakładają, iż katechizowany powinien umieć rozróżnić objawienie naturalne i nadprzyrodzone; interpretować Imię Boga: „Jestem, który Jestem”; wyjaśnić, w czym wyraża się Jego wszechmoc; interpretować biblijne teksty o Bogu Stwórcy czy też omówić zadania, które człowiekowi wyznaczył Bóg¹². W klasie III *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* nie wyszczególnia osobnych zagadnień dotyczących wiary w Trójjedynego Boga, ale przekazuje rolę Boga, Jezusa Chrystusa, Ducha Świętego oraz działanie Trójcy Świętej w treściach omawiających odkrywanie powołania czy też przystępowanie do sakramentów świętych¹³.

W tym miejscu analizie zostaną poddane podręczniki do nauczania religii z serii *Z Bogiem na ludzkich drogach*. Książki należą do poprzedniej serii, ponieważ obowiązywały w klasach licealnych w archidiecezji przemyskiej do momentu wdrożenia nowej reformy oświatowej. Podręcznik dla klasy I nosi tytuł *Świadcę o Jezusie w Kościele*, podręcznik obowiązujący w klasie II zatytułowany jest *Świadcę o Jezusie w świecie*, natomiast tytuł podręcznika dla klasy III to *Świadcę o Jezusie w rodzinie*. Autorami wszystkich wymienionych książek są Robert Strus oraz Wiesław Galant.

Sprawa wiary w Trójjedynego Boga, w omawianych podręcznikach, przejawia się w toku całego nauczania religii w liceum. Zagadnieniu wiedzy oraz wiary w Boga w klasie I głównie poświęcony jest rozdział II pt. „Taka jest nasza wiara”. Tematy poświęcone wierze w Boga to lekcja pt. „Wierzę”, w czasie której poruszane treści związane są z objawieniem

¹¹ Tamże, s. 151.

¹² Tamże, s. 152.

¹³ Por. tamże, s. 162-167.

Bożym, ukazaniem wiary jako aktu, rozumu i woli, a także łaski, daru od Boga. Wiare ukazano tu jako osobową relację człowieka z Bogiem, usytuowaną na fundamencie zaufania¹⁴. Kolejnym tematem, który *stricte* poświęcony jest Bogu obecnemu w Trójcy Świętej jest „Wierzę w Boga Ojca Wszechmogącego”¹⁵. W czasie lekcji poruszane są tutaj zagadnienia omawiające przymioty Boga, Jego miłosierdzie oraz rolę Opatrzności Bożej w życiu człowieka. Uczeń dowiaduje się o objawieniu jedyne Boga, a także poznaje podstawowe teksty *Pisma Świętego*, mówiące o Trójcy Świętej¹⁶.

Osoba Jezusa Chrystusa oraz Ducha Świętego w odniesieniu do wiary w Trójjedynego Boga ujęte są w kolejnych tematach powyższego rozdziału: w katechezie pt. „Wierzę w Jezusa Chrystusa”¹⁷, gdzie Jezus ukazany jest jako jednocześnie prawdziwy Bóg i prawdziwy człowiek, oraz lekcji pt. „Wierzę w Ducha Świętego”¹⁸, w której uczeń na podstawie biblijnych fragmentów przekonuje się, że Duch Święty jest Trzecią Osobą Trójcy Świętej. Podręcznik w klasie I porusza również ważne zagadnienie: wiara w relacji do rozumu. Temat pt. „Wiara i nauka”¹⁹ rozwiązuje historyczny konflikt między wiarą i nauką, ukazując sprawę Galileusza oraz popierając je przesłaniem encykliki Jana Pawła II *Fides et ratio*. W jej wstępie można przeczytać: „Wiara i rozum (*fides et ratio*) są jak dwa skrzydła, na których duch ludzki unosi się ku kontemplacji prawdy. Sam Bóg zaszczerpił w ludzkim sercu pragnienie poznania prawdy, którego ostatecznym celem jest poznanie Jego samego, aby człowiek – poznając Go i miłując – mógł dotrzeć także do pełnej prawdy o sobie”²⁰.

Analizując poszczególne katechezy podręcznika, można także odnaleźć treści pomagające w rozwijaniu wiary i wiedzy w Trójjedynego Boga, np. sposoby pogłębiania wiary, którymi są: codzienna modlitwa, udział w niedzielnej Eucharystii, przystępowanie do sakramentów, czytanie *Pisma Świętego*, udział w parafialnych spotkaniach dla młodzieży, udział w rekolekcjach, uczęszczanie na lekcje religii w szkole czy też lektura książek i prasy religijnej. Podręcznik podaje także charakterystyczne cechy wiary za pomocą *Katechizmu Kościoła katolickiego* oraz *Kompendium katechizmu Kościoła katolickiego*, objaśniając: „Wiara jest bezinteresownym darem Boga, dostępnym dla wszystkich, którzy o niego pokornie proszą, i cnotą nadprzyrodzoną, konieczną do zbawienia. Akt wiary jest aktem

¹⁴ Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych pt. „Świadczyć o Jezusie w Kościele”, red. R. Strus, W. Galant, Lublin-Przemyśl-Zamość 2012, s. 30-32.

¹⁵ Tamże, s. 33.

¹⁶ Tamże, s. 33-35.

¹⁷ Tamże, s. 36-38.

¹⁸ Tamże, s. 39-41.

¹⁹ Tamże, s. 45-47.

²⁰ Jan Paweł II, „*Fides et ratio*”. *O relacjach między wiarą a rozumem*, Kraków 1998, s. 3.

ludzki, czyli aktem rozumu, przyjmującego za prawdę Bożą z nakazu woli, poruszonej łaską przez Boga. Wiara jest ponadto pewna, ponieważ opiera się na samym słowie Boga, działa »przez miłość« (Ga 5,6), i znajduje się w ciągłym wzroście, w szczególności dzięki słuchaniu słowa Bożego i modlitwie. Wiara pozwala nam w sposób uprzedzający doznawać radości niebieskiej²¹. Uczeń ma również okazję poznawać wiarę w Trójjedynego Boga poprzez umieszczone fragmenty *Katechizmu dla młodych: Youcat*, który daje odpowiedź na wiele nurtujących pytań związanych z wiarą, a jednocześnie pokrzepia młodego czytelnika słowami: „Kto wierzy, poszukuje osobistego związku z Bogiem i jest gotowy uwierzyć Bogu we wszystko, co On o sobie mówi (objawia)”²².

Podręcznik do klasy II zagadnieniu wiary w Trójjedynego Boga poświęca już kilka pierwszych lekcji w nowym roku szkolnym. W pierwszym rozdziale zatytułowanym: „Na początku stworzył Bóg niebo i ziemię”, umieszczony jest m.in. temat pt. „Jestem, który Jestem”²³, dzięki któremu uczeń zdobywa wiedzę dotyczącą egzystencji Boga, dowiaduje się, że Bóg ma imię, a także poznaje Jego imiona w *Starym i Nowym Testamencie*. Co więcej, ma okazję do konfrontacji własnych dylematów odnośnie do istnienia Boga oraz Jego pochodzenia na podstawie teologicznych oraz filozoficznych przesłanek. Po zrealizowanej lekcji uczeń powinien potrafić wyjaśnić, czym jest wszechmoc Boga, a także uzasadnić Jego istnienie za pomocą argumentów filozoficznych²⁴. Kolejnym tematem pogłębiającym wiarę w Boga jest lekcja pt. „Objawienie Boże”²⁵ – poprzez zawarte treści dotyczące przede wszystkim rodzajów objawienia (tj. kosmiczne, historyczne oraz eschatologiczne), uczeń zdobywa umiejętność odróżnienia objawień, a co ważne, powinien potrafić dostrzec znaki obecności Boga w stworzonym świecie. Treści katechezy poparte są zarówno fragmentami *Pisma Świętego*, jak i stosownymi dokumentami Kościoła. Ponadto z przesłania katechezy można odczytać, że wiara w Trójjedynego Boga nie jest w żaden sposób sprzeczna z prawami nauki²⁶. Kolejnymi lekcjami poświęconymi rozwijaniu wiary w Boga są katechezy pt.: „Bóg stworzył niebo”²⁷, „Bóg stworzył ziemię”²⁸ oraz „Bóg stworzył człowieka”²⁹. Poprzez dzieła stworzenia uczeń poznaje wszechmoc Boga oraz rozumie, że

²¹ *Kompendium katechizmu Kościoła katolickiego*, 28.

²² *Katechizm Kościoła katolickiego dla młodych: Youcat*, 22.

²³ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych „Świadcę o Jezusie w świecie”*, red. R. Strus, W. Galant, Lublin-Przemyśl-Zamość 2013, s. 7.

²⁴ Tamże, s. 7-9.

²⁵ Tamże, s. 10.

²⁶ Tamże, s. 10-12.

²⁷ Tamże, s. 13.

²⁸ Tamże, s. 16.

²⁹ Tamże, s. 19.

człowiek został stworzony na Jego podobieństwo. Treści wprost nie mówią o tajemnicy Trójcy Świętej, jednak pozwalają odbiorcy poznawać przymioty Boga oraz pogłębiać wiarę. Katecheza pt. „Imię Boga jest święte”³⁰ również przyczynia się do poznania Boga obecnego w Trójcy Świętej. Zawarte w niej zagadnienia, omawiające świętość Bożego imienia, a także znaczenie imienia chrześcijańskiego otrzymanego podczas przyjęcia sakramentu chrztu świętego, przyczyniają się do zrozumienia przez ucznia, że imię Boga jest święte oraz że świętość Boga należy czcić i szanować. Umieszczone w podręczniku fragmenty *Katechizmu Kościoła katolickiego* podkreślają rolę Trójcy Świętej w czasie przyjęcia sakramentu chrztu świętego: „Sakrament chrztu udzielany jest »w imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego« (Mt 28, 19). Podczas chrztu imię Pańskie uświęca człowieka i chrześcijanin otrzymuje swoje imię w Kościele”³¹. Ponadto uczeń poznaje znaczenie rozpoczynania modlitwy znakiem krzyża jako wezwania Trójcy Świętej: „Chrześcijanin rozpoczyna swój dzień, swoje modlitwy i działania znakiem krzyża: »W imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego. Amen«. Ochrzczony poświęca cały swój dzień chwale Bożej i prosi Zbawiciela o łaskę, która pozwala mu działać w Duchu Świętym jako dziecku Ojca”³².

W podręczniku dla klasy II możemy zauważyć treści omawiające tajemnicę Trójcy Świętej na katechezach niekoniecznie im poświęconym. Przykładem jest zamieszczony na kartach katechezy pt. „Bożki współczesnego świata”³³ obraz Hendricka van Balena *Trójca Święta*, który w tradycyjny sposób przedstawia Boga Ojca, Syna Jezusa Chrystusa oraz Ducha Świętego w postaci gołębicy. Ponadto obok umieszczony jest tekst *Wyznania wiary*, dzięki czemu młody człowiek ma sposobność uświadomienia sobie, że słowami modlitwy wyznaje wiarę w Boga obecnego w Trójcy Przenajświętszej.

W podręczniku dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych główną katechezą, w której omawiana jest tajemnica wiary w Trójcę Świętą, jest lekcja pt. „Człowiek stworzony do miłości”³⁴, umieszczona w dziale I „Ty ścieżkę życia mi ukażesz”. Treści katechezy skupione są na przekazaniu prawdy, że Bóg jest źródłem miłości, natomiast wzorem miłości jest Trójca Święta. Przesłanie katechezy oparte jest na dokumentach Kościoła, w których możemy odnaleźć wyjaśnienie miłości Boga w Trójcy Świętej, np. *Katechizm Kościoła katolickiego*, który objaśnia: „Święty Jan pójdzie jeszcze dalej, gdy zaświadczy: „Bóg jest

³⁰ Tamże, s. 111-113.

³¹ KKK 2156.

³² KKK 2157.

³³ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 108-110.

³⁴ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych „Świadczyć o Jezusie w rodzinie”*, red. R. Strus, W. Galant, s. 10-12.

miłością” (1 J 4, 8. 16): miłość jest samą istotą Boga. Posyłając w pełni czasów swojego jedyne Syna i Ducha miłości, Bóg objawia swoją najbardziej wewnętrzną tajemnicę (por. 1 Kor 2, 7-16; Ef 3, 9-12): jest wieczną wymianą miłości – Ojcem, Synem i Duchem Świętym, a nas przeznaczył do udziału w tej wymianie”³⁵. Innym dokumentem Kościoła, z którym zapoznaje się uczeń podczas lekcji, jest encyklika Benedykta XVI *Deus caritas est*, która opisując miłość Boga, podkreśla, że „Bóg stał się widzialny: w Jezusie możemy oglądać Ojca (por. J 14, 9)”³⁶. Wiarę w Boga Trójjedynego podręczniki przekazują również na podstawie słów oraz życiorysów świętych. Przykładem jest tu św. siostra Faustyna, dzięki której został objawiony światu wielki przymiot Boga – Boże miłosierdzie³⁷.

Warto zauważyć, że przekazywanie wiedzy i wiary w Trójjedynego Boga na lekcji religii ściśle łączy się z modlitwą na katechezie, a także praktyką błogosławieństwa uczniów na jej zakończenie przez niektórych katechetów, gdyż poprzez czynienie znaku krzyża i wypowiedanie słów: „W imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego”, jak również „Niech was błogosławi Bóg Wszechmogący, Ojciec i Syn, i Duch Święty” również uczniowie wraz z katechetą wspólnie wyznają wiarę w Trójcy Świętej Jedynego Boga.

Treści z podręczników do nauczania religii odpowiadają na problemy nurtujące współczesnych nastolatków w sferze wiary. Co więcej, stanowią podstawę do odnajdywania indywidualnej przestrzeni w celu rozwijania wiary w Boga, a także w sposób obiektywny, racjonalny, a zarazem merytoryczny dają w niej wolność wyboru, bez indoktrynacji czy narzucania określonych postaw. Podczas gdy uczniowie najczęściej czerpią wiedzę z Internetu oraz mediów, autorzy podręczników starają się niejako wyjść naprzeciw ich dylematom wiążącym się z odkrywaniem wiary w Boga. Na uwagę zasługuje fakt, iż w obecnych czasach często napotykamy na treści mające na celu przedstawienie fałszywego obrazu Boga, czego skutkiem jest coraz bardziej powszechne zjawisko odchodzenia od wiary młodego pokolenia. W podręcznikach uczniowie mają okazję skonfrontować swoją wiedzę w kwestii obrazu Boga, a co więcej, poznać Go takim, jakim jest. Powszechnym zjawiskiem, z którym mamy do czynienia w kontekście wiary w Boga, jest nieuzasadniona potrzeba ciągłego udowadniania nie tylko innym, ale również samemu sobie, że wiara w Boga ma sens. Analizując treść podręczników, zauważamy, iż reagują one na zarzuty współczesnego świata i w sposób rzetelny wyjaśniają uczniom wiarygodność teologii w kontekście nauk przyrodniczych oraz doświadczalnych zjawisk. Warto zauważyć, iż

³⁵ KKK 221.

³⁶ Benedykt XVI, *Encyklika „Deus Caritas est”*, 17.

³⁷ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 35.

teoretyczne podstawy podręczników ukazują wiarę w Boga również w odniesieniu do innych religii, co w świetle postępującego ateizmu, politeizmu, jak również konwersji, jest jak najbardziej uzasadnione. Tematyka związana z ukazaniem wiary w Boga na tle innych wyznań daje perspektywę ustabilizowania oraz umocnienia własnej wiary, z możliwością osadzenia jej na mocnych fundamentach.

1.1.2. Postawy wobec Jezusa Chrystusa

Przekazywanie wiedzy na temat Jezusa Chrystusa i pomoc w pogłębieniu wiary w Niego należy do podstawowych założeń katechezy szkolnej już od najmłodszych lat. Jest On centralną postacią wiary katolickiej, która głosi: „Wierzymy i wyznajemy, że Jezus z Nazaretu, urodzony jako Żyd z córki Izraela w Betlejem, w czasach króla Heroda Wielkiego i cesarza Augusta I, z zawodu cieśla, który umarł ukrzyżowany w Jerozolimie za czasów namiestnika Poncjusza Piłata, w czasie rządów cesarza Tyberiusza, jest odwiecznym Synem Bożym, który stał się człowiekiem. Wierzymy, że »od Boga wyszedł« (J 13,3), »z nieba zstąpił« (J 3,13; 6,33), »przyszedł w ciełe« (1J 4,2), ponieważ »Słowo stało się ciałem i zamieszkało wśród nas. I oglądaliśmy Jego chwałę, chwałę, jaką Jednorodzony otrzymuje od Ojca, pełen łaski i prawdy... Z Jego pełności wszyscyśmy otrzymali – łaskę po łasce (J 1,14.16)»³⁸. *Katechizm Kościoła katolickiego* wskazuje, że „»w samym centrum katechezy znajduje się przede wszystkim Osoba: Jezus Chrystus z Nazaretu, Jednorodzony Syn Ojca..., który cierpiał i umarł za nas i który teraz, ponieważ zmartwychwstał, żyje z nami na zawsze... Katechizować... to odkrywać w Osobie Chrystusa cały odwieczny zamysł Boży, który w Nim się wypełnił. To dążyć do zrozumienia znaczenia czynów i słów Chrystusa oraz znaków dokonanych przez Niego«. Celem katechezy jest »doprowadzenie do komunii z Jezusem Chrystusem.... Bo tylko On sam może prowadzić do miłości Ojca w Duchu Świętym i uczestnictwa w życiu Trójcy Świętej«³⁹. Można odnieść wrażenie, że zagadnienia dotyczące przekazywania wiary w Syna Jedyne Boga w klasach licealnych, jako ostatnim etapie szkolnej katechezy, stanowi ugruntowanie dotychczas zdobytych wiadomości, gdyż osoba Jezusa Chrystusa obecna jest podczas każdej lekcji religii. Z perspektywy katechety wydawać się może, iż pomoc we wzbudzeniu u uczniów wiary w Jezusa jest w pewnym stopniu łatwiejsze od wzbudzenia w nich wiary w Ducha Świętego,

³⁸ KKK 423.

³⁹ KKK 426.

gdyż Chrystus, pomimo swojego Boskiego pochodzenia, był człowiekiem, który przeżył na ziemi trzydzieści trzy lata. Wobec tego, jak każdy uczeń, miał swoich rodziców, pomagał im w domowych pracach, przyjął chrzest. Dzięki poznaniu tych wydarzeń postać Jezusa Chrystusa staje się bliska uczniowi i w pewnym stopniu może się z nim utożsamiać. W klasach starszych uczeń poznaje Chrystusa jako Boga na ziemi, który nauczał, otaczał się różnymi ludźmi, czynił cuda, cierpiał i umarł za grzechy ludzi. Odkrywa Jezusa, który rozumie ludzką krzywdę, pragnie dobra dla każdego człowieka, kocha go i czeka na spotkanie z nim w sakramentach świętych. Nie jest On więc surowym sędzią, ale Przyjacielem, do którego można się zwrócić w trudnych chwilach, prosząc o pomoc. Dzięki ludzkiej naturze Chrystusa uczniom łatwiej jest uwierzyć w Jego istnienie. Nie zmienia to jednak faktu, że szczególnie uczniowie na katechezie w starszych klasach, niejednokrotnie domagają się potwierdzenia istnienia Jezusa na podstawie pozabiblijnych źródeł. W kontekście wiary w Jezusa Chrystusa znamienne są słowa papieża Benedykta XVI, który – wyrażając swój niepokój – zwrócił uwagę, że „[...] rozwój badań historyczno-krytycznych prowadził do coraz bardziej drobiazgowego wyróżniania warstw tradycji, a ukazująca się spoza nich postać Jezusa, do którego przecież odnosi się wiara, była coraz mniej wyraźna i jej kontury coraz bardziej zamazane. Jednocześnie rekonstrukcje tego Jezusa, którego musiano szukać poza tradycjami ewangelistów i ich źródłami, stawały się coraz bardziej sobie przeciwstawne [...]. Jako wspólny wynik tych wszystkich prób pozostało w każdym razie wrażenie, że o Jezusie mamy niewiele pewnych wiadomości i że Jego obraz dopiero później ukształtowała wiara w Jego boskość. Tymczasem wrażenie to przeniknęło w znacznym stopniu do świadomości chrześcijan. Sytuacja ta jest dramatyczna dla wiary, ponieważ niepewny się staje właściwy punkt jej odniesienia: zachodzi obawa, że wewnętrzna przyjaźń z Jezusem, do której przecież wszystko się sprowadza, trafia w próżnię”⁴⁰. Ze słów papieża płynie nauka, że szkolna katecheza, szczególnie współcześnie, z uwagi na szybko postępującą laicyzację powinna podejmować wyzwanie przekazywania wiary w Jezusa, które nie może być tylko teorią, ale działaniem zmierzającym do nawiązywania realnych więzi z żywym Chrystusem. Co więcej, należy mieć na uwadze, iż chrystocentryczny charakter katechezy zakłada, że „[...] pragnie się przez katechezę przekazywać nie swoją własną naukę albo jakiegoś innego mistrza, lecz naukę Jezusa Chrystusa, tj. prawdę, której On nam udziela, albo ściślej mówiąc, Prawdę, którą On sam jest. Trzeba więc stwierdzić, że w katechezie przez nauczanie przekazywany jest

⁴⁰ Benedykt XVI, *Jezus z Nazaretu*, cz. 1: *Od chrztu w Jordanie do przemienienia*, Kraków 2011, s. 5-6.

Chrystus, Słowo Wcielone i Syn Boży, wszystko zaś inne o tyle, o ile do Niego się odnosi; że naucza sam Chrystus, a każdy inny nauczający – jedynie w tej mierze, w jakiej jest Jego zwiastunem lub tłumaczem, i w jakiej Chrystus mówi przez jego usta”⁴¹.

Dokonując analizy *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, można zauważyć, że wychowanie do wiary w Jezusa Chrystusa odbywa się w ramach zadania katechezy *Rozwijanie poznawania wiary*. Katecheta ma za zadanie zarówno przybliżenie do tajemnicy Chrystusa przynoszącego orędzie prawdy i wolności, wzywającego do nawrócenia, gdzie przekazywane treści obejmują ukazanie roli Jezusa Chrystusa w historii zbawienia, Jego obrazu w poszczególnych *Ewangeliach*, a także przekazanie prawdy, że Jezus Chrystus jest Głową Kościoła, oraz pogłębienie rozumienia prawdy o Chrystusie Zmartwychwstałym⁴². *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* wskazuje, że w ramach realizacji zadania *rozwijanie poznania wiary w Boga* uczeń powinien umieć przedstawić charakterystyczne cechy obrazu Jezusa w poszczególnych *Ewangeliach* i ukazać związek Jezusa Chrystusa z założonym przez Niego Kościołem, a także zdobyć umiejętność wyjaśniania wiary chrześcijan w zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa czy też ukazywania, na czym polega powtórne przyjście Jezusa Chrystusa⁴³. Dodatkowo uczniowie klas licealnych powinni umieć formułować argumenty katolickie wobec współczesnych poglądów nawiązujących do doktryn heretyckich, tj. gnozy, arianizmu, monofizytyzmu, nestorianizmu czy manicheizmu⁴⁴.

Zagadnienia mające na celu przekazywanie wiary w Jezusa zawierają się również w zadaniu *wychowanie liturgiczne*. W treściach zadania ukazana jest potrzeba uzasadnienia uczniom znaczenia uczestnictwa w liturgii celem pogłębiania więzi z Chrystusem. Zadaniem, które przyczyniają się do rozwijania wiary w Jezusa Chrystusa, są także *wychowanie do modlitwy* oraz *wprowadzenie do misji*. Dzięki przekazanej wiadomości na temat przesłania modlitwy arcykapłańskiej Jezusa Chrystusa uczeń powinien umieć uzasadnić, dlaczego Jezus Chrystus jest dla chrześcijanina wzorem modlitwy, a poprzez ukazanie potrzeby świadectwa o wierze w Jezusa Chrystusa na współczesnych areopagach

⁴¹ Jan Paweł II, *Catechesi tradendae*, 5.

⁴² Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, Kraków 2010, s. 73.

⁴³ Tamże.

⁴⁴ Nie obowiązuje w programie nauczania religii w zasadniczych szkołach zawodowych.

charakteryzować postawy świadka Chrystusa wobec kultury masowej i elitarnej, arcydzieła i kiczu⁴⁵.

We współczesnej kulturze coraz częściej widoczna jest profanacja sfery *sacrum*. Szczególnie zjawisko to możemy zaobserwować w Internecie, gdzie coraz częściej obrażana jest wiara katolicka, a osoba Jezusa Chrystusa wyśmiewana za pomocą popularnych wśród młodzieży „memów”⁴⁶ czy różnego rodzaju grafiki komputerowej. Możliwość ich szybkiego przesyłania, dodawania „polubień” czy „udostępniania” na profilach społecznościowych powoduje, iż każdy przeciętny odbiorca cyfrowych wiadomości w pewnym sensie „oswaja się” z taką formą prześladowania świadków Chrystusa. Okazuje się jednak, że na pozór nieszkodliwe zjawisko odzwierciedlające w sposób oczywisty przejawy chryścianofobii zatacza coraz szersze kręgi, szczególnie w środowisku młodzieży. Występujące w cyberprzestrzeni tendencje są równocześnie elementem swojego rodzaju cyberkultury, co stanowi duże wyzwanie dla współczesnej katechezy szkolnej.

Analizując *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach religii* na poziomie liceum, już na samym początku można zauważyć jego nacisk na umacnianie wiary w Jezusa Chrystusa, gdyż proponuje on prowadzenie katechezy w szkole pod hasłem „Świadek Chrystusa”⁴⁷. Ma to na celu ukazanie roli świadectwa chrześcijanina w różnych obszarach życia. Program zakłada podział treści nauczania zgodnie ze środowiskiem, w którym żyje młody człowiek i jego możliwością świadczenia w nim o Chrystusie. Wobec tego program sugeruje rozkład materiału w następujący sposób: *Świadek Chrystusa w Kościele* (klasa I), *Świadek Chrystusa w świecie* (klasa II) oraz *Świadek Chrystusa w rodzinie* (klasa III)⁴⁸. Rozłożenie treści w podany sposób bazuje na założeniu, iż „by móc świadczyć o Jezusie Chrystusie w świecie i rodzinie, trzeba najpierw odnaleźć swoje miejsce, miejsce świadka Chrystusa w Kościele”⁴⁹. Analizując *Program nauczania*, można zauważyć, że treści poświęcone pogłębianiu wiary w Jezusa Chrystusa przekazywane są głównie na katechezach w klasach I-II.

⁴⁵ Nie obowiązuje w programie nauczania religii w zasadniczych szkołach zawodowych.

⁴⁶ „Obecne w wirtualnym świecie memy są dobrym przykładem gatunku, którego powiązanie z innymi tekstami kultury widoczne są gołym okiem, scalają bowiem w sobie elementy graficzne i tekstowe przejawiające się w rysunkach, zdjęciach, produkcjach, komentarzach, cytatach etc.”. Cyt. za: Centrum Analiz Strategicznych Instytutu Wymiaru Sprawiedliwości, *O wolność wyznawania religii we współczesnym świecie. Przeciwdziałanie przyczynom dyskryminacji i pomoc prześladowanym na przykładzie chrześcijan*, Warszawa 2019, s. 4.

⁴⁷ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii...*, dz. cyt., s. 139.

⁴⁸ Tamże.

⁴⁹ Tamże, s. 141.

Tematyka pogłębiająca wiarę w Jezusa Chrystusa w klasie I, według *Programu nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, odbywa się w trakcie realizacji działu pt. „Taka jest nasza wiara”. Zawarte w nim treści konkretyzują wiarę w Chrystusa jako wiarę w jedyne Zbawiciela, żyjącego w Kościele. Dzięki przekazanim zagadnieniom uczeń powinien umieć ukazać rolę Jezusa zarówno w całej historii ludzkości, jak i życiu wierzącego człowieka. Kwestie związane z wiarą w Jezusa Chrystusa zawarte są również w dziale „Oto Ja jestem z wami”. Według założeń *Programu nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, poprzez treści charakteryzujące Kościół jako Ciało Chrystusa, a także ukazujące znaczenie spotkania z działającym Chrystusem w czasie Eucharystii, uczeń zdobywa umiejętność wyjaśnienia związku Kościoła z jego założycielem – Jezusem Chrystusem. Kolejnym obszarem programu, który przyczynia się do pogłębienia wiary uczniów w Jezusa Chrystusa, jest dział pt. „Gdy się modlicie”. Poprzez pogłębienie znajomości modlitwy chrześcijańskiej, a przede wszystkim poznanie przesłania modlitwy arcykapłańskiej Jezusa Chrystusa uczeń klasy I powinien umieć uzasadnić, dlaczego Jezus jest dla każdego chrześcijanina wzorem modlitwy, oraz ukazać sens uczestnictwa w liturgii w celu pogłębienia swojej więzi z Chrystusem⁵⁰.

W klasie II problematyka wiary w Jezusa Chrystusa głównie zawiera się w dziale pt. „Tak Bóg umiłował świat”. Założonym celem katechetycznym jest tu przyjęcie prawdy o Chrystusie Zmartwychwstałym, który żyje w Kościele i przynosi orędzie prawdy i wolności. Dział ten zawiera istotne treści dotyczące osoby Jezusa, a także Jego działalności i misji. Wiara w Jezusa jest przekazywana za pomocą ról, które pełni Chrystus, tj. przedstawiania Jezusa jako Emmanuela, Głowy Kościoła, a także Odkupiciela świata. Co więcej, za pomocą prezentowanych treści uczeń ma okazję pogłębiać swoją wiarę poprzez przyjęcie prawdy, że Jezus stał się Drogą, ponieważ jest Prawdą, a także poznając osobę Jezusa na podstawie *Ewangelii* oraz konfrontując zdobytą wiedzę z nieprawdziwymi obrazami Chrystusa. Ponadto treści budujące wiarę w Jezusa ukazują Jego związek ze sferą godności oraz wolności człowieka. Zagadnienia służące przekazaniu wiary w Chrystusa zawarte są także w dziale pt. „Królestwo Boże w was jest”. Jego celem jest uzdolnienie współczesnego ucznia do przyjęcia Jezusa Chrystusa jako najlepszego wzoru uczestniczącego w radości, nadziei, smutku czy trwodze. Treści związane z przekazywaniem wiary w Chrystusa ukazują postawę osoby wierzącej wobec osoby Jezusa Chrystusa jako Odkupiciela świata i człowieka. Wiara w Chrystusa poruszana jest tu w kontekście

⁵⁰ Tamże, s. 143-144.

zagadnień dotyczących godności i wolności osoby ludzkiej, moralności czy też hierarchii wartości⁵¹. Wskazania do realizacji programu w klasie II podkreślają, iż etap nauki, na którym znajdują się uczniowie, pokrywa się z momentem samodzielnego decydowania o uczestnictwie w lekcjach religii, dlatego szczególnie istotne jest, by katecheza szkolna dawała możliwość zarówno budzenia wiary, wzrastania w wierze, jak i jej ugruntowania, tak, by stała się ona wiarą osobową⁵².

W klasie III *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* nie wyszczególnia osobnych zagadnień dotyczących Jezusa Chrystusa. Warto jednak zauważyć, że we wszystkich katechizmach znajdują się katechezy poświęcone przekazywaniu treści związanych z Bożym Narodzeniem czy też Triduum Paschalnym. Poprzez realizację tych katechez uczeń nie tylko motywowany jest do chrześcijańskiego przeżywania świąt, ale przede wszystkim – poznając życiorys Jezusa oraz znaczenie tych wydarzeń w życiu współczesnego człowieka – ożywia i umacnia swoją wiarę w wielkość i wszechmoc Chrystusa. Ponadto treść programu zakłada, że pogłębianie wiary w Chrystusa odbywa się także poprzez podjęcie problematyki powołania życiowego – małżeństwa i rodziny, w których objawiona jest miłość Jezusa Chrystusa, a co więcej: podniesiona przez Niego do godności sakramentu⁵³.

Jeśli chodzi o zagadnienie wiary w Jezusa Chrystusa, w omawianych podręcznikach z serii *Z Bogiem na ludzkich drogach*: dla klasy I pt. *Świadczyć o Jezusie w Kościele*, dla klasy II *Świadczyć o Jezusie w świecie*, dla klasy III *Świadczyć o Jezusie w rodzinie*, których autorami są Robert Strus oraz Wiesław Galant, można zauważyć, iż kwestia ta wiąże się z większością treści nauczania religii w liceum.

Pogłębianiu wiary w Chrystusa w klasie I głównie poświęcony jest rozdział II pt. „Taka jest nasza wiara”. Temat skupiający się na sprawach wiary w Zbawiciela to przede wszystkim lekcja pt. „Wierzę w Jezusa Chrystusa”, gdzie Jezus ukazany jest jako postać historyczna, ale także jako Syn Boga. Na podstawie dokumentów Kościoła uczeń odkrywa znaczenie imienia Jezusa, a także rozumie, dlaczego nazwany jest Chrystusem. Katechizowany poznaje także symbole, którymi ewangeliści określali Jezusa: Słowo, Światło, Prawda, Droga, Nauczyciel, Mesjasz, co przyczynia się do lepszego rozumienia słów *Pisma Świętego*, a tym samym pogłębiania wiary. Realizacja katechezy zakłada także odnalezienie odpowiedzi na pytania: Co wiem o życiu Chrystusa? Kim On jest dla mnie?

⁵¹ Tamże, s. 151-160.

⁵² Tamże, s. 160.

⁵³ Tamże, s. 162.

Czy wierzę w Jezusa Chrystusa? W konsekwencji postawionych pytań uczeń poznaje historię ziemskiego życia Jezusa, rozumie, że Jezus jest jednocześnie Prawdziwym Bogiem i prawdziwym człowiekiem, a także rozpoznaje misję Chrystusa, poprawnie interpretując *Prolog z Ewangelii według św. Jana*. Zdobyte umiejętności przybliżają ucznia do pogłębiania wiary w Chrystusa⁵⁴. Problematyka wiary w Jezusa Chrystusa ujęta jest także w katechezach działu pt. „Oto ja jestem z wami”. Lekcjami, poruszającymi zagadnienie wiary w Chrystusa, są „Jezus obecny w Kościele” oraz „Jezus obecny w sakramentach”. Dzięki przekazanim treściom uczeń powinien wiedzieć, że Jezus jest założycielem Kościoła, a miejscem spotkania z Nim są sakramenty święte. Podręcznik za pomocą *Katechizmu Kościoła katolickiego* wyjaśnia: „Sakramenty są skutecznymi znakami łaski, ustanowionymi przez Chrystusa i powierzonymi Kościołowi. Przez te znaki jest nam udzielane życie Boże. Przynoszą one owoc w tych, którzy je przyjmują z odpowiednią dyspozycją”⁵⁵. Pogłębianiu wiary w Jezusa Chrystusa służy także opis obrzędów widzialnych, w których celebrowane są sakramenty. Szczegółowe wyjaśnienie poszczególnych znaków zewnętrznych w ramach każdego sakramentu sprzyja nie tylko świadomemu uczestnictwu w życiu Kościoła, ale przede wszystkim poznaniu roli i wszechmocy Jezusa Chrystusa, który daje nowe życie, umacnia w świadczeniu wiary, karmi swoim Ciałem i Krwią, przebacza grzechy i jedna z Bogiem, umacnia w chorobie i cierpieniu, poświęca kapłana do służby człowiekowi, a także uświęca związek małżeński⁵⁶. Treści podręcznika, za pomocą dokumentów Kościoła, wyjaśniają również, że Chrystus obecny jest pod postaciami eucharystycznymi, w czynnościach liturgicznych, jak również w osobie kapłana⁵⁷. Kolejną lekcją, dzięki której przekazywana jest wiara w Jezusa, to katecheza pt. „Martyr – znaczy świadek”. Poprzez zgłębianie treści uczeń powinien wiedzieć, czym jest mandat Chrystusowy, a także umieć podać przykłady form świadectwa wiary we współczesnym świecie. Uczeń, na przykładzie życiorysów osób prześladowanych za wiarę, tj. Maksymiliana Kolbego, ks. kard. Stefana Wyszyńskiego, ks. Jerzego Popiełuszki, zdobywa świadomość, co oznacza prawdziwa wiara w Jezusa oraz bycie Jego świadkiem⁵⁸. Dzięki omówionym treściom uczeń ma możliwość głębszego zrozumienia słów Jana Pawła II: „Męczennicy głoszą Ewangelię i dają jej świadectwo swym życiem aż do przelania krwi, ponieważ są pewni, że nie mogą żyć bez Chrystusa i gotowi są umrzeć dla Niego

⁵⁴ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 36-38.

⁵⁵ KKK 1131.

⁵⁶ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 58.

⁵⁷ Tamże, s. 53-55.

⁵⁸ Tamże, s. 80-82.

w przekonaniu, że Jezus jest Panem i Zbawicielem człowieka, a zatem jedynie w Nim człowiek znajduje prawdziwą pełnię życia”⁵⁹. Innym przykładem treści przekazujących wiarę w Jezusa Chrystusa, zawartych w podręczniku, w dziale „Gdy się modlicie” jest katecheza pt. „Jezus wzorem modlitwy. Zawarte w nim zagadnienia dotyczą modlitwy Jezusa, a także przedstawiają Jezusa jako nauczyciela modlitwy. Szczególnie pomocne są tu słowa *Ewangelii*, zawarte na kartach podręcznika: „A sam oddalił się od nich na odległość jakby rzutu kamieniem, upadł na kolana i modlił się tymi słowami: »Ojczy, jeśli chcesz, zabierz ode Mnie ten kielich! Jednak nie moja wola, lecz Twoja niech się stanie!«. Wtedy ukazał Mu się anioł z nieba i umacniał Go. Pograżony w udręce jeszcze usilniej się modlił, a Jego pot był jak gęste krople krwi, sączące się na ziemię” (Łk 22,41-44). Dzięki *Ewangelii* oraz omawianym treściom uczeń powinien wiedzieć, jak modlił się Jezus, a także rozumieć, że Jezus jest wzorem modlitwy dla wszystkich chrześcijan, przez co jeszcze silniej może pogłębiać swoją wiarę, stając się dojrzałym wyznawcą Chrystusa.

W podręczniku do klasy I oprócz tematów precyzyjnie poświęconych rozwijaniu wiary w Jezusa Chrystusa umieszczone są treści pośrednio na nią wpływające. Przykładem jest charakterystyka prawdziwego chrześcijanina, z której wynika, iż wierzyć w Jezusa to m.in. spotykać się ze swym Mistrzem na modlitwie, być gotowym przyjąć cierpienie i prześladowanie w Jego imię, a także kierować się w życiu nauką Chrystusa⁶⁰, czy też świadectwo osoby niepełnosprawnej, w którym pomimo cierpienia ukazana jest wiara w Jezusa Chrystusa i zjednoczenie z Nim w cierpieniu⁶¹.

Tematy w klasie II, poświęcone problematyce wiary w Jezusa Chrystusa, umieszczone są głównie w dziale II katechizmu „Tak Bóg umiłował świat”. Należą do nich katechezy: „Chrystus – Emmanuel”⁶², „Jezus Drogą, Prawdą i Życiem”⁶³ oraz „Panie, ukaż nam swe oblicze”⁶⁴. Bogactwo ich treści uwzględnia wyjaśnienie opisu odkupienia i zbawienia przez Syna Bożego, ukazanie roli Jezusa w historii ludzkości, przedstawienie Jezusa w relacji do godności osoby ludzkiej, jak również przedstawienie obrazu Jezusa w *Ewangeliiach*, przestrzegając uczniów również przed fałszywymi wizerunkami Jezusa. Treści tych katechez poprzez poznanie wielu wątków z życia i działalności Chrystusa pogłębiają wiarę uczniów i powodują, że katechizowani jeszcze bardziej pragną Go

⁵⁹ Jan Paweł II, *Ecclesia in Europa*, 13.

⁶⁰ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 7.

⁶¹ Tamże, s. 133.

⁶² *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 51.

⁶³ Tamże, s. 54.

⁶⁴ Tamże, s. 57.

poznawać. Katechezy nadają podstawy wiary, dzięki czemu uczniowie są zdolni do świadomego bycia chrześcijaninem. Poprzez realizację opisanych katechez uczeń powinien umieć wyjaśnić pojęcie „Emmanuel”, rozumieć, w jaki sposób Jezus zawarł Nowe Przymierze z ludźmi, a także uzasadnić, jak Jezus odnawia godność człowieka. Ponadto katechizowany, poznając Jezusa, powinien wiedzieć, dlaczego Jezus jest drogą, prawdą i życiem, uznać w Jezusie jedynego zbawiciela oraz umieć zawierzyć Mu swoje życie. Dzięki ukazanim ewangelicznym obrazom Jezusa uczeń powinien umieć rozpoznać podstawowe cechy Jezusa opisane w *Ewangeliach*, znać historię relikwii: Całunu Turyńskiego i chusty z Manoppello, co więcej, rozpoznać fałszywe oblicza Pana Jezusa, takie jak: Kod da Vinci czy teologia wyzwolenia, a także (coraz bardziej powszechne) stereotypy o Jezusie Chrystusie, np. niemodny Jezus czy też Jezus superbohater. Pomimo tematów konkretnie przeznaczonych na przybliżenie katechizowanym osoby Jezusa zawarte są również treści, dzięki którym wiara w Niego pogłębianą jest wśród uczniów w inny sposób. Przykładem są tu wypowiedzi znaczących osób dla młodego pokolenia, np. tenisistki Agnieszki Radwańskiej⁶⁵ oraz piłkarza Jakuba Błaszczykowskiego⁶⁶, którzy promują akcję „Nie wstydzę się Jezusa”, a także publicznie dają świadectwo wiary w Niego oraz zawierają Mu się w trudnych chwilach życia.

Podręcznik do klasy III zagadnieniu wiary w Jezusa Chrystusa nie poświęca ściśle przeznaczonych ku temu katechez. Jednakże w czasie realizacji innych tematów również przekazywana jest wiara w Syna Bożego. Widać to szczególnie na kartach podręcznika poświęconych sakramentom. Przykładem jest katecheza poświęcona liturgii sakramentu małżeństwa⁶⁷, gdzie ukazana jest rola Jezusa Chrystusa w miłości małżeńskiej i rodzinnej. Słowa Jana Pawła II Jezus przedstawiony jest jako Dobry Pasterz: „Chrystus Dobry Pasterz staje pomiędzy mężczyzną a kobietą w tym wielkim sakramencie, przez który stają się oni mężem i żoną, a z kolei rodzicami swych dzieci: ojcem i matką. Ten, który uczy: »Nie cudzołóż«, jest Dobrym Pasterzem, Pasterzem ludzkiej miłości, którą chce uczynić piękną, trwałą, wierną, nierozzerwalną. Jeśli ślubujecie sobie wzajemnie, »iż cię nie opuszczę aż do śmierci«, to On, Dobry Pasterz, staje się w sakramencie najwyższym poręczycielem tych waszych ślubów”⁶⁸. Dzięki objaśnianiu roli Chrystusa w czasie przyjmowania

⁶⁵ Tamże, s. 25.

⁶⁶ Tamże, s. 48.

⁶⁷ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 40.

⁶⁸ Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie Mszy świętej*, Łomża, 4 czerwca 1991, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/17lomza_04061991 (dostęp: 20.01.2023).

sakramentów świętych, uczeń, pogłębiając swoją wiarę, przekonuje się, że jest On obecny w każdej życiowej sytuacji.

Analizując podręcznik pod kątem zawartości zagadnień dotyczących przekazywania wiary w Jezusa, należy zauważyć, że w katechizmach znajduje się wiele fragmentów *Ewangelii* opisujących działalność Chrystusa, Jego cuda, a także naukę, którą głosił. Ponadto podręczniki zawierają wiele modlitw do Jezusa, do którego można się zwrócić w różnych potrzebach. W podręczniku do klasy I ich przykładem są m.in.: modlitwa św. Ignacego z Loyoli⁶⁹, modlitwa o uświęcenie kapłanów⁷⁰, modlitwa za papieża⁷¹, modlitwa przed pracą⁷², modlitwa za wspólnotę⁷³ czy też modlitwa na Boże Narodzenie⁷⁴. W podręczniku do klasy II modlitwy do Pana Jezusa to m.in.: modlitwa codzienna duchowej adopcji dziecka poczętego⁷⁵, modlitwa zawierzenia Ruchu Czystych Serc⁷⁶, modlitwa oddania życia Jezusowi Chrystusowi⁷⁷ oraz modlitwa dzieci za rodziców⁷⁸. W katechizmie obowiązującym w klasie III do modlitw, w których uczeń zwraca się bezpośrednio do Jezusa Chrystusa, należą m.in. modlitwa św. Jana Pawła II o powołania⁷⁹, modlitwa św. Jana XXIII za misjonarzy oraz modlitwa w intencji matki⁸⁰. Dzięki modlitwom podręcznik jest nie tylko narzędziem w przekazywaniu teorii wiary chrześcijańskiej, ale staje się swojego rodzaju przewodnikiem w wierze, który daje wskazówki młodym pokoleniom, jak być prawdziwym świadkiem Chrystusa.

Ilustracje oraz obrazy zawarte w podręcznikach do katechezy, których rolą jest zarówno uzupełnianie treści zawartych w tekście czy też ułatwianie ich percepcji, często także potęgują przeżycia związane z omawianym zagadnieniem. Uczniowie niejednokrotnie w pierwszej kolejności zwracają uwagę na ilustracje i grafikę, dostrzegając przy tym wiele szczegółów, które również mają znaczenie w przekazywaniu wiedzy, a także wiary. Analizując wizerunek Jezusa w katechizmach, który przedstawiony jest za pomocą ilustracji, fotografii, ikon czy rysunków, można dostrzec różnorodne typy ikonograficzne

⁶⁹ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 58.

⁷⁰ Tamże, s. 76.

⁷¹ Tamże, s. 103.

⁷² Tamże, s. 141.

⁷³ Tamże, s. 158.

⁷⁴ Tamże, s. 175.

⁷⁵ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 40.

⁷⁶ Tamże, s. 47.

⁷⁷ Tamże, s. 56.

⁷⁸ Tamże, s. 119.

⁷⁹ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 45.

⁸⁰ Tamże, s. 89.

przedstawienia Jezusa: Jezus zamyślony w modlitwie⁸¹, obraz Jezusa Miłosiernego⁸², Chrystus Dobry Pasterz⁸³, Jezus, który naucza tłumy ludzi⁸⁴, Jezus kuszony przez diabła na pustyni⁸⁵, Jezus na ostatniej wieczerzy⁸⁶, Jezus skazany na śmierć przez Piłata⁸⁷, Jezus umiera na krzyżu⁸⁸, Chrystus Zmartwychwstały⁸⁹, wniebowstąpienie Pana Jezusa⁹⁰, Jezus jako Osoba Trójcy Świętej⁹¹, Chrystus – Sędzia⁹², Jezus Chrystus Odkupiciel⁹³, Jezus jako dziecko (Chrystus-Emmanuel)⁹⁴, Chrystus Pantokrator⁹⁵.

Obrazy wzbudzają zainteresowanie oraz docierają do wyobraźni. Oznacza to, że ilustracje umieszczone w szkolnych podręcznikach katechetycznych wywierają wpływ na indywidualne postrzeganie postaci Jezusa, co również ma znaczenie w przypadku przekazywania treści oraz pogłębianiu wiary młodego człowieka.

1.1.3. Postawy wobec Ducha Świętego

Katechizm Kościoła katolickiego tłumaczy, że „wierzyć w Ducha Świętego oznacza wyznawać, że Duch Święty jest jedną z Osób Trójcy Świętej, współistotny Ojcu i Synowi, i z Ojcem i Synem wspólnie odbiera uwielbienie i chwałę”⁹⁶, ponadto „Duch Święty działa z Ojcem i Synem od początku aż do wypełnienia zamysłu naszego zbawienia. Dopiero jednak w »czasach ostatecznych«, zapoczątkowanych odkupieńczym Wcieleniem Syna, zostaje On objawiony i udzielony, uznany i przyjęty jako Osoba. Wtedy Boski zamysł, zrealizowany w Chrystusie, »Pierworodnym« i Głowie nowego stworzenia, będzie mógł urzeczywistnić się w ludzkości przez wylanie Ducha Świętego jako Kościół, komunია

⁸¹ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 20, 153.

⁸² Tamże, s. 35.

⁸³ Wizerunek Jezusa Chrystusa Dobrego Pasterza w: *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 54 oraz *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 36.

⁸⁴ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 59.

⁸⁵ Tamże, s. 176.

⁸⁶ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 115.

⁸⁷ Tamże, s. 87.

⁸⁸ Wizerunek Jezusa umierającego na krzyżu w:

– *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 177, 179, 180.

– *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 52, 170, 173.

– *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 26, 29, 53, 70.

⁸⁹ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 192.

⁹⁰ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 192.

⁹¹ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 110.

⁹² Tamże, s. 171.

⁹³ Tamże, s. 178.

⁹⁴ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 110, 131.

⁹⁵ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 51.

⁹⁶ KKK 685.

świętych, odpuszczenie grzechów, zmartwychwstanie ciała, życie wieczne”⁹⁷. Co więcej, sam Chrystus mówi: „A Poczyciel, Duch Święty, którego Ojciec pošle w moim imieniu, On was wszystkiego nauczy i przypomni wam wszystko, co ja wam powiedziałem” (J 14, 26). Teologowie w różny sposób próbują przybliżyć katolikom postać Ducha Świętego, która ciągle wydaje się dla większości wierzących dość tajemnicza. Jan Paweł II, który często zawierzał samego siebie, ojczyznę i młodzież Duchowi Świętemu, tak opisuje Jego działanie: „Pomiędzy Duchem Świętym a Chrystusem zachodzi [...] w ekonomii zbawienia najściślejsza więź, gdyż On, Duch Prawdy działa w dziejach człowieka jako »inny Poczyciel«, zabezpieczając trwale przekaz i promieniowanie Dobrej Nowiny objawionej przez Jezusa z Nazaretu. Dzięki temu w Duchu Świętym – Paraklecie, który w tajemnicy i działalności Kościoła stale kontynuuje historyczną obecność Odkupiciela na ziemi i Jego zbawcze dzieło, jaśnieje chwała Chrystusa”⁹⁸. Biblijnymi obrazami przedstawiającymi Ducha Świętego są najczęściej: gołębica – „A gdy Jezus został ochrzczony, natychmiast wyszedł z wody. A oto otworzyły Mu się niebiosa i ujrzał Ducha Bożego zstępującego jak gołębicę i przychodzącego na Niego (Mt 3,16)” – lub światło (języki ogniste): „Kiedy nadszedł wreszcie dzień Pięćdziesiątnicy, znajdowali się wszyscy razem na tym samym miejscu. Nagle dał się słyszeć z nieba szum, jakby uderzenie gwałtownego wichru, i napełnił cały dom, w którym przebywali. Ukazały się im też jakby języki ognia, które się rozdzielały, i na każdym z nich spoczął jeden i wszyscy zostali napełnieni Duchem Świętym, i zaczęli mówić obcymi językami, tak jak im Duch pozwalał mówić” (Dz 2, 1-4). W ikonografii chrześcijańskiej postać Ducha Świętego nigdy nie jest przedstawiana w ludzkiej postaci, tutaj również najczęściej Duch Święty przybiera postać gołębicy⁹⁹.

Dla uczniów liceum, z racji przyjęcia sakramentu bierzmowania w niedalekiej przeszłości, bliskim symbolem działania Ducha Świętego są woda i olej. To właśnie wiara młodzieży w moc działania Ducha Świętego stanowi fundament przystąpienia do sakramentu bierzmowania. We wstępie do odnowionych obrzędów bierzmowania, przyjętych przez Sobór Watykański II, zawarte są znamienne słowa: „Przez sakrament bierzmowania ochrzczeni przechodzą dalszą drogę chrześcijańskiego wtajemniczenia, przyjmując Ducha Świętego, który w dzień Pięćdziesiątnicy został zesłany przez Pana na Apostołów. Przez to obdarowanie Duch Święty doskonalej upodobnia wiernych do

⁹⁷ KKK 686.

⁹⁸ Jan Paweł II, *Encyklika o Duchu Świętym „Dominum et Vivificantem”*, 7.

⁹⁹ Przykładami są tu obrazy: *Chrzest Chrystusa* florenckiego twórcy Andrei del Verrocchia (ok. 1470-1475), *Mistyczne narodzenie lub adoracja w lesie* włoskiego karmelity z XVI w. Filippa Lippiego, *Zwiastowanie* Petera Paula Rubensa.

Chrystusa i daje im moc do dawania o Nim świadectwa i budowania Jego Ciała w wierze i miłości. Otrzymują także niezniszczalny charakter, czyli znamię Pańskie, tak, że sakramentu bierzmowania nie można powtarzać¹⁰⁰. Zatem w sakramencie bierzmowania poprzez włożenie rąk biskupa na głowę kandydata Duch Święty udzielił mu się jako niewysłowny dar. Jednakże nie można poprzestawać na pogłębianiu wiary w Ducha Świętego na samym momencie przyjęcia sakramentu bierzmowania przez młodego człowieka. Wydawać się może, że przyjęcie tego sakramentu powinno być początkiem świadomego pogłębiania wiary i otwierania się na dary Ducha Świętego.

Analizując kwestię postawy wobec Ducha Świętego w *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, w nauczaniu religii w szkołach licealnych można zauważyć, że znajduje się w niej stosunkowo niewiele treści poświęconych *stricto* zagadnieniu przekazywania wiary w Ducha Świętego. Problematyka ta umieszczona jest w zakresie realizacji zadania *wychowanie do życia wspólnotowego*, w ramach którego zadaniem katechety jest „przedstawienie Kościoła jako prasakramentu zbawczo działającego Ducha Świętego”¹⁰¹. Jednakże w zakresie poszczególnych treści zadania tematyka dotycząca wiary lub sposobów działania Ducha Świętego w Kościele nie jest wyszczególniona. Duża część materiału poświęcona problematyce Ducha Świętego została omówiona w czasie przygotowywania się do przyjęcia sakramentu bierzmowania przez uczniów na poprzednim etapie kształcenia.

Wiara w Ducha Świętego jest wyrażana przez każdego ucznia wyznania katolickiego słowami: „Wierzę w Ducha Świętego, Pana i Ożywiciela, który od Ojca i Syna pochodzi, który z Ojcem i Synem wspólnie odbiera uwielbienie i chwałę; który mówił przez proroków”. Innym wyznaniem wiary na katechezie w Ducha Świętego jest także czynienie znaku krzyża i wypowiedanie słów: „W imię Ojca i Syna, i Ducha Świętego” lub popularnej modlitwy przed rozpoczęciem katechezy: „Duchu Święty, który oświecasz serca i umysły nasze...”. Istnieje wiele form przekazywania oraz pogłębiania wiary w Trzecią Osobę Trójcy Świętej na katechezie.

Biorąc pod uwagę *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* dla klas licealnych, można zauważyć, iż rekomenduje on naukę o Duchu Świętym tylko w klasie I, w ramach rozdziału II „Taka jest nasza wiara”. Zagadnienie „Wierzę w Ducha Świętego” omawiane jest tu przy okazji treści, które dotyczą *Biblii* i *Tradycji*,

¹⁰⁰ Obrzęd przyjęcia sakramentu bierzmowania w: Konferencja Episkopatu Polski, *Obrzędy bierzmowania dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*, Katowice 2019, s. 15.

¹⁰¹ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy...*, dz. cyt., s. 76.

a także czytania *Pisma Świętego* indywidualnie lub we wspólnocie, czy też w związku z wyjaśnianiem zagadnień związanych z objawieniami Bożymi, prywatnymi oraz objawieniami maryjnymi¹⁰².

Podczas realizacji *Programu nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, w kontekście przekazywania wiary, warto mieć na uwadze także słowa *Katechizmu Kościoła katolickiego*, który wyjaśnia: „Poznanie wiary jest możliwe tylko w Duchu Świętym. Aby pozostawać w jedności z Chrystusem, trzeba najpierw zostać poruszonym przez Ducha Świętego. To On wychodzi naprzeciw nas i wzbudza w nas wiarę. Mocą naszego chrztu, pierwszego sakramentu wiary, życie, które ma swoje źródło w Ojcu i zostaje nam ofiarowane w Synu, jest nam udzielane wewnętrznie i osobowo przez Ducha Świętego w Kościele”¹⁰³.

Analizując podręczniki dla klas licealnych, z serii *Z Bogiem na ludzkich drogach*, okazuje się, że w klasie I problematyka o Duchu Świętym poruszana jest głównie w czasie realizacji katechezy, która nosi tytuł „Wierzę w Ducha Świętego”, umieszczona w dziale podręcznika „Taka jest nasza wiara”¹⁰⁴. Zagadnienia poruszane na katechezie ukierunkowane są na przedstawienie Ducha Świętego jako trzeciej Osoby Bożej, ukazanie Jego roli w historii zbawienia, opisanie działania Ducha Świętego w Kościele, a także na wyjaśnienie znaczenia modlitwy do Ducha Świętego. Dzięki omówionym na lekcji treściom uczeń systematyzuje swoją wiedzę na temat Ducha Świętego. Ukazane argumenty biblijne przekonują go, że Duch Święty jest trzecią Osobą Trójcy Świętej. Dzięki nim uczeń powinien umieć wyjaśnić rolę Ducha Świętego w historii zbawienia, jak również znaczenie Pięćdziesiątnicy w życiu apostołów i powstaniu Kościoła, a także samodzielnie ułożyć modlitwę do Ducha Świętego. Podręcznik za pomocą *Katechizmu Kościoła katolickiego* objaśnia uczniom, iż źródłem poznania Ducha Świętego są: pisma natchnione, Tradycja, Nauczycielski Urząd Kościoła, liturgia sakramentalna, modlitwa, charyzmaty i urzędy, które budują Kościół, znaki życia apostołowego i misyjnego oraz świadectwa świętych. Ponadto podręcznik wymienia również symbole, za pomocą których przedstawiany jest Duch Święty. Są nimi: woda, ogień i gołębica. Do pozostałych symboli należą: wichur (tchnienie), obłok i światło, namaszczenie olejem, pieczęć czy też palec Boży. Ponadto podręcznik, posiłkując się objaśnieniami zawartymi w *Kompendium katechizmu Kościoła katolickiego*, odpowiada

¹⁰² Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii...*, dz. cyt., s. 143.

¹⁰³ KKK 683.

¹⁰⁴ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 39.

na pytania dotyczące działania Ducha Świętego, np.: „Czego dokonuje Duch Święty w Kościele?”, „Co chce powiedzieć Kościół, gdy wyznaje: »Wierzę w Ducha Świętego?«” oraz „Jak działają Chrystus i Duch Święty w sercach wiernych?”. Na zakończenie katechezy uczeń modli się do Ducha Świętego słowami modlitwy św. Augustyna¹⁰⁵.

Innym tematem katechezy, podczas której uczniowie poznają zagadnienia związane z postacią Ducha Świętego, stanowi lekcja pt. „Bierzmowanie – odpowiedzialność za Kościół”, która znajduje się w dziale III podręcznika: „Oto Ja jestem z wami”¹⁰⁶. Na katechezie, przy okazji omawiania znaczenia sakramentu bierzmowania, uczeń zdobywa wiedzę dotyczącą przyjęcia tych darów. Służy temu szczegółowy ich opis umieszczony w podręczniku. Zawierzeniu się Duchowi Świętemu posłużyć może również modlitwa do Ducha Świętego, usytuowana w podręczniku na zakończenie katechezy¹⁰⁷.

Kolejnym przykładem lekcji poświęconej Duchowi Świętemu jest katecheza z działu VI: „Rok Kościoła”, której tematem jest „Zesłanie Ducha Świętego”¹⁰⁸. Zgodnie z nim podczas katechezy omawiana jest uroczystość Zesłania Ducha Świętego, a także wyróżniona została rola Ducha Świętego w życiu chrześcijanina. Poprzez przedstawione zagadnienia uczeń powinien rozumieć znaczenie zesłania Ducha Świętego w historii Kościoła, jak również opisać Jego rolę w życiu chrześcijan. Ponadto w podręczniku podkreślono istotę działania Ducha Świętego słowami papieży – Jana Pawła II oraz Benedykta XVI. Jan Paweł II zachęca młodych do modlitwy do Ducha Świętego, natomiast Benedykt XVI zwraca uwagę na szczególną obecność i działanie Trzeciej Osoby Boskiej podczas Eucharystii. Na zakończenie katechezy podręcznik proponuje modlitwę do Ducha Świętego, która jest formą zawierzenia Mu swojego codziennego życia¹⁰⁹.

W podręcznikach do klasy II oraz III nie przewidziano katechez poświęconych ściśle osobie Ducha Świętego. Jednak podczas realizacji innych katechez znajdują się treści o Duchu Świętym przyczyniające się do przekazywania i umacniania wiary. Modlitwy do Ducha Świętego na zakończenie katechezy, za pomocą których uczeń modli się do Ducha Świętego, będąc świadomym Jego wszechmocy, również służą przekazywaniu oraz pogłębianiu wiary. Przykładem jest tu modlitwa na zakończenie katechezy w klasie II

¹⁰⁵ Tamże, s. 39-41.

¹⁰⁶ Tamże, s. 62.

¹⁰⁷ Tamże, s. 62-64.

¹⁰⁸ Tamże, s. 182.

¹⁰⁹ Tamże, s. 182-184.

„Transplantacja i honorowe krwiodawstwo”¹¹⁰, jak również *Modlitwa maturzysty* w ramach realizacji katechezy w klasie III „Pielgrzymka maturzystów”¹¹¹.

Ponadto w klasie III zagadnienia o Duchu Świętym omawiane są w związku z realizacją katechezy o sakramencie kapłaństwa: „Liturgia sakramentu święceń”¹¹². Omówiona jest tutaj rola Ducha Świętego w czasie przyjmowania święceń kapłańskich, na przykładzie fragmentu *Ewangelii* o zesłaniu Ducha Świętego na apostołów: „Jak Ojciec Mnie posłał, tak i Ja was posyłam. Po tych słowach tchnął na nich i powiedział im: »Weźmijcie Ducha Świętego! Którym odpuscicie grzechy, są im odpuszczone, a którym zatrzymacie, są im zatrzymane«” (J 20, 21B-23). Ponadto moc Ducha Świętego wyjaśniana jest tutaj uczniom za pomocą treści obrzędów święceń biskupa, prezbiterów i diakonów. Działanie Ducha Świętego tłumaczy także podręcznik za pomocą *Katechizmu Kościoła katolickiego dla młodych: Youcat*: „Podczas święceń prezbiteratu biskup przyzywa mocy Ducha Świętego, aby spoczęła na kandydacie do święceń. Wyciska on na tym człowieku nieusuwalną pieczęć, która pozostanie z nim na zawsze”¹¹³.

Katechezy dotyczące przekazywania wiary w Ducha Świętego uczniom w liceum nie są dla katechety łatwym zadaniem. Młodzież coraz częściej wymaga ukazywania dowodów na istnienie Boga. O ile istnieją źródła potwierdzające życie i działalność Syna Bożego Jezusa, o tyle uwierzenie w Ducha Świętego wymaga często osobistego doświadczenia Jego działania. Co więcej, mimo usilnych prób opisów aktywności Ducha Świętego dla większości katolików wciąż wydają się one teologiczną abstrakcją.

1.1.4. Postawy wobec Kościoła

Na pytanie: „Czy wierzysz w Boga?”, często od młodych ludzi można usłyszeć: „W Boga wierzę, ale w Kościół nie”. Młode pokolenie coraz skuteczniej, poprzez przedstawianie Kościoła w mediach, jest zniechęcane do instytucji Kościoła. Ma na to wpływ wiele czynników, m.in.: trend życia bez nakazów i zakazów, z którymi Kościół jest często kojarzony szczególnie w środowisku młodzieży, jasne stanowisko Kościoła w sprawie aborcji, przypadki pedofilii wśród księży czy też publiczne wypowiedanie się duchownych na tematy polityczne. Okazuje się także, iż w ciągu ostatnich lat spada autorytet papieża. Jak podają badania CBOS: żaden z następców Jana Pawła II – ani Benedykt XVI,

¹¹⁰ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 131.

¹¹¹ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 133.

¹¹² Tamże, s. 46.

¹¹³ *Katechizm Kościoła katolickiego dla młodych...*, dz. cyt., 254.

ani Franciszek – nie dorównał mu pod względem społecznego uznania. Najnowsze badania pokazują, że autorytet Jana Pawła II w kwestiach moralności wciąż uznaje 81% respondentów. Benedykt XVI pozostaje autorytetem dla 60% dorosłych. Natomiast papież Franciszek jest autorytetem dla 57% dorosłych Polaków¹¹⁴. Jednakże warto podkreślić, że dla wielu Polaków Kościół wciąż stanowi ważny punkt odniesienia w sprawach wiary i moralności. Wśród wymienionych duchownych, którzy są osobami znaczącymi w tych kwestiach, Polacy wymieniają m.in. prymasa Stefana Wyszyńskiego, ks. Jerzego Popiełuszkę, ks. prof. Józefa Tischnera, ks. Piotra Pawlukiewicza, ojca Adama Szustaka czy też ks. Adama Bonieckiego. Co więcej, badani często przywołują też autorytet lokalnych duszpasterzy – proboszczów i wikariuszy¹¹⁵.

Z rozmów z młodzieżą wynika, iż pojęcie „Kościół” młodzi kojarzą bardziej z duchownymi: papieżem, księżmi niż ze wspólnotą, do której sami należą i którą współtworzą. Dla wielu uczniów Kościół wydaje się instytucją, która sprawuje swojego rodzaju władzę nad człowiekiem, jakby chciała go pozbawić w życiu wolności we własnych wyborach. Ponadto dla wielu z nich Kościół jest nieatrakcyjny, a osoby aktywnie w nim uczestniczące są „zacfane”. Taką opinię potwierdzają liczne dyskusje z młodzieżą, prowadzone w czasie szkolnej katechezy, wywołane przez samych uczniów. Na katechezie często poszukują oni odpowiedzi od katechety na temat bieżących wydarzeń z życia Kościoła, tj. poszczególnych incydentów z życia duchownych, które aktualnie prezentowane są w mediach, finansów w Kościele, wypowiedzi papieża Franciszka w kwestiach moralności itp. Zainteresowanie młodzieży tymi sprawami nie jest niczym złym. Dobrze, że poszukują odpowiedzi na nurtujące ich pytania właśnie na katechezie. Jednakże patrząc na to z innej strony, należy uświadomić sobie, jak wielką rolę ma do spełnienia katecheta także w kwestii ukazania roli wspólnoty Kościoła, jego głównego celu, a także znaczenia pełnienia poszczególnych zadań w świecie.

Katechizm Kościoła katolickiego podaje, iż „Jedyny Kościół Chrystusowy, który wyznajemy w symbolu wiary jako jeden, święty, powszechny i apostołski [...] trwa w Kościele powszechnym, rządzonym przez następcę Piotra oraz biskupów pozostających z nim we wspólnocie, choć i poza jego organizmem znajdują się liczne pierwiastki uświęcenia i prawdy”¹¹⁶. Co więcej, „do tej katolickiej jedności Ludu Bożego... powołani są wszyscy ludzie... należą lub są jej przyporządkowani zarówno wierni katolicy, jak inni

¹¹⁴ CBOS, *O społecznym autorytecie Kościoła*, „Komunikat z badań” 2022, nr 87, s. 1-2.

¹¹⁵ Tamże, s. 12.

¹¹⁶ KKK 870.

wierzący w Chrystusa, jak wreszcie wszyscy w ogóle ludzie, z łaski Bożej powołani do zbawienia”¹¹⁷. Jednakże istotę wiary w Kościół stanowi jego chrystocentryzm: „Chrystus jest światłem narodów; obecny Święty Sobór, zgromadzony w Duchu Świętym, gorąco pragnie oświecić wszystkich ludzi Jego jasnością promieniującą na obliczu Kościoła, głosząc Ewangelię wszelkiemu stworzeniu”. Tymi słowami rozpoczyna się *Konstytucja dogmatyczna o Kościele* Soboru Watykańskiego II. Sobór wskazuje w ten sposób, że artykuł wiary o Kościele całkowicie zależy od artykułów dotyczących Jezusa Chrystusa. Kościół nie ma innego światła niż światło Chrystusa. Według obrazu drogiego ojcom Kościoła jest on podobny do księżyca, którego całe światło jest odbiciem światła słońca”¹¹⁸. *Katechizm Kościoła katolickiego* podaje, iż Kościół jest zarówno Ciałem Chrystusa, Ludem Bożym oraz ludem kapłańskim, prorockim i królewskim¹¹⁹.

Analizując *Podstawę programową katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, można zaobserwować, iż problematyka Kościoła omawiana jest podczas realizacji wielu zagadnień katechetycznych. Wspomniana *Podstawa programowa* sprawie Kościoła poświęca stosunkowo dużo miejsca. W pierwszej kolejności sugerowane jest przekazywanie wiary w Kościół w ramach zadania *wychowanie do życia wspólnotowego*¹²⁰. Misją nauczyciela religii w tym wymiarze jest przedstawienie Kościoła jako prasałametu, w którym działa Duch Święty. Tematyka Kościoła omawiana jest w ramach zagadnień dotyczących istoty Kościoła i jego funkcji oraz w kontekście dziedzictwa chrześcijańskiego w Polsce, Europie i na świecie¹²¹. Kwestie dotyczące Kościoła omawiane są również w ramach treści poświęconych ruchom i stowarzyszeniom religijnym oraz ich znaczeniu w Kościele. Dzięki tym zagadnieniom uczeń powinien poznać duchowe bogactwo Kościoła oraz lepiej zrozumieć współczesne działania Kościoła. W tym kontekście powinny zostać omówione również zadania Kościoła we współczesnym świecie. Odrębną kwestię stanowi także przedstawienie wzorów osobowych w następujących postaciach: św. Benedykt, św. Cyryl, św. Katarzyna Sieneńska, św. Brygida czy Edyta Stein. Ponadto zakłada się, że uczeń powinien wyjaśnić na czym polegają kręgi przynależności do Kościoła i opisać specyfikę Kościoła partykularnego oraz jego patronów, sanktuaria, biskupów, seminarium duchowne oraz działające zgromadzenia zakonne itp.

¹¹⁷ KKK 836.

¹¹⁸ KKK 748.

¹¹⁹ KKK 802-803, 805.

¹²⁰ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa...*, dz. cyt., s. 76-78.

¹²¹ Nie obowiązuje w programie nauczania religii w zasadniczych szkołach zawodowych.

Ponadto uczniowie klas licealnych powinni posiadać wiedzę na temat wkładu chrześcijaństwa w kulturę Europy i Polski. Uczniowie powinni umieć również wskazać możliwości zaangażowania świeckich w życie Kościoła oraz uzasadnić za pomocą biblijnych cytatów poszczególne przykazania kościelne¹²².

Innym zadaniem, w zakresie którego przekazywana jest wiedza na temat wspólnoty Kościoła, jest: „przedstawienie historii Kościoła jako pielgrzymki wspólnoty ludzi wierzących w Chrystusa; ukazanie roli Kościoła w życiu narodu polskiego; przygotowanie uczniów do dyskusji na temat przeszłości Kościoła”¹²³. Proponowane treści powinny dostarczać uczniom potrzebnej wiedzy na temat najważniejszych zadań z życia Kościoła. Do tych wydarzeń należą przede wszystkim: sprawowanie liturgii, głoszenie Ewangelii, troska o cierpiących, niepełnosprawnych i szeroko pojęty Caritas. Ponadto katecheta powinien przekazywać uczniom wiedzę z zakresu prawa kościelnego, zwłaszcza obecnego w dokumentach II Soboru Watykańskiego i *Kodeksu prawa kanonicznego*. W ramach katechezy szkolnej powinny zostać omówione pontyfikaty następujących papieży: Piusa XI, Piusa XII, bł. Jana XXIII, Pawła VI, Jana Pawła II, Benedykta XVI¹²⁴. Ponadto przedmiotem analiz powinny być najważniejsze fakty i postaci z historii Kościoła w Polsce w okresie międzywojennym, a także podczas II wojny światowej, jak również w latach 1945-1989. Główną postacią tego okresu powinna być postać kardynała Stefana Wyszyńskiego. Omawiane powinny być także obchody Milenium czy też pontyfikat Jana Pawła II z wyszczególnieniem jego pielgrzymek do Ojczyzny.

Dzięki zdobytej wiedzy uczniowie nabywają pewnej orientacji w życiu wspólnoty Kościoła, zarówno w czasach współczesnych, jak i historycznych. Katechizowani mają okazję do zdobywania różnorodnych umiejętności, które przyczyniają się do pogłębienia wiary w Kościół. Poprzez uczestnictwo w szkolnej katechezie uczeń powinien wiedzieć, na czym polegało męczeństwo chrześcijan w XX wieku, a także znać stanowisko Kościoła wobec totalitaryzmu, zwłaszcza hitleryzmu i komunizmu. Co więcej, uczeń powinien umieć zaprezentować podstawowe tezy nauczania II Soboru Watykańskiego, jak również wskazać najważniejsze wydarzenia pontyfikatu Jana Pawła II, przytoczyć tezy jego nauczania oraz opisać pontyfikat papieża Benedykta XVI. Ponadto uczeń liceum zdobywa szczególne wiadomości w dziedzinie pontyfikatów papieży: Piusa XII, bł. Jana XXIII i Pawła VI, a także nauczania Jana Pawła II, ze zwróceniem szczególnej uwagi na papieskie przesłanie

¹²² Nie obowiązuje w programie nauczania religii w zasadniczych szkołach zawodowych.

¹²³ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa...*, dz. cyt., s. 77.

¹²⁴ Nie obowiązuje w programie nauczania religii w zasadniczych szkołach zawodowych.

skierowane do młodzieży, ukazujące sposoby włączenia się w ożywienie współczesnego Kościoła. Co więcej, uczeń powinien umieć opisać rolę wybranych świętych w dziejach Kościoła i Polski, wskazać w tekście *Ślubów jasnogórskich* program odnowy Kościoła i narodu, a ponadto przywołać wydarzenia, które Jan Paweł II określił mianem grzechów Kościoła, uzasadniając powód podjętej przez papieża ekspiacji. Ponadto w ramach zadania katechezy w liceum katecheta ma za zadanie: „ukazanie zasad życia w społeczeństwie”¹²⁵. Poprzez przekazane treści uczeń powinien umieć wyjaśnić zasadę autonomii Kościoła i państwa.

Zagadnienia związane z wiarą w Kościół występują także w ramach realizacji zadania: *wprowadzenie do misji*¹²⁶. Zadaniem katechety jest tu „ukazanie sposobów zaangażowania w misję *ad extram*”. W konsekwencji przekazanych treści uczeń powinien umieć zaprezentować współczesne nauczanie Kościoła o misjach.

Analizując treści *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, ze zwróceniem szczególnej uwagi na problematykę Kościoła, można zauważyć, iż zagadnienia o Kościele wiążą się z każdą sferą życia chrześcijanina. Nasuwa się również następujący wniosek: aby poznać Kościół, a także móc identyfikować się z nim w przekazywanych treściach, nie można skupić się jedynie na teraźniejszości. Istotne jest ukazanie fundamentów Kościoła, które mają swoje korzenie w dalekiej historii. Ważne jest także przedstawienie znaczących postaci, do których należą święci i błogosławieni, męczennicy, ale także patriarchowie Kościoła, którzy swoim nauczaniem przyczyniali się do jedności Kościoła na całym świecie.

Z racji wiodącego w klasie I hasła: „Świadek Chrystusa w Kościele” można spodziewać się, że przekazywanie szczegółowej wiedzy na temat Kościoła odbywać się będzie podczas realizacji katechez w całym roku szkolnym. *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* w klasie I liceum zakłada: „by móc świadczyć o Jezusie Chrystusie w świecie i rodzinie, trzeba najpierw odnaleźć swoje miejsce, miejsce świadka Chrystusa w Kościele”¹²⁷.

Problematyka Kościoła zawarta jest już w dziale I *Programu nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*: „Kim jestem?”. Przekazywane w ramach działu treści ukierunkowują katechizowanych na identyfikowanie się z Kościołem,

¹²⁵ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa...*, dz. cyt., s. 77.

¹²⁶ Tamże, s. 78.

¹²⁷ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii...*, dz. cyt., s. 141.

określając go jako „Mój Kościół”. Treści te skupiają się na odwoływaniu się do indywidualnych doświadczeń duchowych katechizowanego, które miały miejsce w jego parafii, np. przyjęcia sakramentu bierzmowania. Dzięki temu uczeń nabywa pewnej odwagi i potrafi odnaleźć swoje miejsce i zadania w Kościele¹²⁸.

W kolejnym dziale II pt. „Taka jest nasza wiara” również nie brakuje treści przekazujących wiarę w Kościół. Celem katechetycznym jest tu odniesienie wyznania wiary do tajemnicy Kościoła. Uczeń pogłębia swoją wiarę w Kościół szczególnie poprzez poznawanie treści omawiających wiarę w Ducha Świętego – jako Kościoła Słowa, do którego należą: *Biblia*, Tradycja, czytanie *Pisma Świętego*, a także objawienia¹²⁹.

Przekazywaniu wiary w Kościół znacząco przyczyniają się treści umieszczone w dziale III, zatytułowanym „Oto Ja jestem z wami”¹³⁰. Katechezy realizowane w ramach działu szczegółowo przekazują katechizowanym wiedzę z różnorodnych obszarów życia i działania Kościoła. Uczniowie mogą pogłębić swoją wiarę oraz wiedzę poprzez treści *Wierzę w Kościół*. W obrębie tego zagadnienia uczeń zdobywa wiedzę, że Kościół to Ciało Chrystusa, a także pielgrzymujący lud Boży; dowiaduje się również, kim jest Matka Kościoła. Ponadto zawarte treści przedstawiają Kościół jako źródło sakramentów, dzięki którym możliwe jest zjednoczenie z Bogiem. Przedstawiona zostaje tu historia Kościoła, zawierająca opis najważniejszych wydarzeń, które ukazują go jako wspólnotę opierającą się na zasadzie miłości. W zakresie historii zawarte są również zagadnienia z dziedziny prawa Kościoła. Katechizowani poznają dokumenty oraz uchwały Soboru Watykańskiego II. Wiara w Kościół przekazywana jest również poprzez prezentowanie pontyfikatów papieży: Piusa XI, Piusa XII, bł. Jana XXIII, Pawła VI, Jana Pawła II, Benedykta XVI. Omówione są tu także fakty oraz postacie z historii Kościoła polskiego w okresie międzywojennym, a także z czasów II wojny światowej. Uczniowie mają okazję poznać prawdziwych świadków Kościoła w czasach jego prześladowania, w latach 1945-1989. Przykładem jest tu osoba księdza kardynała Stefana Wyszyńskiego. Dzięki przekazanej treści uczeń zdobywa także wiedzę na temat ruchów religijnych oraz ich znaczenia w życiu Kościoła. Ponadto poruszane są także treści z zakresu Kościoła lokalnego.

Prezentowane treści przyczyniają się do pogłębiania wiary w Kościół ucznia. W wyniku realizacji katechezy szkolnej uczeń zdobywa praktyczną wiedzę, dzięki której może niejako uporządkować swój obraz Kościoła, gdyż posiada podstawy zarówno

¹²⁸ Tamże, s. 142.

¹²⁹ Tamże, s. 143.

¹³⁰ Tamże, s. 144.

z zakresu teologii, historii, jak i prawa. Uczeń w konsekwencji poznanych wiadomości powinien umieć wyjaśnić związek Jezusa Chrystusa z założonym przez Niego Kościołem, odczytać zadania Kościoła, ukazać jego stanowisko wobec totalitaryzmu, a nawet rozróżnić działania wynikające z realizacji misji: kapłańskiej, prorockiej i królewskiej Kościoła. Ponadto powinien być zdolny do ukazania zasadniczych tez II Soboru Watykańskiego. Dzięki przyswojonym treściom uczeń może wykorzystać swoją wiedzę w celu odnalezienia swojego miejsca w Kościele, szczególnie z uwagi na fakt, iż powinien on umieć ukazać rolę i działalność ruchów religijnych w Kościele. Ponadto katechizowany zdobywa wiadomości dotyczące specyfiki Kościoła partykularnego, a także ukazujące nauczanie Kościoła o misjach¹³¹.

W czasie realizacji katechez działu IV „Co mam czynić” celem katechetycznym jest formowanie prawego sumienia we wspólnocie Kościoła. Za pomocą treści ukazujących Nowe Przymierze jako dowód miłości w życiu Kościoła uczeń poznaje podstawy wiary w Kościół. W trakcie realizacji katechez ukazywane są również wartości, na których opiera się Kościół, a są nimi: prawda, dobro moralne, wolność oraz godność człowieka. Ponadto ukazana jest możliwość uczestnictwa chrześcijanina w życiu Kościoła lokalnego, co więcej: Kościół przedstawiony jest jako miejsce służące odkrywaniu własnego powołania oraz świadczenia o przynależności do Jezusa Chrystusa¹³².

Przekazywaniu wiary w Kościół poświęcony jest także ostatni dział *Programu nauczania* w klasie I pt. „Rok Kościoła”. Poprzez zawarte w nim treści związane z przeżywaniem ważnych świąt Kościoła katolickiego uczeń świadomie przeżywa swoją wiarę i czynnie uczestniczy w życiu Kościoła¹³³.

W klasie II *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* przewiduje przekazywanie wiary w Kościół podczas realizacji działu IV „Ku nowym niebiosom i nowej ziemi”. Poprzez treści, które omawiane są w ramach realizacji katechezy, uczeń powinien umieć odczytać zadania Kościoła, ukazać jego rolę w świecie, a także wyjaśnić zasadę autonomii Kościoła i państwa¹³⁴.

Realizacja problematyki wiary w Kościół w klasie III sprowadza się do omówienia tematyki Kościoła jako Kościoła domowego. Wstępnie zagadnieniu poświęcony jest rozdział III pt. „Bądźcie poddani sobie, kierując się nawzajem bojaźnią Chrystusa”,

¹³¹ Tamże, s. 176-178.

¹³² Tamże, s. 146.

¹³³ Tamże, s. 148-149.

¹³⁴ Tamże, s. 157-158.

w ramach którego omawiane są cechy Kościoła domowego. Uczeń pogłębia wiarę w Kościół, a także powinien potrafić wymienić elementy liturgii Kościoła domowego oraz argumentować potrzebę jej sprawowania¹³⁵.

Zagadnienie domowego Kościoła jest szerzej omówione w kolejnym dziale *Programu nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* pt. „Napominajcie siebie samych przez pieśni pełne ducha, pod wpływem łaski, śpiewając Bogu w waszych sercach”. Celem katechetycznym jest tu wprowadzenie w liturgię Kościoła domowego. Poruszane treści przedstawiają Kościół jako wspólnotę miłości oraz omawiają liturgię Kościoła domowego w poszczególnych okresach roku kościelnego. Poprzez poznane treści katechizowany może w dojrzały sposób korzystać z nauki Kościoła, dokumentów kościelnych, czytań mszalnych, a także życiorysów świętych w życiu teraźniejszym jako uczeń oraz w przyszłości – w małżeństwie i rodzinie¹³⁶.

W tym miejscu analizie zostaną poddane podręczniki dla klas licealnych, których redaktorami są Robert Strus oraz Wiesław Galant.

W podręczniku do klasy I treści omawiające wiarę w Kościół przekazywane są podczas katechezy „Ja w Kościele”, która znajduje się w dziale I: „Kim jestem?”¹³⁷. Zagadnienie wiary w Kościół obejmuje ukazanie go jako wspólnoty, własnej parafii, a także hierarchicznej struktury Kościoła. Poprzez omówiony temat uczeń poznaje strukturę organizacyjną Kościoła, którą stanowią m.in.: parafia, diecezja, proboszcz, biskup. Katechizowany powinien umieć uzasadnić, że Kościół to wspólnota wiernych oraz zdawać sobie sprawę ze zobowiązań wynikających z faktu bycia członkiem Kościoła. Podczas katechezy uczeń dowiaduje się: „W języku chrześcijańskim pojęcie »Kościół« oznacza zgromadzenie liturgiczne, a także wspólnotę lokalną lub całą powszechną wspólnotę wierzących. Te trzy znaczenia są zresztą nierozłączne. Kościół jest ludem, który Bóg gromadzi na całym świecie. Istnieje on we wspólnotach lokalnych i urzeczywistnia się jako zgromadzenie liturgiczne, przede wszystkim eucharystyczne. Kościół żyje Słowem i Ciałem Chrystusa, sam stając się w ten sposób Jego Ciałem”¹³⁸. Ponadto zagadnienia poruszane na lekcji obrazują „różnice wynikające z pojęć »Kościół« oraz »kościół«, a także odpowiadają na pytania: dlaczego Kościół jest Ludem Bożym?, jakie są cechy charakterystyczne Ludu Bożego?, dlaczego Bóg chce Kościoła?, dlaczego Kościół jest czymś więcej niż instytucją?

¹³⁵ Tamże, s. 165-166.

¹³⁶ Tamże, s. 166-167.

¹³⁷ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 16.

¹³⁸ KKK 752.

Katecheza zawiera również przykład modlitwy za Kościół, do której zobowiązany jest każdy wierzący w Chrystusa¹³⁹.

Innym przykładem katechezy przedstawiającej problematykę wiary w Kościół jest lekcja „Ja i wspólnoty kościelne”¹⁴⁰. Poprzez opis dedykowanych dla młodego człowieka wspólnot kościelnych, takich jak: ministranci, oaza, KSM itp., uczeń ma okazję poznać różne młodzieżowe ruchy działające w Kościele, a także zrozumieć ich rolę w pogłębianiu wiary¹⁴¹.

Kolejną katechezą przyczyniającą się do przekazywania wiary w Kościół jest lekcja z działu II „Taka jest nasz wiara”. Podczas realizacji katechezy pt. „Wierzę w Ducha Świętego”¹⁴² omawiane są treści przedstawiające działanie Ducha Świętego w Kościele, dzięki czemu uczeń powinien umieć wyjaśnić znaczenie Pięćdziesiątnicy w życiu apostołów i powstaniu Kościoła¹⁴³.

Szczegółowa wiedza dotycząca zagadnienia wiary w Kościół znajduje się w katechezie pt. „Jezus obecny w Kościele” z działu III „Oto Ja jestem z wami”¹⁴⁴. Za przyczyną katechezy prezentowane są treści dotyczące założyciela Kościoła, omawiane są etapy jego powstawania, przedstawione są również jego biblijne obrazy, a także ukazany jest prymat biskupa Rzymu oraz rola biskupów jako następców apostołów. Poprzez przekazane informacje uczeń powinien wiedzieć, że założycielem Kościoła jest Jezus, znać etapy jego powstawania oraz jego biblijne obrazy, takie jak: owczarnia (J 10,11-16), pole uprawne/Boża rola (J 15,1-11), Boża budowla (1 P 2,4-5a), Mistyczne Ciało Chrystusa (1 Kor 12,12-31), Oblubienica Chrystusa (Ef 5,25-26). Ponadto katechizowany powinien umieć zdefiniować pojęcia: prymat, sukcesja apostołowa, kolegium biskupów. Na koniec katechezy umieszczona jest modlitwa za Kościół, która pomaga uczniowi jeszcze bardziej zjednoczyć się ze wspólnotą Chrystusa¹⁴⁵.

Katechezą, która również przyczynia się do przekazywania wiary w Kościół, jest lekcja pt. „Bierzmowanie – odpowiedzialność za Kościół”¹⁴⁶. Przekazywane w niej treści, które dotyczą przede wszystkim potrzeby zaangażowania się w życie Kościoła, wpływają na pogłębienie poczucia odpowiedzialności młodych katolików za Kościół¹⁴⁷. Kolejnym

¹³⁹ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 16-18.

¹⁴⁰ Tamże, s. 25.

¹⁴¹ Tamże, s. 25-27.

¹⁴² Tamże, s. 39.

¹⁴³ Tamże, s. 39-41.

¹⁴⁴ Tamże, s. 53.

¹⁴⁵ Tamże, s. 53-55.

¹⁴⁶ Tamże, s. 62.

¹⁴⁷ Tamże, s. 62-64.

przykładem katechezy, mającej udział w przekazywaniu wiary w Kościół, jest lekcja poświęcona roli kapłanów w Kościele: „Kapłani – słudzy Kościoła”¹⁴⁸. Uczeń poznaje hierarchię Kościoła, wobec czego powinien umieć rozróżnić rolę kapłanów, diakonów, prezbiterów oraz biskupów w Kościele¹⁴⁹.

Podczas realizacji katechezy, której tematem jest: „Odnowa Kościoła – Sobór Watykański II”¹⁵⁰, przekazywane treści skupiają się na ukazaniu znaczenia soborów w Kościele, a także zapoznanie katechizowanych z przesłaniem Soboru Watykańskiego II. Dzięki poznanym wiadomościom uczeń powinien znać podstawowe dokumenty Soboru Watykańskiego II, a także wiedzieć, w jaki sposób przyczynił się do odnowy Kościoła¹⁵¹.

Z innym obrazem Kościoła uczeń spotyka się w czasie katechez: „Męczeństwo Kościoła w Polsce podczas II wojny światowej”¹⁵² oraz „Prymas Tysiąclecia”¹⁵³. Na omawianych katechezach ukazany jest Kościół umęczony. Treści przekazane na katechezach skupione są na nakreśleniu dziejów Kościoła w Polsce pod okupacją niemiecką i sowiecką, przedstawieniu sytuacji Kościoła w Polsce po II wojnie światowej, znaczeniu *Ślubów jasnogórskich*, a także przybliżeniu postaci Maksymiliana Kolbego, Edyty Stein oraz innych męczenników. Poznane wiadomości przyczyniają się do przekazywania wiary u młodego człowieka, który rozumie, jaką ofiarę poniósł Kościół w Polsce w czasie II wojny światowej, a także po niej, szczególnie opierając się na życiorysach Maksymiliana Kolbego, Edyty Stein, Prymasa Tysiąclecia i innych męczenników, takich jak ksiądz Zygmunt Pisarski czy Stanisław Starowieyski¹⁵⁴.

Strukturę Kościoła uczniowie mogą poznać w czasie lekcji „Kościół lokalny (partykularny)”¹⁵⁵. Tematyka katechezy poświęcona jest roli diecezji i biskupa diecezjalnego, oraz Kościoła lokalnego. Przedstawione są tu także diecezje katolickie w Polsce. Realizacja katechezy pozwala znaleźć odpowiedź na pytania: „Jeśli wyznajemy wiarę w jeden Kościół powszechny, dlaczego mówimy, że są Kościoły lokalne?”, a także „Jakie miejsce w Kościele powszechnym zajmuje Kościół lokalny?”. Poprzez przyswojone wiadomości uczeń powinien rozumieć pojęcie „Kościół lokalny”, znać strukturę Kościoła lokalnego, a także organizacyjną Kościoła w Polsce¹⁵⁶.

¹⁴⁸ Tamże, s. 74.

¹⁴⁹ Tamże, s. 74-76.

¹⁵⁰ Tamże, s. 86.

¹⁵¹ Tamże, s. 86-88.

¹⁵² Tamże, s. 104.

¹⁵³ Tamże, s. 107.

¹⁵⁴ Tamże, s. 104-109.

¹⁵⁵ Tamże, s. 110.

¹⁵⁶ Tamże, s. 110-112.

W katechizmie dla klasy I realizowane są również inne katechezy, które pośrednio wpływają na przekazywanie wiary w Kościół. Należą do nich lekcje poświęcone roli papieży i ich wpływu na Kościół w czasach ich pontyfikatu: „Papież w XX wieku (Pius XII, Jan XXIII, Paweł VI)”¹⁵⁷, „Błogosławiony Jan Paweł II Wielki”¹⁵⁸, „Pielgrzymki Jana Pawła II do Ojczyzny”¹⁵⁹, „Światowe Dni Młodzieży”¹⁶⁰, „Szukałem was...”¹⁶¹, „Benedykt XVI”¹⁶². Innym przykładem są katechezy poświęcone działalności Kościoła na misjach: „Misjonarze polscy w świecie”¹⁶³ oraz katechezy działu VI „Rok Kościoła”¹⁶⁴, który ukazuje znaczenie świąt oraz okresów liturgicznych, takich jak: Adwent, Boże Narodzenie, Wielki Post, Zesłanie Ducha Świętego, Wielkanoc, uroczystość Wszystkich Świętych, święta maryjne, pomagając tym samym aktywnie uczestniczyć w ważnych wydarzeniach z życia Kościoła.

W podręczniku dla klasy II liceum nie ma katechez wprost omawiających zagadnienia dotyczące wiary w Kościół, jednak znajdują się tu lekcje, które pośrednio przyczyniają się do przekazywania wiary w Kościół. Należą do nich przede wszystkim katechezy ukazujące stanowisko oraz naukę Kościoła w sprawach natury moralnej. Uczeń, chcąc pogłębiać wiarę w Kościół, powinien znać jego naukę oraz argumenty przemawiające za zajmowaniem określonego stanowiska. Poprzez udział w katechezach uczeń poznaje naukę Kościoła w sprawach aborcji¹⁶⁵ czy zapłodnienia *in vitro*¹⁶⁶. Dzięki przekazanej treści powinien wiedzieć, jaką karę nakłada Kościół za aborcję, a także rozumieć, dlaczego Kościół zapłodnienie *in vitro* i klonowanie człowieka ocenia jako niemoralne, a także znać naukę Kościoła na temat homoseksualizmu. Ponadto w katechizmie przedstawione jest stanowisko Kościoła wobec wojny i terroryzmu¹⁶⁷. Poprzez omawiane zagadnienia uczeń powinien znać podstawowe tezy nauczania Kościoła na temat wojny i pokoju, tj.: pacyfizm, służba wojskowa, obrona konieczna. Ponadto w katechizmie dla klasy II zamieszczone są również katechezy przybliżające uczniom istotę przeżywania

¹⁵⁷ Tamże, s. 83.

¹⁵⁸ Tamże, s. 89.

¹⁵⁹ Tamże, s. 92.

¹⁶⁰ Tamże, s. 95.

¹⁶¹ Tamże, s. 98.

¹⁶² Tamże, s. 101.

¹⁶³ Tamże, s. 113.

¹⁶⁴ Tamże, s. 165.

¹⁶⁵ Katecheza „Nie zabijaj – aborcja i eutanazja”, w: *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 38.

¹⁶⁶ Katecheza „Pokusa panowania nad życiem”, w: tamże, s. 41.

¹⁶⁷ Katecheza „Wojna i terroryzm”, w: tamże, s. 126.

najważniejszych wydarzeń i świąt w Kościele, są nimi: Adwent¹⁶⁸, Boże Narodzenie¹⁶⁹, Wielki Post¹⁷⁰, Wielkanoc¹⁷¹.

W podręczniku dla klasy III katechezą ukazującą wiarę w Kościół jest lekcja pt. „Powołania w Kościele”, znajdująca się w dziale I „Ty ścieżkę życia mi ukażesz”¹⁷². Podczas jej realizacji przekazywane są treści ukazujące różnorodność powołań w Kościele. Wyszczególnione są tu powołania: małżeńskie, kapłańskie, zakonne, misyjne, do samotności oraz do świętości. Ponadto przedstawione są tu formy odczytywania powołania, sugerowane przez Kościół, są nimi: modlitwa, rekolekcje, pielgrzymka maturzystów¹⁷³. Zagadnienie powołania oraz jego znaczenie w Kościele omawiane są szczegółowo w trakcie kolejnych katechez. Przykładami są: katecheza „Powołanie do kapłaństwa”, w czasie której uczeń może poznać zadania kapłanów w Kościele¹⁷⁴; katecheza „Powołanie misyjne”, podczas której katechizowany poznaje argumenty uzasadniające, jak ważna jest praca misjonarza we współczesnym Kościele i świecie¹⁷⁵; katecheza „Powołanie zakonne”, w której ukazana jest rola zakonów w historii Kościoła¹⁷⁶, a także katecheza „Powołanie do samotności”, podczas jej realizacji uczeń dowiaduje się, czym są instytuty świeckie w Kościele¹⁷⁷. W katechizmie znajdują się również katechezy, które prezentują stanowisko Kościoła w ważnych kwestiach moralnych i społecznych. Przykładem jest lekcja „Odpowiedzialne rodzicielstwo”, umieszczona w dziale II „Co Bóg złączył, tego człowiek niech nie rozdziela”. Podczas jej realizacji odbiorca dowiaduje się, dlaczego Kościół negatywnie ocenia antykoncepcję¹⁷⁸. Katechezą, przedstawiającą uczniom odmienny obraz Kościoła, jest lekcja pt. „Kościół domowy”¹⁷⁹ działu III, którego hasło brzmi: „Bądźcie poddani sobie, kierując się nawzajem bojaźnią Chrystusa”. Zadaniem katechezy jest przekazanie treści ukazujących rodzinę jako Kościół domowy, przedstawienie Kościoła domowego w *Biblii*, jak również jego liturgii. Poprzez przekazane treści uczeń powinien

¹⁶⁸ Katecheza „Przygotujcie drogę Panu – Adwent”, w: tamże, s. 181.

¹⁶⁹ Katecheza „Oto zwiastuję wam radość wielką – Boże Narodzenie”, w: tamże, s. 184.

¹⁷⁰ Katecheza „Nawracajcie się i wiercie w Ewangelię – Wielki Post”, w: tamże, s. 187.

¹⁷¹ Katecheza „Dlaczego szukacie żywego wśród umarłych – Wielkanoc”, w: tamże, s. 190.

¹⁷² *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 34.

¹⁷³ Tamże, s. 34-36.

¹⁷⁴ Tamże, s. 43.

¹⁷⁵ Tamże, s. 49.

¹⁷⁶ Tamże, s. 52.

¹⁷⁷ Tamże, s. 55.

¹⁷⁸ Tamże, s. 72.

¹⁷⁹ Tamże, s. 95.

wiedzieć, czym jest Kościół domowy, liturgia Kościoła domowego, a także podać biblijne przykłady Kościołów domowych¹⁸⁰.

Podręcznik do religii poświęca również kilka katechez na ukazanie właściwego przeżywania głównych świąt i okresów liturgicznych w Kościele. W dziale IV „Napominajcie siebie samych przez pieśni ducha, pod wpływem łaski śpiewając Bogu w waszych sercach” znajdują się katechezy poświęcone przeżywaniu w głębokiej wierze wraz z rodziną czasu Adwentu¹⁸¹, świąt Bożego Narodzenia¹⁸², okresu Wielkiego Postu¹⁸³, Triduum Paschalnego¹⁸⁴.

Podręcznik do katechezy dla III klasy ukazuje rolę chrześcijanina w Kościele domowym – rodzinie. Dzięki przekazanej treści uczeń powinien pogłębiać swoją wiarę w Kościół, czując przynależność wspólnoty Kościoła poprzez wypełnianie swojego powołania w rodzinie.

1.1.5. Postawy wobec Maryi

Ocenia się, że Polska odznacza się na tle innych krajów wyjątkową pobożnością maryjną. Wyrazem tego są liczne święta w polskim kalendarzu liturgicznym, nabożeństwa ku czci Matki Bożej, sanktuaria wzniesione na Jej cześć i organizowane liczne pielgrzymki, których przykładem jest pielgrzymka maturzystów na Jasną Górę. Kult Maryi w Polsce jest obecny od początków dziejów państwa polskiego. Można nawet stwierdzić, że maryjność zakorzeniona jest w narodzie polskim, czego dowodem jest pieśń *Bogarodzica*, która pełniła funkcję hymnu narodowego, a do dzisiaj jest często odśpiewywana podczas ważnych uroczystości kościelnych i państwowych. Innym przykładem jest złożenie przed obrazem Najświętszej Maryi Panny w katedrze lwowskiej uroczystych ślubów króla Jana Kazimierza, który oddał siebie i Rzeczpospolitą w opiekę Matce Bożej, obierając ją za patronkę Królestwa Polskiego (1656 r.), jak również przypisywanie ingerencji Maryi podczas cudownie wygranej Bitwy Warszawskiej (1920 r.). W czasach komunizmu Polacy również

¹⁸⁰ Tamże, s. 95-97.

¹⁸¹ Katecheza „Adwent w rodzinie”, w: *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 115.

¹⁸² Katecheza „Boże narodzenie – święta rodzinne”, w: tamże, s. 119.

¹⁸³ Katecheza „Wielki post – czas łaski dla rodziny”, w: tamże, s. 122.

¹⁸⁴ Katecheza „Misterium paschalne a życie rodzinne”, w: tamże, s. 125.

często uciekali się do Maryi w walce o wolność, znaczącą rolę odegrali tu prymas Wyszyński oraz Jan Paweł II – postaci mocno podkreślające wartość orędownictwa Matki Bożej.

Można również zauważyć, że kult maryjny jest szczególnie praktykowany w Polsce południowo-wschodniej, gdzie pod względem liczby parafii z wezwaniem maryjnym przodują takie diecezje, jak: tarnowska – 157 (wszystkich 450), następnie przemyska – 148 (388) oraz krakowska – 136 (441)¹⁸⁵.

Współcześnie młody człowiek staje często przed wyborami: wiara – świat, religijność – europejskość, wiara – pieniądz, wiara – postęp. Oznacza to, iż młodym pokoleniom coraz częściej zostają ukazane dwie wykluczające się postawy: chrześcijanin-katolik oraz pełnoprawny członek społeczeństwa nowoczesnego świata i obywatel Unii Europejskiej. Znamienne w tym kontekście są słowa Czesława Bartnika, który zauważa: „Odślania się coraz bardziej podobieństwo między Związkiem Socjalistycznych Republik Sowieckich a Związkiem Ateistycznych Republik Europejskich: silna i brutalna ideologia ateistyczna, kryzysowa gospodarka, upadek moralności społecznej, zapaść demograficzna, ruina powagi prawa i tradycji, pojawienie się szarańczy różnych oszustów gospodarczych oraz wysyp sekt, astrologów, numerologów, wróżbitów, zabobonów itp. I tak jak kiedyś marksizm, tak dziś liberalizm rozlewa się na cały świat i jest podatnym podłożem dla antychrześcijaństwa”¹⁸⁶. Zatem – jak pisze M. Zając – „przekaz treści maryjnych młodym katechizowanym, bez powierzchowności i zbytniego moralizowania, powinien stopniowo przechodzić w fazę faktycznego dowartościowania maryjnego wzoru osobowego w strukturze katechezy”¹⁸⁷.

Rola Maryi w historii zbawienia ukazana jest w *Katechizmie Kościoła katolickiego*: „Posłanie Maryi zostało przygotowane w Starym Przymierzu przez posłanie wielu świętych kobiet. Mimo swojego nieposłuszeństwa Ewa już na początku otrzymuje obietnicę potomstwa, które odniesie zwycięstwo nad Złym, oraz obietnicę, że będzie matką wszystkich żyjących. Na mocy tej obietnicy Sara poczęła syna mimo swego podeszłego wieku. Wbrew wszelkim ludzkim oczekiwaniom Bóg wybiera to, co było uważane za niemocne i słabe, by pokazać wierność swojej obietnicy: Annę, matkę Samuela, Deborę, Rut, Judytę i Esterę oraz wiele innych kobiet. Maryja »zajmuje pierwsze miejsce wśród pokornych i ubogich Pana, którzy z ufnością oczekują od Niego zbawienia i dostępują go.

¹⁸⁵ A. Datko, *Kult maryjny w Polsce*, <http://www.idziemy.pl/wiara/kult-maryjny-w-polsce/60669> (dostęp: 26.01.2023).

¹⁸⁶ Cz. Bartnik, *Nasze polskie „Dziady”*, <https://www.bibula.com/?p=15955> (dostęp: 26.01.2023).

¹⁸⁷ M. Zając, *Elementy maryjne w katechezie młodzieży*, w: *Troska Kościoła o współczesną polską młodzież. Zarys problematyki*, red. A. Offmański, Szczecin 2008, s. 256.

Wraz z Nią wreszcie, wzniosłą Córą Syjonu, po długim oczekiwaniu spełnienia obietnicy, przychodzi pełnia czasu i nastaje nowa ekonomia zbawienia»¹⁸⁸. Główną prawdą, którą głosi Kościół, jest Niepokalane Poczęcie Maryi: „w ciągu wieków Kościół uświadomił sobie, że Maryja, napełniona »łaską« przez Boga (Łk 1, 28), została odkupiona od chwili swego poczęcia. Właśnie to wyraża dogmat Niepokalanego Poczęcia, ogłoszony w 1854 r. przez papieża Piusa IX: Najświętsza Maryja Dziewica od pierwszej chwili swego poczęcia, przez łaskę i szczególny przywilej Boga wszechmogącego, na mocy przewidzianych zasług Jezusa Chrystusa, Zbawiciela rodzaju ludzkiego, została zachowana nienaruszona od wszelkiej zmyły grzechu pierworodnego»¹⁸⁹.

Wydaje się, że najwięcej kontrowersji w środowiskach osób przeciwnych Kościołowi budzi wiara katolików w dziewictwo Maryi. *Katechizm Kościoła katolickiego* tłumaczy: „Maryja jest dziewicą, ponieważ Jej dziewictwo jest znakiem Jej wiary »nieskażonej żadnym wątpieniem« i Jej niepodzielnego oddania się woli Bożej. Właśnie ta wiara pozwala Jej stać się Matką Zbawiciela: *Beatior est Maria percipiendo fidem Christi quam concipiendo carnem Christi* – »Maryja jest bardziej błogosławiona przez to, że przyjęła Jezusa wiarą, niż przez to, że poczęła Go cieleśnie«¹⁹⁰, a także: „Maryja jest równocześnie dziewicą i matką, ponieważ jest figurą i najdoskonalszą realizacją Kościoła. »Kościół... dzięki przyjmowanemu z wiarą słowu Bożemu sam także staje się matką: przez przepowiadanie bowiem i chrzest rodzi do nowego i nieśmiertelnego życia synów z Ducha Świętego poczętych i z Boga zrodzonych. Kościół jest także dziewicą, która nieskazitelnie i w czystości dochowuje wiary danej Oblubieńcowi«¹⁹¹.

W wyniku analizy *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* można zauważyć, iż zadanie katechety, którym jest ukazanie roli Maryi w dziele zbawczym, odbywa się w ramach realizacji zadania katechezy *rozwijanie poznania wiary*. Przekazywane są tu treści prezentujące nauczanie Kościoła o Maryi, Matce Bożej, w wyniku których uczeń liceum powinien umieć interpretować treść dogmatów maryjnych, za pomocą biblijnych cytatów scharakteryzować rolę Maryi w dziele zbawczym, a także uzasadnić, dlaczego Polacy nazywani są narodem maryjnym¹⁹².

Jeśli chodzi o *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, zagadnienia dotyczące roli Maryi, przewidziane w klasie II, znajdują się w dziale

¹⁸⁸ KKK 489.

¹⁸⁹ KKK 491.

¹⁹⁰ KKK 506.

¹⁹¹ KKK 507.

¹⁹² Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa...*, dz. cyt., s. 74.

II: „Tak Bóg umiłował świat”. Przekazane są treści ukazujące Maryję jako Służebnicę Pańską. Omówiona tematyka przyczynia się do kształtowania wśród uczniów umiejętności interpretacji dogmatów maryjnych. Poprzez przekazane treści uczeń powinien nabywać umiejętności, które są wyszczególnione w *Podstawie programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, przewidziane w kontekście realizacji zagadnień dotyczących roli Matki Chrystusa¹⁹³.

W klasie III problematyka roli Maryi w historii zbawienia omawiana jest poprzez przekazywanie treści działu I „Ty ścieżkę życia mi ukażesz”. Postać Maryi ukazana jest w kontekście zagadnień dotyczących powołania życiowego, chrześcijańskiego oraz powołania do świętości. Maryja przedstawiona jest tu jako pierwsza powołana¹⁹⁴. Natomiast w dziale III „Bądźcie poddani sobie, kierując się nawzajem bojaźnią Chrystusa”, ukazana została rola Maryi jako Matki Świętej Rodziny¹⁹⁵.

Analizując podręczniki do katechezy przeznaczone dla szkół licealnych, z serii *Z Bogiem na ludzkich drogach*, których autorami są Robert Strus oraz Wiesław Galant, można zauważyć, że treści poświęcone *stricte* posłannictwu Maryi w Kościele, przekazywane są poprzez realizację kilku lekcji.

W podręczniku dla klasy I tematem ukazującym postać Maryi jest katecheza pt. „Maryja w roku liturgicznym”, która znajduje się w dziale VI katechizmu „Rok liturgiczny”¹⁹⁶. Poprzez poznanie uroczystości i świąt maryjnych oraz ukazanie znaczenia modlitwy w czasie miesiący maryjnych uczeń powinien umieć wymienić uroczystości i święta maryjne, a co więcej: rozumieć znaczenie i potrzebę modlitwy różańcowej w październiku i litanii loretańskiej w maju. Podczas lekcji uczeń poznaje fragment *Ewangelii* dotyczący zawierzenia pod krzyżem Maryi całego Kościoła (J 19,25-27). Na koniec katechezy umieszczona jest modlitwa – antyfona ku czci Najświętszej Maryi Panny *Witaj Królowo*, poprzez którą uczeń pogłębia swoją wiarę w Matkę Bożą, czci Ją oraz zawiera swoje życie¹⁹⁷. Innymi przykładami modlitw do Maryi, umieszczonych w podręczniku, są: modlitwa św. Bernarda¹⁹⁸ oraz modlitwa Jana Pawła II do Matki Bożej za każde życie ludzkie¹⁹⁹.

¹⁹³ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii...*, dz. cyt., s. 153-154.

¹⁹⁴ Tamże, s. 163.

¹⁹⁵ Tamże, s. 165.

¹⁹⁶ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 185.

¹⁹⁷ Tamże, s. 185-187.

¹⁹⁸ Tamże, s. 50.

¹⁹⁹ Tamże, s. 135.

Katechezą, która również przyczynia się do ukazania roli Maryi w Kościele, jest lekcja poświęcona przeżywaniu Adwentu: „Adwent – radosne oczekiwanie”²⁰⁰. Dzięki omówionym treściom uczeń powinien wiedzieć, że roraty to Msza święta wotywna poświęcona Najświętszej Maryi Pannie, a poprzez udział w niej, razem z Maryją, oczekujemy przyjścia Zbawiciela Świata. Ponadto uczniowie poznają znaczenie zapalanej świecy (roratki) symbolizującej obecność Matki Bożej, a także przypominającej o Jej niepokalanym poczęciu²⁰¹. Innym przykładem katechezy, prezentującej udział Maryi w historii zbawienia, jest katecheza pt. „Radość Bożego Narodzenia”²⁰². Rola Bożej Rodzicielki wskazana jest zarówno poprzez fragmenty *Ewangelii* (Mt 1, 18-24), ale również przez wyjaśnienia bożonarodzeniowych obrazów, które przedstawiają Maryję w dwojaki sposób: klęczącą przed Nowonarodzonym Jezusem, co tłumaczy się jako wyraz adoracji Pana Jezusa, oraz trzymającą Dziecię Jezus na kolanach, co z kolei jest nawiązaniem do późniejszej śmierci Chrystusa (*Pieta*)²⁰³.

Podręcznik do religii dla klasy II posiada kilka katechez poświęconych Maryi oraz Jej roli w historii zbawienia. Pierwsza z nich ma tytuł: „Maryja – służebnica Pańska”, umieszczona w dziale II „Tak Bóg umiłował świat”²⁰⁴. Podczas realizacji lekcji przedstawiane są treści omawiające tajemnicę zwiastowania oraz posłuszeństwo poprzez maryjne *Fiat*, a także tajemnicę nawiedzenia św. Elżbiety, jak również ofiarowania i odnalezienia Pana Jezusa w świątyni. Poprzez poznane zagadnienia uczeń powinien znać ewangeliczne opisy poszczególnych tajemnic, a przez udział w katechezie powinien rozumieć znaczenie obecności Maryi pod krzyżem; wiedzieć, że życie Maryi było pielgrzymką wiary i rozumieć, dlaczego Maryja jest dla nas wzorem wiary. Na lekcji uczeń poznaje modlitwę *Anioł Pański*, ważne uroczystości i święta maryjne, co uzdalnia go do gotowości polecenia Maryi różnych spraw swego życia²⁰⁵.

Kolejną katechezą dedykowaną postaci Maryi jest lekcja pt. „Maryja – Dziewica Niepokalanie Poczęta”²⁰⁶. Na lekcji omawiana jest problematyka dogmatu o Niepokalanym Poczęciu Maryi, a także dogmatu o Maryi zawsze Dziewicy. Katecheza odpowiada na następujące pytania: „Czym Maryja różni się od innych?”, „Na czym polega Jej wyjątkowość?”, „Co oznacza dziewicze poczęcie Jezusa?”. Odpowiedzi na powyższe

²⁰⁰ Tamże, s. 170.

²⁰¹ Tamże, s. 170-172.

²⁰² Tamże, s. 173.

²⁰³ Tamże, s. 173-175.

²⁰⁴ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 60.

²⁰⁵ Tamże, s. 60-62.

²⁰⁶ Tamże, s. 63.

pytania udzielają: *Kompendium katechizmu Kościoła katolickiego*, *Katechizm Kościoła katolickiego* oraz fragment *Konstytucji apostolskiej „Ineffabilis Deus”* (1954 r.). Dzięki poznanym zagadnieniom katechizowany powinien wiedzieć, co to jest dogmat, rozumieć prawdy ujęte w dogmatach o Niepokalanym Poczęciu Maryi oraz o Maryi zawsze Dziewicy, a także potrafić je zinterpretować; powinien także znać podstawowe informacje o objawieniach Maryi w Lourdes²⁰⁷.

Następna z kolei lekcja to katecheza pt. „Maryja – Bogurodzica Wniebowzięta”²⁰⁸. Tym razem uczeń ma okazję zdobyć wiedzę dotyczącą dogmatu o Wniebowzięciu Maryi oraz o Bożym macierzyństwie Maryi. Poprzez poznane zagadnienia, katechizowany powinien znać prawdy ujęte w dogmatach o Wniebowzięciu Maryi oraz o Bożym macierzyństwie Maryi, a także umieć poprawnie je interpretować. Katecheza zakończona jest modlitwą do Matki Bożej *Pod Twoją obronę*²⁰⁹.

Dział II kończy katecheza pt. „Kult maryjny w narodzie polskim”²¹⁰ poświęcona gloryfikacji Matki Bożej w Polsce, a także omawianiu polskich sanktuariów maryjnych. Dzięki poznanym treściom uczeń zdobywa wiadomości na temat najbardziej popularnych form kultu Maryi w Polsce. Wobec tego powinien on znać najważniejsze polskie sanktuaria maryjne, takie jak: Jasna Góra, Licheń, Kalwaria Zebrzydowska, Kalwaria Pałacowska, archikatedry w Lublinie czy Zamościu, a także umieć wyjaśnić, na czym polega kult maryjny, oraz praktykować kult do Matki Bożej. Podczas realizacji katechezy przypominane są często słowa Jana Pawła II, który jest przykładem zawierzenia swojego życia Maryi już od najmłodszych lat. Na zakończenie katechezy przytoczone są słowa *Apelu jasnogórskiego* w wersji dla młodzieży. Słowa apelu również uświadamiają uczniom potrzebę zawierzenia Matce Bożej całej Polski, rodzin oraz polskiej młodzieży²¹¹.

Katecheza kończąca cykl nauczania religii w klasie II jest również poświęcona Maryi, umieszczona w dziale V „Póki mego życia, chcę śpiewać Panu”. Jej temat brzmi: „Wielbi dusza moja Pana – Maryja i święci w roku liturgicznym”²¹². Na lekcji omawiane są treści ukazujące Maryję, a także innych świętych w liturgii Kościoła. Poprzez udział w katechezie odbiorca wie, w jaki sposób i dlaczego Kościół oddaje cześć Maryi w roku

²⁰⁷ Tamże, s. 63-65.

²⁰⁸ Tamże, s. 66.

²⁰⁹ Tamże, s. 66-68.

²¹⁰ Tamże, s. 69.

²¹¹ Tamże, s. 69-72.

²¹² Tamże, s. 193.

liturgicznym i w swojej liturgii wyraźnie wyróżnia Maryję w porównaniu do innych świętych, o czym świadczy ranga oraz liczba Jej świąt²¹³.

Katechezami, które również przyczyniają się do ukazania roli Matki Bożej, są lekcje omawiające znaczenie ważnych świąt. Należą do nich katechezy: „Przygotujcie drogę Panu – Advent”²¹⁴, podczas której następuje powtórzenie wiadomości odnośnie do symboli adwentowych ukazujących obecność Maryi, oraz „Oto zwiastuję wam radość wielką – Boże Narodzenie”²¹⁵, przedstawiająca Maryję jako Matkę Syna Bożego.

W klasie III pierwszą katechezą omawiającą rolę Maryi w historii zbawienia jest lekcja działu I „Ty ścieżkę życia mi ukażesz”, pt. *Fiat mihi secundum verbum tuum (Niech mi się stanie według słowa twego)*²¹⁶. Podczas katechezy ukazana jest postać Matki Bożej w kontekście powołania młodego człowieka. Omawiane są tu treści dotyczące powołania Maryi oraz Jej posłusznej postawy na słowo Boga, która charakteryzuje się wielkim zaufaniem. Poprzez poruszane na katechezie zagadnienia, uczeń powinien znać biblijny opis zwiastowania; rozumieć, dlaczego Maryja jest wzorem odpowiedzi Bogu na powołanie; potrafić uzasadnić, że Maryja jest wzorem dla wszystkich powołanych. Dzięki poznanym treściom uczeń powinien wykorzystać poznaną wiedzę w praktyce, tzn. pogłębiać swoje zaufanie do Boga, a także modlić się przez wstawiennictwo Maryi o odczytanie swego powołania²¹⁷.

Innym przykładem katechezy poświęconej osobie Matki Bożej jest lekcja pt. „Maryja – Matka Świętej Rodziny”, umieszczona w dziale III: „Bądźcie poddani sobie, kierując się nawzajem bojaźnią Chrystusa”²¹⁸. Maryja ukazana jest tu jako Królowa Rodzin. Dzięki omawianym na lekcji treściom młodemu człowiekowi, którego pragnieniem jest założenie w przyszłości swojej własnej rodziny, ukazana jest Święta Rodzina jako wzór wszystkich rodzin. Poznane wiadomości przyczyniają się do pogłębienia jego wiedzy na temat roli Maryi w życiu Świętej Rodziny. Ponadto katechizowany wie, kim byli rodzice Maryi; wyjaśnia, dlaczego Maryja jest Królową Rodzin, a także opisuje atmosferę domu w Nazarecie. W praktyce uczeń modli się do Maryi za swoją rodzinę²¹⁹.

W ostatnim dziale podręcznika dla klasy III „Napominajcie siebie samych przez pieśni ducha, pod wpływem łaski śpiewając Bogu w waszych sercach” katechezą

²¹³ Tamże, s. 193-195.

²¹⁴ Tamże, s. 181-183.

²¹⁵ Tamże, s. 184-186.

²¹⁶ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 31.

²¹⁷ Tamże, s. 31-33.

²¹⁸ Tamże, s. 110.

²¹⁹ Tamże, s. 110-112.

przeznaczoną na poznanie roli Maryi w rodzinie jest lekcja pt. „Kult Maryi i świętych w rodzinie”²²⁰. Treści, omawiając kult świętych, uwypuklają działanie Matki Bożej, wyjaśniając, że „»pobożność Kościoła względem Świętej Dziewicy jest wewnętrznym elementem kultu chrześcijańskiego«. Najświętsza Dziewica »słusznie doznaje od Kościoła czci szczególnej. Już też od najdawniejszych czasów Błogosławiona Dziewica czczona jest pod zaszczytnym imieniem Bożej Rodzicielki, pod której obronę uciekają się w modlitwach wierni we wszystkich swoich przeciwnościach i potrzebach... Kult ten..., choć zgoła wyjątkowy, różni się przecież w sposób istotny od kultu uwielbienia, który oddawany jest Słowu Wcielonemu na równi z Ojcem i Duchem Świętym, i jak najbardziej sprzyja temu kultowi«. Wyraża się on w świętach liturgicznych poświęconych Matce Bożej oraz w modlitwie maryjnej, takiej jak różaniec, który jest »streszczeniem całej *Ewangelii*»²²¹. Ważne są również zawarte w podręczniku słowa papieża Benedykta XVI, które przekonują uczniów, że Maryja jest matką każdego człowieka i można się do Niej zwrócić w każdej potrzebie²²². Dzięki poznanym treściom młodzież nie tylko zdobywa wiadomości o roli Maryi w Kościele, ale modli się do Niej, poświęcając się Jej opiece²²³. Katechezą, która pośrednio przyczynia się do poznania znaczenia postaci Maryi w Kościele, jest lekcja pt. „Pielgrzymka maturzystów”, będąca także ostatnią katechezą w podręczniku dla klasy III²²⁴. Na lekcji prezentowana jest Jasna Góra jako duchowa stolica Polski. Ma ona na celu przygotowanie do pielgrzymki maturzystów. Poruszane treści mają zachęcić ucznia, aby w czasie pielgrzymki poświęcił swoje życie Matce Bożej, którą przedstawia wizerunek Czarnej Madonny na Jasnej Górze. Uczniowie na katechezie poznają fragmenty *Ewangelii* opowiadające o cudzie w Kanie Galilejskiej (J 2, 1-11) oraz przedstawiające obraz zawierzenia Maryi całego Kościoła (J 19, 25-27), przez co katechizowani uświadamiają sobie sens pielgrzymki oraz modlitwy do Matki Bożej, szczególnie w czasie przygotowującym do matury²²⁵.

Przekazane w podręcznikach treści, ukazujące rolę Maryi w historii zbawienia, nie tylko przekazują najważniejsze prawdy głoszone przez Kościół, ale powodują, że młody człowiek odkrywa, iż Maryja może być dla niego inspiracją i wzorem w codziennym życiu. Maryja nie jest obca młodemu pokoleniu, ponieważ – tak jak oni – była nastolatką

²²⁰ Tamże, s. 128.

²²¹ KKK 971.

²²² *Katechizm Kościoła katolickiego dla młodych...*, dz. cyt., s. 92.

²²³ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 128-130.

²²⁴ Tamże, s. 131.

²²⁵ Tamże, s. 131-133.

i pochodziła z małej wioski, kiedy dowiedziała się, że została wybrana przez Boga na Matkę Jego Syna. Bóg wybrał Jedną z nich, która poprzez swoje posłuszeństwo wzięła udział w najważniejszej w dziejach świata misji: narodzenia Boga. Znamienne są tu słowa papieża Franciszka, który przekonuje młodzież, że Matka Boża może być dla nich przykładem również dzisiaj: „Kiedy Bóg dotyka serca chłopaka czy dziewczyny, to stają się oni zdolni do prawdziwie wielkich czynów. »Wielkie rzeczy«, których Wszechmocny dokonał w życiu Maryi, mówią nam także o naszej podróży życiowej – nie włączymy się bez sensu, ale pielgrzymujemy, pomimo wszystkich swoich niepewności i cierpienia możemy znaleźć w Bogu swoją pełnię (por. papież Franciszek, *Anioł Pański*, 15 sierpnia 2015). Powiecie mi: »Ależ Ojcze, jestem bardzo ograniczony, jestem grzesznikiem, co mogę zrobić?«. Kiedy Pan nas wzywa, nie poprzestaje na tym, kim jesteśmy i co zrobiliśmy. Wręcz przeciwnie, w chwili, kiedy nas wzywa, patrzy na to wszystko, co możemy uczynić, na całą miłość, jaką możemy wyzwolić. Podobnie jak młoda Maryja możecie sprawić, aby wasze życie stało się narzędziem dla ulepszenia świata. Jezus was wzywa, abyście pozostawili swój ślad w życiu, ślad, który naznaczyłby historię, waszą historię i historię wielu osób (por. przemówienie papieża Franciszka podczas czuwania modlitewnego, Kraków, 30 lipca 2016)»²²⁶.

1.2. Katolicka liturgia i modlitwa

W kolejnej części tej dysertacji zostanie dokonana próba szczegółowej analizy treści programowych dotyczących liturgii Kościoła katolickiego, a także wyrażania wiary przez modlitwę. W kontekście zagadnienia zostaną omówione: znaczenie liturgii, sakramentów, jak również istota oraz rodzaje modlitwy.

1.2.1. Istota i znaczenie liturgii

Czas po okresie pandemii pokazał, że coraz mniej osób uczestniczy w niedzielnej Eucharystii. Co więcej, zauważa się, iż wspólnota eucharystyczna to grupa szybko starzejących się osób, gdyż brak w niej dzieci i młodzieży. Z pewnością idealną wizją jest udział każdego chrześcijanina na Mszy świętej z powodu szczerzej tęsknoty za spotkaniem

²²⁶ *Orędzie papieża Franciszka na XXXII Światowy Dzień Młodzieży 2017 r.*, „Wielkie rzeczy uczynił mi Wszechmocny” (*Łk 1,49*), https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/youth/documents/papa-francesco_20170227_messaggio-giovani_2017.html (dostęp: 28.01.2023).

zmarłychwstałego Pana, jednakże każdy wierzący powinien być głęboko przekonany, że tylko podczas liturgii może spotkać się z żywym Bogiem w Komunii świętej, to stanowi sens katolickiej wiary.

Poczucie, iż Msza święta powinna znajdować się w centrum życia Kościoła, w szybkim tempie zostało wyparte ze świadomości osób, które całkiem odważnie przedstawiają siebie jako osoby wierzące. Starsze pokolenie uważało, że udział w niedzielnej Mszy świętej jest obowiązkiem każdego katolika. Nietrudno się z tym nie zgodzić, jednakże, czy naprawdę osoba wierząca powinna uczestniczyć w liturgii z poczucia obowiązku, ze strachu przed popełnieniem grzechu? Być może ten tradycyjny przekaz o obowiązkowej niedzielnej Mszy świętej idzie w parze z przekazywanym z pokolenia na pokolenie obrazem Boga – surowego Sędziego, który za dobre wynagradza, a za złe karze, a to z kolei może bardziej odstraszać od Kościoła, niż do niego zachęcać.

Zauważa się, że nie tylko w krajach zlaicyzowanych niedziela utraciła chrześcijański sens. Panuje powszechne przekonanie, że nie trzeba uczestniczyć we Mszy świętej, aby być dobrym chrześcijaninem. Ponadto niedziela traktowana jest coraz częściej jako dzień wolny, w którym można załatwić wszystkie sprawy, na które nie ma czasu w ciągu tygodnia: zaległe prace domowe, zakupy, praca zawodowa.

Katechizm Kościoła katolickiego zaznacza, że pojęcie „liturgia” oznaczało pierwotnie: „dzieło publiczne”, „służba pełniona przez lud lub na rzecz ludu”. W tradycji chrześcijańskiej określenie to oznacza, że Lud Boży uczestniczy w „dziele Bożym”. „Przez liturgię Chrystus, nasz Odkupiciel i Arcykapłan kontynuuje w swoim Kościele, z Kościołem i przez Kościół, dzieło naszego odkupienia”²²⁷, co więcej: „»liturgia jest szczytem, do którego zmierza działalność Kościoła i jednocześnie jest źródłem, z którego wypływa cała jego moc«. Jest więc uprzywilejowanym miejscem dla katechezy Ludu Bożego. »Katecheza z natury swej jest związana z całym sprawowaniem liturgii i sakramentów, gdyż właśnie w sakramentach, a zwłaszcza w Eucharystii, Jezus Chrystus najpełniej działa w celu przemiany człowieka«»²²⁸.

Zatem rolą katechezy szkolnej powinno być przede wszystkim ożywienie świadomości młodzieży, by udział we Mszy świętej był dla nich zamierzonym uczestnictwem w ofierze Ciała i Krwi Jezusa Chrystusa, sprawowanej na ołtarzu w sposób bezkrwawy, pod postaciami chleba i wina, dla upamiętnienia ofiary krzyżowej.

²²⁷ KKK 1069.

²²⁸ KKK 1074.

Teologia Eucharystii była często przedmiotem rozważań papieża Benedykta XVI. Podczas homilii wygłoszonej w uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa mówił: „Eucharystia jest pokarmem przeznaczonym wyłącznie dla tych, którzy w chrzcie zostali wyzwoleni i stali się synami; jest to pokarm, którym się żywią na długiej drodze wygnania przez pustynię ludzkiej egzystencji. Tak jak manna dla ludu Izraela, tak Eucharystia dla każdego pokolenia chrześcijan jest niezbędnym pokarmem, którym się odżywia, kiedy idzie przez pustynię tego świata, spustoszonego przez systemy ideologiczne i ekonomiczne, które nie wspierają życia, lecz je niszczą; jest to świat, w którym zamiast ducha służby i miłości panuje logika siły i posiadania; świat, w którym nierzadko tryumfuje kultura przemocy i śmierci. Ale Jezus wychodzi nam naprzeciw i daje nam pewność: On sam jest »chlebem życia« (J 6, 35. 48)”²²⁹. Słowa papieża uświadamiają, że każdy chrześcijanin powinien jak najczęściej uczestniczyć we Mszy świętej, która jest pokarmem i daje siłę, by przewyciężyć wszelkie zło.

Analizując *Podstawę programową katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, zauważa się, iż zagadnienie liturgii proponuje się omówić w ramach zadania *wychowanie liturgiczne*. Chodzi tu o rozumienie symboli i gestów liturgicznych, pełny i świadomy udział w liturgii, a także rozumienie Eucharystii jako źródło miłości chrześcijańskiej²³⁰. Dzięki takim treściom uczeń powinien umieć charakteryzować Eucharystię jako ofiarną ucztę miłości²³¹; a także rozumieć, że uczestnictwo w liturgii pogłębia więź z Chrystusem i Kościołem oraz uzdalnia do świadomego angażowania się po stronie dobra. W tym kontekście, katecheza powinna pomagać uczniom w argumentowaniu rozumienia niedzieli jako czasu świętowania²³².

Jeśli chodzi o *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, zagadnienie Eucharystii w klasie I omawia się w ramach działu III „Oto Ja jestem z wami”. Poprzez treści ukazujące istotę sakramentu Eucharystii, a także opisujące liturgię jako angażujące i zobowiązujące spotkanie z działającym Jezusem Chrystusem, katechizowany powinien umieć scharakteryzować Mszę świętą jako ofiarną ucztę miłości²³³. W ramach działu V „Gdy się modlicie” przekazywane są treści, charakteryzujące niedzielę jako dzień Kościoła, modlitwy i oddania czci Bogu. Ukazany jest sens jej przeżywania we wspólnocie rodzinnej i parafialnej. Dzięki przekazany zagadnieniom uczeń powinien

²²⁹ Benedykt XVI, *Homilia w uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa*, 7.06.2007, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/bcialo_07062007.html (dostęp: 10.02.2023).

²³⁰ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa...*, dz. cyt., s. 74.

²³¹ Nie obowiązuje w programie nauczania religii w zasadniczych szkołach zawodowych.

²³² Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa...*, dz. cyt., s. 74.

²³³ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii...*, dz. cyt., s. 144.

umieć uzasadnić uczestnictwo w liturgii jako pogłębianie więzi z Chrystusem oraz Kościołem, a także jako akt uzdalniający do wyraźniejszego zaangażowania się po stronie dobra. Ponadto poprzez zrealizowane zagadnienia katechizowany powinien rozumieć, że niedziela powinna być czasem świętowania²³⁴.

Dział przybliżający istotę liturgii ma nazwę: „Rok Kościoła”. Jego celem katechetycznym jest „odnowienie przeżywania roku liturgicznego w kontekście świadectwa chrześcijańskiego”²³⁵. Dzięki treściom, które przedstawiają komentarze liturgiczne do poszczególnych świąt i okresów, uczeń powinien umieć interpretować teksty wybranych czytań mszalnych w kontekście okresów liturgicznych, co z kolei wpływa na głębsze rozumienie znaczenia Eucharystii²³⁶.

W klasie II *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* nie poświęca odrębnych treści prezentujących istotę i znaczenie liturgii, jednakże w ramach działu V „Póki mego życia, chcę śpiewać Panu” (jego celem jest „wprowadzenie w przeżywanie roku liturgicznego – w związku z tajemnicą stworzenia”²³⁷) przekazywane są zagadnienia omawiające komentarze liturgiczne do konkretnych świąt i okresów roku liturgicznego. Dzięki przekazanim wiadomościom katechizowany powinien umieć interpretować czytania mszalne dostosowane do konkretnych okresów liturgicznych²³⁸.

Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach w klasie III zagadnienie omawiające znaczenie liturgii przewiduje w ramach działu III „Bądźcie poddani sobie, kierując się nawzajem bojaźnią Chrystusa”. W celu „pogłębiania motywacji do pracy nad sobą w kontekście podjęcia zadań małżeńskich”²³⁹ przekazywane są treści ukazujące rolę Eucharystii w życiu rodziny katolickiej²⁴⁰. Ponadto dział IV „Napominajcie siebie samych przez pieśni pełne ducha pod wpływem łaski, śpiewając Bogu w waszych sercach” także przyczynia się do ukazania istoty liturgii, szczególnie w sferze Kościoła domowego. W ramach zagadnień ukazujących liturgię Kościoła w roku liturgicznym uczeń poznaje poszczególne okresy roku liturgicznego, interpretuje teksty wybranych czytań mszalnych, wymienia elementy liturgii Kościoła domowego oraz argumentuje potrzebę sprawowania liturgii domowego Kościoła²⁴¹.

²³⁴ Tamże, s. 148.

²³⁵ Tamże.

²³⁶ Tamże, s. 148-149.

²³⁷ Tamże, s. 159.

²³⁸ Tamże.

²³⁹ Tamże, s. 165.

²⁴⁰ Tamże.

²⁴¹ Tamże, s. 166.

Konstytucja o świętej liturgii „Sacrosanctum concilium” Soboru Watykańskiego II tak opisuje istotę liturgii: „Słusznie zatem uważa się liturgię za wypełnianie kapłańskiej funkcji Jezusa Chrystusa. W niej przez znaki dostrzegalne wyraża się i w sposób właściwy dla poszczególnych znaków dokonuje uświęcenie człowieka, a Mistyczne Ciało Jezusa Chrystusa, to jest Głowa ze swymi członkami, sprawuje pełny kult publiczny. Dlatego każda celebrowana liturgia jako działanie Chrystusa – Kapłana i Jego Ciała, czyli Kościoła, jest czynnością w najwyższym stopniu świętą, której skuteczności z tego samego tytułu i w tym samym stopniu nie posiada żadna inna czynność Kościoła²⁴².

Ukazanie znaczenia liturgii w życiu współczesnego młodego katolika jest niezwykle istotne. Na jednym z portali, na którym uczniowie wzajemnie pomagają sobie w odrabianiu zadań domowych, ktoś poprosił o pomoc w napisaniu wypracowania na temat: „Czym jest dla mnie Msza święta?”. Uczeń dostał dwie podpowiedzi:

Odpowiedź pierwsza: „Msza święta jest dla mnie przede wszystkim możliwością spotkania się z Bogiem. W czasie jej trwania mogę wyrazić moje myśli, porozmawiać z Nim, zrobić rachunek sumienia, żałując za popełnione grzechy, a także przyjąć Go samego podczas Komunii świętej. Jest to czas, podczas którego możemy przebywać sam na sam z Bogiem, bo jest On obecny zawsze w naszych sercach. Msza święta jest taką właśnie przyjacielską rozmową z Panem Bogiem, w której ogromną rolę odgrywa umiejętność słuchania, a Najświętszy Sakrament uzdrawia nas z niewiary i poczucia oddalenia od Boga”²⁴³.

Odpowiedź druga: „Msza św. jest dla mnie między innymi rozmową z Chrystusem. Podczas tej Mszy mogę mu o wszystkim powiedzieć, a także pomodlić się do Niego. Podczas Mszy mogę poprosić go o pomoc lub podziękować mu za coś. Ja uważam także, że Msza św. jest takim spotkaniem z nim. Podczas Mszy świętej mogę też żałować za popełnione grzechy, mogę pójść i przyjąć Go w Komunii świętej. Msza umacnia mnie w wierze do Chrystusa, a jak wchodzę do świątyni (kościół), to wiem, że wchodzę do domu mojego Pana Jezusa, a nie do jakiegoś baru czy gdziekolwiek indziej. Jest to cudowne przeżycie, na które zawsze muszę długo czekać”²⁴⁴.

Obie wypowiedzi w pewien sposób reprezentują stanowiska młodzieży, dla której Msza święta to rozmowa z Bogiem. Nie są oni świadomi jednak tego, że podczas Eucharystii

²⁴² Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum concilium”*, 7, <https://vademecumliturgiczne.pl/2017/06/26/konstytucja-o-liturgii-swietej-sacrosanctum-concilium/> (dostęp: 10.02.2023).

²⁴³ Portal Brainly, <https://brainly.pl/zadanie/315709> (dostęp: 10.02.2023).

²⁴⁴ Tamże.

dokonuje się rzeczywista ofiara, ta sama, która dokonała się na krzyżu. Nie jest to pamiątka czy wspomnienie, ale czas, w którym Jezus ofiaruje się swemu Ojcu. Zatem ukazywanie istoty liturgii i jej znaczenia w życiu młodego człowieka powinno być jednym z głównych zadań katechezy szkolnej.

Analizując kwestię liturgii w podręcznikach obowiązujących w klasach licealnych w archidiecezji przemyskiej z serii *Z Bogiem na ludzkich drogach*, pod redakcją Mariana Zająca, zauważa się, iż pierwszym tematem poruszającym istotę liturgii jest katecheza w podręczniku dla klasy I „Świadczę o Jezusie w Kościele”, w dziale III „Oto Ja jestem z wami”, pt. *Ecclesia de Eucharistia vivit (Kościół żyje dzięki Eucharystii)*²⁴⁵. Na lekcji przekazywane są treści omawiające sakrament Eucharystii, ale uświadamiające uczniów, że jest on pokarmem dla duszy i ciała. Omawiane są także formy kultu eucharystycznego, tj. wystawienie Najświętszego Sakramentu, procesje eucharystyczne oraz kongresy eucharystyczne. Dzięki przekazanim treściom katechizowany powinien rozumieć, czym jest Eucharystia, omówić znaczenie korzystania z Eucharystii, a także znać formy kultu eucharystycznego. Katecheza ukazuje początki wspólnoty eucharystycznej na podstawie biblijnych fragmentów. Ponadto na przykładzie *Kodeksu prawa kanonicznego* ukazane są zobowiązania wiernych wobec Eucharystii. Obecność żywego Boga w czasie sprawowania Mszy świętej potwierdzają liczne cuda eucharystyczne. Przykładem jest cud w Lanciano, opisany na kartach podręcznika²⁴⁶. Kolejnym przykładem katechezy omawiającym znaczenie liturgii jest lekcja pt. „Świętowanie niedzieli” w dziale V „Gdy się modlicie”²⁴⁷. Podręcznik wyjaśnia, iż „Msza św. to nie obowiązek, tradycja czy też rodzinna okoliczność, w której przeżywaniu wypada »iść na Mszę«. Ale Eucharystia jest dla zakochanych w Chrystusie. Im pełniejsze i bardziej świadome jest moje uczestnictwo w niej, tym bardziej wzrasta moja tożsamość jako wyznawcy Chrystusa ofiarowującego się Bogu i ludziom”²⁴⁸. Zagadnienia poruszane na katechezie skupione są wokół znaczenia świętowania niedzieli oraz istoty obecności na Mszy świętej w niedzielę i święta. Na lekcji katechizowany uczy się, iż katolicy przestrzegają niedzieli i innych świąt obowiązkowych, uczestnicząc w wieczerzy Pańskiej i powstrzymując się od takich prac lub zajęć, które uniemożliwiają im oddawanie Bogu czci²⁴⁹. Dzięki przekazanim treściom uczeń powinien rozumieć rolę

²⁴⁵ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 65.

²⁴⁶ Tamże, s. 65-67.

²⁴⁷ Tamże, s. 159.

²⁴⁸ B. Nadolski, *Msza święta*, w: *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 159.

²⁴⁹ Por. KKK 453.

niedzielnej Eucharystii, a także wiedzieć, kiedy katolik ma obowiązek uczestniczyć w liturgii²⁵⁰.

W katechizmie dla klasy III *Świadczę o Jezusie w rodzinie* katechezą poświęconą tajemnicy Eucharystii jest lekcja (w dziale III „Bądźcie poddani sobie, kierując się nawzajem bojaźnią Chrystusa”) pt. „Eucharystia szkołą życia rodzinnego”²⁵¹. Na katechezie omawiane są treści ukazujące rolę Eucharystii w życiu rodziny katolickiej oraz w życiu małżeństwa niesakramentalnego. Ponadto Eucharystia ukazana jest jako sakrament w służbie i miłości bliźniemu. Omówiony jest również obowiązek uczestniczenia we Mszy Świętej za pomocą *Katechizmu dla młodych: Youcat*, który to w obrazowy sposób wyjaśnia, iż obowiązek uczestniczenia w Eucharystii powinien wynikać z miłości wobec ukrzyżowanego Chrystusa, a nie z ciężącego przymusu, który skłania jedynie do wypełniania tego, co do katolika należy²⁵².

Ostatnie rozdziały w katechizmach, tj. w klasie I: „Rok Kościoła”²⁵³, w klasie II: „Póki mego życia, chcę śpiewać Panu”²⁵⁴, w klasie III: „Napominajcie siebie samych przez pieśni ducha...”²⁵⁵, pozwalają uczniom poznawać istotę liturgii podczas okresów liturgicznych (Adwentu, Wielkiego Postu) oraz ważnych świąt (Bożego Narodzenia, Wielkanocy, Zesłania Ducha Świętego, uroczystości Wszystkich Świętych oraz świąt maryjnych). Poprzez omawianie poszczególnych katechez uczeń powinien poznać i rozumieć znaczenie udziału w Eucharystii, a także umieć zinterpretować teksty wybranych czytań liturgicznych. Szkolna katecheza powinna dokładać wszelkich starań, by niejako promować i objaśniać znaczenie liturgii w życiu katolika, która ze względu na język liturgiczny, bogactwo symboli i znaków dla młodego pokolenia jest często nie do końca zrozumiała.

Podsumowując, warto przytoczyć słowa Jana Pawła II, dla którego Eucharystia znajdowała się w centrum całego życia: „Gdy Kościół sprawuje Eucharystię, pamiątkę śmierci i zmartwychwstania swojego Pana, to centralne wydarzenie zbawienia staje się rzeczywiście obecne i dokonuje się dzieło naszego odkupienia. Ofiara ta ma do tego stopnia decydujące znaczenie dla zbawienia rodzaju ludzkiego, że Jezus złożył ją i wrócił do Ojca dopiero wtedy, gdy zostawił nam środek umożliwiający uczestnictwo w niej, tak jakbyśmy

²⁵⁰ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 159-161.

²⁵¹ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 98.

²⁵² Por. *Katechizm dla młodych...*, dz. cyt., 219.

²⁵³ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 165-196.

²⁵⁴ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 180-195.

²⁵⁵ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 113-133.

byli w niej obecni. W ten sposób każdy wierny może w niej uczestniczyć i korzystać z jej niewyczerpanych owoców. Oto wiara, którą przez wieki żyły całe pokolenia chrześcijan. [...] Pragnę raz jeszcze przypomnieć tę prawdę, drodzy Bracia i Siostry, adorując razem z wami tę tajemnicę: tajemnicę wielką, tajemnicę miłosierdzia. Cóż większego Jezus mógł uczynić dla nas? Prawdziwie w Eucharystii objawia nam miłość, która posuwa się »aż do końca« (por. J 13,1) – miłość, która nie zna miary”²⁵⁶.

1.2.2. Znaczenie i liturgia sakramentów

Kościół coraz częściej zauważa zjawisko odrzucania sakramentów przez wiernych. Dotyczy to przede wszystkim rezygnowania z sakramentalnego związku małżeńskiego, okazjonalnego uczestniczenia we Mszy świętej, przystępowania do sakramentu pokuty i pojednania jedynie w sytuacjach ważnych wydarzeń rodzinnych, ale również coraz mniejszej liczby osób przystępujących do Komunii świętej podczas ślubów czy pogrzebów. Ponadto stopniowo promowane jest rezygnowanie z sakramentu chrztu świętego dziecka, który jeszcze do niedawna był naturalną praktyką rodziców – jeśli nie ze względu na wiarę, to z powodu polskiej tradycji. Jednak współcześnie rodzice uważają, że to dziecko w przyszłości samo ma zdecydować, jaką wiarę będzie wyznawało i czy chce być ochrzczone. Zauważa się także coraz liczniejsze przypadki wśród młodzieży, które świadomie nie przystępują do sakramentu bierzmowania ze względu na ostentacyjne wyrażanie sprzeciwu wobec Kościoła czy też utożsamianie się z różnymi subkulturami. Biorąc pod uwagę sakrament kapłaństwa, również zauważa się znaczny spadek liczby kleryków w seminariach duchownych, co raczej nie jest wyrazem braku powołań, ale zagłuszeniem tego powołania poprzez współczesne przyzwyczajenia, bardzo sprzeczne ze stylem życia, którego wymaga formacja kapłańska.

Na widoczne, coraz bardziej, umniejszanie rangi sakramentów świętych wpływa także pycha postępowego, samowystarczalnego człowieka, który to z powodu przekonania o własnej sprawczości, mocy swoich wpływów czy siły pieniądza odrzuca działanie Jezusa Chrystusa. Współczesny człowiek nie potrzebuje ingerencji we własne sumienie, do którego szczególnie poprzez sakrament pokuty i pojednania nakłania Kościół. Innym powodem

²⁵⁶ Jan Paweł II, *Encyklika „Ecclesia de Eucharistia”*, 11.

odrzućcia wiary w sakramenty jest postrzeganie ich jako zbyt prostych, czasem nawet ludowych i naiwnych znaków, przez które działa Bóg i prowadzi przez nie człowieka do zbawienia.

Wymienione zjawiska kreślą nieco pesymistyczną wizję przyszłości Kościoła. Jednak powinny być one przedmiotem refleksji, również w ramach szkolnej katechezy, w celu odnowy młodego Kościoła. Być może to ostatni moment, w którym możliwe jest tchnienie nowego ducha i uświadomienie roli oraz znaczenia sakramentów w całym życiu chrześcijanina.

Konstytucja o liturgii świętej głosi: „Celem sakramentów jest uświęcenie człowieka, budowanie Mistycznego Ciała Chrystusa oraz oddawanie kultu Bogu. Jako znaki mają one także pouczać. Sakramenty nie tylko zakładają wiarę, lecz za pomocą słów i rzeczy ją podtrzymują, umacniają i wyrażają. Dlatego nazywają się sakramentami wiary. One udzielają łaski, a ich sprawowanie najlepiej usposabia wiernych do owocnego przyjmowania tej łaski, do właściwego oddawania czci Bogu i do pełnienia dzieł miłości. Stąd ważną rzeczą jest, aby wierni z łatwością mogli zrozumieć znaki sakramentalne i bardzo gorliwie przyjmowali sakramenty ustanowione dla podtrzymywania chrześcijańskiego życia”²⁵⁷. Tymczasem wydaje się, iż w wielu przypadkach, szczególnie wśród młodzieży, sakramenty traktowane są jako pewien „dodatek” do życia religijnego. Przystępują oni do sakramentów świętych z racji tradycji, nie rozumiejąc często ich znaczenia w codziennym życiu. Słusznie zauważa Paweł Mąkosa, że filarami świadomego przystępowania do sakramentów świętych są wiara i wiedza: „Najważniejszą kwestią w katechezie sakramentalnej jest wiara przyjmującego sakrament, bez wiary bowiem sakramenty nie mają żadnego znaczenia i pozostają nieskuteczne. Oprócz wiary ważna jest także wiedza o sakramentach świętych, rozumienie ich istoty i skutków, jakie niosą dla życia duchowego. Zarówno więc silna wiara, jak i pogłębiona wiedza odnośnie do sakramentów stanowią podstawowe kryteria udziału w życiu sakramentalnym. Do tego właśnie powinna przede wszystkim formować katecheza”²⁵⁸.

W ramach szkolnej katechezy ukazywana jest rola sakramentów w życiu osoby wierzącej oraz objaśniane są poszczególne znaki działania Chrystusa w sakramentach celem zbawienia. Biorąc pod uwagę *Podstawę programową katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, omawianie roli sakramentów świętych zakłada się w ramach trzech katechez:

²⁵⁷ Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej*, 59.

²⁵⁸ P. Mąkosa, *Zarys katechezy o sakramentach świętych*, s. 28, https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2595/Zarys_katechezy_o_sakramentach_swietych.pdf?sequence=1&isAllowed=y (dostęp: 11.02.2023).

„Wychowanie liturgiczne”, „Formacja moralna” oraz „Wychowanie do życia wspólnotowego”²⁵⁹.

Zadanie *wychowanie liturgiczne* zakłada, iż rolą katechety jest „pogłębienie rozumienia symboli i gestów liturgicznych, ukazanie uświęcającego wymiaru pełnego i świadomego uczestnictwa w liturgii, a także ukazanie Eucharystii jako źródła miłości chrześcijańskiej”²⁶⁰. W ramach tego zadania omówione powinny być także sakramenty namaszczenia chorych, kapłaństwa oraz małżeństwa. Chodzi tu nie tylko o wyjaśnienie rytów poszczególnych sakramentów, ale także o ukazanie ich owoców. Katechizowany powinien umieć uzasadnić, że święcenia i małżeństwo są sakramentami w służbie komunii, a na podstawie tekstów liturgicznych umieć zinterpretować czynności wykonywane podczas liturgii sakramentów, dokonać interpretacji tekstów liturgicznych odnoszących się do poszczególnych sakramentów czy też scharakteryzować teologię sakramentów w służbie komunii²⁶¹. Na tym etapie edukacyjnym zadanie *wychowanie liturgiczne* omawia zatem cztery z siedmiu sakramentów świętych²⁶².

W ramach zadania: *formacja moralna* powinnością nauczyciela religii, związaną z przekazywaniem wiedzy na temat sakramentów, jest przede wszystkim przygotowanie do podejmowania samodzielnych decyzji na podstawie motywacji chrześcijańskiej, wpływającej z faktu przyjęcia chrztu i bierzmowania. Jednakże w ramach takich zadań, jak: *doprowadzenie do odkrycia przez ucznia godności człowieka i powołania, którym obdarzył go Bóg, prowadzenie do odkrycia własnego powołania życiowego, integrowanie orędzia chrześcijańskiego z ludzkim doświadczeniem codzienności oraz rodzaje powołań w Kościele i sposoby ich realizacji*, omawiane są treści związane z sakramentami kapłaństwa i małżeństwa²⁶³.

W zakresie zadania: *wychowanie do życia wspólnotowego* zadaniem katechety jest m.in. ukazanie małżeństwa jako wspólnoty życia i miłości oraz przekazanie treści omawiających sakrament małżeństwa będącym wspólnotą miłości i służby, a także wiadomości przedstawiających przymioty małżeństwa chrześcijańskiego. Poprzez przekazane zagadnienia uczeń powinien umieć scharakteryzować miłość małżonków i wykroczenia przeciwko niej, przedstawić przymioty małżeństwa chrześcijańskiego (jedność, nierozzerwalność, płodność, sakramentalność), a także opisać istotę przebaczenia

²⁵⁹ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa...*, dz. cyt., s. 74-78.

²⁶⁰ Tamże, s. 74.

²⁶¹ Nie obowiązuje w programie nauczania religii w zasadniczych szkołach zawodowych.

²⁶² Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa...*, dz. cyt., s. 74.

²⁶³ Tamże, s. 75.

chrześcijańskiego i rolę sakramentu pojednania dla wspólnoty²⁶⁴. W ramach powyższego zadania opisana jest istota sakramentu małżeństwa oraz pokuty i pojednania.

Papież Benedykt XVI w adhortacji apostolskiej *Sacramentum caritatis* zaznacza: „Wiara i sakramenty to dwa uzupełniające się aspekty życia kościelnego. Wzbudzona przez głoszenie słowa Bożego, dzięki łasce wiara karmi się i wzrasta w spotkaniu ze zmartwychwstałym Panem, które realizuje się w sakramentach”²⁶⁵.

Analizując *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* dla liceum, można zauważyć, że uczeń z tematyką sakramentów świętych spotyka się w klasie I w ramach działu III „Oto Ja jestem z wami”. Celem katechetycznym jest tu „pogłębienie wiary o sakramentach jako znakach miłości Boga i umocnienie na drodze prawego życia”²⁶⁶. W zakresie omawianych treści ukazane jest: znaczenie świadomości chrztu, przebaczenia i pojednania, znaczenie Eucharystii jako angażującego i zobowiązującego spotkania z działającym Jezusem Chrystusem, rola sakramentu małżeństwa w znaczeniu konsekracji miłości oraz znaczenie sakramentu namaszczenia chorych – umocnienia w chorobie. Dzięki przekazanim treściom uczeń powinien umieć charakteryzować sakrament Eucharystii jako ofiarną ucztę miłości, interpretować na podstawie tekstów liturgicznych czynności wykonywane podczas liturgii sakramentów, a także objaśniać teksty liturgiczne, które odnoszą się do poszczególnych sakramentów²⁶⁷.

W klasie II *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* nie przewiduje osobnych zagadnień poruszających istotę oraz znaczenie sakramentów, natomiast w klasie III (na początku nauki) w ramach działu I „Ty ścieżkę życia mi ukażesz”, którego cel katechetyczny stanowi „wprowadzenie w problematykę powołania życiowego i chrześcijańskiego”²⁶⁸ omawiane są treści z zakresu różnorodności powołań w Kościele, np. powołanie małżeńskie, kapłańskie. Poprzez przekazane wiadomości uczeń powinien umieć interpretować teksty liturgiczne odnoszące się do poszczególnych sakramentów. Ponadto katechizowany powinien umieć scharakteryzować teologię sakramentów w służbie komunii, a także uzasadnić, że święcenia i małżeństwo są sakramentami w służbie innym²⁶⁹.

Kolejny dział ukazujący znaczenie sakramentów świętych ma tytuł: „Co Bóg złączył, tego człowiek niech nie rozdziela”. Treści poruszane w ramach działu także ukazują

²⁶⁴ Tamże, s. 78.

²⁶⁵ Benedykt XVI, *Adhortacja apostolska „Sacramentum caritatis”*, 6.

²⁶⁶ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii...*, dz. cyt., s. 144.

²⁶⁷ Tamże, s. 144-145.

²⁶⁸ Tamże, s. 163.

²⁶⁹ Tamże.

sakramentalność małżeństwa chrześcijańskiego, dzięki czemu uczeń powinien rozumieć istotę sakramentu małżeństwa oraz jego przymioty²⁷⁰.

W ramach działu III: „Bądźcie poddani sobie, kierując się nawzajem bojaźnią Chrystusa”, którego celem jest „pogłębienie motywacji do pracy nad sobą w kontekście podjęcia zadań małżeńskich”²⁷¹, przedstawiona jest rola sakramentu pokuty i pojednania w rodzinie oraz znaczenie Eucharystii w życiu rodziny katolickiej²⁷².

Można zauważyć, że *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* w klasie III w większości przyporządkowuje treści istocie sakramentu małżeństwa i jego znaczenia w życiu rodziny.

Katechizm Kościoła katolickiego podaje: „Sakramenty Nowego Prawa zostały ustanowione przez Chrystusa. Jest ich siedem: chrzest, bierzmowanie, Eucharystia, pokuta, namaszczenie chorych, sakrament święceń i małżeństwo. Sakramenty te obejmują wszystkie etapy i wszystkie ważne momenty życia chrześcijanina: sprawiają narodzenie i rozwój chrześcijańskiego życia wiary, uzdrowienie i dar posłania. Widać w tym pewne podobieństwo, jakie istnieje między etapami życia naturalnego a etapami życia duchowego”²⁷³. *Katechizm Kościoła katolickiego* wyróżnia przy tym sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego: chrzest, bierzmowanie, Eucharystia, następnie sakramenty uzdrowienia, tj. sakrament pokuty i pojednania oraz sakrament namaszczenia chorych oraz sakramenty służące komunii i posłaniu wiernych: kapłaństwo i małżeństwo, podkreślając przy tym, że w tej strukturze to Eucharystia zajmuje wyjątkowe miejsce jako „sakrament sakramentów”, natomiast pozostałe sakramenty ukierunkowane wobec niej, jako do swojego nadrzędnego celu”²⁷⁴.

W wyniku analizy podręczników pod redakcją Mariana Zająca, z serii *Z Bogiem na ludzkich drogach*, zaobserwowano, że przykładem lekcji w klasie I, omawiającej zagadnienie wszystkich sakramentów świętych, jest katecheza pt. „Jezus obecny w sakramentach” w dziale III „Oto ja jestem z wami”. Na lekcji poruszane są treści przedstawiające sakramenty jako znaki Bożej łaski i miejsce osobowego spotkania z Bogiem. Katecheza omawia podział sakramentów, a także przedstawia obrzędy widzialne,

²⁷⁰ Tamże, s. 164.

²⁷¹ Tamże, s. 165.

²⁷² Tamże.

²⁷³ KKK 1210.

²⁷⁴ KKK 1211.

w których celebrowane są sakramenty oraz opisuje znaczenie znaków zewnętrznych poszczególnych sakramentów, wykazując ich skutek²⁷⁵.

Sakramenty wtajemniczenia chrześcijańskiego

Sakramenty: chrzest, bierzmowanie i Eucharystia stanowią podstawę życia chrześcijańskiego. Są one ściśle ze sobą powiązane, tzn. chrzest otwiera drogę do życia w wierze, bierzmowanie umacnia wiarę, a Eucharystia jest pokarmem, by osiągnąć życie wieczne. Tylko dzięki wszystkim sakramentom można uzyskać pełnię chrześcijańskiej dojrzałości. Tymczasem sakramenty te przez wiele osób, także wierzących, traktowane są jako podtrzymywanie tradycji lub dokonanie pewnej formalności. Coraz częściej uczniowie w szkole wypowiadają się na temat sakramentu bierzmowania, że chcą przystąpić do niego tylko ze względu na możliwość zawarcia w przyszłości sakramentalnego związku małżeńskiego. Co więcej, zauważa się, że po przystąpieniu do bierzmowania młodzież zaprzestaje jakiegokolwiek formacji chrześcijańskiej, a ponadto rezygnuje z uczęszczania na Eucharystię. Wobec powyższych zjawisk katecheza szkolna powinna jak najpełniej i najskuteczniej uświadamiać młodych ludzi o znaczeniu sakramentów wtajemniczenia chrześcijańskiego, by przystępowanie do nich jak najczęściej wiązało się z autentycznym pragnieniem jedności z Chrystusem, a jak najrzadziej stanowiły zewnętrzne symbole sprowadzone do poziomu tradycji czy rytuałów.

Rolę sakramentów chrztu, bierzmowania oraz Eucharystii uwidacznia katecheza w klasie I, realizowana w ramach działu I „Ja – chrześcijanin”²⁷⁶. Na katechezie uczeń dowiadyuje się, że „przez sakrament bierzmowania ochrzczeni jeszcze ściślej wiążą się z Kościołem, otrzymują szczególną moc Ducha Świętego i w ten sposób jeszcze mocniej zobowiązani są, jako prawdziwi świadkowie Chrystusa, do szerzenia wiary słowem i uczynkiem oraz do bronięcia jej”²⁷⁷. Otrzymuje on też wyjaśnienie, że poprzez sakramenty dokonuje się wtajemniczenie chrześcijańskie: przez chrzest następuje odrodzenie, które potwierdzone jest w sakramencie bierzmowania, natomiast w Eucharystii można otrzymać pokarm na życie wieczne²⁷⁸.

Na katechezie pt. „Chrzest – brama do Kościoła”²⁷⁹ przedstawione są zagadnienia związane z pierwszym sakramentem. W zakresie omawianych treści ukazana jest rola

²⁷⁵ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 56-58.

²⁷⁶ Tamże, s. 7.

²⁷⁷ KKK 1285.

²⁷⁸ KKKK 251.

²⁷⁹ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 59.

katechumenatu, a także obowiązki rodziców i rodziców chrzestnych. Dzięki przekazanej treści uczeń powinien rozumieć konieczność chrztu na drodze do zbawienia, a także poznać podstawowe wiadomości o katechumenacie. Poprzez poznane wiadomości katechizowany powinien znać obowiązki rodziców oraz rodziców chrzestnych, którzy powinni pomagać rodzicom, aby ochrzczony mógł prowadzić życie chrześcijańskie. Katecheza odpowiada także na pytania dotyczące sakramentu chrztu: „W czym wyraża się istotny obrzęd chrztu?”, „Kto może przyjąć chrzest?”, „Dlaczego Kościół chrzci dzieci?”, „Czego żąda się od każdego przyjmującego chrzest?” oraz „Kto może chrzcić?”²⁸⁰.

W klasie III przykładem katechezy zawierającej treści związane z sakramentem chrztu jest lekcja pt. „Wychowanie dzieci” w dziale II „Co Bóg złączył, tego człowiek niech nie rozdziela”²⁸¹. Katecheza w związku z omawianiem tematyki wychowania przekazuje również wiedzę dotyczącą rodziców chrzestnych. W podręczniku omówione są warunki bycia chrzestnym rodzicem. Ponadto katecheza skłania do refleksji na temat „W jaki sposób mogę najlepiej przygotować się do pełnienia funkcji matki chrzestnej lub ojca chrzestnego?”. Dzięki przekazanej treści uczeń powinien uświadomić sobie powagę wynikającą z bycia rodzicem chrzestnym²⁸².

W klasie I katecheza pt. „Bierzmowanie – odpowiedzialność za Kościół” poświęcona jest roli sakramentu bierzmowania²⁸³. Wobec przekazanych wiadomości uczeń powinien rozumieć znaczenie bierzmowania w życiu chrześcijanina, ponadto omówić dary Ducha Świętego oraz wykazać ich znaczenie w życiu codziennym. Katecheza wyjaśnia, że sakrament bierzmowania pogłębia łaskę chrzcielną poprzez zakorzenienie w Bożym synostwie, ścisłe zjednoczenie z Chrystusem, pomnożenie darów Ducha Świętego, udoskonalenie więzi z Kościołem, a także udzielenie specjalnej mocy Ducha Świętego w celu szerzenia i obrony wiary słowem i czynem do mężnego wyznawania imienia Chrystusa oraz do tego, by nigdy nie wstydzić się krzyża²⁸⁴. Ponadto w ramach katechezy omówiony zostaje obrzęd bierzmowania, który dokonuje się przez namaszczenie świętym krzyżem (olejem zmieszonym z balsamem, poświęconym przez biskupa), nałożenie ręki i wypowiedzenie sakramentalnych słów²⁸⁵. Katecheza zakończona jest modlitwą do Ducha Świętego²⁸⁶.

²⁸⁰ Tamże, s. 59-61.

²⁸¹ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 84.

²⁸² Tamże, s. 84-86.

²⁸³ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 62.

²⁸⁴ KKK 1303.

²⁸⁵ KKKK 267.

²⁸⁶ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 62-64.

Sakrament Eucharystii omówiony został w podręczniku dla klasy I na katechezach pt. „Ecclesia de Eucharistia vivit (Kościół żyje dzięki Eucharystii)”²⁸⁷ oraz „Świętowanie niedzieli”²⁸⁸. W klasie II zagadnienie sakramentu przedstawione jest w ramach katechezy pt. „Niedziela dniem świętym”²⁸⁹, natomiast w klasie III na lekcji pt. „Eucharystia szkołą życia rodzinnego”²⁹⁰. Katechezy te zostały szczegółowo omówione w ramach rozdziału 1.2.1. *Istota i znaczenie liturgii*.

Sakramenty uzdrowienia

Św. Jan Bosko, objaśniając rolę wychowania, napisał: „Można mówić, co komu się podoba na temat różnych systemów wychowawczych. Osobiście poza częstą spowiedzią i komunią św. nie widzę skuteczniejszej metody. Dlatego uważam, że nie powiem za dużo, gdy stwierdzę, że zniszczymy moralność, gdy te dwa środki odrzucimy”²⁹¹.

Katechizm Kościoła katolickiego podaje: „Nasz Pan Jezus Chrystus, lekarz naszych dusz i ciał, który odpuścił grzechy paralitykowi i przywrócił mu zdrowie ciała, chciał, by Kościół mocą Ducha Świętego kontynuował Jego dzieło uzdrawiania i zbawiania, które obejmuje także jego członki. Jest to celem dwóch sakramentów uzdrowienia: sakramentu pokuty i namaszczenia chorych”²⁹².

Szkolna katecheza w głównej mierze skupiona jest na należywym przygotowaniu do sakramentu pokuty i pojednania na katechezach we wczesnym etapie nauczania, w ramach przystępowania do Pierwszej Komunii Świętej. Jednakże rolą katechezy w wieku młodzieńczym powinno być pogłębienie praktyki przygotowania do sakramentu pokuty, uwzględniając przy tym praktykę rachunku sumienia oraz mocnego postanowienia poprawy, gdyż okazuje się, że często młodzież licealna, przystępując do spowiedzi, korzysta z rachunku sumienia umieszczonego w książeczce do Pierwszej Komunii Świętej. Ponadto należałoby w pewnym stopniu zaradzić negatywnym nastawieniom dzieci i młodzieży wobec sakramentu, gdyż – jak można zauważyć na katechezie, a nawet coraz częściej usłyszeć w wypowiedziach rodziców – przystępujący do spowiedzi uczniowie odczuwają strach, lęk, niechęć z powodu „przymusu” wyznawania grzechów, co niekorzystnie wpływa

²⁸⁷ Tamże, s. 65.

²⁸⁸ Tamże, s. 159.

²⁸⁹ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 114-116.

²⁹⁰ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 98.

²⁹¹ Cyt. za: J.M. Popławski, *Sakrament pokuty i pojednania w aspekcie formacji katechetycznej*, w: *Siedem sakramentów świętych w nauczaniu katechetycznym*, red. H. Słotwińska, Lublin 2007, s. 113.

²⁹² KKK 1421.

na ich psychikę. Należy więc, jak najczęściej zwracać uwagę na istotę sakramentu pokuty i pojednania oraz pogłębianie wszystkich pozytywnych aspektów przeżywania spowiedzi.

Katechezą omawiającą sakrament pokuty i pojednania w klasie I jest lekcja pt. „Pojednanie z Bogiem i Kościołem”²⁹³. Treści przekazywane na katechezie opisują rolę i znaczenie sakramentu oraz warunki sakramentu pokuty, a także przedstawiają skutki grzechu. W ramach omawianych zagadnień ukazany jest również cel i skutek sakramentu pokuty, czyli pojednanie z Bogiem. „U tych, którzy przyjmują sakrament pokuty z sercem skruszonym i z religijnym nastawieniem, zwykle nastają po nim pokój i pogoda sumienia wraz z wielką pociechą duchową”²⁹⁴. Ponadto na katechezie przedstawione są warunki sakramentu pokuty oraz jego duchowe skutki. Lekcję kończy modlitwa do Matki Bożej o dobrą spowiedź²⁹⁵.

W podręczniku dla klasy II katechezą poświęconą sakramentom uzdrowienia jest m.in. „Spowiedź – powrót do Królestwa Bożego”²⁹⁶. W ramach tej lekcji omawiane są zagadnienia dotyczące sakramentu pokuty i pojednania, przedstawione są warunki sakramentu pokuty, a także żal za grzechy i jego rodzaje. Katecheza skłania uczniów do odpowiedzi na pytania: „Jakie znaczenie ma spowiedź dla naszego życia?”, „Z czym mamy największe problemy podczas korzystania z tego sakramentu?” oraz „Co nas mobilizuje do spowiedzi?”. Na lekcji omówione są znaczenia sakramentów, tj. sakramentu nawrócenia, pokuty, spowiedzi, przebaczenia, pojednania²⁹⁷. Ponadto katecheza proponuje wskazówki, dzięki którym można pokonać lęk przed spowiedzią. Poprzez przekazane treści uczeń powinien wiedzieć, że w sakramencie pokuty Bóg miłosierny odpuszcza grzechy; znać warunki sakramentu pokuty i pojednania; zdefiniować, czym jest żal za grzechy i wymienić jego rodzaje. Co więcej, katechizowany powinien wyjaśnić, dlaczego sakrament spowiedzi jest tak ważny dla chrześcijanina i mieć pragnienie przystępowania do sakramentu spowiedzi w swoim życiu²⁹⁸.

Sakrament namaszczenia chorych jest omówiony w ramach katechezy w klasie II pt. „Kościół wspierający chorych”²⁹⁹. *Katechizm Kościoła katolickiego* wyjaśnia, że „sakrament namaszczenia chorych udziela specjalnej łaski chrześcijaninowi, który

²⁹³ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 68.

²⁹⁴ KKK 1468.

²⁹⁵ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 68-80.

²⁹⁶ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 102.

²⁹⁷ Por. KKK 1423-1424.

²⁹⁸ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 102-104.

²⁹⁹ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 71.

doświadcza trudności związanych ze stanem ciężkiej choroby lub starości”³⁰⁰. Na katechezie zostały ukazane efekty przyjmowanego sakramentu, tj.: „zjednoczenie chorego z męką Chrystusa dla jego własnego dobra oraz dla dobra całego Kościoła, umocnienie, pokój i odwaga, by przyjmować po chrześcijańsku cierpienia choroby lub starości, przebaczenie grzechów, jeśli chory nie mógł go otrzymać przez sakrament pokuty, powrót do zdrowia, jeśli to służy dobru duchowemu, przygotowanie na przejście do życia wiecznego”³⁰¹. Na lekcji uczeń zostaje zaznajomiony z obrzędem namaszczenia chorych, a także pouczony, w jaki sposób powinno się być przygotowanym w domu, gdzie będzie udzielany sakrament. Ponadto katecheza udziela odpowiedzi na pytania: „Kto może otrzymać sakrament namaszczenia chorych?” oraz „Czym jest wiatyk?”. Omawiane zagadnienia kończy modlitwa Jana Pawła II za chorych i cierpiących³⁰².

Biorąc pod uwagę katechezy w klasie III, które omawiają sakramenty uzdrowienia, można zauważyć, że omówienie sakramentu spowiedzi odbywa się w ramach katechezy „Sakrament pokuty i pojednania a życie rodzinne” w dziale „Bądźcie poddani sobie, kierując się nawzajem bojaźnią Chrystusa”³⁰³. Podczas omawianych treści na katechezie uczniom zostaje przekazana wartość sakramentu pokuty i pojednania w życiu rodzinnym. Sakrament ten odgrywa ważną rolę w kontekście rozwiązywania konfliktów w małżeństwie i rodzinie. Ponadto omówione są również warunki spowiedzi: rachunek sumienia, żal za grzechy, mocne postanowienie poprawy, wyznanie grzechów oraz pokuta. Dzięki poznanym wiadomościom katechizowany powinien dostrzegać, że sakrament pokuty i pojednania pomaga w rozwiązywaniu konfliktów w rodzinie, oraz znać warunki sakramentu pokuty i pojednania³⁰⁴.

Sakramenty w służbie komunii

Zgodnie z nauką Kościoła: „ci, którzy zostali już konsekrowani przez chrzest i bierzmowanie do kapłaństwa wspólnego wszystkich wiernych, mogą otrzymać w sakramentach święceń i małżeństwa szczególną konsekrację. Przyjmujący sakrament święceń zostają konsekrowani, by w imię Chrystusa »karmili Kościół słowem i łaską Bożą«.

³⁰⁰ KKK 1527.

³⁰¹ KKK 1532.

³⁰² *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 71-73.

³⁰³ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 101.

³⁰⁴ Tamże, s. 101-103.

Z kolei »osobny sakrament umacnia i jakby konsekruje małżonków chrześcijańskich do obowiązków i godności ich stanu«³⁰⁵.

Katechezą omawiającą sakrament święceń kapłańskich jest katecheza w klasie I pt. „Kapłani – słudzy Kościoła”³⁰⁶. Na lekcji jest omawiana nauka Kościoła o sakramencie kapłaństwa, która głosi, że kapłan zastępuje na ziemi samego Jezusa Chrystusa. Ksiądz dzięki konsekracji upodabnia się do Najwyższego Kapłana, a także posiada władzę działania mocą i w osobie samego Chrystusa³⁰⁷. Co więcej, wartość święceń kapłańskich ukazana jest również w nauce św. Jana Marii Vianneya, Jana Pawła II oraz Benedykta XVI. Katecheza szczegółowo opisuje także skutki święceń biskupich, prezbiteratu oraz diakonatu. Ponadto treści poruszane na katechezie uwzględniają omówienie roli urzędu biskupa w powierzonym mu Kościele partykularnym, a także roli prezbitera. Katecheza skłania do refleksji na temat wartości obecności kapłana w życiu osoby wierzącej. Na zakończenie katechizm proponuje odmówienie modlitwy o uświęcenie kapłanów³⁰⁸.

Sakrament małżeństwa w klasie I jest omawiany w ramach katechezy pt. „Małżeństwo – szczęście w Kościele”³⁰⁹. Podręcznik, opierając się na nauce Kościoła, omawia znaczenie sakramentu, tłumacząc: „Przymierze małżeńskie, przez które mężczyzna i kobieta tworzą ze sobą wspólnotę całego życia, skierowaną ze swej natury na dobro małżonków oraz do zrodzenia i wychowania potomstwa, zostało między ochrzczoneymi podniesione przez Chrystusa Pana do godności sakramentu”³¹⁰. W ramach zagadnień poruszanych na katechezie zostaje omówiony także obrzęd przysięgi małżeńskiej oraz potwierdzenia małżeństwa. Katecheza objaśnia również owoce sakramentu małżeństwa, który rodzi między małżonkami węzeł wieczysty i wyłączny. Zawarte małżeństwo nie może być nigdy rozerwane, ponieważ jest przypieczętowane przez samego Boga³¹¹. Co więcej, w zakresie omawianej problematyki ukazane są najcięższe grzechy przeciwko małżeństwu, którymi są: cudzołóstwo, poligamia, odrzucenie płodności oraz rozwód³¹². Ponadto zostaje omówiony warunek dopuszczenia przez Kościół fizycznej separacji małżonków, podczas gdy ich wspólne życie małżeńskie z bardzo ważnych powodów staje się praktycznie niemożliwe³¹³. Katecheza, na przykładzie fragmentu listu Joanny Beretty Molli do Piotra,

³⁰⁵ KKK 1535.

³⁰⁶ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 74.

³⁰⁷ KKK 1548.

³⁰⁸ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 74-76.

³⁰⁹ Tamże, s. 77.

³¹⁰ KKK 1601.

³¹¹ KKKK 346.

³¹² KKKK 347.

³¹³ KKKK 348.

napisanego w przeddzień zaręczyn, skłania ucznia do refleksji, by wyraził chęć dbania o swoje przyszłe szczęście w małżeństwie. Lekcję kończą modlitwy: o dobrą żonę oraz o dobrego męża, które uczniowie mogą wykorzystać podczas swoich prywatnych rozmyślań³¹⁴. W klasie II nie przewidziano odrębnych katechez poruszających zagadnienie sakramentów w służbie komunii.

W podręczniku dla klasy III treści związane z sakramentami kapłaństwa i małżeństwa omówione są w ramach katechezy pt. „Powołania w Kościele” w dziale I: „Ty ścieżkę życia mi ukażesz”³¹⁵, „Powołanie do życia w małżeństwie”³¹⁶ oraz „Powołanie do kapłaństwa”³¹⁷. Na lekcjach poruszane są treści omawiające rozeznanie powołania katechizowanych, jednak przyczyniają się one do poznania istoty sakramentów kapłaństwa oraz małżeństwa.

Katechezą poświęconą omawianiu liturgii sakramentu małżeństwa jest lekcja o tym samym tytule³¹⁸. Podczas niej ukazywana jest istota sakramentu małżeństwa, jego fundamenty teologiczne, ale także omówione są teksty liturgiczne sakramentu małżeństwa, jak również czytania z liturgii sakramentu małżeństwa. Katecheza podkreśla znaczenie sakramentu w nauce Jana Pawła II, który przekazuje, iż małżeństwo powinno być oparte na fundamencie miłości oraz skierowane na pragnienie bycia rodzicami³¹⁹. Zagadnienia poruszane na katechezie omawiają także znaczenie symboli związane z sakramentem, tj. obrączki, oplecione stulą ręce oraz biały welon i suknia. Poprzez poznane treści uczeń poznaje znaczenie i istotę sakramentu małżeństwa, przez co powinien znać najważniejsze teksty liturgiczne sakramentu, a także interpretować na podstawie tekstów liturgicznych czynności wykonywane podczas liturgii sakramentu³²⁰.

Katecheza ukierunkowana na omówienie sakramentu kapłaństwa to lekcja pt. „Powołanie do kapłaństwa”³²¹. Poruszane na niej zagadnienia opisują teologiczne podstawy sakramentu kapłaństwa, omawiają teksty liturgiczne sakramentu święceń, a także prezentują czytania z liturgii sakramentu święceń. Katecheza skłania do refleksji: „Do czego świat potrzebuje księży?”, „Jak wyglądałby świat bez kapłanów?”, „Jaki jest mój stosunek do powołania kapłańskiego?”. Sakrament święceń posiada trzy stopnie: święcenia biskupie,

³¹⁴ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 77-79.

³¹⁵ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 34-36.

³¹⁶ Tamże, s. 37-39.

³¹⁷ Tamże, s. 43-45.

³¹⁸ Tamże, s. 40.

³¹⁹ Por. Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie Mszy świętej*, Łomża, 4 czerwca 1991.

³²⁰ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 40-42.

³²¹ Tamże, s. 43.

prezbiteratu oraz diakonatu. Na katechezie omówione są skutki święceń prezbiteratu oraz znaczenie obrzędu przekazania nowo wyświęconym prezbiterom chleba i wina z wodą. Katecheza zakończona jest modlitwą za kapłanów. Dzięki przekazanej treści uczniowie powinni znać podstawy teologiczne sakramentu święceń, teksty liturgiczne oraz wybrane czytania liturgii sakramentu³²².

Przykładem katechezy omawiającej sakrament małżeństwa jest lekcja w dziale II „Co Bóg złączył, tego człowiek niech nie rozdziela” pt. „Przymioty małżeństwa i rodziny”³²³. Katecheza przedstawia małżeństwo jako przymierze, skierowane na dobro małżonków, podniesione przez Chrystusa do godności sakramentu³²⁴. Na lekcji omówione są także zagadnienia jedności i nierozzerwalności małżeństwa, przymioty miłości małżeńskiej, a także obrzęd sakramentu małżeństwa³²⁵.

Pomoc w pogłębianiu wiary w działanie sakramentów świętych jest współcześnie dużym wyzwaniem dla szkolnej katechezy. „Krzyk” antywartości w mediach, a także niektórych subkulturach młodzieżowych powoduje wrażenie, iż życie sakramentalne jest obecnie nieatrakcyjne i staroświeckie dla młodych ludzi. Katecheza szkolna wprawdzie przekazuje potrzebne wiadomości na temat poszczególnych sakramentów, jednak powinna ona być także miejscem, gdzie możliwe jest dawanie świadectwa życia według sakramentów świętych oraz obecności wielu łask z nich wypływających. Zauważa się, że do współczesnych młodych odbiorców trafniej niż słowo dociera współcześnie obraz i żywe świadectwo. Być może to są odpowiednie środki, by katecheza szkolna mogła pełnić swoją funkcję, nie tylko w zakresie szkolnego przedmiotu, ale również by mogła osiągnąć swój główny cel – by wiara oświecona nauką stawała się żywa, wyraźna i czynna³²⁶.

1.2.3. Istota i rodzaje modlitwy

W tradycji rodzin chrześcijańskich często już od najmłodszych lat dzieci uczone są pacierza. Na początku są to proste modlitwy: czynienie znaku krzyża, modlitwa do Anioła Stróża, a z biegiem lat: *Ojcze nasz*, *Zdrowaś Maryjo* czy *Wierzę w Boga*. Wydawać się może, że dzieci, które przekraczają próg szkoły w wieku 6-7 lat już są nauczone przez rodziców,

³²² Tamże, s. 43-45.

³²³ Tamże, s. 69.

³²⁴ Por. KPK, kan. 1055 §1.

³²⁵ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 69-71.

³²⁶ Por. Sobór Watykański II, *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele „Christus Dominus”*, 14.

dziadków tych podstawowych modlitw. Doświadczenie katechety w szkole pokazuje jednak, że coraz częściej nauka tych najważniejszych modlitw jest powierzona katechecie w szkole, gdyż rodzice, a nawet babcie czy dziadkowie przestają dbać o wychowanie katolickie w domu. Z kolei, biorąc pod uwagę wiek licealny, można zauważyć, że młodzież nie przywiązuje zbyt wiele uwagi do znaczenia modlitwy. Okazuje się nawet, że uczniowie nie znają podstawowych modlitw, przestawiają słowa, bezmyślnie je wypowiadając. Jednak na pytanie: „Czym jest modlitwa?” często można od nich usłyszeć, że „jest to rozmowa z Bogiem”. Czy zatem można rozmawiać z Bogiem, recytując treść słów, których sekwencja często jest nielogiczna?

Można mieć wrażenie, że modlitwa, jej rodzaje i znaczenie to temat szeroko i wystarczająco omówiony od początku katechezy w szkole, szczególnie przy takiej okazji, jak przygotowywanie się do przyjęcia Pierwszej Komunii Świętej, podczas szkolnych rekolekcji wielkopostnych, a nawet każdej katechezy w szkole, gdzie przecież modlitwą rozpoczynana i kończona jest każda lekcja religii. Wydaje się jednak, iż mimo systematycznej styczności uczniów z modlitwą, nie są oni wystarczająco świadomi, czym ona jest, jak się modlić, a także w jakim celu. Katecheza w szkole powinna być (szczególnie w obecnych czasach) miejscem, gdzie uczniowie znajdą rzetelne odpowiedzi na postawione pytania oraz zdobędą przekonanie, że modlitwa nie może być rutyną, w której po kolei odmawia się modlitwy, aby „zaliczyć” poranny i wieczorny pacierz, ale nawiązywaniem autentycznej, żywej, międzyosobowej relacji z Bogiem.

Katechizm Kościoła katolickiego w trojaki sposób opisuje modlitwę: modlitwa jako dar Boga, modlitwa jako przymierze oraz modlitwa jako komunia³²⁷. Wyjaśnia także, że podstawą modlitwy jest pokora, która stawia człowieka wobec Boga w postawie żebraka³²⁸. Jednakże nie tylko człowiek domaga się relacji z Bogiem, zwracając się ku Niemu w modlitwie – sam Bóg również pragnie, by człowiek pragnął dialogu z Nim³²⁹. Na pytanie: „Skąd pochodzi modlitwa człowieka?” *Katechizm Kościoła katolickiego* odpowiada: „Niezależnie od tego, jaki byłby język modlitwy (gesty, słowa), zawsze modli się cały człowiek. Aby jednak określić miejsce, z którego wypływa modlitwa, *Pismo Święte* mówi niekiedy o duszy lub o duchu, najczęściej zaś o sercu (ponad tysiąc razy). Modli się serce. Jeśli jest ono daleko od Boga, modlitwa pozostaje pusta”³³⁰. W *Katechizmie* podkreślona

³²⁷ Por. KKK 2559-2565.

³²⁸ KKK 2559.

³²⁹ KKK 2560.

³³⁰ KKK 2562.

jest waga zjednoczenia z Trójjedynym Bogiem: „Życie modlitwy polega zatem na stałym trwaniu w obecności trzykroć świętego Boga i w komunii z Nim. Ta komunia życia jest zawsze możliwa, gdyż przez chrzest staliśmy się jedno z Chrystusem”³³¹.

Wskazówek do dobrej modlitwy udziela Jan Paweł II, będący przykładem człowieka, który posiadał umiejętność nie tylko układania bogatych teologicznie modlitw, ale przede wszystkim potrafił zagłębić się w modlitwie, często mimo obecności wielkich tłumów, komentarzy wysoko postawionych osób, dziennikarzy czy innych rozpraszających bodźców. Jan Paweł II zwracał uwagę, by poddać się działaniu Ducha Świętego i oddalić wszelkie obawy o nieudolnej modlitwie, gdyż: „Owo tchnienie życia Bożego, Duch Święty, daje o sobie znać – w swej najprostszej i najpowszechniejszej zarazem postaci – w modlitwie. Piękna i zbawienna jest myśl, że gdziekolwiek ktoś modli się na świecie, tam jest Duch Święty, ożywcze tchnienie modlitwy. Piękna i zbawienna jest myśl, że jak szeroko rozprzestrzenia się modlitwa na całym okręgu ziemi, w przeszłości, teraźniejszości i przyszłości, tak rozległa jest obecność i działanie Ducha Świętego, który »tchnie« modlitwę w serce człowieka w całej niezmierzonej gamie różnych sytuacji i warunków, raz sprzyjających, raz przeciwnych życiu duchowemu i religijnemu. Wiele razy pod działaniem Ducha Świętego modlitwa płynie z serca człowieka pomimo zakazów i prześladowań, a nawet wbrew oficjalnym oświadczeniom o areligijnym czy wręcz ateistycznym charakterze życia publicznego. Modlitwa pozostaje zawsze głosem wszystkich, którzy pozornie nie mają głosu, a w głosie tym rozlega się zawsze owo »donośne wołanie« Chrystusa, o którym mówi *List do Hebrajczyków* (por. Hbr 5, 7). Modlitwa jest też objawieniem owej głębi, która właściwa jest sercu człowieka: głębi, która jest od Boga i tylko Bóg może ją wypełnić właśnie Duchem Świętym. Czytamy u św. Łukasza: »Jeżeli więc wy, choć źli jesteście, umiecie dawać dobre dary swoim dzieciom, o ileż bardziej Ojciec z nieba da Ducha Świętego tym, którzy Go proszą!« (Łk 11, 13)”³³².

Analiza *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* wykazuje, iż zagadnienie modlitwy jest omawiane przede wszystkim w ramach zadania katechezy: *wychowanie do modlitwy*³³³. Rolą nauczyciela religii jest tu kształtowanie wiedzy na temat modlitwy, ukazywanie jej jako szansy na odkrywanie działania Boga oraz wdrażanie do ewangelicznej rewizji życia i *lectio divina*. Poprzez przekazywane treści, które skupione są na modlitwie arcykapłańskiej Jezusa Chrystusa, a także na ukazaniu biblijnych wzorów

³³¹ KKK 2563.

³³² Jan Paweł II, „*Dominum et Vivificantem*”. *O Duchu Świętym w życiu Kościoła i świata*, 65.

³³³ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy...*, dz. cyt., s. 76.

modlitwy, życiorysów świętych i psalmów, które mogą służyć jako biblijna forma modlitwy, uczniowie nabywają wiedzę, którą mogą wykorzystać w praktyce.

Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce zakłada, że uczeń liceum powinien umieć wyjaśnić, że inicjatorem modlitwy jest Bóg, a wzorem modlitwy dla chrześcijanina Jezus Chrystus. Ponadto powinien umieć omówić modlitwę arcykapłańską, która stanowi wzorzec modlitwy dla chrześcijan. Co więcej, katechizowany powinien wyjaśnić, że źródłem modlitwy jest słowo Boże, a także zdobywać szczegółową wiedzę na temat różnorodnych modlitw. Przez udział w katechezie szkolnej uczeń powinien potrafić również wskazać postaci biblijne oraz świętych, które stanowią wzory modlitwy dla chrześcijanina, wyjaśnić rozmaite rodzaje modlitwy na przykładzie psalmów, a także omówić znaczenie modlitwy wspólnotowej³³⁴.

Treści związane z istotą modlitwy w życiu Kościoła obecne są również w ramach realizacji przez katechetę zadania: *rozwijanie poznania wiary*. Podczas przekazywania zagadnień omawiających wyznanie wiary w zmartwychwstanie Jezusa Chrystusa i w powszechne zmartwychwstanie umarłych czy też omawiania prawdy o śmierci jako momentu przejścia do życia wiecznego, sądu szczegółowego i ostatecznego, nieba, czyśćca, piekła, zmartwychwstania umarłych i paruzji, uczeń uświadamia sobie oraz uzasadnia sens modlitwy za zmarłych³³⁵.

Modlitwa jest obecna w życiu każdego chrześcijanina. *Katechizm dla młodych: Youcat* wyjaśnia, że w chrześcijaństwie istnieje wiele form modlitwy. „Pięcioma głównymi rodzajami modlitwy są: błogosławieństwo, adoracja, modlitwa prośby i wstawiennicza, dziękczynienie, uwielbienie”³³⁶. Nie bez znaczenia pozostaje także liczba osób, które się modlą, gdyż – jak powiedział Jezus: „Gdzie dwóch albo trzech gromadzi się w Moje imię, tam jestem pośród nich” (Mt 18,20). W tradycji Kościoła istnieją również pewne przekonania dotyczące roli modlitwy. Na przykład, wszechobecne są słowa św. Augustyna: „Kto śpiewa, ten dwa razy się modli”. Głównym źródłem wiedzy o modlitwie jest jednak *Pismo Święte*. W *Starym Testamencie* przykładem modlitw są *Psalmy*, które służą jako modlitwa także współczesnemu Kościołowi, natomiast w *Nowym Testamencie* wzorem modlitwy jest Jezus Chrystus, który sam nauczył apostołów słów *Ojczy nasz*: „Panie, naucz nas modlić się, jak Jan nauczył swoich uczniów”. Wtedy powiedział im: „Gdy się modlicie, mówcie: Ojczy, niech będzie uświęcone Twoje imię” (Łk 11, 1-2). Przykładem oddanej

³³⁴ Tamże.

³³⁵ Tamże, s. 74.

³³⁶ *Katechizm Kościoła katolickiego dla młodych...*, dz. cyt., 483.

modlitwy jest również Maryja i jej *Magnificat*, często przywoływany jako modlitwa uwielbienia i zawierzenia. Maryja, natchniona Duchem Świętym, modli się słowami: „Wielbi dusza moja Pana i raduje się duch mój w Bogu, moim Zbawcy. Bo wejrzał na uniżenie Służebnicy swojej” (Łk 1, 46). Apostołowie również zachęcali do modlitwy w *Nowym Testamencie*. Św. Paweł napominał: „Zawsze się radujcie! Nieustannie się módlcie! W każdym położeniu dziękujcie, taka jest bowiem wola Boża w Jezusie Chrystusie względem was. Ducha nie gaście (1 Tes 5, 16-19)”; „Przy każdej okazji módlcie się w Duchu, zanosząc prośby i błagania. W tym celu wytrwale czuwajcie na modlitwie za wszystkich świętych” (Ef 6,18), a w więzieniu napisał: „O nic się nie martwcie, lecz we wszystkim przedstawiajcie wasze prośby Bogu, modląc się i błagając z dziękczynieniem!” (Flp 4, 6).

Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach kładzie nacisk, by zagadnienie istoty modlitwy w Kościele przekazać w klasie I za pomocą działu V „Gdy się modlicie”³³⁷. Zawarte w nim treści szczegółowo przekazują wiedzę o znaczeniu modlitwy w życiu chrześcijan, dzięki czemu uczniowie dowiadują się, że inicjatorem modlitwy jest Bóg i potrafią wyjaśnić prawdę, że źródłem modlitwy jest słowo Boże. Celem katechetycznym jest tu pogłębienie wśród uczniów znajomości modlitwy chrześcijańskiej. Poprzez treści omawiające modlitwę arcykapłańską Jezusa Chrystusa uczeń dowiaduje się, że jest ona wzorem modlitwy dla chrześcijan. W ramach działu prezentowane są również treści ukazujące biblijne wzorce modlitwy, a także przykłady świętych, służących całemu Kościołowi jako autorytet modlitwy. Dzięki przekazanim wiadomościom uczeń powinien umieć scharakteryzować biblijne postaci oraz innych świętych, którzy swoim życiem dawali przykład trwania w postawie modlitwy wobec Pana Boga. Ponadto w zakresie omawianych treści ukazane są psalmy jako biblijna forma modlitwy. Dzięki omawianym zagadnieniom katechizowany na przykładzie psalmów powinien umieć wyjaśnić rodzaje modlitwy. Ponadto postawione wymagania wobec ucznia zakładają, iż katechizowany powinien umieć porównać wybrane formy modlitwy, wyjaśnić rolę modlitw wspólnotowej, a także uzasadnić sens modlitwy za zmarłych³³⁸.

W klasie III zagadnienie modlitwy poruszane jest w ramach działu I „Ty ścieżkę życia mi ukażesz”. Jego celem jest omówienie problematyki powołania życiowego, a także chrześcijańskiego powołania do świętości. Przekazywane są tu także treści dotyczące roli

³³⁷ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii...*, dz. cyt., s. 147.

³³⁸ Tamże, s. 148.

modlitwy w kontekście odczytania własnego powołania³³⁹. Problematyka modlitwy w klasie III omawiana jest również w zakresie działu III „Bądźcie poddani sobie, kierując się nawzajem bojaźnią Chrystusa”. Jego celem jest pogłębianie motywacji uczniów do pracy nad sobą w kontekście podjęcia zadań małżeńskich. Poprzez przekazane treści uczeń powinien umieć interpretować wybrane psalmy oraz na ich przykładzie wyjaśnić rozmaite rodzaje modlitw³⁴⁰.

Modlitwa jest nieodłączną częścią każdej szkolnej katechezy. Jednak praktyka nie zawsze idzie w parze z wystarczającą wiedzą na jej temat. Z doświadczenia katechety może wynikać, iż młodzież często prosi katechetę o modlitwę w ważnych sprawach, np. rodzinnych, o zdrowie własne lub kogoś bliskiego czy też za bliskich zmarłych. Uczniowie rzadko zadają pytania w związku z pogłębieniem wiedzy o modlitwie, o sposobach modlitwy, jak również dotyczące rozwoju własnej praktyki modlenia się. Można przypuszczać, że młodzież, a być może nawet większa część osób dorosłych, poprzestaje na przekonaniu, że modlitwa to rozmowa z Bogiem.

Analizując podręcznik do katechezy dla klasy I *Świadcę o Jezusie w Kościele*, autorstwa Roberta Strusa oraz Wiesława Galanta, można dostrzec, iż zagadnienie modlitwy w pierwszej kolejności poruszane jest podczas realizacji katechezy w dziale II „Taka jest nasza wiara”, której temat brzmi: „Wierzę w Ducha Świętego”³⁴¹. Na lekcji religii, w ramach treści omawiających działanie Ducha Świętego, znajduje się również myśl dotycząca modlitwy do Ducha Świętego. Katecheza stara się odpowiedzieć na pytanie: „Dlaczego modlitwa do Ducha Świętego jest tak bardzo potrzebna każdemu chrześcijaninowi?”. Uczniowie zachęceni są do modlitwy do Ducha Świętego przez Jana Pawła II, który uświadamia młodym odbiorcom istotę modlitwy o dary Ducha Świętego, szczególnie na etapie życia, w którym obecnie się znajdują³⁴².

Głównym obszarem zapoznania uczniów z tematyką związaną z modlitwą jest dział V w podręczniku „Gdy się modlicie”. Pierwszą katechezą omawianego działu jest lekcja pt. „Modlitwa – rozmową z Bogiem”³⁴³. Podczas niej prezentowana jest modlitwa jako forma rozmowy z Bogiem czy też „namiot spotkania” na przykładzie biblijnego obrazu: „Mojżesz wziął namiot i rozbił go za obozem, i nazwał go Namiotem Spotkania. A ktokolwiek chciał się zwrócić do Pana, szedł do Namiotu Spotkania, który był za obozem.

³³⁹ Tamże, s. 163.

³⁴⁰ Tamże, s. 165-166.

³⁴¹ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 39.

³⁴² Tamże, s. 39-41.

³⁴³ Tamże, s. 150.

Ile zaś razy Mojżesz szedł do namiotu, cały lud stawał przy wejściu do swych namiotów i patrzył na Mojżesza, aż wszedł do namiotu. Ile zaś razy Mojżesz wszedł do namiotu, zstępował słup obłoku i stawał u wejścia do namiotu, i wtedy Pan rozmawiał z Mojżeszem” (Wj 33,7-11). Z kart podręcznika katechizowany, za sprawą *Kompendium katechizmu Kościoła katolickiego*, dowiaduje się, że „modlitwa jest wzniesieniem duszy do Boga lub prośbą skierowaną do Niego o stosowne dobra, zgodnie z Jego wolą. Jest zawsze darem Boga, który przychodzi, aby spotkać się z człowiekiem. Modlitwa chrześcijańska jest relacją osobową i żywą dzieci Bożych z ich nieskończonego Ojcem, z Jego Synem Jezusem Chrystusem i z Duchem Świętym, który mieszka w ich sercach”³⁴⁴. Ponadto uczeń poznaje, że do najistotniejszych form modlitewnych należą: modlitwa prośby, modlitwa wstawiennicza oraz modlitwa uwielbienia. Co więcej, katechizowany dostaje pewne wskazówki co do modlitwy od św. Jana Chryzostoma, który zwraca uwagę, że można modlić się zawsze i wszędzie, jak również od św. Teresy, która zaznacza, że podstawą każdej modlitwy powinna być miłość³⁴⁵.

Kolejną katechezą omawiającą problematykę modlitwy jest lekcja pt. „Jezus wzorem modlitwy”³⁴⁶. Przedstawia ona modlitwę Jezusa, a także zaznacza, że to On jest nauczycielem modlitwy. Lekcja religii na podstawie fragmentów biblijnych wskazuje katechizowanemu, że Jezus też się modlił, szczególnie przed decydującymi chwilami swojego posłania, jak również przed wyborem i powołaniem dwunastu apostołów. Ponadto treści poruszane na lekcji dają odpowiedź na pytania – „Jaka jest modlitwa Jezusa?”, „Kiedy Jezus uczy nas modlić się?”. Za wzór modlitwy podawana jest modlitwa *Ojcze nasz*, składa się ona z siedmiu prośb, w tym pierwsze trzy dotyczą chwały Boga, natomiast pozostałe przedstawiają oczekiwania chrześcijanina dotyczące jego życia. Poprzez poznane treści uczeń powinien wiedzieć, jak Jezus się modlił, że jest On wzorem modlitwy dla wszystkich chrześcijan, a także rozumieć wezwania z modlitwy *Ojcze nasz*³⁴⁷.

Do katechez poruszających tematykę modlitwy należy także kolejna lekcja pt. „Modlitwa wspólnotowa”³⁴⁸. Dzięki omawianym treściom katechizowany ma możliwość poznania formy modlitwy wspólnotowej, a także zrozumienia potrzeby modlitwy wspólnotowej. W ramach katechezy przekazywane są wiadomości dotyczące modlitwy w różnych wspólnotach, którymi są: Kościół, rodzina czy też grupy modlitewne. Wartość

³⁴⁴ KKKK 534.

³⁴⁵ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 150-152.

³⁴⁶ Tamże, s. 153.

³⁴⁷ Tamże, s. 153-155.

³⁴⁸ Tamże, s. 156.

modlitwy w rodzinie potwierdzona jest słowami Jana Pawła II: „Do wspólnej modlitwy trzeba zachęcać rodziny, co pozwoli im patrzeć w świetle *Ewangelii* na całe życie małżeńskie i rodzinne. W ten sposób modlitwa i słuchanie słowa Bożego stworzą liturgię domową, która wyznaczać będzie rytm życia rodzinnego”³⁴⁹. Ponadto uczniom przedstawione są przykłady modlitw wspólnotowych, tj.: pierwszy czwartek miesiąca – dzień modlitw o powołania kapłańskie i zakonne, a także za kapłanów i osoby życia konsekrowanego, pierwszy piątek miesiąca, kiedy szczególnie obecna jest modlitwa wynagradzająca Najświętszemu Sercu Jezusa zniewagi i krzywdy, oraz pierwsza sobota, poświęcona okazywaniu czci niepokalanemu Sercu Najświętszej Maryi Panny. Podane przykłady modlitw wspólnotowych zawierają również wyjaśnienie sensu uczestniczenia w nich, wskazując, iż dzięki modlitwie ze szczerą wiarą można uzyskać wiele potrzebnych łask od Boga³⁵⁰.

Ostatnią katechezą w klasie I, poświęconą tematyce modlitwy, jest lekcja pt. „Modlitwa za zmarłych”, w której ukazana jest wartość pomocy duszom czyśćcowym³⁵¹. Za sprawą omawianych treści eschatologicznych wyszczególniona jest kwestia wartości modlitwy, poprzez podane wiadomości z *Katechizmu Kościoła katolickiego*: „Kościół od początku czcił pamięć zmarłych i ofiarował im pomoc, a w szczególności ofiarę eucharystyczną, by po oczyszczeniu mogli dojść do uszczęśliwiającej wizji Boga. Kościół zaleca także jałmużnę, odpusty i dzieła pokutne za zmarłych: »Nieśmy im pomoc i pamiętajmy o nich. Jeśli synowie Hioba zostali oczyszczeni przez ofiarę ich ojca, dlaczego mielibyśmy wątpić, że nasze ofiary za zmarłych przynoszą im jakąś pociechę? Nie wahajmy się nieść pomocy tym, którzy odeszli i ofiarujmy za nich nasze modlitwy«”³⁵². Uczeń dowiadyuje się, jak wielką wartość ma modlitwa eucharystyczna, a także ofiarowanie odpustów za zmarłych. Katecheza zawiera opis warunków ich otrzymania, które można uzyskać m.in. w listopadzie – miesiącu szczególnie poświęconym w Kościele modlitwie za zmarłych. Dzięki omawianym zagadnieniom katechizowany powinien rozumieć potrzebę modlitwy za zmarłych oraz znać jej podstawowe formy³⁵³.

Zagadnienia dotyczące *stricto* omawianiu istoty i rodzajów modlitwy nie są poruszane w katechizmach dla klas II oraz III, jednakże można odnaleźć katechezy, które przyczyniają się do poznania przez uczniów istoty modlitwy oraz jej cech. Przykładem takiej

³⁴⁹ Jan Paweł II, *Adhortacja „Ecclesia in Europa”*, 78.

³⁵⁰ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 156-158.

³⁵¹ Tamże, s. 162.

³⁵² KKK 1032.

³⁵³ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 162-164.

katechezy w klasie II jest lekcja z działu V „Póki mego życia, chcę śpiewać Panu”, nosząca tytuł „Maryja i święci w roku liturgicznym”³⁵⁴. W ramach katechezy uczniowie poznają fakty dotyczące wartości modlitwy, np. wiedzą, że święci modlą się wraz z całym Kościołem żyjącym, pośrednicząc niejako między nim a Bogiem, co przyczynia się do jedności całego Kościoła oraz poznają przykłady modlitw liturgicznych Kościoła, np. z liturgii *Mszалу rzymskiego* na wspomnienie św. Agnieszki, św. Brygidy czy św. Kazimierza Królewicza³⁵⁵.

Analizując podręczniki do katechezy, można zauważyć, iż niemalże każda katecheza kończy się modlitwą. Poruszanie istoty modlitwy w różnych intencjach ma więc miejsce na każdej lekcji. W podręcznikach umieszczone są przykłady modlitw związane ściśle z tematyką katechezy, np. w podręczniku dla klasy II *Świadcze o Jezusie w świecie* na zakończenie katechezy „Chrześcijaństwo a inne religie” podany jest przykład modlitwy o pokój³⁵⁶. Innym przykładem jest katecheza „Ojczyzna naszą matką” i umieszczona przykładowa treść modlitwy za ojczyznę³⁵⁷. Częstymi przykładami modlitwy odnoszącej się do tematyki poruszanej na katechezie są modlitwy o właściwe odczytanie własnego powołania. Przykładem może być modlitwa Jana Pawła II o powołania, umieszczona w ramach katechezy *Fiat mihi secundum verbum tuum (Niech mi się stanie według słowa twego)*³⁵⁸, jak również modlitwa o pomoc w odnalezieniu drogi życia na kartach katechezy „Powołania w kościele”³⁵⁹.

Poprzez przykład różnych modlitw katechizowany ma świadomość, jak ważna jest modlitwa oraz że można modlić się w różnych sytuacjach, czego przykładem mogą być: modlitwa w ciężkim doświadczeniu przy okazji realizacji katechezy „Powołanie do samotności?”³⁶⁰, modlitwa w każdej potrzebie, np. modlitwa o czystość, umieszczona w ramach katechezy „Wartość czystej miłości” w klasie III, modlitwa za wstawiennictwem świętych, np. modlitwa do św. Michała Archanioła przytoczona na zakończenie katechezy pt. „Piekło” w klasie II³⁶¹, czy też modlitwa do św. Andrzeja Boboli, dołączona w związku z realizacją katechezy w klasie I „Święci w roku liturgicznym”³⁶².

Warto zwrócić uwagę, że w katechizmach jest wiele modlitw do Matki Bożej, które zamieszczone są zazwyczaj w ramach katechez poświęconych Maryi, np. w klasie II: *Anioł*

³⁵⁴ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 193.

³⁵⁵ Tamże, s. 193-195.

³⁵⁶ Tamże, s. 28-30.

³⁵⁷ Tamże, s. 120-122.

³⁵⁸ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 31-33.

³⁵⁹ Tamże, s. 24-36.

³⁶⁰ Tamże, s. 57.

³⁶¹ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 163.

³⁶² *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 190.

*Pański*³⁶³, *Pod Twoją obronę*³⁶⁴ czy *Apel jasnogórski*³⁶⁵, a w klasie III *Magnificat*³⁶⁶ czy *Regina coeli*³⁶⁷. Treści podręczników omawiające zagadnienie modlitwy sugerują, że aby dobrze się modlić, trzeba poznać jej znaczenie w życiu Kościoła, a także skłaniają do refleksji, że powinna być ona niezaprzeczalną częścią codziennej rutyny. W życiu duchowym każdego katolika ważne jest spełnianie Bożej woli, która nie jest możliwa bez modlitwy. Co więcej, na przykładzie Izraelitów, którzy wędrowali przez pustynię, uzyskujemy pewność, że tak jak im Bóg zesłał mannę na codzienne potrzeby (por. Wj 16), tak i dla wszystkich katolików modlitwa powinna być także manną, która zaspokaja nasze codzienne duchowe pragnienia i potrzeby, kształtując przy tym nasze powołanie, a także dając odpowiedzi na wiele pytań i dylematów życia codziennego.

1.3. Katolickie zasady moralne

W kolejnej części niniejszej dysertacji zostanie dokonana analiza założeń programowych na temat katolickich zasad moralnych. Szczegółowo zostanie tu omówiona koncepcja sumienia i grzechu, *Dekalogu*, a także przedstawiona będzie ocena treści programowych w kontekście przekazywania wiedzy dotyczącej cnót boskich i kardynalnych oraz przykazań kościelnych.

1.3.1. Koncepcja sumienia i grzechu

W teorii etyki chrześcijańskiej oraz teologicznej sumienie funkcjonuje jako zjawisko szeroko pojęte. Istnieją następujące koncepcje: intelektualistyczna (poznawcza), która postrzega sumienie jako osąd władzy poznawczej (intelektu-rozumu) o dobru moralnym oraz poprawnym postępowaniu; woluntarystyczna – w języku biblijnym synonimem sumienia jest serce; wychowawcza (pedagogiczna) – sumienie jest tu postrzegane z punktu widzenia jego funkcji wzywania i pobudzania do dobra, określane często jako głos Boży czy też jako sędzia stojący na straży moralnych wartości; ekumeniczna – odnosi się do koncepcji sumienia funkcjonującej w teologii protestanckiej czy prawosławnej lub w innych religiach

³⁶³ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 62.

³⁶⁴ Tamże, s. 68.

³⁶⁵ Tamże, s. 72.

³⁶⁶ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 112.

³⁶⁷ Tamże, s. 126.

ogólnoświatowych³⁶⁸. Od zarania dziejów sumienie stanowi przedmiot filozoficznych dyskusji, w których każdy odbiorca może utożsamić się z twórcami różnych poglądów na temat koncepcji sumienia. Co więcej, logiczny jest fakt, że skoro istnieje sumienie w jakiegokolwiek koncepcji, musi istnieć dobro i grzech.

Katechizm Kościoła katolickiego tak opisuje funkcję sumienia: „W głębi sumienia człowiek odkrywa prawo, którego sam sobie nie nakłada, lecz któremu winien być posłuszny i którego głos wzywający go zawsze tam, gdzie potrzeba, do miłowania i czynienia dobra, a unikania zła, rozbrzmiewa w sercu nakazem.... Człowiek bowiem ma w swym sercu wypisane przez Boga prawo.... Sumienie jest najtajniejszym ośrodkiem i sanktuarium człowieka, gdzie przebywa on sam z Bogiem, którego głos w jego wnętrzu rozbrzmiewa”³⁶⁹. Ponadto *Katechizm Kościoła katolickiego* wskazuje na konieczność formowania sumienia: „Wychowanie sumienia jest zadaniem całego życia. Od najmłodszych lat wprowadza ono dziecko w poznawanie i praktykowanie prawa wewnętrznego, rozpoznawanego przez sumienie. Roztropne wychowanie kształtuje cnoty; chroni lub uwalnia od strachu, egoizmu i pychy, fałszywego poczucia winy i dążeń do upodobania w sobie, zrodzonego z ludzkich słabości i błędów. Wychowanie sumienia zapewnia wolność i prowadzi do pokoju serca”³⁷⁰. Można zatem wnioskować, że zadaniem szkolnej katechezy jest formowanie sumienia katechizowanych oraz pobudzanie ich do działania, tak, by mogli dobrze ukształtować swoje sumienie, a w konsekwencji dokonywać wyborów zgodnie z nim.

Dobrze ukształtowane sumienie, a co więcej: kierowanie się nim w życiu, pozwala uniknąć grzechu, który – jak opisuje *Katechizm Kościoła katolickiego* – jest „[...] aktem przeciwnym rozumowi. Rani on naturę człowieka i godzi w ludzką solidarność”³⁷¹. Współczesne media, styl życia, moda często naśmiewają się z pojęcia grzechu, spływając jego znaczenie do kościelnego ustawodawstwa, za którymi nie stoi żadna siła wyższa. Ponadto realizm współczesnego świata zachęca raczej do życia w samowoli, często błędnie utożsamianej z wolnością. Wolność jednak zachęca do życia w zgodzie z samym sobą, a więc również w zgodzie z własnym sumieniem, natomiast samowola to życie bez żadnych ograniczeń. Wobec tego katecheza powinna stanowić podstawowe miejsce, gdzie młodzi ludzie zostaną zachęceni do życia zgodnie z własnym sumieniem, a także objęci duchową opieką, której każde, a szczególnie młode sumienie bardzo potrzebuje.

³⁶⁸ F. Greniuk, *Dzieje kształtowania się koncepcji sumienia*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych KUL” 2005, t. I, z. 1, s. 19-20.

³⁶⁹ KKK 1776.

³⁷⁰ KKK 1784.

³⁷¹ KKK 1872.

Biorąc pod uwagę *Podstawę programową katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, koncepcję sumienia proponuje się ukazać w zakresie zadania katechezy *formacja moralna*. Zadania nauczyciela religii, które łączą się z omawianiem zagadnień związanych z sumieniem oraz grzechem, dotyczą przede wszystkim: *doprowadzenia do odkrycia przez ucznia godności człowieka i powołania, którym obdarzył go Bóg; integrowania orędzia chrześcijańskiego z ludzkim doświadczeniem codzienności; ukazania życia chrześcijanina jako drogi ku doskonałości (świętości); pogłębiania znajomości etyki małżeńskiej i rodzinnej*³⁷². Poprzez przekazywane treści, omawiające m.in. teologiczne rozróżnienie grzechów, sumienie, jego rodzaje oraz zasady formacji, uczeń liceum powinien umieć wskazać sposoby pracy nad sumieniem, podać przykłady właściwie uformowanego sumienia, a także opisać naturę grzechu jako nieposłuszeństwa człowieka wobec Boga³⁷³. Pogłębieniu wiadomości dotyczących sumienia oraz grzechu sprzyja także omawianie innych zagadnień umieszczonych w ramach zadania: *formacja moralna*. Są nimi wszelkie treści związane z moralnością, np.: opisanie moralności oraz składowych czynu moralnego³⁷⁴ czy też przedstawienie znaczenia godności oraz wolności osoby³⁷⁵. Poprzez omówienie tej problematyki katechizowani uzyskują szerszy kontekst ukazywania wartości postępowania według własnego sumienia oraz unikania grzechu.

Poruszając problematykę sumienia i grzechu, nie sposób nie wspomnieć jakże aktualnych wciąż słów Jana Pawła II, wygłoszonych podczas homilii w Skoczowie (1995 r.): „Nasza Ojczyzna stoi dzisiaj przed wieloma trudnymi problemami społecznymi, gospodarczymi, także politycznymi. Trzeba je rozwiązywać mądrze i wytrwale. Jednak najbardziej podstawowym problemem pozostaje sprawa ładu moralnego. Ten ład jest fundamentem życia każdego człowieka i każdego społeczeństwa. Dlatego Polska woła dzisiaj nade wszystko o ludzi sumienia! Być człowiekiem sumienia, to znaczy przede wszystkim w każdej sytuacji swojego sumienia słuchać i jego głosu w sobie nie zagłuszać, choć jest on nieraz trudny i wymagający; to znaczy angażować się w dobro i pomnażać je w sobie i wokół siebie, a także nie godzić się nigdy na zło, w myśl słów św. Pawła: »Nie daj się zwyciężyć złu, ale zło dobrem zwyciężaj!« (Rz 12,21)»³⁷⁶. W odpowiedzi na apel Jana Pawła II szkolna katecheza powinna być dokładnie takim miejscem, gdzie kształtuje się

³⁷² Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy...*, dz. cyt., s. 75.

³⁷³ Tamże.

³⁷⁴ W *Podstawie programowej* są to treści, które można pominąć w programie nauczania religii w zasadniczych szkołach zawodowych.

³⁷⁵ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy...*, dz. cyt., s. 75.

³⁷⁶ Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona podczas Mszy św. w Skoczowie*, 1995, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/skoczowh_22051995.html (dostęp: 7.02.2023).

ludzi sumienia, którzy będą mieli odwagę w każdej sytuacji przeciwstawić się złu, zarówno w sferze życia publicznego, politycznego, gospodarczego, w dobie niepohamowanego postępu cywilizacyjnego, jak i w sferze życia rodzinnego oraz osobistego.

Wprowadzenie do tematyki sumienia oraz grzechu w *Programie nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* dla liceum stanowią treści poruszane w klasie I w zakresie działu IV „Co mam czynić?”³⁷⁷. Celem katechetycznym jest tu formowanie prawego sumienia we wspólnocie Kościoła. Omawiane kwestie dotyczą przedstawienia wartości obecnych w życiu Kościoła, którymi są przede wszystkim: prawda, dobro moralne, godność człowieka i wolność. Poprzez poznane treści uczeń powinien umieć ocenić konkretne przypadki zachowań moralnych, a także opisać wartość sakramentu pojednania dla wspólnoty Kościoła³⁷⁸.

Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach zagadnienie koncepcji sumienia oraz grzechu głównie umiejscawia na etapie klasy II, w ramach realizacji działu III „Królestwo Boże w was jest”³⁷⁹. Jego celem katechetycznym jest „uzdolnienie do przyjęcia Jezusa Chrystusa jako najlepszego wzoru uczestniczącego w radości i nadziei, smutku i trwodze ludzi współczesnych”³⁸⁰. Treści, które skupiają się wokół koncepcji sumienia i grzechu dotyczą tu przede wszystkim przedstawienia teologicznego rozróżniania grzechów, zdefiniowania sumienia oraz wyszczególnienia jego rodzajów, formacji, a także zaprezentowania sumienia w kontekście hierarchii wartości. Dokonując przeglądu wszystkich zagadnień omawianych w ramach niniejszego działu, można zauważyć, że temat sumienia oraz grzechu dotyczy niemalże wszystkich treści tu omawianych. Poprzez poznanie definicji oraz działania sumienia odbiorca ma okazję odnieść tę wiedzę do zagadnień, które poruszają takie kwestie, jak: zakres zaangażowania Kościoła w rozwiązywanie aktualnych problemów świata, omówienie podstawowych dokumentów katolickiej nauki społecznej w ramach zagadnień: pomoc ubogim, patologię życia społecznego (narkomania, korupcja), problem kary śmierci, wojny na świecie, bezrobocie czy nacjonalizm. Co więcej, w ramach działu III poruszane są także ważne zagadnienia, które zmuszają odbiorcę do podjęcia decyzji w sytuacji dylematu sumienia. Należą do nich m.in.: obrona konieczna, służba wojskowa, służba publiczna, a także zaangażowanie polityczne czy też uczestnictwo chrześcijanina w kulturze. Niejednokrotnie realnie również stawiają katolika w sytuacji, w których powinien wykazać się postawą sumienia.

³⁷⁷ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii...*, dz. cyt., s. 146.

³⁷⁸ Tamże, s. 146-147.

³⁷⁹ Tamże, s. 155.

³⁸⁰ Tamże.

Poprzez poznane treści katechizowany powinien umieć określić specyfikę chrześcijańskiego rozumienia moralności, scharakteryzować kryteria czynu moralnego, a także ocenić konkretne przypadki zachowań moralnych. Ponadto wskazać sposoby pracy nad własnym sumieniem, omówić przykłady właściwego uformowania sumienia, a także opisać naturę grzechu jako nieposłuszeństwo człowieka wobec Boga. Dzięki poznanim treściom uczeń będzie zdolny podjąć dobre decyzje w swoim dorosłym życiu, które coraz częściej, z powodu wszechobecnych technik manipulacji, wymagają szerokiej wiedzy z zakresu etyki małżeńskiej oraz bioetyki (aborcja, eutanazja, antykoncepcja, transplantacja, klonowanie, zapłodnienie *in vitro*), jak również dokonać moralnej oceny sytuacji w dziedzinie działalności gospodarczej, polityczno-społecznej oraz kultury masowej³⁸¹.

Analizując podręczniki z serii *Z Bogiem na ludzkich drogach* pod redakcją Mariana Zająca, zauważa się, iż podręcznik dla klasy I zagadnienie sumienia przedstawia w ramach katechezy pt. „Sumienie – sanktuarium spotkania z Bogiem”, która znajduje się w dziale „Co mam czynić?”³⁸². Zagadnienia poruszane na katechezie opisują, czym jest sumienie, a także prezentują podział sumienia na prawdziwe i fałszywe. Dzięki poznanim treściom uczeń powinien wiedzieć, czym jest sumienie, rozróżnić sumienie prawdziwe i fałszywe, a także znać rodzaje sumienia wypaczonego, czyli: sumienie szerokie, skrupulanckie, faryzejskie. Ponadto katecheza odpowiada na pytania: „Co to znaczy być człowiekiem sumienia?”, „Dlaczego trzeba troszczyć się o formację sumienia?”, „W jaki sposób należy to czynić?”³⁸³.

Innym przykładem katechezy omawiającej zagadnienie grzechu jest katecheza „Pojednanie z Bogiem i Kościołem”³⁸⁴. W ramach lekcji omówiona zostaje definicja grzechu, a także podział grzechu na powszedni, który „nie zrywa naszego przymierza z Bogiem, ale osłabia miłość; wyraża nieuporządkowane przywiązanie do dóbr stworzonych; utrudnia postęp duszy w zdobywaniu cnót i w praktykowaniu dobra moralnego”³⁸⁵, oraz śmiertelny, który „niszczy miłość w sercu człowieka wskutek poważnego wykroczenia przeciw prawu Bożemu; podsuwając człowiekowi dobra niższe, odwraca go od Boga, który jest jego celem ostatecznym i szczęściem”³⁸⁶.

³⁸¹ Tamże, s. 155-156.

³⁸² *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 118.

³⁸³ Tamże, s. 118-120.

³⁸⁴ Tamże, s. 68.

³⁸⁵ KKKK 396.

³⁸⁶ KKK 1855.

Analizując podręcznik do katechezy dla klasy II *Świadczyć o Jezusie w świecie*, można zauważyć, że omawianie koncepcji grzechu rozpoczyna katecheza pt. „Grzech pierworodny”, która znajduje się w dziale II „Tak Bóg umiłował świat”³⁸⁷. Podczas lekcji religii ukazany jest biblijny opis grzechu pierworodnego, teologia grzechu pierworodnego oraz jego skutki. Poprzez udział w katechezie uczeń poznaje biblijny opis grzechu pierworodnego, wobec czego powinien potrafić wymienić skutki grzechu pierworodnego, a co za tym idzie: rozumieć, że istotą grzechu pierworodnego jest odwrócenie się człowieka od Boga, a grzech pierworodny gładzi sakrament chrztu³⁸⁸. Katecheza stara się sprostać pytaniu, które często można usłyszeć w środowisku młodzieży: „Skoro Bóg jest miłością, to dlaczego w świecie jest tyle zła?”. Odpowiedź udzielona jest słowami Jana Pawła II, który tłumaczy: „Można powiedzieć, że Bóg jest „bezradny” wobec ludzkiej wolności [...], płaci za ten wielki dar, jakim obdarzył tę istotę, którą stworzył »na swój obraz i podobieństwo« (por. Rdz 1,26). Pozostaje wobec tego daru konsekwentny”³⁸⁹. Innym przykładem lekcji poświęconej tematyce grzechu jest katecheza w dziale III „Królestwo Boże w was jest”, której temat brzmi: „Grzech – odejście od Królestwa Bożego”³⁹⁰. W ramach lekcji religii omawiane są zagadnienia określające istotę grzechu, definiując go jako „słowo, czyn lub zamiar, którym człowiek świadomie i dobrowolnie występuje przeciwko prawdziwemu porządkowi rzeczy, jaki przewidziała Boża miłość”³⁹¹. Ponadto opisane są jego skutki, a także przedstawiona zostaje klasyfikacja grzechów (grzech śmiertelny i grzech powszedni). Poprzez poznane wiadomości uczeń powinien wiedzieć, czym jest grzech, znać skutki grzechu, przypomnieć sobie wiadomości z klas poprzednich dotyczące grzechów głównych, grzechów śmiertelnych i powszednich, a także rozumieć, dlaczego grzech jest odejściem od Boga. W praktyce dzięki poznanym treściom uczeń powinien umieć bronić się przed grzechem, a także pragnąć unikać popełniania grzechów³⁹².

Z kolei przykładem lekcji omawiającej problematykę sumienia jest katecheza działu III „Królestwo Boże w Was jest”, pt. „Sumienie – kompas Królestwa Bożego”³⁹³. Na katechezie zostają omówione oraz przypomniane treści z klasy I ukazujące sumienie, jego rodzaje, tj. sumienie szerokie, przytępione, faryzejskie, skrupulanckie, prawdziwe, fałszywe, jak również zasady jego formacji. Ponadto poruszane jest zagadnienie poczucia winy czy

³⁸⁷ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 32.

³⁸⁸ Tamże, s. 32-34.

³⁸⁹ Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei*, Lublin 1994, s. 65-67.

³⁹⁰ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 99.

³⁹¹ *Katechizm Kościoła katolickiego dla młodych...*, dz. cyt., 315.

³⁹² Tamże, 99-101.

³⁹³ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 81.

też roli sumienia w odniesieniu do hierarchii wartości. Poprzez poznane treści katechizowany powinien umieć zdefiniować sumienie, znać rodzaje sumienia, podać przykłady właściwie uformowanego sumienia, a także wiedzieć, czym jest poczucie winy. Ponadto uczeń powinien wyrażać gotowość formacji swojego sumienia, jak również przyswajać zasady jego formacji. Katecheza zakończona jest modlitwą błogosławionego kardynała Johna Henry'ego Newmana, która może być pomocą dla ucznia, by prosić Boga o jasność sumienia i umiejętność wsłuchania się w głos Boży w codziennym życiu³⁹⁴. Katechezą przyczyniającą się do rozumienia koncepcji sumienia oraz grzechu jest lekcja pt. „Moralność i składowe czyny moralnego”³⁹⁵.

Poprzez poruszane zagadnienia, omawiające pojęcie moralności, źródła moralności, przedstawiające, czym jest czyn moralny, kryteria czynu moralnego, a także obrazujące znaczenie moralności w odniesieniu do uczuć, odbiorca nie tylko powinien wiedzieć, czym jest czyn moralny, jakie są źródła moralności czy kryteria czynu moralnego, ale umieć określić specyfikę chrześcijańskiego rozumienia moralności, scharakteryzować kryteria czynu moralnego, jego przedmiot, cel i okoliczność, a także wyjaśnić relację uczuć do czynów moralnych oraz samodzielnie ocenić konkretne przypadki zachowań moralnych³⁹⁶.

W podręczniku dla klasy III *Świadczyć o Jezusie w rodzinie* nie przewidziano katechez opisujących konkretnie koncepcję grzechu lub sumienia, jednak w czasie realizacji niektórych lekcji uczeń ma okazję odnieść się do wiadomości uzyskanych na etapie nauki w klasach I-II i wykorzystać tę wiedzę, np. podczas katechezy „Zagrożenia życia rodzinnego” w dziale I „Ty ścieżkę życia mi ukażesz”, tu konieczna jest moralna ocena homoseksualizmu, feminizmu, pornografii czy egoizmu³⁹⁷. Innym przykładem jest katecheza w dziale II „Co Bóg złączył, tego człowiek niech nie rozdziela”, której tematem są „Związki niesakramentalne”. W ramach poruszanych zagadnień katechizowany poznaje konsekwencje zdrady małżeńskiej, a także uzasadnia, dlaczego „mieszkanie ze sobą” przed ślubem jest grzechem³⁹⁸.

Analizując treść podręczników, można zauważyć, że systematyzują one pewne wiadomości z zakresu koncepcji sumienia oraz grzechu. Jest to szczególnie ważne, gdyż poprzez fałszywy przekaz medialny coraz częściej młodzi ludzie stają na „rozdrożu” właściwej oceny tego, co jest dobre, a co złe. Ponadto w środowisku młodzieżowym

³⁹⁴ Tamże, s. 81-83.

³⁹⁵ Tamże, s. 96.

³⁹⁶ Tamże, s. 96-98.

³⁹⁷ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 61-63.

³⁹⁸ Tamże, s. 72-74.

funkcjonuje pewna tendencja określana mianem „przecież wszyscy tak robią”, co osłabia w pewnym sensie poczucie ciężkości grzechu, a co więcej: powoduje to, iż przystępując do sakramentu spowiedzi, młodzi do końca sami nie rozumieją, czy spowiadają się z grzechów czy też jedynie z „wykroczeń” wobec kościelnego prawa.

1.3.2. Geneza i przesłanie *Dekalogu*

Katolicy w większości przypadków z *Dekalogiem* po raz pierwszy w życiu mieli styczność jako dziecko przygotowujące się do przyjęcia sakramentu Pierwszej Komunii Świętej. Znajomość formuły dziesięciu przykazań Bożych jest często odpytywana przez katechetę w szkole. Oczywiście jest, że tłumaczenie poszczególnych nakazów przez nauczyciela religii na tym etapie kształcenia nie posiada głębokich treści teologicznych, ale w głównej mierze opiera się na wyjaśnianiu sensu życia w miłości do Boga, rodziców, bliźniego. Jednak podczas wielu rozmów dorosłych często można wywnioskować, że rozumienie znaczenia dziesięciu przykazań nie było rozwijane w późniejszych etapach kształcenia czy rozwoju duchowego, gdyż zarówno wśród wierzących, jak i niewierzących słyszy się, że osoby te przestrzegają zasad *Dekalogu*, bo przecież nikogo nie zabiły, czasem pójdą do kościoła w niedzielę, celebrują najważniejsze święta z rodziną.

Patrząc na codzienność większości osób wierzących, którą szczególnie powinno wyróżniać życie według dziesięciu przykazań, trudno ją odróżnić od sposobu życia niewierzących. Widać za to pewne tendencje. Po pierwsze, zmniejsza się liczba osób przywiązanych do Kościoła; po drugie, z racji licznych ruchów migracyjnych zacierają się granice między wyznaniem, wobec czego coraz więcej ludzi deklaruje duchowość nie tylko chrześcijańską, co z kolei powoduje, że osoby wierzące stosują zasady *Dekalogu* w sposób wybiórczy. Potocznie mówiąc, żyją według tych przykazań, które są dla nich przychylne. Warto jednak zwrócić uwagę na słowa zawarte w *Katechizmie Kościoła katolickiego*: „*Dekalog* staje się zrozumiały najpierw w kontekście Wyjścia, które jest wielkim wydarzeniem wyzwolenia przez Boga w centrum Starego Przymierza. Niezależnie od tego, czy przykazania (»dziesięć słów«) są sformułowane jako przykazania negatywne, zakazy czy też przykazania pozytywne (jak: »Czcij ojca twego i matkę swoją«), wskazują one

warunki życia wyzwolonego z niewoli grzechu³⁹⁹. *Dekalog* jest zatem ustanowiony, by wyzwolić człowieka z grzechu, by mógł cieszyć się pełnią wolności na ziemi.

Kolejny trend, zauważany szczególnie wśród młodzieży, dotyczy zjawiska odrzucania *Dekalogu*, gdyż panująca moda nakłania do życia bez nakazów i zakazów, ale w sposób, w którym można wyrazić całego siebie, bez żadnych ograniczeń. *Notabene*, sformułowanie „bez ograniczeń” dominuje ostatnio we wszelkich hasłach reklamowych, co przekłada się również na sposób życia młodzieży, np. minuty bez ograniczeń, Internet bez ograniczeń, dostęp do aplikacji bez ograniczeń itp. Ponadto od dawna już młode społeczeństwo funkcjonuje w „kulturze typu *instant*”, która odnosi się do nawyku i konieczności życia w „natychmiastowości”, a której symbolem jest słynna triada: *fast food, fast sex, fast car*⁴⁰⁰. Jak więc zachęcić młodzież do życia według *Dekalogu*, które wymaga wysiłku, pracy oraz czasu? Warto powołać się na słowa Benedykta XVI: „*Dekalog* (por. Wj 20; Pwt 5) jest naszym wspólnym dziedzictwem i wspólną powinnością. Dziesięć przykazań to nie ciężar, który musimy dźwigać, ale znaki wskazujące drogę do szczęśliwego życia. Są nimi zwłaszcza dla ludzi młodych, z którymi spotykam się w tych dniach i którzy są tak bliscy mojemu sercu. Chciałbym, aby właśnie *Dekalog*, nasz wspólny »fundament«, młodzi uznali za »lampę dla swoich kroków i światło na swojej ścieżce«, jak mówi *Psalm* 119 (por. Ps 119 [118], 105). Ludzie dorośli mają obowiązek przekazać młodym pochodnię nadziei, którą Bóg dał żydom i chrześcijanom, ażeby moce zła »nigdy więcej« nie zapanowały nad nami oraz aby przyszłe pokolenia z Bożą pomocą zdołały zbudować bardziej sprawiedliwy i pokojowy świat, w którym wszyscy ludzie będą mieli takie samo prawo obywatelstwa”⁴⁰¹. Warto przypomnieć, że w celu lepszego przyswojenia sobie treści *Dekalogu* w ciągu wieków została ustalona formuła katechetyczna dziesięciu przykazań (katechizmowa, pacierzowa). „W XV w. ustalili się zwyczaj wyrażania przykazań *Dekalogu* w formułach rymowanych, łatwych do zapamiętania i o pozytywnym charakterze. Używa się ich jeszcze dzisiaj”⁴⁰², przede wszystkim na katechezie szkolnej.

Analizując *Podstawę programową katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, można zauważyć, że na etapie kształcenia licealnego nie przewiduje ona przekazywania treści dotyczących omawiania *Dekalogu*. Tematyka dziesięciu przykazań Bożych została

³⁹⁹ KKK 2057.

⁴⁰⁰ Z. Melosik, *Kultura instant: paradoksy pop-tożsamości*, w: *Dydaktyka literatury*, red. W. Pasterniak, t. 24, Zielona Góra 2004, s. 69.

⁴⁰¹ Benedykt XVI, *Przemówienie papieskie podczas spotkania w synagodze kolońskiej 19.08.2005. Podróż apostołska do Niemiec*, https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/synagoga_19082005 (dostęp: 8.02.2023).

⁴⁰² KKK 2065.

szczegółowo omówiona podczas katechezy w szkole podstawowej w klasach I-III. Na tym etapie kształcenia uczniom zostały przekazane wiadomości opisujące *Dekalog* jako wyraz troskliwej miłości Boga wobec ludzi, a także omówiono jego treść i znaczenie poszczególnych przykazań⁴⁰³. W klasach IV-VI *Dekalog* jest przedstawiony jako wyraz troski Boga o szczęście człowieka⁴⁰⁴, a w klasach gimnazjalnych dochodzi do ukazania znaczenia życia moralnego poprzez analizę *Dekalogu* i błogosławieństw, a także przedstawienia wartości, których bronią przykazania, czy też wykroczeń przeciw przykazaniom wraz z ich konsekwencjami⁴⁰⁵.

W wyniku analizy *Programu nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* również można zauważyć, iż nie przewidziano treści konkretnie omawiających dziesięć przykazań Bożych. Jednakże w klasie II w ramach działu III „Królestwo Boże w was jest” znajdują się treści, które niejako zmuszają katechizowanych do przypomnienia sobie wiadomości dotyczących *Dekalogu*, które nabyli na etapie wcześniejszej nauki szkolnej, a następnie wykorzystania tej wiedzy w ramach szerszego kontekstu. Treści, które przekazywane są w ramach działu, a które opierają się na fundamentach *Dekalogu*, to m.in.: moralność, wezwanie do doskonałości, sumienie i hierarchia wartości, samowychowanie i praca nad charakterem, a także zasady, na podstawie których Kościół realizuje misję Chrystusową, katolicka nauka społeczna czy też stanowisko Kościoła wobec różnych problemów społecznych, takich jak: narkomania, korupcja, kara śmierci, wojna i pokój, problem obrony koniecznej, służba wojskowa, praca i bezrobocie, wierzący wobec polityki czy kultury⁴⁰⁶. Wobec omawianych treści uczeń mimowolnie musi odnieść się do poznanego wcześniej *Dekalogu*, by móc np. wskazać źródła moralności konkretnych czynów, wskazać ograniczenia wolności człowieka, podać sposoby pracy na sobą czy też ukazać w życiu chrześcijanina znaczenie ascezy wspomagającej przezwyciężanie egoizmu czy zazdrości⁴⁰⁷.

Na łamach „Gazety Wyborczej” został opublikowany artykuł, w którym grupa licealistów z Pizsa, Radomia i Wyszkowa prezentuje współczesne dziesięć przykazań młodych. Mimo tego, iż gazeta ze względu na swój profil nie przejawia przekonań katolickich, to treść ułożonych przykazań odzwierciedla w dużym stopniu autentyczny sposób życia młodzieży. Oto według nich dziesięć „przykazań” współczesnej młodzieży:

⁴⁰³ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy...*, dz. cyt., s. 30.

⁴⁰⁴ Tamże, s. 41.

⁴⁰⁵ Tamże, s. 55.

⁴⁰⁶ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii...*, dz. cyt., s. 155.

⁴⁰⁷ Tamże, s. 155-156.

- „1. Nie zabijaj innych.
2. Nie zabijaj siebie.
3. Czcij ojca swego i matkę swoją, jeśli na to zasłużyli.
4. Rodzice, rozmawiajcie ze swoimi dziećmi.
5. Kłam, to pozwala łatwiej żyć.
6. Kradnij, gdy musisz; gdy masz okazję.
7. Kochaj się, ale szanuj swoje ciało! Trzeba wiedzieć: gdzie, kiedy i z kim.
8. Bez chodzenia do kościoła też możesz być dobrym człowiekiem i katolikiem.
9. Nie zazdrość szpanerom – nie warto.
10. Szanuj siebie i innych”⁴⁰⁸.

Słowa ułożonego przez młodzież „dekalogu” z pewnością nie mogą wyrażać stanowiska wszystkich osób młodych, jednakże podobne hasła często można usłyszeć na szkolnej katechezie, szczególnie na etapie życia młodzieńczego, gdzie przeciwstawienie się *Dekalogowi* jest często wyrazem buntu, niepokodzenia się z rzeczywistością, przykrych doświadczeń czy wychowaniem bez wartości. Co więcej, to właśnie katecheza często jest jedynym miejscem, gdzie młodzież ma okazję, właśnie w ramach omawiania treści przykazań Bożych, wyrazić swoją opinię i skonfrontować ją ze swoim sumieniem. Okazuje się bowiem, że świat wartości jest pomijany w rozmowach rodzinnych czy koleżeńskich. Wobec tego, tym bardziej szkolne katechizmy powinny przykładąć dużą wagę do przekazywania treści *Dekalogu*, szczególnie na etapie nauczania w szkołach ponadpodstawowych.

Analizując zagadnienie *Dekalogu* w podręcznikach dla liceum z serii *Z Bogiem na ludzkich drogach*, można dostrzec, iż podczas nauczania religii w liceum lekcje poświęcone tematyce związanej z *Dekalogiem* przewidziane są w klasie II, w podręczniku *Świadczyć o Jezusie w świecie*. Tutaj, w ramach działu III „Królestwo Boże w was jest”, tematykę dziesięciu przykazań Bożych rozpoczyna katecheza „*Dekalog – prawo Królestwa Bożego*”⁴⁰⁹. Treści przekazywane na lekcji dotyczą przede wszystkim omówieniu, czym są prawo naturalne oraz *Dekalog*. Poprzez poznane zagadnienia katechizowany powinien wiedzieć, czym są te pojęcia; umieć wyjaśnić terminy: prawo natury, prawo naturalne, prawo pozytywne, *Dekalog*, podwójna moralność; ukazać związek prawa naturalnego z *Dekalogiem*; uzasadnić, dlaczego każdy człowiek ma obowiązek zachowywać prawo

⁴⁰⁸ J. Grabowska, *Kradnij, gdy musisz*, artykuł z dnia 12.07.2007, „Gazeta Wyborcza”, <http://wyborcza.pl/1,82709,4309180.html> (dostęp: 8.02.2023).

⁴⁰⁹ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 105.

naturalne, a co więcej: przejawiać pozytywną postawę wobec przestrzegania *Dekalogu*, rozumiejąc rolę przykazań Bożych w życiu chrześcijanina. Na stronach podręcznika poświęconej realizacji katechezy jest także przypomniana katechizmowa treść X przykazań Bożych, jednocześnie zachęcająca odbiorcę do refleksji: Czym jest dla niego *Dekalog*? Czy pamięta o nim na co dzień? Jakie ma on znaczenie przy podejmowaniu moralnych decyzji?⁴¹⁰

Katechezą, która podejmuje się interpretacji przykazania I: „Nie będziesz miał Bogów cudzych przede mną”, jest lekcja pt. „Bożki współczesnego świata”⁴¹¹. Treści poruszane na katechezie omawiają treść pierwszego przykazania w kontekście pokus współczesnego pogaństwa: kultu pieniądza, sukcesu, sławy, horoskopów, wróżbiarstwa, zabobonów i okultyzmu. Katecheza wyjaśnia, na podstawie *Kompendium katechizmu Kościoła katolickiego*, że Bóg w pierwszym przykazaniu jasno zakazuje politeizmu i bałwochwalstwa, zabobonów, bezbożności, ateizmu czy agnostycyzmu⁴¹². Dzięki poruszonym na lekcji religii zagadnieniom katechizowany powinien znać treść I przykazania *Dekalogu*; wymienić formy współczesnego pogaństwa; rozumieć, dlaczego naruszanie I przykazania jest grzechem ciężkim, a także być świadomym zagrożeń wpływających z kultu współczesnych bożków. Refleksje dotyczące miejsca Boga w życiu chrześcijanina podręcznik konkluduje staropolskim stwierdzeniem: „Jeśli w naszym życiu Bóg jest na pierwszym miejscu, to wszystko inne jest na właściwym miejscu”⁴¹³.

Znaczenie II przykazania: „Nie będziesz brał imienia Pana Boga swego nadaremnie” przekazane jest w ramach treści katechezy pt. „Imię Boga jest święte”⁴¹⁴. Na lekcji omawiane treści skupiają się wokół świętości Bożego imienia, a także sfer *sacrum* i *profanum*. Katechizm wyjaśnia, iż katolik wyraża cześć wobec imienia Boga, kiedy pobożnie i z ufnością je wymawia, kiedy szerzy je słowem i przykładem, wzywa je na świadka tylko w słusznej przysiędze, a także podczas gdy wypełnia śluby złożone Panu Bogu i bliźniemu. Dzięki przekazanej treści uczeń powinien znać treść drugiego przykazania *Dekalogu*; rozumieć, że imię Boga jest święte, a także umieć uszanować i uczcić świętość Boga w swoim życiu⁴¹⁵.

⁴¹⁰ Tamże, s. 105-107.

⁴¹¹ Tamże, s. 108.

⁴¹² Por. KKKK 445.

⁴¹³ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 108-110.

⁴¹⁴ Tamże, s. 111.

⁴¹⁵ Tamże, s. 111-113.

Treść III przykazania Bożego: „Pamiętaj, abyś dzień święty święcił” omawiana jest w ramach katechezy „Niedziela dniem świętym”⁴¹⁶. Poprzez słowa *Katechizmu Kościoła katolickiego* wyraźnie zostało podkreślone znaczenie udziału w niedzielnej Eucharystii: „Uczestnictwo w niedzielę we wspólnej celebracji Eucharystii jest świadectwem przynależności do Chrystusa i Jego Kościoła oraz wierności Chrystusowi i Kościołowi. Wierni potwierdzają w ten sposób swoją komuniję w wierze i miłości. Wspólnie świadczą o świętości Boga i nadziei zbawienia. Umacniają się nawzajem pod przewodnictwem Ducha Świętego”⁴¹⁷. Zagadnienia przekazywane na lekcji skupiają się na ukazaniu sensu uszanowania Dnia Pańskiego, świętowania niedzieli, znaczenia udziału we Mszy św. niedzielnej oraz odpoczynku w dzień święty. Dzięki omawianej tematyce katechizowany przypomina sobie treść trzeciego przykazania *Dekalogu*; poznaje genezę niedzieli, przez co powinien wiedzieć, kiedy katolicy mają obowiązek uczestniczenia w Eucharystii; rozumieć potrzebę świętowania Dnia Pańskiego, a także umieć uzasadnić, dlaczego niedziela ma być dniem wolnym od pracy. Treści poruszane na katechezie, np. wykaz świąt nakazanych, w których uczestnictwo należy do obowiązków katolika, uświadamiają również odbiorcy, że czcić Dzień Pański, to nie tylko brać udział we Mszy świętej niedzielnej. Katechizm tłumaczy, że świętować niedzielę, to znaczy także powstrzymać się od prac niekoniecznych. Jak tłumaczy *Kompendium katechizmu Kościoła katolickiego*: „dozwolone są jedynie czynności związane z wypełnianiem obowiązków rodzinnych czy też inne usługi o dużej użyteczności społecznej pod warunkiem, że nie doprowadzą one do nawyków szkodliwych dla świętowania niedzieli życia rodzinnego i zdrowia”⁴¹⁸. Katechezę kończą słowa modlitwy, które są prośbą skierowaną do Boga o należyte uczczenie Dnia Pańskiego⁴¹⁹.

Omawianiu przykazania IV „Czcij ojca swego i matkę swoją” poświęcone są dwie katechezy. Pierwsza ukazuje znaczenie słów przykazania szacunku wobec rodziców, a druga miłości ojczyzny. Katecheza pt. „Miłość do rodziców”⁴²⁰ przytacza na początku biblijne brzmienie IV przykazania: „Czcij ojca twego i matkę swoją, abyś długo żył na ziemi, którą Pan, Bóg twój, da tobie” (Wj 20, 12). Dzięki poznanym na katechezie treściom uczeń powinien przypomnieć sobie treść IV przykazania *Dekalogu*; rozumieć znaczenie rodziny w społeczeństwie; wiedzieć, jak wypełniać to przykazanie i jak ważna jest rola więzi

⁴¹⁶ Tamże, s. 114.

⁴¹⁷ KKK 2182.

⁴¹⁸ KKKK 453.

⁴¹⁹ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 114-116.

⁴²⁰ Tamże, s. 36.

rodziny; umieć okazać miłość i szacunek wobec rodziców. Katechezę kończą słowa modlitwy dzieci za rodziców⁴²¹.

Kolejnym przykładem katechezy uświadamiającej uczniom wartość IV przykazania jest lekcja pt. „Ojczyzna naszą matką”⁴²². W ramach katechezy poruszane są zagadnienia dotyczące miłości ojczyzny, patriotyzmu, ale także nacjonalizmu czy kosmopolityzmu. Katecheza skłania do refleksji, czym jest ojczyzna dla młodego Polaka? Uczeń poprzez słowa *Katechizmu Kościoła katolickiego* uzmysławia sobie, że IV przykazanie Boże dotyczy okazania szacunku także wobec tych, którzy dla dobra obywateli otrzymują od Boga władzę w społeczeństwie, gdyż ukazuje ono obowiązki zarówno sprawujących władzę, jak i tych, dla których dobra jest ona sprawowana⁴²³. Poprzez przekazanie na katechezie treści katechizowany powinien wiedzieć, że przestrzeganie IV przykazania *Dekalogu* dotyczy także miłości i szacunku wobec ojczyzny; znać podstawowe zobowiązania wobec niej; umieć wyjaśnić pojęcia: patriotyzm, nacjonalizm, kosmopolityzm i wykazać różnicę między nimi; szanować symbole narodowe oraz wyrażać chęć świadomego uczestnictwa w uroczystościach patriotycznych. Na zakończenie katechezy przytoczone są słowa modlitwy za ojczyznę autorstwa Alojzego Felińskiego, która stanowi także swojego rodzaju hymn, często odśpiewywany podczas uroczystości patriotycznych, pt. „Boże, coś Polskę”⁴²⁴.

W klasie III podręcznik *Świadczę o Jezusie w rodzinie* proponuje omawianie czwartego przykazania w ramach katechezy działu II „Co Bóg złączył, tego człowiek niech nie rozdziela” pt. „Rodzina wspólnotą miłości”⁴²⁵. Na katechezie zostaje omówiona treść przykazania, ze zwróceniem szczególnej uwagi, iż miłość i szacunek według IV przykazania w pierwszej kolejności odnosi się do rodziców biologicznych, ale także do wszystkich ludzi, którym zawdzięczamy życie, wiarę, sukcesy, do tych, którzy są naszymi autorytetami, np. rodzice przybrani, starsze rodzeństwo, nauczyciele, pracodawcy⁴²⁶. Dzięki przekazanej treści uczeń powinien uczyć się kochać i szanować rodziców oraz ważnych dla niego osób. Katecheza kończy się modlitwą za rodziców⁴²⁷.

Kolejnym przykładem katechezy omawiającej wartość IV przykazania *Dekalogu* jest katecheza „Ludzie starzy skarbem rodziny” w dziale „Bądźcie poddani sobie, kierując się

⁴²¹ Tamże, s. 36-38.

⁴²² Tamże, s. 120.

⁴²³ Por. KKK 2234.

⁴²⁴ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 120-122.

⁴²⁵ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 81.

⁴²⁶ Por. *Katechizm Kościoła katolickiego dla młodych...*, dz. cyt., 367.

⁴²⁷ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 81-83.

nawzajem bojaźnią Chrystusa”⁴²⁸. Lekcja przekazuje treść przykazania w kontekście szacunku i miłości nie tylko rodziców biologicznych, ale również osób starszych. Omówione zostają tutaj obowiązki wobec członków rodziny w podeszłym wieku, do których należą: „szacunek i życzliwość, zapewnienie spokoju i opieki, troska o ich życie religijne, chrześcijańskie wsparcie w znoszeniu cierpienia i samotności”. Dzięki przekazanej treści uczniowie powinni rozumieć, że IV przykazanie odnosi się również do osób starszych, a także potrafić okazywać szacunek ludziom w podeszłym wieku⁴²⁹.

Treść V przykazania Bożego omawiana jest podczas realizacji trzech katechez w klasie II. Pierwszą z nich jest katecheza pt. „Nie zabijaj”⁴³⁰. W ramach lekcji poruszane są zagadnienia ukazujące świętość i nienaruszalność ludzkiego życia, a także podawane są przykłady grzechów przeciwko życiu, tj. handel narkotykami, narkomania i inne uzależnienia. Katecheza porusza ważne treści odnośnie samobójstw i odpowiada na pytanie: „Dlaczego nie można odebrać życia ani samemu sobie, ani innym?”. *Katechizm Kościoła katolickiego dla młodych: Youcat* odpowiada: „Odebranie życia jest wykroczeniem przeciwko Bogu. Ludzkie życie jest święte, tzn. należy do Boga, jest Jego własnością. Nawet nasze własne życie jest nam tylko powierzone. Sam Bóg obdarzył nas życiem i tylko On może je znów odebrać”⁴³¹. Ponadto katecheza podaje przykłady działań młodego człowieka w celu obrony życia, należą do nich np.: udział w Marszach Życia, podjęcie duchowej adopcji dziecka poczętego, udzielenie wsparcia finansowego stowarzyszeniom zajmującym się prawami człowieka do życia i godnej śmierci, podjęcie modlitwy, odważna postawa wobec rozmów dotyczących aborcji czy eutanazji, podejmowanie akcji przeciwko narkomanii czy alkoholizmowi. Poprzez poznane treści uczniowie powinni umieć określić zakres treściowy V przykazania; znać grzechy przeciwko życiu; poznać obowiązki wynikające z troski o życie i zdrowie fizyczne swoje i innych; mieć świadomość, że wszelkie uzależnienia wyrządzają poważne szkody na życiu i zdrowiu, a także troszczyć się o życie i zdrowie swoje i bliźnich⁴³².

Kolejną katechezą omawiającą znaczenie przykazania V: „Nie zabijaj” jest katecheza pt. „Wojna i terroryzm”⁴³³. Treści poruszające zagadnienia wojny, pokoju, terroryzmu, handlu bronią ukazane są w kontekście dylematu użycia wojska w świetle

⁴²⁸ Tamże, s. 104.

⁴²⁹ Tamże, s. 104-106.

⁴³⁰ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 123.

⁴³¹ *Katechizm Kościoła katolickiego dla młodych...*, dz. cyt., 378.

⁴³² *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 123-125.

⁴³³ Tamże, s. 126.

nakazów wypływających z przykazania. Poprzez przekazane wiadomości uczeń powinien umieć dokonać moralnej oceny wojny i terroryzmu; wiedzieć, jakie jest stanowisko Kościoła wobec tych zjawisk; rozumieć, że wszelkie formy zaangażowania się na rzecz promowania pokoju w świecie jest zgodne z treścią przykazania „Nie zabijaj”. Katechezę kończą słowa modlitwy o pokój oraz w intencji tych, którzy zginęli w obronie ojczyzny⁴³⁴.

Innym przykładem katechezy przybliżającej uczniom znaczenie V przykazania jest lekcja pt. „Transplantacja i honorowe krwiodawstwo”⁴³⁵. Omawiana problematyka dotyczy tu aspektów moralnych transplantacji oraz krwiodawstwa. Dzięki poruszanej problematyce katechizowany poznaje ocenę moralną Kościoła wobec transplantacji i honorowego krwiodawstwa. Uczeń powinien umieć wyjaśnić problemy moralne pojawiające się w przypadku transplantacji, ale także rozumieć transplantację i honorowe krwiodawstwo jako autentyczny akt miłości bliźniego⁴³⁶.

Katechezą, która również odnosi się do przestrzegania V przykazania, jest katecheza działu II „Tak Bóg umiłował świat” pt. „Nie zabijaj – aborcja i eutanazja”⁴³⁷. Poprzez ukazanie grzechów aborcji i eutanazji uczeń powinien rozumieć, że są one sprzeczne z zasadami *Dekalogu* oraz prawem moralnym; wiedzieć, jaką karę nakłada Kościół za aborcję, jakie są skutki aborcji dla kobiety; umieć wyjaśnić, dlaczego aborcja i eutanazja są grzechami ciężkimi. Katecheza ukazuje, że przestrzeganie V przykazania to również obrona życia od poczęcia do naturalnej śmierci. Na lekcji podane są przykłady obrony życia w Kościele, należą do nich np.: otwieranie „okien życia”, prowadzenie hospicjów, głoszenie nauki wychowującej ludzi do szacunku wobec życia, a także prowadzenie różnych akcji w walce o życie dla dzieci, m.in.: Pro Life, Duchowa Adopcja Dzieci Poczętych oraz Adopcja na Odległość. Katechezę kończy modlitwa codzienna Duchowej Adopcji Dziecka Poczętego, będąca także formą do podjęcia przez młodzież szkolną w celu obrony życia i postępowania zgodnie z zasadami *Dekalogu*⁴³⁸.

Zagadnienie V przykazania kontynuowane jest na katechezie pt. „Pokusa panowania nad życiem”⁴³⁹. Na lekcji omówione są grzechy przeciwko przykazaniu „Nie zabijaj”, do których należą zapłodnienie *in vitro* czy też klonowanie ludzi. Dzięki przekazanym treściom

⁴³⁴ Tamże, s. 126-128.

⁴³⁵ Tamże, s. 129.

⁴³⁶ Tamże, s. 129-131.

⁴³⁷ Tamże, s. 38.

⁴³⁸ Tamże, s. 38-40.

⁴³⁹ Tamże, s. 41.

uczeń powinien umieć wyjaśnić, dlaczego *in vitro* oraz klonowanie są wykroczeniem przeciwko życiu⁴⁴⁰.

Podczas kolejnej katechezy „Seksualność darem od Boga”⁴⁴¹ poruszane są kwestie wykorzystywania środków wczesnoporonnych oraz antykoncepcji. Poprzez przekazane wiadomości katechizowany powinien rozumieć, że ich stosowanie jest grzechem przeciwko V przykazaniu⁴⁴².

W klasie III katechezą, która zwraca uwagę na konieczność przestrzegania V przykazania, jest lekcja w dziale II „Co Bóg złączył, tego człowiek niech nie rozdziela”, pt. „Rodzina wspólnotą życia”⁴⁴³. Katecheza omawia zagadnienie świętości ludzkiego życia – od poczęcia do naturalnej śmierci. Przedstawia również aborcję, zapłodnienie *in vitro*, eugenikę oraz eksperymenty na embrionach jako praktyki sprzeniewierzające się przykazaniu: „Nie zabijaj”. Poprzez poznane wiadomości uczeń powinien mieć świadomość, że każde życie ludzkie jest święte; rozumieć, że życie ludzkie zaczyna się w momencie poczęcia; poznać, dlaczego aborcja, zapłodnienie *in vitro*, eugenika, eksperymenty na embrionach są wykroczeniami przeciwko ludzkiemu życiu⁴⁴⁴.

Treść przykazania VI: „Nie cudzołóż” omawiana jest podczas realizacji katechezy o tym samym tytule⁴⁴⁵. Katecheza szczegółowo wyjaśnia znaczenie czystości przedmałżeńskiej i jasno wyraża stanowisko Kościoła, że grzechami przeciwko czystości są: cudzołóstwo, masturbacja, nierząd, pornografia, prostytutka, gwałt oraz czyny homoseksualne. Ponadto w ramach omawiania VI przykazania poruszane jest zagadnienie homoseksualizmu, z którym coraz częściej uczniowie spotykają się w środowisku szkolnym czy rówieśniczym. Przytoczone słowa *Katechizmu Kościoła katolickiego dla młodych: Youcat* zdecydowanie podkreślają, że osoby seksualne są wezwane do czystości, gdyż wszelkie formy kontaktów seksualnych osób tej samej płci są niezgodne z porządkiem stworzenia. Poprzez omawiane na katechezie treści dotyczące wartości czystości i wierności małżeńskiej, przedstawiające wykroczenia przeciw czystości, opisujące homoseksualizm oraz erotyzm w mediach, uczeń powinien rozumieć, czym jest cudzołóstwo, znać grzechy przeciw czystości, dostrzegać instrumentalne traktowanie ludzkiej seksualności we współczesnych mediach, ale także pragnąć zachować czystość w swoim życiu⁴⁴⁶.

⁴⁴⁰ Tamże, s. 41-43.

⁴⁴¹ Tamże, s. 44.

⁴⁴² Tamże, s. 44-47.

⁴⁴³ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 78.

⁴⁴⁴ Tamże, s. 78-80.

⁴⁴⁵ Tamże, s. 132.

⁴⁴⁶ Por. *Katechizm Kościoła katolickiego dla młodych...*, dz. cyt., 415.

Kolejne przykazanie *Dekalogu* (VII) omówione jest w ramach katechezy pt. „Nie kradnij”⁴⁴⁷. *Katechizm Kościoła katolickiego* wyjaśnia: „Wszelkiego rodzaju przywłaszczenie i niesłuszne używanie dobra drugiego człowieka jest sprzeczne z VII przykazaniem. Popęlniona niesprawiedliwość domaga się naprawienia krzywdy. Sprawiedliwość wymienna wymaga zwrotu skradzionego dobra”⁴⁴⁸. Podczas realizacji katechezy omówiona jest szkodliwość korupcji, plagiatu, a także podkreślone jest życie z poszanowaniem zasady powszechnego znaczenia dóbr oraz zasady dobra wspólnego. Ponadto wyszczególnione są współczesne wykroczenia przeciwko VII przykazaniu, tj.: przywłaszczenie i zatrzymywanie niesłusznie dobra drugiego człowieka, umyślne zatrzymywanie rzeczy pożyczonych oraz przedmiotów znalezionych, oszustwa w handlu, niesprawiedliwe wynagrodzenie, zatrzymywanie należnej zapłaty, podwyższanie cen wykorzystujące niewiedzę lub potrzebę drugiego człowieka, spekulacje, korupcja i łapówkarstwo, źle wykonywana praca, przestępstwa podatkowe, fałszowanie czeków i rachunków, ale także nadmierne wydatki, nieroztropne kupowanie rzeczy, marnotrawstwo, hazard, gdy staje się powodem pozbawiania człowieka podstawowych środków do życia oraz świadome wyrządzanie szkody własności prywatnej lub publicznej⁴⁴⁹. Objasnione zagadnienia przyczyniają się do poszerzenia wiedzy katechizowanego dotyczącej prawa człowieka do własności, znajomości zasad powszechnego przeznaczenia dóbr i dobra wspólnego, a także świadomości, że każda kradzież jest grzechem⁴⁵⁰.

Przykazanie VIII: „Nie mów fałszywego świadectwa przeciw bliźniemu swemu” omówione jest w ramach katechezy „Prawda i manipulacja”⁴⁵¹. W ramach lekcji ukazane jest znaczenie VIII przykazania we współczesnych czasach, które oznacza, że poprzez kłamstwo, czyli świadome i celowe mówienie lub działanie niezgodne z prawdą jest formą przemocy, a także sprzeciwia się sprawiedliwości i miłości, niszcząc zaufanie, na którym oparta jest każda wspólnota⁴⁵². Katecheza przedstawia rolę środków masowego przekazu, obrazuje manipulację w mediach, a także uczy, że ważna obecnie jest umiejętność obrony przed manipulacją. Dzięki poznanym treściom uczeń powinien przypomnieć sobie treść VIII przykazania *Dekalogu*; rozumieć, jak ważne jest życie w prawdzie; wiedzieć, czym jest

⁴⁴⁷ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 135.

⁴⁴⁸ KKK 2454.

⁴⁴⁹ Por. KKK 2401-2463.

⁴⁵⁰ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 135-137.

⁴⁵¹ Tamże, s. 138.

⁴⁵² Por. *Katechizm Kościoła katolickiego dla młodych...*, dz. cyt., 452.

manipulacja; znać sposoby manipulacji w mediach; umieć obronić się przed technikami manipulacji stosowanej w środkach masowego przekazu⁴⁵³.

Znaczenie przykazania IX „Nie pożądam żony bliźniego swego” ukazane jest podczas realizacji katechezy o takim samym tytule⁴⁵⁴. Słowa *Kompendium katechizmu Kościoła katolickiego* wyjaśniają: „Dziewiąte przykazanie domaga się przewyciężenia pożądlivosti cielesnej w myślach i pragnieniach. Walka z pożądlivostí cielesną prowadzi przez oczyszczenie serca i praktykowanie cnoty umiarkowania. Dziewiąte przykazanie zakazuje kultywowania myśli i pragnień związanych z czynami zakazanymi przez szóste przykazanie”⁴⁵⁵. Treści poruszane na katechezie skłaniają odbiorcę do refleksji: „W jaki sposób pornografia szkodzi człowiekowi?”, a także „Jak bronić siebie i innych przed pornografią?”. Jest to trudne, szczególnie współcześnie, kiedy afirmacja seksualności jest obecna w różnych przekazach adresowanych do młodych ludzi, np. w reklamach, teledyskach, zdjęciach na Instagramie czy Facebooku. Poprzez poznane treści uczeń powinien rozumieć znaczenie treści dziewiątego przykazania *Dekalogu*; znać wartość ludzkiej seksualności; wiedzieć, że nie można nigdy traktować człowieka instrumentalnie. Ponadto powinien on troszczyć się o zachowanie czystości, a także dostrzegać, że pornografia czy brak poczucia wstydu są grzechem przeciwko IX przykazaniu. Lekcja kończy się modlitwą o czystość⁴⁵⁶.

Ostatnie przykazanie *Dekalogu* omawiane jest w ramach katechezy „Ani żadnej rzeczy, która jego jest”⁴⁵⁷. Na lekcji poruszana jest głównie problematyka zazdrości oraz chciwości w środowisku społecznym, ale także omówione zostaje zjawisko chęci szybkiego wzbogacenia się, np. poprzez inwestowanie na giełdzie czy uwikłanie w hazard. Tematyka poruszana na katechezie omawia zjawisko pożądania zmysłowego, które „[...] skłania nas do pragnienia rzeczy przyjemnych, których nie posiadamy [...]. Pragnienia te, same w sobie są dobre, często jednak nie zachowują rozumnej miary i skłaniają nas do niesłusznego pożądania czegoś, co jest własnością drugiej osoby lub jej się należy”⁴⁵⁸. Katecheza uzmysławia odbiorcy, że rolą X przykazania jest z jednej strony zakazanie chciwości oraz pragnienia przywłaszczenia sobie bez umiaru różnych dóbr, a z drugiej skłania człowieka do pozbycia się uczucia jakiegokolwiek zazdrości bliźniemu⁴⁵⁹. Ponadto katecheza porusza

⁴⁵³ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 138-140.

⁴⁵⁴ Tamże, s. 141.

⁴⁵⁵ KKKK 527-528.

⁴⁵⁶ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 141-143.

⁴⁵⁷ Tamże, s. 144.

⁴⁵⁸ KKK 2535.

⁴⁵⁹ Por. KKK 2536, KKKK 2538.

aktualne dylematy społeczne, mające związek z X przykazaniem, tzn. daje odpowiedź na pytania: „W jaki sposób chrześcijanin powinien odnosić się do cudzej wartości?”, „Co to jest zazdrość i jak ją w sobie pokonać?”, „Czy chrześcijaninowi wolno obstawiać zakłady i wypełniać kupony w grach konkursowych?”. Ponadto zostaje omówiona tu rola cnoty umiarkowania i ascezy w życiu katolika. Ważne w tym kontekście są słowa Jana Pawła II: „Pieniądz, bogactwo i różne wygody tego świata przemijają, a zatem nie mogą być naszym celem ostatecznym. Osoba ludzka jest ważniejsza niż rzeczy, a dusza jest ważniejsza niż ciało, toteż nigdy i nikomu nie wolno dążyć do dóbr materialnych, z pogwałceniem prawa moralnego, z pogwałceniem praw drugiego człowieka”⁴⁶⁰. Poprzez poruszane na katechezie treści uczeń powinien rozumieć treść X przykazania *Dekalogu*; wiedzieć, czym są grzechy zazdrości i chciwości; znać i rozumieć niebezpieczeństwa wynikające z gry na giełdzie i hazardu; mieć właściwy stosunek do dóbr materialnych, a także zdawać sobie sprawę ze znaczenia umiarkowania i ascezy w życiu katolika⁴⁶¹.

Analizując treści dotyczące omawiania dziesięciu przykazań Bożych, wysuwa się następujący wniosek: mimo iż zagadnienia poruszane są tylko w klasie II liceum, to tematyka omówiona jest szerzej i w szczegółowy sposób, ponadto zwraca uwagę na aktualne problemy, z którymi musi zmierzyć się współczesna młodzież. Jest to ważne szczególnie teraz, kiedy *Dekalog* jest często wyśmiewany przez różne środowiska, a jego stosowanie w życiu codziennym traktowane jako przejaw konserwatywności i staroświeckości. Tymczasem rolą katechezy szkolnej jest podejmowanie wszelkich działań, by odważnie przeciwstawiać się manipulacji czy oszczerstwom i wciąż na nowo przywracać mu należne miejsce.

1.3.3. Cnoty boskie i kardynalne

„Cnota” to wyraz, który często młodzieży kojarzy się z pewnym archaizmem. Współcześnie pojęcie to najczęściej stosowane jest w odniesieniu do zachowania czystości. Warto jednak zaznaczyć, że początkowo określenie „cnota” funkcjonowało w opozycji do

⁴⁶⁰ Jan Paweł II, *Pielgrzymka do Ojczyzny, homilia w czasie Mszy świętej, Płock, 7 czerwca 1991*, w: T. Kornecki, *Jan Paweł II o uczciwości. Wybrane fragmenty tekstów*, „Studia Socialia Cracoviensia” 4(2012), nr 1 (6), s. 225.

⁴⁶¹ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 144-146.

wyrazu „grzech”⁴⁶². Interesująca jest definicja leksykografa i teologa Adama Krasińskiego w *Słowniku synonimów polskich*, który wyjaśnia: „Cnota maluje pojęcie przeciwne występku i oznacza, biorąc najobszerniej, tę moralną wysokość człowieka, na której unikanie złego, a czynienie dobrze z pobudek moralnych, zamieniło się w nałóg i stało się konieczną duszy potrzebą. W ściślejszym znaczeniu jest to czyn woli, umiejacej oprzeć się złemu, a dobre całą duszą ukochać i wierną mu pozostać. Zwycięstwo nad samym sobą i triumf duszy nad ciałem podnosi dopiero człowieka na tę wysokość, którą do naszego wyrazu »cnota« przywiązujemy. Można by powiedzieć, że jest to zdrowie duszy i jej piękność”⁴⁶³. Ta definicja, mimo iż objaśniona jeszcze w XIX wieku, w dogłębny sposób opisuje właściwości wszelkich cnót. Cenną wskazówkę życia według cnót podaje również św. Paweł, który mówi: „Wszystko, co jest prawdziwe, co godne, co sprawiedliwe, co czyste, co miłe, co zasługuje na uznanie: jeśli jest jakąś cnotą i czynem chwalebny – to miejcie na myśli!” (Flp 4, 8).

Rozmyślając nad sposobem życia współczesnej młodzieży, można zadać sobie pytanie: jak wielu z nich żyje według określonych cnót? Z pewnością wśród młodzieży jest wiele wartościowych osób, które np. są zaangażowane w różnorodną pomoc wolontariacką, biorą udział w katolickich grupach parafialnych, w Światowych Dniach Młodzieży itp. Wszystkie te działania są wyrazem życia według cnót. Jednak coraz częściej zauważa się, że młodzi ludzie na pierwszym miejscu stawiają pieniądze, sukces czy dobrobyt. Zadaniem szkolnej katechezy powinno być zatem zachęcenie uczniów do kierowania się wartościami, które są ponadczasowe, zawsze aktualne. W nauce Kościoła wartości te wyróżnione są jako cnoty boskie (teologalne) oraz kardynalne. *Katechizm Kościoła katolickiego* stwierdza: „Cztery cnoty odgrywają kluczową rolę i dlatego nazywa się je cnotami »kardynalnymi«; wszystkie inne grupują się wokół nich. Są nimi: roztropność, sprawiedliwość, męstwo i umiarkowanie”⁴⁶⁴. Natomiast cnoty teologalne (boskie) „[...] kształtują, pobudzają i charakteryzują działanie moralne chrześcijanina. Kształtują one i ożywiają wszystkie cnoty moralne. Są wszczepione przez Boga w dusze wiernych, by uzdolnić ich do działania jako dzieci Boże i do zasługiwania na życie wieczne. Stanowią one rękojmię obecności i działania Ducha Świętego we władzach człowieka. Są trzy cnoty teologalne: wiara, nadzieja i miłość”⁴⁶⁵. Przygotowując się do sakramentu przyjęcia Pierwszej Komunii Świętej, uczeń

⁴⁶² Por. Z. Krótki, *Grzech i cnota w dawnych polskich jednostkach leksykalnych*, w: *Linguarum Silva*, t. 1, Katowice 2012, s. 70.

⁴⁶³ Zob. pojęcia „cnotliwość”, „cnota”, w: A.S. Krasiński, *Słownik synonimów polskich*, Kraków 1885.

⁴⁶⁴ KKK 1805.

⁴⁶⁵ KKK 1813.

odpytywany jest z trzech cnót boskich. Wydaje się, że „wiara, nadzieja i miłość” to najprostsze do nauki sformułowanie, a paradoksalnie najtrudniejsze do wprowadzenia w życie. Chociaż w teorii niejeden katolik jest świadomy, że to właśnie tymi cnotami powinien kierować się w codziennym postępowaniu.

W wyniku analizy *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* do nauczania religii w klasach licealnych zauważa się, iż zagadnienie cnót Boskich i kardynalnych zaproponowano omówić w ramach zadania: „formacja moralna”. Celem katechety jest tu „doprowadzenie do odkrycia przez ucznia godności człowieka i powołania, którym obdarzył go Bóg; prowadzenie do odkrycia własnego powołania życiowego; przygotowanie do podejmowania samodzielnych decyzji w oparciu o motywację chrześcijańską, wypływającą z faktu przyjęcia chrztu i bierzmowania; integrowanie orędzia chrześcijańskiego z ludzkim doświadczeniem codzienności; ukazanie życia chrześcijanina jako drogi ku doskonałości (świętości); pogłębianie znajomości etyki małżeńskiej i rodzinnej”⁴⁶⁶. Poprzez przekazywanie treści omawiających m.in. zagadnienie godności osoby, wartości prawdy w życiu osoby i społeczności, powołania chrześcijańskiego, realizacji powołania w Kościele, ale także wiadomości poruszających kwestie teologicznego rozróżnienia grzechów czy moralności uczeń wskazuje praktyczne możliwości nabywania cnót, analizuje relacje pomiędzy cnotami Boskimi a cnotami kardynalnymi⁴⁶⁷, a także hierarchizuje nabywane przez chrześcijanina cnoty, ze szczególnym uwzględnieniem miłości⁴⁶⁸.

Jeśli chodzi o *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, omówienie problematyki cnót Boskich i kardynalnych przewidziano na etapie klasy II liceum w ramach katechez działu „Królestwo Boże w was jest”. Za pomocą treści poruszających zagadnienia moralności, hierarchii wartości, samowychowania czy pracy nad charakterem, jak również problematyki odnoszącej się do pozycji wierzącego wobec świata, katechizowany powinien umieć wskazać praktyczne możliwości nabywania cnót, analizować relacje pomiędzy cnotami Bożymi a kardynalnymi, jak również umieścić w hierarchii wartości nabywane przez chrześcijanina cnoty, szczególnie uwzględniając rolę miłości⁴⁶⁹.

⁴⁶⁶ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa...*, dz. cyt., s. 75.

⁴⁶⁷ Nie obowiązuje w programie nauczania religii w zasadniczych szkołach zawodowych.

⁴⁶⁸ Nie obowiązuje w programie nauczania religii w zasadniczych szkołach zawodowych.

⁴⁶⁹ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii...*, dz. cyt., s. 155-156.

W katechizmie Pietra Gasparriego można odnaleźć definicję cnoty teologicznej, która podkreśla, że jest to cnota, „której przedmiotem bezpośrednim jest Bóg jako cel nadprzyrodzony i która człowieka wprost kieruje do Niego”⁴⁷⁰. Według niego człowiek uzyskuje te cnoty od Boga, który wlewa je razem z łaską uświęcającą w czasie dostąpienia usprawiedliwienia przez odpuszczenie grzechów albo na chrzcie, albo przez akt żalu z pragnieniem sakramentu⁴⁷¹.

Katechizm Kościoła katolickiego, opisując poszczególne cnoty teologiczne, zwraca uwagę, iż:

– Wiara to cnota, dzięki której wierzymy w Boga i we wszystko to, co On nam powiedział i objawił, a także w co Kościół święty zaleca nam wierzyć, gdyż Bóg jest samą prawdą. Przez wiarę człowiek całkowicie zawiera się Bogu⁴⁷².

– Nadzieja to cnota, poprzez którą oczekuje się szczęścia w królestwie niebieskim oraz życiu wiecznym. Poprzez zaufanie w obietnice Chrystusa, wynikające także ze świadomości ułomności ludzkich sił, ale także pomocy łaski Ducha Świętego chrześcijanin pokłada nadzieję w Bogu⁴⁷³.

– Miłość jest cnotą, dzięki której miłujemy Boga przede wszystkim dla Niego samego, a bliźniego jak siebie samego, również ze względu na miłość Boga⁴⁷⁴.

Cnoty kardynalne również pomagają właściwie postępować w różnych aspektach naszego życia, np. okazywać umiarkowanie względem przyjemności, wykazywać się męstwem wobec różnych wyzwań, być sprawiedliwym względem innych oraz roztropnym w kwestiach prawdy i dobra.

Analizując podręczniki do katechezy z serii *Z Bogiem na ludzkich drogach*, zauważa się, iż naukę o cnotach boskich oraz kardynalnych przekazuje katecheza w klasie II, w podręczniku *Świadczyć o Jezusie w świecie*, w dziale „Królestwo Boże w was jest”, która nosi tytuł „Cnoty – trwanie w Królestwie Bożym”⁴⁷⁵. Podczas jej realizacji wyjaśnione są pojęcia „cnota” i „wada moralna”, a także wyróżnione i szczegółowo wyjaśnione za pomocą definicji *Katechizmu Kościoła katolickiego* oraz *Katechizmu dla młodych: Youcat*: cnoty boskie i kardynalne. Według przytoczonych definicji:

⁴⁷⁰ P. Gasparri, *Katechizm katolicki*, 508, <https://www.piusx.org.pl/katechizm/10#c1> (dostęp: 9.02.2023).

⁴⁷¹ Por. tamże, 510-512.

⁴⁷² Por. KKK 1814.

⁴⁷³ Por. KKK 1817.

⁴⁷⁴ Por. KKK 1822.

⁴⁷⁵ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 90.

– Roztropność to cnota, która steruje pozostałymi cnotami, gdyż dzięki niej możliwe jest poznanie tego, co właściwe. Dzięki roztropności możliwe jest sprawiedliwe, odważne oraz adekwatne angażowanie się w czynienie dobra⁴⁷⁶.

– Sprawiedliwość oznacza cnotę, według której postępuje się zgodnie z zasadą, by oddać Bogu oraz drugiemu człowiekowi to, co mu się należy. Dzięki cnocie sprawiedliwości zachowana jest równowaga w życiu⁴⁷⁷.

– Umiarkowanie to cnota moralna, która pozwala kontrolować dążenie do przyjemności i zapewnia równowagę w korzystaniu z dóbr stworzonych; daje woli kontrolę nad popędami i utrzymuje pragnienia w granicach uczciwości; osoba umiarkowana kieruje swoje pragnienia zmysłowe ku dobru, zachowując zdrowy rozsądek⁴⁷⁸.

– Męstwo oznacza cnotę moralną, zapewniającą wytrwałość w przeciwnościach, a także mobilizującą do konsekwencji w dążeniu do dobra. Umacnia ona decyzję oparcia się pokusom i pokonywania przeszkód w życiu moralnym. Cnota ta pomaga przezwyciężyć strach, nawet strach przed śmiercią, oprzeć się próbom i prześladowaniom, a co więcej uzdalnia do poświęcenia i oddania życia w obronie słusznej sprawy⁴⁷⁹.

Katecheza skłania ucznia do refleksji pytaniem: „Co to znaczy być dobrym człowiekiem?” oraz „W jaki sposób możemy zdobywać omawiane cnoty kardynalne i boskie?”. Na jej zakończenie przytoczony jest fragment *Listu do Koryntian* (1Kor 13, 4-8, 12-13), który podkreśla, że najważniejszą ze wszystkich cnót jest miłość⁴⁸⁰.

Pomimo faktu, iż problematyka cnót boskich oraz kardynalnych omawiana jest głównie w opisanej wyżej katechezie, to w podręcznikach znajdują się lekcje, które pośrednio wskazują na poszczególne cnoty. Przykładem są tu przede wszystkim katechezy zamieszczone w podręczniku dla klasy III *Świadczyć o Jezusie w rodzinie*, można uznać, że w całości poświęcony jest on ukazaniu wartości miłości w rodzinie. Katechezy, które szczegółowo omawiają miłość, to lekcje umieszczone w dziale I „Ty ścieżkę życia mi ukażesz”. Należy do nich m.in. lekcja pt. „Człowiek stworzony do miłości” – ukazana została tu miłość w kontekście podobieństwa człowieka do Boga, ale także jako główne powołanie człowieka, dzięki czemu pragnie on kierować się miłością w codziennym życiu i postępować zgodnie z Bożą miłością⁴⁸¹.

⁴⁷⁶ Por. *Katechizm Kościoła katolickiego dla młodych...*, dz. cyt., 301.

⁴⁷⁷ Por. tamże, 302.

⁴⁷⁸ Por. KKK 1809.

⁴⁷⁹ Por. KKK 1808.

⁴⁸⁰ *Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 90-92.

⁴⁸¹ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 10-12.

Innym przykładem katechezy o cnocie miłości jest lekcja pt. „Rodzaje miłości”. Poprzez udział w niej katechizowany otrzymuje wiadomości omawiające różne rodzaje miłości oraz przyjaźni, która również jest jej wyrazem. Poprzez poznane zagadnienia uczeń poznaje modele miłości, wobec czego powinien umieć podać różnice między przyjaźnią a miłością⁴⁸².

Kolejną katechezą, ukazującą wartość najważniejszej cnoty, jest katecheza pt. „Kochać siebie i innych”, w której, z jednej strony ukazana jest dojrzała miłość do siebie samego i innych ludzi, a z drugiej została opisana postawa przeciwna miłości – egoizm. Poprzez poznane treści odbiorca powinien wiedzieć, na czym polega dojrzała miłość do siebie samego i innych, umieć odróżnić dojrzałą miłość do siebie od egoizmu, kierować się w życiu przykazaniami miłości⁴⁸³.

Z kolei katecheza „Dorastanie do miłości” omawia fazy dorastania do miłości, ale także ukazuje miłość jako odpowiedzialność. Dzięki poznany zagadnieniom uczeń powinien wiedzieć, że miłość podlega rozwojowi, a dojrzała miłość opiera się na trzech filarach, którymi są: poznanie, pragnienie dobra dla drugiej osoby, decyzja o wyborze konkretnej osoby, ale także rozumieć, że każda miłość wymaga postawy odpowiedzialności⁴⁸⁴.

Jeszcze jednym przykładem katechezy omawiającej wartość miłości jest lekcja pt. „Czy można żyć bez miłości?”. Katecheza ta ukazuje cnotę miłości jako fundament życia człowieka, zwracając przy tym uwagę, że jej brak stanowi poważną przeszkodę dla rozwoju każdego człowieka. Katecheza skłania do refleksji poprzez postawione pytania, które mogą stanowić pomoc w rozeznaniu własnej gotowości do dojrzałej miłości wobec drugiej osoby: „Czy jestem cierpliwy? Czy jestem łaskawy? Czy nie zazdroszczę? Czy nie szukam poklasku? Czy nie unoszę się pychą? Czy nie dopuszczam się bezwstydu? Czy nie szukam swego?”⁴⁸⁵

Katecheza szkolna zwraca uwagę, że cnoty są bardzo ważne w życiu człowieka. Mimo iż nowoczesność pojęcie cnoty często ogranicza jedynie do teorii wychowania, to katecheza szkolna ukazuje praktyczne ich zastosowanie na każdym etapie życia. Musi ona sprostać zadaniu, by znaczenie cnót nie zanikło we współczesnym szkolnym nauczaniu, ale nabierało nadrzędnego znaczenia zarówno w kwestiach duchowych, moralnych

⁴⁸² Tamże, s. 13-15.

⁴⁸³ Tamże, s. 16-18.

⁴⁸⁴ Tamże, s. 19-21.

⁴⁸⁵ Tamże, s. 22-23.

i kulturowych. Wydaje się, że aktualne w tym miejscu będą słowa papieża Benedykta XVI, które można odnieść do misji niesienia światu wartości wypływającej z nauki omówionych cnót: „Być może musimy się rozstać z ideą Kościoła skupiającego całe narody. Możliwe, że stoimy na progu nowej, zmieniającej wszystko epoki w dziejach Kościoła, w której chrześcijaństwo znów będzie jak ziarno gorczycy, a jego wyznawcy skupiać się będą w niewielkich grupach, pozornie niemających większego znaczenia, które jednak z całą mocą będą występować przeciw złu i wnosić dobro w świat”⁴⁸⁶.

1.3.4. Przykazania kościelne

Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce omawianie treści związanych z przykazaniami kościelnymi przewiduje w ramach zadania katechezy: *wychowanie do życia wspólnotowego*, gdzie katecheta przekazuje wiedzę poprzez *przedstawienie Kościoła jako prasałametu zbawczo działającego Ducha Świętego*. Problematyka omawiana w zakresie zadania przedstawia wiadomości dotyczące misterium Kościoła, ukazuje zasady, na podstawie których Kościół realizuje misję Chrystusową, a także przedstawia wartość dziedzictwa chrześcijańskiego. Ponadto omawia ruchy religijne i ich znaczenie w Kościele oraz opisuje zakres zaangażowania Kościoła w rozwiązywanie aktualnych problemów świata. Wobec przekazywanych treści uczeń powinien umieć uzasadnić poszczególne przykazania kościelne⁴⁸⁷, odnosząc się także do biblijnych cytatów⁴⁸⁸.

Biorąc pod uwagę *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach*, zauważa się, iż omówienie znaczenia przykazań kościelnych przewidziano w klasie II w ramach działu IV „Ku nowym niebiosom i nowej ziemi”. Jego celem jest pogłębienie prawd związanych z eschatologią oraz uzdolnienie do dostrzegania wartości orędzia chrześcijańskiego dla świata. Poprzez przekazane treści uczeń powinien umieć uzasadnić na podstawie biblijnych cytatów znaczenie poszczególnych przykazań kościelnych⁴⁸⁹.

⁴⁸⁶ J. Ratzinger, *Sól ziemi. Chrześcijaństwo i Kościół katolicki na przełomie tysiącleci*, Kraków 1998. s. 13.

⁴⁸⁷ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa...*, dz. cyt., s. 76.

⁴⁸⁸ Nie obowiązuje w programie nauczania religii w zasadniczych szkołach zawodowych.

⁴⁸⁹ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii...*, dz. cyt., s. 157.

Analizując podręczniki dla liceum z serii *Z Bogiem na ludzkich drogach* pod redakcją Mariana Zająca, można zauważyć, że zagadnienie pięciu przykazań kościelnych omówione jest w klasie I, w podręczniku *Świadczyć o Jezusie w Kościele*, w ramach katechezy „Ja w Kościele”⁴⁹⁰. Na lekcji przypomniana jest treść przykazań kościelnych, z podkreśleniem ich znaczenia.

Szerzej treść przykazań omówiona jest w klasie II, w podręczniku *Świadczyć o Jezusie w rodzinie*, podczas katechezy „Droga ku nowym niebiosom i nowej ziemi” w dziale IV „Ku nowym niebiosom i nowej ziemi”⁴⁹¹. Lekcja omawia treść przykazań, dzięki temu uczeń powinien znać przykazania kościelne i rozumieć, że ich przestrzeganie pomaga osobie wierzącej osiągnąć życie wieczne⁴⁹².

W powyższym rozdziale zostały syntetycznie przybliżone wartości religijno-moralne w treściach programowych. Analizowane były: *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* oraz podręczniki do religii obowiązujące w klasach licealnych.

Przedmiotem dokonanych analiz były w pierwszej kolejności prawdy wiary katolickiej, które wyrażane są poprzez postawy wobec Boga w Trójcy Świętej Jedyne, Jezusa Chrystusa i Ducha Świętego. Badaniom zostały poddane zagadnienia dotyczące postaw wobec Kościoła jako wspólnoty wierzących czy też wobec roli Maryi w odniesieniu do Jej udziału w historii zbawienia. Następnie ukazano kwestię katolickiej liturgii i modlitwy. Opisano tu istotę liturgii, sakramentów, a także znaczenie modlitwy. Kolejno omówione zostały katolickie zasady moralne, a co za tym idzie: koncepcja sumienia i grzechu, geneza i przesłanie *Dekalogu*, cnoty boskie i kardynalne, a także przykazania kościelne. W czasie omawiania poszczególnych zagadnień zwrócono uwagę na przekazywane treści i założenia, które stanowią o edukacji religijnej w szkołach młodzieży w archidiecezji przemyskiej.

⁴⁹⁰ *Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 16.

⁴⁹¹ *Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych...*, dz. cyt., s. 164.

⁴⁹² Tamże, s. 164-166.

Rozdział II

Metodologia badań i charakterystyka środowiska badawczego

Po ukazaniu wartości religijno-moralnych, zawartych w głównych treściach programowych nauczania religii, tj. *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce, Programu nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* oraz podręczników obowiązujących w klasach licealnych, w niniejszym rozdziale tej dysertacji zostanie ukazana metodologia badań własnych. Zaprezentowane będzie znaczenie badań empirycznych w teologii pastoralnej i katechetyce, zostanie omówiony kwestionariusz ankiety oraz dobór próby badawczej. Przedstawiona zostanie również charakterystyka środowiska badawczego poprzez ukazanie historycznych dziejów archidiecezji przemyskiej, jej położenia oraz struktury. Ponadto znajdzie się tu opis życia sakramentalnego archidiecezji przemyskiej oraz aktualne dane w zakresie nauczania katechezy w szkole.

2.1. Znaczenie badań empirycznych w teologii pastoralnej i katechetyce

Teologia pastoralna to nauka, której celem jest tworzenie modeli działania zbawczego, adekwatnych do aktualnych uwarunkowań społeczno-kulturowych, dotyczących zarówno indywidualnego chrześcijanina, jak i konkretnych grup wiernych Kościoła¹. Dyscypliny teologiczne dzieli się na historyczne, systematyczne oraz praktyczne; teologia pastoralna należy do ostatnich z nich, dlatego też często nazywana jest „teologią praktyczną”².

Adhortacja apostolska *Pastores dabo vobis* określa teologię pastoralną jako „naukową refleksję o codziennym wzrastaniu Kościoła, w mocy Ducha Świętego, w kontekście historii; a więc o Kościele jako powszechnym sakramencie zbawienia, jako znaku i żywym narzędziu zbawienia Jezusa Chrystusa, działającym przez słowo, sakramenty i posługę miłości”³. Dokumenty te zwracają uwagę, że teologia pastoralna „[...] nie jest tylko umiejętnością, zespołem wskazań, doświadczeń i metod. Ma status pełnoprawnej dyscypliny teologicznej, ponieważ czerpie z wiary zasady i kryteriów działalności

¹ W. Przygoda, *Paradygmaty metodologiczne we współczesnej teologii pastoralnej*, „Teologia Praktyczna” 2009, nr 10, s. 31.

² Tamże.

³ Jan Paweł II, *Adhortacja apostolska „Pastores dabo vobis”*, OsRomPol 13(1992), nr 3-4, s. 44.

duszpasterskiej Kościoła w historii [...]. Wśród tych zasad i kryteriów szczególnie ważne miejsce zajmuje ewangeliczne rozeznanie sytuacji społeczno-kulturalnej i kościelnej, w której prowadzona jest działalność duszpasterska”⁴.

Władysław Piwowarski określa teologię pastoralną jako „naukę zmierzającą za pomocą teologiczno-socjologicznej analizy konkretnej terażniejszej sytuacji Kościoła do wypracowania aktualnych modeli teologicznych oraz odpowiadających im imperatywów i programów działania, według których Kościół w tej konkretnej, terażniejszej sytuacji aktualizuje własną istotę, wypełniając misję pośrednictwa zbawczego”⁵.

Terminu „teologia praktyczna” używa się również w celu określenia kilku dyscyplin teologicznych, zajmujących się zbawczą działalnością Kościoła, należą do nich: dydaktyka pastoralna, katechetyka, homiletyka, liturgika, misjologia oraz teologia pastoralna⁶. Ich zadaniem jest również refleksja teologiczna nad sposobem realizacji podstawowych funkcji Kościoła⁷. W Polsce najczęściej stosuje się termin „teologia pastoralna”, jednak – jak pisze Ryszard Kamiński – „nazwa ta kojarzy się z działalnością hierarchii kościelnej, a nie całego ludu Bożego, dlatego zasadne wydaje się stopniowe zastępowanie tej nazwy terminem »teologia praktyczna«, jako bardziej adekwatnym do posoborowego rozumienia podmiotu działalności zbawczej Kościoła”⁸.

Przedmiotem teologii pastoralnej jest zbawcza działalność Kościoła, która obejmuje różnorodne formy realizowania głównych funkcji Kościoła. Celem ich jest doprowadzenie człowieka do spotkania z Bogiem, który jest Miłością i pragnie dobra wszystkim ludzi⁹. Ścisłej rzecz ujmując, teologia praktyczna zajmuje się zarówno życiem nadprzyrodzonym, jak i naturalnym ludzi Kościoła, działalnością eklezjalną *ad intra* oraz *ad extra*, zadaniami pastoralnymi zarówno hierarchii Kościoła oraz osób konsekrowanych, jak i laikatu¹⁰.

Metody, którymi posługuje się teologia pastoralna, zależą od źródeł – należy je zbadać, tzn. stosowane metody dedukcyjne (typowe dla nauk teologicznych) badają różnorodne formy Objawienia Bożego oraz dokumenty *Magisterium Ecclesiae*, natomiast w celu zbadania doświadczeń chrześcijan czy też grup religijnych wykorzystuje się metody indukcyjne (typowe dla nauk społecznych). Wszystkie metody mają na celu udoskonalanie duszpasterstwa w aktualnym kontekście historycznym oraz społeczno-kulturowym, wobec tego teologia

⁴ Tamże.

⁵ Cyt. za: R. Kamiński, *Teologia pastoralna. Istota i zadania*, „Studia Pastoralne” 2005, nr 1, s. 13.

⁶ Tamże, s. 10.

⁷ Por. W. Przygoda, *Paradygmaty metodologiczne...*, dz. cyt., s. 32.

⁸ R. Kamiński, *Teologia pastoralna...*, dz. cyt., s. 11.

⁹ W. Przygoda, *Paradygmaty metodologiczne...*, dz. cyt., s. 32.

¹⁰ Tamże.

pastoralna niejako zmuszona jest korzystać z wielorakich metod badawczych także pozateologicznych dyscyplin naukowych, a przede wszystkim z psychologii, socjologii, pedagogiki, historii i etnologii. Umiejętność właściwego doboru metod gwarantuje rzetelne przeprowadzenie badań oraz poprawną realizację obranego celu badawczego¹¹.

Sobór Watykański II postuluje, iż „w duszpasterstwie należy uznać i stosować w dostatecznej mierze nie tylko zasady teologiczne, lecz także zdobycze nauk świeckich, zwłaszcza psychologii i socjologii tak, aby prowadzić wiernych do czystszej i dojrzałego życia wiary”¹². Teologia pastoralna w celu naukowej analizy działalności Kościoła korzysta z kilku paradygmatów właściwych tej dyscyplinie.

Paradygmat kard. Josefa Cardijna (widzieć – ocenić – działać)

Paradygmat ten jest popularny na Zachodzie, jego założenie stanowi triada: widzieć, ocenić, działać. Zgodnie z jego zasadą należy po pierwsze: poprawnie rozpoznać analizowane zjawisko, a następnie dokonać oceny tego zjawiska w odniesieniu do kryteriów teologicznych w celu wyprowadzenia wniosków pastoralnych koniecznych dla współczesnej działalności zbawczej Kościoła¹³.

Charakterystyczny dla omawianego paradygmatu jest **element kairolologiczny**, który w celu obiektywnego rozpoznania badanego zjawiska, wydarzenia, sytuacji społeczno-kulturowej, mających związek z działalnością duszpasterską, obliguje badacza do skorzystania z wyników badań empirycznych¹⁴. Sobór Watykański II określa ten proces jako „odczytywanie znaków czasu”, zaznaczając, iż „Kościół zawsze ma obowiązek badać znaki czasów i wyjaśniać je w świetle *Ewangelii*, tak aby mógł w sposób dostosowany do mentalności każdego pokolenia odpowiadać ludziom na ich odwieczne pytania dotyczące sensu życia obecnego i przyszłego oraz wzajemnego ich stosunku do siebie”¹⁵.

Znaki czasu w świetle badań naukowych to „zjawiska, wydarzenia i procesy, w których przejawia się działanie Ducha Świętego, ingerującego w dzieje ludzkości przez pobudzanie i oświecanie ludzkich serc, które wymagają konfrontacji z nauką ewangeliczną i zaangażowania chrześcijan”¹⁶.

¹¹ Tamże, s. 33.

¹² *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”*, 62.

¹³ W. Przygoda, *Paradygmaty metodologiczne...*, dz. cyt., s. 33-34, za: B. Mierzwiński, *Teologia pastoralna czy teologia praktyczna. Spór o nazwę czy koncepcję?*, „Ateneum Kapłańskie” 144(2005), nr 576, s. 230-231.

¹⁴ W. Przygoda, *Paradygmaty metodologiczne...*, dz. cyt., s. 34.

¹⁵ *Konstytucja duszpasterska o Kościele...*, dz. cyt., 4.

¹⁶ S. Bielecki, *Znaki czasu*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin 2006, s. 923-926, cyt. za: W. Przygoda, *Paradygmaty metodologiczne...*, dz. cyt., s. 35.

Paradygmat trzech etapów analizy teologicznopastoralnej

Według Graziosa Cerianiego głównym założeniem omawianego paradygmatu jest twierdzenie, iż zasada objawiona jest przesłanką większą, informacje zaś zaczerpnięte z innych dyscyplin naukowych (np. socjologia, psychologia, pedagogika) stanowią przesłankę mniejszą, przy czym wnioskiem badawczym są aktualne postulaty dotyczące konkretnej działalności duszpasterskiej¹⁷. Paradygmat ten w Polsce został upowszechniony przez Władysława Piwowarskiego oraz Ryszarda Kamińskiego, ponadto jest on często stosowany w środowisku naukowym Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II. Zdaniem R. Kamińskiego paradygmat ten realizuje się w trzech etapach:

Etap pierwszy – zwany **eklezjologicznym lub kryteriologicznym** – to „naukowa refleksja nad istotą Kościoła i całością jego życia, nad podmiotami zbawczej działalności, funkcjami, strukturami i uwarunkowaniami jego urzeczywistniania się w teraźniejszości”¹⁸. Na tym etapie badawczym głównie bazuje się na poszukiwaniu stosownych zasad dla działalności Kościoła, korzystając w pierwszej kolejności z metody dedukcyjnej. Podstawą wszelkich poczynań badawczych jest tutaj Objawienie Boże, przekazywane także w nauczaniu Kościoła współczesnego i właśnie w odwołaniu do tych źródeł określane są podstawy do rozważań nad dynamiką Kościoła¹⁹.

Etap drugi – **kairologiczny lub socjologiczny** – to analiza teologiczno-historyczna i teologiczno-socjologiczna lub psychologiczna teraźniejszej sytuacji Kościoła, w której realizuje on swoją zbawczą misję. Stosuje się tu metody właściwe dyscyplinom empirycznym²⁰. Analizując sytuację Kościoła w konkretnym okresie historycznym, w kontekście teologicznych kryteriów, można nakreślić imperatywy działania, stosowne do warunków miejsca i czasu w celu zapewnienia samorealizacji Kościoła zgodnej z własną istotą i zamierzonymi planami Boga, inaczej: możemy więc na tym etapie ocenić adekwatność działań Kościoła do sytuacji, miejsca i czasu²¹.

Etap trzeci – **prakseologiczny lub strategiczny** – tutaj ustalane są wnioski i postulaty duszpasterskie, a także aktualne modele, zasady i dyrektywy, odpowiednie do działań pastoralnych Kościoła w teraźniejszości i przyszłości²². Sporządzone na tym etapie

¹⁷ Tenże, *Paradygmaty metodologiczne...*, dz. cyt., s. 36.

¹⁸ A. Przybecki, *Pojęcie modelu duszpasterstwa w teologii pastoralnej*, „Teologia Praktyczna” 2008, t. 9, s. 129.

¹⁹ Tamże.

²⁰ W. Przygoda, *Paradygmaty metodologiczne...*, dz. cyt., s. 36.

²¹ A. Przybecki, *Pojęcie modelu duszpasterstwa...*, dz. cyt., s. 129-130.

²² W. Przygoda, *Paradygmaty metodologiczne...*, dz. cyt., s. 37.

zasady i postulaty, modele oraz koncepcje formułowane są za pomocą różnych metod badawczych, głównie analizy i syntezy, jak również przy użyciu metody porównawczej²³.

Paradygmat trzech etapów analizy teologiczno-pastoralnej przyczynia się więc do wypracowania aktualnych modeli pastoralnych, przy czym model to konkretnie wypracowany plan lub przykład działania charakteryzujący się graficznym lub opisowym odwzorowaniem całości lub części rzeczywistości zbawczej Kościoła, mający na celu ułatwienie analizy teraźniejszej i planowanie działalności pastoralnej w przyszłości²⁴. Modele pastoralne pełnią istotną rolę w rozwoju teologii pastoralnej, a także w formacji pastoralnej duchowieństwa oraz katolików świeckich, dzięki temu Kościół ma możliwość opracowywania aktualnych planów i programów działalności duszpasterskiej, a co za tym idzie: skutecznego wypełniania swojego posłannictwa w nowych, dynamicznie zmieniających się uwarunkowaniach społeczno-kulturowych²⁵.

Paradygmat analizy prakseologicznej działalności duszpasterskiej

Współpraca prakseologii oraz teologii pastoralnej niejako uskutecznia działania duszpasterskie Kościoła, gdyż – jak się okazuje – wkład analizy prakseologicznej przyczynia się do wprowadzenia zasad sprawnej organizacji we wszelkie działania pastoralne²⁶.

Paradygmat analizy prakseologicznej działalności duszpasterskiej odnosi się do ogólnej teorii działania, analizując jego poszczególne elementy, tj. cel działania, jego przedmiot, podmiot (środowisko), metody, środki, a także uwarunkowania historyczne, społeczne i kulturowe. Ponadto wszystkie te elementy mogą być rozpatrywane w kontekście do indywidualnego podmiotu (np. biskup, proboszcz, katecheta), konkretnej grupy religijnej (np. ministranci, grupa oazowa), jak również środowiska (np. szkoła, rodzina, młodzież, parafia), mając na uwadze miejsce i czas²⁷.

Metody wykorzystywane podczas analizy prakseologicznej działalności duszpasterskiej to różnorodne metody szczegółowe, uzależnione głównie od przedmiotu badań oraz uwzględnienia potrzebnych danych. Zatem badacz ma możliwość skorzystania z zastanych wyników badań, stosując zarówno metodę dedukcji, analizy wtórnej badań nauk empirycznych (np. socjologii lub psychologii), jak również przeprowadzenia własnych badań empirycznych za pomocą metod szczegółowych nauk społecznych, a następnie

²³ A. Przybecki, *Pojęcie modelu duszpasterstwa...*, dz. cyt., s. 130.

²⁴ Tamże, s. 133.

²⁵ W. Przygoda, *Paradygmaty metodologiczne...*, dz. cyt., s. 38-39.

²⁶ Tamże, s. 39.

²⁷ Tamże, s. 41.

poddania ich teologicznej analizie, która z kolei winna stanowić dla teologa punkt wyjścia do ich duszpasterskich interpretacji²⁸.

Charakterystyczny dla omawianego paradygmatu jest proces postępowania badawczego, który swój początek ma w wypracowaniu modelu normatywnego konkretnej formy działalności zbawczej, a poprzez badania empiryczne konstruuje model, który może być realizowany w konkretnym miejscu i czasie owej działalności, prowadzi do wniosków mających na celu udoskonalenie tej działalności zbawczej w dalszej perspektywie²⁹.

Omówione paradygmaty zdecydowanie wskazują, iż teologia pastoralna należy do praktycznych dyscyplin teologicznych, która korzysta przy tym z osiągnięć nauk historycznych oraz systematycznych, co skutkuje rzetelnością prowadzonego postępowania badawczego oraz możliwością zastosowania jego wniosków w praktyce.

Integralną częścią teologii pastoralnej jest katechetyka. Upřednio była ona definiowana jako nauka pedagogiczna³⁰. Obecnie rozumiana jako subdyscyplina teologii pastoralnej lub też jako autonomiczna i interdyscyplinarna nauka teologiczna, wobec czego pozostaje w ścisłej relacji z jej naukami pomocniczymi: pedagogiką, socjologią i psychologią.

Według Franciszka Blachnickiego katechetyka to „nauka o katechumenacie jako funkcji Kościoła, zmierzającej do jego urzeczywistnienia się w katechumenach, czyli niedojrzałych w wierze, przez katechezę, inicjację liturgiczną i wdrażanie do życia wiary (przedmiot materialny) z uwzględnieniem uwarunkowań wynikających z aktualnej sytuacji Kościoła (przedmiot formalny)”³¹. Z kolei Mieczysław Majewski zaznacza, iż „katechetyka jest autonomiczną nauką praktyczną, która korzystając z osiągnięć nauk teologicznych, jak i antropologicznych, zajmuje się urzeczywistnianiem się Kościoła w zakresie formacji wiary osób i wspólnot”³².

Katechetyka ściśle wiąże się z katechezą Kościoła. Jak zauważa Piotr Tomasik: „Rozumienie katechetyki zależy od tego, jak najogólniej pojmuje się katechezę. To ogólne pojęcie ma duże znaczenie dla praktyki katechetycznej, jednocześnie wyznacza ono granice terytorium, na którym może poruszać się katechetyk w swoich poszukiwaniach naukowych”³³.

²⁸ Tamże, s. 41-42.

²⁹ Tamże, s. 43.

³⁰ Por. P. Tomasik, *Kwestie fundamentalne metodologii katechetyki*, „Studia Katechetyczne” 2013, nr 9, s. 74-76.

³¹ F. Blachnicki, *Katechetyka fundamentalna. Skrypt dla studentów KUL*, Lublin 1970, s. 24-25.

³² M. Majewski, *Zagadnienia metodologiczne katechetyki*, Kraków 1988, s. 91.

³³ P. Tomasik, *Kluczowe pojęcia katechetyki fundamentalnej*, w: *Katechetyka i katecheza u progu XXI wieku*, red. A. Kiciński, Poznań 2007, s. 30.

Zadaniem katechetyki jest badanie jakościowe i ilościowe rzeczywistości katechetycznej, którą są: osoba katechety i katechizowanego, treść i metoda, kontekst społeczny i religijny, a także planowanie modeli i projektów katechetycznych oraz ich weryfikacja³⁴. Najczęściej stosowany podział katechetyki uwzględnia:

- katechetykę fundamentalną – jej istotę stanowią zagadnienia metodologiczne, za pomocą których można określić sens katechezy w odniesieniu do podstaw teologicznych, filozoficznych i antropologicznych, a także wyznaczyć cele i zasady katechezy, analizować środowiska, w jakich się ona dokonuje, oraz dokumenty katechetyczne czy też konstruować rozwiązania koncepcyjne;
- historię katechezy – jej zadaniami są: opis oraz ocena konkretnych koncepcji katechezy w określonym kontekście historycznym;
- katechetykę materialną – jej celem jest dobór i porządkowanie treści katechezy;
- katechetykę formalną (metodykę) – problematykę stanowi tu analiza metod i środków stosowanych na katechezie;
- katechetykę szczegółową – zajmuje się ona badaniem adresatów katechezy, odwołując się do najnowszych osiągnięć dyscyplin pomocniczych³⁵.

Prowadząc badania w dziedzinie katechetyki, należy uwzględnić trzy zasadnicze aspekty: fenomenologiczny, hermeneutyczny i prakseologiczny³⁶. Dlatego też badania te powinny „wychodzić od opisu zjawisk, następnie koncentrować się na ich możliwie wszechstronnej interpretacji oraz ocenie, a kończyć projektowaniem i realizacją”³⁷. Wiąże się to z możliwością stosowania na różnych etapach badań metod właściwych zarówno dla teologii, jak i pedagogiki. Mieczysław Majewski rozróżnia metody teoretyczne (metody: genetyczna, analizy, syntezy, porównawcza) i empiryczne (obserwacja, wywiad oraz ankieta)³⁸.

2.2. Kwestionariusz ankiety i dobór próby badawczej

Dla potrzeb niniejszej pracy zastosowano technikę ankiety audytoryjnej, którą przeprowadza się zwykle w miejscu pracy lub nauki osób badanych (np. szkoła), a także w miejscu zamieszkania (np. internat, dom dziecka). Zastosowanie tego narzędzia

³⁴ M. Mendyk, *Katechetyka jako nauka*, w: *Wokół katechezy posoborowej*, red. R. Chałupniak i in., Opole 2004, s. 142.

³⁵ Por. P. Tomasiak, *Kluczowe pojęcia katechetyki...*, dz. cyt., s. 31.

³⁶ M. Majewski, *Katechetyka – kierunki, teorie*, EK, t. 8, red. T. Migut, kol. 1024.

³⁷ M. Mendyk, *Katechetyka jako nauka...*, dz. cyt., s. 141, cyt. za: P. Tomasiak, *Kwestie fundamentalne...*, dz. cyt., s. 87.

³⁸ M. Majewski, *Metodologia katechetyki w teorii i praktyce*, Kraków 1998, s. 127n.

badawczego wiąże się z bezpośrednim rozprawdzeniem go przez ankietera wśród specjalnie dobranych osób badanych³⁹. Władysław Zaczyński zauważa, iż „ankieta jest dobrym sposobem poznania tego, co ludzie myślą, jak oceniają, i wreszcie, jak postępują lub jak zamierzają działać”⁴⁰.

Ankieta jako narzędzie badawcze posiada wiele zalet, m.in.: szybkie tempo gromadzenia danych, a przy tym możliwość dotarcia do szerokiego kręgu osób w krótkim czasie, możliwość przebadania większej zbiorowości ludzi, dość szybkie opracowanie danych poprzez standaryzację odpowiedzi czy też zapewnienie respondentom anonimowości⁴¹.

Na potrzeby podjętego badania metoda sondażu z zastosowaniem techniki ankiety wydaje się być najbardziej przydatna. Celem przeprowadzonych badań była diagnoza poziomu wiedzy maturzystów archidiecezji przemyskiej z zakresu wartości religijno-moralnych, jak również stopnia akceptacji owych wartości. Adresatami badania była młodzież klas maturalnych uczęszczająca na lekcję religii. Badania zostały przeprowadzone w szkołach, podczas katechezy. W czasie wypełniania ankiety przez młodzież w klasie obecny był ksiądz katecheta. Ankiety zostały wypełnione w sposób anonimowy.

Ankieta zawierała 59 pytań. Kwestionariusz ankiety w większości składał się z pytań zamkniętych, natomiast umieszczone w nim były również pytania otwarte. Do kwestionariusza załączono instrukcję dotyczącą jego wypełnienia. Kwestionariusz ankiety znajduje się w *Aneksie* nr 1.

Do kwestionariusza załączono instrukcję w celu poprawnego jego wypełnienia oraz metryczkę dotyczącą płci respondentów, ich środowiska zamieszkania, struktury rodziny pochodzenia, tj. osób, z którymi respondent zamieszkuje oraz liczbę posiadanego rodzeństwa, ocenę poziomu wiary i zaangażowania religijnego, jak również – co zdaje się być istotne w obecnym czasie – ocenę wpływu pandemii na praktykowanie wiary.

Ankiety podzielono na 9 części. Części ankiety, badające poziom wiedzy u maturzystów z zakresu wartości religijno-moralnych przekazywanych przez Kościół, dotyczą następujących poziomów wiedzy:

– Znajomość prawd wiary

Część ankiety składała się z 9 pytań, które pozwalały ustalić, jaki jest poziom podstawowej wiedzy religijnej respondenta. Pytania dotyczyły tu orientacji w sferze prawd wiary,

³⁹ T. Pilch, *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1995, s. 258-259.

⁴⁰ W. Zaczyński, *Praca badawcza nauczycieli*, Warszawa 1976, s. 7, 166.

⁴¹ J. Sztumski, *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1999, s. 104-106.

np. znajomości Osób Boskich, tj. poznania Boga Stwórcy, osoby Jezusa Zbawiciela i Ducha Świętego, a także Niepokalanego Poczęcia Matki Bożej, zmartwychwstania duszy i ciała, piekła, jak również poznania imion ewangelistów czy też aktualnego papieża oraz biskupa diecezji, w której zamieszkuje respondent.

– Znajomość istoty i liturgii sakramentów

Część ankiety zawierała 6 pytań, które sprawdzały wiedzę i istotę sakramentów świętych badanego. Pytania dotyczyły znajomości liczby sakramentów w Kościele, a także istoty sakramentów: chrztu świętego, bierzmowania, Eucharystii, pokuty i pojednania oraz małżeństwa.

– Znajomość zasad moralnych

Część ankiety liczyła 5 pytań, które pozwalały ocenić poziom wiedzy ankietowanego na temat nauki Kościoła z zakresu moralności. Pytania dotyczyły głównie znajomości stanowiska Kościoła w sprawie współżycia seksualnego przed ślubem, stosowania antykoncepcji, dopuszczenia się aborcji czy eutanazji, a także – coraz bardziej powszechnego zjawiska na całym świecie – zawierania małżeństw homoseksualnych.

– Znajomość formuł modlitewnych

Część ankiety składała się z 4 pytań, które dawały obraz poziomu znajomości powszechnych modlitw. Były to głównie pytania otwarte, badające znajomość modlitwy *Ojciec nasz*, modlitw do Matki Bożej, *Dekalogu* oraz *Wyznania wiary*.

Części ankiety, badające akceptację przez maturzystów wartości religijno-moralnych przekazywanych przez Kościół, dotyczyły następujących aspektów wiary:

– Akceptacja prawd wiary

Część ankiety składała się z 7 pytań, w których respondent mógł wypowiedzieć się na temat własnych przekonań i opinii dotyczących głównych prawd wiary, tj. jego osobistej wiary w Boga, uznania Jezusa Chrystusa, działania Ducha Świętego, wiary w Maryję – Matkę Boga, jak również wiary w życie pozagrobowe (sąd ostateczny, życie wieczne, piekło).

– Praktyki religijne

Część ankiety składała się z 7 pytań, które pozwalały ustalić, w jakim stopniu respondent praktykuje wiarę, badając, jak często się modli, bierze udział we Mszy świętej, przystępuje do Komunii świętej, spowiedzi czy uczestniczy w nabożeństwach różańcowych, nabożeństwach majowych, a także wielkopostnych (gorzkie żale, droga krzyżowa), oraz jaki jest jego udział w rekolekcjach szkolnych, a także czy zachowuje post.

– Związek z Kościołem

Część ankiety liczyła 4 pytania, w których badany mógł udzielić odpowiedzi określające jego indywidualny związek z Kościołem oraz parafią, do której przynależy. Pytania dotyczyły postrzegania Kościoła przez maturzystę, skali jego związku z Kościołem i parafią, zaangażowania w życie parafialne czy przynależność do wspólnot lub grup parafialnych.

– Moralność

Część ankiety zawierała 5 pytań i badała opinie respondenta w zakresie jego akceptacji kwestii moralnych nauczanych przez Kościół i osobistych opinii dotyczących współżycia seksualnego przed ślubem kościelnym, stosowania antykoncepcji, aborcji, eutanazji oraz małżeństw homoseksualnych.

– Nauczanie religii w szkole

Część ankiety składała się z 6 pytań, które dawały możliwość podzielenia się indywidualnym doświadczeniem badanego w kwestii uczęszczania na religię, w ciągu swojego okresu kształcenia, jak również akceptacji jej formy. Pytania dotyczyły motywacji uczęszczania na katechezę, samooceny w zakresie zaangażowania podczas lekcji religii, jej wpływu na poziom wiedzy religijnej, na osobistą wiarę, jak również ustosunkowanie się respondenta do jakości zagadnień poruszanych na lekcjach religii oraz metod jej prowadzenia.

Każda z omówionych części zawierała dodatkową, krótką instrukcję jej wypełnienia, napisana przystępnym dla odbiorcy językiem, celem wprowadzenia badanego do poprawnego wypełnienia ankiety oraz uzyskania rzetelnych wyników badań. Ostateczny kształt kwestionariusza był owocem licznych konsultacji z promotorem ks. prof. dr. hab. Pawłem Mąkosą, a także dyrektorem Wydziału Nauki Katolickiej Kurii Metropolitalnej w Przemyślu ks. dr. hab. Waldemarem Janigą.

Odpowiedzi w ankietach, udzielone przez młodych respondentów, stanowią istotny materiał poznawczy, a ponadto pozwalają poznać głębiej świat maturzystów. Większość ankiet została uzupełniona w sposób poprawny, niektóre z nich zawierały dodatkowe zapiski lub rysunki, ujawniające osobiste emocje, sympatię bądź dystans wobec osoby katechety, co również świadczy o charakterystycznych cechach wieku późnej adolescencji.

Uzyskany materiał badawczy został poddany dalszej obróbce statystycznej. Podstawowym testem, który został wykorzystany w analizach statystycznych do celów niniejszej pracy, jest test *chi-kwadrat* na niezależność zmiennych. Test ten stosowany był głównie dla pytań zbudowanych na skalach nominalnych. Jednakże – jak podają Natalia Nehrebecka i Aneta Dzik – „Statystyka *chi-kwadrat* sprawdza, czy dwie zmienne są ze sobą powiązane, jednak nie jest stosowana do pomiaru siły związku (korelacji), gdyż zależy od

liczebności próby. Na bazie statystyki *chi-kwadrat* zbudowano szereg miar siły związku. Do najpopularniejszych zaliczane są: współczynnik zbieżności *V Cramera* i współczynnik kontyngencji. Współczynnik *V Cramera* przyjmuje wartości z przedziału 0 a 1. W przypadku, gdy jest on równy 0, zmienne są niezależne. Podobnie, jeśli współczynnik kontyngencji ma wartość bliską zeru, to zanalizowane cechy są niezależne, a im wartości bliższe jedności, tym powiązanie między cechami jest silniejsze⁴². W związku z tym w celu określenia siły związku wykorzystane zostały współczynniki *Phi* oraz *V Kramera*.

Współczynnik *Phi* pozwala poznać także kierunek związku między zmiennymi (dodatni lub ujemny). Z kolei analiza testem *chi-kwadrat* jest dokładna wówczas, gdy żadna z liczebności teoretycznych nie jest mniejsza od 1 i gdy nie więcej niż 20% liczebności teoretycznych jest mniejsza od 5⁴³. W związku z tym wykonano dodatkowe testy metodami takimi jak np. Monte Carlo.

Wyliczone prawdopodobieństwo testowe „p” informuje czy dany związek jest istotny statystycznie czy nie⁴⁴. Jeżeli wartość „p” jest wyliczana na podstawie metody Monte Carlo, dodatkowo oznaczone jest to literą (b). Istotność „p” współczynników *Phi* oraz *V Kramera* określana jest na podstawie testu *chi-kwadrat*. Jeśli analizowane zmienne miały charakter porządkowy, wykorzystane zostały także współczynniki takie jak: tau-b Kendalla oraz tau-c Kendalla. Pozwalają one określić nie tylko siłę, ale i kierunek korelacji⁴⁵. Jeśli w wyniku analiz okazało się, że brakuje korelacji istotnych statystycznie z wykorzystaniem współczynników tau-b oraz tau-c Kendalla, wówczas sprawdzana była zależność na podstawie testu *chi-kwadrat* oraz odpowiedniej miary symetrycznej informującej o sile związku⁴⁶. Wartość siły związku mieści się w zakresie od 0 do 1, przy czym im wyższa wartość współczynnika, tym silniejsza zależność⁴⁷.

⁴² Por. N. Nehrebecka, A. Dzik, *Analiza danych. Eksperymetria*, w: *Ekonomia eksperymentalna*, red. M. Krawczyk, Warszawa 2012, s. 82.

⁴³ J. Wiktorowicz, M. Grzelak, K. Grzeszkiewicz-Radulska, *Analiza statystyczna z IBM SPSS Statistics*, Łódź 2020, s. 130.

⁴⁴ Istotność statystyczna – „Istotność statystyczna to ocena, czy wynik występuje przypadkiem. Gdy wynik jest statystycznie istotny, oznacza to, że jest mało prawdopodobne, aby wystąpił przypadkiem z powodu losowych fluktuacji. Istotność statystyczna nie mówi nic o praktycznym znaczeniu wyniku. Ponadto w miarę jak liczba rekordów wzrasta, większa liczba wyników jest statystycznie istotna (poniżej poziomu istotności) przez przypadek. Te fakty mogą być uwzględnione w wielkości efektu. Wielkość efektu ułatwia określenie, czy wynik ma praktyczne znaczenie i nie zależy od łącznej liczby rekordów (wielkości próby)”, <https://www.ibm.com/docs/pl/cognos-analytics/11.1.0?topic=terms-statistical-significance&fbclid=IwAR1YQCuFZVg0xsh659syurn8AviYJC8LqcCUskHE4cQHNrajdV0CyzVpBBE> (dostęp: 28.02.2023).

⁴⁵ Por. J. Wiktorowicz, M. Grzelak, K. Grzeszkiewicz-Radulska, *Analiza statystyczna z IBM...*, dz. cyt., s. 149-150.

⁴⁶ Zależność monotoniczna może być opisywana jako monotoniczny wzrost lub monotoniczny spadek. Związek pomiędzy dwoma cechami przedstawia monotoniczny wzrost, jeżeli wzrostowi jednej cechy towarzyszy wzrost drugiej cechy. Związek pomiędzy dwoma cechami przedstawia monotoniczny spadek, jeżeli wzrostowi jednej cechy towarzyszy spadek drugiej cechy, <http://manuals.pqstat.pl/statpql:korelpl:npapl:wspl> (dostęp: 28.02.2023).

⁴⁷ Por. J. Górniak, J. Wachnicki, *Pierwsze kroki w analizie danych, IBM SPSS STATISTICS*, Kraków 2013, s. 149-156.

2.3. Charakterystyka środowiska badawczego

Badania zostały przeprowadzone w trzech etapach: przygotowawczym, realizacyjnym i analitycznym. W pierwszym etapie autor zapoznał się z tematyką w literaturze przedmiotu oraz określił metodologię badań (przedmiot, cel, problemy badawcze i zmienne, a także metodę, technikę; przygotowane zostało narzędzie badawcze oraz wybrana grupa i teren badań). Grupę badawczą stanowili uczniowie klas maturalnych szkół znajdujących się na terenie archidiecezji przemyskiej, biorący udział w katechezie szkolnej. Na etapie realizacyjnym przeprowadzone zostały badania ankietowe. Na etapie analitycznym poddano analizie zebrany materiał, obliczenia komputerowe, zestawienie wyników badań w postaci tabel i wykresów oraz opis badań i wnioski.

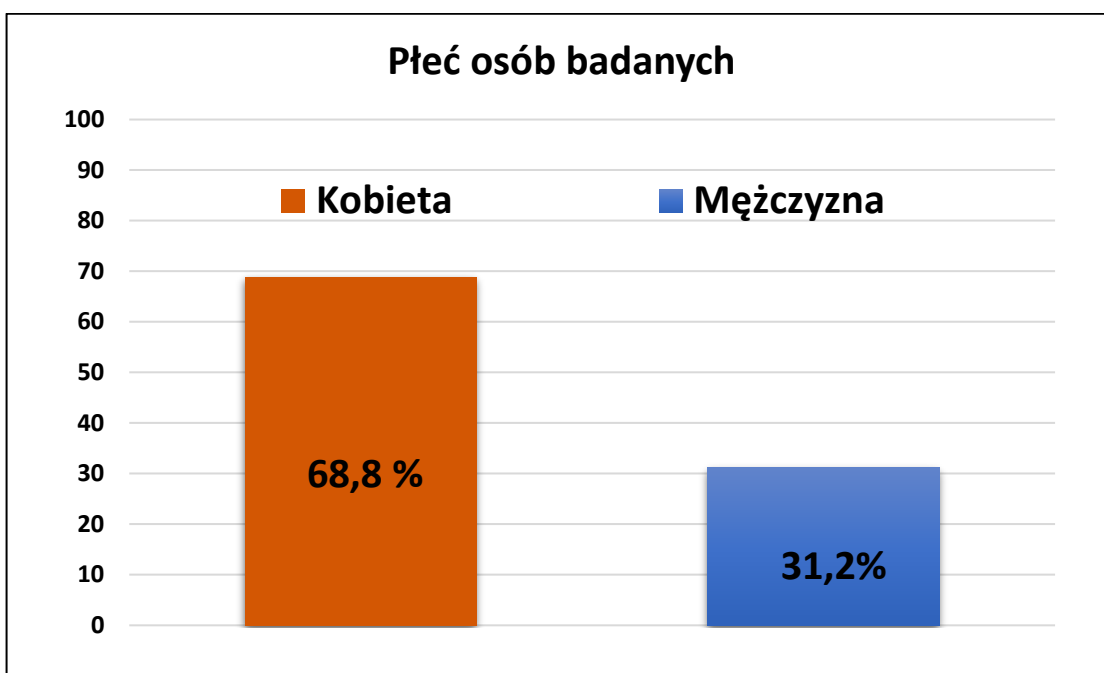
Wstępnie zostały wykonane badania pilotażowe na grupie 50 osób. Badania właściwe przeprowadzono w 11 szkołach ponadpodstawowych, mieszczących się na terenie archidiecezji przemyskiej. Były to następujące szkoły:

1. I Liceum Ogólnokształcące im. Juliusza Słowackiego w Przemyślu
2. II Liceum Ogólnokształcące im. prof. Kazimierza Morawskiego w Przemyślu
3. Zespół Szkół Usługowo-Hotelarskich i Gastronomicznych w Przemyślu
4. I Liceum Ogólnokształcące z Oddziałami Dwujęzycznymi im. Mikołaja Kopernika w Krośnie
5. II Liceum Ogólnokształcące im. Konstytucji 3 Maja w Krośnie
6. I Liceum Ogólnokształcące im. Henryka Sienkiewicza w Łańcucie
7. Zespół Szkół Technicznych w Łańcucie
8. I Liceum Ogólnokształcące im. Mikołaja Kopernika w Jarosławiu
9. I Liceum Ogólnokształcące im. Komisji Edukacji Narodowej w Sanoku
10. Zespół Szkół Licealnych im. Bolesława Chrobrego w Leżajsku
11. Zespół Szkół Zawodowych i Rolniczych im. Adama Mickiewicza w Radymnie

Próba badawcza była znacznie większa, niż zakładają standardy przyjęte w badaniach sondażu diagnostycznego, co znacząco wpływa na podniesienie wiarygodności i rzetelności przeprowadzonych badań. Uczniowie wypełniali ankiety w warunkach szkolnych, na lekcjach religii. Wszystkim grupom uczniów łącznie rozdano 1050 kwestionariuszy. Badania przeprowadzono w formie audytoryjnej, 19 arkuszy nie zostało wypełnionych, a 10 z nich nie nadawało się do dalszych analiz. W rezultacie do analizy zakwalifikowano 1021 ankiet. Zawarte w nich wyniki poddano obliczeniom i opisowi.

Charakterystykę badanych uczniów ze względu na płeć przedstawia wykres nr 1.

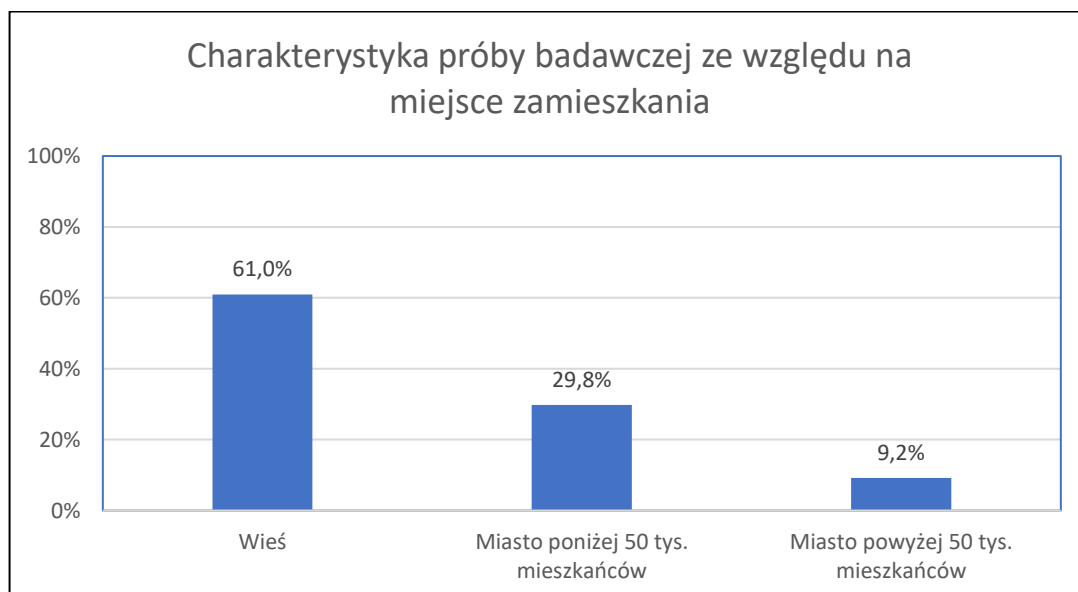
Wykres 1. Płeć osób badanych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Wśród badanych osób znacznie przeważają kobiety – 68,8% całej próby. Mężczyźni zatem stanowią 31,2% całej grupy badawczej.

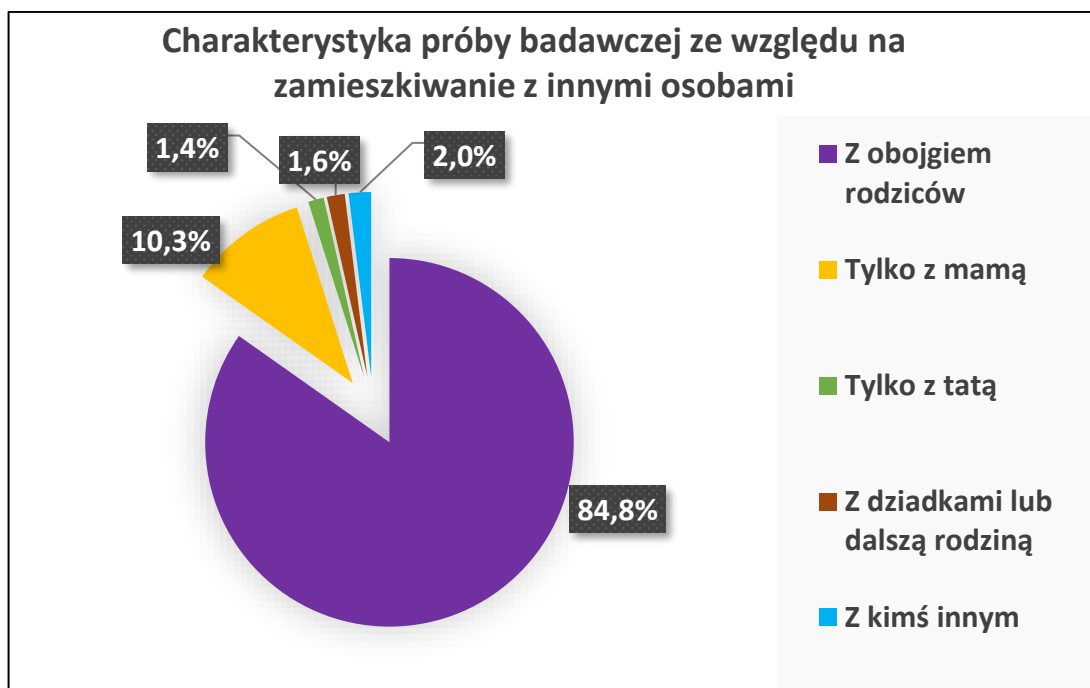
Wykres 2. Charakterystyka próby badawczej ze względu na miejsce zamieszkania

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Wśród respondentów zdecydowanie przeważają osoby mieszkające na wsi. Osoby mieszkające w mieście poniżej 50 000 mieszkańców stanowią 29,8% respondentów, natomiast osoby zamieszkujące miasto powyżej 50 000 mieszkańców stanowią zaledwie 9,2% badanych.

Wykres 3. Charakterystyka próby badawczej ze względu na zamieszkiwanie z innymi osobami

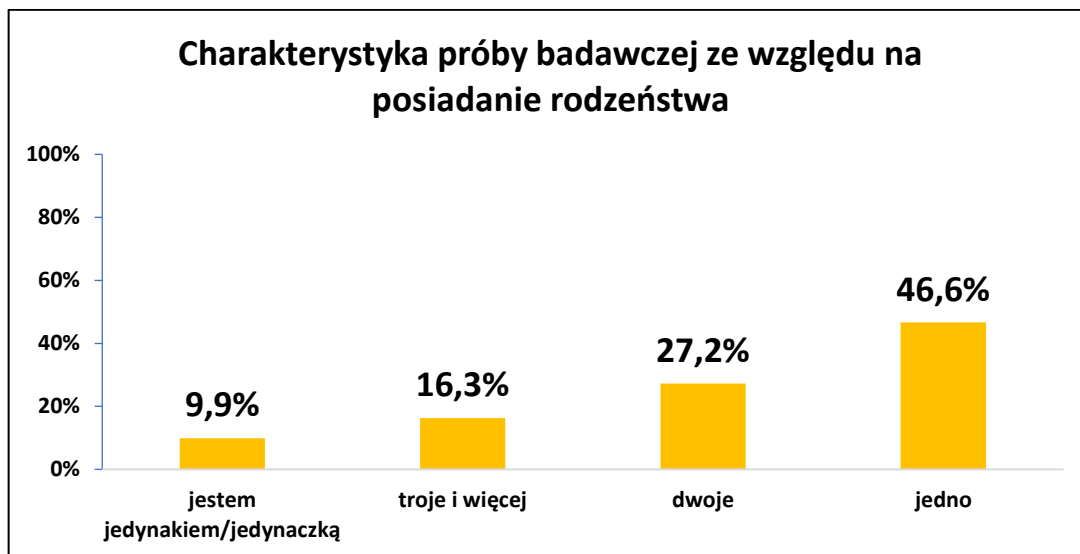

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

W omawianej próbie badawczej zdecydowanie przeważają uczniowie, którzy mieszkają z obojgiem rodziców (84,8%). 10% osób to respondenci, którzy mieszkają na co dzień tylko z matką. 2% osób to respondenci, którzy mieszkają z kimś innym niż rodzice, dziadkowie lub dalsza rodzina. Respondenci, którzy mieszkają z dziadkami lub dalszą rodziną stanowią 1,6% badanych, natomiast 1,4% uczniów mieszka tylko z ojcem.

Kolejnym kryterium rozróżniania próby badawczej jest posiadanie rodzeństwa przez respondentów. Uzyskane wyniki badań przedstawiono w postaci wykresu nr 4.

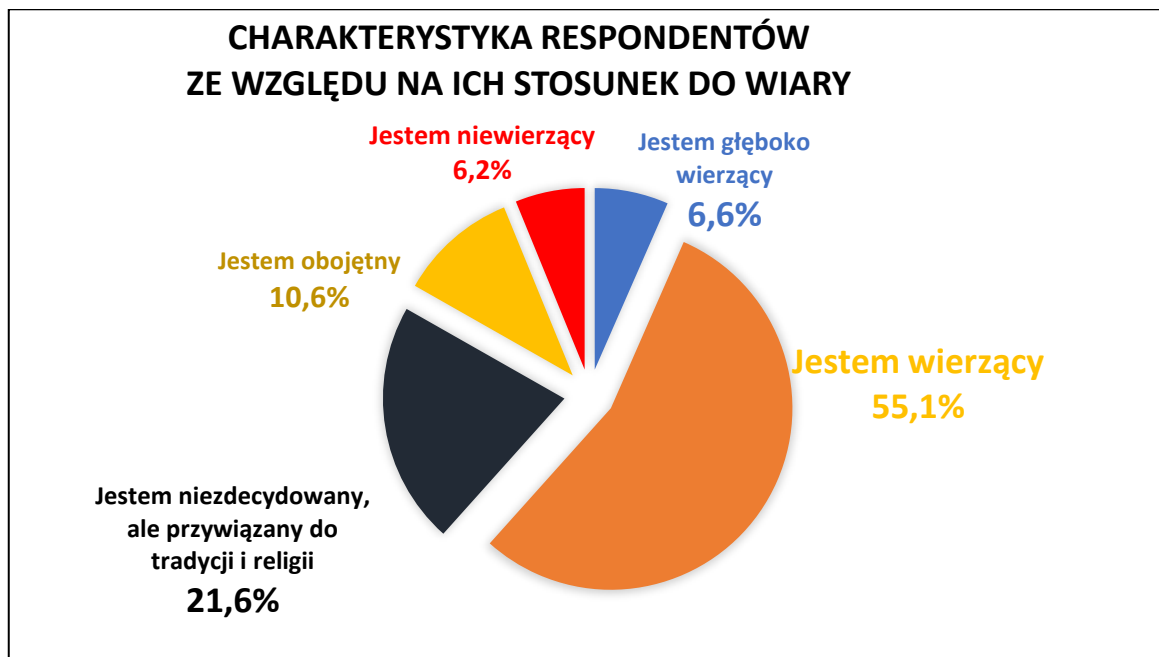
Wykres 4. Charakterystyka próby badawczej ze względu na posiadanie rodzeństwa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Pod względem liczby posiadanego rodzeństwa przez respondentów znacznie przeważają osoby posiadające jedno rodzeństwo. Stanowią one 46,6% respondentów. Osoby posiadające dwoje rodzeństwa stanowią 27,2% badanych, 16,3% stanowią osoby posiadające troje lub więcej rodzeństwa, 10% zaś respondentów zadeklarowało brak rodzeństwa.

Wykres 5. Charakterystyka respondentów ze względu na ich stosunek do wiary

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Wykres nr 5 przedstawia charakterystykę respondentów pod względem ich stosunku do wiary. Ponad połowa uczniów deklaruje się jako osoby wierzące (55,1%), 21,6% respondentów to osoby, które są niezdecydowane co do określenia stopnia swojej wiary, jednak są przywiązane do tradycji i religii. 10,6% osób to uczniowie obojętnie nastawieni do deklarowania własnej wiary. 6,6% respondentów deklaruje się jako osoby głęboko wierzące, podczas gdy osoby niewierzące stanowią 6,2% próby badawczej.

Wykres 6. Wpływ pandemii na praktykowanie wiary respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Badania respondentów odbywały się w końcowym okresie trwającej pandemii. Był to czas, kiedy sprawowanie kultu religijnego w kościołach był mocno ograniczony, szczególnie podczas Świąt Wielkanocnych. Biskupi udzielali dyspensy od obowiązku uczestniczenia w niedzielę we Mszy świętej, ograniczono liczbę osób mogących przebywać w kościele, co jednocześnie wpłynęło na brak możliwości przystępowania do sakramentów (spowiedź, Komunia święta). Osobiste uczestniczenie we Mszy świętej zastąpiono udziałem w liturgii za pośrednictwem mass mediów: radia, telewizji lub Internetu. Odpowiedzi na pytanie dotyczące wpływu pandemii na praktykowanie wiary respondentów ukazują, iż 43,5% uczniów nie uczęszczało do kościoła, gdy obowiązywała dyspensa, jednak modliło się w domu. 31% badanych nie zauważyło zmian w praktykach religijnych w czasie i przed pandemią. 15,9% respondentów nie uczęszczała do kościoła, gdy obowiązywała dyspensa i nie poświęcała czasu na modlitwę w domu, podczas gdy 9,6% uczniów po ustaniu dyspensy przestało chodzić do kościoła i modlić się.

2.3.1. Historyczne dzieje archidiecezji przemyskiej

Archidiecezja przemyska została powołana ok. 1340 roku. Jej terytorium zajmuje południowo-wschodnią część Polski, w województwie podkarpackim. Początki chrześcijaństwa sięgają tutaj końca X stulecia. Wtedy zależne od Czech państwo krakowskie granicą wschodnią sięgało do rzek – Bugu i Styru, a południową do Karpat. Jego terytorium zamieszkiwało kilka zachodniosłowiańskich plemion, w tym Lędzian, którzy osiedlali najbardziej wysunięte wschodnie tereny, tj. dorzecze Sanu wraz z Przemyślem. Przeprowadzona akcja misyjna wśród miejscowej ludności poskutkowała przyłączeniem państwa krakowskiego do monarchii piastowskiej. Na terenach obecnej archidiecezji chrześcijaństwo rozprzestrzeniło się na przełomie X i XI wieku. W XII-XIV wieku doszło tu do przeobrażeń etnicznych, w wyniku których w Przemyślu zostało założone biskupstwo prawosławne, jednak stanowisko prawne Kościoła łacińskiego w niektórych ośrodkach zachowało swoją ciągłość, a liczba katolików zaczęła wzrastać wraz z rozwojem handlu, osadnictwa oraz tworzeniem się miast. W związku z tym zaczęły powstawać kościoły katolickie, które były obsługiwane głównie przez duchownych pochodzących z centralnej Polski. Pomimo późniejszych wpływów duchowieństwa węgierskiego, w 1340 roku została utworzona rzymskokatolicka diecezja przemyska ze stolicą w Przemyślu, bezpośrednio zależna od Stolicy Apostolskiej. Powołano także pierwszego biskupa, który nosił imię Iwan⁴⁸.

Do czasów rozbiorów diecezją przemyską władali biskupi dobrze wykształceni, stąd też często łączyli oni posługę biskupią z ważnymi funkcjami publicznymi. Kolejne wzrosty liczby wiernych wiązały się z wysokim przyrostem naturalnym na tym obszarze, jak również działalnością misyjną zakonów, co z kolei poskutkowało wzrostem powołań kapłańskich i zakonnych. Stąd też w 1773 roku w Przemyślu utworzono seminarium duchowne. Później powstały również klasztory zakonne i bractwa⁴⁹.

W 1772 roku, w wyniku I rozbioru Polski, cała diecezja przemyska znalazła się pod panowaniem zaboru austriackiego. Wyrządzone szkody przez zaborcę, tj. wielkie zacofanie gospodarcze, powszechna bieda, a także osłabienie religijności niejako sprowokowały ówczesnych księży do gorliwej pracy mającej na celu odnowę życia społecznego i duchowego ludności diecezji. Ich działania opierały się głównie na zwalczaniu ogromnej

⁴⁸ Por. H. Borcz, *Historia diecezji przemyskiej*; <http://przemyska.pl> (dostęp: 6.07.2022).

⁴⁹ Tamże.

plagi pijaństwa, wprowadzenie do liturgii nowych nabożeństw (majowych i październikowych, upowszechnienia misji i rekolekcji, zakładanie bractw przy parafii). Działania księży obejmowały również działalność charytatywną, taką jak: tworzenie tzw. szpitali – przytulisk dla chorych, ubogich i sierot, a także ochronek prowadzonych przez zakony, straży pożarnych, czytelni itp. Dzięki kapłanom powstały również katolickie związki zawodowe robotników i rzemieślników. Wszystkie te działania przyczyniały się nie tylko do zwiększenia liczby katolików, ale także do rozwoju społeczno-gospodarczego całej diecezji przemyskiej⁵⁰.

Wybuch I wojny światowej spowodował jednak poważne szkody materialne, a przy tym uniemożliwił dalszą działalność duchowieństwa. Mimo to powołana przez biskupa Akcja Katolicka do wybuchu II wojny prowadziła ożywioną działalność w ramach pracy kulturalno-oświatowej, wychowawczej, szkoleniowej czy wydawniczej⁵¹.

Początkowe lata II wojny światowej zadecydowały o przymusowym podziale diecezji przemyskiej. Wzdłuż rzeki San przebiegała granica państwowa, która dzieliła diecezję pomiędzy dwóch okupantów: Niemcy oraz Związek Sowiecki. Rabunki, represje, przymusowe roboty w Niemczech, wywózki na Sybir, więzienie w obozach koncentracyjnych spowodowały śmierć setek osób oraz wielkie straty gospodarcze na terenie diecezji. Cierpienie dotknęło również duchowieństwo. Działalność duszpasterska została mocno ograniczona m.in. z powodu zamknięcia kościołów, zniesienia niektórych świąt, zakazania śpiewu pieśni oraz odmawiania modlitw. Zniszczono oraz zrabowano wiele świątyń⁵².

Walka z Kościołem trwała także przez lata po zakończeniu wojny. Narzucona przez Związek Sowiecki władza komunistyczna wciąż aresztowała księży, a także konfiskowała majątki należące do dóbr parafialnych. Zakazano działalności wszelkich organizacji katolickich, religię usunięto ze szkół. Trudności w działalności napotykało również seminarium duchowne w Przemyślu⁵³.

Mimo niechęci władz komunistycznych od 1945 roku na terenie diecezji rozpoczęto budowę kościołów, a także zaadoptowano świątynie opuszczone przez ludność greckokatolicką. W latach pięćdziesiątych rozpoczęły się również procesy beatyfikacyjne pięciu duchownych z terenu diecezji. Byli to: franciszkanin o. Wenanty Katarzyniec

⁵⁰ Tamże.

⁵¹ Tamże.

⁵² S. Wilk, *Przemyska diecezja*, EK, t. 16, red. E. Gigilewicz, kol. 654-655.

⁵³ Por. H. Borcz, *Historia diecezji przemyskiej*, dz. cyt.

z Kalwarii Paclawskiej, ks. bp Józef Sebastian Pelczar, ks. Bronisław Markiewicz – założyciel michalitów w Miejscu Piastowym, ks. Jan Balicki – profesor seminarium duchownego w Przemyślu oraz salezjanin ks. August Czartoryski⁵⁴.

W 1965 roku, wraz z wyborem nowego biskupa diecezji ks. Ignacego Tokarczuka, nastąpiła sprawna rozbudowa sieci parafialnej. Podczas jego pasterzowania wzniesiono około 370 kościołów, a także zorganizowano ważne wydarzenia duszpasterskie, m.in. peregrynację obrazu Matki Bożej Częstochowskiej, obchody Milenium Chrztu Polski, a w 1991 roku wizytę w diecezji Ojca Świętego Jana Pawła II⁵⁵.

Ważnym wydarzeniem dla polskich diecezji była ich reorganizacja, w tym zmiana granic. W 1992 roku Ojciec Święty Jan Paweł II bullą *Totus Tuus Poloniae populus* ustanowił nową metropolię przemyską. W związku z tym diecezja przemyska przekazała diecezji rzeszowskiej i sandomierskiej 21 dekanatów⁵⁶. W skład metropolii przemyskiej weszła archidiecezja przemyska, a także nowe diecezje: rzeszowska i zamojsko-lubaczowska⁵⁷. Kolejny podział miał miejsce w 2002 roku (na 37 dekanatów), a następny w 2010 roku (na 41 dekanatów)⁵⁸.

Pierwszym metropolitą przemyskim został ksiądz arcybiskup Ignacy Tokarczuk, który był pasterzem diecezji przez 27 lat. Następnie, w 1992 roku, na metropolitę przemyskiego został wybrany ksiądz arcybiskup Józef Michalik, który kierował diecezją do 2016 roku. Obecnie, od 21 maja 2016 roku, arcybiskupem metropolitą przemyskim jest ksiądz arcybiskup Adam Szal. W tej posłudze wspiera go dwóch biskupów pomocniczych: ksiądz biskup Stanisław Jamrozek, który został konsekrowany na biskupa 20 maja 2013 roku, oraz ksiądz biskup Krzysztof Chudzio, konsekrowany 2 maja 2020 roku⁵⁹.

2.3.2. Położenie oraz struktura archidiecezji przemyskiej

Obecnie archidiecezja przemyska położona jest na kresach południowo-wschodnich. Na zachodzie graniczy z diecezją rzeszowską, na północy z diecezją sandomierską, na północnym wschodzie z diecezją zamojsko-lubaczowską, na jej południowych i wschodnich

⁵⁴ Tamże.

⁵⁵ Por. H. Borcz, *Historia diecezji przemyskiej*, dz. cyt.

⁵⁶ S. Wilk, *Przemyska diecezja*, dz. cyt., kol. 660.

⁵⁷ Por. H. Borcz, *Historia diecezji przemyskiej*, dz. cyt.

⁵⁸ S. Wilk, *Przemyska diecezja...*, dz. cyt., kol. 660.

⁵⁹ Por. *Rocznik archidiecezji przemyskiej 2023*, red. B. Rajnowski, J. Trela, K. Kasperczyk, Przemyśl 2023, s. 12.

granicach zaś przebiega granica państwowa. W związku z tym na południu archidiecezja przemyska graniczy ze słowacką archidiecezją rzymskokatolicką koszycką oraz archieparchią preszowską obrządku bizantyjsko-słowackiego, na wschodzie zaś z ukraińską archidiecezją rzymskokatolicką lwowską oraz archieparchią greckokatolicką lwowską⁶⁰.

Cała archidiecezja przemyska znajduje się na terytorium województwa podkarpackiego, którego stolicą jest miasto Rzeszów. Teren archidiecezji obejmuje powiaty: bieszczadzki, brzozowski, jarosławski, jasielski, krośnieński, leski, leżajski, lubaczowski, łańcucki, przemyski, przeworski, rzeszowski oraz sanocki. Na jej obszarze mieszczą się 22 miasta, w tym dwa na prawach powiatu, tj. Krosno i Przemyśl⁶¹.

Na terenie archidiecezji przemyskiej funkcjonuje 6 archiprezbiteratów, w których skład wchodzi 41 dekanatów. Ich wykaz wraz z obejmującymi je dekanatami przedstawia tabela nr 1.

Tabela 1. Wykaz archiprezbiteratów w archidiecezji przemyskiej (stan na 7.07.2022 r.)

L.p.	Archiprezbiterat	Dekanaty
1.	bieszczadzki	Lesko, Lutowiska, Rzepedź, Solina, Ustrzyki Dolne
2.	jarosławski	Jarosław I, Jarosław II, Jarosław III, Pruchnik, Radymno I, Radymno II, Sieniawa
3.	krośnieński	Dukla, Krosno I, Krosno II, Krosno III, Miejsce Piastowe, Rymanów
4.	łańcucki	Błażowa, Kańczuga, Leżajsk I, Leżajsk II, Łańcut I, Łańcut II, Przeworsk I, Przeworsk II, Żołynia
5.	przemyski	Bircza, Dubiecko, Dynów, Kalwaria Pałacowska, Przemyśl I, Przemyśl II, Przemyśl III, Żurawica
6.	sanocki	Brzozów, Domaradz, Grabownica, Jaćmierz, Sanok I, Sanok II

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: H. Borcz, *Historia diecezji przemyskiej*

Dane statystyczne z 2017 roku podają, iż archidiecezja przemyska swoim terytorium obejmuje 9750 km², natomiast liczba wiernych wynosi 747 150⁶². W 2020 roku na terenie archidiecezji znajdowało się 391 parafii, natomiast liczba księży inkardynowanych to 955 oraz 62 alumnów diecezjalnych⁶³.

⁶⁰ H. Borcz, *Archidiecezja przemyska ob. łac. w latach 1993-2013. Jej stan i organizacja*, w: *Z ludu wzięty, dla ludu ustanowiony*, red. A. Szal, Przemyśl 2014, s. 297.

⁶¹ Tamże, s. 297-299.

⁶² Por. P. Rytel-Andrianik, E. Bartkiewicz, *Konferencja Episkopatu Polski, „Idźcie i głoscie”*. Informator 2017, Tarnów 2017.

⁶³ Por. ISKK, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia. Dane za rok 2020*, red. W. Sadłoń, L. Organek, K. Kamiński, Warszawa 2021, s. 7-9.

2.3.3. Życie religijne archidiecezji przemyskiej

Według danych statystycznych GUS wynika, iż prawie 94% mieszkańców Polski w wieku 16 lat i więcej deklaruje przynależność do wyznania religijnego. Głównie są to wierni Kościoła rzymskokatolickiego (91,9%). Wskaźniki religijności pokazują że: prawie 81% uznaje się za osoby wierzące, 3% badanych to osoby niewierzące, około 70% osób modli się raz w tygodniu lub częściej, w Mszach świętych lub nabożeństwach co najmniej raz w tygodniu uczestniczy 50% mieszkańców Polski. Poziom religijności jest zróżnicowany ze względu na wiek⁶⁴.

Sytuacja epidemii COVID-19 w 2020 roku znacząco wpłynęła na praktyki niedzielnych Mszy świętych oraz życie sakramentalne polskich katolików. W 2020 roku sakrament chrztu został udzielony o 16% mniej niż w roku 2019, podczas gdy do bierzmowania przystąpiło o 34% mniej wiernych niż w 2019 roku. Liczba udzielonych sakramentów małżeństwa w 2020 roku jest prawie 27% mniejsza w porównaniu z 2019 rokiem. Względem 2019 roku wzrosła natomiast liczba osób przystępujących do Pierwszej Komunii Świętej i wyniosła 20% więcej niż w roku poprzednim⁶⁵.

Biorąc pod uwagę życie religijne i sakramentalne w archidiecezji przemyskiej, zauważa się tu wysoki odsetek osób wierzących i praktykujących. Świadczy o tym fakt, iż na przestrzeni lat notuje się tu jeden z najwyższych poziomów wskaźnika *dominantes*. W archidiecezji przemyskiej, w roku 2017, wskaźnik ten znajdował się na poziomie prawie 60%⁶⁶.

Przyczyn wyższego (w odniesieniu do pozostałych polskich diecezji) wskaźnika religijności w archidiecezji przemyskiej należy doszukiwać się w sytuacji polityczno-gospodarczej Polski południowo-wschodniej w II połowie XIX wieku. Wtedy to na terenach zaboru austriackiego wprowadzono w szkołach ludowych obowiązek powszechnej edukacji religijnej. Wywarło to znaczący wpływ na proces kształcenia postaw religijnych wśród dzieci i młodzieży na terenie ówczesnej Galicji⁶⁷. W wychowaniu religijnym znaczącą rolę odegrali księża, gdyż mieli oni możliwość pozytywnego oddziaływania zarówno na uczniów, jak i nauczycieli, którzy również prezentowali właściwe postawy i aktywnie uczestniczyli w praktykach religijnych. Ponadto w szkołach ludowych do programu kształcenia wprowadzono religię jako dodatkowy przedmiot⁶⁸.

⁶⁴ Główny Urząd Statystyczny, *Życie religijne w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej 2018*, s. 1 (dostęp: 11.07.2022).

⁶⁵ Por. ISKK, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia...*, s. 4-5.

⁶⁶ Por. ISKK, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia. Ad 2019*, red. W. Sadłoń, Warszawa 2019, s. 4.

⁶⁷ A. Wałęga, *Obraz edukacji religijnej w Galicji 2. połowy XIX wieku w opinii współpracowników lwowskiej szkoły*, „Paedagogia Christiana” 2017, nr 1(39), s. 171.

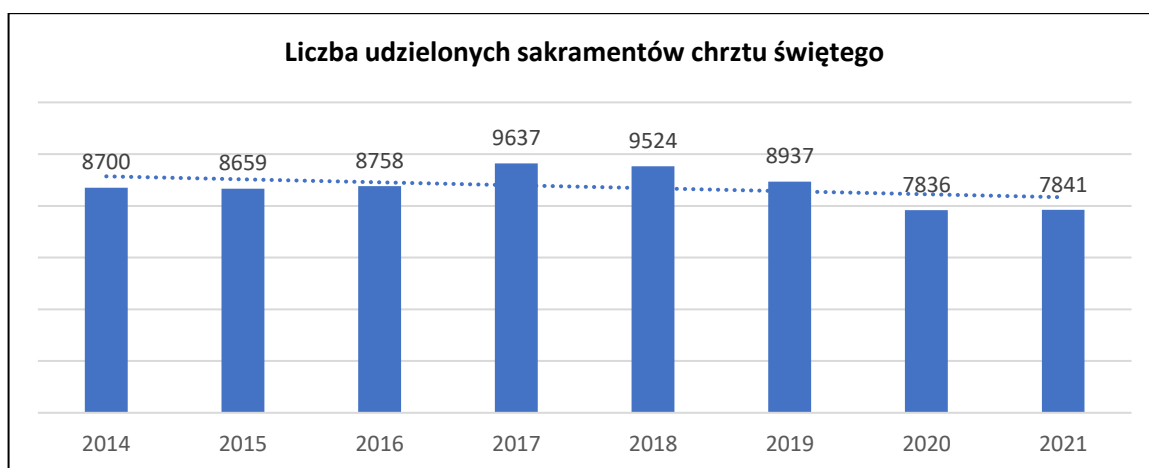
⁶⁸ Tamże, s. 172. Por. m.in. R. Pelczar, *Miejsce wiejskich szkół elementarnych i ich nauczycieli w życiu społeczności chłopskich w Galicji*, „Galicja. Studia i materiały” 2015, nr 1, s. 119, 123-124; D. Grabowska-Pieńkosz, *Zapisani w pamięci. Nauczyciele zaboru austriackiego w literaturze pamiątkarskiej*, Toruń 2016, s. 169-180.

Do religijnego wychowania dzieci i młodzieży przyczynił się również fakt, iż obowiązujące w Galicji prawo zakładało współpracę pomiędzy szkołą a parafiami i proboszczami, którzy mieli stanowić niejako „opiekunów” szkoły. Do ich zadań należało m.in. dbanie o rozwój szkoły, wizytacje w szkole, nauczanie religii oraz troska o morale nauczycieli⁶⁹. Dobra współpraca proboszczów z nauczycielami skutkowała również tym, iż także świeccy uczyli dzieci i młodzież modlitw, wyjaśniali prawdy wiary oraz wychowywali na fundamencie wartości chrześcijańskich⁷⁰.

Kolejną przyczyną wysokiego poziomu wskaźnika religijności na terenie archidiecezji przemyskiej był fakt, iż duchowni często piastowali ważne stanowiska urzędnicze i funkcje państwowe. W związku z tym publiczny udział w praktykach religijnych kojarzony był często z wypełnieniem obowiązku wobec państwa⁷¹.

Obecnie życie sakramentalne wiernych mieszkających na terenach diecezji przemyskiej obrazują dane dotyczące ich stopnia uczestnictwa w sakramentach, a przede wszystkim sakramentu chrztu i Komunii świętej, bierzmowania czy też sakramentu małżeństwa. Dane dotyczące życia sakramentalnego osób zamieszkujących na terenie archidiecezji przemyskiej przedstawione są za pomocą poniższych wykresów (nr 7-12).

Wykres 7. Liczba udzielonych sakramentów chrztu świętego w archidiecezji przemyskiej w latach 2014-2021

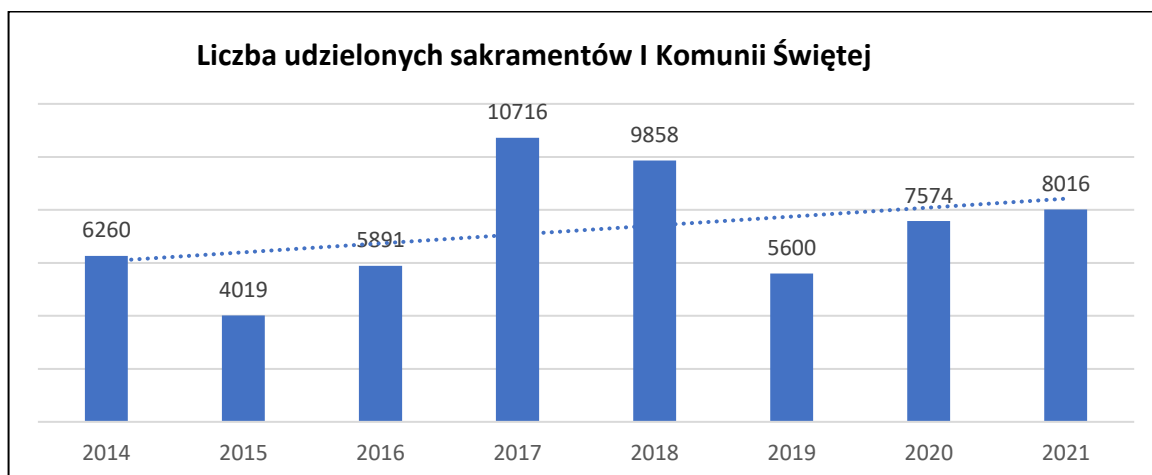
Źródło: Opracowanie własne na podstawie ISKK, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia*. Dane za rok 2014-2021

⁶⁹ Tamże, s. 176.

⁷⁰ Por. Cz. Majorek, *Urzędowa koncepcja ideału nauczyciela szkoły ludowej w Galicji doby autonomicznej*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 1970, nr 10, s. 207-222.

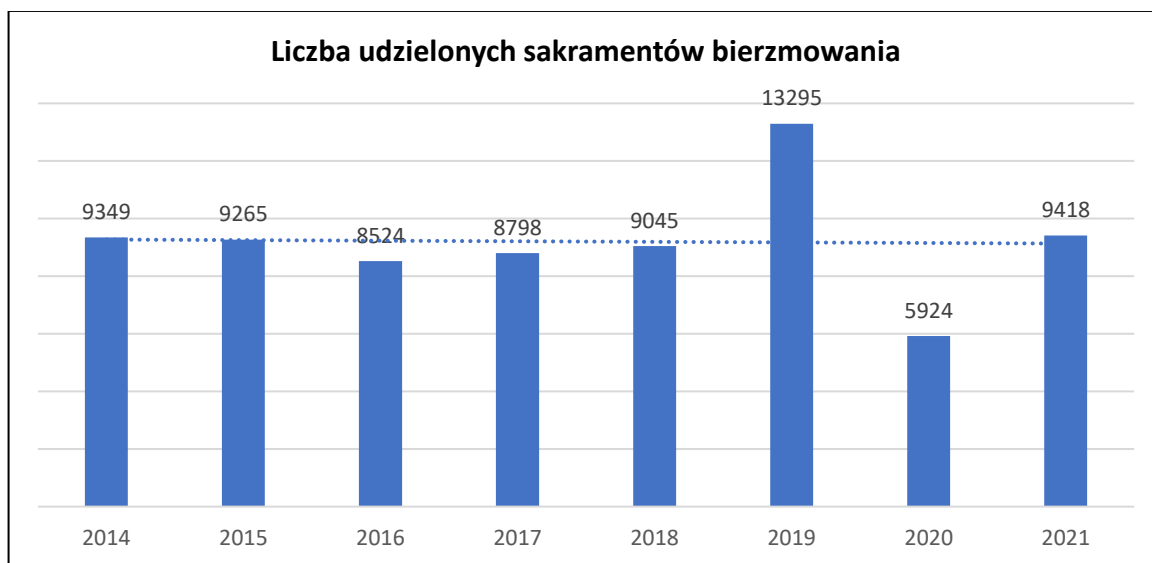
⁷¹ Por. R. Dutkova, *Polityka szkolna w Galicji 1866-1890*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. III: *Nauka i oświata*, red. A. Meissner, J. Wyrozumski, Rzeszów 1995, s. 142-143.

Wykres 8. Liczba udzielonych sakramentów Pierwszej Komunii Świętej w archidiecezji przemyskiej w latach 2014-2021

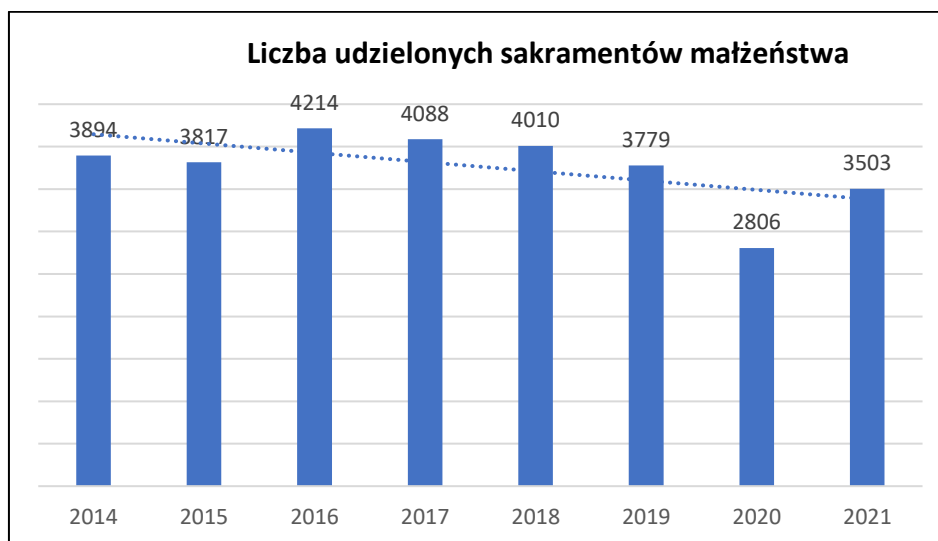
Źródło: Opracowanie własne na podstawie ISKK, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia*. Dane za rok 2014-2021

Wykres 9. Liczba udzielonych sakramentów bierzmowania w archidiecezji przemyskiej w latach 2014-2021

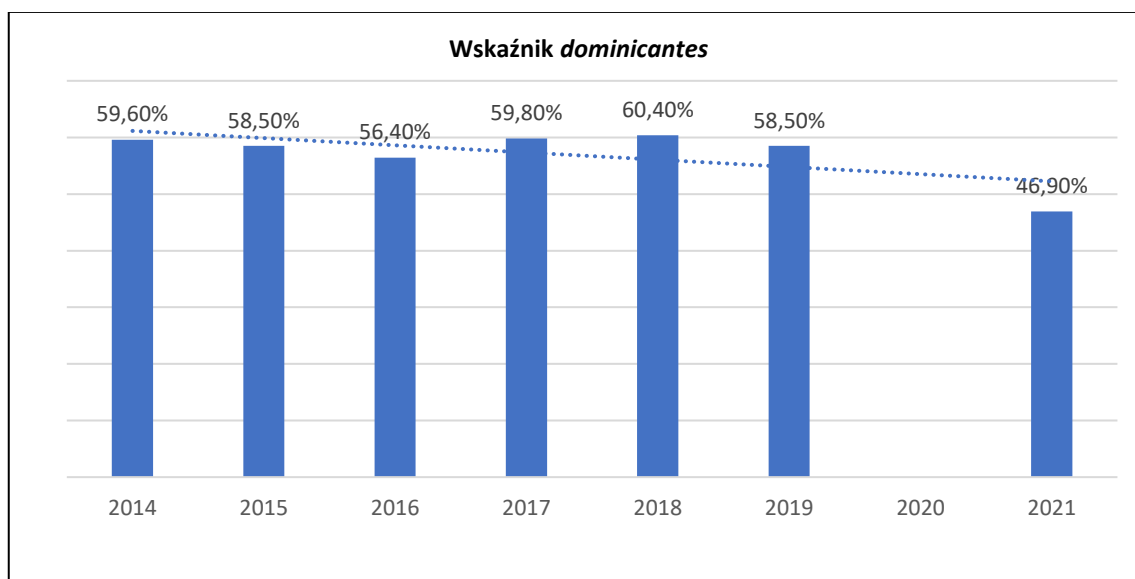
Źródło: Opracowanie własne na podstawie ISKK, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia*. Dane za rok 2014-2021

Wykres 10. Liczba udzielonych sakramentów małżeństwa w archidiecezji przemyskiej w latach 2014-2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ISKK, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia*. Dane za rok 2014-2021

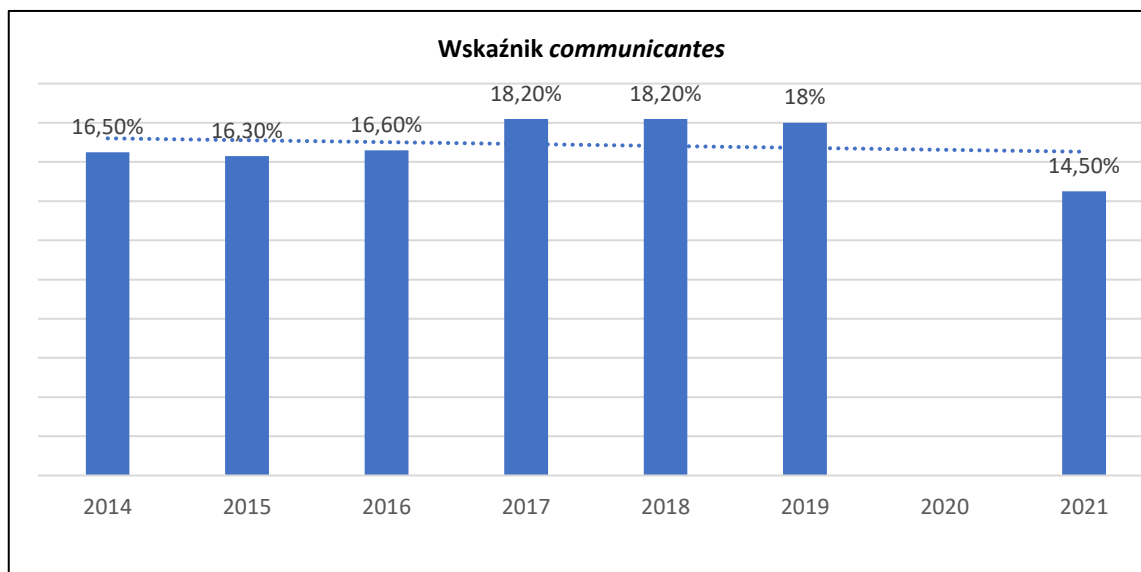
Wykres 11. Wskaźnik *dominantes* w archidiecezji przemyskiej w latach 2014-2021⁷²

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ISKK, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia*. Dane za rok 2014-2021

⁷² Ze względu na sytuację sanitarno-epidemiologiczną związaną z pandemią Covid-19 badanie praktyk niedzielnych Polaków w 2020 roku zostało odwołane.

Wykres 12. Wskaźnik *communicantes* w archidiecezji przemyskiej w latach 2014-2021

Źródło: Opracowanie własne na podstawie ISKK, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia*. Dane za rok 2014-2021

Analizując powyższe wykresy, można zauważyć, że życie sakramentalne w archidiecezji przemyskiej przebiega na względnie stałym poziomie, obrazują to linie trendu umieszczone na powyższych wykresach. Jednakże w kwestiach liczby udzielonych sakramentów małżeństwa oraz wskaźnika *dominantes* można zauważyć spadek, co ma związek z tendencją ogólnopolską. Zauważa się też niewielki wzrost liczby dzieci, które przystąpiły do Pierwszej Komunii Świętej.

2.3.4. Edukacja religijna w archidiecezji przemyskiej

W archidiecezji przemyskiej za katechezę szkolną oraz formację katechetów odpowiada przede wszystkim ks. abp Adam Szal, metropolita przemyski, którego wspomaga Wydział Nauki Katolickiej Kurii Metropolitalnej w Przemyślu. Wydział głównie kieruje i koordynuje działalnością katechetyczną w całej archidiecezji, realizując plan duszpastersko-katechetyczny przyjęty na dany rok, który uwzględnia specyfikę diecezji. Do najważniejszych zadań Wydziału Nauki Katolickiej należą:

- sprawowanie nadzoru merytorycznego i metodycznego nad katechetami;
- monitorowanie jakości nauczania i wychowania religijnego;
- sprawowanie nadzoru nad sprawami personalnymi i organizacyjnymi dotyczącymi katechezy w szkole i w parafii;

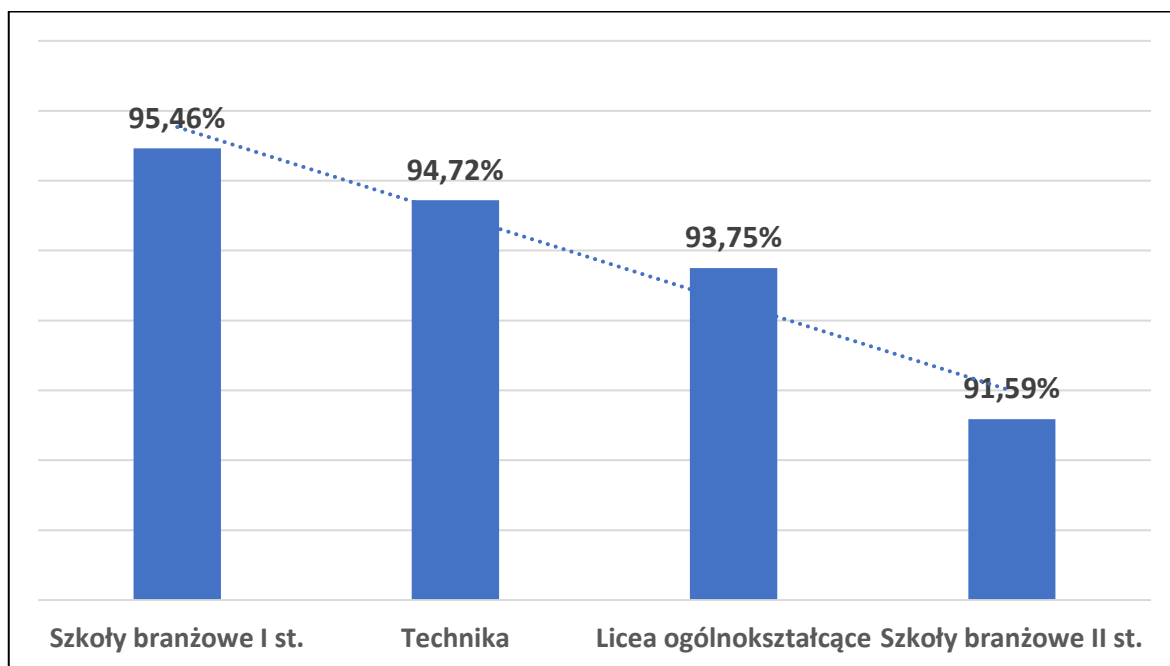
- koordynowanie nauczania religii w szkołach z katechezą sakramentalną w parafiach;
- organizowanie rekolekcji szkolnych dla dzieci i młodzieży;
- permanentne kształcenie i doksztalcanie katechetów;
- prowadzenie stałej formacji katechetycznej kapłanów, sióstr zakonnych pełniących funkcję katechetek i katechetów świeckich;
- organizowanie dni katechetycznych w dekanatach;
- gromadzenie informacji na temat pracy katechetów w celu dokonywania oceny ich pracy;
- przygotowanie oraz rozprowadzanie pomocy katechetycznych;
- organizowanie konkursów i olimpiad z wiedzy religijnej;
- organizowanie pielgrzymek maturzystów i wychowawców na Jasną Górę;
- promowanie *Pisma Świętego*, *Katechizmu Kościoła katolickiego*, *Kompendium katechizmu Kościoła katolickiego* oraz *Katechizmu dla młodzieży: Youcat* wśród katechizowanych;
- wspieranie corocznego Spotkania Młodych Archidiecezji Przemyskiej (trydniowa celebrowanie Niedzieli Palmowej);
- dokonywanie analizy sytuacji środowiskowej, w której ma się odbywać katechizacja;
- wykonywanie innych zadań na rzecz katechezy, zleconych przez biskupa diecezjalnego⁷³.

Z danych statystycznych wynika, iż w Polsce w roku szkolnym 2020/21 na lekcje religii we wszystkich typach placówek edukacyjnych uczęszczało 85,7% uczniów. Należy zaznaczyć, że diecezja przemyska znajduje się w trzech wiodących diecezjach pod względem liczby uczniów uczęszczających na lekcje religii w szkole. Dane na tle innych diecezji przedstawiają się następująco: diecezja tarnowska: 97,8%; diecezja przemyska: 97,6%; diecezja rzeszowska: 97,1%; podczas gdy najniższy odsetek uczniów uczęszczających na lekcję religii wynosił 65,7%, odnotowany w diecezji wrocławskiej (65,7%)⁷⁴. Biorąc pod uwagę liczbę uczniów uczęszczających na lekcję religii w szkołach ponadpodstawowych, można zauważyć, iż odsetek uczęszczających uczniów jest wysoki. Szczegółowe dane przedstawia poniższy wykres:

⁷³ W. Janiga, *Sprawozdanie Wydziału Nauki Katolickiej, dołączone do dokumentów wizyty ad limina metropolity przemyskiego w roku 2014*, „Biuletyn Katechetyczny” 2014, nr 16, s. 205.

⁷⁴ Por. ISKK, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia. Dane za rok 2020*, dz. cyt., s. 5.

Wykres 13. Procentowy udział uczniów w katechezie w szkołach ponadpodstawowych w archidiecezji przemyskiej

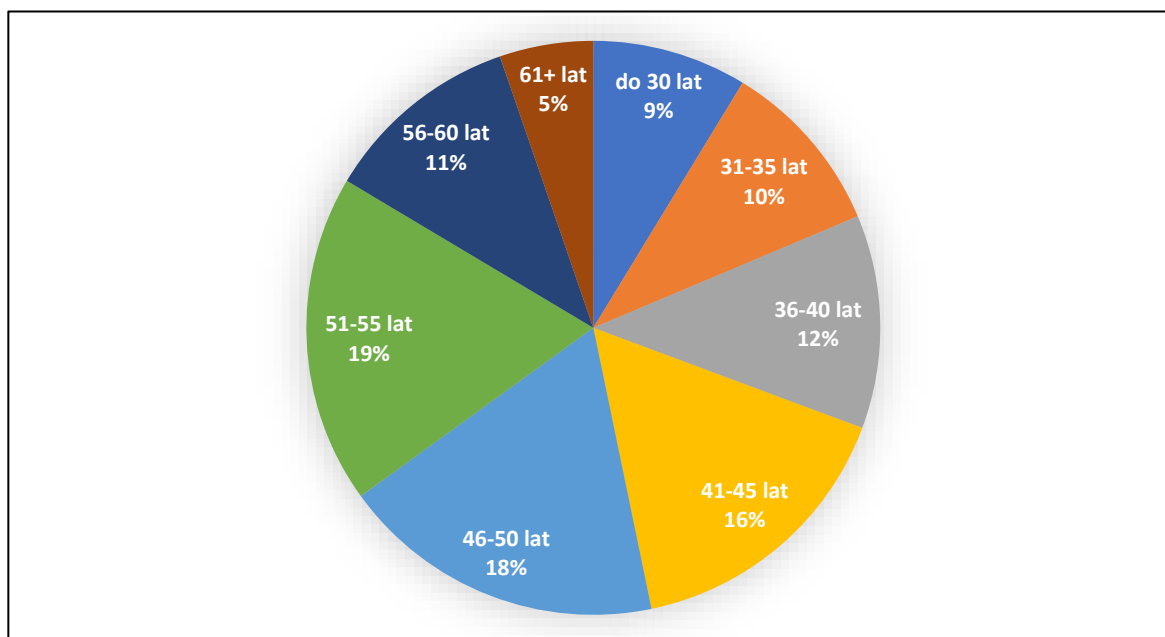

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników *Sprawozdania katechetycznego za rok szkolny 2020/2021* w archidiecezji przemyskiej

Na terenie archidiecezji przemyskiej w szkołach pracuje 815 katechetów. Katechetami w placówkach oświatowych są najczęściej księża diecezjalni (517 osób) oraz osoby świeckie (166 osób), a także siostry zakonne (92 osoby). Jako nauczyciele religii pracują także zakonnicy (38 osób) oraz rzadko alumni lub diakoni (2 osoby)⁷⁵. Biorąc pod uwagę wiek katechetów (wykres nr 14), najczęściej są to osoby w wieku 51-55 lat (łącznie 151 osób) oraz w wieku 46-50 lat (149), a także 41-45 lat (131). Najmniej katechetów uczących w szkołach znajduje się w przedziale wiekowym do 30 lat (71 osób) oraz powyżej 60. roku życia (43 osoby).

⁷⁵ Por. W. Janiga, *Sprawozdanie Wydziału Nauki Katolickiej*, „Biuletyn Katechetyczny” 2021, nr 23, s. 312.

Wykres 14. Procentowy podział katechetów według wieku uczących w szkołach w archidiecezji przemyskiej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników *Sprawozdania katechetycznego za rok szkolny 2020/2021* w archidiecezji przemyskiej

Katechetami archidiecezji przemyskiej są w większości absolwenci Wyższego Seminarium Duchownego w Przemyślu, którzy uzyskiwali dyplomy magisterskie na Katolickim Uniwersytecie Lubelskim Jana Pawła II i na Uniwersytecie Papieskim Jana Pawła II w Krakowie. Pozostali pracujący w katechizacji ukończyli studia teologiczne na wydziałach teologii w polskich uczelniach.

Przepisy dotyczące kwalifikacji katechetów szkolnych zostały zawarte w porozumieniu pomiędzy Konferencją Episkopatu Polski oraz Ministrem Edukacji Narodowej w dniu 6 września 2000 roku w sprawie kwalifikacji wymaganych od nauczycieli religii. Katecheta może zostać zatrudniony w szkole, jeżeli legitymuje się nie tylko wymaganym wykształceniem i przygotowaniem pedagogicznym, ale także otrzymał skierowanie biskupa diecezjalnego do określonej szkoły. W przypadku przeniesienia do innej szkoły konieczne jest uzyskanie nowej misji kanonicznej. Dokument ten jest gwarantem wierności danego katechety doktrynie Kościoła. Warunkiem otrzymania misji kanonicznej jest spełnienie warunków dotyczących wiary i moralności oraz wykształcenia (por. KPK, kan. 1804 §2). Na obecny czas archidiecezja przemyska posiada wystarczającą liczbę katechetów⁷⁶.

⁷⁶ W. Janiga, *Sprawozdanie Wydziału Nauki Katolickiej*, „Biuletyn Katechetyczny” 2014, dz. cyt., s. 208-209.

Całość nauczania katechetycznego w archidiecezji przemyskiej powierzona jest nadzorowi biskupa diecezjalnego, za pośrednictwem Wydziału Nauki Katolickiej Kurii Metropolitalnej w Przemyślu. Celem koordynacji kościelnej jest doskonalenie systemu katechizacji z ukierunkowaniem na rozwój wiary ucznia (doprowadzenie do dojrzałej wiary), a także formowanie katechetów do głębokiej wiary i wszechstronnej wiedzy. W celu podnoszenia jakości nauczania oraz tożsamości katechezy i katechetów Wydział podejmuje szereg czynności edukacyjnych, formacyjnych i weryfikacyjnych. Do tych ostatnich należy zaliczyć między innymi wizytacje katechetyczne, które są realizowane przez wizytatorów diecezjalnych i dekanalnych. Ponadto w celu formacji nauczycieli religii na odpowiednim poziomie Wydział Nauki Katolickiej współpracuje z Podkarpackim Centrum Edukacji Nauczycieli w Rzeszowie – oddziały w Przemyślu i Krośnie, Centrum Nauczycieli w Sanoku, a także z wykładowcami wielu polskich uczelni⁷⁷.

Ze *Sprawozdania katechetycznego za rok 2020/2021* w archidiecezji przemyskiej wynika, iż zgodnie z obecnym trendem, który ma miejsce w całej Polsce, obserwuje się zjawisko „wypisywania się” uczniów z zajęć religii w szkole w archidiecezji przemyskiej, jednak nie jest to duży odsetek uczniów. Głównym powodem nieuczęszczania na lekcję religii w szkole jest przede wszystkim przynależność uczniów do innego wyznania (grekokatolicy, prawosławni, polskokatolicy, zielonoświątkowcy) czy też przywiązanie do wspólnoty Świadców Jehowy. Innymi powodami są: obojętność religijna uczniów, rezygnacja z lekcji, które są na końcu obowiązującego ich planu godzin, uczęszczanie w tym samym czasie na korepetycje, ale także obojętność religijna rodziców oraz brak komunikatywności katechety⁷⁸.

W powyższym rozdziale została ukazana metodologia badań oraz charakterystyka środowiska badawczego. Ukazano w nim znaczenie badań empirycznych w dziedzinie teologii pastoralnej, opisano kwestionariusz ankiety utworzony dla celów badawczych niniejszej pracy oraz przedstawiono dobór próby badawczej. Ponadto dokonano szczegółowej charakterystyki środowiska badawczego, na którego opis składały się: prezentacja historycznych dziejów archidiecezji przemyskiej, ukazanie jej położenia oraz struktury, przedstawienie życia religijnego oraz edukacji religijnej.

Podsumowując, życie religijne oraz sakramentalne archidiecezji przemyskiej, w porównaniu do innych polskich diecezji, przebiega na dość dobrym poziomie. Świadczy o tym fakt, iż corocznie archidiecezja przemyska zajmuje przodujące miejsca, biorąc pod

⁷⁷ Tamże, s. 209.

⁷⁸ W. Janiga, *Sprawozdanie Wydziału Nauki Katolickiej*, „Biuletyn Katechetyczny” 2021, dz. cyt., s. 312-324.

uwagę wskaźnik *dominantes* czy też odsetek uczniów uczęszczających na lekcje religii w szkole. Obserwując codzienność mieszkańców, w szczególności mniejszych miejscowości, zauważa się wciąż odznaczającą się pobożność, liczny udział na Mszy świętej, nabożeństwach pasyjnych oraz maryjnych. Nie można jednak pominąć faktu, iż również na terenie archidiecezji przemyskiej pandemia COVID-19 znacząco wpłynęła na skalę uczestnictwa w niedzielnej Mszy świętej oraz życie sakramentalne katolików, a szczególnie młodzieży. Już zauważa się pewne trudności w odbudowaniu świadomości znaczenia życia sakramentalnego wśród młodych osób, choćby w czasie szkolnych katechez, gdzie coraz częściej można zauważyć zniechęcenie uczniów wobec Kościoła, udziału we Mszy świętej czy życia według Bożych przykazań. Zjawisko to z pewnością będzie wielkim wyzwaniem archidiecezji oraz polskiego Kościoła na najbliższe lata.

Rozdział III

Znajomość wartości religijno-moralnych w świetle badań empirycznych

Nauczanie Kościoła dotyczące zasad moralnych opiera się na *Dekalogu* i nauczaniu Jezusa Chrystusa. Wobec tego można stwierdzić, że moralność jest ściśle powiązana z religijnością. Czym zatem jest religijność w sensie czysto teoretycznym? Jan Dzedzic podaje, że „religijność określa podstawowe aksjomaty etycznego działania, których wyraźne nakreślenie jest ważne, szczególnie dla młodzieży, która tworzy swoją tożsamość w oparciu o wartości przekazywane przez starszych”¹. Co więcej, znajomość fundamentów wartości (w tym przypadku wartości chrześcijańskich), którymi są prawdy wiary, jest istotna, ponieważ pozwala człowiekowi poznać i zrozumieć rzeczywistość. Warto zauważyć, że „choć postępująca wiedza coraz pełniej wyjaśnia wiele zjawisk zachodzących w świecie, to relacja z Bogiem pozwala na pełniejszą odpowiedź na najbardziej egzystencjalne pytania, które pojawiają się zwłaszcza w perspektywie sytuacji trudnych”².

Podstawą religijności jest pogłębianie wiedzy na temat podstawowych prawd wiary, a przez to poznanie Boga, do którego należy się upodobnić albo dostosować, aby mieć poczucie własnej wartości i przynależności³. Według Stanisława Tokarskiego ważnymi cechami religijności są: realizacja świętości poprzez realizowanie dobra i upodabnianie się do Boga, poznawanie Go i doskonalenie siebie oraz odkrywanie sensu życia i kształtowanie własnego systemu wartości⁴.

Zadaniem niniejszego rozdziału jest analiza poziomu wiedzy w sferze religijno-moralnej młodzieży uczęszczającej na katechezę. Pytania badające poziom znajomości wartości religijnych dotyczyły takich kwestii, jak: znajomość prawd wiary (w tym zasób wiedzy dotyczącej *Ewangelii* czy też Kościoła partykularnego), istoty i liturgii sakramentów oraz formuł modlitewnych. Z kolei pytania odnośnie do wartości moralnych dotyczyły znajomości podstawowych zasad moralnych, tj. nauki Kościoła na temat antykoncepcji, aborcji, eutanazji, współżycia seksualnego przed ślubem oraz zawierania tzw. małżeństw homoseksualnych.

¹ J. Dzedzic, *Religijność a postawy moralne polskiej młodzieży. Refleksja psychologiczno-pastoralna*, „Polonia Sacra” 20(2016), nr 4 (45), s. 68.

² M. Jarosz, *Interpersonalne uwarunkowania religijności*, Lublin 2003, s. 38.

³ T. Niemirowski, *Rozwój świadomości religijnej u młodzieży. Badania empiryczne osób w wieku od 12 do 24 lat*, Kraków 2012, s. 53.

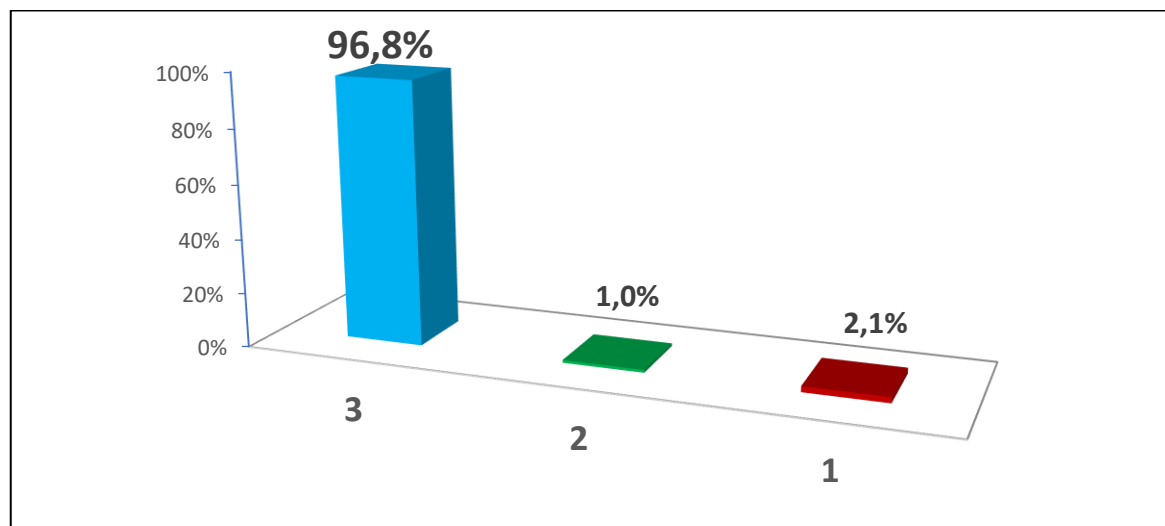
⁴ Tamże.

3.1. Znajomość prawd wiary

Znajomość prawd wiary katolickiej w świetle przeprowadzonych badań obejmuje podstawowe zagadnienia dotyczące Trójcy Świętej, tj. Boga Stwórcy wszechświata, Jezusa Chrystusa Zbawiciela oraz Ducha Świętego Ożywiciela. Równie istotny jest tutaj dogmat o Niepokalanym Poczęciu Najświętszej Maryi Panny oraz jej Wniebowzięciu z ciałem i duszą. Fundamentalne prawdy wiary Kościoła katolickiego dotyczą również osiągnięcia zbawienia w niebie, a więc życia pozagrobowego, którego kwestie również umieszczono w pytaniach do ankietowanych. Można oczekiwać, iż dla uczniów w wieku maturalnym uczęszczających na katechezę znajomość podstawowych prawd wiary zawartych w *Piśmie Świętym*, jak również w Tradycji i w nauczaniu Kościoła nie stanowi problemu. Wyniki przeprowadzonych badań zostaną omówione w niniejszym rozdziale.

Na początku ankietowanych poproszono o wymienienie we właściwej kolejności Trzech Osób Boskich. Wiedzę respondentów dotyczącą znajomości Trójcy Świętej przedstawia poniższy wykres.

Wykres 15. Znajomość Trójcy Świętej wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Powyższy wykres wykazuje, iż 96,8% respondentów potrafi we właściwej kolejności wymienić Trzy Osoby Boskie, podczas gdy 2,1% ankietowanych właściwie wskazuje jedną spośród Trzech Osób Boskich, a 1% badanych dwie Osoby Boskie.

Podczas analizy wyników badań dokonano także próby zbadania korelacji znajomości właściwej kolejności Osób Trójcy Świętej ze względu na płeć. Zależność tę przedstawia tabela nr 2.

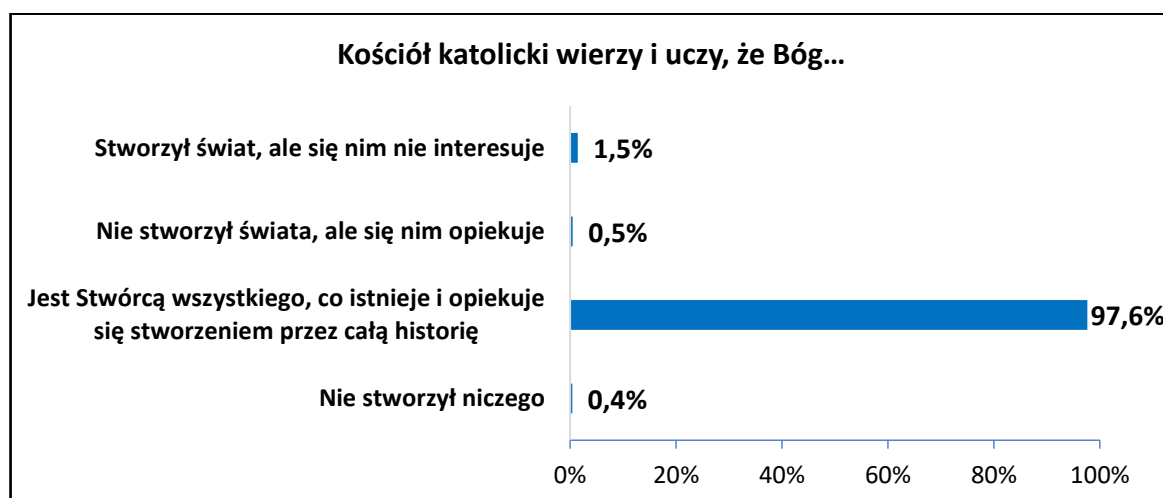
Tabela 2. Znajomość Trójcy Świętej ze względu na płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Wymień Osoby Boskie we właściwej kolejności	Jedna Osoba Boska	N	9	12	21
		%	1,3%	4,0%	2,1%
	Dwie Osoby Boskie	N	7	3	10
		%	1,0%	1,0%	1,0%
	Trzy Osoby Boskie	N	668	285	953
		%	97,7%	95,0%	96,8%
Ogółem		N	684	300	984
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,086	7,194 ^a	2	0,027	0,027 ^b
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z powyższej tabeli wynika, iż kobiety (97,7%) nieznacznie częściej od mężczyzn (95%) potrafią wymienić Osoby Boskie we właściwej kolejności. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie, ale charakteryzuje się znikomą siłą związku.

Wykres 16. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego dotyczącego stworzenia świata wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Katechezy dotyczące stworzenia świata przez Boga zazwyczaj omawiane są już na początku kształcenia katechetycznego w szkole. O dokończenie zdania: „Kościół katolicki wierzy i uczy, że Bóg...” została poproszona młodzież, która w zasadzie kończy edukację religijną w szkole. Z analizy odpowiedzi uczniów (wykres nr 16) wynika, iż niemalże wszyscy (97,6%) znają stanowisko Kościoła odnośnie do początku wszechświata, odpowiadając, iż według nauki Kościoła katolickiego: „Bóg jest Stwórcą wszystkiego, co istnieje, i opiekuje się stworzeniem przez całą historię”. Warto jednak zauważyć, iż 1,5% (15 osób) ankietowanych ma zdanie, iż Kościół katolicki wierzy, że „Bóg stworzył świat, ale się nim nie interesuje”; „Bóg nie stworzył świata, ale się nim opiekuje” – 0,5% (5 osób), a 0,4% ankietowanych (4 osoby) uważa, że „Bóg nie stworzył niczego”. Wnioskując, prawie 2% respondentów (24 osoby) uczęszczających na religię nie chce udzielić poprawnej odpowiedzi lub też nie posiada elementarnej wiedzy dotyczącej nauki Kościoła wobec stworzenia świata.

Korelację opisującą znajomość stanowiska Kościoła katolickiego odnośnie do stworzenia świata oraz poziomu deklarowanej wiary badanych przedstawia tabela nr 3.

Tabela 3. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego dotyczącego stworzenia świata a poziom wiary respondentów

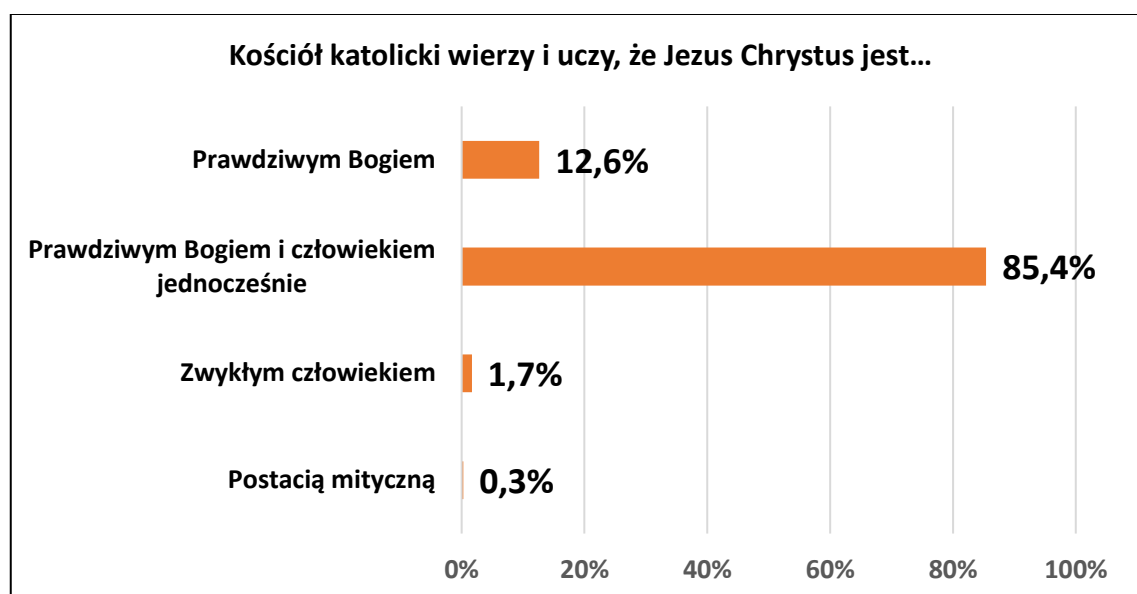
			Kościół katolicki wierzy i uczy, że Bóg...				Ogółem
			Stworzył świat, ale się nim nie interesuje	Nie stworzył świata, ale się nim opiekuje	Jest Stwórcą wszystkiego, co istnieje, i opiekuje się stworzeniem przez całą historię	Nie stworzył niczego	
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	0	1	65	1	67
		%	0,0%	20,0%	6,5%	25,0%	6,6%
	Jestem wierzący	N	4	1	555	0	560
		%	26,7%	20,0%	55,8%	0,0%	55,0%
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	6	1	212	1	220
		%	40,0%	20,0%	21,3%	25,0%	21,6%
	Jestem obojętny	N	3	2	103	0	108
		%	20,0%	40,0%	10,4%	0,0%	10,6%
	Jestem niewierzący	N	2	0	59	2	63
		%	13,3%	0,0%	5,9%	50,0%	6,2%
Ogółem		N	15	5	994	4	1018
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,103	32,314 ^a	12	0,001	0,007^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z powyższej tabeli wynika, iż badani, którzy są zdania, że „Bóg jest Stwórcą wszystkiego, co istnieje, i opiekuje się stworzeniem przez całą historię” częściej od pozostałych są osobami wierzącymi. Z kolei uczniowie, którzy uważają, że „Bóg stworzył świat, ale się nim nie interesuje” w większym stopniu od innych są niezdecydowani, ale przywiązani do tradycji i religii. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie, choć siła związku okazała się nieznaczna.

W ramach badań znajomości głównych prawd wiary zapytano ankietowanych o nauczanie Kościoła katolickiego dotyczącego życia i osoby Jezusa Chrystusa. Analizę odpowiedzi respondentów przedstawia wykres nr 17.

Wykres 17. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego o osobie Jezusa Chrystusa wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Duży odsetek respondentów zna naukę Kościoła o osobie Jezusa Chrystusa. Można zauważyć, że ponad 85% badanych (85,4%) wie, iż „Kościół katolicki wierzy i uczy, że Jezus Chrystus jest prawdziwym Bogiem i człowiekiem jednocześnie”, jednak wśród ankietowanych duży odsetek stanowią respondenci, którzy nie znają tej nauki Kościoła (14,6%). Osoby te uważają, iż Kościół katolicki naucza, iż „Jezus Chrystus jest prawdziwym Bogiem” (12,6%) lub „zwykłym człowiekiem” (1,7%), „jak również postacią mityczną” (0,3%). Należy mieć na uwadze, że są to respondenci, którzy uczestniczą w katechezie szkolnej.

Tabela 4. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego o osobie Jezusa Chrystusa a płeć ankietowanych

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Kościół katolicki wierzy i uczy, że Jezus Chrystus jest...	Prawdziwym Bogiem	N	91	38	129
		%	13,0%	11,9%	12,7%
	Prawdziwym Bogiem i człowiekiem jednocześnie	N	603	268	871
		%	86,0%	84,3%	85,5%
	Zwykłym człowiekiem	N	7	10	17
		%	1,0%	3,1%	1,7%
	Postacią mityczną	N	0	2	2
		%	0,0%	0,6%	0,2%
Ogółem		N	701	318	1019
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,103	10,710 ^a	3	0,013	0,010 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 4 wynika, iż kobiety nieznacznie częściej od mężczyzn uważają, że Kościół katolicki wierzy i uczy, że „Jezus Chrystus jest Prawdziwym Bogiem i człowiekiem jednocześnie”. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się słabą siłą związku.

Tabela 5. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego o osobie Jezusa Chrystusa a miejsce zamieszkania respondentów

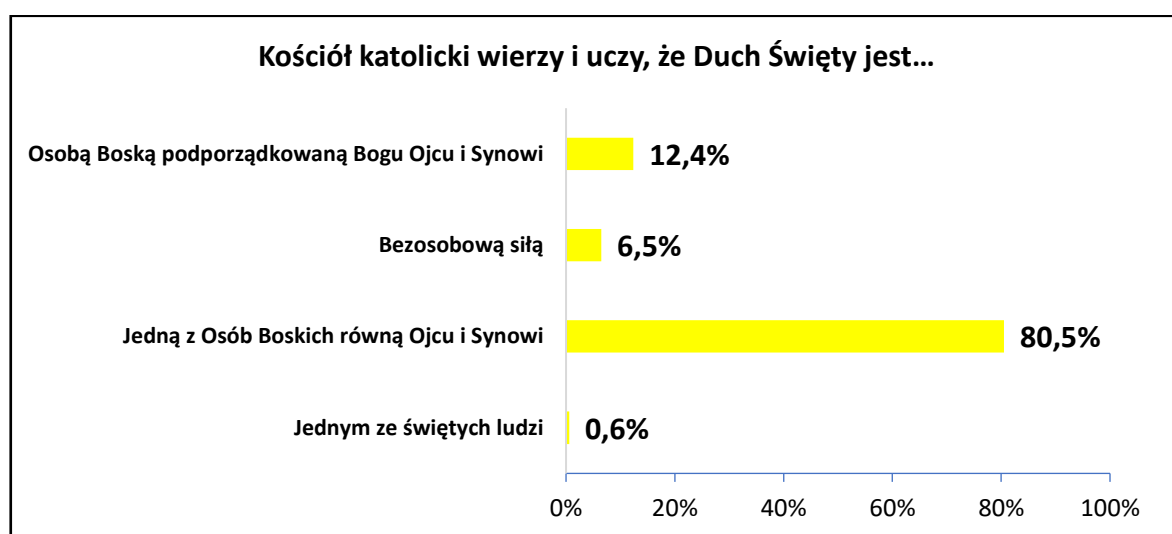
			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Kościół katolicki wierzy i uczy, że Jezus Chrystus jest...	Prawdziwym Bogiem	N	13	48	68	129
		%	13,8%	15,8%	11,0%	12,7%
	Prawdziwym Bogiem i człowiekiem jednocześnie	N	76	255	539	870
		%	80,9%	83,9%	86,8%	85,4%
	Zwykłym człowiekiem	N	4	1	12	17
		%	4,3%	0,3%	1,9%	1,7%
	Postacią mityczną	N	1	0	2	3
		%	1,1%	0,0%	0,3%	0,3%
Ogółem		N	94	304	621	1019
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,084	14,440 ^a	6	0,025	0,034 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Analiza powyższych danych (tabela nr 5) ukazuje, iż im mniejszy jest stopień urbanizacji zamieszkiwanej miejscowości, tym nieznacznie częściej badani są zdania, że „Kościół katolicki wierzy i uczy, że Jezus Chrystus jest Prawdziwym Bogiem i człowiekiem jednocześnie”. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie, ale siła związku jest nieznaczna.

Kolejną badaną kwestią wśród ankietowanych była znajomość stanowiska Kościoła dotycząca znaczenia osoby Ducha Świętego. Uzyskane wyniki badań prezentuje wykres nr 18.

Wykres 18. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego o osobie Ducha Świętego wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Zdecydowana większość ankietowanych zna naukę Kościoła dotyczącą osoby Ducha Świętego. Świadczy o tym wysoki odsetek respondentów (80,5%), którzy twierdzą, iż „Kościół katolicki wierzy i uczy, że Duch Święty jest jedną z Osób Boskich równą Ojcu i Synowi”. Okazuje się jednak, że wiele uczniów szkoły maturalnej nie posiada elementarnej wiedzy o tym, kim jest Duch Święty (19,5%). Wysoki odsetek respondentów uważa, iż według Kościoła Duch Święty „jest Osobą Boską, ale podporządkowaną Bogu Ojcu i Synowi” (12,4%). Niepokoić może również fakt, iż 6,5% badanej młodzieży twierdzi, iż nauka Kościoła głosi, że Duch Święty jest „bezosobową siłą”, a prawie 1% ankietowanych (0,6%), że „jednym ze świętych ludzi”. Analizując powyższe wyniki badań, można zauważyć, iż podstawowy zasób wiedzy dotyczący Trzeciej Osoby Boskiej wśród młodzieży jest niewystarczający, a zagadnienie wymaga pogłębienia podczas młodzieżowych katechez szkolnych.

Na pytanie – czy istnieje związek pomiędzy znajomością nauki Kościoła katolickiego o osobie Ducha Świętego a poziomem wiary respondentów? – odpowiada tabela nr 6.

Tabela 6. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego o osobie Ducha Świętego a poziom wiary respondentów

			Kościół katolicki wierzy i uczy, że Duch Święty jest...				Ogółem	
			Osobą Boską podporządkowaną Bogu Ojcu i Synowi	Bezosobową siłą	Jedną z Osób Boskich równą Ojcu i Synowi	Jednym ze świętych ludzi		
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	5	4	57	0	66	
		%	4,0%	6,1%	7,0%	0,0%	6,5%	
	Jestem wierzący	N	72	26	459	3	560	
		%	58,1%	39,4%	56,0%	50,0%	55,2%	
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	26	17	175	1	219	
		%	21,0%	25,8%	21,4%	16,7%	21,6%	
	Jestem obojętny	N	19	11	78	0	108	
		%	15,3%	16,7%	9,5%	0,0%	10,6%	
	Jestem niewierzący	N	2	8	50	2	62	
		%	1,6%	12,1%	6,1%	33,3%	6,1%	
	Ogółem		N	124	66	819	6	1015
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,095	27,479 ^a	12	0,007	0,013 ^b			
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

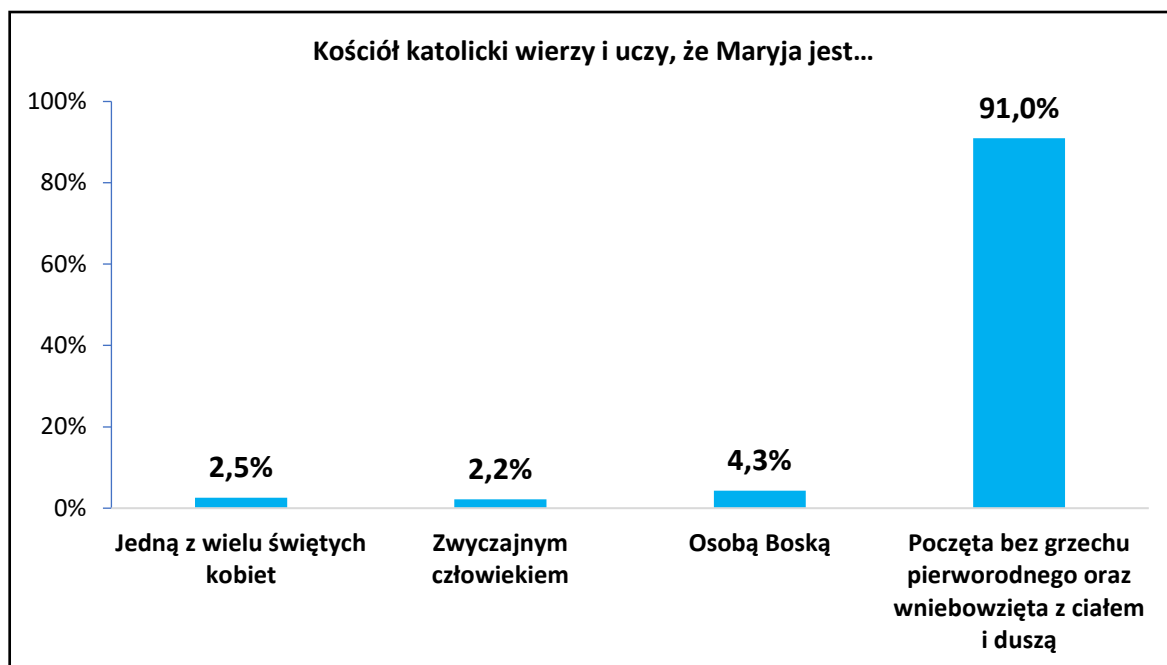
Analizując powyższe wyniki, można zauważyć, iż uczniowie wierzący częściej niż pozostali respondenci są zdania, że Kościół katolicki wierzy i uczy, że „Duch Święty jest Osobą Boską podporządkowaną Bogu Ojcu i Synowi” oraz „jedną z Osób Boskich równą Ojcu i Synowi”. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie, choć siła związku jest nieznaczną.

Niejednokrotnie tym, co wyróżnia naukę Kościoła katolickiego od innych wyznań chrześcijańskich, jest wiara Kościoła w Maryję – Matkę Boga. Podstawą maryjnych dogmatów głoszonych przez Kościół jest fakt, iż „Maryja, nazywana w *Ewangeliach* »Matką Jezusa« (J 2,1; 19, 25, por. Mt 13, 55; św. Ireneusz), już przed narodzeniem swego Syna jest ogłoszona, pod natchnieniem Ducha Świętego, »Matką mojego Pana« (Łk 1, 43). Istotnie, Ten, którego poczęła jako człowieka z Ducha Świętego i który prawdziwie stał się Jej Synem według ciała, nie jest nikim innym jak wiecznym Synem Ojca, drugą Osobą Trójcy Świętej. Kościół wyznaje, że Maryja jest rzeczywiście Matką Bożą – Theotokos⁵.

⁵ KKK 495.

Badaną młodzież nie zapytano o znajomość dogmatów maryjnych, ale o wiedzę dotyczącą podstawowej nauki Kościoła na temat Matki Bożej. Uzyskane wyniki prezentuje wykres nr 19.

Wykres 19. Znajomość nauki Kościoła katolickiego o Maryi wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Uzyskane wyniki (wykres nr 19) pokazują, że przeważająca większość ankietowanej młodzieży (91%) posiada podstawową wiedzę na temat tożsamości i roli Maryi. Jednak 9% respondentów pomija najistotniejszy fakt, iż Maryja jest poczęta bez grzechu pierwotnego oraz z ciałem i duszą wzięta do nieba, wybierając odpowiedzi, iż Maryja jest Osobą Boską (4,3%), jedną z wielu świętych kobiet (2,5%) czy też zwyczajnym człowiekiem (2,2%). Fakt niewystarczającej wiedzy odnoszącej się do roli Matki Bożej w życiu Kościoła powinien być wzięty pod uwagę podczas edukacji religijnej w szkołach ponadpodstawowych.

Na pytanie – czy istnieje związek pomiędzy miejscem zamieszkania respondentów a znajomością stanowiska Kościoła katolickiego o Matce Bożej – odpowiada tabela nr 7.

Tabela 7. Znajomość nauki Kościoła katolickiego o Maryi a miejsce zamieszkania respondentów

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Kościół katolicki wierzy i uczy, że Maryja jest...	Poczęta bez grzechu pierwородnego oraz wniebowzięta z ciałem i duszą	N	79	281	567	927
		%	84,0%	92,4%	91,3%	91,0%
	Osobą Boską	N	5	12	27	44
		%	5,3%	3,9%	4,3%	4,3%
	Zwyczajnym człowiekiem	N	8	5	9	22
		%	8,5%	1,6%	1,4%	2,2%
	Jedną z wielu świętych kobiet	N	2	6	18	26
		%	2,1%	2,0%	2,9%	2,6%
Ogółem		N	94	304	621	1019
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,102	21,035 ^a	6	0,002	0,003 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

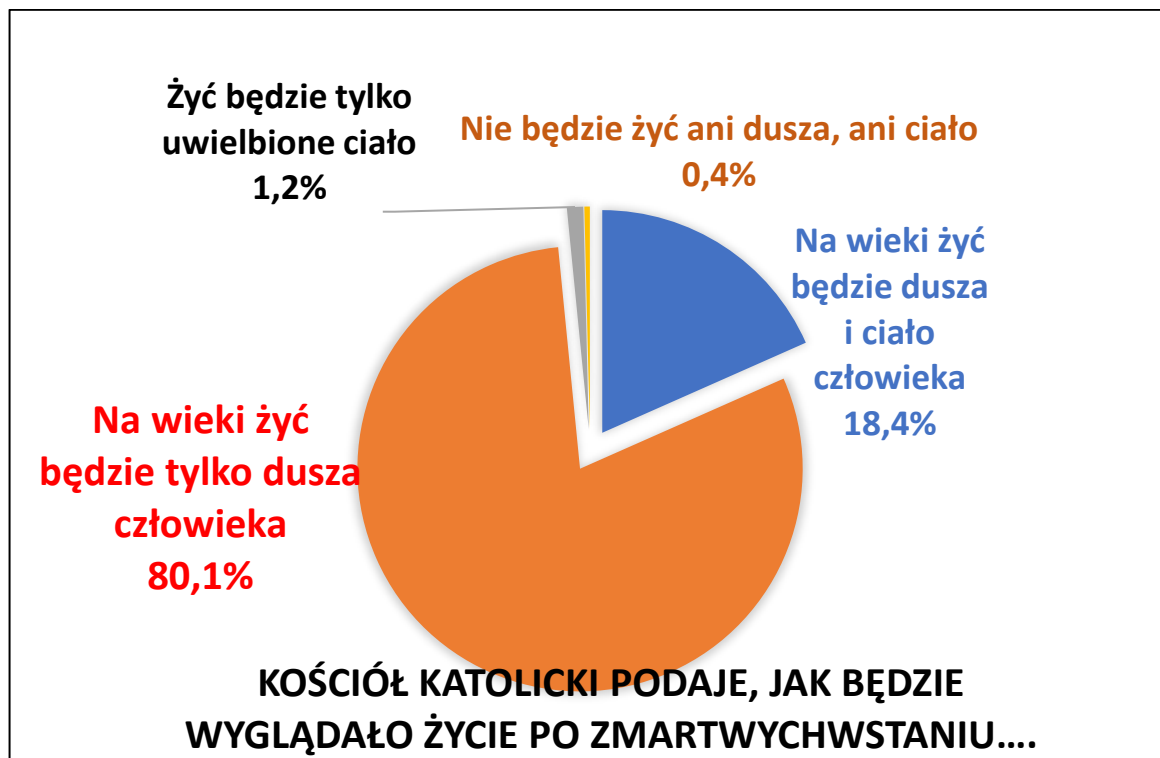
Z prezentowanych wyników badań można odczytać, iż młodzież, udzielająca odpowiedzi: „Kościół katolicki wierzy i uczy, że Maryja jest poczęta bez grzechu pierwородnego oraz wniebowzięta z ciałem i duszą”, nieznacznie częściej zamieszkuje wieś oraz mniejsze miasta od ankietowanych zamieszkujących duże miasta. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie, choć siła związku jest nieznaczna.

Kolejną istotną kwestią z nauczania Kościoła katolickiego jest nauka o nieśmiertelności duszy i życiu po śmierci. *Katechizm Kościoła katolickiego* wyraźnie przypomina prawdę o oddzieleniu się duszy od ciała w chwili śmierci: aby zmartwychwstać z Chrystusem, trzeba umrzeć z Chrystusem, trzeba „opuścić nasze ciało i stanąć w obliczu Pana” (2 Kor 5, 8). W tym „odejściu” (Flp 1, 23), którym jest śmierć, dusza jest oddzielona od ciała. Połączy się z nim na nowo w dniu zmartwychwstania umarłych (por. Paweł VI, *Wyznanie wiary Ludu Bożego*, 28)⁶.

Wiedzę respondentów odnośnie do stanowiska Kościoła o życiu po zmartwychwstaniu obrazuje wykres nr 20.

⁶ KKK 1005.

Wykres 20. Wiedza respondentów na temat nauki Kościoła o życiu pozagrobowym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Analizując dane z wykresu nr 20, można zauważyć, że wysoki odsetek ankietowanych jest zdania, iż Kościół katolicki w swej nauce przekazuje, że po zmartwychwstaniu na wieki „żyć będzie tylko dusza człowieka” (80,1%). Jedynie 18,4% badanych uczniów uczęszczających na katechezę prawidłowo odpowiedziało na pytanie, wybierając odpowiedź, iż „na wieki żyć będzie dusza i ciało człowieka”. Wśród respondentów zdarzały się również odpowiedzi, iż po zmartwychwstaniu „żyć będzie tylko uwielbione ciało” (1,2%), a nawet, że „nie będzie żyć ani dusza, ani ciało” (0,4%). Zdumiewający jest fakt, iż ponad 80% ankietowanych uczęszczających na katechezę od wielu lat nie zna stanowiska i nauki Kościoła w tej kwestii, które jasno określa, iż: „Pojęcie »ciało« oznacza człowieka w jego kondycji poddanej słabości i śmiertelności (por. Rdz 6, 3; Ps 56, 5; Iz 40, 6. »Zmartwychwstanie ciała« oznacza, że po śmierci będzie żyła nie tylko dusza nieśmiertelna, ale że na nowo otrzymają życie także nasze »śmiertelne ciała« (Rz 8,11)”⁷.

Warto przy tym zwrócić uwagę, iż formuła „wierzę w [...] ciała zmartwychwstanie, żywot wieczny” stanowi końcowy fragment *Wyznania wiary*, który ci sami uczniowie

⁷ KKK 990.

zapewne wypowiadają podczas każdej Mszy świętej, a także innych powszechnych modlitw (np. różaniec, koronka do miłosierdzia Bożego). Należy więc w tym miejscu postawić edukacji katechetycznej ważne zadanie, próbując odnaleźć przyczynę błędnego rozumienia przez młodzież sensu śmierci i zmartwychwstania Jezusa Chrystusa oraz celu życia ziemskiego, którym jest życie wieczne w niebie.

Poniższa tabela ukazuje korelację wiedzy respondentów na temat nauki Kościoła o życiu wiecznym oraz miejsca zamieszkania badanej młodzieży.

Tabela 8. Wiedza respondentów na temat nauki Kościoła o życiu po zmartwychwstaniu a miejsce zamieszkania ankietowanych

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Kościół katolicki podaje, jak będzie wyglądało życie po zmartwychwstaniu....	Na wieki żyć będzie dusza i ciało człowieka	N	15	57	114	186
		%	16,0%	18,8%	18,4%	18,3%
	Na wieki żyć będzie tylko dusza człowieka	N	73	245	497	815
		%	77,7%	80,9%	80,2%	80,1%
	Żyć będzie tylko uwielbione ciało	N	3	1	8	12
		%	3,2%	0,3%	1,3%	1,2%
	Nie będzie żyć ani dusza, ani ciało	N	3	0	1	4
		%	3,2%	0,0%	0,2%	0,4%
Ogółem		N	94	303	620	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,114	26,315 ^a	6	0,000	0,001 ^b	
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>p Monte Carlo</i>	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z analizy danych tabeli nr 8 wynika, iż uczniowie zamieszkujący wieś oraz mniejsze miasta nieznacznie częściej od ankietowanych zamieszkujących duże miasta są zdania, że Kościół katolicki podaje, iż w życiu po zmartwychwstaniu na wieki żyć będzie tylko dusza człowieka. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się nieznaczną siłą związku.

Kolejno dokonano próby korelacji wiedzy uczniów dotyczącej stanowiska Kościoła w kwestii życia po zmartwychwstaniu oraz poziomu ich wiary. Uzyskane dane przedstawia tabela nr 9.

Tabela 9. Wiedza respondentów na temat nauki Kościoła o życiu po zmartwychwstaniu a poziom deklarowanej religijności respondentów

			Kościół katolicki podaje, jak będzie wyglądało życie po zmartwychwstaniu....				Ogółem
			Na wieki żyć będzie dusza i ciało człowieka	Na wieki żyć będzie tylko dusza człowieka	Żyć będzie tylko uwielbione ciało	Nie będzie żyć ani dusza, ani ciało	
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	21	44	2	0	67
		%	11,2%	5,4%	16,7%	0,0%	6,6%
	Jestem wierzący	N	115	442	3	0	560
		%	61,5%	54,4%	25,0%	0,0%	55,1%
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	32	185	1	2	220
		%	17,1%	22,8%	8,3%	50,0%	21,7%
	Jestem obojętny	N	13	89	4	0	106
		%	7,0%	10,9%	33,3%	0,0%	10,4%
	Jestem niewierzący	N	6	53	2	2	63
		%	3,2%	6,5%	16,7%	50,0%	6,2%
Ogółem		N	187	813	12	4	1016
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,123	46,430 ^a	12	0,000	0,000 ^b		
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Na podstawie prezentowanych wyników badań nasuwa się wniosek, iż ankietowani, którzy twierdzą, że po zmartwychwstaniu na wieki żyć będzie dusza i ciało człowieka oraz na wieki żyć będzie tylko dusza człowieka, częściej od pozostałych deklarują, że są osobami wierzącymi. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się siłą związku na poziomie V Kramera=0,123.

Następnie respondenci zostali poproszeni o udzielenie odpowiedzi na pytanie: „Czym jest piekło według nauki Kościoła katolickiego?”. Uzyskane wyniki badań przedstawia wykres nr 21.

Wykres 21. Znajomość nauki Kościoła katolickiego o piekle wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Analiza uzyskanych wyników badań pokazuje, iż niemalże wszyscy respondenci (96,7%) uważają, iż Kościół w swej nauce przekazuje, że piekło jest stanem cierpienia, które nigdy się nie kończy. Jednak wśród respondentów są również osoby, które twierdzą, iż piekło jest przejściowym cierpieniem (2,2%). Mały odsetek ankietowanych twierdzi, że piekło to przedsionek czyśćca (0,8%) czy też przenośnia literacka (0,4%).

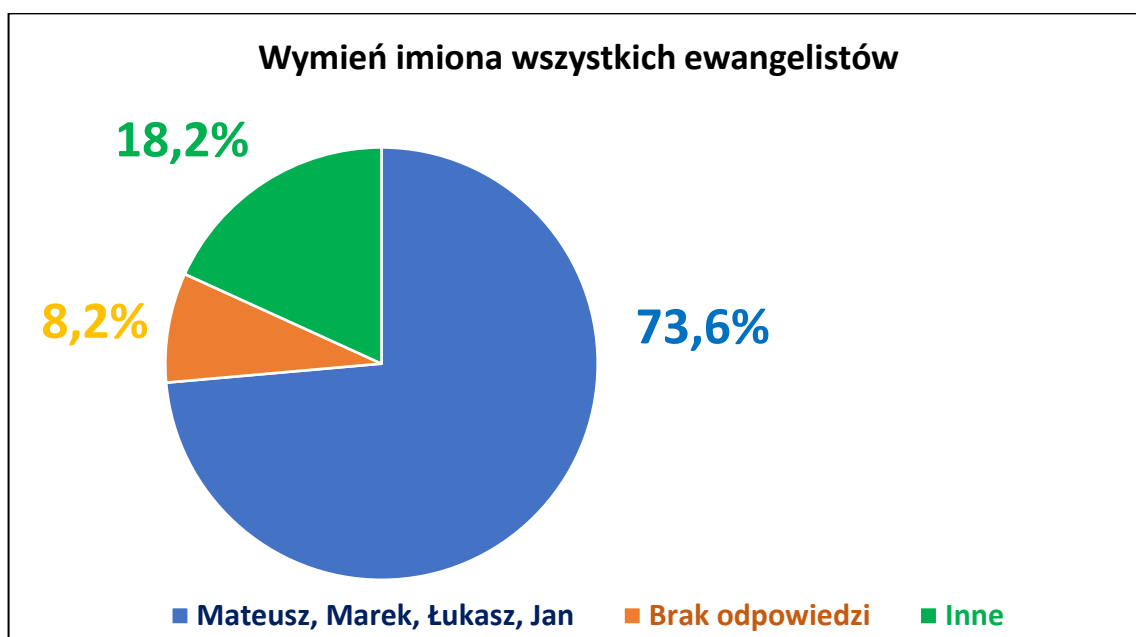
Fakt, iż zdecydowana większość uczniów zna i rozumie stanowisko Kościoła katolickiego dotyczące nauki o piekle z pewnością może usatysfakcjonować niejednego katechetę. Należy jednak zauważyć, iż ta elementarna wiedza podana jest w wątpliwość prawie 3,5% (3,4%) dorosłej młodzieży uczęszczającej na szkolną katechezę. Trzeba również wziąć pod uwagę postępujące zjawisko przekazu informacji w mass mediach, w którym to zauważa się pewną „infantyлизację piekła”, tzn. ukazywanie go w sposób fantazyjny, bajkowy i nierealny. Ponadto można również zauważyć, że w funkcjonującym słowniku młodzieżowym słowa, takie jak: piekło, diabeł, diablica, *devil*, piekielny itp. w swoim znaczeniu nie mają negatywnego przekazu czy wartościowania, a stają się raczej czymś modnym, a nawet nadającym danej rzeczy, zjawisku nowej, lepszej jakości. Można zauważyć, że słowa te coraz częściej pojawiają się na okładkach zeszytów, przyborów szkolnych, akcesoriach do telefonów czy nawet na ubraniach młodzieży.

Wobec powyższego nie można stracić czujności, należy więc mieć na uwadze nieustanne przypominanie podstawowej nauki Kościoła katolickiego, która „[...] stwierdza istnienie piekła i jego wieczność. Dusze tych, którzy umierają w stanie grzechu śmiertelnego, bezpośrednio po śmierci idą do piekła, gdzie cierpią męki, »ogień wieczny«. Zasadnicza kara piekła polega na wiecznym oddzieleniu od Boga; wyłącznie w Bogu człowiek może mieć życie i szczęście, dla których został stworzony i których pragnie”⁸.

W pytaniu dopełniającym analizę badań z zakresu wiary i wiedzy religijnej poproszono ankietowanych o wypisanie imion czterech ewangelistów. Przykład najbardziej popularnych odpowiedzi w kwestionariuszu przedstawia wykres nr 22.

⁸ KKK 1035.

Wykres 22. Znajomość imion ewangelistów respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Powyższy wykres ukazuje, iż duży odsetek badanej młodzieży zna imiona wszystkich autorów *Ewangelii w Piśmie Świętym*. Pomimo to pozostała część respondentów (18,2%) ma kłopoty z podaniem właściwych imion ewangelistów. Analizując uzupełnione kwestionariusze, można było zauważyć, iż ankietowani często nie potrafili podać wszystkich czterech imion, wpisując czasem jedno, dwa lub trzy imiona. Ponadto można było dostrzec, iż respondenci próbowali wypisać imiona apostołów. Imiona, które często pojawiały się w wypełnionych ankietach, to: Jakub, Szymon, Piotr, Tomasz, Paweł, Adam, pojawiło się nawet imię Judasza. Okazuje się również, że znaczna część badanej młodzieży w ogóle nie potrafiła podać ani jednego z imion autorów *Ewangelii* (8,2%).

Pytanie, które wydawało się być proste, okazało się problemem dla młodzieży w wieku maturalnym. Mimo iż młodzież uczęszczająca na religię ma okazję częstego spotkania się z *Ewangelią*, zarówno w Kościele podczas Mszy św., jak i na katechezach, to dla prawie 9% (8,2%) uczniów autorzy *Ewangelii* wciąż nie są znani. Brak tej elementarnej wiedzy powinno stanowić wyzwanie dla współcześnie stosowanych metod i środków wykorzystywanych podczas formacji katechetycznej w szkole.

W kolejnym pytaniu poproszono ankietowanych o wskazanie imienia obecnego papieża oraz imienia i nazwiska biskupa diecezji respondenta. O ile pytanie dotyczące znajomości imienia papieża nie pozostawia wiele do wyjaśnienia, o tyle w kwestii znajomości imienia i nazwiska biskupa w kwestionariuszu mogły pojawić się zróżnicowane

odpowiedzi, gdyż respondenci mogli pochodzić z różnych diecezji, w których ponadto może rezydować kilku biskupów. W tabeli nr 10 zamieszczono dane dotyczące powyższego zagadnienia.

Tabela 10. Znajomość papieża oraz biskupa diecezji respondentów

Wymień imię aktualnego papieża oraz imię i nazwisko biskupa Twojej diecezji:		
Papież Franciszek, Adam Szal	N	624
	%	61,1
Franciszek	N	234
	%	22,9
Brak odpowiedzi	N	48
	%	4,7
Franciszek, Jan Wątroba	N	18
	%	1,8
Franciszek, Krzysztof Nitkiewicz	N	13
	%	1,3
Franciszek, Marian Rojek	N	11
	%	1,1
Franciszek, Adam	N	8
	%	0,8
Adam Szal	N	8
	%	0,8
Franciszek, Krzysztof Chudzio	N	5
	%	0,5
Franciszek, Stanisław Jamrozek	N	5
	%	0,5
święty Franciszek, Adam Szal	N	3
	%	0,3
Benedykt XVI, Adam Szal	N	2
	%	0,2
Franciszek, Józef Michalik	N	2
	%	0,2
Jan Paweł II	N	2
	%	0,2
Jan Wątroba	N	2
	%	0,2
Pozostałe pojedyncze odpowiedzi	N	36
	%	3,4
Ogółem	N	1021
	%	100

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z powyższych danych wynika, iż większy odsetek młodzieży zna imię obecnego papieża oraz imię i nazwisko biskupa swojej diecezji. Zdecydowana większość ankietowanych archidiecezji przemyskiej wymieniła imię papieża Franciszka oraz imię i nazwisko arcybiskupa ks. Adama Szala (ponad 61,1%), jednak w odpowiedziach podane również zostały nazwiska biskupów pomocniczych, takie jak: ks. bp Stanisław Jamrozek oraz ks. bp Krzysztof Chudzio. Zdarzyły się także odpowiedzi, które podawały nazwisko ks. bpa Józefa Michalika, który był ordynariuszem archidiecezji przemyskiej w latach 1993-2016. Niestety duży odsetek ankietowanych nie zna biskupa swojej diecezji i w odpowiedzi podaje jedynie imię papieża Franciszka (22,9%), co więcej: prawie 5% (4,7%) badanej młodzieży nie zna ani imienia papieża, ani biskupa własnej diecezji.

Na podstawie powyższych danych można wnioskować, iż duża część badanej młodzieży nie interesuje się strukturą i życiem Kościoła partykularnego. Warto zwrócić uwagę, iż respondenci kilka lat wcześniej przyjęli sakrament bierzmowania z rąk księdza biskupa własnej diecezji, a mimo to nie znają jego tożsamości.

Zadaniem powyższego paragrafu było omówienie wyników badań w celu ukazania realnego poziomu wiedzy i orientacji w podstawowych kwestiach prawd wiary młodzieży archidiecezji przemyskiej, uczęszczającej na katechezę w klasach maturalnych. Analiza wyników pozwala ocenić znajomość podstawowych prawd wiary na dobrym poziomie. Jednak na pewne kwestie katecheci powinni zwrócić uwagę podczas religijnej edukacji, gdyż często zdarza się, iż młodzież ma zaburzone rozumienie nauki Kościoła na temat Trzeciej Osoby Boskiej czy też tożsamości i roli Maryi w życiu Kościoła. Ponadto należy zwrócić szczególną uwagę na kwestię rozumienia przez młodzież nauki Kościoła o zmartwychwstaniu ciała i duszy po śmierci, gdyż większość badanej młodzieży nie ma wiedzy w kwestiach eschatologicznych. Dlatego warto byłoby rozbudować ową tematykę poprzez katechezę w szkole czy kazania katechizmowe w kościele. Należy również zauważyć, iż młodzież ma problemy ze znajomością autorów *Ewangelii*. Zapewne *Biblia* często stanowi najważniejszą pomoc dydaktyczną w czasie prowadzenia katechezy w szkole, jednak może należałoby położyć większy nacisk na świadome korzystanie z *Pisma Świętego*, a także ukazanie związków przyczynowo-skutkowych przedstawiających logiczną całość *Starego i Nowego Testamentu*. Być może wtedy konieczność znajomości kart *Pisma Świętego* byłaby bardziej doceniana przez uczniów.

Powyższe wnioski pomagają poniekąd odczytywać znaki czasu, konieczne dla realizacji misji Kościoła, której częścią jest katechizowanie młodych pokoleń. Adekwatna

odpowieź na znaki czasu jest warunkiem, bez którego spełnienia przyszłość katechezy będzie zagrożona⁹.

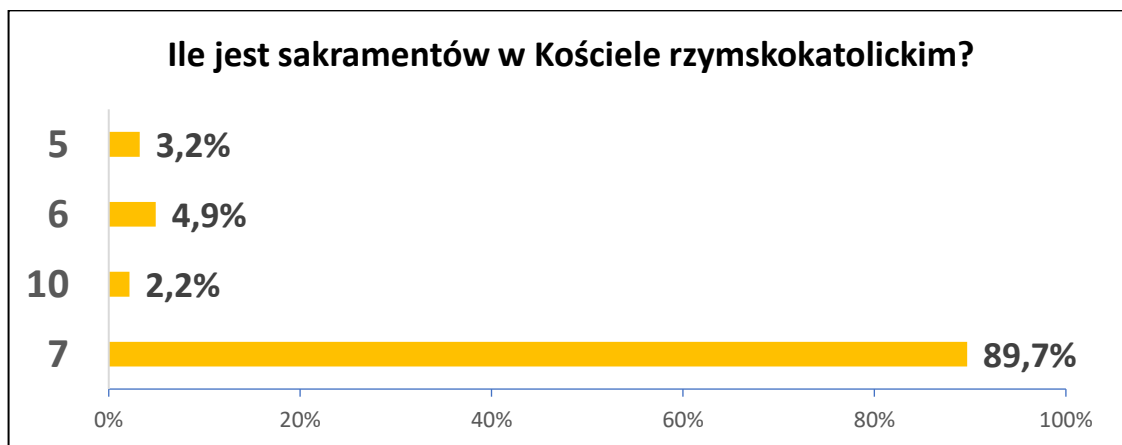
3.2. Znajomość sakramentów i formuł modlitewnych

W *Konstytucji o liturgii* Soboru Watykańskiego II czytamy, że sakramenty „stanowią ośrodek całego życia liturgicznego” (KL 6). Wśród najważniejszych skutków sakramentów można wymienić: „uświęcenie człowieka, wyrażenie, powiększenie i umocnienie wiary przyjmującego (skutek indywidualny); budowanie Kościoła jako Mistycznego Ciała Chrystusa i jego wzrost (skutek eklezjalny, społeczny); oddawanie czci Bogu, czyli kult; pouczenie za pomocą słów i rzeczy (skutek katechetyczny); wzrost czynnej miłości i rozwój życia chrześcijańskiego (skutek zarówno indywidualny, jak i społeczny)”¹⁰.

W kolejnej części ankiety młodzież została poproszona o udzielenie odpowiedzi dotyczących znajomości sakramentów świętych oraz powszechnych modlitw, tj.: *Ojcze nasz*, *Wyznanie wiary* oraz modlitwy do Matki Bożej. Można się zastanowić, czy poziom stawianych pytań jest adekwatny do wieku badanej młodzieży, gdyż wydaje się, że powyższy zakres wiedzy mieści się w katechetycznych wymaganiach szkoły podstawowej. Odpowiedzi na to pytanie udzielią analizowane wyniki badań, które zostaną postawione w niniejszym rozdziale.

Na początku kolejnej części ankiety, respondentom zostało postawione pytanie dotyczące liczby sakramentów świętych. Wyniki uzyskanych badań przedstawia wykres nr 23.

Wykres 23. Znajomość liczby sakramentów świętych w Kościele rzymskokatolickim wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

⁹ P. Mąkosa, *Znaki czasu dla katechezy w Polsce*, „Verbum Vitae” 2019, nr 35, s. 460.

¹⁰ Cz. Krakowiak, *Nowe akcenty w posoborowej nauce o sakramentach*, w: *W służbie Bogu i ludziom*, red. H. Słotwińska, Lublin 2005, s. 164.

Z analizy wykresu nr 23 wynika, że prawie 90% (89,7%) badanej młodzieży określiło poprawną odpowiedź dotyczącą liczby sakramentów świętych (siedem). To znaczy, że pozostałe ponad 10% (10,3%) respondentów nie zna prawidłowej odpowiedzi na zadane pytanie. Okazuje się więc, że z pozoru łatwa kwestia, która poziomem sięga wiedzy z okresu przygotowywania się do przyjęcia Pierwszej Komunii Świętej, sprawia trudność młodzieży uczęszczającej na katechezę szkolną w klasie maturalnej. W związku z tym warto byłoby także zadbać o edukację tejże młodzieży.

Związek pomiędzy wiedzą dotyczącą liczby sakramentów w Kościele rzymskokatolickim a płcią respondentów przedstawia tabela nr 11.

Tabela 11. Znajomość liczby sakramentów świętych w Kościele rzymskokatolickim a płeć respondentów

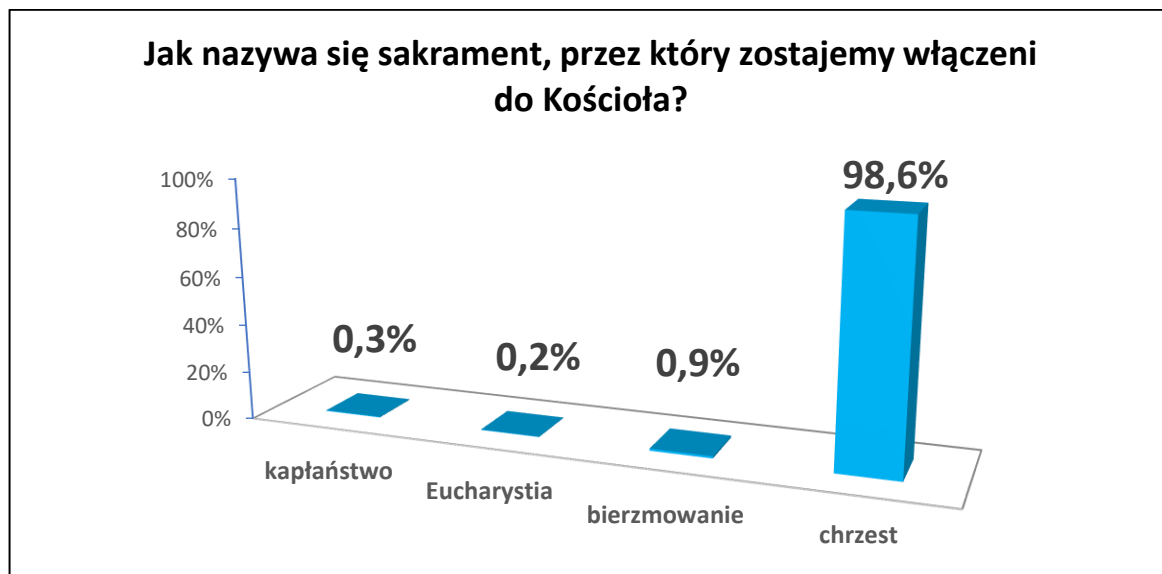
			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Ile jest sakramentów w Kościele rzymskokatolickim?	5	N	14	18	32
		%	2,0%	5,7%	3,1%
	6	N	26	24	50
		%	3,7%	7,5%	4,9%
	10	N	12	10	22
		%	1,7%	3,1%	2,2%
	7	N	647	266	913
		%	92,6%	83,6%	89,8%
Ogółem		N	699	318	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,140	19,800 ^a	3	0,000	0,001 ^b
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>p Monte Carlo</i>

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z powyższej tabeli wynika, iż kobiety częściej niż mężczyźni twierdzą, że w Kościele rzymskokatolickim jest 7 sakramentów. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się słabą siłą związku.

Kolejne pytanie dotyczyło badania znajomości istoty sakramentu chrztu świętego wśród ankietowanych. Odpowiedzi na pytanie: „Jak nazywa się sakrament, przez który zostajemy włączeni do Kościoła?” prezentuje wykres nr 24.

Wykres 24. Znajomość istoty sakramentu chrztu świętego wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

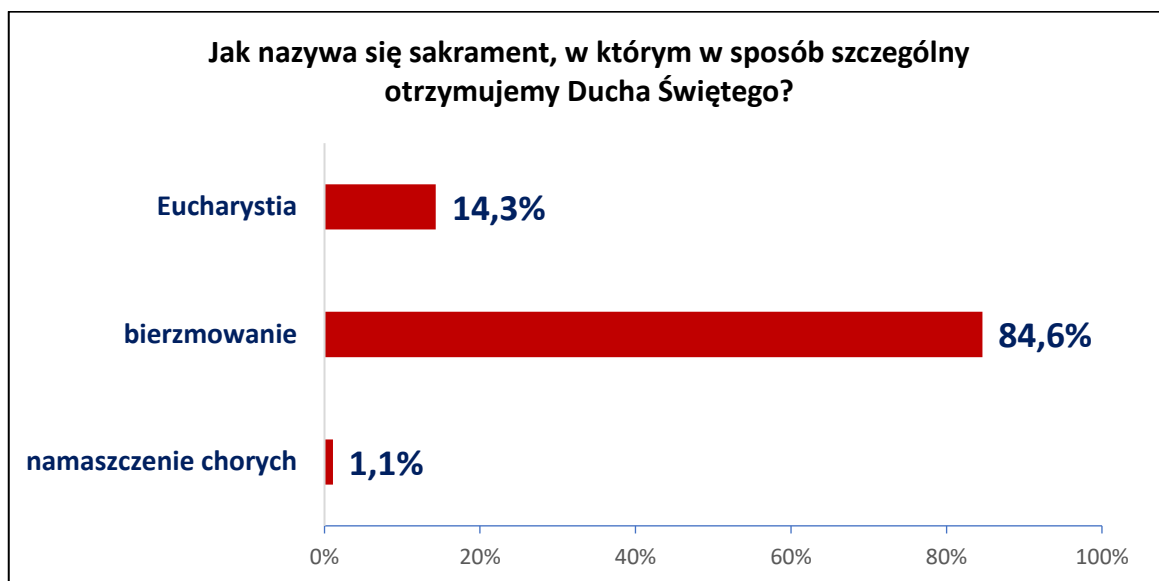
Z analizy danych wykresu nr 24 wynika, iż prawie wszyscy respondenci (98,6%) wiedzą, iż sakrament, przez który zostajemy włączeni do Kościoła, to chrzest. 1,4% (14 osób) badanych nie zna istoty przyjęcia chrztu świętego.

Mimo że w ramach nauczania religii nie występuje bezpośrednie przygotowanie do przyjęcia sakramentu chrztu, katecheta powinien mieć na uwadze główne cele, które niesie ze sobą nauczanie religii, czyli nieustanne uświadamianie uczniom godności dziecka Bożego oraz idące za tym życie wiarą, wypływające z przyjęcia chrztu świętego. Stąd też istotne jest, by w całym okresie kształcenia znajdowało się wiele treści przypominających istotę tego sakramentu i płynące z niego zobowiązania¹¹.

W kolejnym pytaniu o wiedzę religijną poproszono młodzież o odpowiedź na pytanie: „Jak nazywa się sakrament, w którym w sposób szczególny otrzymujemy Ducha Świętego?”. Odpowiedzi dotyczące pytania o znajomość istoty sakramentu bierzmowania prezentuje wykres nr 25.

¹¹ P. Mąkosa, *Zarys katechezy o sakramentach świętych*, w: *Siedem sakramentów świętych w nauczaniu katechetycznym*, red. H. Słotwińska, Lublin 2007, s. 30.

Wykres 25. Znajomość istoty sakramentu bierzmowania wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

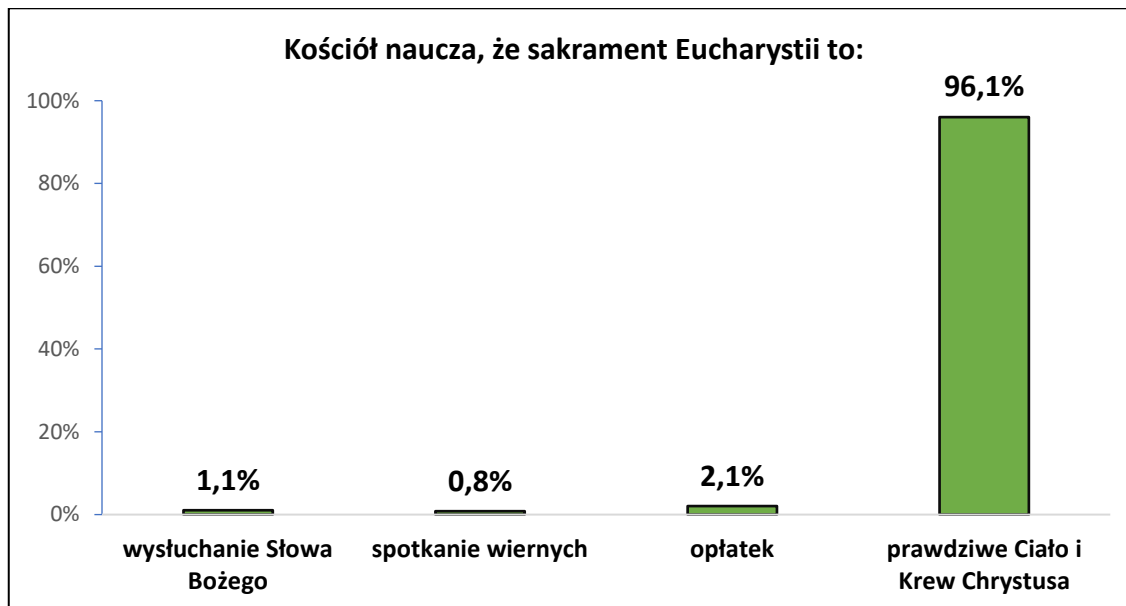
Analiza wiedzy religijnej respondentów wykazała, że w grupie osób zapytanych o sakrament, w którym w sposób szczególny otrzymujemy Ducha Świętego, zdecydowana większość wskazała poprawnie na bierzmowanie (84,6%). Jednak duży odsetek (15,4%) badanej młodzieży nie ma świadomości działania Ducha Świętego w sakramencie bierzmowania. Zastanawiający jest fakt, że badana młodzież w stosunkowo niedawnym czasie uczestniczyła w formacji przygotowującej do przyjęcia sakramentu bierzmowania, a w wielu materiałach, z którym zapoznawała się w tym czasie, znajduje się dużo informacji, a nawet ilustracji dotyczących działania Ducha Świętego, Jego darów i natchnień. Wielu katechetów, przygotowując młodzież do bierzmowania, organizuje rekolekcje, dni skupienia, podczas których odmawiane są modlitwy, w tym przede wszystkim nowenna do Ducha Świętego, a mimo to duża część młodzieży nie zna istoty przyjęcia sakramentu nazywanym *notabene* sakramentem dojrzałości chrześcijańskiej.

Warto więc zwrócić uwagę, że przygotowanie młodzieży do bierzmowania stanowi wyzwanie dla współczesnego katechety, gdyż – jak podaje Paweł Mąkosa – „formacja do przyjęcia sakramentu bierzmowania jest niezwykle istotna także ze względu na to, że jej podmiotem są ludzie dorastający i właściwy przebieg tej formacji w dużej mierze warunkuje ich chrześcijańską przyszłość. Chronologicznie rzecz ujmując, sakrament bierzmowania jest też ostatnim sakramentem inicjacji chrześcijańskiej i powinien kończyć proces wtajemniczenia, dlatego oczekiwania od przyjmujących go są bardzo wysokie”¹².

¹² Tamże, s. 32.

W dalszej części ankiety badano wiedzę młodzieży dotyczącą sakramentu Eucharystii. Uzyskane wyniki badań przedstawia wykres nr 26.

Wykres 26. Znajomość istoty sakramentu Eucharystii wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z analizy wykresu nr 26 wynika, iż wysoki odsetek respondentów (96,1%) wie, iż Kościół naucza, że sakrament Eucharystii to prawdziwe Ciało i Krew Chrystusa. Jednak dla 2,1% badanej młodzieży, która uczęszcza na szkolną katechezę, Eucharystia to opłatek; dla 1,1% – wysłuchanie słowa Bożego, a dla 0,8% – spotkanie wiernych. Niewłaściwej odpowiedzi udzieliła co prawda niewielka część młodzieży, ale to znaczy, że nie wszyscy znają naukę Kościoła: „Eucharystia jest źródłem i zarazem szczytem całego życia chrześcijańskiego, inne zaś sakramenty, tak jak wszystkie kościelne posługi i dzieła apostołstwa wiążą się ze świętą Eucharystią i do niej zbiegają. W Najświętszej bowiem Eucharystii zawiera się całe duchowe dobro Kościoła, a mianowicie sam Chrystus, nasza Pascha”¹³.

Korelację pomiędzy znajomością istoty sakramentu Eucharystii a płcią respondentów przedstawia tabela nr 12.

¹³ KKK 1324.

Tabela 12. Znajomość istoty sakramentu Eucharystii a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Kościoł naucza, że sakrament Eucharystii to:	prawdziwe Ciało i Krew Chrystusa	N	682	297	979
		%	97,4%	93,4%	96,2%
	opłatek	N	10	11	21
		%	1,4%	3,5%	2,1%
	spotkanie wiernych	N	2	5	7
		%	0,3%	1,6%	0,7%
	wysłuchanie słowa Bożego	N	6	5	11
		%	0,9%	1,6%	1,1%
Ogółem		N	700	318	1018
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,104	11,039 ^a	3	0,012	0,010 ^b
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 12 wynika, iż kobiety nieznacznie częściej niż mężczyźni uważają, że Kościoł naucza, że sakrament Eucharystii to prawdziwe Ciało i Krew Chrystusa. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się słabą siłą związku.

Związek pomiędzy wiedzą respondentów na temat nauki Kościoła o Eucharystii a miejscem zamieszkania badanej młodzieży przedstawia tabela nr 13.

Tabela 13. Znajomość istoty sakramentu Eucharystii a miejsce zamieszkania respondentów

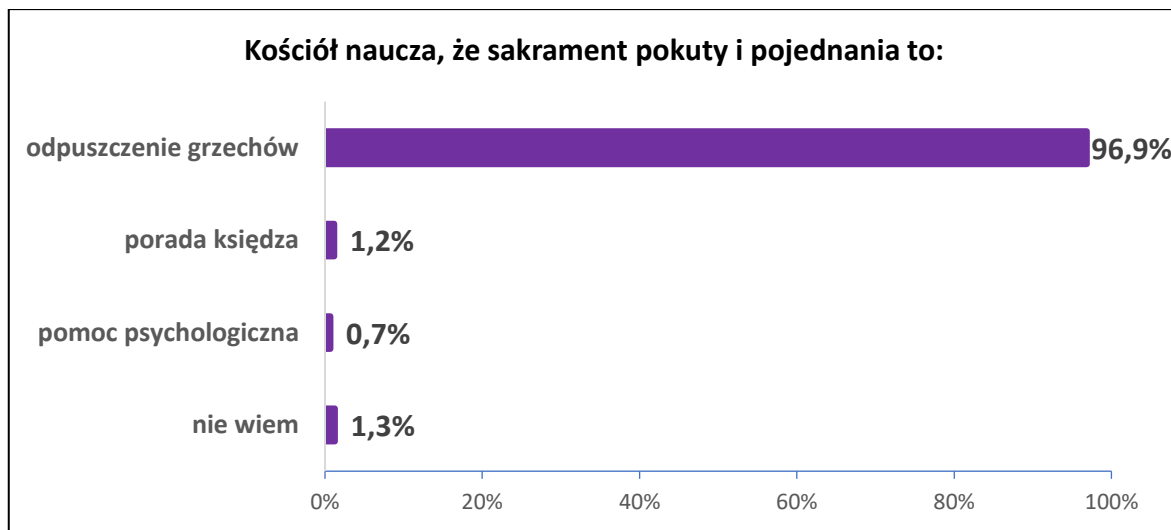
			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Kościoł naucza, że sakrament Eucharystii to:	prawdziwe Ciało i Krew Chrystusa	N	85	291	602	978
		%	90,4%	96,4%	96,8%	96,1%
	opłatek	N	7	3	11	21
		%	7,4%	1,0%	1,8%	2,1%
	spotkanie wiernych	N	0	4	4	8
		%	0,0%	1,3%	0,6%	0,8%
	wysłuchanie słowa Bożego	N	2	4	5	11
		%	2,1%	1,3%	0,8%	1,1%
Ogółem		N	94	302	622	1018
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,097	19,068 ^a	6	0,004	0,007 ^b	
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 13 ukazuje, iż uczniowie zamieszkujący wieś oraz mniejsze miasta nieznacznie częściej od ankietowanych zamieszkujących duże miasta są zdania, że Kościół katolicki naucza, że sakrament Eucharystii to prawdziwe Ciało i Krew Chrystusa. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie, ale siła związku jest znikoma.

W kolejnym pytaniu zapytano młodzież o naukę Kościoła dotyczącą istoty sakramentu pokuty i pojednania. Odpowiedzi respondentów przedstawia wykres nr 27.

Wykres 27. Znajomość istoty sakramentu pokuty i pojednania respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Dane przedstawione na powyższym wykresie pokazują, iż zdecydowana większa część badanej młodzieży (96,9%) zna naukę Kościoła na temat istoty sakramentu pokuty i pojednania. Warto jednak zauważyć, iż 1,3% ankietowanych nie zna nauczania Kościoła w tym aspekcie; z kolei 1,2% maturalnej młodzieży uważa, że według Kościoła sakrament pokuty jest poradą księdza, a 0,7% ankietowanych – pomocą psychologiczną. Okazuje się więc, że choć duży odsetek badanej młodzieży zna istotę sakramentu pokuty i pojednania, to wciąż istnieje mały odsetek osób, które nie znają nauki Kościoła w tym względzie. W związku z tym katecheza powinna uwzględnić ten fakt i kłaść duży nacisk na naukę odpowiedniego przeżywania sakramentu pokuty, nie tylko w intensywnym okresie bezpośredniego przygotowywania do pierwszej spowiedzi i Komunii świętej, ale przez cały okres kształcenia dzieci i młodzieży.

Związek pomiędzy znajomością istoty sakramentu pokuty i pojednania a płcią oraz miejscem zamieszkania respondentów przedstawiają tabele nr 14-15.

Tabela 14. Znajomość istoty sakramentu pokuty i pojednania a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Kościół naucza, że sakrament pokuty i pojednania to:	odpuszczenie grzechów	N	688	300	988
		%	98,1%	94,3%	97,0%
	porada księdza	N	5	6	11
		%	0,7%	1,9%	1,1%
	pomoc psychologiczna	N	3	4	7
		%	0,4%	1,3%	0,7%
	nie wiem	N	5	8	13
		%	0,7%	2,5%	1,3%
Ogółem		N	701	318	1019
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,103	10,882 ^a	3	0,012	0,011^b
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z analizy powyższych danych wynika, iż kobiety nieznacznie częściej od mężczyzn są zdania, że Kościół naucza, iż sakrament pokuty i pojednania to odpuszczenie grzechów. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się słabą siłą związku.

Tabela 15. Znajomość istoty sakramentu pokuty i pojednania a miejsce zamieszkania respondentów

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Kościół naucza, że sakrament pokuty i pojednania to:	odpuszczenie grzechów	N	86	293	608	987
		%	91,5%	96,4%	97,9%	96,9%
	porada księdza	N	2	4	6	12
		%	2,1%	1,3%	1,0%	1,2%
	pomoc psychologiczna	N	2	2	3	7
		%	2,1%	0,7%	0,5%	0,7%
	nie wiem	N	4	5	4	13
		%	4,3%	1,6%	0,6%	1,3%
Ogółem		N	94	304	621	1019
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,081	13,390 ^a	6	0,037	0,039^b	
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo	

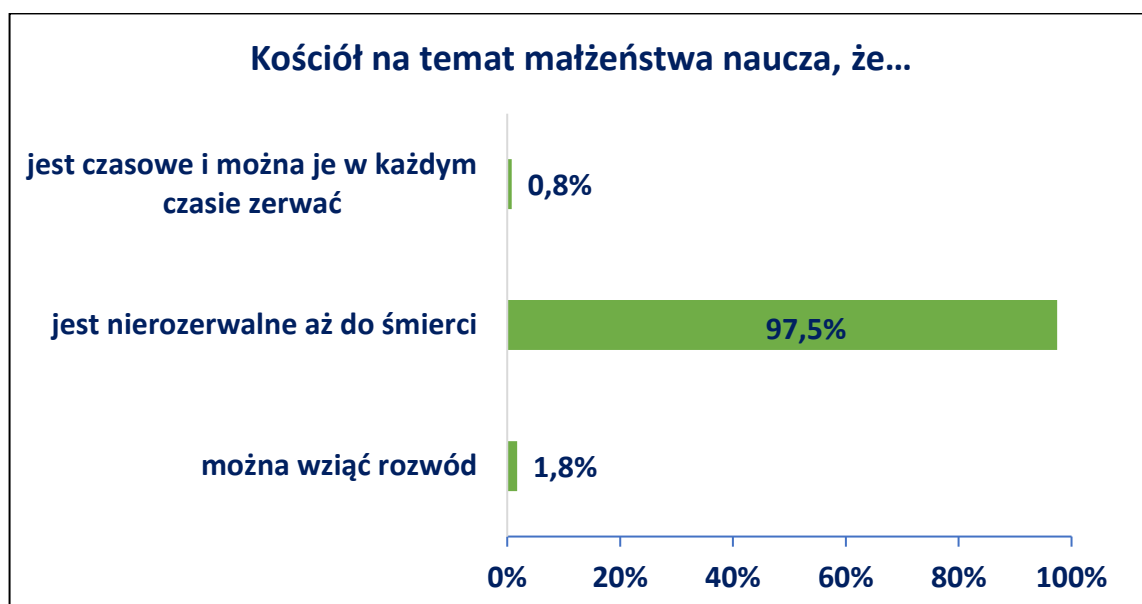
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z powyższych danych wynika, że ankietowani zamieszkujący wieś oraz mniejsze miasta nieznacznie częściej od badanych zamieszkujących duże miasta są zdania, że Kościół

naucza, iż sakrament pokuty i pojednania to odpuszczenie grzechów. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie, ale siła związku jest nieznaczna.

Kolejne pytanie dotyczyło znajomości istoty sakramentu małżeństwa wśród badanej młodzieży. Nauka Kościoła katolickiego podkreśla znaczenie tego sakramentu słowami: „Sakrament małżeństwa jest znakiem związku Chrystusa i Kościoła. Udziela on małżonkom łaski miłowania się wzajemnie tą miłością, jaką Chrystus umiłował Kościół. Łaska sakramentu udoskonala zatem ludzką miłość małżonków, umacnia ich nierozzerwalną jedność i uświęca ich na drodze do życia wiecznego (por. Sobór trydencki, DS 1799)”¹⁴. Uzyskane od respondentów odpowiedzi przedstawia wykres nr 28.

Wykres 28. Znajomość istoty sakramentu małżeństwa wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z powyższego wykresu wynika, iż zdecydowana większość ankietowanych (97,5%) zna i rozumie istotę sakramentu małżeństwa według nauki Kościoła katolickiego. Mimo to istnieje część badanej młodzieży, która uważa, że mimo zawarcia ślubu w Kościele można wziąć rozwód (1,8%), a niektórzy badani (0,8%) twierdzą nawet, iż małżeństwo jest czasowe i można je zerwać w każdym czasie. Być może wpływ na nieprawidłowe przez niektórych rozumienie sensu zawierania małżeństwa w Kościele ma coraz częstsze zjawisko uzyskiwania stwierdzenia nieważności małżeństwa w sądach kościelnych¹⁵ lub też

¹⁴ KKK 1661.

¹⁵ Liczba spraw o orzeczenie nieważności małżeństwa zakończonych wyrokiem orzekającym (w drugiej instancji) w Polsce w 2011 roku wynosiła: 2298, w 2012 r. – 2646, a w 2013 r. – 2611. Liczba spraw o orzeczenie nieważności wniesionych w roku 2013 wynosiła 3164 (za: *Annuario Statisticum Ecclesiae*).

utrzymująca się wysoka liczba rozwodów w ogóle¹⁶. W związku z tym jednym z głównych zadań edukacji religijnej, szczególnie w klasach szkoły ponadpodstawowej, powinno być ciągle przypominanie o nierozzerwalności małżeństwa chrześcijańskiego i jego przymiotach, takich jak: jedność, nierozzerwalność, płodność i sakramentalność¹⁷.

Zależność pomiędzy znajomością nauki Kościoła na temat nierozzerwalności małżeństwa przedstawia tabela nr 16.

Tabela 16. Znajomość istoty sakramentu małżeństwa a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Kościół na temat małżeństwa naucza, że ...	jest czasowe i można je w każdym czasie zerwać	N	5	3	8
		%	0,7%	0,9%	0,8%
	jest nierozzerwalne aż do śmierci	N	691	304	995
		%	98,4%	95,6%	97,5%
	można wziąć rozwód	N	6	11	17
		%	0,9%	3,5%	1,7%
Ogółem		N	702	318	1020
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,095	9,237 ^a	2	0,010	0,009^b
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

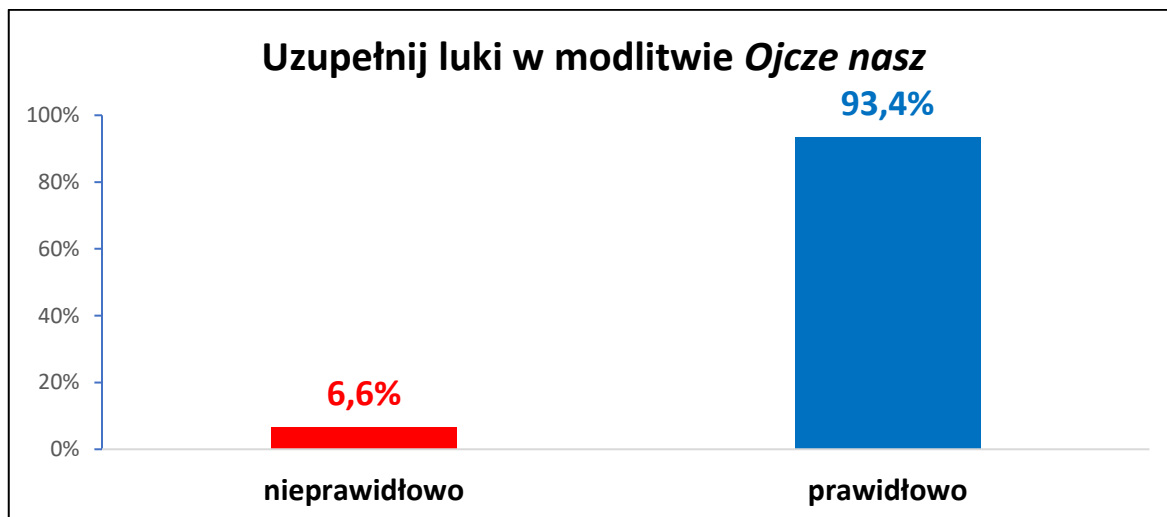
Okazuje się, iż kobiety nieznacznie częściej od mężczyzn twierdzą, że Kościół na temat małżeństwa naucza, iż jest ono nierozzerwalne aż do śmierci. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się znikomą siłą związku.

W celu określenia poziomu znajomości formuł modlitewnych na początku zapytano młodzież o modlitwę *Ojcze nasz*. Zadaniem ankietowanych było uzupełnienie luk w treści modlitwy. Znajomość modlitwy Pańskiej wśród respondentów prezentuje wykres nr 29.

¹⁶ Zgodnie z danymi Głównego Urzędu Statystycznego (GUS) w 2020 r. w Polsce zawarto nieco ponad 145 tys. związków małżeńskich, tj. o 38 tys. mniej niż w roku 2019. Rozwiodło się ponad 51 tys. par małżeńskich, z czego 37 tys. to małżeństwa, których ostatnim miejscem zamieszkania było miasto. Jest to spadek liczby rozwodów względem 2019 r., kiedy to rozwodów przeprowadzono ponad 65 tys., a w 2018 r. około 63 tys. Zauważalne spadki w liczbie zawieranych małżeństw oraz orzeczonych rozwodów i separacji są skutkiem m.in. ograniczeń i restrykcji wdrożonych pod koniec marca 2020 r. w związku z COVID-19, w tym obostrzeń sanitarnych (np. dotyczących organizacji ślubów i wesel) oraz ograniczonej działalności sądów, a tym samym odwoływania spraw rozwodowych i o separacje (za: GUS, *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2020 r.* Stan w dniu 31 XI).

¹⁷ P. Mąkosa, *Zarys katechezy...*, dz. cyt., s. 39.

Wykres 29. Znajomość modlitwy *Ojcze nasz* wśród respondentów

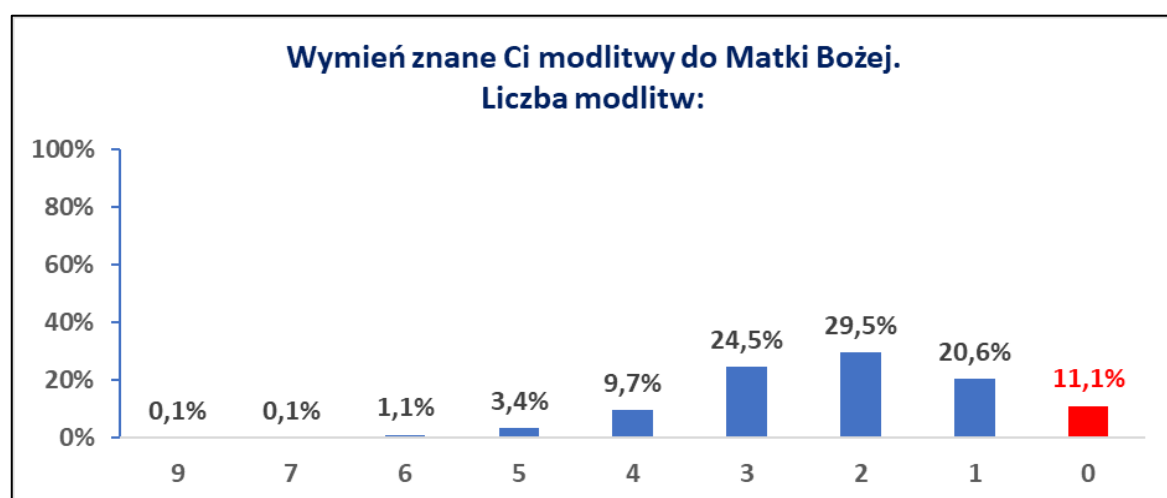

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z analizy wykresu nr 29 wynika, iż prawidłowo formułę modlitwy *Ojcze nasz* uzupełniło 93,4% badanej młodzieży. Na pozór dobry wynik ukazuje nam z drugiej strony, że aż 6,6% młodzieży nie zna modlitwy Pańskiej, wypełniając w sposób niewłaściwy treść modlitwy. Po raz kolejny okazuje się, że z założenia proste pytanie w efekcie daje dość zaskakujący wynik. Oznacza to, że modlitwa, która jest powszechna na całym świecie i najprawdopodobniej najczęściej odmawiana, wymaga regularnego powtarzania oraz omawiania na każdym etapie edukacji szkolnej.

Kościół katolicki (szczególnie w Polsce) znany jest z rozwiniętego kultu maryjnego. W kolejnym pytaniu zapytano młodzież, jakie zna modlitwy do Matki Bożej. Wyniki badań prezentuje wykres nr 30.

Wykres 30. Znajomość modlitw do Matki Bożej wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z analizy powyższego wykresu wynika, iż zdecydowana większość (88,9%) badanej młodzieży zna chociaż jedną modlitwę do Matki Bożej. Zazwyczaj ankietowani wymienili dwie (29,5%), trzy (24,5%) lub jedną (20,6%) modlitwę. Analizując kwestionariusze, można było zauważyć, iż do najczęściej wymienianych modlitw przez młodzież były: *Zdrowaś Maryjo, Pod Twoją obronę*, litania do Matki Bożej, różaniec, *Anioł Pański* czy *Apel jasnogórski*. Należy jednak zauważyć, że co dziesiąty ankietowany (11,1%) nie potrafił wymienić ani jednej modlitwy do Maryi. Oznacza to, iż katechetyka systematycznie powinna rozwijać duchowość maryjną wśród dzieci i młodzieży, zwracając szczególną uwagę na rozwijanie umiejętności odmawiania modlitw maryjnych, ukazywania istoty orędownictwa Maryi i znaczenia Jej orędzia w obecnych czasach.

Korelacje pomiędzy znajomością modlitw do Matki Bożej a płcią oraz miejscem zamieszkania respondentów przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 17. Znajomość modlitw do Matki Bożej a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Wymień znane Ci modlitwy do Matki Bożej. Liczba modlitw:	0	N	62	51	113
		%	8,8%	16,0%	11,1%
	1	N	139	70	209
		%	19,8%	22,0%	20,5%
	2	N	210	91	301
		%	29,9%	28,6%	29,5%
	3	N	187	63	250
		%	26,6%	19,8%	24,5%
	4	N	75	24	99
		%	10,7%	7,5%	9,7%
	5	N	22	13	35
		%	3,1%	4,1%	3,4%
	6	N	6	5	11
		%	0,9%	1,6%	1,1%
	7	N	1	0	1
		%	0,1%	0,0%	0,1%
	9	N	0	1	1
		%	0,0%	0,3%	0,1%
Ogółem		N	702	318	1020
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,145	21,572 ^a	8	0,006	0,003 ^b
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 17 wynika, iż kobiety w porównaniu z mężczyznami znają nieznacznie większą liczbę modlitw do Matki Bożej. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się słabą siłą związku.

Tabela 18. Znajomość modlitw do Matki Bożej a miejsce zamieszkania respondentów

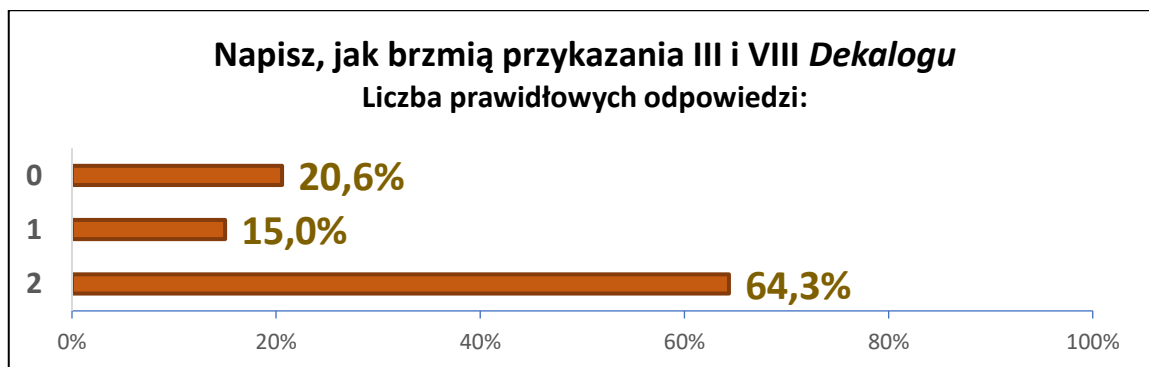
			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Wymień znane Ci modlitwy do Matki Bożej. Liczba modlitw:	0	N	12	35	66	113
		%	12,8%	11,5%	10,6%	11,1%
	1	N	24	70	115	209
		%	25,5%	23,0%	18,5%	20,5%
	2	N	28	90	183	301
		%	29,8%	29,6%	29,4%	29,5%
	3	N	22	67	161	250
		%	23,4%	22,0%	25,9%	24,5%
	4	N	6	29	64	99
		%	6,4%	9,5%	10,3%	9,7%
	5	N	2	8	25	35
		%	2,1%	2,6%	4,0%	3,4%
	6	N	0	4	7	11
		%	0,0%	1,3%	1,1%	1,1%
	7	N	0	1	0	1
		%	0,0%	0,3%	0,0%	0,1%
	9	N	0	0	1	1
		%	0,0%	0,0%	0,2%	0,1%
Ogółem		N	94	304	622	1020
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	0,065	0,026	2,489	0,013	0,014 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 18 ukazuje, iż mniejszy stopień urbanizacji zamieszkiwanej miejscowości powiązany jest ze znajomością większej liczby modlitw do Matki Bożej. Korelacja jest istotna statystycznie, choć siła związku jest znikoma.

W kolejnym pytaniu młodzież została poproszona o wpisanie treści III i VIII przykazania *Dekalogu*. Wykres nr 31 przedstawia uzyskane odpowiedzi.

Wykres 31. Znajomość przykazań wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Analiza powyższych wyników badań wskazuje, iż ponad połowa (64,3%) badanej młodzieży potrafi wymienić treść III i VIII przykazania Bożego, stąd można wnioskować, iż dobrze zna treść *Dekalogu*. Jednak duży odsetek ankietowanych (35,6%) ma problemy ze znajomością owych przykazań, gdyż potrafi wymienić jedno z nich (15%), a nawet nie wymienia ich w ogóle (20,6%). To niepokojące zjawisko, *de facto* dające obraz niskiego poziomu wiedzy młodzieży w zakresie znajomości przykazań Bożych, wyznacza ważną rolę katechezy w celu utrwalania, a nawet zaznajomienia prawie dorosłej młodzieży z elementarnymi przykazaniami wiary katolickiej. Fakt, iż *Dekalog* z pewnością może być traktowany przez część młodzieży jako „nieatrakcyjny zbiór nakazów i zakazów”, powinien być motywacją do podjęcia wyzwania dla współczesnej katechetyki.

Zależność pomiędzy znajomością przykazań Bożych a płcią respondentów oraz ich miejscem zamieszkania przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 19. Znajomość *Dekalogu* a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Napisz, jak brzmią przykazania III i VIII <i>Dekalogu</i>	0	N	120	89	209
		%	17,1%	28,0%	20,5%
Liczba prawidłowych odpowiedzi:	1	N	99	54	153
		%	14,1%	17,0%	15,0%
	2	N	483	175	658
		%	68,8%	55,0%	64,5%
Ogółem		N	702	318	1020
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> <i>Kramera</i>	0,142	20,649 ^a	3	0,000	0,000 ^b
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Wyniki umieszczone w tabeli nr 19 pokazują, że kobiety w porównaniu z mężczyznami częściej znają brzmienie przykazań III oraz VIII *Dekalogu*. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się słabą siłą związku.

Tabela 20. Znajomość Dekalogu a miejsce zamieszkania respondentów

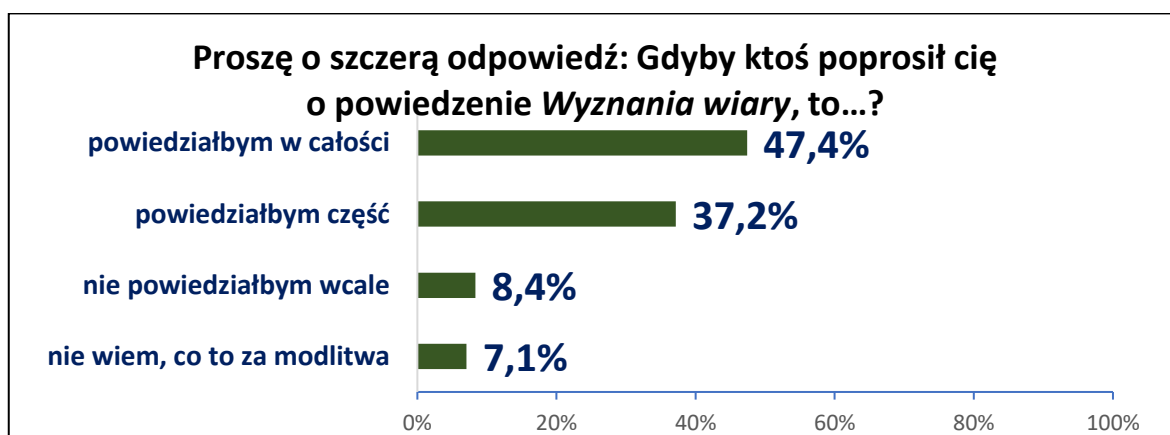
			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Napisz, jak brzmią przykazania III i VIII Dekalogu	0	N	27	69	113	209
		%	28,7%	22,7%	18,2%	20,5%
Liczba prawidłowych odpowiedzi:	1	N	13	55	85	153
		%	13,8%	18,1%	13,7%	15,0%
	2	N	54	180	423	657
		%	57,4%	59,2%	68,2%	64,5%
Ogółem		N	94	304	622	1020
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	0,072	0,023	3,074	0,002	0,002 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Okazuje się, że mniejszy stopień urbanizacji zamieszkiwanej miejscowości powiązany jest z większą znajomością brzmienia przykazań III oraz VIII *Dekalogu*. Korelacja jest istotna statystycznie, choć siła związku jest znikoma.

W celu końcowej analizy poziomu wiedzy respondentów dotyczących znajomości istoty sakramentów świętych oraz formuł modlitewnych zapytano ankietowanych o znajomość treści *Wyznania wiary*. Uzyskane wyniki badań przedstawia wykres nr 32.

Wykres 32. Znajomość Wyznania wiary wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Analiza uzyskanych wyników badań pokazuje, iż jedynie niecała połowa (47,4%) respondentów powiedziałaby w całości *Wyznanie wiary*. Okazuje się, że 37,2% badanej młodzieży powiedziałoby tę modlitwę w części. Nieoczekiwanie aż 15,5% ankietowanych

nie zna treści *Składu apostołskiego*, gdyż jak deklarują respondenci, 8,4% z nich nie powiedziałoby wcale tej modlitwy, a aż 7,1% nie wie, co to za modlitwa.

Taki stan rzeczy po raz kolejny uświadamia współczesnemu katechecie, iż młodzież nie zna podstawowych modlitw mimo ich powszechności oraz częstotliwości odmawiania (w kościele, na katechezie). Być może mają na to wpływ przeobrażenia strukturalne współczesnych rodzin, stwierdza się bowiem, że obecnie podstawową i preferowaną formą egzystencji jest mała – dwupokoleniowa rodzina, w której zarówno mąż, jak i żona pracują zawodowo, a więc zanikają rodziny wielopokoleniowe, w których to bezcenna rola dziadków często opierała się na dbaniu o podstawy religijne wnucząt i ich późniejszy rozwój moralny¹⁸. Co więcej, prognozuje się, że „[...] przemiany rodzin polskich będą zmierzać w tym samym kierunku, co w innych rodzinach państw Europy Zachodniej, podlegać będą bardzo podobnym wpływom, zwłaszcza po wejściu naszego kraju do Unii Europejskiej. Polskość rodziny będzie maleć na rzecz unifikacji, która jest charakterystyczna dla rodzin europejskich”¹⁹, a przecież – opierając się na wydarzeniach historycznych – polskość rodziny zawsze wiązała się z wielką pobożnością.

Zależność pomiędzy znajomością *Składu apostołskiego* a płcią respondentów oraz ich miejscem zamieszkania przedstawiają tabele umieszczone poniżej.

Tabela 21. Znajomość Wyznania wiary a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Proszę o szczerą odpowiedź: Gdyby ktoś poprosił cię o powiedzenie wyznania wiary, to...?	powiedziałbym w całości	N	353	129	482
		%	50,5%	40,7%	47,4%
	powiedziałbym część	N	259	119	378
		%	37,1%	37,5%	37,2%
	nie powiedziałbym wcale	N	55	30	85
		%	7,9%	9,5%	8,4%
	nie wiem, co to za modlitwa	N	32	39	71
		%	4,6%	12,3%	7,0%
Ogółem		N	699	317	1016
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,153	23,722 ^a	3	0,000	0,000 ^b
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>p</i> Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

¹⁸ Por. S. Cudak, *Strukturalne przeobrażenia rodziny polskiej*, „Pedagogika Rodziny” 2012, nr 2(3), s. 81.

¹⁹ Tamże.

Z tabeli nr 21 wynika, że kobiety częściej niż mężczyźni są zdania, że powiedziałyby w całości *Wyznanie wiary*. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się słabą siłą związku.

Tabela 22. Znajomość Wyznania wiary a miejsce zamieszkania respondentów

			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Proszę o szczerą odpowiedź: Gdyby ktoś poprosił Cię o powiedzenie wyznania wiary, to...?	powiedziałbym w całości	N	41	124	317	482
		%	43,6%	41,1%	51,1%	47,4%
	powiedziałbym część	N	33	124	220	377
		%	35,1%	41,1%	35,5%	37,1%
	nie powiedziałbym wcale	N	10	30	45	85
		%	10,6%	9,9%	7,3%	8,4%
	nie wiem, co to za modlitwa	N	10	24	38	72
		%	10,6%	7,9%	6,1%	7,1%
Ogółem		N	94	302	620	1016
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,077	0,025	-3,066	0,002	0,002 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 22 pokazuje, że badani zamieszkujący słabiej zurbanizowane miejscowości twierdzą, że w większym stopniu znają treść *Wyznania wiary*. Współczynnik korelacji jest istotny statystycznie, choć siła związku okazała się znikoma.

Analizując powyższe wyniki, okazuje się, że część młodzieży ma problemy z określeniem liczby sakramentów świętych, co więcej: nie rozumie istoty sakramentu bierzmowania, do którego przecież stosunkowo niedawno przystąpiła. W związku z tym konieczne jest systematyczne utrwalanie treści poznanych na katechezie we wcześniejszej edukacji uczniów i nieustanne odwoływanie się do podstaw wiary katolickiej. Należałoby także utrwalać znajomość podstawowych formuł modlitewnych z *Małego katechizmu*, gdyż część młodzieży mylnie podaje przykazania dekalogu, a co więcej: nie zna treści *Modlitwy Pańskiej*, modlitw do Matki Bożej, jak również formuły *Wyznania wiary*. Może to oznaczać, że młodzież, modląc się, nie sięga do modlitw katechizmowych, których uczona była od najmłodszych lat, lub praktyka codziennej modlitwy młodzieży staje się coraz mniej powszechna.

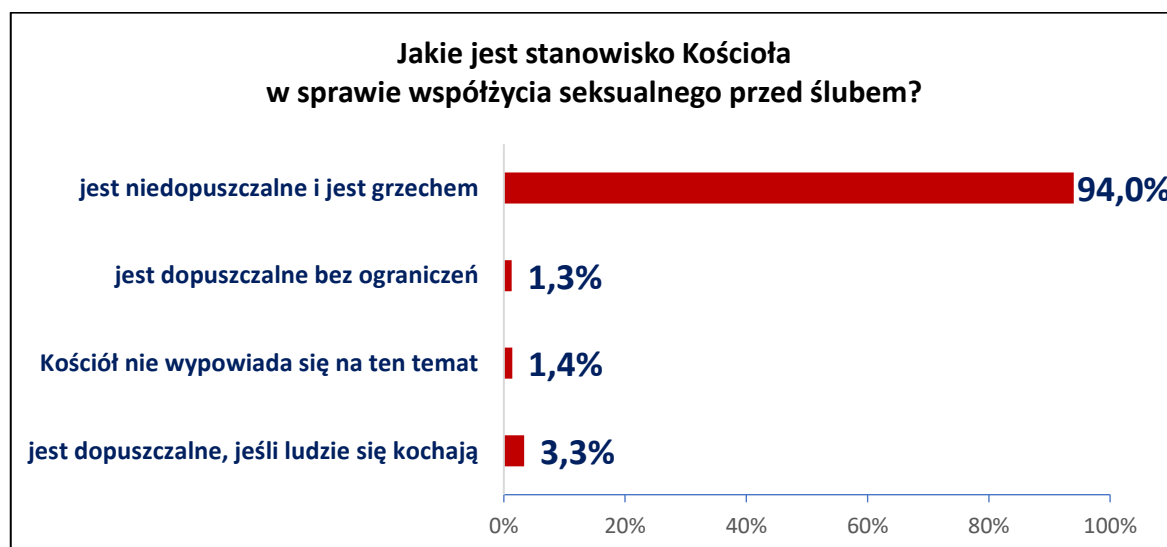
3.3. Znajomość zasad moralnych

Mówiąc o znajomości zasad moralnych z perspektywy nauki Kościoła katolickiego, warto sięgnąć do fundamentów naszej wiary. Biorąc pod uwagę chrześcijański punkt widzenia, powinno się mieć świadomość, iż „[...] żadna etyka – ani osobista, ani społeczna – nie może abstrahować od słowa Bożego, które działa i udziela swoich darów [...]. Etyka chrześcijańska powinna być opracowywana, przyjmując za podstawę osobę Jezusa Chrystusa. Jako Syn Ojca wypełnił On w świecie całą wolę Bożą (wszystko to, co należy się Bogu) i uczynił to »dla nas«. Od Niego, który jest normą konkretną i absolutną każdej aktywności moralnej, otrzymujemy wolność wypełnienia w tym świecie woli Bożej i przeżywania naszego przeznaczenia wolnych synów Bożych”²⁰.

W kolejnej części ankiety zapytano młodzież o znajomość moralności chrześcijańskiej. Wiek respondentów wskazuje, iż coraz częściej będą oni postawieni wobec różnych dylematów i wyborów moralnych, dlatego tym bardziej wydaje się zasadne pytanie ich o znajomość nauki Kościoła katolickiego w takich kwestiach, jak: współżycie seksualne przed ślubem, stosowanie antykoncepcji, aborcji, eutanazji, a także zawierania tzw. małżeństw homoseksualnych.

Na początku tej części ankiety zapytano młodzież o znajomość stanowiska Kościoła w sprawie współżycia seksualnego przed ślubem. Wyniki prezentuje wykres nr 33.

Wykres 33. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie współżycia seksualnego przed ślubem wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

²⁰ Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Moralność chrześcijańska i jej normy (1974)*, https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_1974_morale-cristiana_pl.html [dostęp: 28.01.2023].

Z danych przedstawionych na wykresie nr 33 wynika, iż zdecydowana większość młodzieży (94%) uważa, iż Kościół naucza, że „współzycie seksualne przed ślubem jest niedopuszczalne i jest grzechem”. Jednakże 7% badanych nie zna stanowiska Kościoła w tej kwestii i uważa, że Kościół dopuszcza współzycie seksualne przed ślubem, jeśli ludzie się kochają (3,3%), jak również, iż Kościół nie wypowiada się na ten temat (1,4%), a nawet część z nich uważa, że Kościół bez ograniczeń dopuszcza współzycie seksualne przed ślubem (1,3%).

Założenia katechetyczne powinny mieć na uwadze, iż młodzi ludzie coraz wcześniej przekraczają obyczajowe granice. Na szkolnych korytarzach często można usłyszeć rozmowy na tematy dotyczące współzycia seksualnego mimo obecności nauczyciela czy innej osoby dorosłej. Ponadto tematy intymne coraz częściej poruszane są wśród uczniów szkoły podstawowej, co wskazuje na to, iż kwestie współzycia seksualnego dotyczą coraz młodszej młodzieży szkolnej. Należy jednak zauważyć, iż badania pokazują, że „czynnikiem hamującym aktywność seksualną młodzieży jest religijność – młodzi ludzie regularnie praktykujący i identyfikujący się z wiarą częściej w porównaniu z innymi deklarują wstrzemięźliwość seksualną, a ci spośród nich, którzy podjęli współzycie, zrobili to nieco później niż przeciętnie (średnia wieku 17 lat)”²¹.

Zależność pomiędzy znajomością nauki Kościoła w kwestii współzycia seksualnego przed ślubem a płcią respondentów przedstawia tabela nr 23.

Tabela 23. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie współzycia seksualnego przed ślubem a płeć respondentów

		Kim jesteś:			Ogółem
		Jestem kobietą	Jestem mężczyzną		
Jakie jest stanowisko Kościoła w sprawie współzycia seksualnego przed ślubem?	jest niedopuszczalne i jest grzechem	N	670	288	958
		%	95,7%	90,6%	94,1%
	jest dopuszczalne bez ograniczeń	N	4	8	12
		%	0,6%	2,5%	1,2%
	Kościół nie wypowiada się na ten temat	N	7	7	14
		%	1,0%	2,2%	1,4%
	jest dopuszczalne, jeśli ludzie się kochają	N	19	15	34
		%	2,7%	4,7%	3,3%
Ogółem		N	700	318	1018
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,111	12,549 ^a	3	0,006	0,005 ^b
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo

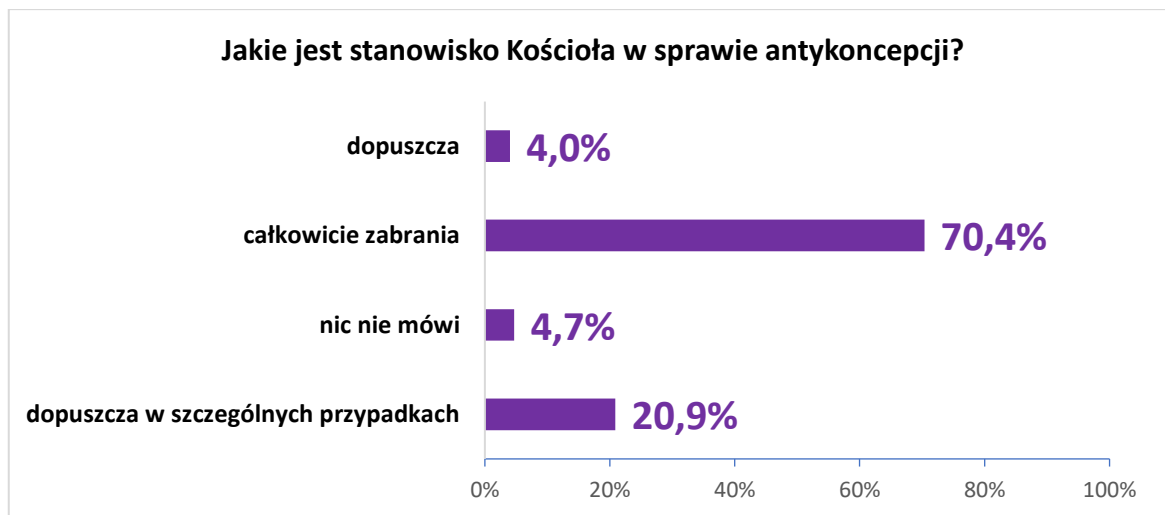
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

²¹ M. Gwiazda, *Młodość i seks*, w: *Młodość 2016. Raport z badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii*, Warszawa 2016, s. 156.

Z tabeli nr 23 wynika, iż kobiety nieznacznie częściej od mężczyzn uważają, że Kościół w sprawie współżycia seksualnego przed ślubem uznaje, że jest niedopuszczalne i jest grzechem. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz odznacza się słabą siłą związku.

Kolejną kwestią, o którą została zapytana młodzież, była znajomość stanowiska Kościoła w sprawie stosowania antykoncepcji. Uzyskane wyniki prezentuje wykres nr 34.

Wykres 34. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie stosowania antykoncepcji wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Powyższy wykres ukazuje, iż 70,4% badanej młodzieży uważa, iż Kościół całkowicie zabrania stosowania antykoncepcji, a 20,9% respondentów twierdzi, iż jest ona dopuszczana przez Kościół w szczególnych przypadkach. Część badanej młodzieży (4,7%) wskazuje, iż Kościół przemilcza temat antykoncepcji, a 4% badanych twierdzi, że jest ona dopuszczona przez Kościół.

Analiza uzyskanych wyników ukazuje, iż młodzież nie jest pewna stanowiska Kościoła w sprawie stosowania antykoncepcji. Być może ma na to wpływ silny przekaz mass mediów, które są atrakcyjne dla młodzieży, a w których nauka Kościoła często jest wyśmiewana i uważana za nieaktualną. Wobec tego zadaniem współczesnej edukacji religijnej powinno być dbanie o konkretny i jasny przekaz dotyczący stosowania antykoncepcji, który nie tylko przekaże teoretyczne założenia, ale jednocześnie utwierdzi w przekonaniu młodzież o skutkach jej stosowania.

Korelację pomiędzy znajomością stanowiska Kościoła w sprawie antykoncepcji a płcią respondentów przedstawia tabela nr 4.

Tabela 24. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie antykoncepcji a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jakie jest stanowisko Kościoła w sprawie antykoncepcji?	dopuszcza	N	21	19	40
		%	3,0%	6,0%	3,9%
	całkowicie zabrania	N	503	214	717
		%	71,8%	67,5%	70,4%
	nic nie mówi	N	27	21	48
		%	3,9%	6,6%	4,7%
	dopuszcza w szczególnych przypadkach	N	150	63	213
		%	21,4%	19,9%	20,9%
Ogółem		N	701	317	1018
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,096	9,354 ^a	3	0,025	0,025 ^b
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Okazuje się, iż kobiety nieznacznie częściej od mężczyzn twierdzą, że Kościół całkowicie zabrania antykoncepcji. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie, ale siła związku jest znikoma.

Kolejne pytanie dotyczyło badania znajomości stanowiska Kościoła w sprawie aborcji. Uzyskane wyniki przedstawia wykres nr 35.

Wykres 35. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie aborcji wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

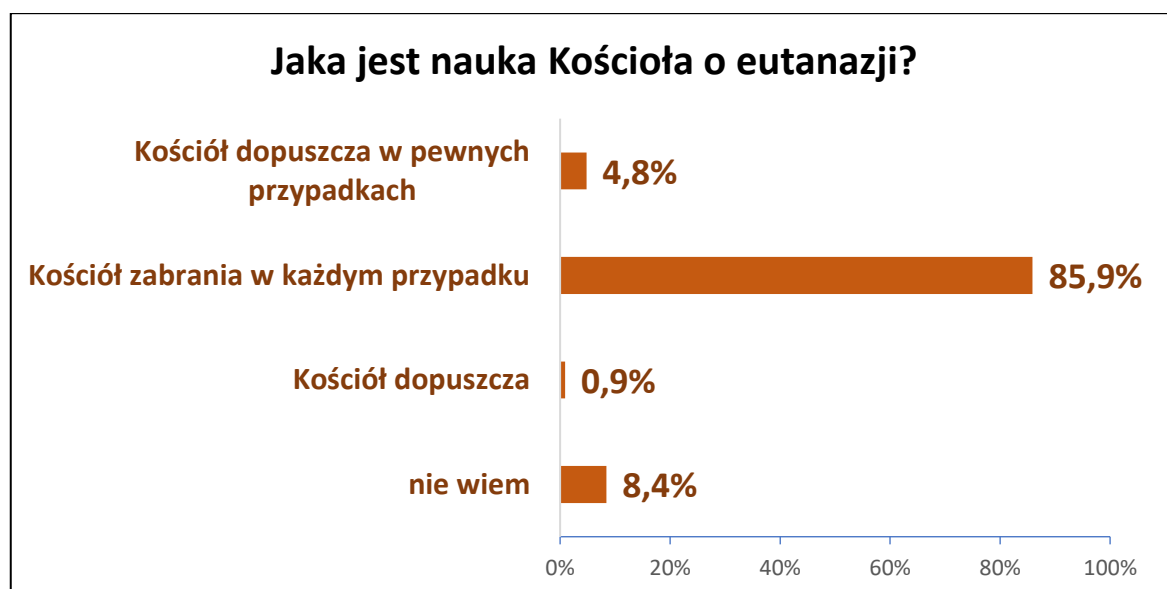
Powyższy wykres wykazuje, iż zdecydowana większość respondentów (85,3%) zna naukę Kościoła w kwestii aborcji, gdyż twierdzą oni, że Kościół kategoriycznie zabrania jej

stosowania. Jednak równocześnie duży odsetek ankietowanych niewłaściwie wskazuje na stanowisko Kościoła w tej sprawie, gdyż 10% ankietowanych uważa, że Kościół dopuszcza aborcję w pewnych przypadkach; 3,4% badanych twierdzi, iż jest ona dopuszczona przez Kościół, jeśli jest wynikiem gwałtu. 1,1% badanej młodzieży stwierdza, iż Kościół nie wypowiada się na temat aborcji.

W odniesieniu do wyników badań, a także przesłania mediów, które często oskarżają Kościół o przedmiotowe traktowanie kobiet, zabraniając im prawa do aborcji, możemy odczuć pewną bezsilność w kwestii roli katechezy szkolnej w celu przekazywania naczelnej wartości moralnej, którą jest ochrona życia ludzkiego. Jednak motywacją do nieustannego działania okazują się wyniki badań, które podają, iż „[...] opinie młodzieży na temat warunków dopuszczalności przerywania ciąży są przede wszystkim pochodną ich wiary i religijności. Największą restrykcyjnością w odniesieniu do wszystkich uwzględnionych w pytaniu sytuacji charakteryzują się osoby deklarujące się jako wierzące (zwłaszcza głęboko wierzące) i regularnie, czyli co najmniej raz w tygodniu, uczestniczące w praktykach religijnych”²².

W dalszej części kwestionariusza badana młodzież została zapytana o wiedzę na temat stanowiska Kościoła wobec eutanazji. Wyniki prezentuje wykres nr 36.

Wykres 36. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie eutanazji wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

²² M. Gwiazda, *Młodzież i seks*, dz. cyt., s. 161.

Duży odsetek respondentów zna stanowisko Kościoła dotyczące eutanazji. Można zauważyć, że prawie 90% badanych (85,9%) wie, iż jego nauka zabrania w każdym przypadku zastosowania eutanazji. Jednak wśród ankietowanych duży odsetek stanowią respondenci, którzy nie znają pouczeń Kościoła (14,1%). Osoby te uważają, iż Kościół katolicki naucza, że eutanazja jest dopuszczona (0,9%) i że jest dopuszczona w pewnych przypadkach (4,8%), podczas gdy aż 8,4% badanych przyznaje się, iż nie wie, jakie jest stanowisko Kościoła w tej kwestii.

Powyższy stan rzeczy uzmysławia, iż konieczne są katechezy poświęcone ochronie ludzkiego życia, ochronie więzi rodzinnych, międzypokoleniowych, jak również ich wartości, nawet mimo utrudnień wynikających z postępującej z Zachodu mody decydowania nie tylko o swoim życiu, ale również życiu starszych osób.

Podczas analizy wyników badań dokonano także próby zbadania korelacji znajomości stanowiska Kościoła w sprawie eutanazji ze względu na płeć oraz miejsce zamieszkania respondentów. Zależności te przedstawiają tabele nr 25-26.

Tabela 25. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie eutanazji a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jaka jest nauka Kościoła o eutanazji?	Kościół dopuszcza w pewnych przypadkach	N	36	13	49
		%	5,1%	4,1%	4,8%
	Kościół zabrania w każdym przypadku	N	619	258	877
		%	88,2%	81,1%	86,0%
	Kościół dopuszcza	N	7	1	8
		%	1,0%	0,3%	0,8%
	nie wiem	N	40	46	86
		%	5,7%	14,5%	8,4%
Ogółem		N	702	318	1020
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramer</i>	0,150	23,010 ^a	3	0,000	0,000^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 25 wynika, iż kobiety nieznacznie częściej od mężczyzn uważają, że Kościół zabrania eutanazji w każdym przypadku. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie, choć siła związku jest nieznaczna.

Tabela 26. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie eutanazji a miejsce zamieszkania respondentów

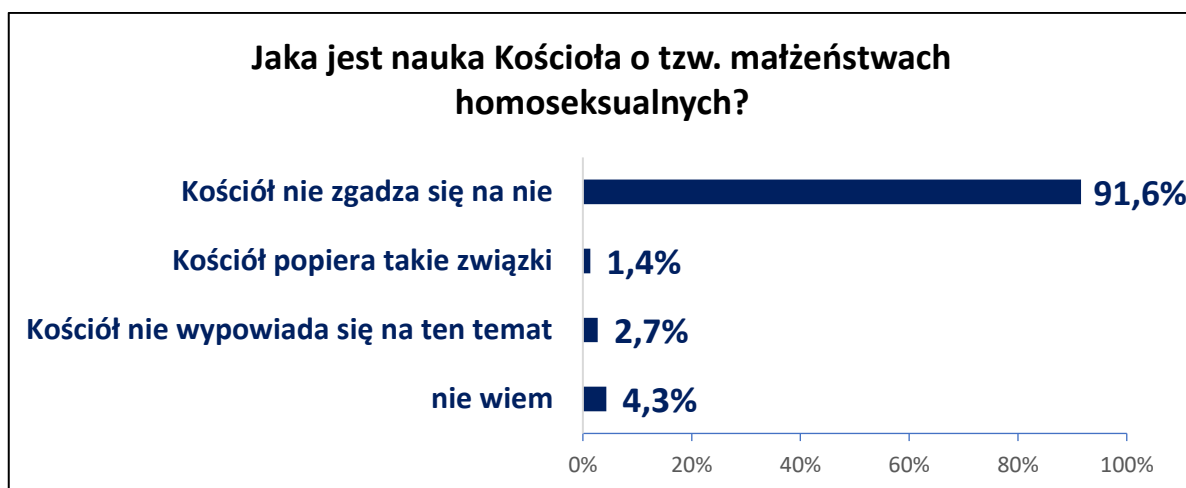
			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jaka jest nauka Kościoła o eutanazji?	Kościół dopuszcza w pewnych przypadkach	N	3	22	24	49
		%	3,2%	7,2%	3,9%	4,8%
	Kościół zabrania w każdym przypadku	N	73	244	560	877
		%	77,7%	80,3%	90,0%	86,0%
	Kościół dopuszcza	N	2	1	6	9
		%	2,1%	0,3%	1,0%	0,9%
	nie wiem	N	16	37	32	85
		%	17,0%	12,2%	5,1%	8,3%
Ogółem		N	94	304	622	1020
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,127	32,743 ^a	6	0,000	0,000 ^b	
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>p Monte Carlo</i>	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 26 ukazuje, że im mniejszy jest stopień urbanizacji zamieszkiwanej miejscowości, tym częściej ankietowani są zdania, że Kościół zabrania eutanazji w każdym przypadku. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się słabą siłą związku.

W celu końcowej analizy poziomu wiedzy respondentów dotyczących znajomości stanowiska Kościoła w kwestiach moralnych, zapytano ankietowanych o znajomość nauki Kościoła na temat tzw. małżeństw homoseksualnych. Uzyskane wyniki badań przedstawia wykres nr 37.

Wykres 37. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie tzw. małżeństw homoseksualnych wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Okazuje się, iż zdecydowana większość badanej młodzieży (91,6%) uważa, iż Kościół nie zgadza się na zawieranie małżeństw homoseksualnych. Jednakże 4,3% respondentów przyznaje, iż nie zna nauki Kościoła w tej kwestii; 2,7% badanych uważa, iż Kościół nie wypowiada się na ten temat, a 1,4% ankietowanych twierdzi, iż Kościół popiera związki homoseksualne.

Mimo że zdecydowana większość ankietowanych zna stanowisko Kościoła w kwestiach związków homoseksualnych, to jednak istnieje pewna rozbieżność w rozumieniu nauki Kościoła na ten temat, gdyż prawie 10% ankietowanych wybrało niewłaściwą odpowiedź. Być może jest do spowodowane coraz większym przyzwoleniem społecznym na istnienie związków homoseksualnych. Można nawet zauważyć, iż związki takie funkcjonują również w wieku szkolnym, co więcej: stają się one coraz bardziej popularne, a nawet budzące podziw wśród młodzieży.

Zadaniem katechezy jest ukazywanie wartości powołania kobiety i mężczyzny, gdyż – jak pokazują badania – uczestnictwo w praktykach religijnych, którym jest również udział w katechezie szkolnej, ma wpływ na opinie młodzieży dotyczące roli Kościoła. Okazuje się, iż młodzi ludzie, którzy systematycznie uczestniczą w praktykach religijnych, zdecydowanie częściej uważają, że prawdziwy Polak powinien być katolikiem, a ponadto częściej twierdzą, że Kościół katolicki powinien mieć szczególny wpływ na stanowienie prawa²³.

Podczas analizy wyników badań dokonano także próby zbadania korelacji znajomości stanowiska Kościoła w sprawie tzw. małżeństw homoseksualnych ze względu na płeć respondentów. Zależność tę przedstawia tabela nr 27.

Tabela 27. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie tzw. małżeństw homoseksualnych a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jaka jest nauka Kościoła o tzw. małżeństwach homoseksualnych?	Kościół nie zgadza się na nie	N	655	279	934
		%	93,4%	87,7%	91,7%
	Kościół popiera takie związki	N	7	6	13
		%	1,0%	1,9%	1,3%
	Kościół nie wypowiada się na ten temat	N	16	12	28
		%	2,3%	3,8%	2,7%
	nie wiem	N	23	21	44
		%	3,3%	6,6%	4,3%
Ogółem		N	701	318	1019
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,097	9,493 ^a	3	0,023	0,020^b
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>p Monte Carlo</i>

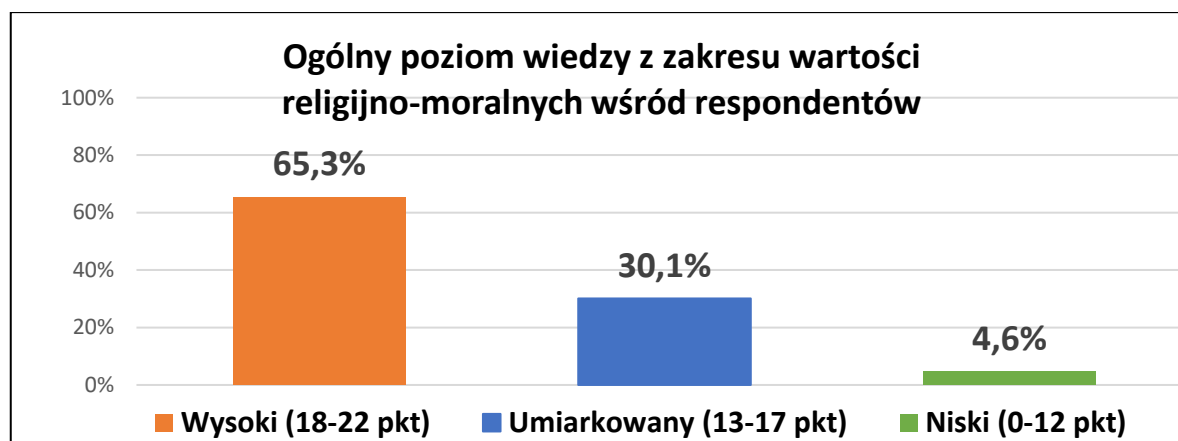
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

²³ A. Głowacki, *Patriotyzm, nacjonalizm i stosunek do obcych*, w: *Młodzież 2016...*, dz. cyt., s. 124.

Z powyższej tabeli wynika, iż kobiety nieznacznie częściej niż mężczyźni są zdania, że Kościół nie zgadza się na małżeństwa homoseksualne. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie, ale siła związku jest znikoma.

Wiedza badanej młodzieży opierała się na odpowiedziach do 22 przygotowanych pytań. Ankietowani mogli uzyskać maksymalnie 22 punkty. Analizę odpowiedzi dotyczących wiedzy religijnej badanej młodzieży obrazują poniższe wykresy.

Wykres 38. Poziom wiedzy dotyczącej wartości religijno-moralnych wśród młodzieży maturalnej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Wśród badanych przeważają ankietowani, u których poziom wiedzy jest na wysokim poziomie (65,3%). Kolejną grupę stanowią osoby o umiarkowanym stopniu wiedzy religijnej (30,1%). Najmniejszą grupę stanowią respondenci, u których poziom wiedzy religijnej jest na poziomie niskim (4,6%).

Korelację poziomu wiedzy z zakresu wartości religijno-moralnych oraz płci przedstawia tabela nr 28.

Tabela 28. Poziom wiedzy wartości religijno-moralnych ze względu na płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Poziom wiedzy z zakresu wartości religijno-moralnych	Niski (0 do 12 pkt)	N	19	27	46
		%	2,7%	8,5%	4,5%
	Umiarkowany (13 do 17 pkt)	N	187	120	307
		%	26,6%	37,7%	30,1%
	Wysoki (18 do 22 pkt)	N	496	171	667
		%	70,7%	53,8%	65,4%
Ogółem		N	702	318	1020
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramer</i>	0,185	34,729 ^a	2	0,000	0,000 ^b
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 28 wynika, iż kobiety w porównaniu z mężczyznami odznaczają się wyższym poziomem wiedzy dotyczącej wartości religijno-moralnych. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się słabą siłą związku. Z powyższego zestawienia można odczytać, iż podczas gdy 70,7% kobiet posiada podstawową wiedzę religijną na wysokim poziomie, u mężczyzn odsetek ten wynosi 53,8%.

Kolejna analiza dotyczy poziomu wiedzy z zakresu wartości religijno-moralnych ze względu na miejsce zamieszkania. Dane przedstawia poniższa tabela.

Tabela 29. Poziom wiedzy wartości religijno-moralnych a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Poziom wiedzy z zakresu wartości religijno-moralnych	Niski (0 do 12 pkt)	N	10	17	20	47
		%	10,6%	5,6%	3,2%	4,6%
	Umiarkowany (13 do 17 pkt)	N	31	100	175	306
		%	33,0%	32,9%	28,1%	30,0%
	Wysoki (18 do 22 pkt)	N	53	187	427	667
		%	56,4%	61,5%	68,6%	65,4%
Ogółem		N	94	304	622	1020
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-b Kendalla	0,094	0,030	3,075	0,002	0,001 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Powyższa tabela ukazuje, iż niższy stopień urbanizacji zamieszkiwanej miejscowości powiązany jest z wyższym poziomem wiedzy religijno-moralnej. Korelacja jest istotna statystycznie, choć siła związku okazała się znikoma.

Okazuje się, iż 68,6% ankietowanych zamieszkujących na wsi osiąga wysoki poziom wiedzy z zakresu wartości religijno-moralnych, podczas gdy ten sam poziom wiedzy osiąga 61,5% respondentów mieszkających w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców oraz 56,4% respondentów mieszkających w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców. Warto zauważyć, że niski poziom wiedzy z zakresu wartości religijno-moralnych osiąga 10,6% ankietowanych zamieszkujących miasto powyżej 50 tys. mieszkańców, podczas gdy ten sam poziom wiedzy osiąga 3,2% respondentów mieszkających na wsi.

Tabela 30. Poziom wiedzy z zakresu wartości religijno-moralnych ze względu na stopień deklarowanej wiary respondentów

			Jak oceniasz swoją wiarę?					Ogółem
			Jestem głęboko wierzący	Jestem wierzący	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	Jestem obojętny	Jestem niewierzący	
Poziom wiedzy z zakresu wartości religijno-moralnych (max. 22 pkt)	Niski (0 do 12 pkt)	N	3	17	9	11	7	47
		%	4,5%	3,0%	4,1%	10,2%	11,1%	4,6%
	Umiarkowany (13 do 17 pkt)	N	12	136	79	53	26	306
		%	17,9%	24,2%	35,9%	49,1%	41,3%	30,0%
	Wysoki (18 do 22 pkt)	N	52	408	132	44	30	666
		%	77,6%	72,7%	60,0%	40,7%	47,6%	65,4%
Ogółem		N	67	561	220	108	63	1019
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,172	0,024	-7,101	0,000	0,000 ^c			
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z powyższego zestawienia (tabela nr 30) można odczytać, iż badani, którzy niżej oceniają swoją wiarę, posiadają niższy poziom wiedzy religijnej. Współczynnik korelacji jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się nieznaczną siłą związku. 77% ankietowanych, deklarujących się jako osoby głęboko wierzące, oraz 72,7% respondentów wierzących posiada wysoki poziom wiedzy na temat wartości religijno-moralnych, podczas gdy ten sam poziom wiedzy osiąga 40,7% respondentów obojętnych religijnie oraz 47,6% niewierzących.

Zadaniem powyższego rozdziału było omówienie wyników badań celem określenia realnego poziomu wiedzy młodzieży archidiecezji przemyskiej uczęszczającej na katechezę w klasach maturalnych w sferze znajomości stanowiska Kościoła w podstawowych kwestiach moralnych. Wydaje się, że większość młodzieży zna naukę Kościoła dotyczącą współżycia seksualnego przed ślubem, antykoncepcji, aborcji, eutanazji oraz zawierania tzw. małżeństw homoseksualnych. Jednak część młodzieży ma problemy z poprawnym określeniem nauki Kościoła w wymienionych kwestiach, co więcej: dość duży odsetek ankietowanych przyznaje, iż nie zna nauki Kościoła w omawianych tematach. W związku z tym konieczna jest katechizacja w szkołach poruszająca wymienione zjawiska wraz z jednoznaczną oceną etyczno-moralną danej kwestii, a równocześnie podkreślająca wartość rodziny, w tym również rodziny wielopokoleniowej, w której każdy człowiek jest ważny, zarówno ten dopiero poczęty, jak i ten, który znajduje się u schyłku swojego życia. Ponadto

istotny jest jasny przekaz katechety, który winien głosić za Janem Pawłem II, że związki homoseksualne „to godne ubolewania wypaczenie tego, czym powinna być komunია miłości i życia między mężczyzną i kobietą, prowadząca do wzajemnego oddania się, otwartego na życie”²⁴. Jest to zadanie trudne, jednak wydaje się, że nadrzędne. W dobie ciągłych prób legalizacji związków partnerskich, aborcji i eutanazji, polegających na coraz częstszych protestach i manifestacjach środowisk homoseksualnych, jak również gier politycznych, w których młody elektorat próbuje się zdobywać poprzez hasła przekazujące afirmację życia w sposób hedonistyczny, współcześnie zadaniem katechizacji powinno być, po pierwsze: umiejętne „docieranie” do młodzieży i przekazywanie im wiedzy dotyczącej podstaw prawa Bożego na temat ochrony małżeństwa i rodziny; po drugie, dawanie przez katechetów autentycznego świadectwa życia słowem Bożym; po trzecie, ciągłe wzywianie młodych do głębokiej modlitwy za ich przyszłość i właściwe odczytanie własnego powołania.

Znajomość wartości religijno-moralnych w sposób syntetyczny przedstawiono w *Aneksie* nr 2. Punkty: 1, 2 oraz 5 prezentują najbardziej popularne odpowiedzi maturzystów uczęszczających do szkół w archidiecezji przemyskiej, udzielone na pytania badające ich wiedzę na temat prawd wiary, sakramentów i formuł modlitewnych oraz zasad moralnych.

²⁴ Jan Paweł II, *W obronie rodziny i jej praw. Przemówienie do uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Rodziny (4.06.1999)*, OsRomPol 20 (1999), nr 11 (217), s. 10.

Rozdział IV

Akceptacja wartości religijno-moralnych w świetle badań empirycznych

Akceptacja wartości religijno-moralnych często odzwierciedlona jest w praktykach religijnych, ale również ważnych decyzjach życiowych, których podejmowanie motywowane jest nie tylko obowiązującym prawem, ale także wyznawaną religią. Refleksja dotycząca akceptacji owych wartości ma na celu zweryfikowanie, czy i w jakim stopniu młode pokolenie katolików, pokolenie Z, wyznaje i akceptuje wartości głoszone przez Kościół katolicki.

Zadaniem niniejszego rozdziału jest poznanie zakresu akceptacji wartości religijno-moralnych, których naucza Kościół katolicki przez młodzież uczęszczającą na katechezę. W tym celu wartości religijno-moralne rozpatrywane są w trzech blokach: akceptacja prawd wiary i związek z Kościołem młodzieży, ich udział w życiu sakramentalnym i życiu modlitwy oraz akceptacja zasad moralnych.

Pytania badające zakres akceptacji prawd wiary oraz związek badanej młodzieży z Kościołem dotyczyły takich kwestii, jak: wiara w Boga, wiara w Jezusa Chrystusa, Ducha Świętego oraz Matkę Bożą, określające stosunek maturzystów do wiary w życie pozagrobowe, a więc zmartwychwstanie duszy i ciała, istnienie piekła, ale także ich stosunku do Kościoła katolickiego, zaangażowanie w życie parafialne, stopnia relacji z Kościołem oraz zaangażowanie w grupy parafialne.

Badanie kwestii dotyczących zaangażowania w życie sakramentalne oraz życie modlitwy opierały się na pytaniach odnośnie do częstotliwości udziału młodzieży w praktykach religijnych, takich jak: modlitwa, udział we Mszy świętej, przystępowanie do Komunii świętej oraz do sakramentu pokuty i pojednania, udział w nabożeństwach (różaniec, gorzkie żale, droga krzyżowa, majówki) i rekolekcjach, przestrzeganie piątkowego postu.

Z kolei pytania odnośnie do wartości moralnych dotyczyły akceptacji podstawowych zasad moralnych opartych na nauce Kościoła, takich jak: współżycie seksualne przed ślubem, stosowanie antykoncepcji, aborcji, eutanazji oraz zawieranie tzw. małżeństw homoseksualnych.

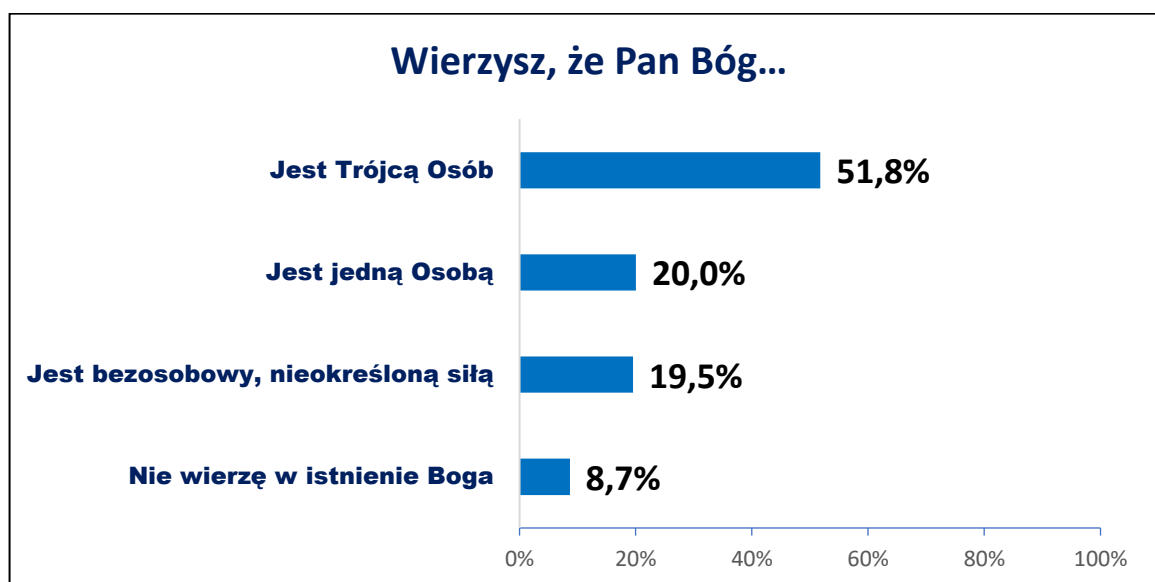
4.1. Akceptacja prawd wiary i związek z Kościołem

Prawdy wiary stanowią fundament dla określenia moralnych zobowiązań zawartych w nauce Kościoła katolickiego. Należy przy tym zauważyć, że „życie moralne chrześcijan jest nie tyle konsekwencją wiary, ile raczej jej istotnym elementem i prawdziwie autentyczną jej realizacją, bowiem dopiero przez działanie człowiek uznaje w pełni rzeczywistość tajemnicy Chrystusa”¹.

Wydaje się oczywiste, iż sama obecność na katechezie, a wcześniej podjęcie decyzji o udziale w niej świadczą o bezwzględnej akceptacji podstawowych prawd wiary. Co więcej, wiek badanej młodzieży wskazuje, iż stosunkowo niedawno brali udział w przygotowaniu do przyjęcia sakramentu bierzmowania jako sakramentu dojrzałości chrześcijańskiej, więc ich związek z Kościołem przejawiający się np. większym zaangażowaniem w życie parafialne powinien stanowić powszechne zjawisko.

Analizę poziomu akceptacji prawd wiary wśród maturzystów rozpoczęto od zapytania ich o wyznanie wiary w Trójcę Świętą. Wobec tego na początku kolejnej części ankiety zapytano młodzież o wiarę w Boga. Uzyskane dane obrazuje wykres nr 39.

Wykres 39. Wiara respondentów w Boga

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

¹ Por. J. Nagórny, *Teologia moralna jako eklezjalna nauka wiary w świetle „Veritatis splendor”*, w: *W prawdzie ku wolności. W kręgu encykliki „Veritatis splendor”*, red. E. Janiak, Wrocław 1994, s. 182.

Powyższy wykres wykazuje, iż ponad połowa respondentów (51,8%) wyznaje, że Bóg jest Trójcą Osób. Co piąty uczeń (20%) wierzy, że Pan Bóg jest jedną Osobą, podczas gdy niemalże taki sam odsetek ankietowanych (19,5%) deklaruje, że Bóg jest bezosobowy i stanowi nieokreśloną siłę. Wysoki odsetek badanych (8,7%) nie wierzy w istnienie Boga.

Taki stan rzeczy ukazuje profil uczniów uczęszczających na katechezę. Okazuje się, że jedynie połowa uczniów wierzy w Boga, który zgodnie z nauką Kościoła jest Trójcą Świętą, podczas gdy aż 39,5% zadeklarowało wiarę w Boga, który jest jedną osobą lub bezosobowy i stanowi nieokreśloną siłę, co jest sprzeczne z nauczaniem Magisterium Kościoła. Zatrważający jest również fakt, iż młodzież uczęszczająca na katechezę deklaruje, iż nie wierzy w istnienie Boga. Odnosząc się do uzyskanych wyników, edukacja katechetyczna winna mieć na uwadze położenie nacisku na jasny i klarowny przekaz o Trójjedynym Bogu, a ponadto nie zmarnować szansy, która wciąż daje możliwość dotarcia do młodzieży niewierzącej w celu nawrócenia i nawiązania kontaktu z żywym Bogiem.

Podczas analizy wyników badań dokonano także próby zbadania korelacji wiary w Boga i miejsca zamieszkania respondentów. Zależność tę przedstawia tabela nr 31.

Tabela 31. Wiara w Boga a miejsce zamieszkania respondentów

			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Wierzysz, że Pan Bóg...	Jest Trójcą Osób	N	41	140	343	524
		%	44,1%	46,2%	55,6%	51,7%
	Jest jedną Osobą	N	24	67	112	203
		%	25,8%	22,1%	18,2%	20,0%
	Jest bezosobowy, nieokreśloną siłą	N	12	71	115	198
		%	12,9%	23,4%	18,6%	19,5%
	Nie wierzę w istnienie Boga	N	16	25	47	88
		%	17,2%	8,3%	7,6%	8,7%
Ogółem		N	93	303	617	1013
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,102	21,253 ^a	6	0,002	0,002 ^b	
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>p</i> Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z powyższej tabeli wynika, iż im mniej zurbanizowane jest miejsce zamieszkania badanych, tym częściej wierzą, że Pan Bóg jest Trójcą Osób. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się słabą siłą związku.

Powyższy fakt może wykazywać, iż na wsi oraz w mniejszych miastach wciąż funkcjonuje międzypokoleniowe przekazywanie religijności, która w dużej mierze odbywa się poprzez nieskomplikowaną i klarowną naukę prawd katechizmowych.

Wykres 40. Wiara respondentów w Boga – Stwórcę Świata

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Uzyskane wyniki (wykres nr 40) pokazują, że przeważająca większość ankietowanej młodzieży (76,7%) wierzy, że „Pan Bóg jest Stwórcą wszystkiego, co istnieje i opiekuje się stworzeniem przez całą historię”, jednakże co dziesiąty badany (10,6%) uważa, że „Bóg nie stworzył niczego”. Prawie 9% respondentów (8,9%) uważa, że „Bóg stworzył świat, ale się nim nie interesuje”, a prawie 4% uczniów (3,8%) przeciwnie wyznaje, iż „Bóg nie stworzył świata, ale się nim teraz opiekuje”. Można więc zadać sobie pytanie, dlaczego ponad 20% (23,3%) uczniów uczęszczających na religię nie wierzy w Boga Stwórcę, podczas gdy katecheza o stworzeniu świata często rozpoczyna edukację religijną już w wieku przedszkolnym i jest powtarzana przez cały okres kształcenia? Według *Katechizmu Kościoła katolickiego*: „Katecheza o stworzeniu ma pierwszorzędne znaczenie. Odnosi się do samych podstaw życia ludzkiego i chrześcijańskiego, ponieważ precyzuje odpowiedź wiary chrześcijańskiej na podstawowe pytania, jakie stawiali sobie ludzie wszystkich czasów: »Skąd pochodzimy?«, »Dokąd idziemy?«, »Jaki jest nasz początek?«, »Jaki jest nasz cel?«, »Skąd pochodzi i dokąd zmierza wszystko, co istnieje?«. Dwa pytania: pytanie o początek i pytanie o cel są nierozdzielne. Obydwa decydują o sensie i ukierunkowaniu naszego życia

i naszego działania”². Wobec tego współczesna katecheza powinna kłaść większy nacisk na wyjaśnienie stworzenia świata przez Boga w kontekście do innych popularnych teorii powstania świata, np. teorii Wielkiego Wybuchu, darwinizmu, teorii względności czy fizyki kwantowej. Być może edukacja katechetów w powyższych dziedzinach dałaby okazję do umiejętnego argumentowania kwestii, które nie powinny być przemilczane, ale konkretnie wyjaśnione młodzieży. Ta – z racji wieku – z jednej strony poszukuje swojej drogi, swojego świata i swojej wiary, a z drugiej łatwo ulega przekazom medialnym, które szybko i w przystępny dla niej sposób przekazują informacje sprzeczne z nauką katolicką.

Odpowiedź na pytanie: czy płeć ma wpływ na wiarę w Boga – Stwórcę świata? stanowi analiza wyników umieszczona w tabeli nr 32.

Tabela 32. Wiara w Boga Stwórcę a płeć respondentów

		Kim jesteś:			Ogółem
		Jestem kobietą	Jestem mężczyzną		
Wierzysz, że Pan Bóg...	Jest Stwórcą wszystkiego, co istnieje i opiekuje się stworzeniem przez całą historię	N	545	230	775
		%	78,5%	73,0%	76,8%
	Stworzył świat, ale się nim nie interesuje	N	49	41	90
		%	7,1%	13,0%	8,9%
	Nie stworzył świata, ale się nim teraz opiekuje	N	31	7	38
		%	4,5%	2,2%	3,8%
	Nie stworzył niczego	N	69	37	106
		%	9,9%	11,7%	10,5%
Ogółem		N	694	315	1009
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,114	13,042 ^a	3	0,005	0,005 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z danych umieszczonych w tabeli nr 32 wynika, iż kobiety nieznacznie częściej niż mężczyźni twierdzą, że Pan Bóg jest Stwórcą wszystkiego, co istnieje i opiekuje się stworzeniem przez całą historię. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz odznacza się słabą siłą związku.

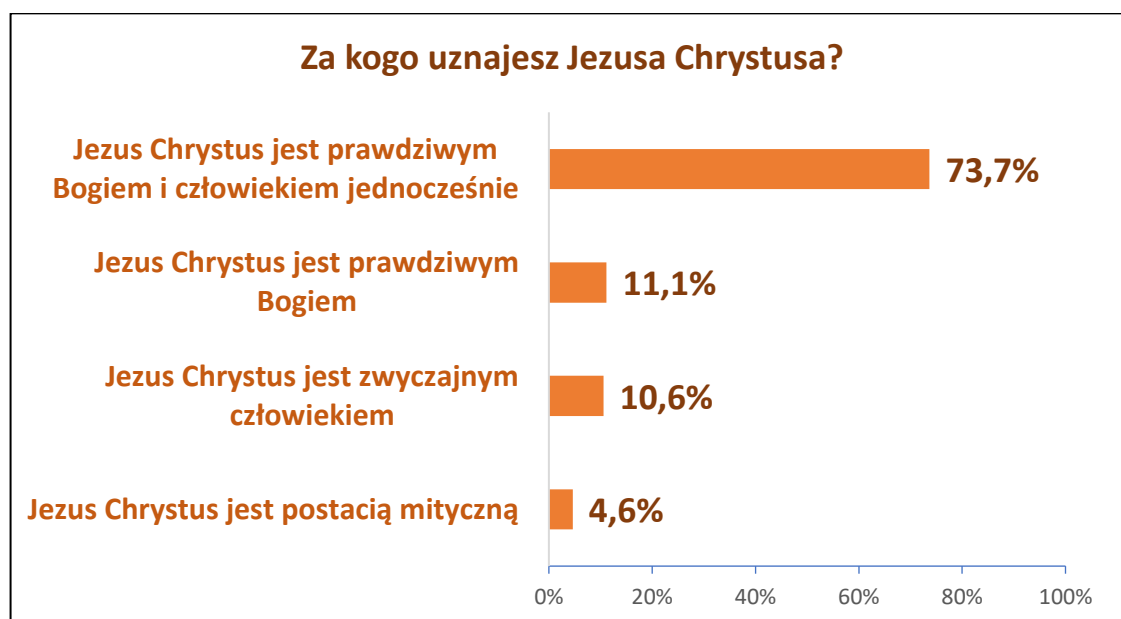
Badania wykazują, iż powyższa zależność może wynikać z tego, że obraz Boga u chłopców jest bardziej legalistyczny, a co za tym idzie: łączy się z potrzebą przestrzegania reguł i zasad moralnych, ponadto są oni bardziej praktyczni i nie mają nasilonego nastawienia interpersonalnego. Wobec tego przeżywana przez nich religijność jest

² KKK 282.

w mniejszym stopniu powiązana z wchodzeniem w relacje z innymi ludźmi, natomiast pełni inne funkcje, np. poznawczą, uporządkowującą świat, stanowiącą źródło standardów moralnych. Natomiast u dziewcząt religijność jest mocniej uwewnętrzniona, są one bardziej nastawione na współpracę, relację z bliskimi, troskę o innych, a co więcej: częściej angażują się w grupy religijne³.

Kolejne pytanie dotyczyło wiary w Jezusa Chrystusa. Respondentom zadano pytanie: Za kogo uznajesz Jezusa Chrystusa? Uzyskane wyniki przedstawia wykres nr 41.

Wykres 41. Wiara respondentów w Jezusa Chrystusa

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z wykresu nr 41 wynika, że prawie 74% uczniów (73,7%) uznaje, że Jezus Chrystus jest prawdziwym Bogiem i człowiekiem jednocześnie. Jednakże ponad 10% ankietowanych (11,1%) wyznaje, że Jezus Chrystus jest prawdziwym Bogiem, podobnie co dziesiąty badany (10,6%) uważa, że Jezus Chrystus jest tylko zwyczajnym człowiekiem. Należy jednak zwrócić uwagę, że prawie 5% uczęszczających na katechezę maturzystów (4,6%) wyznaje, iż Jezus Chrystus jest postacią mityczną.

Reasumując, jedna czwarta maturzystów uczęszczających na religię (26,3%) wyznaje wiarę w Jezusa Chrystusa w inny sposób, niż podaje nauka Kościoła katolickiego. Wyjaśnia ona, że po pierwsze: „Chrystus ma dwie natury, Boską i ludzką, nie pomieszane, ale zjednoczone w jednej Osobie Syna Bożego”⁴; po drugie: „Chrystus, będąc prawdziwym

³ T. Liszewski, *Synergiczna aktualizacja siebie a przeżywane relacje do Boga wśród maturzystów*, „Studia Psychologica” 2016, nr 16(2), s. 72.

⁴ KKK 481.

Bogiem i prawdziwym człowiekiem, ma ludzki rozum i wolę, doskonale zgodne oraz podporządkowane Jego Boskiemu rozumowi i woli, które posiada wspólnie z Ojcem i Duchem Świętym”⁵; po trzecie: „Wcielenie stanowi wiec tajemnicę przedziwnego zjednoczenia natury Boskiej i natury ludzkiej w jedynej Osobie Słowa”⁶. Nauka ta przekazywana jest młodym chrześcijanom w trakcie ich edukacji religijnej w szkole, jednak uzyskane wyniki wskazują, iż nie należy ona do najłatwiejszych, więc być może w kwestii wiary maturzyści wybierają te „prostsze” odpowiedzi, nie rozumiejąc do końca trudnej nauki Kościoła. Prawdopodobnie włożenie większego wysiłku w rozumienie trudnych prawd wiary, w dobie współczesnej cywilizacji „instant”, stanowi dla młodego pokolenia spotęgowane utrudnienie. Wobec tego lekcje religii w szkołach powinny poświęcać więcej treści na wyjaśnianie podstawowych prawd wiary, szczególnie w wieku młodzieńczym, przy czym podejmując pracę katechetyczną, należy wziąć pod uwagę przede wszystkim dwie rzeczywistości – nadrzędny cel komunii z Jezusem Chrystusem oraz środowisko katechizowanych, przy jednoczesnym wyszukaniu przez katechetę odpowiednich metod, które pomogą uczniowi w danej rzeczywistości poznać osobę Chrystusa⁷.

Korelację płci oraz wiary maturzystów w Jezusa Chrystusa ukazuje tabela nr 33.

Tabela 33. Wiara w Jezusa Chrystusa a płeć respondentów

		Kim jesteś:			Ogółem
		Jestem kobietą	Jestem mężczyzną		
Za kogo uznajesz Jezusa Chrystusa?	Jezus Chrystus jest prawdziwym Bogiem i człowiekiem jednocześnie	N	521	226	747
		%	74,5%	72,0%	73,7%
	Jezus Chrystus jest prawdziwym Bogiem	N	80	33	113
		%	11,4%	10,5%	11,2%
	Jezus Chrystus jest zwyczajnym człowiekiem	N	61	46	107
		%	8,7%	14,6%	10,6%
	Jezus Chrystus jest postacią mityczną	N	37	9	46
		%	5,3%	2,9%	4,5%
Ogółem		N	699	314	1013
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,101	10,369 ^a	3	0,016	0,015 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 33 wynika, iż kobiety nieznacznie częściej niż mężczyźni uważają, że Jezus Chrystus jest prawdziwym Bogiem i człowiekiem jednocześnie. Zależność między

⁵ KKK 482.

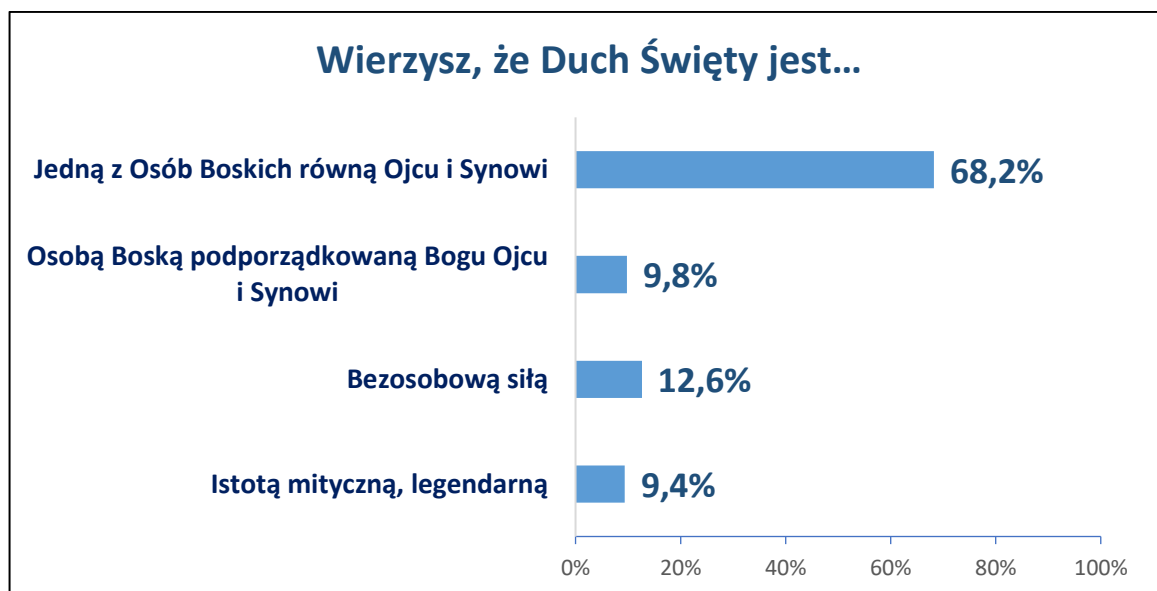
⁶ KKK 483.

⁷ Por. A. Kielian, *Pomoce dydaktyczne w katechezie*, „Symposium” 25(2011), nr 2 (21), s. 42.

zmiennymi jest istotna statystycznie, choć siła związku jest nieznaczna. Powyższa zależność może wynikać z faktu, iż kobiety częściej niż mężczyźni deklarują się jako osoby wierzące⁸.

Idąc tropem badania wiary w Tróję Świętą uczniów klas maturalnych, kolejne pytanie dotyczyło ich wiary w Ducha Świętego. Wyniki badań prezentuje wykres nr 42.

Wykres 42. Wiara respondentów w Ducha Świętego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Powyższy wykres wykazuje, iż niespełna 70% respondentów (68,2%) wierzy, że Duch Święty jest „jedną z Osób Boskich, równą Ojcu i Synowi”. 12,6% ankietowanych uczniów potwierdza, że Duch Święty jest „bezosobową siłą”; prawie 10% badanych (9,8%) uznaje Ducha Świętego za „Osobę Boską podporządkowaną Bogu Ojcu i Synowi”, a co dziesiąty uczeń (9,4%) nie wierzy w Ducha Świętego, twierdząc, że jest On „istotą mityczną i legendarną”.

Nauka Kościoła katolickiego głosi, iż Duch Święty ściśle powiązany jest z trynitarnym pojęciem Boga, tzn. jest On jedną z „osób Trójcy Świętej, współistotny Ojcu i Synowi”⁹, co więcej: obecności Ducha Świętego można doświadczyć w Jego działaniu wraz z Ojcem i Synem od początku aż do wypełnienia się naszego zbawienia¹⁰. Podczas katechezy szkolnej młodzieży często przekazywany jest obraz Ducha Świętego jako Osoby jednoczącej Ojca i Syna. Zagadnienie to wyjaśniał Benedykt XVI, który dostrzegał Ducha

⁸ Por. CBOS, *Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa*, „Komunikat z badań” 2021, nr 144, s. 4.

⁹ KKK 685.

¹⁰ Por. KKK 686.

Świętego jako jedność Osób, które pozostają ze sobą w stałej relacji wzajemnego obdarowywania się, przy czym „jedność” nie stanowi tu sumy wszystkich podmiotów, ale jest możliwa do osiągnięcia poprzez życie w komunii¹¹. Zagadnieniu osoby Ducha Świętego poświęconych jest wiele treści, szczególnie podczas przygotowania młodzieży do przyjęcia sakramentu bierzmowania, więc jest to czas stosunkowo krótki wobec etapu, w którym znajduje się młodzież w wieku maturalnym, jednakże są to treści trudne w rozumieniu, a mogą być rozważane bardziej w świetle wiary aniżeli intelektu. Jeśli da się usprawiedliwić fakt, iż 20% badanej młodzieży nie do końca rozumie rolę Ducha Świętego w Kościele, tym trudniej zrozumieć sytuację, w której prawie 10% uczęszczającej na religię młodzieży uznaje Ducha Świętego za postać nieistniejącą – mityczną i legendarną. Z perspektywy katechetycznej należy zatem dokonać wszelkich starań, aby zarówno przygotowanie do przyjęcia sakramentu bierzmowania oraz treści przekazywane na katechezie, dotyczące osoby Ducha Świętego, były sumiennie (poprzez adekwatny do wieku dobór metod i środków) przekazywane młodemu pokoleniu.

Podczas analizy wyników badań dokonano także próby zbadania korelacji wiary w Ducha Świętego ze względu na płeć. Zależność tę przedstawia tabela nr 34.

Tabela 34. Wiara w Ducha Świętego a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Wierzysz, że Duch Święty jest...	Jedną z Osób Boskich równą Ojcu i Synowi	N	478	214	692
		%	68,5%	67,9%	68,3%
	Osobą Boską podporządkowaną Bogu Ojcu i Synowi	N	69	30	99
		%	9,9%	9,5%	9,8%
	Bezosobową siłą	N	97	31	128
		%	13,9%	9,8%	12,6%
	Istotą mityczną, legendarną	N	54	40	94
		%	7,7%	12,7%	9,3%
Ogółem		N	698	315	1013
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,092	8,623 ^a	3	0,035	0,035 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

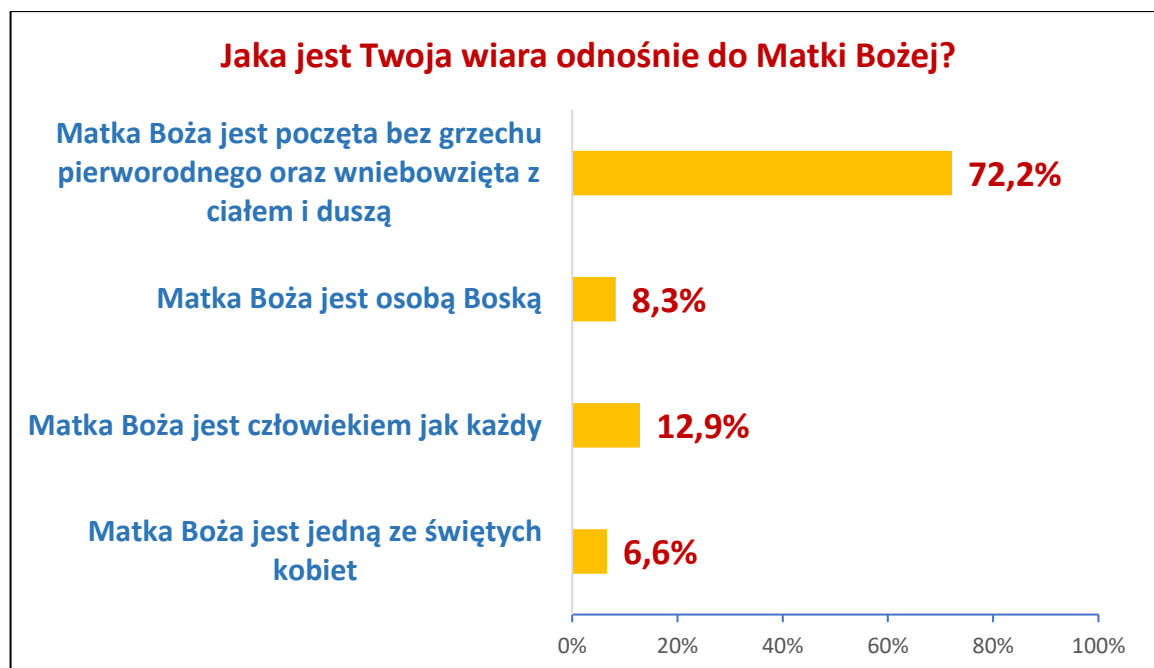
Tabela nr 34 wykazuje, iż kobiety nieznacznie częściej od mężczyzn twierdzą, że Duch Święty jest jedną z Osób Boskich równą Ojcu i Synowi. Współczynnik zależności jest

¹¹ Por. Benedykt XVI, „Otwierajcie serca na dary Ducha Świętego”. *Czuwanie młodzieży na hipodromie Randwick*, OsRomPol 306(2008), nr 9, s. 27.

istotny statystycznie, ale siła związku okazała się znikoma. Powyższa zależność najprawdopodobniej idzie w parze z większą religijnością kobiety niż mężczyzn w Polsce¹².

Kościół katolicki, szczególnie w Polsce, często podkreśla ważną rolę Matki Bożej zarówno w życiu Kościoła, jak i narodu. Wobec tego zapytano uczniów o ich wiarę odnoszącą się do Maryi. Uzyskane dane przedstawia wykres nr 43.

Wykres 43. Wiara respondentów w Maryję

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z powyższej tabeli wynika, iż badani najczęściej wierzą, że „Matka Boża jest poczęta bez grzechu pierwородnego oraz wniebowzięta z ciałem i duszą”. Wiarę tę wyznaje 72,2% badanych uczniów. Z kolei dość dużą grupę (12,9%) stanowią uczniowie którzy twierdzą, że „Matka Boża jest człowiekiem jak każdy”. Kolejną grupę tworzą uczniowie uznający, że „Matka Boża jest osobą Boską” (8,3%), a 6,6% ankietowanych uczniów widzi w Niej „jedną ze świętych kobiet”.

Matka Boża w polskim Kościele katolickim jest czczona w szczególny sposób. Paweł VI, podkreślając pełnię chrześcijańskiej pobożności, zaznaczył, iż „pobożność Kościoła względem Świętej Dziewicy jest wewnętrznym elementem kultu chrześcijańskiego”¹³. Również Sobór Watykański II zaznacza, że Maryja „[...] słusznie doznaje od Kościoła czci szczególnej. Już też od najdawniejszych czasów Błogosławiona Dziewica czczona jest pod zaszczytnym

¹² Por. CBOS, *Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa*, „Komunikat z badań” 2021, nr 144, s. 4.

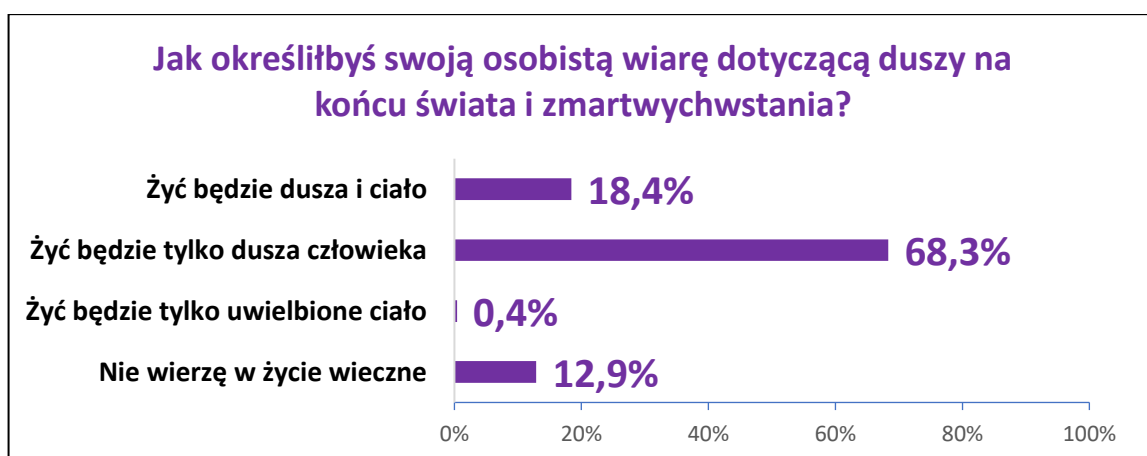
¹³ Paweł VI, *Adhortacja apostolska „Marialis cultus”*, Wrocław 2004, 56.

imieniem Bożej Rodzicielki, pod której obronę uciekają się w modlitwach wierni we wszystkich swoich przeciwnościach i potrzebach”¹⁴. Można to zauważyć w kalendarzu liturgicznym, gdzie liczba dni, w których wspomniana jest Najświętsza Dziewica, przewyższa wspomnienia innych świętych i błogosławionych¹⁵, co więcej: w polskich kościołach praktykowane są również różne formy nabożeństw do Maryi, np. różaniec, nowenna, majówki, godzinki itp., które są popularne wśród lokalnych parafii.

Pomimo to prawie 30% ankietowanej młodzieży (27,8%) nie wierzy w Matkę Bożą jako „poczetą bez grzechu pierworodnego oraz wniebowziętą z ciałem i duszą”, co wskazuje również na to, iż nie wierzą w dogmat wiary – Niepokalanego Poczęcia Maryi oraz Jej wniebowzięcia. Być może związane jest to z coraz bardziej postępującym trendem w mediach racjonalizowania wszystkich faktów, uzasadniania naukowego, a co za tym idzie: sprowadzania wiary oraz indywidualnych uczuć religijnych (szczególnie chrześcijańskich) do sfery drwin, ironii i kabaretu. Wobec tego przekazywanie podstawowych prawd wiary powinno wiązać się z dobrym przygotowaniem merytorycznym katechety, który podczas pracy z młodzieżą powinien nie tylko być kierunkowo wykształcony, ale umieć tę wiedzę młodemu pokoleniu przekazać – nie w sposób indoktrynujący, ale bardziej wychowujący oraz własnym przykładem świadczący o przynależności do Chrystusa.

W dalszej części ankiety dokonano próby zbadania wiary uczniów w rzeczy ostateczne. W związku z tym postawiono pytanie: „Jak określiłbyś swoją osobistą wiarę dotyczącą duszy na końcu świata i zmartwychwstania?”. Wyniki przedstawiono na wykresie nr 44.

Wykres 44. Wiara respondentów w życie wieczne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

¹⁴ Sobór Watykański II, *Lumen gentium*, 66.

¹⁵ W. Sadłoń, *Kult Matki Bożej i nabożeństwo fatimskie w parafiach katolickich w Polsce. Raport z badania*, „Salvatoris Mater” 2016, t. 18, nr 1(4), s. 457.

Okazuje się, że zdecydowana większość uczniów niezgodnie z nauką Kościoła odnośnie do życia po śmierci wierzy, że „żyć będzie tylko dusza człowieka” (68,3%). Jedynie niespełna 20% badanych (18,4%) wierzy, iż po śmierci „żyć będzie dusza i ciało”. Znikomy odsetek ankietowanych (0,4%) wierzy, że „żyć będzie tylko uwielbione ciało”. Należy jednak zwrócić uwagę, że aż 12,9% maturzystów uczęszczających na katechazę „nie wierzy w życie wieczne”.

Badania CBOS wskazują, iż „mimo silnego przekonania Polaków o istnieniu Boga i dość powszechnego w Polsce religijnego obchodzenia Wielkanocy, stanowiącej świętowanie tajemnicy zmartwychwstania, tylko nieco ponad jedna trzecia respondentów (36%) sądzi, że zgodnie z nauką Kościoła, po śmierci – w zależności od naszego postępowania na ziemi – trafimy do nieba, piekła lub czyśćca”¹⁶. W przypadku badanej młodzieży prawie 13% uczęszczających na katechazę uczniów (12,9%) nie wierzy w życie po śmierci, a tylko nieco ponad 18% z nich (18,4%) wierzy, zgodnie z nauką Kościoła, że zmartwychwstanie dusza i uwielbione ciało. Prawie 70% katechizowanej młodzieży (68,7%) nie wierzy w zmartwychwstanie duszy i ciała, przy czym zapewne niejednokrotnie wszyscy, zgodnie ze słowami modlitwy, powtarzają: „wierzę w ciała zmartwychwstanie, żywot wieczny”. Wobec tego można zauważyć poważny dysonans pomiędzy tym, czego uczą się młodzi podczas katechezy, a tym, w co wierzą. Ponadto zjawisko to nie jest niczym nowym, ponieważ zauważa się, że prawda o zmartwychwstaniu ludzkiego ciała jest odrzucana od lat. „Badania socjologiczne przeprowadzone na całym świecie wykazały, iż duży procent wierzących chrześcijan, w tym także katolików, wierzy wprawdzie w jakieś życie po śmierci, ale nie wierzy w zmartwychwstanie swojego ciała”¹⁷. Jak przed laty zauważył już Romuald Rak: „Kto bowiem nie wierzy Ewangelii, ten również nie wierzy w zmartwychwstanie Chrystusa ani w zmartwychwstanie swojego ciała, a tym samym stawia się poza społecznością Kościoła”¹⁸.

Co może zrobić katecheta w przypadku utrzymującej się przez kilkadziesiąt lat tendencji „niewiary” katolików na całym świecie? Jest to zadanie bardzo trudne, gdyż wymaga ono zmian raczej nie w sferze nauczania religii, ale bardziej ogólnych przemian religijno-społecznych. Zjawisko to trafnie obrazuje Dariusz Kowalczyk: „Ktoś słusznie stwierdził, że chrześcijaństwo przez swoje cmentarze może sprawiać wrażenie religii, która

¹⁶ CBOS, *Kanon wiary Polaków*, „Komunikat z badań” 2015, nr 29, s. 3.

¹⁷ Por. R. Rak, *Eucharystia zadatkiem naszego zmartwychwstania*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1989, nr 22, s. 299.

¹⁸ R. Rak, *Eucharystia zadatkiem...*, dz. cyt, s. 299.

uważa materię i ciało za coś niegodnego człowieka. Gdyby jakiś przybysz z daleka, zupełnie nieobeznany z nauczaniem Kościoła, chciał dojść do jakichś wniosków na podstawie nagrobkowych napisów, zapewne w żadnej mierze nie mógłby odkryć, że chrześcijanie wierzą w zmartwychwstanie ciała”¹⁹.

Korelację wykazującą osobistą wiarę odnośnie do życia wiecznego oraz płci respondentów przedstawia tabela nr 35.

Tabela 35. Wiara w życie wieczne a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jak określiłbyś swoją osobistą wiarę dotyczącą duszy na końcu świata i zmartwychwstania?	Żyć będzie dusza i ciało	N	114	72	186
		%	16,4%	22,9%	18,4%
	Żyć będzie tylko dusza człowieka	N	496	194	690
		%	71,5%	61,6%	68,4%
	Żyć będzie tylko uwielbione ciało	N	3	1	4
		%	0,4%	0,3%	0,4%
	Nie wierzę w życie wieczne	N	81	48	129
		%	11,7%	15,2%	12,8%
Ogółem		N	694	315	1009
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,100	10,182 ^a	3	0,017	0,014 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

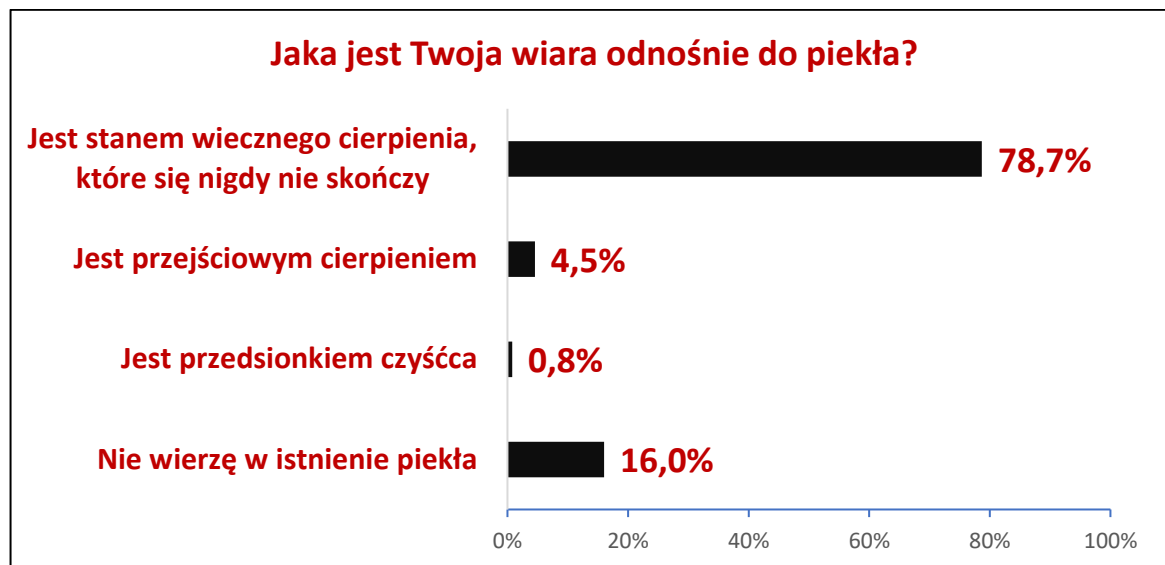
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Dane z tabeli nr 35 wykazują, iż kobiety częściej od mężczyzn wierzą, że na końcu świata żyć będzie tylko dusza człowieka. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się słabą siłą związku. Jednak może wynikać z faktu, iż kobiety częściej deklarują się jako osoby wierzące, przy czym przekonanie, iż po śmierci żyć będzie tylko dusza człowieka, może wynikać z faktu, iż wierzy w ten sposób większa część społeczeństwa ogółem i wiara ta przekazywana jest pokoleniowo.

Następnie zapytano uczniów o ich wiarę odnośnie do piekła. Uzyskane wyniki przedstawia wykres nr 45.

¹⁹ D. Kowalczyk, *Zmartwychwstanie ciała*, „Życie Duchowe” 2005, nr 42, s. 13; zob. również: <http://www.mateusz.pl/wam/zd/42-kowalczyk.htm> (dostęp: 1.10.2022).

Wykres 45. Wiara respondentów w piekło

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Okazuje się, iż zdecydowana większość uczniów wierzy, że „piekło jest stanem wiecznego cierpienia, które nigdy się nie skończy” (78,7%). Jednakże aż 16% maturzystów uczęszczających na katechezę „nie wierzy w istnienie piekła”. Prawie 5% respondentów (4,5%) uważa, że „piekło jest przejściowym cierpieniem”, a niespełna 1% badanych (0,8%) wierzy, że „jest ono przedśmionkiem czyścica”.

Podobne wyniki zaprezentowano w badaniach Centrum Badania Opinii Społecznej: mimo że respondenci, którzy regularnie uczestniczą w praktykach religijnych, znacznie częściej niż pozostali są przeświadczeni, że piekło, niebo i czyściec to miejsca, do których człowiek może trafić po śmierci, to również i w tej grupie badanych przekonanie to nie jest powszechne, gdyż wyraża je niespełna trzy piąte z nich²⁰. Ponadto – jak wynika z badań – katolicy, którzy sporadycznie praktykują religijnie, najczęściej uważają, że wprawdzie istnieje jeszcze coś po śmierci, jednak trudno im zdefiniować, co dokładnie to jest, co więcej: badani, którzy w ogóle nie uczestniczą w praktykach religijnych, najczęściej zaprzeczają jakiegokolwiek formie życia po śmierci. Jednakże nawet w tej ostatniej grupie nie brakuje takich, którzy ufają, że coś po niej nastąpi (41%)²¹.

Wracając zatem do analizy wyników naszych badań, można zauważyć, że mimo zdecydowanie przeważającej liczby osób, które wierzą, iż piekło jest stanem wiecznego cierpienia (78,8%), zauważa się również wysoki odsetek uczęszczających na katechezę uczniów, którzy w ogóle nie wierzą w istnienie piekła (16%). Być może i w tym przypadku

²⁰ CBOS, *Kanon wiary Polaków...*, dz. cyt., s. 5.

²¹ Tamże.

– ze względu na pewną odpowiedzialność za zbawienie dusz, którą może ponosić katecheza
– uzasadnione byłoby wprowadzenie pewnych praktyk religijnych, które niestety coraz częściej sprowadzają się jedynie do organizowania raz w roku rekolekcji szkolnych, w których duża część uczniów, szczególnie w wieku maturalnym, nie bierze udziału.

W dalszej części ankiety podjęto próbę uzyskania danych dotyczących stosunku uczniów do Kościoła katolickiego. Na początku badanym maturzystom postawiono pytanie: „Czym przede wszystkim jest dla Ciebie Kościół katolicki?”. Odpowiedzi respondentów obrazuje wykres nr 46.

Wykres 46. Opinia respondentów o Kościele katolickim

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

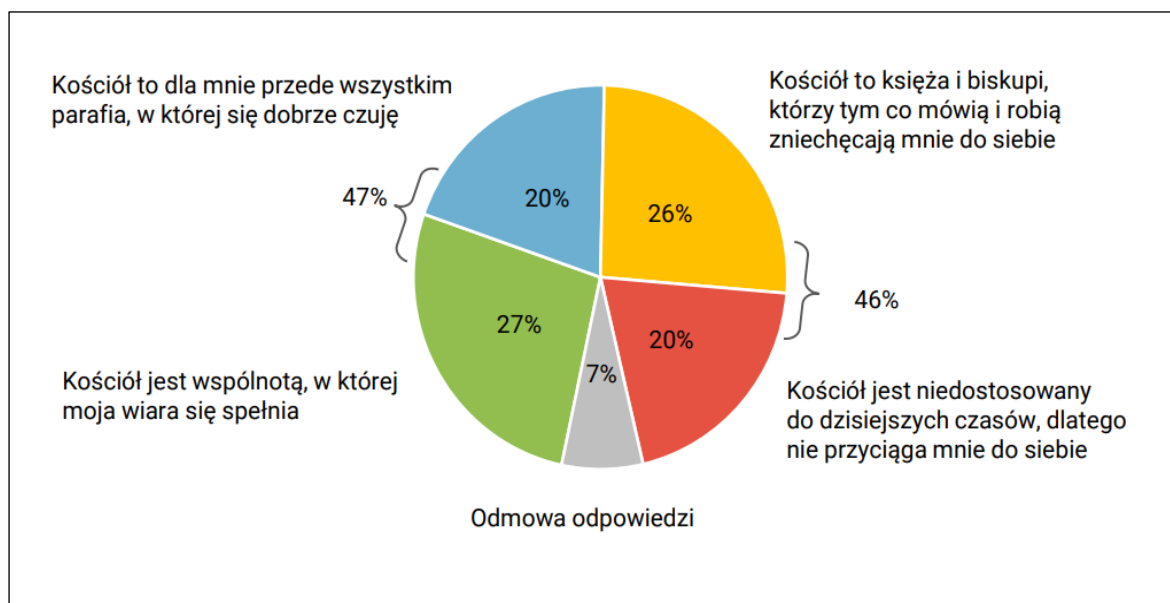
Udzielone odpowiedzi respondentów wskazują na dość dużą różnorodność co do ich ustosunkowania się do Kościoła katolickiego. Prawie połowa badanych uczniów (46,7%) uważa, że Kościół jest „wspólnotą wiary i miłości”. Niemalże 19% ankietowanych (18,7%) uważa Kościół za „instytucję strzegącą tradycji i obyczajów”, podczas gdy jedynie nieco ponad 4% (4,1%) z nich uważa, że Kościół to „organizacja społeczna i charytatywna”. Należy jednak zwrócić uwagę, że aż 30,5% ankietowanych uczniów nie ma zdania na ten temat.

Nietrudno zauważyć, iż coraz częściej Kościół katolicki poddawany jest krytyce. Ma na to wpływ wiele czynników, np.: popularna premiera kinowa filmu Wojciecha Smarzowskiego pt. „Kler” (2018 r.), emisja filmu braci Sekielskich „Tylko nie mów nikomu”, ujawnianie coraz więcej przypadków molestowania seksualnego w Kościele (a przy tym nie zawsze konkretna i jednoznaczna – w odczuciu społeczeństwa – reakcja polskiego episkopatu), porzucenia kapłaństwa, polityczne spory dotyczące finansowania

Kościół w Polsce czy też coraz częstsze wykorzystywanie wizerunku księdza w filmach, kabaretach jako osoby homoseksualnej, często o skłonnościach pedofilskich, nastawionej na dobra materialne. Zjawiska te przyczyniły się do przewagi negatywnych ocen Kościoła w Polsce pierwszy raz w historii badań²² i nie sprzyjają pozytywnym opiniom również wśród młodych osób. Należy zauważyć, że spośród badanej młodzieży nie przeważa opinia, iż Kościół jest wspólnotą wiary i miłości (46,7%), gdyż pozostała część ankietowanych (55,3%) uważa Kościół jedynie za instytucję bądź organizację o działalnościach charytatywnych, społecznych, kulturowych, gdzie aż ponad 30% z nich (30,5%) nie udzieliła jednoznacznej odpowiedzi, co może oznaczać negatywny stosunek wobec Kościoła, którego wyrażenie nie było możliwe wobec zastosowanej w ankiecie kafeterii.

Podobnie sytuacja wygląda z perspektywy badań wśród Polaków. Respondenci mieli wskazać jedno ze zdań, które jest najbliższe ich opinii odnośnie do Kościoła²³. Uzyskane wyniki prezentuje wykres nr 47.

Wykres 47. Opinie respondentów w badaniu CBOS. Odpowiedzi na pytanie: „Proszę wskazać jedno ze zdań, które jest najbliższe Pana(i) opinii”

Źródło: CBOS, *Zmiany religijności Polaków po pandemii*, „Komunikat z badań” 2022, nr 85

Można więc zastanowić się, co Kościół, ksiądz, katecheta może zrobić w kierunku poprawy wizerunku Kościoła w Polsce? Podobnie pytanie zadano Polakom podczas badania CBOS (lipiec 2022), pytając badanych: „Co powinien zrobić Kościół, aby wzmocnić swój

²² CBOS, *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach*, „Komunikat z badań” 2020, nr 63, s. 6.

²³ CBOS, *Zmiany religijności Polaków po pandemii*, „Komunikat z badań” 2022, nr 85, s. 4.

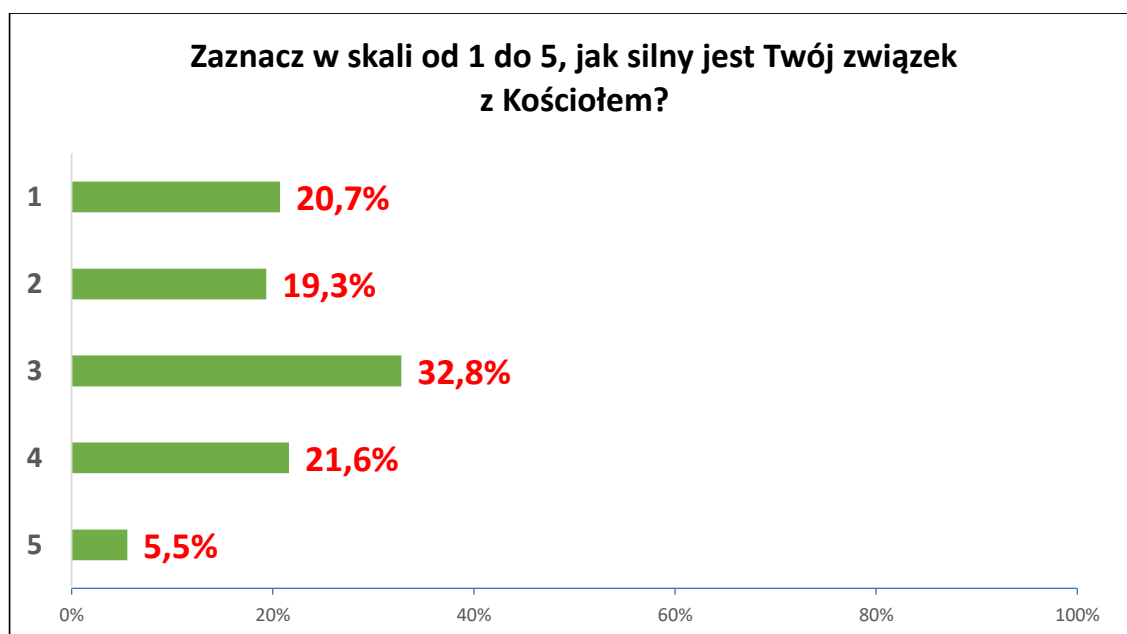
autorytet w społeczeństwie? Jakie są Pana(i) główne oczekiwania?”. Wśród najbardziej popularnych odpowiedzi znalazły się:

- unikać polityki, nie angażować się po stronie żadnej partii politycznej (58%),
- wyjaśnić przypadki pedofilii w Kościele, ukarać winnych nadużyć i zaniedbań (56%),
- mniej zabiegać o pieniądze i dobra materialne (50%),
- sami księża powinni bardziej przestrzegać zasad głoszonych przez Kościół i w ten sposób dawać przykład wiernym (44%),
- wprowadzić istotne zmiany w swoim nauczaniu moralnym tak, aby lepiej przystawało ono do obecnych czasów (20%),
- stać na straży tradycyjnego nauczania dotyczącego wiary i moralności (20%)²⁴.

Chociaż obecnie mamy w Polsce społeczeństwo o różnych poglądach religijnych i moralnych, to wydaje się, że większość z tych postulatów może mieć również praktyczne zastosowanie w celu wzmocnienia autorytetu katechety na religii, który również ma niebagatelny wpływ na kształtowanie współczesnego obrazu całego Kościoła katolickiego wśród młodego pokolenia.

W kolejnym pytaniu poproszono uczniów o określenie poziomu ich związku z Kościołem. Wyniki przedstawia wykres nr 48.

Wykres 48. Skala związku respondentów z Kościołem

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

²⁴ CBOS, *O społecznym autorytecie Kościoła*, „Komunikat z badań” 2022, nr 87, s. 9.

Z wykresu nr 48 wynika, iż poziom związku z Kościołem respondentów jest wysoce zróżnicowany. Ponad 30% uczniów (32,8%) określa swój związek z Kościołem na średnim poziomie (poziom $3/5$). Można powiedzieć, iż dość silną więź z Kościołem (poziom $4/5$) deklaruje 21,6% ankietowanych, jednakże z drugiej strony prawie tyle samo uczniów (20,7%) uznaje, że ich więź z Kościołem jest bardzo słaba (poziom $1/5$), lub słaba (19,3%; poziom $2/5$). Najmniejszy odsetek ankietowanych uczniów (5,5%) określa swoją więź z Kościołem jako bardzo silną (poziom $5/5$).

Ocena poziomu związku z Kościołem powinna uwzględniać holistyczne, indywidualne podejście badanego wobec Kościoła, tj. emocjonalny związek z Kościołem, identyfikowanie się z przekonaniami, które głosi Kościół, częstotliwość praktyk religijnych oraz świadome decyzje życia prawdą, którą głosi Ewangelia. Wyniki badań ukazują duże zróżnicowanie wśród młodzieży, co do ich związku z Kościołem.

Należy jednak wziąć tutaj pod uwagę do niedawna panujący stan pandemii koronawirusa, który z pewnością miał duży wpływ na związek młodzieży z Kościołem. Długotrwałe ograniczenie możliwości udziału we Mszy świętej, zamknięcie szkoły, katechezy *online* z pewnością osłabiły poczucie związku ze wspólnotą Kościoła, szczególnie z perspektywy młodego pokolenia, które zazwyczaj żyje „tym, co tu i teraz”.

Badania również wskazują na zjawisko odpływu z Kościoła osób, które wcześniej praktykowały regularnie, przy czym – jak się okazuje – pandemia spowodowała zaprzestanie praktyk u tych osób, które przed pandemią chodziły do kościoła tylko ze względów kulturowych lub dla zachowania zwyczajów przekazanych przez rodziców, natomiast do kościoła po pandemii wrócili przede wszystkim ci, którzy mieli z nim więź silniejszą niż sama tradycja²⁵. Nasuwa się zatem wniosek, że na osłabienie związku z Kościołem wśród ankietowanych mogły wpłynąć długotrwałe ograniczenia możliwości udziału w życiu Kościoła spowodowane koronawirusem.

Próbę przedstawienia korelacji pomiędzy związkiem z Kościołem a miejscem zamieszkania respondentów prezentuje tabela nr 36.

²⁵ CBOS, *Zmiany religijności...*, dz. cyt., s. 7-8.

Tabela 36. Skala związku z Kościołem a miejsce zamieszkania respondentów

			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Zaznacz w skali 1-5, jak silny jest Twój związek z Kościołem?	1	N	27	74	109	210
		%	28,7%	24,6%	17,7%	20,8%
	2	N	19	59	118	196
		%	20,2%	19,6%	19,1%	19,4%
	3	N	25	96	210	331
		%	26,6%	31,9%	34,0%	32,7%
	4	N	17	56	146	219
		%	18,1%	18,6%	23,7%	21,6%
	5	N	6	16	34	56
		%	6,4%	5,3%	5,5%	5,5%
Ogółem		N	94	301	617	1012
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	0,077	0,027	2,892	0,004	0,004 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	

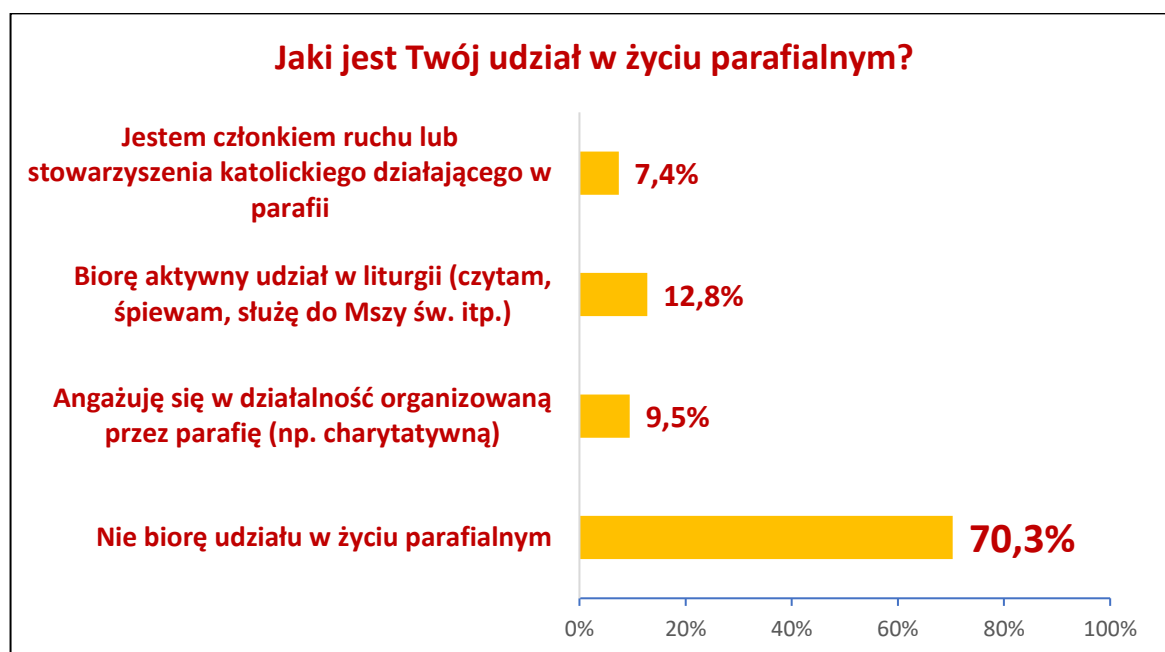
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 36 wynika zależność, iż mniejszy stopień urbanizacji zamieszkiwanej miejscowości powiązany jest z większym przywiązaniem do Kościoła. Współczynnik korelacji jest istotny statystycznie, ale siła związku jest nieznacząca.

Powyższa zależność najprawdopodobniej wynika z faktu, iż w małych miejscowościach i wsiach Kościół oraz księża mają większy autorytet wśród społeczności niż w większych miastach. Ponadto mniejsze społeczeństwa mają większą możliwość integracji podczas obchodzonych świąt, wydarzeń, które często połączone są z uroczystościami kościelnymi, a co za tym idzie: obecnością kapłanów. W mniej zurbanizowanych miejscowościach częściej pielęgnowane jest również zachowanie zwyczajów przekazanych przez rodziców, dziadków, które zazwyczaj wiążą się z tradycjami kościelnymi, wspólnym świętowaniem, a zaprzestanie tych praktyk często jest piętnowane i poddane negatywnym opiniom lokalnej społeczności.

W ramach zbadania związku respondentów z Kościołem lokalnym zapytano ankietowanych o ich zaangażowanie w życie parafialne. Analizę odpowiedzi respondentów przedstawia wykres nr 49.

Wykres 49. Udział respondentów w życiu parafialnym

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Zdecydowany odsetek respondentów przyznaje, iż „nie bierze udziału w życiu parafialnym” (70,3%). Jedyne co trzeci uczeń angażuje się w życie swojej parafii poprzez „aktywny udział w liturgii” (12,8%), „charytatywną bądź inną działalność organizowaną przez parafię” (9,5%) lub „będąc członkiem ruchu lub stowarzyszenia katolickiego działającego przy parafii” (7,4%).

Jak podają badania CBOS, do przyczyn braku poczucia więzi z parafią należą przede wszystkim nieuczestniczenie w praktykach religijnych (zarówno z powodu pandemii, jak i ogólnej tendencji odchodzenia od Kościoła), brak wiary oraz wyznawania religii innej niż katolicka, co w przypadku młodzieży uczęszczającej na katechezę może występować bardzo rzadko²⁶.

Badania podają również, iż parafie to coraz częściej nie tylko miejsce religijnej formacji, daje ona również możliwość pełnienia różnego rodzaju inicjatyw społecznych, pozwalających parafianom realizować swoje powołanie, rozwijać zdolności, działać charytatywnie, społecznie²⁷. Jednak wydaje się, że mimo to atrakcyjność owych działań wciąż nie odpowiada upodobaniom młodego pokolenia, które obecnie większą część swojego życia spędza w świecie wirtualnym, korzystając z portali społecznościowych i komunikatorów.

²⁶ CBOS, *O religijnym i społecznym zaangażowaniu Polaków w lokalnych parafiach*, „Komunikat z badań” 2011, s. 17.

²⁷ Por. tamże.

Z badań wynika, iż obecnie zauważa się tendencję spadkową poziomu poczucia więzi z parafią. „Może to sugerować, że znaczna część respondentów traktuje parafię jako swoistą instytucję usługową służącą do zaspokajania potrzeb religijnych, a także – coraz częściej – pozareligijnych, bez specjalnych zobowiązań ze strony »usługobiorców«”²⁸.

Zależność udziału w życiu parafialnym i płci respondentów oraz ich miejsca zamieszkania przedstawiają tabele nr 37-38.

Tabela 37. Udział w życiu parafialnym a płeć respondentów

		Kim jesteś:			Ogółem
		Jestem kobietą	Jestem mężczyzną		
Jaki jest Twój udział w życiu parafialnym?	Jestem członkiem ruchu lub stowarzyszenia katolickiego działającego w parafii	N	54	19	73
		%	7,9%	6,1%	7,3%
	Biorę aktywny udział w liturgii (czytam, śpiewam, służę do Mszy św. itp.)	N	67	61	128
		%	9,8%	19,5%	12,8%
	Angażuję się w działalność organizowaną przez parafię (np. charytatywną)	N	63	32	95
		%	9,2%	10,2%	9,5%
	Nie biorę udziału w życiu parafialnym	N	502	201	703
		%	73,2%	64,2%	70,4%
Ogółem		N	686	313	999
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,140	19,507 ^a	3	0,000	0,001 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z danych umieszczonych w tabeli nr 37 wynika, iż kobiety w porównaniu z mężczyznami rzadziej biorą udział w życiu parafialnym. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się słabą siłą związku.

Zależność może wynikać z faktu, iż badani mężczyźni z pewnością mają możliwość uczestniczenia w życiu parafii jako ministranci czy lektorzy, którzy aktywnie uczestniczą w liturgii. Grupa ministrantów i lektorów jest najpewniej najbardziej popularną grupą parafialną zorganizowaną przy nawet najmniejszej parafii, najczęściej dedykowaną chłopcom. Istnieją również grupy „ministrantek”, ale są one mało popularne w polskich parafiach.

²⁸ Tamże, s. 20.

Tabela 38. Udział w życiu parafialnym a miejsce zamieszkania respondentów

		Gdzie mieszkasz na stałe:				Ogółem
		Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi		
Jaki jest Twój udział w życiu parafialnym?	Jestem członkiem ruchu lub stowarzyszenia katolickiego działającego w parafii	N	3	28	42	73
		%	3,3%	9,4%	6,9%	7,3%
	Biorę aktywny udział w liturgii (czytam, śpiewam, służę do Mszy św. itp.)	N	9	24	95	128
		%	9,8%	8,1%	15,6%	12,8%
	Angażuję się w działalność organizowaną przez parafię (np. charytatywną)	N	13	25	57	95
		%	14,1%	8,4%	9,3%	9,5%
	Nie biorę udziału w życiu parafialnym	N	67	220	416	703
		%	72,8%	74,1%	68,2%	70,4%
Ogółem		N	92	297	610	999
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,092	17,039 ^a	6	0,009	0,009 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Okazuje się, iż brak udziału w życiu parafialnym nieznacznie bardziej widoczny jest wśród uczniów zamieszkujących miasto aniżeli wieś. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się znikomą siłą związku.

Zależność może wynikać z faktu, iż na wsi zazwyczaj jest jedna parafia, do której uczęszcza zdecydowana większość lokalnej społeczności. W przypadku miast udział w życiu parafialnym może mieć tendencję spadkową z powodu możliwości uczestniczenia we Mszy św., grupach parafialnych, pielgrzymkach organizowanych w innych kościołach, nieznajdujących się na terenie własnej parafii.

W dalszej części ankiety zapytano również uczniów: „Czy w przeszłości należałeś do grup lub stowarzyszeń religijnych?”. Uzyskane odpowiedzi prezentuje wykres nr 50.

Wykres 50. Przynależność do grup i stowarzyszeń religijnych respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z wykresu nr 50 wynika, że zdecydowana większość uczniów (65,6%) należała w przeszłości do grup lub stowarzyszeń religijnych. Jednakże prawie 35% uczęszczających na religię uczniów (34,4%) nigdy nie była zaangażowana w działalność takich grup.

Jest to sytuacja nieco inna niż ta, którą przedstawiają badania Polaków przeprowadzone przez CBOS: „W maju 2022 roku ponad cztery piąte dorosłych Polaków (82%) stwierdziło, że nie uczęszczają i nigdy nie uczęszczali na spotkania jakiejś wspólnoty, grupy modlitwowej lub ruchu religijnego. Mniej niż co dziesiąta osoba (9%) zadeklarowała, że kiedyś była członkiem wspólnoty lub grupy modlitwowej, a łącznie 7% – że należy do takiej grupy obecnie. Spośród tych 7% respondentów więcej osób (4%) regularnie uczęszcza na spotkania, a nieco mniej (3%) robi to od czasu do czasu”²⁹.

Warto zastanowić się, czy popularyzowanie grup lub stowarzyszeń religijnych młodzieży przez katechetę nie powinna stanowić formy pewnych dodatkowych zajęć w zakresie religii, dające możliwość oddziaływań katechetycznych na poziomie wyższym aniżeli nauczanie religii w szkole. Ponad 65% badanej młodzieży zadeklarowało przynależność do grup religijnych, co może wskazywać na fakt, że młode pokolenie poszukuje pewnych grup odniesienia czy też atrakcyjnych form spędzania wolnego czasu. Wobec tego wysiłek katechety

²⁹ CBOS, *Zmiany religijności...*, dz. cyt., s. 2-3.

włożony w organizację spotkań różnych grup i stowarzyszeń formacyjnych z pewnością może pozytywnie oddziaływać na zaangażowanie religijne dzieci i młodzieży.

Na pozytywny wpływ uczestniczenia dzieci i młodzieży w grupach parafialnych zwraca uwagę Maria Jadczak, która zapewnia, iż poprzez przynależność do takich grup dzieci i młodzież:

- osobiście doświadczają żywotności Kościoła i opiekuńczości z jego strony;
- spotykają się w niej ze słowem Bożym, z prawdami wiary, z bezpośrednimi, personalnymi odniesieniami;
- doświadczają atmosfery odznaczającej się klimatem braterskich i przyjaznych odniesień;
- w grupach parafialnych jako małej wspólnoty istnieje szansa głębszego i bardziej osobowego przeżywania wiary, z której może zrodzić się apostołstwo, poczucie odpowiedzialności za Kościół i jego rozwój;
- o wiele łatwiej dzielą się swoimi doświadczeniami i przekazują świadectwo osobistej wiary, a także szybciej dojrzewają w wierze, głównie dzięki bezpośredniej braterskiej pomocy prowadzących grupę, ale także w jakiejś mierze dzięki rówieśnikom;
- grupa rówieśnicza (a więc także grupa parafialna) ma swój niezastąpiony wkład w integralny rozwój osoby, dopełniający w tym względzie wysiłki rodziny i szkoły, jej rola w procesie dojrzewania wiary okaże się tym bardziej potrzebna, a nawet konieczna³⁰.

Próbie wykazania zależności przynależności do grup lub stowarzyszeń religijnych i płci respondentów oraz ich miejsca zamieszkania przedstawiają tabele nr 39-40.

Tabela 39. Przynależność do grup lub stowarzyszeń religijnych a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Czy w przeszłości należałeś do grup lub stowarzyszeń religijnych?	Tak	N	483	184	667
		%	69,1%	57,9%	65,6%
	Nie	N	216	134	350
		%	30,9%	42,1%	34,4%
Ogółem		N	699	318	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%
Phi	0,110	12,228 ^a	1	0,000	0,000
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p dokładne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

³⁰ M. Jadczak, *Dziecięce grupy parafialne dopełnieniem katechezy szkolnej*, „Studia Theologica Varsaviensia” 38(2000), nr 2, s. 216-217.

Z tabeli nr 39 wynika, że kobiety w porównaniu z mężczyznami częściej w przeszłości należały do grup lub stowarzyszeń religijnych. Zależność jest istotna statystycznie oraz odznacza się słabą siłą związku.

Zależność może wynikać z faktu, iż dziewczęta są bardziej niż mężczyźni nastawione na współpracę, relację z bliskimi, troskę o innych, a co za tym idzie: częściej angażują się w grupy religijne³¹.

Tabela 40. Przynależność do grup lub stowarzyszeń parafialnych a miejsce zamieszkania respondentów

			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Czy w przeszłości należałeś do grup lub stowarzyszeń religijnych?	Tak	N	52	181	434	667
		%	55,3%	59,5%	70,1%	65,6%
	Nie	N	42	123	185	350
		%	44,7%	40,5%	29,9%	34,4%
Ogółem		N	94	304	619	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,121	14,935 ^a	2	0,001	0,001 ^b	
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Dane umieszczone w tabeli nr 40 wykazują, że im mniejszy jest stopień urbanizacji zamieszkiwanej miejscowości, tym częściej uczniowie należeli w przeszłości do grup lub stowarzyszeń religijnych. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się słabą siłą związku.

Zjawisko to może wynikać z faktu, iż często na wsi oraz w mniejszych miejscowościach grupy parafialne były jedyną formą aktywności pozalekcyjnej, gdzie dzieci mogły spędzić czas nie tylko na modlitwie, ale często na zabawie, uprawiając sport czy też biorąc udział w zorganizowanej przez parafię wycieczce. Większe miasta mają szerokie spektrum możliwości dodatkowych zajęć wspierających rozwój dziecka, gdzie grupy parafialne stanowią dla nich znikomą konkurencję, a przy tym często organizowane są w podobnych ramach czasowych.

³¹ T. Liszewski, *Synergiczna aktualizacja siebie a przeżywane relacje do Boga wśród maturzystów*, „Studia Psychologica” 2016, nr 16(2), s. 72.

4.2. Udział w życiu sakramentalnym i życiu modlitwy

Udział w życiu sakramentalnym ma ścisły związek z poświęceniem wolnego czasu na udział w praktykach religijnych. Jak podają badania, w 2018 roku zaledwie 7% osób badanych oceniło, że ludzie z ich otoczenia przypisują życiu religijnemu istotne znaczenie. Ponadto obserwuje się trend, iż w ostatnich latach zmniejsza się częstość przekonania o tym, że otaczający nas ludzie poświęcają się najgorliwiej życiu religijnemu. Odsetek osób wykonujących praktyki religijne wynosi 16%, przy czym okazuje się, że Polacy dysponują wystarczającym zasobem czasu, aby praktykować swoją wiarę. Jednakże z deklaracji osób badanych w wieku od 15 roku życia wynika, iż jedynie 5% z nich, mając więcej wolnego czasu, przeznaczyłoby go na praktyki religijne. Warto przy tym zaznaczyć, że przeciętny dobowy czas trwania praktyk religijnych wynosi około 11 minut, a częściej czas na praktyki religijne przeznaczają kobiety niż mężczyźni³².

Z kolei inne badania pokazują, iż bardziej przywiązane do praktyk religijnych są kobiety niż mężczyźni. „Z prowadzonych co roku, od końca lat '70 przez ISKK badań praktyk religijnych (tzw. *dominantes* i *communicantes*) wynika, że kobiety dominują na niedzielnej Eucharystii”³³. W 2013 roku w diecezji przemyskiej stanowiły one 57% wszystkich biorących udział we Mszy św. (kobiet i mężczyzn)³⁴.

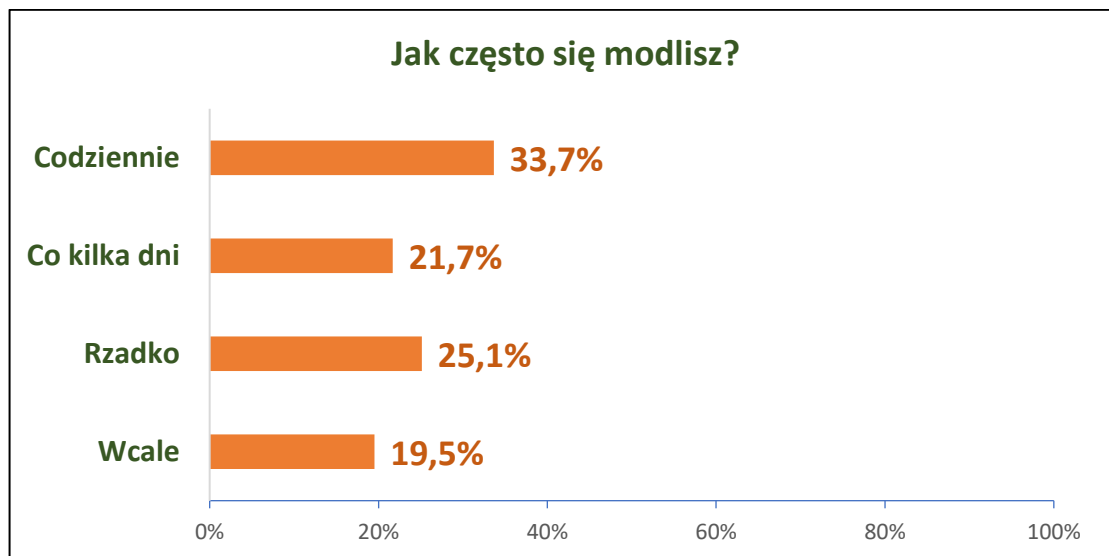
Jednakże można założyć, że to modlitwa należy do najbardziej popularnych form praktyk religijnych, gdyż jest ona praktyką najmniej „wymagającą”, ponieważ modlić można się „w każdym położeniu i w każdym czasie”, nie trzeba więc do tego specjalnego miejsca, osób czy przedmiotów. Co więcej, można modlić się indywidualnie lub w grupie – rodzinie, w kościele. Ponadto jest to najprawdopodobniej najprostsza forma praktyk religijnych, gdyż modlitwy uczą się dzieci już od najmłodszych lat. Wobec tego na początku kolejnej części ankiety zapytano młodzież o to, jak często się ona modli? Uzyskane dane obrazuje wykres nr 51.

³² ISKK, *Czas wolny w życiu Polaków a świętowanie niedzieli. Analiza wyników badań*, red. W. Sadłoń i in., Warszawa 2019, s. 27.

³³ ISKK, *Religijność i aktywność kobiet w Kościele katolickim w Polsce. Raport z badań Instytutu Statystyki Kościoła katolickiego na zlecenie Rady Duszpasterstwa Kobiet Konferencji Episkopatu Polski*, red. W. Sadłoń, R. Stępisiewicz, Warszawa 2015, s. 13.

³⁴ Tamże.

Wykres 51. Częstotliwość modlitwy wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z analizy odpowiedzi uczniów (wykres nr 51) wynika, iż częstotliwość modlitwy wśród badanej młodzieży jest zróżnicowana. Okazuje się, że jedynie co trzeci respondent modli się codziennie (33,7%). Co piąty uczeń uczęszczający na religię modli się co kilka dni (21,7%), podczas gdy co czwarty badany modli się rzadko (25,1%). Niestety zauważa się również, iż co piąty uczeń uczęszczający na katechezę nie modli się wcale (19,5%).

Porównując badania przeprowadzone w Polsce, okazuje się, iż w 2018 roku prawie 24% mieszkańców Polski (24,1%) w wieku 16-24 lata modli się codziennie lub prawie codziennie, a prawie 36% (35,7%) – raz w tygodniu. Rzadko (1-2 razy w miesiącu) modli się niespełna 12% osób (11,6%), a kilka razy w roku – około 10% (9,2%). Ponad 5% (5,5%) osób modli się bardzo okazjonalnie (raz w roku lub rzadziej), a 11% nigdy się nie modli.

Można zatem wnioskować, iż w stosunku do badań ogólnopolskich praktyka modlitwy młodzieży maturalnej w archidiecezji przemyskiej prezentuje się na podobnym poziomie, jednak należy zauważyć, iż nie jest to poziom zadowalający, gdyż praktyka codziennej (co najwyżej co kilka dni) modlitwy obecna jest tylko u połowy badanej katechizowanej młodzieży (55,4%).

Inne badania młodzieży pokazują, iż istnieją różne motywacje do podjęcia rytuału modlitwy. Na pytanie: „Dlaczego się modlisz?”, odpowiedzieli: „bo czuję się lepiej; jest ważna; mogę powierzyć troski Bogu; rozmawiam najczęściej w kościele; wieczorem; bardzo krótko; częściej mówię regułki; rano i wieczorem; daje mi radość; pociechę w trudnościach; proszę i dziękuję za dzień; jest jak rozmowa; bardzo często; czasami zapominam; dziękuję i proszę o łaski dla rodziny; jest ważna; w intencji koleżanki;

odczuwam wewnętrzny spokój; tylko swoimi słowami; pacierz; odmawiam tradycyjne modlitwy; jest wsparciem w trudnych chwilach; mogę powiedzieć wszystko, co leży na sercu; jest łatwiej w życiu; bez modlitwy czuję się słaba; za żywych i zmarłych; jestem bliżej Boga; znajduję odpowiedź na pytania; ma sprawczą moc; czyni cuda; modłę się za najbliższych; dziękuję, przepraszam, proszę; powinna być uwielbienia; tylko Msza ma wartość modlitwy; modłę się wszędzie i w ciągu dnia (autobus); wieczorem, bo tak zostałem wychowany; z bezgranicznym zaufaniem; swoimi słowami; nie klepię pacierza; dziękuję za miniony dzień; w ciszy na swój sposób”³⁵.

Natomiast do przyczyn niemodlenia się młodzież zaliczyła: „brak czasu; nic mi nie pomaga; nie ma to sensu; bo jeśli Bóg jest, to zna nasze myśli, intencje i zamiary; czasami; nie; ludzie chcą mieć wpływ na coś, czego nie mogą zmienić; bo nie wierzę; jest zbyt uczynna; nie daje nic szczególnego; nie modłę się już”³⁶.

Wydawać się może, iż przyczyną niepraktykowania modlitwy jest jej stosunkowo niska „atrakcyjność”, gdyż alternatywą wieczornego pacierza często jest leżący obok łóżka smartfon, który dostarcza z pewnością o wiele więcej wrażeń i emocji niż wyciszenie się i zwrócenie w myślach do Niewidzialnego Boga i świętych.

Tabele nr 41-43 ukazują wyniki badania zależności częstotliwości modlitwy od płci oraz poziomu wiary respondentów, a także przynależności do grup lub stowarzyszeń religijnych.

Tabela 41. Częstotliwość modlitwy a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jak często się modlisz?	Codziennie	N	235	108	343
		%	33,6%	34,0%	33,7%
	Co kilka dni	N	171	50	221
		%	24,4%	15,7%	21,7%
	Rzadko	N	160	96	256
		%	22,9%	30,2%	25,1%
	Wcale	N	134	64	198
		%	19,1%	20,1%	19,4%
Ogółem		N	700	318	1018
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,110	12,425 ^a	3	0,006	0,006 ^b
współczynnik	wartość	Chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

³⁵ K. Mosur, *Religijność młodzieży. Wybrane aspekty badań jakościowych*, „Rocznik Kolbuszowski” 2019, nr 19, s. 261.

³⁶ Tamże.

Z tabeli nr 41 wynika, iż mężczyźni w porównaniu z kobietami rzadziej się modlą. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się słabą siłą związku. Zależność ta może wynikać z faktu, iż kobiety są bardziej religijne niż mężczyźni, a co za tym idzie: rzadziej niż one praktykują modlitwę.

Tabela 42. Częstotliwość modlitwy a poziom wiary respondentów

			Jak często się modlisz?				Ogółem	
			Codziennie	Co kilka dni	Rzadko	Wcale		
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	59	5	1	2	67	
		%	17,2%	2,3%	0,4%	1,0%	6,6%	
	Jestem wierzący	N	248	181	117	15	561	
		%	72,3%	82,3%	45,9%	7,5%	55,2%	
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	34	32	103	50	219	
		%	9,9%	14,5%	40,4%	25,1%	21,5%	
	Jestem obojętny	N	2	2	32	71	107	
		%	0,6%	0,9%	12,5%	35,7%	10,5%	
	Jestem niewierzący	N	0	0	2	61	63	
		%	0,0%	0,0%	0,8%	30,7%	6,2%	
	Ogółem		N	343	220	255	199	1017
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	0,545	0,020	27,639	0,000	0,000 ^c			
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 42 wykazuje, iż niższy poziom częstotliwości modlenia się powiązany jest z gorszą oceną poziomu swojej wiary. Korelacja jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się znaczącą siłą związku.

Zależność wynika z faktu, iż modlitwa umacnia wiarę. „Podjęcie i wypełnienie chrześcijańskiego powołania możliwe jest dzięki zjednoczeniu z Chrystusem przez modlitwę. Modlitwa pozwala na realizację świeckich zajęć w codziennych warunkach życiowych. Sprawia, że wszelka działalność zawodowa czy społeczna nie zrywa tej jedności, raczej ją umacnia. Dzięki modlitwie chrześcijanin może dotrzeć do wszystkich ludzi i przyczynić się do zbawienia całego świata”³⁷, co w konsekwencji ułatwia świadome wprowadzanie wiary we wszystkie sfery życia, a przy tym powoduje pogłębianie i umocnienie wiary katolika.

³⁷ W.R. Macko, *Rola i znaczenie modlitwy w życiu świeckich w świetle nauczania kard. Stefana Wyszyńskiego*, „Collectanea Theologica” 2006, nr 76(1), s. 93.

Tabela 43. Częstotliwość modlitwy a przynależność do grup lub stowarzyszeń religijnych respondentów

			Jak często się modlisz?				Ogółem
			Codziennie	Co kilka dni	Rzadko	Wcale	
Czy w przeszłości należałeś do grup lub stowarzyszeń religijnych?	Tak	N	232	150	162	123	667
		%	67,6%	67,9%	63,5%	62,1%	65,6%
	Nie	N	111	71	93	75	350
		%	32,4%	32,1%	36,5%	37,9%	34,4%
Ogółem		N	343	221	255	198	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,051	2,683 ^a	3	0,443	0,439 ^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo		

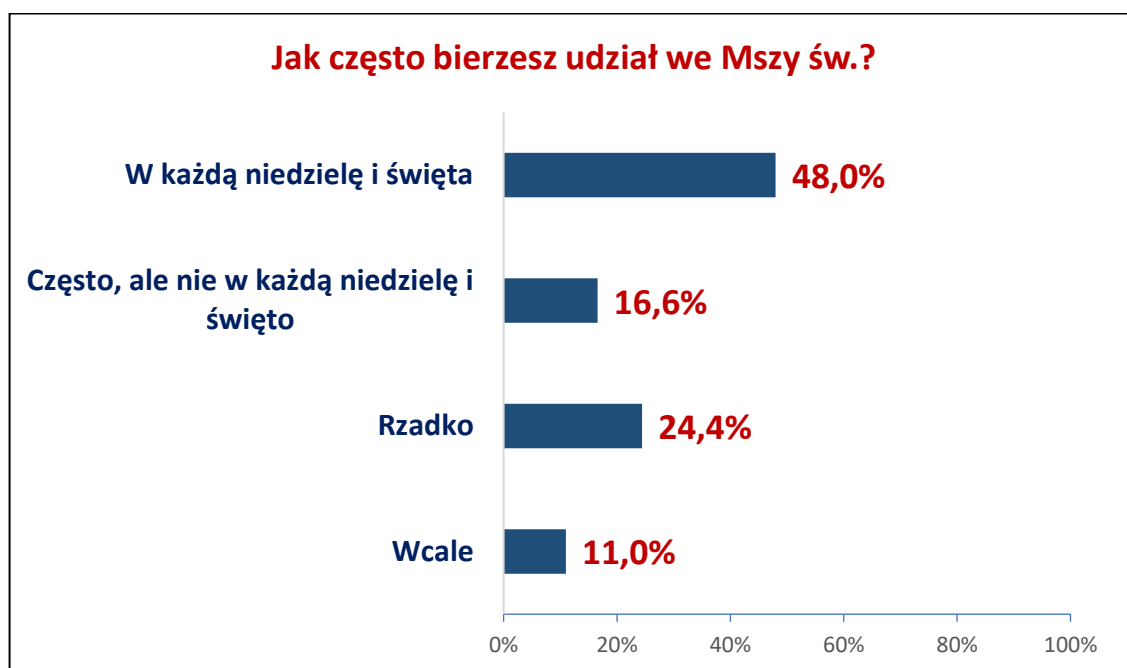
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Wyniki umieszczone w tabeli nr 43 wykazują, iż między częstotliwością modlenia się a przynależeniem kiedykolwiek do grup i stowarzyszeń religijnych nie wykazano związku istotnego statystycznie.

Oznacza to, iż być może w grupach religijnych mało czasu poświęca się omówieniu wartości modlitwy w codziennym życiu. Można też przypuszczać, że motywacja przynależności do stowarzyszeń religijnych młodzieży nie zawsze ma podstawy w rozwijaniu praktyk religijnych i wewnętrznej potrzebie umocnienia w wierze.

Następnie respondentom zadano pytanie: „Jak często bierzesz udział we Mszy świętej?”. Uzyskane wyniki prezentuje wykres nr 52.

Wykres 52. Częstotliwość udziału we Mszy świętej respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Wyniki badań (wykres nr 52) ukazują, iż prawie połowa badanej młodzieży (48%) deklaruje, iż w każdą niedzielę i święta bierze udział we Mszy świętej. Jednakże co czwarty uczeń przyznaje, iż rzadko jest obecny na Mszy świętej (24,4%), a ponad 15% badanej młodzieży na Mszy świętej jest obecna często, ale nie w każdą niedzielę i święto. Okazuje się również, iż ponad 10% uczniów uczęszczających na katechezę (11%) w ogóle nie uczestniczy we Mszy świętej.

Wyniki badań uzyskane w archidiecezji przemyskiej zbliżone są do wyników ogólnopolskich, które wykazują, iż raz w tygodniu we Mszy świętej i nabożeństwach uczestniczy prawie 44% (43,5%) młodzieży w wieku 16-24 lata; 27,5% z nich uczestniczy we Mszy świętej tylko z okazji świąt lub rzadziej; co piąty badany (20,9%) 1-2 razy w miesiącu; 7,1% nigdy nie uczestniczy, a niecały 1% (0,9%) obecny jest na Mszy świętej codziennie lub częściej niż raz w miesiącu³⁸.

Należy jednak zwrócić uwagę, iż badania ogólnopolskie dotyczą ludzi wszystkich wyznań, a nie osób uczęszczających na szkolną katechezę, jak w przypadku badań będących istotą niniejszej pracy.

Nietrudno zauważyć, że obecne czasy kładą duży nacisk na wolność, w tym wolność wyznania, prezentowania symboli religijnych, wolność w wypełnianiu religijnych praktyk. Coraz częściej jednak również wśród katolików słychać stwierdzenia, iż: „modlić mogę się również w domu”, „Pan Bóg jest wszędzie”, „moja wiara jest sprawą indywidualną”, a przede wszystkim powszechnie już: „wierzę w Boga, a nie w Kościół”. Przykłady takiego podejścia wobec wiary powodują, iż ludzie coraz mniej zwracają uwagę na potrzebę wypełniania praktyk religijnych, nie mówiąc już o tym, iż nie znają lub nie zdają sobie sprawy z wielkiej wartości Mszy świętej w życiu całego Kościoła.

Trafnie sytuację tę przedstawia Krzysztof Mierzejewski: „Problem obowiązku uczestniczenia we Mszy Świętej w niedziele i święta nakazane wydaje się być szczególnie ważny w dzisiejszych czasach, w których zaobserwować można zanik poczucia obowiązków człowieka, zwłaszcza obowiązków wypływających z wiary. Nietrudno dostrzec, że wielu zwolenników zyskuje gloryfikowanie wolności, pojętej jako możliwość czynienia tego, na co ma się ochotę. Obarczanie ludzi nakazami nierzadko odbierane jest jako ograniczenie tej wolności. Zwłaszcza sfera religii i wiary odbierana jest jako coś prywatnego. Wedle zwolenników takich poglądów nikt nie powinien rościć sobie prawa decydowania o sposobie i czasie relacji z Bogiem. Kościół niezmiennie stoi na stanowisku, iż udział we Mszy świętej

³⁸ GUS, *Życie religijne w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej 2018*, s. 4.

w niedziele i święta nakazane jest obowiązkiem wiernych. Znalazło ono swój wyraz także w obecnie obowiązującym *Kodeksie prawa kanonicznego*, który w ostatnim kanonie przypomina, że najwyższym prawem jest dobro dusz³⁹.

Próbie określenia korelacji częstotliwości udziału we Mszy świętej a miejscem zamieszkania oraz poziomem wiary respondentów, jak również ich przynależności do grup lub stowarzyszeń religijnych przedstawiają poniższe tabele.

Tabela 44. Częstotliwość udziału we Mszy świętej a miejsce zamieszkania respondentów

			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jak często bierzesz udział we Mszy św.?	W każdą niedzielę i święta	N	33	140	316	489
		%	35,1%	46,1%	51,0%	48,0%
	Często, ale nie w każdą niedzielę i święto	N	14	43	111	168
		%	14,9%	14,1%	17,9%	16,5%
	Rzadko	N	28	83	138	249
		%	29,8%	27,3%	22,3%	24,5%
	Wcale	N	19	38	55	112
		%	20,2%	12,5%	8,9%	11,0%
Ogółem		N	94	304	620	1018
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,092	0,026	-3,595	0,000	0,000 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z wyników umieszczonych w tabeli nr 44 można odczytać, iż im mniejszy jest stopień urbanizacji zamieszkiwanej miejscowości, tym częściej uczniowie biorą udział we Mszy świętej. Współczynnik korelacji jest istotny statystycznie, ale siła związku jest znikoma.

Korelacja ta może wynikać z faktu, że im większy stopień urbanizacji miejscowości, tym większa anonimowość jej mieszkańców. Oznacza to, że w małych miejscowościach oraz wsiach udział lub brak udziału we Mszy świętej może być częściej zauważony przez lokalną społeczność, a przy tym negatywnie oceniony, gdyż wiara i tradycja stanowią dla mieszkańców małych miejscowości wciąż dużą wartość, w przeciwieństwie do miejscowości wysoko zurbanizowanych.

³⁹ K. Mierzejewski, *Obowiązek uczestniczenia we Mszy świętej w niedziele i święta nakazane*, „Prawo Kanoniczne” 57(2014), nr 4, s. 65-66.

Tabela 45. Częstotliwość udziału we Mszy świętej a poziom wiary respondentów

		Jak często bierzesz udział we Mszy św.?					Ogółem	
		W każdą niedzielę i święta	Często, ale nie w każdą niedzielę i święto	Rzadko	Wcale			
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	57	3	4	3	67	
		%	11,7%	1,8%	1,6%	2,7%	6,6%	
	Jestem wierzący	N	353	111	82	14	560	
		%	72,2%	66,1%	33,1%	12,5%	55,1%	
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	60	44	85	30	219	
		%	12,3%	26,2%	34,3%	26,8%	21,5%	
	Jestem obojętny	N	15	8	57	28	108	
		%	3,1%	4,8%	23,0%	25,0%	10,6%	
	Jestem niewierzący	N	4	2	20	37	63	
		%	0,8%	1,2%	8,1%	33,0%	6,2%	
	Ogółem		N	489	168	248	112	1017
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	0,422	0,021	19,746	0,000	0,000 ^c			
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 45 wykazuje zależność, iż uczniowie, którzy rzadziej biorą udział we Mszy św., niżej oceniają swoją wiarę. Współczynnik korelacji jest istotny statystycznie oraz odznacza się wyraźną siłą związku.

Korelacja wykazuje, iż osoby wierzące i głęboko wierzące odczuwają potrzebę uczestniczenia we Mszy św., gdyż w ten sposób wyrażają przynależność do Chrystusa, a przede wszystkim spotykają się z Nim w Komunii świętej. Msza święta jest ogromną wartością w życiu katolika, dzięki niej każdy wierzący ma możliwość poznawania drogi podążania za Jezusem, by osiągnąć życie wieczne. Bogactwo Mszy świętej należy odkrywać przez całe życie. Warto przytoczyć tu słowa papieża Benedykta XVI, który stwierdza, iż „uczestniczenie w niedzielnym zgromadzeniu liturgicznym wraz ze wszystkimi braćmi i siostrami, z którymi tworzy się jedno ciało w Chrystusie Jezusie, jest nakazem chrześcijańskiego sumienia i równocześnie ono to chrześcijańskie sumienie formuje”⁴⁰.

⁴⁰ Benedykt XVI, *Posynodalna adhortacja apostołska „Sacramentum caritatis”*, 73.

Tabela 46. Częstotliwość udziału we Mszy świętej a przynależność do grup lub stowarzyszeń religijnych respondentów

		Jak często bierzesz udział we Mszy św.?				Ogółem	
		W każdą niedzielę i święta	Często, ale nie w każdą niedzielę i święto	Rzadko	Wcale		
Czy w przeszłości należałeś do grup lub stowarzyszeń religijnych?	Tak	N	357	118	133	60	668
		%	73,0%	70,2%	53,4%	54,1%	65,7%
	Nie	N	132	50	116	51	349
		%	27,0%	29,8%	46,6%	45,9%	34,3%
Ogółem		N	489	168	249	111	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,189	36,470 ^a	3	0,000	0,000 ^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>p</i> Monte Carlo		

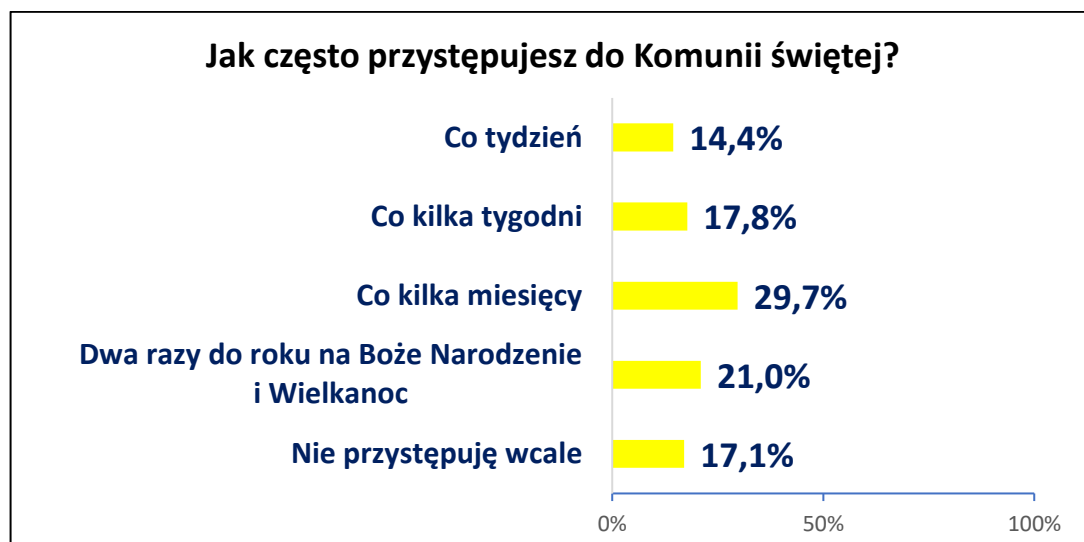
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 46 można wnioskować, iż im częściej uczniowie biorą udział we Mszy świętej, tym częściej w przeszłości należeli do grup lub stowarzyszeń religijnych. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się siłą związku na poziomie *V* Kramera=0,189. Należy jednocześnie zauważyć, że wśród badanych, którzy obecnie w ogóle nie biorą udziału we Mszy świętej, ponad połowa uczniów należała wcześniej do organizacji religijnych.

Na podstawie zestawienia obu tych korelacji możemy stwierdzić, iż młode osoby przynależące do różnych grup religijnych uczestniczą w ich spotkaniach ze względu na różne przyczyny. Być może często jest to chęć pogłębiania więzi z Bogiem, wyrażenia miłości wobec Niego, ale również mogą to być: chęć przebywania ze swoją grupą rówieśniczą, atrakcyjne spędzanie czasu wolnego, chęć zaimponowania sympatii itp.

Istotną, z perspektywy katolika, praktyką religijną jest przystępowanie do Komunii świętej. Wobec tego badanej młodzieży zadano pytanie: „Jak często przystępujesz do Komunii świętej?”. Otrzymane wyniki przedstawia wykres nr 53.

Wykres 53. Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Wykres nr 53 ukazuje, iż odpowiedzi uzyskane od respondentów są wysoce zróżnicowane. Okazuje się, iż prawie 30% młodzieży (29,7%) do Komunii świętej przystępuje co kilka miesięcy. Ponad 20% badanych uczniów (21%) deklaruje, iż przyjmowanie Komunii świętej praktykuje jedynie dwa razy do roku: na Boże Narodzenie i Wielkanoc. Prawie 18% respondentów (17,8%) wyznaje, iż przystępuje do Komunii świętej co kilka tygodni, jednak niemalże taki sam odsetek (17,1%) przyznaje, iż wcale do niej nie przystępuje. Najmniejszy odsetek badanej młodzieży (14,4%) deklaruje, iż co tydzień przyjmuje Komunię świętą.

Okazuje się zatem, iż przyjmowanie Komunii świętej wśród młodzieży maturalnej uczęszczającej na katechezę nie jest popularną praktyką. Młodzież rzadko przystępuje do Komunii świętej. Być może wynika to z faktu, iż praktyka ta wymaga dużej pracy nad sobą, unikania grzechów, przystępowania do spowiedzi świętej. Obecnie wszystko, co wymaga włożenia wysiłku, a nie przynosi realnych i materialnych skutków, nie jest atrakcyjne dla młodego pokolenia. Duchowość jest spychana na dalszy plan. Wskazują na to uzasadnienia w innych badaniach, w których nieczęste przyjmowanie Komunii świętej komentowane jest w taki sposób: „rzadko [przystępuję do Komunii świętej – przyp. K.Sz.], bo rzadko spowiadam się; raz w roku, bo mam za dużo grzechów; okazjonalnie; ciężko wytrwać jeden dzień bez grzechu; rzadko, bo nie odczuwam żadnych skutków”⁴¹.

⁴¹ K. Mosur, *Religijność młodzieży...*, dz. cyt., s. 262-263.

Tabela nr 47 przedstawia korelację częstotliwości przystępowania do Komunii świętej oraz miejsca zamieszkania respondentów.

Tabela 47. Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej a miejsce zamieszkania respondentów

		Gdzie mieszkasz na stałe:				Ogółem	
		Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi			
Jak często przystępujesz do Komunii świętej?	Co tydzień	N	14	44	88	146	
		%	14,9%	14,5%	14,2%	14,3%	
	Co kilka tygodni	N	19	51	111	181	
		%	20,2%	16,8%	17,9%	17,8%	
	Co kilka miesięcy	N	21	83	199	303	
		%	22,3%	27,4%	32,0%	29,8%	
	Dwa razy do roku na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	12	65	137	214	
		%	12,8%	21,5%	22,1%	21,0%	
	Nie przystępuję wcale	N	28	60	86	174	
		%	29,8%	19,8%	13,8%	17,1%	
	Ogółem		N	94	303	621	1018
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,044	0,027	-1,599	0,110	0,097 ^c		
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo		
<i>V Kramera</i>	0,102	21,288 ^a	8	0,006	0,006^b		
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	Df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z danych przedstawionych w tabeli nr 47 wynika, iż uczniowie zamieszkujący mniejsze miejscowości w większym stopniu przystępują do Komunii świętej – co kilka miesięcy oraz dwa razy do roku: na Boże Narodzenie i Wielkanoc; natomiast badani z większych miast częściej niż pozostali nigdy nie przystępują do Komunii świętej. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie, chociaż siła związku jest nieznacząca.

Zależność ta może wiązać się z faktem, iż w mniejszych miejscowościach większą wartość przykładają do strzeżenia tradycji i obrzędów religijnych, których często sercem jest Msza św., w której można przystąpić do Komunii świętej. Ponadto różne wydarzenia rodzinne, np. chrzest, ślub, pogrzeb, ważne rocznice, są świętowane w dużym gronie rodzinnym, a przyjęcie Komunii świętej w tychże intencjach w wielu wiejskich i małomiasteczkowych rodzinach jest często wysoce cenionym darem.

Tabela nr 48 bada zależność częstotliwości przystępowania do Komunii świętej od poziomu wiary respondentów.

Tabela 48. Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej a poziom wiary respondentów

			Jak często przystępujesz do Komunii świętej?					Ogółem	
			Co tydzień	Co kilka tygodni	Co kilka miesięcy	Dwa razy do roku na Boże Narodzenie i Wielkanoc	Nie przystępuję wcale		
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	32	16	12	4	3	67	
		%	21,8%	8,8%	4,0%	1,9%	1,7%	6,6%	
	Jestem wierzący	N	105	133	210	88	24	560	
		%	71,4%	73,5%	69,8%	41,1%	13,8%	55,1%	
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	8	29	68	67	47	219	
		%	5,4%	16,0%	22,6%	31,3%	27,0%	21,5%	
	Jestem obojętny	N	2	2	11	43	50	108	
		%	1,4%	1,1%	3,7%	20,1%	28,7%	10,6%	
	Jestem niewierzący	N	0	1	0	12	50	63	
		%	0,0%	0,6%	0,0%	5,6%	28,7%	6,2%	
	Ogółem		N	147	181	301	214	174	1017
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-b Kendalla	0,502	0,020	22,079	0,000	0,000 ^c				
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo				

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Wyniki umieszczone w tabeli nr 48 wykazują, iż mniejszy stopień przystępowania do Komunii świętej powiązany jest z niższą oceną własnej wiary. Korelacja jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się silną siłą związku.

Osoby wierzące i głęboko wierzące częściej są świadomi owoców wynikających z przyjęcia Komunii świętej. Opisuje je *Katechizm Kościoła katolickiego*: „Komunia święta pogłębia nasze zjednoczenie z Chrystusem. Pierwszym owocem przyjmowania Eucharystii w Komunii jest głębokie zjednoczenie z Chrystusem Jezusem, który powiedział: „Kto spożywa moje Ciało i Krew moją pije, trwa we Mnie, a Ja w nim” (J 6, 56). Uczta eucharystyczna jest podstawą życia w Chrystusie: »Jak Mnie posłał żyjący Ojciec, a Ja żyję przez Ojca, tak i ten, kto Mnie spożywa, będzie żył przeze Mnie« (J 6, 57)»⁴².

Przyjmowanie Komunii świętej przez osoby wierzące jeszcze bardziej pogłębia ich wiarę. „Komunia święta w przedziwny sposób dokonuje w naszym życiu duchowym tego, czego pokarm materialny w życiu cielesnym. Przyjmowanie w Komunii Ciała Chrystusa Zmartwychwstałego, »ożywionego i ożywiającego Duchem Świętym« (Sobór Watykański

⁴² KKK 1391.

II, dekret *Presbyterorum ordinis*, 5), podtrzymuje, pogłębia i odnawia życie łaski otrzymane na chrzcie. Wzrost życia chrześcijańskiego potrzebuje pokarmu Komunii eucharystycznej, Chleba naszej pielgrzymki, aż do chwili śmierci, gdy zostanie nam udzielony jako wiatyk⁴³.

W tabeli nr 49 dokonano próby zbadania korelacji częstotliwości przystępowania do Komunii świętej oraz przynależności do grup lub stowarzyszeń religijnych respondentów.

Tabela 49. Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej a przynależność do grup lub stowarzyszeń religijnych respondentów

			Jak często przystępujesz do Komunii świętej?					Ogółem
			Co tydzień	Co kilka tygodni	Co kilka miesięcy	Dwa razy do roku na Boże Narodzenie i Wielkanoc	Nie przystępuję wcale	
Czy w przeszłości należałeś do grup lub stowarzyszeń religijnych?	Tak	N	111	121	214	129	92	667
		%	75,5%	66,9%	70,9%	60,3%	53,2%	65,6%
	Nie	N	36	60	88	85	81	350
		%	24,5%	33,1%	29,1%	39,7%	46,8%	34,4%
Ogółem		N	147	181	302	214	173	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,156	24,733 ^a	4	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

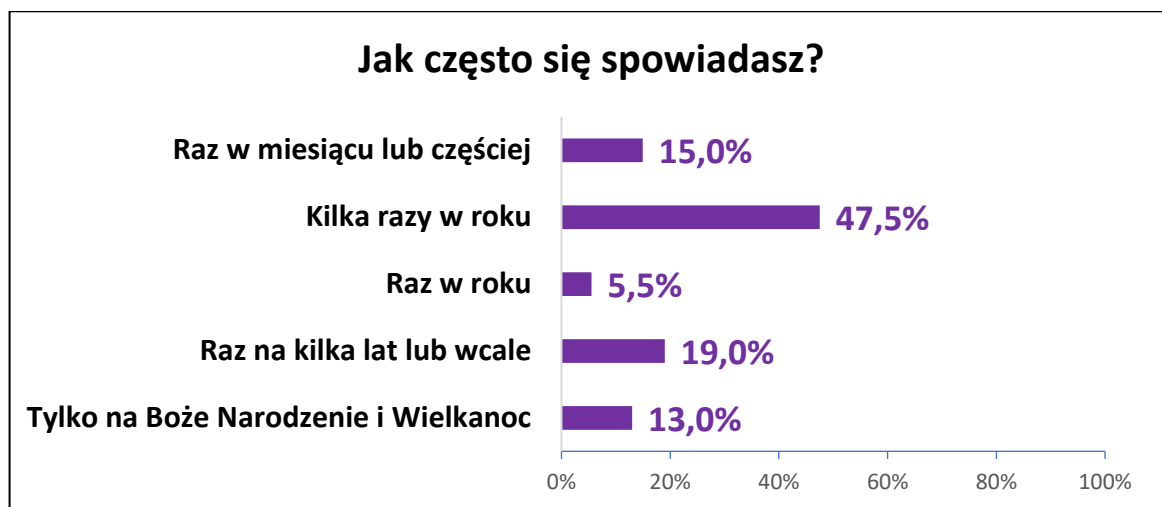
Z tabeli nr 49 wynika, iż badani, którzy częściej przystępują do Komunii świętej, w większym stopniu wskazują, że należeli w przeszłości do grup lub stowarzyszeń religijnych. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie, choć siła związku jest nieznaczna. Należy również zauważyć, iż ponad połowa uczniów w grupie, która nie przystępuje wcale do Komunii świętej, wcześniej należała do grup i stowarzyszeń religijnych.

Zależność ta może potwierdzać fakt, iż przynależność dzieci i młodzieży do różnych grup religijnych nie zawsze idzie w parze z chęcią pogłębienia relacji z Bogiem. Często młode pokolenie spontanicznie bierze udział w spotkaniach różnych grup, nie zawsze będąc świadomym ich głównych działań i założeń.

⁴³ KKK 1392.

Kolejne pytanie dotyczyło częstotliwości przystępowania do spowiedzi wśród młodzieży. Uzyskane wyniki prezentuje wykres nr 54.

Wykres 54. Częstotliwość przystępowania do spowiedzi respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Zgodnie z nauczaniem Kościoła wierni powinni przynajmniej raz w roku przystąpić do sakramentu pokuty, zaleca się jednak, aby czynili to częściej. Popularną praktyką w Kościele jest np. nabożeństwo pierwszych piątków miesiąca. Przystąpienie do spowiedzi oraz pokuta i zadośćuczynienie dają nową możliwość nawrócenia i uzyskania łaski⁴⁴. *Katechizm Kościoła katolickiego* podkreśla wartość przystąpienia do sakramentu pokuty i pojednania: „Skutki duchowe sakramentu pokuty są następujące:

- pojednanie z Bogiem, przez które penitent odzyskuje łaskę;
- pojednanie z Kościołem;
- darowanie kary wiecznej spowodowanej przez grzechy śmiertelne;
- darowanie, przynajmniej częściowe, kar doczesnych, będących skutkiem grzechu;
- pokój i pogoda sumienia oraz pociecha duchowa;
- wzrost sił duchowych do walki, jaką musi prowadzić chrześcijanin”⁴⁵.

Z danych umieszczonych na wykresie nr 54 wynika, iż prawie połowa uczniów uczęszczających na katechezę (47,5%) przystępuje do spowiedzi kilka razy w roku. Prawie

⁴⁴ Por. KKK 1469: „Sakrament pokuty jedna nas z Kościołem. Grzech narusza lub zrywa wspólną braterską. Sakrament pokuty naprawia ją lub przywraca. W tym sensie nie tylko leczy on powracającego do komunii kościelnej, lecz także ożywia życie Kościoła, który cierpiał z powodu grzechów jednego ze swych członków. Grzesznik przywrócony do komunii świętych lub utwierdzony w niej zostaje umocniony przez wymianę dóbr duchowych między wszystkimi pielgrzymującymi jeszcze żywymi członkami Ciała Chrystusa, a także tymi, którzy już doszli do ojczyzny niebieskiej”.

⁴⁵ KKK 1496.

co piąty uczeń (19%) spowiada się raz na kilka lat lub wcale, podczas gdy spowiedź raz w miesiącu lub częściej praktykuje jedynie 15% badanej młodzieży. 13% respondentów wyznaje, iż spowiada się tylko na Boże Narodzenie i Wielkanoc, a 5,5% z nich do spowiedzi przystępuje tylko raz w roku.

Można zatem wnioskować, iż przystępowanie do spowiedzi nie jest popularną praktyką religijną wśród młodzieży. Warto również zaznaczyć, iż prawie 20% katechizowanej młodzieży spowiada się okazjonalnie, co kilka lat lub wcale, co oznacza, że ogólnie nie odczuwa potrzeby zjednoczenia z Bogiem, a do spowiedzi może przystępować częściej z okazji ważnych wydarzeń rodzinnych (ślub, chrzest, pogrzeb) aniżeli z wewnętrznego przekonania. O kryzysie spowiedzi mówi się już od wielu lat⁴⁶. Może się wydawać, iż jest to najtrudniejsza forma praktyk religijnych, gdyż nie jest łatwo przyznać się do popełnionych grzechów, szczególnie jeśli nagromadziło się ich zbyt wiele, a przy tym istnieje obawa, jak na ich wyznanie zareaguje spowiednik. Przede wszystkim można zauważyć, iż obecnie obserwowane jest zjawisko utraty poczucia grzechu. We współczesnym świecie coraz bardziej zacierają się granice pomiędzy dobrem a złem, a wszelkie oceny dokonywane są w kontekście szeroko pojętej wolności i relatywności. Ponadto przystąpienie do sakramentu pokuty wymaga poświęcenia dodatkowego czasu, a co więcej: poprawy swojego dotychczasowego zachowania, często zmian poważnych decyzji życiowych, co z ludzkiej perspektywy nie jest ani łatwe, ani wygodne, a przecież współcześnie panujący trend ciągle zmierza w kierunku upraszczania życia aniżeli jego komplikowania. Henryk Krzysteczko zauważa: „Zagrożenia dla sakramentu pokuty mogą wypływać z rozmaitych źródeł. Są to głównie: działanie złego Ducha; wewnętrzna rana człowieka, którą nosi od grzechu pierworodnego; grzech, który popełnia, nadużywając własnej wolności; złe pojmowanie i rozumienie pokuty; utrata poczucia grzechu, upadek autorytetów, deficyty wiary i ateizm w swych różnorodnych formach. Głębokie i bogate wydarzenie teologiczne zamiast stać się sakramentem uwolnienia od winy, dla wielu stało się sakramentem lęku przed spowiedzią”⁴⁷.

⁴⁶ H. Krzysteczko, *Kryzys spowiedzi jako wezwanie dla teologii pastoralnej*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1999, nr 32, s. 329: „»Sakrament pokuty przechodzi kryzys« – to stwierdzenie wiele razy powtarzane na Synodzie Biskupów o pojednaniu i pokucie w dzisiejszym posłannictwie Kościoła w 1983 r. zostało przytoczone przez Jana Pawła II w adhortacji apostołskiej *Reconciliatio et paenitentia* z 2 XII 1984 r. Uświadomienie kryzysu sakramentu pokuty stanowi wezwanie dla teologii pastoralnej, która wsłuchując się w Objawienie i śledząc znaki czasu, dąży do wyjaśnienia jego przyczyn i do otwarcia dróg pozytywnego rozwiązania”.

⁴⁷ Tamże.

Znacząca rola przypisywana jest tu spowiednikowi, który swoją postawą może zarówno zachęcić, jak i zniechęcić młode pokolenie do częstego przystępowania do spowiedzi świętej, gdyż często pierwsze doświadczenia świadomego wyznania grzechów ma miejsce właśnie na etapie nauki w szkole średniej. Ponadto równie ważny jest tu przekaz katechety na lekcji religii, który powinien przedstawić zarówno duchowe owoce przystępowania do spowiedzi, jak i korzyści psychologiczne. Już Karol Gustaw Jung w swoim wykładzie (1937 r.) zaznaczył istotne powiązanie spowiedzi oraz psychoterapii: „Jeśli pacjent jest praktykującym katolikiem, radzę mu nieodmiennie, by poszedł do spowiedzi i przyjął Komunię”⁴⁸. Oznacza to, że psychoterapią nie da się zastąpić spowiedzi, podobnie jak i spowiedź nie może zastąpić psychoterapii czy poradnictwa, a także: jeżeli pacjent jest katolikiem, to fakt wyspowiadania się przed kapłanem może mieć istotne znaczenie dla osiągnięcia celów, jakie stawia sobie psychoterapia.

W tabelach nr 50-52 dokonano próby zbadania korelacji częstotliwości przystępowania do spowiedzi oraz miejsca zamieszkania, poziomu wiary oraz przynależności do grup lub stowarzyszeń religijnych respondentów.

Tabela 50. Częstotliwość przystępowania do spowiedzi a miejsce zamieszkania respondentów

			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem	
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi		
Jak często się spowiadasz?	Raz w miesiącu lub częściej	N	17	49	85	151	
		%	18,3%	16,2%	13,7%	14,9%	
	Kilka razy w roku	N	35	128	320	483	
		%	37,6%	42,2%	51,7%	47,6%	
	Raz w roku	N	4	19	33	56	
		%	4,3%	6,3%	5,3%	5,5%	
	Raz na kilka lat lub wcale	N	30	68	95	193	
		%	32,3%	22,4%	15,3%	19,0%	
	Tylko na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	7	39	86	132	
		%	7,5%	12,9%	13,9%	13,0%	
	Ogółem		N	93	303	619	1015
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,022	0,026	-0,873	0,383	0,377 ^c		
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo		
<i>V Kramera</i>	0,112	25,515 ^a	8	0,001	0,002^b		
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

⁴⁸ C.G. Jung, *Psychologia a religia*, Warszawa 1995, s. 59.

Z tabeli nr 50 wynika, iż badani zamieszkujący mniej zurbanizowane miejscowości częściej spowiadają się kilka razy w roku lub tylko w Boże Narodzenie i Wielkanoc. Z kolei ankietowani zamieszkujący bardziej zurbanizowane miejscowości w większym stopniu spowiadają się raz na kilka lat lub wcale oraz raz w miesiącu lub częściej. Zależność między zmiennymi w sensie niemonotonicznym jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się nieznaczną siłą związku.

Zależność ta może potwierdzać fakt, iż na wsi oraz w mniejszych miejscowościach częściej pielęgnowane jest utrzymanie tradycyjnej formy obchodzenia świąt, a praktyka przystępowania do spowiedzi świętej w wielu regionach może być traktowana jako nieodzowny rytuał przygotowania do świąt lub samego rodzinnego świętowania.

Tabela 51. Częstotliwość przystępowania do spowiedzi a poziom wiary respondentów

			Jak często się spowiadasz?					Ogółem	
			Raz w miesiącu lub częściej	Kilka razy w roku	Raz w roku	Raz na kilka lat lub wcale	Tylko na Boże Narodzenie i Wielkanoc		
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	34	27	1	2	2	66	
		%	22,4%	5,6%	1,8%	1,0%	1,5%	6,5%	
	Jestem wierzący	N	102	348	24	34	53	561	
		%	67,1%	72,3%	42,9%	17,6%	40,2%	55,3%	
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	13	88	13	60	45	219	
		%	8,6%	18,3%	23,2%	31,1%	34,1%	21,6%	
	Jestem obojętny	N	3	16	13	50	25	107	
		%	2,0%	3,3%	23,2%	25,9%	18,9%	10,6%	
	Jestem niewierzący	N	0	2	5	47	7	61	
		%	0,0%	0,4%	8,9%	24,4%	5,3%	6,0%	
	Ogółem		N	152	481	56	193	132	1014
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-b Kendalla	0,443	0,021	19,312	0,000	0,000 ^c				
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo				

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 51 wykazuje, że uczniowie, którzy rzadziej się spowiadają, są mniej wierzący. Współczynnik korelacji jest istotny statystycznie oraz odznacza się wyraźną siłą związku.

Naturalny wydaje się związek głębokiej wiary oraz częstego przystępowania do sakramentów świętych, w tym sakramentu pokuty. Wynika to z chęci bliskiego zjednoczenia z Bogiem, z którym najściślej można złączyć się w Komunii świętej. Celem wierzącego jest uzyskanie zbawienia, a częste przystępowanie do spowiedzi przybliży wiernych do jego osiągnięcia.

Tabela 52. Częstotliwość przystępowania do spowiedzi a przynależność do grup lub stowarzyszeń parafialnych respondentów

			Jak często się spowiadasz?					Ogółem
			Raz w miesiącu lub częściej	Kilka razy w roku	Raz w roku	Raz na kilka lat lub wcale	Tylko na Boże Narodzenie i Wielkanoc	
Czy w przeszłości należałeś do grup lub stowarzyszeń religijnych?	Tak	N	116	332	29	105	84	666
		%	76,3%	68,9%	51,8%	54,4%	64,1%	65,7%
	Nie	N	36	150	27	88	47	348
		%	23,7%	31,1%	48,2%	45,6%	35,9%	34,3%
Ogółem		N	152	482	56	193	131	1014
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,159	25,640 ^a	4	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo			

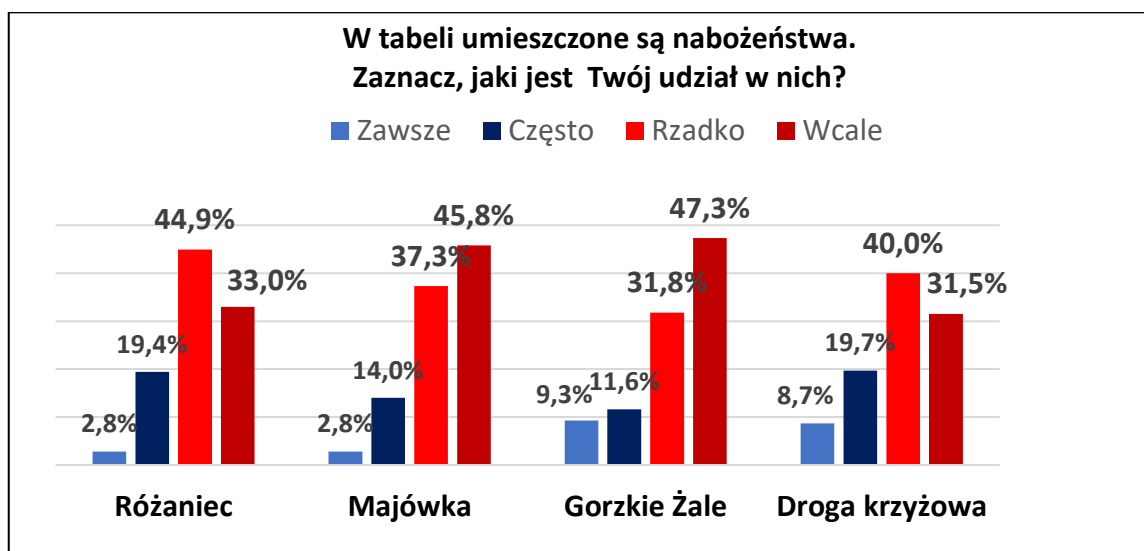
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z wyników umieszczonych w tabeli nr 52 można wnioskować, iż badani, którzy z większą częstotliwością spowiadają się, częściej od pozostałych należeli w przeszłości do grup lub stowarzyszeń religijnych. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się nieznaczną siłą związku.

Spotkania różnych grup religijnych często poprzedzone są udziałem we Mszy świętej. Zależność ta może więc wynikać z faktu, iż osoby należące do nich częściej przystępują do sakramentu pokuty, aby w pełny sposób uczestniczyć we Mszy świętej.

Kolejne pytanie zadane uczniom uczęszczającym na katechezę dotyczyło częstotliwości ich udziału w najbardziej popularnych w Kościele nabożeństwach, takich jak: różaniec, majówka, gorzkie żale oraz droga krzyżowa. Uzyskane wyniki prezentuje wykres nr 55.

Wykres 55. Częstotliwość udziału w nabożeństwach respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z wykresu nr 55 wynika, iż młodzież stosunkowo rzadko uczestniczy w nabożeństwach proponowanych przez Kościół. Można stwierdzić, iż wśród wymienionych nabożeństw nie ma takiego, które szczególnie byłoby popularne wśród młodzieży i w którym młodzież chętnie by uczestniczyła. Biorąc pod uwagę poszczególne nabożeństwa, frekwencja uczniów w wieku maturalnym kształtuje się na podobnym poziomie. Analizując udział uczniów w poszczególnych nabożeństwach, można zauważyć:

– Różaniec

Prawie połowa respondentów (44,9%) wyznaje, iż rzadko uczestniczy w nabożeństwie różańca, a 33% badanych uczniów nie uczestniczy wcale. Niespełna co piąty uczeń deklaruje, iż często uczestniczy w tym nabożeństwie, a jedynie 2,8% respondentów na różańcu jest zawsze obecna.

– Majówka

Niemalże co drugi uczeń (45,8%) przyznaje, iż wcale nie uczestniczy w nabożeństwach majowych, a prawie 40% respondentów (37,3%) uczestniczy rzadko. Jedynie 14% badanej młodzieży deklaruje częste uczestnictwo w majówkach, a 2,8% badanych na omawianym nabożeństwie jest zawsze obecna.

– Gorzkie żale

Prawie 50% badanych uczniów (47,3%) wcale nie uczestniczy w nabożeństwach gorzkich żali, również wysoki odsetek młodzieży (31,8%) przyznaje, iż rzadko obecna jest na tym nabożeństwie. Jedynie co dziesiąty uczeń (11,6%) uczęszczający na katechezę deklaruje częstą obecność na gorzkich żalach, jak również prawie co dziesiąty respondent (9,3%) wyznaje, iż na tym nabożeństwie jest zawsze obecny.

– Droga krzyżowa

Okazuje się, iż zdecydowany odsetek badanych uczniów w nabożeństwie drogi krzyżowej uczestniczy rzadko (40%) lub wcale (31,5%). Prawie 20% badanych (19,7) często obecnych jest na nabożeństwie, a niecałe 9% uczniów (8,7%) zawsze przychodzi na nabożeństwo drogi krzyżowej.

Udział w nabożeństwach nie jest popularny wśród badanej młodzieży. Zawsze i często na drogę krzyżową uczęszcza nieco ponad 28% katechizowanej młodzieży maturalnej (28,4%), na różaniec – ponad 22% uczniów (22,2%), na gorzkie żale prawie 21% (20,9%), natomiast na majówkę prawie 17% (16,8%). Oznacza to, iż średnio na nabożeństwach obecny jest co piąty młody katolik. Na podstawie uzyskanych danych można zauważyć, iż mimo niskiej frekwencji na nabożeństwach największą popularność ma

nabożeństwo drogi krzyżowej. Prawdopodobnie wiąże się to z faktem, iż w wielu parafiach tylko to, z wymienionych nabożeństw, często jest specjalnie organizowane dla młodzieży, tj. ze specjalnymi rozważaniami, o dogodnej godzinie. Być może jest to wskazówka do zachęcenia młodego pokolenia do udziału w nabożeństwach. Przygotowywanie nabożeństwa powinno uwzględniać świat, którym żyje współczesna młodzież, np. rozważania – w języku przystępnym dla młodzieży, poruszające ich problemy, dające wskazówki na ich rozwiązanie. Ponadto być może fakt, że w kościele na nabożeństwie obecne są nie tylko osoby starsze, dają dodatkową motywację do udziału w nich oraz stwarza poczucie, iż Kościół nie jest tylko dla seniorów, a wyznając wiarę, nie jest się społecznie odizolowanym od reszty rówieśników, jak często jest to przedstawiane w mass mediach.

Dokonano także próby zbadania korelacji częstotliwości udziału w poszczególnych nabożeństwach oraz miejsca zamieszkania respondentów. Wyniki prezentują poniższe tabele.

Tabela 53. Częstotliwość udziału w nabożeństwach różańcowych a miejsce zamieszkania respondentów

			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Różaniec	Zawsze	N	4	10	13	27
		%	4,3%	3,3%	2,1%	2,7%
	Często	N	12	58	127	197
		%	12,8%	19,1%	20,5%	19,4%
	Rzadko	N	36	125	296	457
		%	38,3%	41,1%	47,8%	44,9%
	Wcale	N	42	111	183	336
		%	44,7%	36,5%	29,6%	33,0%
Ogółem		N	94	304	619	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,062	0,026	-2,421	0,015	0,014 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 53 wynika, iż przy mniejszym stopniu urbanizacji zamieszkiwanej miejscowości uczniowie nieznacznie częściej uczestniczą w nabożeństwach różańcowych. Korelacja, mimo że jest istotna statystycznie, charakteryzuje się znikomą siłą związku.

Tabela 54. Częstotliwość udziału w nabożeństwach majowych a miejsce zamieszkania respondentów

			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Majówka	Zawsze	N	8	4	16	28
		%	8,5%	1,3%	2,6%	2,8%
	Często	N	11	36	96	143
		%	11,7%	11,8%	15,5%	14,1%
	Rzadko	N	26	97	257	380
		%	27,7%	31,9%	41,5%	37,4%
	Wcale	N	49	167	250	466
		%	52,1%	54,9%	40,4%	45,8%
Ogółem		N	94	304	619	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,089	0,025	-3,486	0,000	0,000 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 54 można wnioskować, że przy mniejszym stopniu urbanizacji zamieszkiwanej miejscowości ankieterzy nieznacznie częściej uczestniczą w nabożeństwach majowych. Współczynnik korelacji jest istotny statystycznie, ale siła związku jest nieznaczna.

Tabela 55. Częstotliwość udziału w nabożeństwach gorzkich żali a miejsce zamieszkania respondentów

			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Gorzkie żale	Zawsze	N	5	17	72	94
		%	5,3%	5,6%	11,6%	9,3%
	Często	N	5	23	90	118
		%	5,3%	7,6%	14,5%	11,6%
	Rzadko	N	22	88	213	323
		%	23,4%	29,0%	34,4%	31,8%
	Wcale	N	62	175	244	481
		%	66,0%	57,8%	39,4%	47,3%
Ogółem		N	94	303	619	1016
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,172	0,024	-7,195	0,000	0,000 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z danych umieszczonych w tabeli nr 55 wynika, że mniejszy stopień urbanizacji zamieszkiwanej miejscowości powiązany jest z większą częstotliwością uczestniczenia w gorzkich żalach. Korelacja jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się nieznaczną siłą związku.

Tabela 56. Częstotliwość udziału w nabożeństwach drogi krzyżowej a miejsce zamieszkania respondentów

		Gdzie mieszkasz na stałe:				Ogółem
		Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi		
Droga krzyżowa	Zawsze	N	6	24	58	88
		%	6,4%	7,9%	9,4%	8,7%
	Często	N	14	65	122	201
		%	14,9%	21,4%	19,7%	19,8%
	Rzadko	N	31	107	269	407
		%	33,0%	35,2%	43,5%	40,0%
	Wcale	N	43	108	170	321
		%	45,7%	35,5%	27,5%	31,6%
Ogółem		N	94	304	619	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,075	0,026	-2,878	0,004	0,003 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	

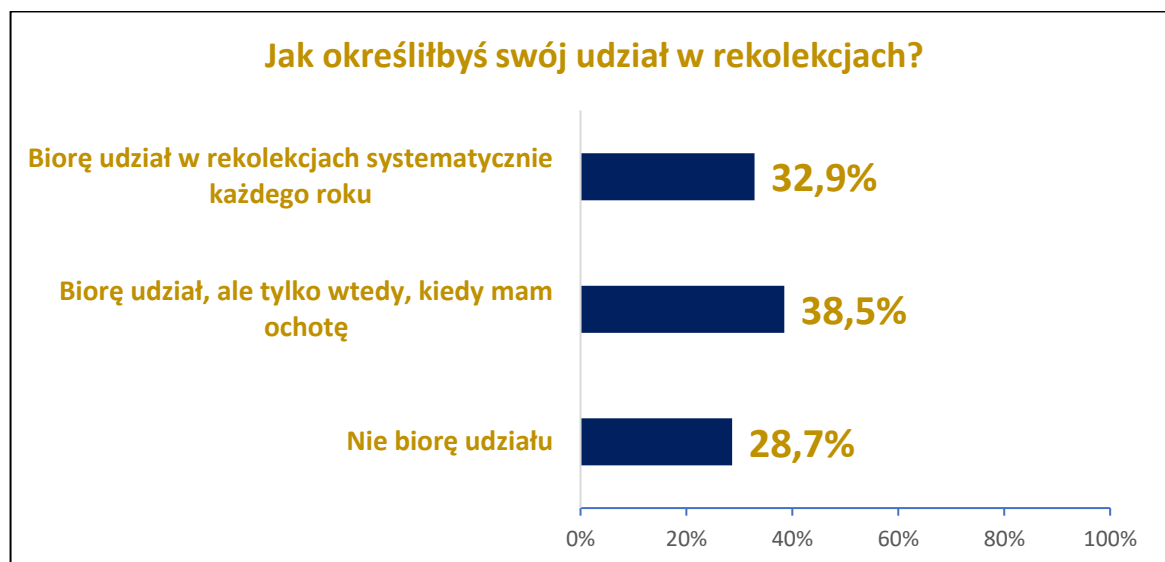
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Wyniki zaprezentowane w tabeli nr 56 ukazują, że mniejszy stopień urbanizacji zamieszkiwanej miejscowości powiązany jest z większą częstotliwością uczestniczenia w drodze krzyżowej. Współczynnik korelacji jest istotny statystycznie, choć siła związku okazała się znikoma.

Zależności prezentowane w tabelach nr 53-56 mogą wynikać z faktu, iż w małych miejscowościach oraz wsiach udział w nabożeństwach często wynika ze względów kulturowych, dla zachowania zwyczajów przekazanych przez rodziców. Pielęgnowanie wyznawania wiary katolickiej może pogłębiać religijność wyrażoną udziałem w nabożeństwach. Większą religijność osób zamieszkujących mniej zurbanizowane miejscowości może potwierdzać fakt, iż nabożeństwa organizowane są w różnych porach roku (październik, maj, marzec, kwiecień), mimo to osoby posiadające własne gospodarstwa domowe, rolne (często większe i wymagające więcej pracy niż u mieszkańców większych miast) potrafią wygospodarować czas, w taki sposób, by móc uczestniczyć w popołudniowych nabożeństwach.

Następnie zapytano uczniów uczęszczających na religię w klasie maturalnej, „Jak określiłbyś swój udział w rekolekcjach?”. Uzyskane wyniki przedstawia wykres nr 56.

Wykres 56. Częstotliwość udziału w rekolekcjach respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Dane umieszczone na wykresie nr 56 wykazują, iż większość badanych uczniów (38,5%) bierze udział w rekolekcjach, ale tylko wtedy, kiedy ma ochotę. Systematycznie w rekolekcjach każdego roku bierze udział tylko jedna trzecia badanej młodzieży (32,9%), równocześnie należy zaznaczyć, iż prawie tyle samo uczniów (28,7%) w ogóle nie bierze udziału w rekolekcjach.

Kwestię organizacji szkolnych rekolekcji reguluje § 10 rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z dnia 14 kwietnia 1992 r. w sprawie warunków i sposobu organizowania nauki religii w szkołach publicznych (Dz.U. 2020, poz. 983). Z zapisów powyższej ustawy wynika, iż szkoła może zwolnić ucznia uczęszczającego na religię z zajęć w dniach organizowania rekolekcji szkolnych, jednakże nie ma prawa sprawdzić obecności na tychże rekolekcjach. Zatem pełnoletni uczeń (jak w przypadku ankietowanych) może skorzystać ze zwolnienia w takim zakresie, w jakim sam uzna za konieczne. Może więc nasuwać się wniosek, iż wybór udziału w szkolnych rekolekcjach musi mieć umotywowanie silnie ugruntowaną wiarą, gdyż konkurencję stanowią tu wolne dni, które mogą być przeznaczone według indywidualnych upodobań i potrzeb ucznia. Zorganizowanie szkolnych rekolekcji stanowi duże wyzwanie dla pracujących w szkole katechetów. Katecheci powinni być świadomi, iż rekolekcje nie mogą być organizowane w celu utrzymania tradycji, co więcej: winni oni dołożyć wszelkich starań, aby tematyka i forma

rekolekcji była adekwatna do aktualnych problemów, wydarzeń, ale także wieku uczniów oraz korespondowała z ich duchowością, emocjonalnością oraz systemem wartości. Dobrą praktyką może być również organizowanie rekolekcji zamkniętych. Chociaż ich adresatami są najczęściej maturzyści, to przy zaangażowaniu katechety mogą być również dedykowane np. uczniom przygotowującym się do przyjęcia sakramentu bierzmowania. W założeniu rekolekcji typu zamkniętego uczestnicy biorą udział w trzydniowych ćwiczeniach duchownych. Organizowane są one w ośrodkach rekolekcyjnych lub klasztorach. Stosowana jest tu zarówno forma wykładowa, jak i praca w grupach. Ich przebieg ustalony jest przez organizatorów rekolekcji. Okazuje się, iż za tym typem rekolekcji opowiada się prawie połowa ankietowanej młodzieży⁴⁹. Zazwyczaj biorą w nich udział uczniowie, którym osobiście zależy na własnym rozwoju życia duchowego i pogłębianiu wiary.

Kolejną, znaną praktyką religijną wśród katolików jest zachowanie postu w piątki z racji odkupieńczej śmierci Chrystusa na krzyżu. Częstotliwość wstrzymania się od pokarmów mięsnych w piątki przedstawia wykres nr 57.

Wykres 57. Częstotliwość wstrzymania się od pokarmów mięsnych w piątki wśród respondentów

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z wykresu nr 57 wynika, iż zdecydowana większość respondentów zachowuje wstrzeźliwość od pokarmów mięsnych w piątki. Okazuje się, że prawie 40% uczniów (39,3%) bardzo często, a ponad 20% z nich (21,6%) często nie je posiłków mięsnych w piątki. Jednakże co piąty badany (22,8%) przyznaje, iż rzadko zachowuje post mięsny w piątki, a ponad 15% uczęszczających na katechezę uczniów (16,3%) wcale.

⁴⁹ S. Janiga, M. Chmielewski, *Rekolekcje szkolne w polskiej praktyce katechetycznej*, „Biuletyn Edukacji Medialnej” 2013, nr 1, s. 19.

Z powyższych badań wynika, iż jedynie średnio połowa młodych katolików stara się zachować wstrzeźliwość od mięsnych pokarmów w piątki. Być może ma na to wpływ niski poziom świadomości dotyczący podstaw zachowania postu i jego znaczenia w życiu duchowym. W tym miejscu należy również zwrócić uwagę na fakt, iż obecnie panuje moda na zdrowe odżywianie. Coraz więcej uczniów deklaruje się jako wegetarianie, weganie, o czym świadczą komentarze często dopisane przy udzielanej odpowiedzi: „bardzo często” w ankiecie wykorzystanej do obecnych badań. Były to komentarze typu: „jestem vege”, „w ogóle nie jadam mięsa”.

Dodatkowo obecnie zauważamy tendencję w Kościele do coraz częstszego udzielania dyspensy, zazwyczaj z powodu organizowanych w piątki wesel, „długich weekendów” majowych itp. Co więcej, w kalendarzu liturgicznym istnieje wiele świąt, z racji których, jeśli celebracja przypada na piątek, obowiązuje dyspensa. Wobec tej niejednoznaczności młode pokolenie może napotkać problem odróżnienia tego, czym jest w swojej istocie post i kiedy obowiązuje.

Do takiego dysonansu poznawczego mógł przyczynić się również fakt, iż ustanowione przez Konferencję Episkopatu Polski nowe przykazania kościelne w 2001 roku (wcześniej zmian dokonał *Katechizm Kościoła katolickiego* z 1992 roku, Poznań 1994) są różnie interpretowane. Z uwagi na to, iż sformułowanie: „W czasach zakazanych zabaw hucznych nie urządzać” zniknęło z treści przykazań kościelnych, część wiernych stosowała się do starszej wersji przykazań, a część uznała, że zachowanie postów zupełnie nie jest konieczne w życiu katolika. Co więcej, obecnie w wielu katolickich rodzinach w piątki podawane jest mięso, więc *de facto* młodzież i dzieci nie mają przykładu wstrzymania się od pokarmów mięsnych i postu, jeśli w rodzinie nie ma takiej praktyki.

Rolą katechety jest zatem nieustanne uświadamianie i edukacja zarówno uczniów, jak i ich rodziców, iż post stanowi nieocenioną wartość w życiu katolika. W sytuacji zaś, kiedy nie możemy go przestrzegać, należy w zamian podjąć pewną formę zadośćuczynienia, którą może być jałmużna, modlitwa w intencjach Kościoła czy inna ofiara.

Tabele nr 57-58 przedstawiają zależność częstotliwości wstrzymania się od pokarmów mięsnych w piątki od płci oraz miejsca zamieszkania respondentów.

Tabela 57. Częstotliwość wstrzymania się od pokarmów mięsnych w piątki a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jak często nie jesz posiłków mięsnych w piątki?	Bardzo często	N	297	102	399
		%	42,6%	32,2%	39,3%
	Często	N	151	68	219
		%	21,6%	21,5%	21,6%
	Rzadko	N	146	86	232
		%	20,9%	27,1%	22,9%
	Wcale	N	104	61	165
		%	14,9%	19,2%	16,3%
Ogółem		N	698	317	1015
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,110	12,181 ^a	3	0,007	0,006 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 57 ukazuje, iż kobiety częściej aniżeli mężczyźni unikają posiłków mięsnych w piątki. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się słabą siłą związku. Zależność ta może wynikać z faktu, iż kobiety są bardziej religijne niż mężczyźni, a co za tym idzie: częściej decydują się na podjęcie praktyk religijnych, do których należy również post.

Tabela 58. Częstotliwość wstrzymania się od pokarmów mięsnych w piątki a miejsce zamieszkania respondentów

			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jak często nie jesz posiłków mięsnych w piątki?	Bardzo często	N	31	118	249	398
		%	33,0%	39,3%	40,1%	39,2%
	Często	N	17	60	142	219
		%	18,1%	20,0%	22,9%	21,6%
	Rzadko	N	18	72	142	232
		%	19,1%	24,0%	22,9%	22,9%
	Wcale	N	28	50	88	166
		%	29,8%	16,7%	14,2%	16,4%
Ogółem		N	94	300	621	1015
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,054	0,027	-2,021	0,043	0,035 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 58 wynika, iż mniejszy stopień urbanizacji zamieszkiwanej miejscowości powiązany jest z częstszym unikaniem potraw mięsnych w piątki. Korelacja jest istotna statystycznie, ale siła związku jest praktycznie zerowa. Zależność ta może wynikać z faktu, iż w małych miejscowościach oraz wsiach zachowanie postu często wynika ze względów zwyczajowych przekazanych przez rodziców. Ponadto miejscowości mniej zurbanizowane częściej zamieszkiwane są przez rodziny wielopokoleniowe, w których rolę gospodyń domowych często pełnią kobiety starsze, dla których wystrzeżenie się od pokarmów mięsnych w piątki stanowi podstawę wyznawania wiary katolickiej.

4.3. Akceptacja zasad moralnych

Akceptacja przez katolicką młodzież zasad moralnych, opartych na nauczaniu Kościoła, niejako konkuruje z powszechnym zjawiskiem sekularyzacji religii, która z kolei wiąże się pewnym relatywizmem moralnym. Jak pisze Leon Smyczek, za Januszem Mariańskim, „Sekularyzacja określana jest często jako »odkościelnienie«, osłabienie wiary chrześcijańskiej oraz jako zanikanie znaczenia religijności dla życia codziennego”⁵⁰. Co więcej, „w teorii globalnej sekularyzacji przewiduje się zmniejszanie się znaczenia religii, aż do jej całkowitego upadku, zaś w wersji umiarkowanej przewiduje się nadejście świata laickiego, w którym wiara nie znika, ale staje się prywatną sprawą. Sekularyzacja oznacza próbę kształtowania własnego życia i życia społecznego bez religii oraz wyzwolenie się od kościelnych roszczeń i narodziny nowej hierarchii wartości. Poważnym skutkiem, jaki wywołuje sekularyzacja, jest próżnia światopoglądowa prowadząca aż do utraty orientacji i sensu życia. Dalszymi jej skutkami jest powstawanie różnych form przesądów, parareligii czy zainteresowanie tym, co mityczne”⁵¹.

W celu zbadania akceptacji zasad moralnych przez uczniów w wieku maturalnym, uczęszczających na katechezę szkolną, zadano ankietowanym pięć pytań. Pierwsze z nich dotyczyło opinii respondentów na temat współżycia seksualnego przed zawarciem ślubu kościelnego. Uzyskane wyniki przedstawia wykres nr 58.

⁵⁰ L. Smyczek, *Kryzys moralny czy transformacja wartości? Studium socjologiczne, Janusz Mariański, Lublin 2001: [recenzja]*, „Saeculum Christianum. Pismo Historyczno-Społeczne” 2002, nr 9(1), s. 243.

⁵¹ Tamże.

Wykres 58. Opinia respondentów o współżyciu seksualnym przed zawarciem ślubu kościelnego

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z wykresu nr 58 wynika, iż ponad połowa uczniów (57,1%) nie widzi problemu we współżyciu seksualnym przed zawarciem ślubu kościelnego, jeśli ludzi się kochają. Równocześnie należy zauważyć, że prawie co trzeci ankietowany (29,8%) współżycie przed ślubem kościelnym akceptuje bez żadnych ograniczeń. Jedyne co dziesiąty uczeń uczęszczający na katechezę (11,6%) nie akceptuje współżycia seksualnego przed ślubem kościelnym. 1,6% uczniów uważa, że do podjęcia decyzji o współżyciu seksualnym wystarczy ślub cywilny.

Okazuje się, że tylko co dziesiąty uczeń uczęszczający na katechezę szkolną akceptuje naukę Kościoła o współżyciu seksualnym przed ślubem kościelnym. Pozostała część badanej młodzieży ma przekonania sprzeczne z tym, co głosi Kościół. Jak podaje CBOS (2021 r.), uprawianie seksu przed zawarciem małżeństwa spotyka się z niemal czterokrotnie większą akceptacją niż potępieniem, gdyż popiera je 40% Polaków⁵².

Badania amerykańskie również wskazują, iż 85% tamtejszej społeczności popiera seks przedmałżeński (np. badania: Kaestly, Halpern 2007), natomiast w Wielkiej Brytanii 20% angielskich par biorących ślub (najczęściej w Kościele anglikańskim) posiada potomstwo (Cones 2009). W Chinach odsetek osób popierających przedmałżeńskie

⁵² CBOS, *Stosunek Polaków do wybranych zjawisk i zachowań kontrowersyjnych moralnie*, „Komunikat z badań” 2021, nr 165, s. 2.

współżycie seksualne zwiększa się (por. Weijun, Zhou, Chi, Wei, Lu, Hesketh 2011), a w krajach, w których rozwód oraz współżycie przedmałżeńskie wcześniej były stanowczo potępiane, np. w Indiach (por. Jaya, Hindin 2009; Roshan, Rashmee 2006), obecnie 20% chłopców i 10% dziewcząt rozpoczyna seks przed małżeństwem (por. Santhya, Acharya, Jejeebhoy Ram 2011)⁵³.

Współczesny światowy trend obecny jest zatem również w katolickiej Polsce. Z pewnością przyczyniła się do tego powszechność Internetu oraz możliwość dostępu do niego przez całą dobę. Okazuje się, że wczesne współżycie seksualne to powszechne zjawisko wśród młodzieży. W popularnych portalach społecznościowych traktowane jest jako wyzwanie, ćwiczenie fizyczne lub okazja do pocucia się „dorosłym”. Jednakże młodzież nie jest świadoma skutków wczesnego podejmowania współżycia seksualnego.

Katecheza stoi zatem przed wielkim wyzwaniem. Być może uświadamianie młodzieży o negatywnych skutkach decyzji współżycia seksualnego przed ślubem nie powinno się sprowadzać jedynie do sfery duchowości i popełnianego grzechu, ale winno być poparte twardymi dowodami naukowymi, mającymi odniesienie do życia emocjonalnego, budowania relacji przedmałżeńskich oraz sfery seksualności. Wobec tego katecheta musi być odpowiednio przygotowany do zagadnień związanych z seksualnością, a przy tym świadomy tego, iż obecnie wśród młodzieży jest coraz mniej tematów tabu. Młodzież powinna otrzymywać od katechety klarowny przekaz, bez pomijania tematów czy pytań kłopotliwych lub niewygodnych.

W tabelach nr 59-64 dokonano próby zbadania korelacji opinii o współżyciu seksualnym przed zawarciem ślubu kościelnego a poziomem wiary respondentów, częstotliwości praktyk modlitewnych wśród nich, ich udziału we Mszy świętej oraz przystępowania do Komunii świętej oraz spowiedzi.

⁵³ W. Juroszek, *Psychologiczne konsekwencje przedmałżeńskiego współżycia seksualnego*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 7(2011), nr 3, s. 17-27.

Tabela 59. Opinia o współżyciu seksualnym przed zawarciem ślubu kościelnego a poziom wiary respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o współżyciu seksualnym przed ślubem kościelnym?				Ogółem
			Nie akceptuję – koniecznym warunkiem jest ślub kościelny	Jeśli ludzie się kochają, nie widzę problemu	Akceptuję bez żadnych ograniczeń	Wystarczy ślub cywilny	
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	29	29	8	1	67
		%	24,8%	5,0%	2,7%	6,3%	6,6%
	Jestem wierzący	N	75	368	109	6	558
		%	64,1%	63,8%	36,2%	37,5%	55,2%
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	12	122	78	4	216
		%	10,3%	21,1%	25,9%	25,0%	21,4%
	Jestem obojętny	N	0	37	66	4	107
		%	0,0%	6,4%	21,9%	25,0%	10,6%
	Jestem niewierzący	N	1	21	40	1	63
		%	0,9%	3,6%	13,3%	6,3%	6,2%
Ogółem		N	117	577	301	16	1011
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,260	204,649 ^a	12	0,000	0,000 ^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 59 wynika, że przy mniejszej akceptacji współżycia seksualnego przed ślubem kościelnym badani częściej uważają się za osoby wierzące. Ponadto niespełna 70% uczniów w grupie, która nie widzi problemu we współżyciu przed ślubem, jeśli ludzie się kochają, uważa się za co najmniej wierzących. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się dość wyraźną siłą związku.

Oznacza to, iż młodzi, którzy uważają się za osoby wierzące, akceptują naukę Kościoła odnośnie do współżycia seksualnego przed ślubem, jednakże ważniejsze niż wiara jest dla nich uczucie miłości.

Tabela 60. Opinia o współżyciu seksualnym przed zawarciem ślubu kościelnego a częstotliwość praktyk modlitwy wśród respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o współżyciu seksualnym przed ślubem kościelnym?				Ogółem
			Nie akceptuję – koniecznym warunkiem jest ślub kościelny	Jeśli ludzie się kochają, nie widzę problemu	Akceptuję bez żadnych ograniczeń	Wystarczy ślub cywilny	
Jak często się modlisz?	Codziennie	N	86	203	49	3	341
		%	73,5%	35,2%	16,3%	18,8%	33,8%
	Co kilka dni	N	20	160	38	1	219
		%	17,1%	27,8%	12,6%	6,3%	21,7%
	Rzadko	N	8	148	88	9	253
		%	6,8%	25,7%	29,2%	56,3%	25,0%
	Wcale	N	3	65	126	3	197
		%	2,6%	11,3%	41,9%	18,8%	19,5%
Ogółem		N	117	576	301	16	1010
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,285	245,788 ^a	9	0,000	0,000 ^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Wyniki umieszczone w tabeli nr 60 ukazują, że przy mniejszej akceptacji współżycia seksualnego przed ślubem kościelnym badani częściej modlą się. Ponadto 63% uczniów w grupie, która nie widzi problemu we współżyciu przed ślubem, jeśli ludzie się kochają, wskazuje, że modli się przynajmniej co kilka dni. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się dość wyraźną siłą związku. Oznacza to, iż praktyka modlitwy wpływa na mniejszą akceptację podjęcia współżycia seksualnego przed ślubem.

Tabela 61. Opinia o współżyciu seksualnym przed zawarciem ślubu kościelnego a częstotliwość udziału we Mszy świętej respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o współżyciu seksualnym przed ślubem kościelnym?				Ogółem
			Nie akceptuję – koniecznym warunkiem jest ślub kościelny	Jeśli ludzie się kochają, nie widzę problemu	Akceptuję bez żadnych ograniczeń	Wystarczy ślub cywilny	
Jak często bierzesz udział we Mszy świętej ?	W każdą niedzielę i święta	N	104	306	73	3	486
		%	88,9%	53,0%	24,3%	20,0%	48,1%
	Często, ale nie w każdą niedzielę i święto	N	9	112	45	1	167
		%	7,7%	19,4%	15,0%	6,7%	16,5%
	Rzadko	N	3	121	113	9	246
		%	2,6%	21,0%	37,5%	60,0%	24,4%
	Wcale	N	1	38	70	2	111
		%	0,9%	6,6%	23,3%	13,3%	11,0%
Ogółem		N	117	577	301	15	1010
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,262	208,404 ^a	9	0,000	0,000 ^b		
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 61 wynika, iż przy mniejszej akceptacji współżycia seksualnego przed ślubem kościelnym badani częściej biorą udział we Mszy świętej. Dodatkowo ponad 70% uczniów w grupie, która nie widzi problemu we współżyciu przed ślubem, jeśli ludzie się kochają, twierdzi, że uczestniczy we Mszy świętej często. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się dość wyraźną siłą związku. Oznacza to, iż praktyka częstego udziału we Mszy świętej wpływa na mniejszą akceptację podjęcia współżycia seksualnego przed ślubem, jednakże nawet osoby często uczęszczające na Mszę świętą, podczas decyzji na temat współżycia seksualnego bardziej kierują się uczuciem niż wiarą. Jednakże miłość wśród młodzieży może być często mylona z zakochaniem, którego istotą jest to, że szybko przemija, dlatego też istnieje duże niebezpieczeństwo nawiązywania wielu kontaktów seksualnych w młodym wieku, nawet wśród osób często praktykujących udział we Mszy świętej.

Tabela 62. Opinia o współżyciu seksualnym przed zawarciem ślubu kościelnego a częstotliwość przystępowania do Komunii świętej respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o współżyciu seksualnym przed ślubem kościelnym?				Ogółem	
			Nie akceptuję – koniecznym warunkiem jest ślub kościelny	Jeśli ludzie się kochają, nie widzę problemu	Akceptuję bez żadnych ograniczeń	Wystarczy ślub cywilny		
Jak często przystępujesz do Komunii świętej?	Co tydzień	N	60	70	16	0	146	
		%	51,3%	12,2%	5,3%	0,0%	14,5%	
	Co kilka tygodni	N	28	120	29	1	178	
		%	23,9%	20,8%	9,6%	6,3%	17,6%	
	Co kilka miesięcy	N	22	215	59	5	301	
		%	18,8%	37,3%	19,6%	31,3%	29,8%	
	Dwa razy do roku na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	6	108	93	5	212	
		%	5,1%	18,8%	30,9%	31,3%	21,0%	
	Nie przystępuję wcale	N	1	63	104	5	173	
		%	0,9%	10,9%	34,6%	31,3%	17,1%	
	Ogółem		N	117	576	301	16	1010
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,311	292,349 ^a	12	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 62 wynika, że przy mniejszej akceptacji współżycia seksualnego przed ślubem kościelnym badani częściej przystępują do Komunii świętej. Dodatkowo 33% uczniów w grupie, która nie widzi problemu we współżyciu przed ślubem, jeśli ludzie się kochają, twierdzi, że przystępuje do Komunii przynajmniej co kilka tygodni. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się wyraźną siłą związku. Zależność ta oznacza, iż praktyka częstego przystępowania do Komunii świętej wpływa na mniejszą akceptację podjęcia współżycia seksualnego przed ślubem, jednakże nawet osoby przystępujące do Komunii świętej co kilka tygodni, podejmując decyzję o współżyciu seksualnym, mogą kierować się częściej uczuciem niż wiarą. Silne uczucie zakochania wśród młodzieży, które charakteryzuje się tendencją do szybkiego przemijania, może powodować niebezpieczeństwo nawiązywania wielu kontaktów seksualnych w młodym wieku, nawet wśród osób często przystępujących do Komunii świętej.

Tabela 63. Opinia o współżyciu seksualnym przed zawarciem ślubu kościelnego a częstotliwość spowiedzi respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o współżyciu seksualnym przed ślubem kościelnym?				Ogółem	
			Nie akceptuję – koniecznym warunkiem jest ślub kościelny	Jeśli ludzie się kochają, nie widzę problemu	Akceptuję bez żadnych ograniczeń	Wystarczy ślub cywilny		
Jak często się spowiadasz?	Raz w miesiącu lub częściej	N	62	75	13	0	150	
		%	53,0%	13,0%	4,4%	0,0%	14,9%	
	Kilka razy w roku	N	47	335	89	7	478	
		%	40,2%	58,1%	30,0%	43,8%	47,5%	
	Raz w roku	N	2	27	26	0	55	
		%	1,7%	4,7%	8,8%	0,0%	5,5%	
	Raz na kilka lat lub wcale	N	3	78	104	8	193	
		%	2,6%	13,5%	35,0%	50,0%	19,2%	
	Tylko na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	3	62	65	1	131	
		%	2,6%	10,7%	21,9%	6,3%	13,0%	
	Ogółem		N	117	577	297	16	1007
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,309	288,357 ^a	12	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 63 ukazuje, że przy mniejszej akceptacji współżycia seksualnego przed ślubem kościelnym badani częściej spowiadają się. Ponadto ponad 70% uczniów w grupie, która nie widzi problemu we współżyciu przed ślubem, jeśli ludzie się kochają, twierdzi, że spowiada się co najmniej kilka razy w roku. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się wyraźną siłą związku. Oznacza to, iż praktyka częstego przystępowania do spowiedzi świętej wpływa na mniejszą akceptację podjęcia współżycia seksualnego przed ślubem, jednakże nawet osoby przystępujące do spowiedzi świętej kilka razy w roku, podejmując decyzję o współżyciu seksualnym, mogą kierować się częściej uczuciem niż wiarą. Jednakże istnieje duże niebezpieczeństwo nawiązywania wielu kontaktów seksualnych w młodym wieku, nawet wśród osób często spowiadających się, gdyż miłość wśród osób młodych może być często mylona z zakochaniem – krótkotrwałym stanem emocjonalnym.

Kolejną kwestią, mającą wpływ na ocenę poziomu akceptacji zasad moralnych wśród młodzieży, jest ich opinia o stosowaniu antykoncepcji. Wyniki badań przedstawia wykres nr 59.

Wykres 59. Opinia respondentów o stosowaniu antykoncepcji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z wykresu nr 59 wynika, iż ponad połowa uczniów (51,5%) uczęszczających na katechezę jest za całkowitym stosowaniem antykoncepcji. Równie wysoki odsetek badanych – 37,8% uczniów jest za stosowaniem antykoncepcji, ale odrzuca używanie środków wczesnoporonnych. Jedynie niespełna 8% badanej młodzieży (7,9%) jest całkowicie przeciwna korzystaniu z antykoncepcji, prawie 3% respondentów (2,8%) dopuszcza stosowanie antykoncepcji, ale dopiero w małżeństwie.

Okazuje się, że ponad 90% (92,1%) badanej młodzieży katolickiej dopuszcza stosowanie antykoncepcji. Być może wpływ na to zjawisko ma sekularyzacja moralności w kwestiach seksualnych. Wśród młodzieży od wielu lat jest ona daleko posunięta i postępuje już tylko nieznacznie, jednakże rozpoczęła się wyraźnie wcześniej niż spadek religijności młodych Polaków. Ponadto obserwuje się przy tym znaczący rozdźwięk wymiaru moralnego i religijnego. Zgodnie z deklaracjami uczniów w wieku 18-19 lat, inicjację seksualną ma za sobą 54% z nich, a średni wiek tej inicjacji wyniósł (na podstawie deklaracji) około 17 lat, co więcej: uczniowie, którzy przyznają się do aktywności seksualnej, jednocześnie w zdecydowanej większości deklarują stosowanie środków antykoncepcyjnych⁵⁴.

⁵⁴ M. Grabowska, M. Gwiazda, *Młodzież 2016*, „Opinie i Diagnozy” 2019, nr 38, s. 166.

Znaczący wpływ na postępowanie młodych katolików wbrew nauczaniu Kościoła, a osiagające coraz większy zasięg, ma zjawisko autonomizacji sumienia⁵⁵. Wyniki badań CBOS, przeprowadzone już w 2008 roku, wykazują, że aż 77,5% respondentów wskazało, że „w przypadku wyborów moralnych powinienem przede wszystkim słuchać głosu własnego sumienia, nawet jeśli autorytety podpowiadają coś innego”, podczas gdy jedynie 20,7% przyznało, że należy „zwrócić się do jakiegoś autorytetu moralnego – na przykład swojego spowiednika – i postąpić według jego wskazań”. Należy przy tym zaznaczyć, że kierowanie się „głosem własnego sumienia” zyskuje statystycznie na znaczeniu w przypadku osób lepiej wykształconych i ludzi młodych⁵⁶.

Mimo obowiązującego w Polsce prawa zakazu reklamowania środków antykoncepcyjnych⁵⁷ możliwość i popularność ich stosowania jest znana już nastolatkom w młodszym wieku. Z pewnością przyczyniają się do tego programy oraz filmy dedykowane młodzieży, a traktujące antykoncepcję jako nieodzowną część wchodzenia w dorosłość. Ponadto wiele znaczących osób wypowiada się w mediach o konieczności wprowadzenia edukacji seksualnej w dużej mierze opartej na zapoznaniu się ze środkami antykoncepcyjnymi w celu zapobiegania nastoletnich ciąży. Te medialne „techniki” prowadzą do tego, iż w świadomości młodych ludzi niestosowanie antykoncepcji nie idzie w parze z nowoczesnością i profesjonalizmem.

W poniższych tabelach dokonano próby zbadania zależności opinii dotyczącej stosowania antykoncepcji od płci respondentów, ich miejsca zamieszkania, poziomu wiary, częstotliwości modlitwy, udziału we Mszy świętej, przystępowania do Komunii świętej oraz spowiedzi.

⁵⁵ A. Potocki, *Katechetyczna formacja sumienia w warunkach sekularyzacji moralności*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2016, nr 2, s. 119.

⁵⁶ K. Kiciński, *Sumienie jako instancja moralna*, w: *Socjologia religii*, red. J. Baniak, t. VIII: *Metodologia i problematyka socjologii moralności*, Poznań 2009, s. 122.

⁵⁷ Por. *Prawo farmaceutyczne*, art. 57.

Tabela 64. Opinia o stosowaniu antykoncepcji a płeć respondentów

		Kim jesteś:			Ogółem
		Jestem kobietą	Jestem mężczyzną		
Jaka jest Twoja opinia o antykoncepcji?	Jestem całkowicie przeciwny jej stosowaniu	N	39	41	80
		%	5,6%	13,1%	7,9%
	Jestem za antykoncepcją, ale odrzucam stosowanie środków wczesnoporonnych	N	265	117	382
		%	38,1%	37,3%	37,8%
	Jestem za, ale dopiero w małżeństwie	N	17	11	28
		%	2,4%	3,5%	2,8%
	Jestem całkowicie za jej stosowaniem	N	375	145	520
		%	53,9%	46,2%	51,5%
Ogółem		N	696	314	1010
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,136	18,586 ^a	3	0,000	0,001 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 64 wynika, że kobiety częściej aniżeli mężczyźni są za całkowitym stosowaniem antykoncepcji. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się słabą siłą związku. Zależność ta może wynikać z faktu, iż stosowanie popularnych hormonalnych środków antykoncepcyjnych dotyczy kobiet, a nie mężczyzn. Ponadto przy inicjacji seksualnej największą obawą młodych kobiet jest możliwość zajścia w ciążę. Co więcej, treści edukacji seksualnej częściej adresowane są do kobiet niż do mężczyzn.

Tabela 65. Opinia o stosowaniu antykoncepcji a miejsce zamieszkania respondentów

		Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
		Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jaka jest Twoja opinia o antykoncepcji?	Jestem całkowicie przeciwny jej stosowaniu	N	6	33	41
		%	6,4%	11,0%	6,6%
	Jestem za antykoncepcją, ale odrzucam stosowanie środków wczesnoporonnych	N	26	94	262
		%	27,7%	31,4%	42,5%
	Jestem za, ale dopiero w małżeństwie	N	0	9	19
		%	0,0%	3,0%	3,1%
	Jestem całkowicie za jej stosowaniem	N	62	163	295
		%	66,0%	54,5%	47,8%
Ogółem		N	94	299	617
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,108	23,368 ^a	6	0,001	0,001 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Wyniki umieszczone w tabeli nr 65 wykazują, że im wyższy jest stopień urbanizacji zamieszkiwanej miejscowości, tym częściej ankietowani są za całkowitym stosowaniem antykoncepcji. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się nieznaczną siłą związku. Zależność ta wynika z faktu, iż mieszkańcy wsi i mniejszych miast mają wciąż bardziej tradycyjne podejście do kwestii moralnych, częściej zbieżnych z nauką Kościoła.

Tabela 66. Opinia o stosowaniu antykoncepcji a poziom wiary respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o antykoncepcji?				Ogółem	
			Jestem całkowicie przeciwny jej stosowaniu	Jestem za antykoncepcją, ale odrzucam stosowanie środków wczesnoporonnych	Jestem za, ale dopiero w małżeństwie	Jestem całkowicie za jej stosowaniem		
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	20	30	8	9	67	
		%	25,0%	7,9%	28,6%	1,7%	6,6%	
	Jestem wierzący	N	51	279	19	209	558	
		%	63,8%	73,0%	67,9%	40,3%	55,3%	
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	9	61	1	144	215	
		%	11,3%	16,0%	3,6%	27,7%	21,3%	
	Jestem obojętny	N	0	8	0	98	106	
		%	0,0%	2,1%	0,0%	18,9%	10,5%	
	Jestem niewierzący	N	0	4	0	59	63	
		%	0,0%	1,0%	0,0%	11,4%	6,2%	
	Ogółem		N	80	382	28	519	1009
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,296	265,283 ^a	12	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 66 wykazuje, że badani, którzy całkowicie akceptują antykoncepcję, częściej od pozostałych niżej oceniają swoją wiarę, ale i w tej grupie 42% uczniów uważa się za co najmniej wierzących. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się dość wyraźną siłą związku. Zależność ta potwierdza zjawisko sekularyzacji moralności. Współczesne pokolenie z łatwością oddziela prowadzenie własnego życia moralnego od zasad moralnych głoszonych przez Kościół. Argumenty te popierają badania CBOS, które wskazują, iż konieczność zmian nauki Kościoła „[...] dostrzegają najczęściej osoby najmniej zaangażowane religijnie – sporadycznie biorące udział w praktykach religijnych lub w ogóle niepraktykujące oraz niewierzące. Niemniej jednak pewnych zmian w Kościele oczekiwałaby także znaczna część osób najbardziej zaangażowanych religijnie – praktykujących kilka razy w tygodniu oraz określających się

jako głęboko wierzące. Mniej więcej co druga osoba uczestnicząca w praktykach religijnych kilka razy w tygodniu opowiada się za zmianami w katolickiej etyce seksualnej: dopuszczeniem możliwości korzystania przez niepełodne małżeństwa z zapłodnienia *in vitro*, przyzwoleniem na stosowanie środków antykoncepcyjnych oraz dopuszczeniem w niektórych sytuacjach możliwości przerywania ciąży”⁵⁸.

Tabela 67. Opinia o stosowaniu antykoncepcji a częstotliwość modlitwy respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o antykoncepcji?				Ogółem
			Jestem całkowicie przeciwny jej stosowaniu	Jestem za antykoncepcją, ale odrzucam stosowanie środków wczesnoporonnych	Jestem za, ale dopiero w małżeństwie	Jestem całkowicie za jej stosowaniem	
Jak często się modlisz?	Codziennie	N	56	167	18	97	338
		%	70,0%	43,8%	64,3%	18,6%	33,5%
	Co kilka dni	N	12	107	7	94	220
		%	15,0%	28,1%	25,0%	18,0%	21,8%
	Rzadko	N	8	93	3	151	255
		%	10,0%	24,4%	10,7%	29,0%	25,2%
	Wcale	N	4	14	0	179	197
		%	5,0%	3,7%	0,0%	34,4%	19,5%
Ogółem		N	80	381	28	521	1010
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,277	233,181 ^a	9	0,000	0,000 ^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 67 można wnioskować, iż badani, którzy całkowicie akceptują antykoncepcję, częściej od pozostałych nie modlą się wcale, ale i w tej grupie niespełna 37% uczniów twierdzi, że modli się przynajmniej co kilka dni. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się dość wyraźną siłą związku. Zależność ta wynika z coraz bardziej popularnego zjawiska, którym jest rozdzielanie sfery religijnej od sfery moralnej w życiu młodego katolika. „Paradoksalnie, na skutek istotnego spadku religijności, aktualna zależność pomiędzy praktykami religijnymi oraz stosunkiem do zjawisk i zachowań o charakterze moralnym jest wyższa, gdyż oba typy postaw są obecnie bardziej spójne”⁵⁹.

⁵⁸ CBOS, *Oczekiwane zmiany w nauczaniu Kościoła*, „Komunikat z badań” 2015, nr 32, s. 7.

⁵⁹ M. Grabowska, M. Gwiazda, *Młodzież 2016*, dz. cyt., s. 166.

Tabela 68. Opinia o stosowaniu antykoncepcji a częstotliwość udziału we Mszy świętej respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o antykoncepcji?				Ogółem
			Jestem całkowicie przeciwny jej stosowaniu	Jestem za antykoncepcją, ale odrzucam stosowanie środków wczesnoporonnych	Jestem za, ale dopiero w małżeństwie	Jestem całkowicie za jej stosowaniem	
Jak często bierzesz udział we Mszy świętej?	W każdą niedzielę i święta	N	65	255	22	144	486
		%	81,3%	66,8%	78,6%	27,7%	48,1%
	Często, ale nie w każdą niedzielę i święto	N	7	69	6	85	167
		%	8,8%	18,1%	21,4%	16,3%	16,5%
	Rzadko	N	4	50	0	193	247
		%	5,0%	13,1%	0,0%	37,1%	24,5%
	Wcale	N	4	8	0	98	110
		%	5,0%	2,1%	0,0%	18,8%	10,9%
Ogółem		N	80	382	28	520	1010
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,279	236,638 ^a	9	0,000	0,000^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 68 wynika, że badani, którzy całkowicie akceptują antykoncepcję, rzadziej od pozostałych biorą udział we Mszy świętej, ale i w tej grupie 44% uczniów wskazuje, że uczestniczy w liturgii co najmniej często. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się dość wyraźną siłą związku.

Zależność ta potwierdza fakt, iż „wszystkie zabiegi mające zapobiec zajściu w ciążę, poza tzw. naturalnymi metodami planowania rodziny, w znacznie większym stopniu niż przeciętnie w całej populacji, nie zyskują aprobaty osób o prawicowych poglądach politycznych i często uczestniczących w praktykach religijnych”⁶⁰. Stosowaniu antykoncepcji przez młodych ludzi sprzyja niższy poziom religijności. Jednakże nawet wśród osób często uczestniczących we Mszy świętej są zwolennicy rozdzielenia życia religijnego od życia moralnego.

⁶⁰ CBOS, *O wychowaniu seksualnym młodzieży*, „Komunikat z badań” 2007, nr 123, s. 10.

Tabela 69. Opinia o stosowaniu antykoncepcji a częstotliwość przystępowania do Komunii świętej respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o antykoncepcji?				Ogółem
			Jestem całkowicie przeciwny jej stosowaniu	Jestem za antykoncepcją, ale odrzucam stosowanie środków wczesnoporonnych	Jestem za, ale dopiero w małżeństwie	Jestem całkowicie za jej stosowaniem	
Jak często przystępujesz do Komunii świętej?	Co tydzień	N	42	68	13	22	145
		%	52,5%	17,8%	46,4%	4,2%	14,4%
	Co kilka tygodni	N	18	93	6	63	180
		%	22,5%	24,3%	21,4%	12,1%	17,8%
	Co kilka miesięcy	N	13	155	8	126	302
		%	16,3%	40,6%	28,6%	24,2%	29,9%
	Dwa razy do roku na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	3	52	1	157	213
		%	3,8%	13,6%	3,6%	30,2%	21,1%
	Nie przystępuję wcale	N	4	14	0	152	170
		%	5,0%	3,7%	0,0%	29,2%	16,8%
Ogółem		N	80	382	28	520	1010
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,330	330,638 ^a	12	0,000	0,000^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 69 ukazuje, że badani, którzy całkowicie akceptują antykoncepcję, rzadziej od pozostałych przystępują do Komunii świętej, ale i w tej grupie 16,3% uczniów wskazuje, że przyjmuje Ciało Chrystusa przynajmniej co kilka tygodni. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się wyraźną siłą związku.

Zależność ta potwierdza fakt, iż stosowanie antykoncepcji nie zyskuje aprobaty wśród systematycznie uczestniczących w praktykach religijnych. Stosowaniu antykoncepcji przez młodych ludzi sprzyja niższy poziom religijności. Jednakże nawet wśród osób często przystępujących do Komunii świętej są zwolennicy oddzielania życia religijnego od życia moralnego.

Tabela 70. Opinia o stosowaniu antykoncepcji a częstotliwość przystępowania do spowiedzi respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o antykoncepcji?				Ogółem	
			Jestem całkowicie przeciwny jej stosowaniu	Jestem za antykoncepcją, ale odrzucam stosowanie środków wczesnoporonnych	Jestem za, ale dopiero w małżeństwie	Jestem całkowicie za jej stosowaniem		
Jak często się spowiadasz?	Raz w miesiącu lub częściej	N	47	70	8	25	150	
		%	58,8%	18,3%	28,6%	4,8%	14,9%	
	Kilka razy w roku	N	24	252	19	187	482	
		%	30,0%	66,0%	67,9%	36,1%	47,8%	
	Raz w roku	N	1	10	1	44	56	
		%	1,3%	2,6%	3,6%	8,5%	5,6%	
	Raz na kilka lat lub wcale	N	5	20	0	166	191	
		%	6,3%	5,2%	0,0%	32,0%	18,9%	
	Tylko na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	3	30	0	96	129	
		%	3,8%	7,9%	0,0%	18,5%	12,8%	
	Ogółem		N	80	382	28	518	1008
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,334	337,164 ^a	12	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 70 wynika, że badani, którzy całkowicie akceptują antykoncepcję, rzadziej spowiadają się, ale i w tej grupie prawie 41% uczniów twierdzi, że przystępuje do sakramentu spowiedzi przynajmniej kilka razy w roku. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się wyraźną siłą związku.

Zależność ta potwierdza fakt, iż stosowanie antykoncepcji nie zyskuje aprobaty wśród systematycznie uczestniczących w praktykach religijnych. Stosowaniu antykoncepcji przez młodych ludzi sprzyja niższy poziom religijności. Jednakże nawet wśród osób często spowiadających się są zwolennicy oddzielenia życia religijnego od życia moralnego.

Następnie zapytano uczniów o ich opinię dotyczącą stosowania aborcji. Uzyskane wyniki przedstawia wykres nr 60.

Wykres 60. Opinia respondentów o aborcji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z wykresu nr 60 wynika, iż prawie 44% badanych uczniów (43,7%) uważa aborcję za zło, ale czasami konieczne. Ponadto co piąty uczeń (20%) zgadza się na aborcję tylko wtedy, kiedy dziecko jest chore (upośledzone); niemalże taki sam odsetek badanych respondentów (19,6%) jest całkowitym zwolennikiem aborcji, bez żadnych ograniczeń. Najmniejszy odsetek uczniów (16,8%) stanowią uczniowie, którzy są zdecydowanymi przeciwnikami aborcji.

Badania młodzieży przeprowadzone w 2016 roku w Polsce wskazują na pewne zmiany, które zaszły w opiniach młodych ludzi na przestrzeni 18 lat. Z jednej strony zauważa się większe przyzwolenie na aborcję w tych sytuacjach, które zapisane są w obowiązującej ustawie, czyli zagrożenia życia bądź zdrowia kobiety, ciąży będącej wynikiem czynu zabronionego i uzasadnionego podejrzenia upośledzenia płodu, natomiast z drugiej strony – zdecydowanie część młodych sprzeciwia się przerywaniu ciąży ze względów społecznych oraz wobec aborcji „na życzenie” – w tym ostatnim przypadku odsetek zwolenników spadł w stosunku do roku 1998 o niemal połowę (z 27% do 17%)⁶¹.

Ponadto obecnie obserwuje się ogólny wyraźny wzrost tolerancji Polaków, między innymi dla takich zjawisk jak aborcja⁶². Zatem przedstawione wyniki badań odzwierciedlają ogólnie panujące trendy w Polsce, którym podlegają również – a może przede wszystkim – młode pokolenia.

⁶¹ M. Gwiazda, *Młodzież i seks*, dz. cyt., s. 163.

⁶² CBOS, *Stosunek Polaków do wybranych zjawisk...*, dz. cyt., s. 5.

Z pewnością owo podejście do zjawiska aborcji jest wynikiem także sekularyzacji moralności oraz postępującego liberalizmu moralnego. Badania potwierdzają, że osoby w wieku 18-24 lat chętniej niż starsi przyznają kobietom prawo do aborcji w rozmaitych sytuacjach: 10% badanych uczniów w wieku 18-19 lat sprzeciwia się przerwaniu ciąży, gdy zagrożone jest życie matki; 17%, gdy ciąża jest wynikiem gwałtu lub kazirodztwa; 21%, gdy zagrożone jest zdrowie matki, a aż 36%, gdy wiadomo, że dziecko urodzi się upośledzone (36%). Jednakże zdecydowana część młodych ludzi (63%) twierdzi, że przerywanie ciąży nie powinno być dopuszczone przez prawo, gdy kobieta po prostu nie chce mieć dziecka, znajduje się w trudnej sytuacji materialnej (65%) lub osobistej (66%). Porównując powyższe dane do ogółu dorosłych Polaków, odsetki te wynoszą 80%⁶³.

„Dodatkowo warto zauważyć, że od 2016 do 2018 roku wzrosło wśród młodych Polaków poparcie dla dopuszczenia przez prawo przerywania ciąży z powodów osobistych, tzn. trudnej sytuacji materialnej kobiety lub jej niechęci do posiadania dziecka. Można zatem wnioskować, że aktualne młode pokolenie częściej niż starsze optuje za złagodzeniem prawa do aborcji, co tylko potwierdza rosnący liberalizm moralny młodzieży, zwłaszcza w wymiarze seksualno-rodzinnym”⁶⁴.

W poniższych tabelach dokonano próby zbadania zależności opinii dotyczącej stosowania aborcji od płci respondentów, ich poziomu wiary, częstotliwości modlitwy, częstotliwości udziału we Mszy świętej, przystępowania do Komunii świętej oraz spowiedzi.

Tabela 71. Opinia o aborcji a płeć respondentów

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jaka jest Twoja opinia o aborcji (przerywaniu ciąży)?	Jestem zdecydowanym przeciwnikiem	N	99	71	170
		%	14,2%	22,5%	16,8%
	Uważam ją za zło, ale czasami konieczne	N	309	133	442
		%	44,4%	42,2%	43,7%
	Zgadzam się na nią tylko, jeśli dziecko jest chore (upośledzone)	N	134	68	202
		%	19,3%	21,6%	20,0%
	Jestem jej zwolennikiem bez żadnych ograniczeń	N	154	43	197
		%	22,1%	13,7%	19,5%
Ogółem		N	696	315	1011
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,132b	17,738 ^a	3	0,000	0,001 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

⁶³ R. Boguszewski, M. Bożewicz, *Religijność i moralność polskiej młodzieży – zależność czy autonomia?*, „Zeszyty Naukowe KUL” 62(2019), nr 4 (248), s. 46.

⁶⁴ Tamże.

Z tabeli nr 71 wynika, iż kobiety w porównaniu z mężczyznami częściej są przeciwne aborcji. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się słabą siłą związku. Zależność ta może wynikać z faktu, iż zjawisko aborcji personalnie dotyczy kobiet, a nie mężczyzn. Ponadto to kobiety odczuwają większą obawę przed niechcianą ciążą niż mężczyźni. Co więcej, treści medialnej „edukacji seksualnej” również podkreślają konieczność zastosowania pigułek wczesnoporonnych, jeśli kobieta obawia się zajścia w ciążę.

Warto zwrócić uwagę, iż do popierania aborcji w Polsce z pewnością przyczyniły się liczne manifesty przeciwko zaostrzeniu przepisów dotyczących aborcji. Nasilone w latach 2020-2021 masowe protesty społeczne (po wyroku wydanym 22 października 2020 roku przez Trybunał Konstytucyjny, który orzekł, że możliwość aborcji z powodu ciężkiego i nieodwracalnego upośledzenia płodu albo nieuleczalnej choroby zagrażającej jego życiu jest niezgodna z konstytucją) miały miejsce w wielu miastach oraz były często popierane przez mainstreamowe media. Co więcej, młodzież poprzez główne portale społecznościowe miała okazję dostrzec, iż protesty te są mocno popierane przez osoby medialne, szczególnie młodych celebrytów, wyznaczających trendy oraz styl życia, na których często wzorują się młode pokolenia.

Tabela 72. Opinia o aborcji a poziom wiary respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o aborcji (przerywaniu ciąży)?				Ogółem	
			Jestem zdecydowanym przeciwnikiem	Uważam ją za zło, ale czasami konieczne	Zgadzam się na nią tylko, jeśli dziecko jest chore (upośledzone)	Jestem jej zwolennikiem bez żadnych ograniczeń		
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	34	23	7	3	67	
		%	20,0%	5,2%	3,5%	1,5%	6,6%	
	Jestem wierzący	N	119	289	94	54	556	
		%	70,0%	65,7%	46,5%	27,3%	55,0%	
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	17	92	60	49	218	
		%	10,0%	20,9%	29,7%	24,7%	21,6%	
	Jestem obojętny	N	0	26	27	54	107	
		%	0,0%	5,9%	13,4%	27,3%	10,6%	
	Jestem niewierzący	N	0	10	14	38	62	
		%	0,0%	2,3%	6,9%	19,2%	6,1%	
	Ogółem		N	170	440	202	198	1010
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,303	278,966 ^a	12	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 72 ukazuje, że zdecydowani przeciwnicy aborcji częściej od pozostałych uczniów są osobami wierzącymi, ale i wśród akceptujących ją pod pewnymi warunkami znajduje się co najmniej połowa wysoko oceniających swoją wiarę. Wśród zwolenników aborcji bez żadnych ograniczeń jest prawie 29% wierzących uczniów. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się wyraźną siłą związku. Zależność ta wskazuje na fakt, iż osoby wierzące częściej niż pozostałe popierają ochronę życia nienarodzonego, a wiara znacząco wpływa na życie moralne osób wierzących i głęboko wierzących.

Zależność tę potwierdzają inne badania, które wskazują, iż „młodzi uważający się za głęboko wierzących w zdecydowanej większości sprzeciwiają się aborcji, gdy kobieta po prostu nie chce mieć dziecka (78%), a niewierzący częściej ją popierają (47%), niż są przeciwnego zdania (43%). Pośrodku znajdują się niezdecydowani odnośnie do własnej wiary, którzy w większości są przeciwko aborcji na życzenie (60%), ale ponad jedna czwarta dopuszcza legalność aborcji w takiej sytuacji (26%)”⁶⁵.

Tabela 73. Opinia o aborcji a częstotliwość modlitwy respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o aborcji (przerwywaniu ciąży)?				Ogółem
			Jestem zdecydowanym przeciwnikiem	Uważam ją za zło, ale czasami konieczne	Zgadzam się na nią tylko, jeśli dziecko jest chore (upośledzone)	Jestem jej zwolennikiem bez żadnych ograniczeń	
Jak często się modlisz?	Codziennie	N	105	162	47	27	341
		%	61,8%	36,7%	23,3%	13,6%	33,7%
	Co kilka dni	N	38	120	44	17	219
		%	22,4%	27,2%	21,8%	8,6%	21,7%
	Rzadko	N	23	111	63	59	256
		%	13,5%	25,2%	31,2%	29,8%	25,3%
	Wcale	N	4	48	48	95	195
		%	2,4%	10,9%	23,8%	48,0%	19,3%
Ogółem		N	170	441	202	198	1011
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,278	234,669 ^a	9	0,000	0,000 ^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>p Monte Carlo</i>		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 73 wynika, iż zdecydowani przeciwnicy aborcji częściej od pozostałych uczniów modlą się, ale i wśród akceptujących ją pod pewnymi warunkami znajduje się sporo uczniów modlących się przynajmniej co kilka dni. Wśród zwolenników aborcji bez żadnych ograniczeń jest 13,6% uczniów modlących się codziennie. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się dość wyraźną siłą związku.

⁶⁵ Tamże, s. 47.

Zależność ta wskazuje na fakt, iż osoby częściej modlące się rzadziej popierają stosowanie aborcji, a co za tym idzie: praktykowanie modlitwy znacząco wpływa na życie moralne osób praktykujących. Jednakże i ta grupa ludzi poddana jest współczesnym trendom, w których zauważa się relatywność życia moralnego.

Tabela 74. Opinia o aborcji a częstotliwość udziału we Mszy świętej respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o aborcji (przerywaniu ciąży)?				Ogółem
			Jestem zdecydowanym przeciwnikiem	Uważam ją za zło, ale czasami konieczne	Zgadzam się na nią tylko, jeśli dziecko jest chore (upośledzone)	Jestem jej zwolennikiem bez żadnych ograniczeń	
Jak często bierzesz udział we Mszy świętej?	W każdą niedzielę i święta	N	134	237	81	35	487
		%	78,8%	53,6%	40,1%	17,8%	48,2%
	Często, ale nie w każdą niedzielę i święto	N	21	85	39	23	168
		%	12,4%	19,2%	19,3%	11,7%	16,6%
	Rzadko	N	12	95	57	83	247
		%	7,1%	21,5%	28,2%	42,1%	24,4%
	Wcale	N	3	25	25	56	109
		%	1,8%	5,7%	12,4%	28,4%	10,8%
Ogółem		N	170	442	202	197	1011
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,266	213,841 ^a	9	0,000	0,000 ^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 74 ukazuje, iż zdecydowani przeciwnicy aborcji częściej od pozostałych uczniów uczestniczą we Mszy świętej, ale i wśród akceptujących ją pod pewnymi warunkami znajduje się co najmniej połowa często uczestniczących w liturgii. Wśród zwolenników aborcji bez żadnych ograniczeń 17,8% ankietowanych uczestniczy we Mszy świętej w każdą niedzielę i święta. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się dość wyraźną siłą związku.

Zależność ta wskazuje na fakt, iż osoby częściej uczęszczające na Mszę świętą rzadziej popierają stosowanie aborcji. Zauważa się jednak, że udział we Mszy świętej nieznacznie wpływa na życie moralne osób praktykujących, ponieważ i ta grupa ludzi poddana jest współczesnym trendom i dostrzegalna jest relatywność życia moralnego oraz spadek autorytetu Kościoła w kwestiach moralnych.

Tabela 75. Opinia o aborcji a częstotliwość przystępowania do Komunii świętej respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o aborcji (przerwywaniu ciąży)?				Ogółem
			Jestem zdecydowanym przeciwnikiem	Uważam ją za zło, ale czasami konieczne	Zgadzam się na nią tylko, jeśli dziecko jest chore (upośledzone)	Jestem jej zwolennikiem bez żadnych ograniczeń	
Jak często przystępujesz do Komunii świętej?	Co tydzień	N	66	63	16	2	147
		%	38,8%	14,3%	7,9%	1,0%	14,5%
	Co kilka tygodni	N	39	93	29	17	178
		%	22,9%	21,1%	14,4%	8,6%	17,6%
	Co kilka miesięcy	N	53	160	56	32	301
		%	31,2%	36,3%	27,7%	16,2%	29,8%
	Dwa razy do roku na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	9	84	60	61	214
		%	5,3%	19,0%	29,7%	30,8%	21,2%
	Nie przystępuję wcale	N	3	41	41	86	171
		%	1,8%	9,3%	20,3%	43,4%	16,9%
Ogółem		N	170	441	202	198	1011
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,311	293,834 ^a	12	0,000	0,000 ^b		
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 75 wynika, iż zdecydowani przeciwnicy aborcji częściej od pozostałych uczniów przystępują do Komunii świętej, ale i wśród akceptujących ją pod pewnymi warunkami znajduje się spora część badanych przyjmujących Ciało Chrystusa przynajmniej co kilka tygodni. Wśród zwolenników aborcji bez żadnych ograniczeń znajduje się prawie 10% ankietowanych, którzy przynajmniej co kilka tygodni przystępują do Komunii świętej. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się dość wyraźną siłą związku.

Zależność ta wskazuje na fakt, iż osoby częściej przystępujące do Komunii świętej rzadziej popierają stosowanie aborcji. Jednakże – zauważa się – systematyczne przystępowanie do Komunii świętej nieznacznie wpływa na życie moralne osób praktykujących, ponieważ i ta grupa ludzi ulega współczesnym trendom, a w związku z tym zauważalna jest zarówno relatywność życia moralnego, jak i spadek autorytetu Kościoła w kwestiach moralnych.

Tabela 76. Opinia o aborcji a częstotliwość przystępowania do spowiedzi respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o aborcji (przerywaniu ciąży)?				Ogółem	
			Jestem zdecydowanym przeciwnikiem	Uważam ją za zło, ale czasami konieczne	Zgadzam się na nią tylko, jeśli dziecko jest chore (upośledzone)	Jestem jej zwolennikiem bez żadnych ograniczeń		
Jak często się spowiadasz?	Raz w miesiącu lub częściej	N	63	64	22	3	152	
		%	37,1%	14,5%	10,9%	1,5%	15,1%	
	Kilka razy w roku	N	92	259	80	47	478	
		%	54,1%	58,6%	39,8%	24,0%	47,4%	
	Raz w roku	N	1	21	18	16	56	
		%	0,6%	4,8%	9,0%	8,2%	5,6%	
	Raz na kilka lat lub wcale	N	7	50	45	90	192	
		%	4,1%	11,3%	22,4%	45,9%	19,0%	
	Tylko na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	7	48	36	40	131	
		%	4,1%	10,9%	17,9%	20,4%	13,0%	
	Ogółem		N	170	442	201	196	1009
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,297	267,178 ^a	12	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo			

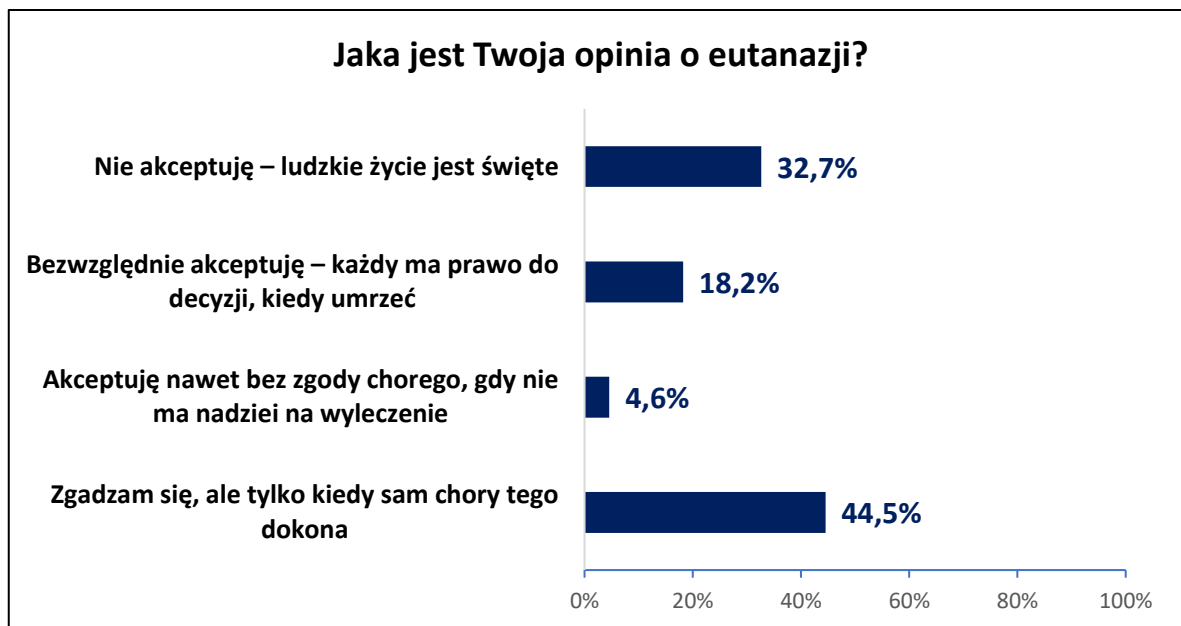
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 76 ukazuje, iż zdecydowani przeciwnicy aborcji częściej od pozostałych uczniów spowiadają się, ale i wśród akceptujących ją pod pewnymi warunkami znajduje się co najmniej połowa badanych przystępujących do sakramentu spowiedzi nie rzadziej niż kilka razy w roku. Wśród zwolenników aborcji bez żadnych ograniczeń znalazło się 25,5% uczniów, którzy dość często spowiadają się. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się dość wyraźną siłą związku.

Zależność ta wskazuje na fakt, iż osoby częściej spowiadające się rzadziej popierają stosowanie aborcji. Mimo to zauważa się, iż regularne przystępowanie do sakramentu pokuty nieznacznie wpływa na życie moralne osób praktykujących, ponieważ i ta grupa ludzi poddana jest popularnym trendom, a w związku z tym widać relatywność życia moralnego oraz brak uznania autorytetu Kościoła w kwestiach moralnych.

W następnym pytaniu dokonano próby zbadania opinii respondentów na temat eutanazji. Uzyskane wyniki prezentuje wykres nr 61.

Wykres 61. Opinia respondentów o eutanazji

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

„Eutanazja to sposób postępowania lub działanie sprowadzające bezboleśnie śmierć jako uwolnienie od bólu. W tym kontekście eutanazja bywa nazywana »zabijaniem z litości« lub nawet »śmiercią z litości«. Według niektórych badaczy eutanazja jest rozumiana jako proces prowadzący do dobrej śmierci (zabójstwo z litości), w którym osoba A kończy życie osoby B ze względu na dobro B. W tym podejściu eutanazja odznacza się dwiema istotnymi cechami. Pierwsza cecha zakłada rozmyślne pozbawienie życia innego człowieka. Druga cecha dotyczy tego, iż odbiera się życie człowiekowi ze względu na jego dobro, gdyż prosi on o to, ponieważ cierpi na nieuleczalną lub śmiertelną chorobę. Takie stanowisko odróżnia eutanazję od większości innych form odbierania życia”⁶⁶.

Kościół katolicki stanowczo opowiada się przeciwko eutanazji. W adhortacji apostolskiej *Amoris laetitia* z 2016 roku papież Franciszek stwierdził: „Eutanazja i wspomagane samobójstwo stanowią poważne zagrożenie dla rodzin na całym świecie. W wielu krajach te praktyki są legalne. Kościół, zdecydowanie sprzeciwiając się takim praktykom, czuje się zobowiązany pomagać rodzinom, które troszczą się o swoich starszych i chorych członków”⁶⁷. Jednakże należy podkreślić, iż stanowisko Kościoła nie ma na celu podtrzymywania życia za wszelką cenę, ale umożliwia podjęcie decyzji, która pod

⁶⁶ Cyt. za: J. Mariański, *Wartości moralne w świadomości maturzystów puławskich. Raport z badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1994-2021*, Lublin 2022, s. 404-405.

⁶⁷ *Posynodalna adhortacja apostolska „Amoris laetitia” Ojca Świętego Franciszka do biskupów, do kapłanów i diakonów, do osób konsekrowanych, do małżonków chrześcijańskich i do wszystkich wiernych świeckich o miłości w rodzinie*, 48.

względem moralnym określana jest jako rezygnacja z uporczywej terapii⁶⁸. *Katechizm Kościoła katolickiego* wyjaśnia, iż „jest to wybór, który w sposób odpowiedzialny uwzględnia granicę śmiertelnej kondycji człowieka w momencie, kiedy uznaje, że nie jest w stanie mu się przeciwstawić”⁶⁹.

Z wykresu nr 61 wynika, iż na eutanazję w sytuacji, kiedy sam chory tego dokonuje, zgadza się prawie połowa badanych uczniów archidiecezji przemyskiej (44,5%). Jedynie jedna trzecia uczniów uczęszczających na katechezę (32,7%) nie akceptuje eutanazji, twierdząc, że ludzkie życie jest święte. Prawie co piąty badany (18,2%) bezwzględnie akceptuje eutanazję, uznając, że każdy ma prawo do decyzji, kiedy umrzeć, a prawie 5% uczniów (4,6%) akceptuje eutanazję, nawet bez zgody chorego w sytuacji, gdy nie ma nadziei na wyleczenie.

Dla porównania: badania przeprowadzone wśród maturzystów w archidiecezji łódzkiej w 2017 roku wykazały, iż prawie 40% maturzystów (39,9%) ocenia eutanazję jako zachowanie dopuszczalne; prawie 27% (26,9%) jako niedopuszczalne, natomiast ponad jedna trzecia maturzystów (32,7%) nie miała zdania w tej sprawie, a pozostali nie udzielili odpowiedzi⁷⁰.

Badania ogólnopolskie, przeprowadzone wśród młodzieży szkolnej w 2017 roku, wykazały, iż prawie dwie trzecie badanej młodzieży akceptowało bez zastrzeżeń lub z zastrzeżeniami eutanazję (61,1%). Eutanazję akceptowało bez zastrzeżeń lub z zastrzeżeniami 39,9% maturzystów w archidiecezji łódzkiej; 43,9% młodzieży maturalnej w Lublinie; 46,8% licealistów z Kalisza; 49,9% młodzieży szkolnej w Olsztynie, Elblągu i Ełku; 70,1% maturzystów poznańskich⁷¹.

Można stwierdzić, iż badania przeprowadzone wśród maturzystów archidiecezji przemyskiej wykazują, że eutanazję bez zastrzeżeń lub z zastrzeżeniami akceptuje 67,3% maturzystów, co w porównaniu do wcześniej przedstawionych badań stawia archidiecezję przemyską w niechlubnej czołówce. Jednak należy podkreślić, iż od wcześniejszych badań młodzieży minęło pięć lat, błyskawicznie postępujący trend liberalizmu moralnego może równie szybko pogłębiać tendencję do akceptacji eutanazji wśród młodzieży w całym kraju. Janusz Mariański zauważa, iż „w okresie pięciu lat nastąpił wyraźny wzrost aprobaty

⁶⁸ J. Mariański, *Wartości moralne w świadomości...*, dz. cyt., s. 405.

⁶⁹ KKK 2278.

⁷⁰ J. Mariański, *Wartości moralne w świadomości...*, dz. cyt., s. 410.

⁷¹ Tamże, s. 413.

eutanazji przez młodzież maturalną w Puławach, co świadczy o przyspieszonych procesach sekularyzowania się świadomości młodzieży maturalnej”⁷².

Badania CBOS pokazują, iż mimo panującej przewagi dezaprobaty respondentów wobec eutanazji rozumianej jako skracanie życia nieuleczalnie chorego na jego prośbę (41% sprzeciwu wobec 34% akceptacji) na przestrzeni czasu, w tym szczególnie w porównaniu z poprzednim pomiarem z 2013 roku, widoczny jest wyraźny wzrost tolerancji Polaków dla zjawiska eutanazji⁷³. Do tendencji tej z pewnością przyczyniają się poglądy ludzi młodych, jak w przypadku niniejszych badań, które są coraz bardziej liberalne.

W poniższych tabelach dokonano próby zbadania zależności opinii na temat eutanazji od poziomu wiary respondentów, częstotliwości modlitwy, udziału we Mszy świętej, przystępowania do Komunii świętej oraz spowiedzi.

Tabela 77. Opinia o eutanazji a poziom wiary respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o eutanazji?				Ogółem
			Nie akceptuję – ludzkie życie jest święte	Bezwzględnie akceptuję – każdy ma prawo do decyzji, kiedy umrzeć	Akceptuję nawet bez zgody chorego, gdy nie ma nadziei na wyleczenie	Zgadzam się, ale tylko kiedy sam chory tego dokona	
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	45	8	2	12	67
		%	13,7%	4,4%	4,3%	2,7%	6,7%
	Jestem wierzący	N	245	54	20	238	557
		%	74,7%	29,7%	43,5%	53,2%	55,5%
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	32	60	16	103	211
		%	9,8%	33,0%	34,8%	23,0%	21,0%
	Jestem obojętny	N	4	34	5	62	105
		%	1,2%	18,7%	10,9%	13,9%	10,5%
	Jestem niewierzący	N	2	26	3	32	63
		%	0,6%	14,3%	6,5%	7,2%	6,3%
Ogółem		N	328	182	46	447	1003
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,257	198,577 ^a	12	0,000	0,000^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>p Monte Carlo</i>		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 77 wynika, że badani, którzy nie akceptują eutanazji, wyżej oceniają swoją wiarę, ale i wśród akceptujących eutanazję na różnym poziomie znajduje się spora liczba wierzących uczniów. Wśród bezwzględnie akceptujących eutanazję znajduje się ponad 30%

⁷² Tamże, s. 415.

⁷³ CBOS, *Stosunek Polaków do...*, dz. cyt., s. 2-5.

osób, które deklarują się jako osoby co najmniej wierzące. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się siłą związku na poziomie V Kramera=0,257.

„Porównanie odpowiedzi ogółu respondentów oraz osób przeciętnie bardziej religijnych pokazuje, że również w przypadku eutanazji poziom akceptacji przez respondentów z tych dwóch kategorii był niższy w porównaniu z ogółem respondentów, przy czym w przypadku osób bardziej religijnych można odnotować delikatną tendencję wzrostową, gdzie eutanazję dopuszczał w niektórych badaniach prawie co trzeci respondent”⁷⁴.

Okazuje się, że stosunek do religii determinuje postawy wobec eutanazji. Wykazują tę zależność badania przeprowadzone wśród studentów medycyny, gdzie badano ich stosunek do eutanazji oraz kwestie związane z jej dopuszczalnością, karania za nią, jak również stosowania jej wobec siebie i cierpiących bliskich. „Biorąc pod uwagę stosunek do religii – osoby wierzące i praktykujące znacznie częściej były przeciwnie zalegalizowaniu eutanazji (54,5%, n=42) niż osoby wierzące, ale niepraktykujące (30,3%, n=10) i agnostycy (20,0%, n=2). Zaobserwowane różnice były istotne statystycznie ($p=0,00177$)”⁷⁵.

Tabela 78. Opinia o eutanazji a częstotliwość modlitwy respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o eutanazji?				Ogółem
			Nie akceptuję – ludzkie życie jest święte	Bezwzględnie akceptuję – każdy ma prawo do decyzji, kiedy umrzeć	Akceptuję nawet bez zgody chorego, gdy nie ma nadziei na wyleczenie	Zgadzam się, ale tylko kiedy sam chory tego dokona	
Jak często się modlisz?	Codziennie	N	177	37	10	117	341
		%	54,0%	20,2%	21,7%	26,2%	34,0%
	Co kilka dni	N	81	21	9	106	217
		%	24,7%	11,5%	19,6%	23,8%	21,6%
	Rzadko	N	56	51	17	125	249
		%	17,1%	27,9%	37,0%	28,0%	24,8%
	Wcale	N	14	74	10	98	196
		%	4,3%	40,4%	21,7%	22,0%	19,5%
Ogółem		N	328	183	46	446	1003
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
V Kramera	0,234	164,496 ^a	9	0,000	0,000^b		
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

⁷⁴ M. Gębka, *Wokół początku i końca ludzkiego życia. Refleksja nad stosunkiem Polaków do wybranych kwestii bioetycznych z zakresu nauczania Kościoła katolickiego w świetle badań opinii społecznej*, „Teologia i Moralność” 16(2021), nr 2(30), s. 102.

⁷⁵ Z.C. Szadowska-Szlachetka i in., *Wiedza i postawy studentów Uniwersytetu Medycznego wobec eutanazji*, „Medycyna Paliatywna” 2019, nr 11(2), s. 75, <https://doi.org/10.5114/pm.2019.86531> (dostęp: 8.10.2022).

Tabela nr 78 wykazuje, że badani, którzy nie akceptują eutanazji, częściej modlą się, ale i wśród akceptujących ją (na różnym poziomie) znajduje się co najmniej 40% uczniów modlących się co najmniej często. Wśród bezwzględnie akceptujących eutanazję zaobserwować można ponad 30% osób, które deklarują, że modlą się przynajmniej co kilka dni. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się siłą związku na poziomie $V \text{ Kramera}=0,234$.

Zależność ta potwierdza fakt, iż częsta modlitwa może wpływać na negatywne postawy wobec eutanazji oraz większą afirmację ludzkiego życia, jednakże nawet wśród osób często podejmujących praktykę modlitwy zauważalna jest relatywizacja katolickich norm moralnych, a także spadek autorytetu Kościoła, szczególnie w kwestiach bioetycznych.

Tabela 79. Opinia o eutanazji a częstotliwość udziału we Mszy świętej respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o eutanazji?				Ogółem
			Nie akceptuję – ludzkie życie jest święte	Bezwzględnie akceptuję – każdy ma prawo do decyzji, kiedy umrzeć	Akceptuję nawet bez zgody chorego, gdy nie ma nadziei na wyleczenie	Zgadzam się, ale tylko kiedy sam chory tego dokona	
Jak często bierzesz udział we Mszy świętej?	W każdą niedzielę i święta	N	242	51	15	179	487
		%	74,0%	27,9%	32,6%	40,0%	48,6%
	Często, ale nie w każdą niedzielę i święto	N	52	24	10	78	164
		%	15,9%	13,1%	21,7%	17,4%	16,4%
	Rzadko	N	28	65	14	138	245
		%	8,6%	35,5%	30,4%	30,9%	24,4%
	Wcale	N	5	43	7	52	107
		%	1,5%	23,5%	15,2%	11,6%	10,7%
Ogółem		N	327	183	46	447	1003
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,243	177,498 ^a	9	0,000	0,000^b		
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 79 wynika, iż badani, którzy nie akceptują eutanazji, częściej biorą udział we Mszy świętej, ale i wśród akceptujących ją (na różnym poziomie) znajduje się ponad połowa ankietowanych uczestniczących w liturgii co najmniej często. W grupie bezwzględnie akceptujących eutanazję zaobserwować można niespełna 28% respondentów, którzy biorą udział we Mszy świętej w każdą niedzielę i święto. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się siłą związku na poziomie $V \text{ Kramera}=0,243$.

Zależność ta potwierdza fakt, iż systematyczny udział we Mszy świętej może wpływać na nieakceptowanie eutanazji oraz zgodzenie się z twierdzeniem, iż życie ludzkie jest święte. Jednak nawet wśród osób często uczęszczających do kościoła na Mszę świętą występuje relatywizacja katolickich norm moralnych oraz spadek autorytetu Kościoła, szczególnie w kwestiach bioetycznych.

Tabela 80. Opinia o eutanazji a częstotliwość przystępowania do Komunii świętej respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o eutanazji?				Ogółem	
			Nie akceptuję – ludzkie życie jest święte	Bezwzględnie akceptuję – każdy ma prawo do decyzji, kiedy umrzeć	Akceptuję nawet bez zgody chorego, gdy nie ma nadziei na wyleczenie	Zgadzam się, ale tylko kiedy sam chory tego dokona		
Jak często przystępujesz do Komunii świętej?	Co tydzień	N	98	8	4	37	147	
		%	29,9%	4,4%	8,7%	8,3%	14,7%	
	Co kilka tygodni	N	77	24	8	69	178	
		%	23,5%	13,1%	17,4%	15,5%	17,7%	
	Co kilka miesięcy	N	113	42	16	127	298	
		%	34,5%	23,0%	34,8%	28,5%	29,7%	
	Dwa razy do roku na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	32	47	10	124	213	
		%	9,8%	25,7%	21,7%	27,8%	21,2%	
	Nie przystępuję wcale	N	8	62	8	89	167	
		%	2,4%	33,9%	17,4%	20,0%	16,7%	
	Ogółem		N	328	183	46	446	1003
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,258	200,468 ^a	12	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>p Monte Carlo</i>			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 80 wynika, że badani, którzy nie akceptują eutanazji, częściej przystępują do Komunii świętej, ale i wśród akceptujących ją na różnym poziomie znajduje się ponad 20% ankietowanych przyjmujących Komunię świętą przynajmniej co kilka tygodni. W grupie bezwzględnie akceptujących eutanazję zaobserwować można 4,4% respondentów, którzy przyjmują Ciało Chrystusa co tydzień. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się siłą związku na poziomie *V Kramera*=0,258.

Zależność ta potwierdza fakt, iż częste przyjmowanie Komunii świętej może prowadzić do dezaprobaty wobec eutanazji oraz bezwzględnego uznania świętości życia ludzkiego. Jednak nawet wśród osób często przyjmujących Komunię świętą występuje relatywizacja katolickich norm moralnych oraz spadek autorytetu Kościoła, szczególnie

w kwestiach bioetycznych. Warto przy tym podkreślić, iż grupa ta stanowi najmniejszy odsetek, jeśli chodzi o zaprezentowane sposoby praktykowania wiary.

Tabela 81. Opinia o eutanazji a częstotliwość przystępowania do spowiedzi respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o eutanazji?				Ogółem	
			Nie akceptuję – ludzkie życie jest święte	Bezwzględnie akceptuję – każdy ma prawo do decyzji, kiedy umrzeć	Akceptuję nawet bez zgody chorego, gdy nie ma nadziei na wyleczenie	Zgadzam się, ale tylko kiedy sam chory tego dokona		
Jak często się spowiadasz?	Raz w miesiącu lub częściej	N	99	14	5	33	151	
		%	30,2%	7,7%	10,9%	7,4%	15,1%	
	Kilka razy w roku	N	186	65	20	205	476	
		%	56,7%	35,7%	43,5%	46,1%	47,6%	
	Raz w roku	N	14	13	6	23	56	
		%	4,3%	7,1%	13,0%	5,2%	5,6%	
	Raz na kilka lat lub wcale	N	13	62	10	102	187	
		%	4,0%	34,1%	21,7%	22,9%	18,7%	
	Tylko na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	16	28	5	82	131	
		%	4,9%	15,4%	10,9%	18,4%	13,1%	
	Ogółem		N	328	182	46	445	1001
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,248	185,177 ^a	12	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo			

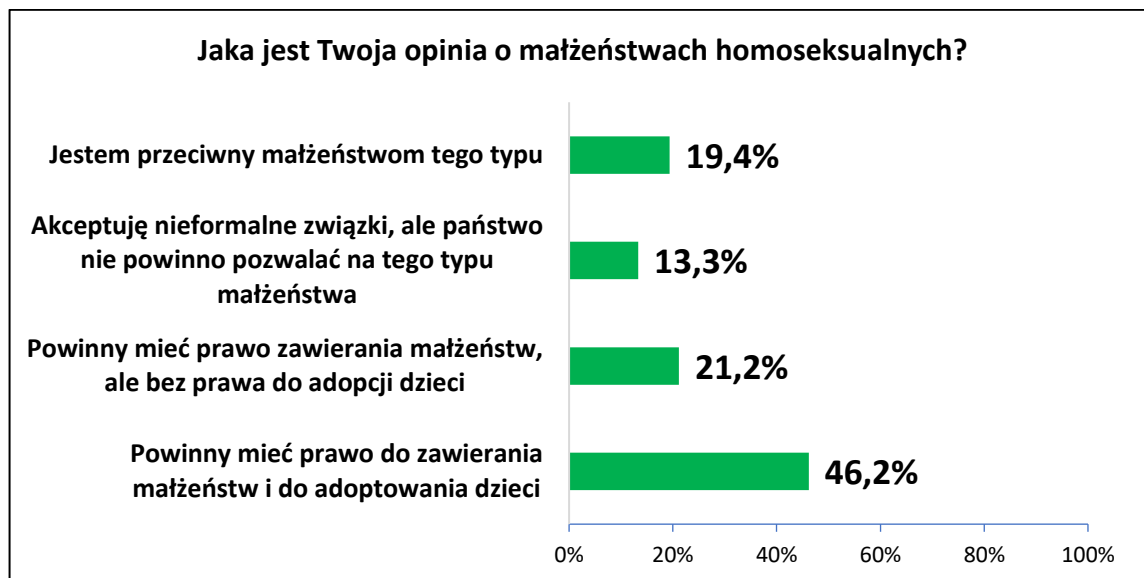
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 81 ukazuje, iż badani, którzy nie akceptują eutanazji, częściej spowiadają się, ale i wśród akceptujących ją na różnym poziomie znajduje się ponad połowa uczniów przystępujących do sakramentu spowiedzi nie rzadziej niż kilka razy w roku. Wśród bezwzględnie akceptujących eutanazję zaobserwować można ponad 43,4% uczniów, którzy dość często spowiadają się. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się siłą związku na poziomie *V Kramera*=0,248.

Zależność ta potwierdza fakt, iż częste spowiadanie się może wpływać na nieakceptowanie eutanazji oraz zgodzenie się z twierdzeniem, iż życie ludzkie jest święte. Jednak nawet wśród osób systematycznie przystępujących do sakramentu pokuty występuje w dużym stopniu relatywizacja katolickich norm moralnych oraz brak uznania autorytetu Kościoła w kwestiach bioetycznych.

Ostatnią kwestią, potrzebną do oceny poziomu akceptacji zasad moralnych wśród maturzystów, jest zbadanie opinii uczniów o małżeństwach homoseksualnych. Uzyskane wyniki prezentuje wykres nr 62.

Wykres 62. Opinia respondentów o małżeństwach homoseksualnych

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Powyższy wykres wykazuje, iż prawie połowa uczniów uczęszczających na katechezę (46,2%) twierdzi, iż osoby homoseksualne powinny mieć prawo do zawierania małżeństw oraz adoptowania dzieci. Co piąty ankietowany (21,2%) uważa, że osoby homoseksualne powinny mieć prawo do zawierania małżeństw, ale bez prawa do adopcji dzieci. Przeciwnym tego typu małżeństwom jest prawie 20% uczniów (19,4%), a prawie 14% z nich (13,3%) akceptuje nieformalne związki, jednak uważa, iż państwo nie powinno pozwalać na małżeństwa homoseksualne.

Tendencja do akceptacji związków homoseksualnych pogłębia się w szybkim tempie. Zauważa to Janusz Mariański, który przytacza badania społeczne, w wyniku których stwierdzono, iż w latach 2013-2021 zaznaczył się wzrost tolerancji dorosłych Polaków w odniesieniu między innymi do homoseksualizmu. Ma na to wpływ poziom „liberalizmu moralnego”, który wzrasta wraz z wiekiem badanych, poziomem ich wykształcenia, wielkością zamieszkiwanych przez nich miejscowości i obniżaniem się ich religijności, mierzonej częstotliwością uczestnictwa w praktykach religijnych (Boguszewski 2021: 3-7; por. Baniak 2022: 685-695; Zaręba 2012: 415-416)⁷⁶.

Okazuje się, że temat homoseksualizmu jest współcześnie bardzo aktualnym tematem w mediach, przewijającym się przez programy telewizyjne typu rozrywkowego, reality show, ale również obecny w filmach młodzieżowych i obyczajowych. Jego celem jest najczęściej łamanie stereotypów, zminimalizowanie zjawiska dyskryminacji wobec

⁷⁶ J. Mariański, *Wartości moralne w świadomości...*, dz. cyt., s. 415.

osób homoseksualnych oraz pewne „oswajanie” społeczności z alternatywną formą związku, a nawet rodziny. Wszelkie formy medialnych zabiegów są skuteczne, gdyż pokazują właśnie obecne tendencje coraz większej akceptacji, nawet wśród społeczeństw, których kultura i tradycja oparta jest na wierze chrześcijańskiej.

Ponadto coraz częściej, nie tylko w dużych miastach, można zauważyć w szkole czy na ulicy osoby homoseksualne, które nie tylko nie kryją swojej orientacji, ale wręcz z dumą ją manifestują. Coraz większa powszechność tego zjawiska prowadzi do dużego zainteresowania tematem homoseksualizmu, szczególnie wśród młodego pokolenia, która często nie rozumie burzliwych dyskusji oraz politycznych czy pokoleniowych podziałów wobec akceptacji homoseksualnej orientacji. Jak zauważają socjologowie, tolerancja wobec homoseksualizmu staje się najbardziej charakterystycznym symbolem ponowoczesnych przemian i transformacji, wiążących się z wytyczeniem normom społeczno-kulturowym nowych granic⁷⁷.

W badaniach przeprowadzonych w 2021 roku wśród absolwentów szkół średnich poproszono badanych, aby wymienili tematy, które ich zdaniem powinny się znaleźć w programie nauczania religii, aby zainteresować młodzież. Autorka badań Teresa Zubrzycka-Maciąg stwierdza: „w odpowiedzi na to pytanie młodzi ludzie wskazywali bardzo wiele zagadnień, co przekonuje, że są zainteresowani problematyką religii i rozwijaniem własnej duchowości”⁷⁸. Wśród tematów, na które badani chcieliby rozmawiać ze swoimi katechetami w szkole średniej, znalazły się m.in. zagadnienia dotyczące homoseksualności. Respondenci zadawali pytania typu: „Dlaczego Kościół szerzy w ludziach brak akceptacji wobec innych, nienawiść, skoro podobno wszystko jest planem Boga i ludzie, którzy chodzą po tym świecie (osoby homoseksualne, transpłciowe itd.), też są jego dziećmi?”⁷⁹ lub „Nie dostałam odpowiedzi na moje pytanie względem osób LGBT. Jest to dla mnie nurtujący temat, ponieważ bliska mi osoba jest właśnie osobą homoseksualną. Kieruję się własnym sumieniem i szanuję wszystkich ludzi, ale nie wiem jak to ma być”⁸⁰. Co więcej, badania wskazują, iż młodzi ludzie na religii chcą poznać „stanowisko Kościoła wobec współczesnych dylematów etycznych, w tym w szczególności wobec eutanazji, antykoncepcji, aborcji, *in vitro*, homoseksualizmu wraz ze szczegółowym uzasadnieniem słuszności tej postawy, żeby móc kierować się tą wiedzą w momentach

⁷⁷ T. Szlendak, *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2012, s. 486.

⁷⁸ T. Zubrzycka-Maciąg, *Oczekiwania młodzieży względem lekcji religii w szkole średniej – raport z badań*, „Roczniki Teologiczne” 2021, t. LXVIII, z. 11, s. 78.

⁷⁹ Tamże, s. 81.

⁸⁰ Tamże, s. 82.

dokonywania wyborów etycznych i posługiwać się logicznymi argumentami w dyskusjach”⁸¹.

Z kolei badania CBOS (2019 rok) wskazują, iż akceptacja osób homoseksualnych nie zawsze świadczy o zaakceptowaniu tzw. małżeństw homoseksualnych. „W przypadku opinii na temat formalnych związków osób tej samej płci rozkład zbliżył się do tego z 2013 roku. Oznacza to, że po okresie wzrostu akceptacji zawierania związków przez pary homoseksualne ma miejsce zahamowanie trendu. O ile więc rośnie aprobata legalizacji nieformalnych związków kobiet i mężczyzn, o tyle wobec par tej samej płci nastawienie Polaków się nie poprawia. Ponad jedna trzecia respondentów (35%) opowiada się za możliwością sformalizowania takiej relacji, natomiast trzy piąte (60%, wzrost o 4 punkty) jest temu przeciwne”⁸².

Powracając do badań młodzieży archidiecezji przemyskiej, zauważa się odwrotną tendencję niż w badaniach ogólnopolskich, gdyż prawie 68% katechizowanej młodzieży (67,4%) akceptuje formalne związki homoseksualne, w tym aż 46% (46,2%) z możliwością adoptowania dzieci. Być może zdecydowana akceptacja homoseksualnej formy życia małżeńskiego lub rodzinnego wśród młodego pokolenia wiąże się z tym, iż „młodzież swoją wiedzę na temat roszczeń par jedнопłciowych odnośnie do prawa do zawierania związków czerpie z komunikatów i relacji medialnych, natomiast interpretacje i poglądy buduje na bazie własnych przekonań, atmosfery panującej w domu rodzinnym oraz odczuć religijnych”⁸³, które w wielu polskich rodzinach również podlegają wpływom moralnego liberalizmu. Co ciekawe, do niedawna badania młodzieży⁸⁴ wskazywały na przewagę dezaprobaty nad akceptacją w kwestii zawierania związków małżeńskich przez osoby

⁸¹ Tamże, s. 79.

⁸² CBOS, *Stosunek Polaków do związków homoseksualnych*, „Komunikat z badań 2019”, nr 90, s. 7.

⁸³ D. Szczygielski, *Postawy młodzieży wobec alternatywnych form życia małżeńsko-rodzinnego. Na podstawie badań socjologicznych w katolickich liceach ogólnokształcących w Szczecinie*, „Zeszyty Naukowe KUL” 60(2017), nr 2(238), s. 334.

⁸⁴ Badania Józefa Baniaka (2010 rok): „Choć tak wielki odsetek badanych gimnazjalistów (67,3%) świadomie toleruje tendencje i zachowania homoseksualne kobiet i mężczyzn, sprzeciwiają się oni zarówno publicznemu manifestowaniu tych odmienności seksualnych, jak i umożliwianiu homoseksualistom obojga płci prawa do adopcji dzieci i zawierania przez nich formalnych związków małżeńskich. To prawo przysługuje, zdaniem 86,8% badanych dziewcząt i 76,3% badanych chłopców, wyłącznie legalnym małżeństwom lub trwałym heteroseksualnym związkom konkubenckim, gdyż »tylko w takich małżeństwach i rodzinach dzieci mogą wyrosnąć i być wychowane na mądrych i uczciwych ludzi, a również w tych środowiskach rozwinię się właściwa seksualność dziecka, dziewczynki i chłopca« – stwierdziła w wypowiedzi uczennica trzeciej klasy gimnazjum wiejskiego”, w: D. Szczygielski, *Postawy młodzieży...*, dz. cyt., s. 334. Badania Janusza Mariańskiego (2003 rok): „Obserwacje te wskazują, iż poglądy młodzieży na temat zjawiska homoseksualizmu sytuują się pomiędzy całkowitą dezaprobatą a obojętnością. Wypadkową takiego sposobu postrzegania rzeczywistości społecznej jest ustępliwa tolerancja wobec osób homoseksualnych, zakładająca udzielenie pewnych uprawnień, ale równocześnie wykluczająca najszerszą i najbardziej liberalną interpretację, która równywałaby pary jedнопłciowe z małżeństwami heteroseksualnymi”, w: tamże, s. 335.

homoseksualne, wobec tego należy stwierdzić, iż przeobrażenie społeczeństwa w sferze moralności przebiega w coraz szybszym tempie.

W poniższych tabelach dokonano próby zbadania zależności opinii o małżeństwach homoseksualnych od płci respondentów, ich poziomu wiary, częstotliwości modlitwy, częstotliwości udziału we Mszy świętej, przystępowania do Komunii świętej oraz spowiedzi.

Tabela 82. Opinia o małżeństwach homoseksualnych a płeć respondentów

		Kim jesteś:			Ogółem	
		Jestem kobietą	Jestem mężczyzną			
Jaka jest Twoja opinia o małżeństwach homoseksualnych?	Jestem przeciwny małżeństwom tego typu	N	80	115	195	
		%	11,6%	36,6%	19,4%	
	Akceptuję nieformalne związki, ale państwo nie powinno pozwalać na tego typu małżeństwa	N	84	50	134	
		%	12,1%	15,9%	13,3%	
	Powinny mieć prawo zawierania małżeństw, ale bez prawa do adopcji dzieci	N	156	56	212	
		%	22,5%	17,8%	21,1%	
	Powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i do adoptowania dzieci	N	372	93	465	
		%	53,8%	29,6%	46,2%	
	Ogółem		N	692	314	1006
			%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,318	101,823 ^a	3	0,000	0,000 ^b	
współczynnik	wartość	Chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 82 wynika, że kobiety częściej od mężczyzn twierdzą, że małżeństwa homoseksualne powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i do adoptowania dzieci, z kolei mężczyźni w większym stopniu od kobiet są przeciwni małżeństwom tego typu. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się wyraźną siłą związku.

Tę zależność wykazują również badania ogólnopolskie CBOS (2019 rok)⁸⁵. Warto dodać, iż „[...] na stosunek do osób o orientacji homoseksualnej istotnie wpływa znajomość geja lub lesbijki – wśród badanych, którzy osobiście znają kogoś nieheteroseksualnego, znacznie częstsze są pozytywne nastawienie i większa aprobata ich praw. Znajomość z kimś o orientacji homoseksualnej – jako nieliczna ze zmiennych analizowanych w tym badaniu – nieprzerwanie rośnie”⁸⁶. Być może właśnie to zjawisko tłumaczy większą akceptację kobiet

⁸⁵ Por. CBOS, *Stosunek Polaków do...*, dz. cyt., s. 10.

⁸⁶ Tamże.

wobec związków homoseksualnych. Częściej zawierają one przyjaźnie i znajomości niż mężczyźni, więc jest większe prawdopodobieństwo poznania osoby homoseksualnej, co więcej: w pewnych środowiskach jest wręcz modna wśród kobiet przyjaźń z gejem, co często jest prezentowane w filmach obyczajowych oraz poruszane w wypowiedziach celebrytów ze środowiska popkultury oraz osób udzielających się w mediach.

Tabela 83. Opinia o małżeństwach homoseksualnych a poziom wiary respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o małżeństwach homoseksualnych?				Ogółem	
			Jestem przeciwny małżeństwom tego typu	Akceptuję nieformalne związki, ale państwo nie powinno pozwalać na tego typu małżeństwa	Powinny mieć prawo zawierania małżeństw, ale bez prawa do adopcji dzieci	Powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i do adoptowania dzieci		
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	29	14	11	13	67	
		%	14,9%	10,4%	5,2%	2,8%	6,7%	
	Jestem wierzący	N	137	81	138	197	553	
		%	70,3%	60,4%	64,8%	42,5%	55,0%	
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	25	29	34	128	216	
		%	12,8%	21,6%	16,0%	27,6%	21,5%	
	Jestem obojętny	N	2	9	17	78	106	
		%	1,0%	6,7%	8,0%	16,8%	10,5%	
	Jestem niewierzący	N	2	1	13	47	63	
		%	1,0%	0,7%	6,1%	10,2%	6,3%	
	Ogółem		N	195	134	213	463	1005
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,216	140,955 ^a	12	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 83 ukazuje, iż przeciwnicy małżeństw homoseksualnych częściej od pozostałych uważają się za osoby wierzące. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że ponad 70% badanych w grupie akceptujących nieformalne związki, ale bez prawa do małżeństwa wysoko ocenia swoją wiarę. Ponadto prawie połowa ankietowanych w grupie, która twierdzi, że osoby homoseksualne powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i do adoptowania dzieci, to osoby co najmniej wierzące. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się nieznaczną siłą związku.

Zależność, iż im mniejsza jest częstość praktyk religijnych, tym większa akceptacja osób homoseksualnych, potwierdzają również ogólnopolskie badania CBOS (2019 rok)⁸⁷. Częstość praktyk jest wyrazem poziomu wiary, co może wskazywać, że im wyższy poziom wiary, tym mniejsza akceptacja par homoseksualnych. Jednak nawet wśród osób wierzących występuje zdecydowana relatywizacja katolickich norm moralnych oraz spadek autorytetu Kościoła w kwestiach moralnych, w tym homoseksualnych małżeństw.

Tabela 84. Opinia o małżeństwach homoseksualnych a częstotliwość modlitwy respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o małżeństwach homoseksualnych?				Ogółem
			Jestem przeciwny małżeństwom tego typu	Akceptuję nieformalne związki, ale państwo nie powinno pozwalać na tego typu małżeństwa	Powinny mieć prawo zawierania małżeństw, ale bez prawa do adopcji dzieci	Powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i do adoptowania dzieci	
Jak często się modlisz?	Codziennie	N	111	57	67	104	339
		%	56,9%	42,5%	31,5%	22,4%	33,7%
	Co kilka dni	N	35	35	58	87	215
		%	17,9%	26,1%	27,2%	18,8%	21,4%
	Rzadko	N	39	32	49	135	255
		%	20,0%	23,9%	23,0%	29,1%	25,3%
	Wcale	N	10	10	39	138	197
		%	5,1%	7,5%	18,3%	29,7%	19,6%
Ogółem		N	195	134	213	464	1006
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,200	120,398 ^a	9	0,000	0,000 ^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 84 wynika, iż przeciwnicy małżeństw homoseksualnych częściej od pozostałych modlą się. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że blisko 70% badanych w grupie akceptujących nieformalne związki, ale bez prawa do małżeństwa modli się przynajmniej co kilka dni. Ponadto 22,4% ankietowanych w grupie, która uważa, że osoby homoseksualne powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i do adoptowania dzieci, to osoby modlące się codziennie. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się nieznaczną siłą związku.

Zależność ta potwierdza fakt, że modlitwa może wpływać na mniejszą akceptację małżeństw homoseksualnych. Jednak nawet wśród osób często modlących się występuje relatywizacja katolickich norm moralnych oraz spadek autorytetu Kościoła, szczególnie w kwestiach moralnych odnoszących się także do zawierania małżeństw przez osoby homoseksualne.

⁸⁷ Por. tamże.

Tabela 85. Opinia o małżeństwach homoseksualnych a częstotliwość udziału we Mszy świętej respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o małżeństwach homoseksualnych?				Ogółem
			Jestem przeciwny małżeństwom tego typu	Akceptuję nieformalne związki, ale państwo nie powinno pozwalać na tego typu małżeństwa	Powinny mieć prawo zawierania małżeństw, ale bez prawa do adopcji dzieci	Powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i do adoptowania dzieci	
Jak często bierzesz udział we Mszy św.?	W każdą niedzielę i święta	N	140	86	104	153	483
		%	71,8%	64,2%	48,8%	33,0%	48,0%
	Często, ale nie w każdą niedzielę i święto	N	27	25	42	72	166
		%	13,8%	18,7%	19,7%	15,5%	16,5%
	Rzadko	N	18	18	47	164	247
		%	9,2%	13,4%	22,1%	35,3%	24,6%
	Wcale	N	10	5	20	75	110
		%	5,1%	3,7%	9,4%	16,2%	10,9%
Ogółem		N	195	134	213	464	1006
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,205	127,351 ^a	9	0,000	0,000 ^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 85 wykazuje, iż przeciwnicy małżeństw homoseksualnych częściej od pozostałych biorą udział we Mszy świętej. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że ponad 80% badanych w grupie akceptujących nieformalne związki, ale bez prawa do małżeństwa co najmniej często uczestniczy w liturgii. Ponadto 33% ankietowanych w grupie, która twierdzi, że osoby homoseksualne powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i do adoptowania dzieci bierze udział we Mszy świętej w każdą niedzielę i święto. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się nieznaczną siłą związku.

Należy zatem stwierdzić, iż częstotliwość udziału we Mszy świętej często wpływa na akceptację małżeństw homoseksualnych. Jednak nawet wśród osób często biorących udział we Mszy świętej występuje zdecydowana relatywizacja katolickich norm moralnych oraz brak uznania autorytetu Kościoła w kwestiach moralnych, w tym homoseksualnych małżeństw.

Tabela 86. Opinia o małżeństwach homoseksualnych a częstotliwość przystępowania do Komunii świętej respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o małżeństwach homoseksualnych?				Ogółem	
			Jestem przeciwny małżeństwom tego typu	Akceptuję nieformalne związki, ale państwo nie powinno pozwalać na tego typu małżeństwa	Powinny mieć prawo zawierania małżeństw, ale bez prawa do adopcji dzieci	Powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i do adoptowania dzieci		
Jak często przystępujesz do Komunii świętej?	Co tydzień	N	57	33	21	35	146	
		%	29,2%	24,6%	9,9%	7,5%	14,5%	
	Co kilka tygodni	N	41	33	38	65	177	
		%	21,0%	24,6%	17,8%	14,0%	17,6%	
	Co kilka miesięcy	N	61	45	80	114	300	
		%	31,3%	33,6%	37,6%	24,5%	29,8%	
	Dwa razy do roku na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	26	15	46	125	212	
		%	13,3%	11,2%	21,6%	26,9%	21,1%	
	Nie przystępuję wcale	N	10	8	28	126	172	
		%	5,1%	6,0%	13,1%	27,1%	17,1%	
	Ogółem		N	195	134	213	465	1007
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,223	149,892 ^a	12	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 86 wynika, iż przeciwnicy małżeństw homoseksualnych częściej od pozostałych przystępują do Komunii świętej. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że podobny udział przyjmowania Ciała Chrystusa występuje wśród badanych akceptujących nieformalne związki, ale bez prawa do małżeństwa. Ponadto 21,5% ankietowanych w grupie, która twierdzi, że osoby homoseksualne powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i do adoptowania dzieci, przyjmuje Komunię świętą przynajmniej co kilka tygodni. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się nieznaczną siłą związku.

Należy zatem stwierdzić, iż częstotliwość przystępowania do Komunii świętej często wpływa na akceptację małżeństw homoseksualnych. Jednak nawet wśród osób systematycznie przystępujących do Komunii świętej występuje zdecydowana relatywizacja katolickich norm moralnych oraz spadek autorytetu Kościoła w kwestiach moralnych, w tym homoseksualnych małżeństw. Warto jednak podkreślić, iż osoby te stanowią najmniejszy odsetek wśród zaprezentowanych form praktykowania wiary.

Tabela 87. Opinia o małżeństwach homoseksualnych a częstotliwość przystępowania do spowiedzi respondentów

			Jaka jest Twoja opinia o małżeństwach homoseksualnych?				Ogółem	
			Jestem przeciwny małżeństwom tego typu	Akceptuję nieformalne związki, ale państwo nie powinno pozwalać na tego typu małżeństwa	Powinny mieć prawo zawierania małżeństw, ale bez prawa do adopcji dzieci	Powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i do adoptowania dzieci		
Jak często się spowiadasz?	Raz w miesiącu lub częściej	N	53	28	27	43	151	
		%	27,2%	20,9%	12,8%	9,3%	15,0%	
	Kilka razy w roku	N	106	83	114	172	475	
		%	54,4%	61,9%	54,0%	37,1%	47,3%	
	Raz w roku	N	9	3	10	34	56	
		%	4,6%	2,2%	4,7%	7,3%	5,6%	
	Raz na kilka lat lub wcale	N	12	12	28	141	193	
		%	6,2%	9,0%	13,3%	30,4%	19,2%	
	Tylko na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	15	8	32	74	129	
		%	7,7%	6,0%	15,2%	15,9%	12,8%	
	Ogółem		N	195	134	211	464	1004
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,209	131,349 ^a	12	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 87 wykazuje, iż przeciwnicy małżeństw homoseksualnych częściej od pozostałych spowiadają się. Należy jednak zwrócić uwagę na to, że podobny udział przystępowania do sakramentu spowiedzi występuje wśród badanych akceptujących nieformalne związki, ale bez prawa do małżeństwa. Ponadto 46,4% ankietowanych w grupie, która twierdzi, że osoby homoseksualne powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i do adoptowania dzieci, spowiada się nie rzadziej niż kilka razy w roku. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się nieznaczną siłą związku.

Można zatem stwierdzić, iż osoby często spowiadające się rzadziej akceptują małżeństwa homoseksualne, jednakże nawet wśród osób często przystępujących do sakramentu pokuty występuje zdecydowana relatywizacja katolickich norm moralnych oraz spadek autorytetu Kościoła w kwestiach moralnych, w tym homoseksualnych małżeństw.

Zadaniem powyższego rozdziału było omówienie wyników badań w celu określenia poziomu akceptacji wartości religijno-moralnych młodzieży archidiecezji przemyskiej

uczęszczającej na katechezę w klasach maturalnych. Wydaje się, że większość młodzieży akceptuje prawdy wiary przekazywane przez Kościół katolicki. Widoczna jest jednak tendencja wśród maturzystów, iż większość z nich nie przywiązuje wagi do aktywnego udziału w życiu sakramentalnym oraz modlitwy. Przykładem tego zjawiska jest fakt, iż tylko jedna trzecia maturzystów modli się codziennie, a niecała połowa z nich bierze udział w niedzielnej Mszy świętej. Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej oraz sakramentu pokuty kształtuje się na zróżnicowanym poziomie. Biorąc pod uwagę udział w nabożeństwach, zauważalny jest spadek udziału młodych osób w nabożeństwach różańcowych, majówek, drogi krzyżowej czy gorzkich żali.

Należy zwrócić uwagę, iż dane wynikające z analizy poziomu akceptacji zasad moralnych wśród maturzystów archidiecezji przemyskiej są niepokojące. Mimo iż młodzież zna zasady moralne, to w rzeczywistości nie zgadza się z nimi, a nawet je radykalnie odrzuca. Dotyczy to przede wszystkim takich zachowań, jak: współżycie seksualne przed ślubem, stosowanie antykoncepcji, stosunku do aborcji, eutanazji czy związków homoseksualnych.

Zauważa się zjawisko, iż młodzież często określone zasady moralne neguje tylko ze względu na fakt, iż są one propagowane przez Kościół, który współcześnie jest atakowany przez różne środowiska. W związku z powyższym konieczna jest katechizacja w szkołach, która podkreśli znaczenie akceptacji zasad moralnych z perspektywy życia duchowego, ale również z punktu widzenia psychologicznego, etycznego oraz kulturowego.

Akceptację wartości religijno-moralnych, w sposób syntetyczny, przedstawiono w *Aneksie* nr 2; punkty 3 oraz 6 prezentują najbardziej popularne odpowiedzi maturzystów szkół w archidiecezji przemyskiej, udzielone na pytania badające poziom akceptacji zasad moralnych, a także prawd wiary oraz ich związku z Kościołem.

Rozdział V

Wnioski i postulaty katechetyczne

Współczesna katecheza z pewnością potrzebuje swojego rodzaju odmiany, aby odpowiedzieć na wyzwania współczesnych czasów. Wydaje się nieco paradoksalnie, że nowa wizja katechezy powinna uwzględnić powrót do czasów, kiedy to główną ideę stanowiła ewangelizacja środowisk, którym obce były *Ewangelia* i wiara w Trójjedynego Boga.

Nie ulega wątpliwości, że we współczesnych warunkach i możliwościach katecheza ma utrudnione zadanie, gdyż obecnie wszyscy mają natychmiastowy dostęp do informacji na temat różnych religii i wierzeń, a ukazanie prawdziwości tej jednej i właściwej opiera się raczej na poznaniu intelektualnym aniżeli doświadczeniu i łasce wiary. Współczesny świat, który zmierza do tego, by każda prozaiczna czynność miała związek z nowymi technologiami, domaga się widzialnych dowodów na istnienie Boga.

Głównym zadaniem niniejszego rozdziału jest przedstawienie wniosków i postulatów katechetycznych. W celu ich sformułowania niezbędne jest poznanie znaczenia nauczania religii w szkole dla wiedzy i wiary religijnej. Wobec tego w pierwszej kolejności rozdział ten poświęcony będzie analizie odpowiedzi uczniów, omówieniu wyników badań oraz próbie udzielenia odpowiedzi na pytanie: W jaki sposób nauczanie religii oddziałuje na współczesną młodzież?

W kolejnej części rozdziału zaproponowano główne postulaty sprzyjające właściwemu przekazywaniu wiedzy, którymi w głównej mierze są dobór treści i tematów adekwatnych do życia i problemów współczesnej młodzieży szkolnej oraz ciekawych metod nauczania, poprzez które mógłby nastąpić wzrost zaangażowania uczniów podczas katechezy, a co za tym idzie: interioryzacja wartości religijno-moralnych.

Końcowa część rozdziału poświęcona jest na omówienie wniosków dotyczących akceptacji wartości religijno-moralnych. Przewodnymi postulatami w tej kwestii są: potrzeba ewangelizacji oraz głoszenie kerygmatu, a także działania Kościoła w odniesieniu do korelacji środowisk wychowania religijnego, którymi są: rodzina – szkoła – parafia.

5.1. Znaczenie nauczania religii w szkole dla wiedzy i wiary religijnej

W szkołach znajdujących się na terenie archidiecezji przemyskiej wciąż jeszcze przeważająca część uczniów uczestniczy w szkolnych katechezach. Jednak i tutaj zauważalna jest rezygnacja z lekcji religii, szczególnie w szkołach ponadpodstawowych, gdzie uczniowie wolą poświęcić ten czas na dodatkowe lekcje przygotowujące do matury, zajęcia sportowe, muzyczne, jak również na odpoczynek. Wobec pogłębiających się tendencji automatycznie nasuwa się pytanie: czy coraz bardziej powszechna rezygnacja z uczęszczania na katechezę ma swoją przyczynę w jakości jej nauczania czy ogólnego trendu zakładającego, że „Bóg jest wszędzie”, a może rodzi się z postępujących antykościelnych postaw wynikających z nieustannego wytykania błędów Kościoła w mediach, przy jednoczesnej afirmacji stylu życia opartego na wolności i bezrefleksyjnego, płytkiego podejścia do moralności oraz kultury chrześcijańskiej?

Papież Benedykt XVI zauważa, że współczesne problemy wychowania religijnego mogą wynikać z „[...] powszechnie panującego klimatu, mentalności i rodzaju kultury, które prowadzą do zwątpienia w wartość osoby ludzkiej, w znaczenie prawdy i dobra, a w ostatecznym rozrachunku w dobro życia. W takiej sytuacji trudne staje się przekazywanie z pokolenia na pokolenie czegoś ważnego i pewnego, reguł postępowania, wiarygodnych celów, wokół których można budować własne życie”¹.

Wobec powyższych refleksji badanie znaczenia katechezy szkolnej oraz jej miejsca w życiu współczesnych licealistów opierały się na pytaniach dotyczących: indywidualnej oceny motywacji uczęszczania na katechezę w szkole, stopnia zaangażowania podczas lekcji religii, wpływu katechezy na poziom wiedzy religijnej oraz wiary, a także treści i wykorzystywanych metod katechetycznych.

Podczas prowadzonych badań zapytano uczniów o motywy ich uczęszczania na katechezę. Uzyskane odpowiedzi prezentuje wykres nr 63.

¹ Por. Benedykt XVI, *List do diecezji rzymskiej o pilnej potrzebie wychowania*, OsRomPol 29 (2008), nr 4, s. 4.

Wykres 63. Motywy uczęszczania na lekcję religii

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Wykres nr 63 pokazuje, iż ponad połowa młodzieży obecna na katechezie (55,4%) uczęszcza na lekcję religii z wewnętrznego przekonania. Co czwarty uczeń w klasie maturalnej (25,2%) bierze udział w lekcji religii z powodów pragmatycznych, np. potrzeby uzyskania w przyszłości zaświadczeń do ślubu, jednak wewnątrznie nie czuje potrzeby uczestnictwa w katechezie. Z kolei prawie 14% respondentów (13,9%) przyznaje, iż chodzi na lekcję religii z powodu nalegań rodziców, a tylko 5,5% badanych maturzystów zakłada, iż bierze udział w katechezie, ponieważ nie ma innej alternatywy, np. lekcji etyki.

Powyższe dane wykazują, iż motywy uczęszczania na lekcję religii młodych ludzi są dość różnorodne. Katecheta uzyskuje zatem inny, niż można by z góry założyć, obraz swoich odbiorców, gdyż okazuje się, że na katechezie nie są obecni tylko ci uczniowie, odczuwający chęć pogłębiania wiary, ale w równej mierze są to młodzi ludzie, dla których katecheza w szkole nie ma większego znaczenia – nie praktykują, a nawet nie wierzą. Oznacza to, iż treści i metody powinny być dostosowane zarówno do tych uczniów, którzy mają silną motywację do nauki religii oraz posiadają chęć rozwoju swojej wiary, jak i do tych, którym często brakuje osobistej motywacji, a przez co wiara jest dla nich pewnego rodzaju abstrakcją.

Badania CBOS wskazują, iż w Polsce odsetek uczniów uczęszczających na lekcje religii jest coraz mniejszy. W 2010 roku w szkolnej katechezie uczestniczyło 93% uczniów. Wskaźnik ten zaczął spadać i w 2018 roku wynosił już 70%, a w roku 2021 – 54%².

Okazuje się, iż na uczęszczanie nastolatków na katechezę duży wpływ ma religijność ich środowiska rodzinnego, głównie rodziców. „Badani uczniowie w wieku 17-19 lat uczestniczą w lekcjach religii częściej, jeśli matka praktykuje regularnie, a ponad dwukrotnie rzadziej, jeśli w ogóle nie praktykuje (odpowiednio 71% i 33%); częściej, jeśli matka ma wykształcenie podstawowe lub zawodowe, a niemal dwa razy rzadziej, jeśli ma wykształcenie wyższe (odpowiednio 64% i 35%); częściej, jeśli mieszkają na wsi, a cztery razy rzadziej, jeśli mieszkają w wielkim mieście (odpowiednio 69% i 14%)”³.

Podczas analizy wyników badań dokonano także próby zbadania zależności motywów uczęszczania na katechezę i poziomu wiary respondentów, a także częstotliwości modlitwy, uczestnictwa we Mszy świętej, przyjmowania Komunii świętej oraz przystępowania do spowiedzi.

Wyniki badania zależności pomiędzy motywem uczęszczania na katechezę a poziomem wiary respondentów przedstawia tabela nr 88.

Tabela 88. Motywy uczęszczania na katechezę a poziom wiary

			Dlaczego chodzisz na lekcje religii?				Ogółem	
			Z wewnętrznego przekonania	Bo rodzice nalegają	Nie czuję potrzeby, ale może kiedyś przyda się zaświadczenie (np. do ślubu)	Bo nie ma alternatywy (np. etyki)		
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	60	3	0	4	67	
		%	10,8%	2,2%	0,0%	7,3%	6,7%	
	Jestem wierzący	N	410	28	101	13	552	
		%	74,0%	20,1%	40,1%	23,6%	55,2%	
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	72	39	88	15	214	
		%	13,0%	28,1%	34,9%	27,3%	21,4%	
	Jestem obojętny	N	8	43	43	11	105	
		%	1,4%	30,9%	17,1%	20,0%	10,5%	
	Jestem niewierzący	N	4	26	20	12	62	
		%	0,7%	18,7%	7,9%	21,8%	6,2%	
	Ogółem		N	554	139	252	55	1000
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,348	364,036 ^a	12	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

² CBOS, *Polski pejzaż religijny – z bliższego planu*, „Komunikat z badań” 2022, nr 91, s. 5.

³ Tamże.

Z tabeli nr 88 wynika, iż uczniowie, którzy chodzą na lekcje religii z wewnętrznego przekonania, znacznie częściej od pozostałych wysoko oceniają swoją wiarę. Z kolei ankietowani, którzy chodzą na religię, bo rodzice nalegają lub nie ma alternatywy, w większym stopniu od innych są osobami obojętnymi i niewierzącymi. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się wyraźną siłą związku.

Uczęszczanie na religię jest zatem dla części uczniów okazją do pogłębiania wiary i dawania jej świadectwa, natomiast dla pozostałych uczniów często jest ona jednym z wielu przedmiotów. Świadomość takiego stanu rzeczy powinna towarzyszyć katechezie podczas przygotowywania się do każdej lekcji religii, by jeszcze bardziej miał on poczucie znaczenia ewangelizacyjnej formy prowadzenia katechezy. Co więcej, badania pokazują, że głównym czynnikiem wpływającym na motywację uczęszczania na lekcje religii jest poziom wiary respondentów. Okazuje się, że im poziom wiary jest wyższy, tym lepsza jest motywacja uczestniczenia w lekcjach religii.

Następnie dokonano próby zbadania korelacji motywów uczęszczania na katechezę i częstotliwości modlitwy wśród respondentów. Wyniki zaprezentowano w tabeli nr 89.

Tabela 89. Motywy uczęszczania na katechezę a częstotliwość modlitwy

			Dlaczego chodzisz na lekcje religii?				Ogółem
			Z wewnętrznego przekonania	Bo rodzice nalegają	Nie czuję potrzeby, ale może kiedyś przyda się zaświadczenie (np. do ślubu)	Bo nie ma alternatywy (np. etyki)	
Jak często się modlisz?	Codziennie	N	276	14	41	8	339
		%	49,7%	10,1%	16,3%	14,5%	33,9%
	Co kilka dni	N	154	19	39	4	216
		%	27,7%	13,7%	15,5%	7,3%	21,6%
	Rzadko	N	110	41	90	11	252
		%	19,8%	29,5%	35,9%	20,0%	25,2%
	Wcale	N	15	65	81	32	193
		%	2,7%	46,8%	32,3%	58,2%	19,3%
Ogółem		N	555	139	251	55	1000
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,334	334,274 ^a	9	0,000	0,000 ^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 89 wynika, iż respondenci, którzy chodzą na lekcje religii z wewnętrznego przekonania, modlą się z większą częstotliwością od pozostałych. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się wyraźną siłą związku.

Sytuacja ta wskazuje, iż katecheta na lekcji pełni równocześnie dwie główne role. Z jednej strony wskazuje uczniom drogę do Boga poprzez naukę modlitwy, uświadamianie jej znaczenia w życiu każdego chrześcijanina, a z drugiej – poprzez wspólną modlitwę na katechezie – daje świadectwo wiary tym, którzy nie uczestniczą w niej z wewnętrznego przekonania. Jak pisze Zbigniew Marek: „Takie rozumienie przez katechetę pełnionej funkcji zakłada potrzebę weryfikacji własnego myślenia o katechizowanych. Jako nauczyciel winien on tworzyć w grupie klasowej sprzyjające warunki do zainteresowania i poszukiwania przez katechizowanych kontaktów z Bogiem. Winien też pamiętać, że jest on nie tyle nauczycielem, co świadkiem, przewodnikiem, tłumaczem wiary, doradcą w drodze do Boga, świadkiem dzielącym się własnymi doświadczeniami wiary. Tak odkrywana przez katechetę funkcja sprawia, że staje się on jednocześnie i wychowawcą wspomagającym ucznia w rozwijaniu jego człowieczeństwa, i świadkiem wiary w Jezusa Chrystusa zmartwychwstałego. Pełniąc obie te funkcje, staje się uczestnikiem procesów nazywanych formacją człowieka obejmującą wszystkie sfery i wymiary ludzkiego życia”⁴.

Następnie dokonano próby zbadania korelacji motywów uczęszczania na katechezę i częstotliwości udziału we Mszy świętej wśród respondentów. Wyniki zaprezentowano w tabeli nr 90.

Tabela 90. Motywy uczęszczania na katechezę a częstotliwość uczestniczenia we Mszy świętej

			Dlaczego chodzisz na lekcje religii?				Ogółem
			Z wewnętrznego przekonania	Bo rodzice nalegają	Nie czuję potrzeby, ale może kiedyś przyda się zaświadczenie (np. do ślubu)	Bo nie ma alternatywy (np. etyki)	
Jak często bierzesz udział we Mszy świętej?	W każdą niedzielę i święta	N	375	35	66	7	483
		%	67,7%	25,2%	26,2%	12,7%	48,3%
	Często, ale nie w każdą niedzielę i święto	N	86	31	45	4	166
		%	15,5%	22,3%	17,9%	7,3%	16,6%
	Rzadko	N	80	53	91	19	243
		%	14,4%	38,1%	36,1%	34,5%	24,3%
	Wcale	N	13	20	50	25	108
		%	2,3%	14,4%	19,8%	45,5%	10,8%
Ogółem		N	554	139	252	55	1000
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,302	273,143 ^a	9	0,000	0,000 ^b		
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

⁴ Z. Marek, *Katecheta we współczesnej szkole*, „Studia Katechetyczne” 2018, nr 14, s. 152.

Z danych umieszczonych w tabeli nr 90 wynika, iż ankietowani, którzy uczęszczają na lekcje religii z wewnętrznego przekonania, częściej od pozostałych uczestniczą we Mszy świętej. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz charakteryzuje się wyraźną siłą związku. Może ona wskazywać na fakt, iż z jednej strony katecheza w szkole podtrzymuje religijność uczniów „wyniesioną z domu”, która przejawia się m.in. w częstym uczestniczeniu we Mszy świętej, a z drugiej przedstawia, iż młodzież ta, która uczestniczy w katechezie z własnych przekonań, to uczniowie, którzy często praktykują, a katecheza jest dla nich jedną z wielu form religijnych praktyk.

Tabela 91. Motywy uczęszczania na katechezę a częstotliwość przystępowania do Komunii świętej

			Dlaczego chodzisz na lekcje religii?				Ogółem
			Z wewnętrznego przekonania	Bo rodzice nalegają	Nie czuję potrzeby, ale może kiedyś przyda się zaświadczenie (np. do ślubu)	Bo nie ma alternatywy (np. etyki)	
Jak często przystępujesz do Komunii świętej?	Co tydzień	N	125	12	9	1	147
		%	22,6%	8,6%	3,6%	1,8%	14,7%
	Co kilka tygodni	N	138	7	29	4	178
		%	24,9%	5,0%	11,5%	7,3%	17,8%
	Co kilka miesięcy	N	191	29	70	6	296
		%	34,5%	20,9%	27,8%	10,9%	29,6%
	Dwa razy do roku na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	75	48	75	12	210
		%	13,5%	34,5%	29,8%	21,8%	21,0%
	Nie przystępuję wcale	N	25	43	69	32	169
		%	4,5%	30,9%	27,4%	58,2%	16,9%
Ogółem		N	554	139	252	55	1000
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,306	280,901 ^a	12	0,000	0,000 ^b		
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 91 wynika, iż badani, którzy chodzą na religię z powodów innych niż wewnętrzne przekonanie, rzadziej przystępują do Komunii świętej. Współczynnik zależności jest istotny statystycznie oraz odznacza się wyraźną siłą związku.

Zależność ta może wskazywać na fakt, iż z jednej strony katecheza w szkole podtrzymuje religijność uczniów, która w tym wypadku przejawia się częstym przystępowaniem do Komunii świętej, a z drugiej przedstawia, iż ta młodzież, która uczestniczy w katechezie z własnych przekonań, to uczniowie, którzy często praktykują, a katecheza jest jedną z wielu form religijnych praktyk. Nasuwa się wniosek, że uczniowie, którzy rzadko lub wcale nie mają potrzeby jedności z Bogiem podczas przyjmowania

Komunii świętej, nie będą tym bardziej odczuwali konieczności pogłębiania wiary poprzez uczestniczenie w szkolnej katechezie.

Następnie dokonano próby zbadania korelacji motywów uczestnictwa w lekcji religii oraz częstotliwości spowiadania się. Uzyskane wyniki prezentuje tabela nr 92.

Tabela 92. Motywy uczestniczenia w katechezie a częstotliwość przystępowania do sakramentu pokuty i pojednania

			Dlaczego chodzisz na lekcje religii?				Ogółem	
			Z wewnętrznego przekonania	Bo rodzice nalegają	Nie czuję potrzeby, ale może kiedyś przyda się zaświadczenie (np. do ślubu)	Bo nie ma alternatywy (np. etyki)		
Jak często się spowiadasz?	Raz w miesiącu lub częściej	N	130	10	10	0	150	
		%	23,4%	7,2%	4,0%	0,0%	15,0%	
	Kilka razy w roku	N	321	41	102	11	475	
		%	57,8%	29,7%	40,8%	20,4%	47,6%	
	Raz w roku	N	21	12	16	4	53	
		%	3,8%	8,7%	6,4%	7,4%	5,3%	
	Raz na kilka lat lub wcale	N	36	43	77	33	189	
		%	6,5%	31,2%	30,8%	61,1%	19,0%	
	Tylko na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	47	32	45	6	130	
		%	8,5%	23,2%	18,0%	11,1%	13,0%	
	Ogółem		N	555	138	250	54	997
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,288	248,743 ^a	12	0,000	0,000 ^b			
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Większa częstotliwość przystępowania do spowiedzi występuje w tej grupie badanych, którzy twierdzą, że chodzą na lekcję religii z wewnętrznego przekonania. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się dość wyraźną siłą związku.

Zależność ta może wskazywać na fakt, iż katecheza w szkole może wzmacniać religijność uczniów, która w tym wypadku przejawia się częstym przystępowaniem do sakramentu pokuty, a także dowodzić, że młodzież, która uczestniczy w katechezie z własnych przekonań, to uczniowie, którzy często praktykują, a udział w katechezie może stanowić jedną z wielu form religijnych praktyk.

Następnie poproszono uczniów o samoocenę dotyczącą stopnia zaangażowania podczas lekcji religii. Uzyskane odpowiedzi przedstawia wykres nr 64.

Wykres 64. Ocena dotycząca stopnia zaangażowania podczas lekcji religii

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z danych umieszczonych na wykresie nr 64 wynika, iż prawie połowa uczniów deklaruje, że ich zaangażowanie podczas lekcji religii jest na średnim poziomie (49,4%). Co czwarty maturzysta (26,4%) ocenia swoje zaangażowanie w lekcję religii jako duże, twierdząc, iż bierze w niej aktywny udział. Jednak prawie co czwarty uczeń (23%) przyznaje, że jest raczej obojętnie nastawiony do lekcji religii, gdyż ona go nie interesuje. Niewielki odsetek ankietowanych, bo tylko 1,3% jest wrogo nastawiony wobec lekcji religii.

Na zaangażowanie uczniów w czasie lekcji religii wpływa wiele czynników. Z jednej strony są sytuacje, na które katecheta nie ma wpływu, np.: złe samopoczucie ucznia, negatywne nastawienie wobec religii i wiary chrześcijańskiej, problemy rodzinne, odmienny system wartości itp. Jednak istnieją również czynniki zależne od katechety, np.: stosowane na katechezie metody, formy i środki przekazu, umiejętność zaciekawienia tematem, orientacja w subkulturach młodzieżowych, umiejętność nawiązania emocjonalnego kontaktu z uczniem, sposób komunikowania się z nim, choćby poprzez dostosowanie wymagań oraz języka adekwatnego do wieku uczniów itp.

Z pewnością niejedyn doświadczony katecheta stwierdzi, iż dzieci i młodzież posiadają pewną zdolność rozpoznawania autentyczności nauczyciela. Jak pisze Eugeniusz Mitek: „Katecheta – w przekonaniu wielu uczniów – jest prawdziwym przedstawicielem Boga i Kościoła. Uważają, że jego nauka rzutuje na praktyki religijne uczniów i zachęca do lepszego życia. Swoją postawą rozbudza zainteresowanie katechezą. Jeśli prowadzi ją w sposób interesujący, to nie ma problemu z frekwencją. Katecheta nie ocenia uczniów

wyłącznie na podstawie posiadanej wiedzy, ale też patrzy na ich osobiste zaangażowanie na lekcjach. Zdobywa on autorytet nie poprzez dyscyplinę, ale dawanie świadectwa Ewangelii, pracowitość i miłość pedagogiczną względem swoich uczniów”⁵. Wobec tego każdy katecheta powinien za każdym razem uświadamiać sobie, jak wielki ma wpływ zarówno na zaangażowanie swoich uczniów podczas katechezy, jak i życie wiarą młodych katolików po skończonych lekcjach.

Podczas badania dokonano próby określenia korelacji zaangażowania maturzystów na lekcjach religii oraz ich poziomu wiary. Uzyskane wyniki przedstawia tabela nr 93.

Tabela 93. Stopień zaangażowania podczas katechezy a poziom wiary

			Jak oceniasz swój udział w lekcjach religii?				Ogółem	
			Jestem zaangażowany i biorę aktywny udział	Jestem średnio zaangażowany	Jestem raczej obojętny, nie interesuje mnie to	Jestem wrogo nastawiony		
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	39	24	4	0	67	
		%	14,7%	4,8%	1,7%	0,0%	6,6%	
	Jestem wierzący	N	179	317	57	4	557	
		%	67,3%	63,3%	24,5%	30,8%	55,0%	
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	34	113	68	3	218	
		%	12,8%	22,6%	29,2%	23,1%	21,5%	
	Jestem obojętny	N	10	35	61	2	108	
		%	3,8%	7,0%	26,2%	15,4%	10,7%	
	Jestem niewierzący	N	4	12	43	4	63	
		%	1,5%	2,4%	18,5%	30,8%	6,2%	
	Ogółem		N	266	501	233	13	1013
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	0,336	0,022	15,045	0,000	0,000^c			
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo			

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Przeprowadzone badania pokazują, że złe nastawienie do udziału w lekcjach religii powiązane jest z niską oceną własnej wiary. Z tabeli nr 93 wynika, iż korelacja jest istotna statystycznie oraz odznacza się wyraźną siłą związku.

Zależność ta oznacza, iż na religii obecni są również uczniowie, których słabe zaangażowanie podczas katechezy wynika z niskiego poziomu ich wiary. Mimo trudności z tym związanych, których doświadczają katecheci szczególnie w klasach na wyższym szczeblu edukacji, należy podjąć wyzwanie prowadzenia katechezy ewangelizacyjnej, gdyż

⁵ E. Mitek, *Katecheta w szkolnym środowisku*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne. Perspectiva” (6)2007, nr 1(10), s. 126.

właśnie nowa ewangelizacja winna odnieść się do uczniów ochrzczonych, u których wiara osłabła lub wręcz zanikła; uczniów, którzy znają chrześcijaństwo powierzchownie bądź mają o nim fałszywe wyobrażenie, co z kolei często staje się źródłem uprzedzeń i niechęci, a nawet wrogości⁶.

Następnie dokonano próby zbadania korelacji zaangażowania na katechezie oraz częstotliwości udziału we Mszy świętej respondentów. Uzyskane wyniki prezentuje tabela nr 94.

Tabela 94. Poziom zaangażowania podczas lekcji religii a częstotliwość udziału we Mszy świętej

			Jak oceniasz swój udział w lekcjach religii?				Ogółem
			Jestem zaangażowany i biorę aktywny udział	Jestem średnio zaangażowany	Jestem raczej obojętny, nie interesuje mnie to	Jestem wrogo nastawiony	
Jak często bierzesz udział we Mszy świętej?	W każdą niedzielę i święta	N	171	268	46	1	486
		%	63,8%	53,5%	19,8%	7,7%	47,9%
	Często, ale nie w każdą niedzielę i święto	N	46	88	33	2	169
		%	17,2%	17,6%	14,2%	15,4%	16,7%
	Rzadko	N	41	116	86	5	248
		%	15,3%	23,2%	37,1%	38,5%	24,5%
	Wcale	N	10	29	67	5	111
		%	3,7%	5,8%	28,9%	38,5%	10,9%
Ogółem		N	268	501	232	13	1014
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-b Kendalla	0,330	0,025	12,633	0,000	0,000 ^c		
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 94 wynika, iż uczniowie, którzy są bardziej zaangażowani i biorą aktywny udział w lekcjach religii, częściej biorą udział we Mszy świętej. Współczynnik korelacji jest istotny statystycznie oraz charakteryzuje się wyraźną siłą związku.

Katecheza przez uczniów może być traktowana jako jedna z form praktyk religijnych. Wobec tego uczniowie bardziej zaangażowani podczas lekcji religii to również osoby, które częściej praktykują. Jednakże nauczyciel religii powinien mieć na uwadze, że nadrzędną rolą katechezy jest wiara, a ściślej nawracanie. Dlatego katecheza nie jest przeznaczona tylko dla tych uczniów, którzy świadomie chcą pogłębiać swoją wiarę, ale w równym stopniu kierowana do tych, którzy nie wierzą lub nie praktykują.

⁶ G. Puchalski, *Ewangelizacja i nowa ewangelizacja w nauczaniu Kościoła*, w: *Katecheza ewangelizacyjna. Poszukiwania koncepcji*, red. P. Mąkosa, Lublin 2010, s. 18.

Sobór Watykański II w *Dekrecie o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele* apeluje: „Niech dopilnują, aby tak dzieciom i dorastającej oraz dojrzałej młodzieży, jak też starszym podawano pilnie naukę katechizmu, która zmierza do tego, by u ludzi wiara oświecona nauką stawała się żywą, wyraźną i czynną. Niech też dopilnują, aby w podawaniu jej zachowano odpowiedni rozkład i metodę przystosowaną nie tylko do omawianego materiału, lecz również do charakteru, pojętności i wieku oraz warunków życia słuchaczy, niech baczą, aby to nauczanie opierało się na *Pismie Świętym*, Tradycji, liturgii oraz na Magisterium i życiu Kościoła”⁷.

W badaniu podjęto także próbę określenia korelacji zaangażowania podczas lekcji religii oraz przynależności do grup lub stowarzyszeń religijnych respondentów. Wyniki przedstawia tabela nr 95.

Tabela 95. Stopień zaangażowania podczas lekcji religii a przynależność do grup lub stowarzyszeń religijnych

			Jak oceniasz swój udział w lekcjach religii?				Ogółem
			Jestem zaangażowany i biorę aktywny udział	Jestem średnio zaangażowany	Jestem raczej obojętny, nie interesuje mnie to	Jestem wrogo nastawiony	
Czy w przeszłości należałeś do grup lub stowarzyszeń religijnych?	Tak	N	203	316	139	6	664
		%	75,7%	63,1%	59,9%	46,2%	65,5%
	Nie	N	65	185	93	7	350
		%	24,3%	36,9%	40,1%	53,8%	34,5%
Ogółem		N	268	501	232	13	1014
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,137	19,108 ^a	3	0,000	0,001 ^b		
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>p Monte Carlo</i>		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela nr 95 ukazuje pozytywny związek pomiędzy przynależnością do grup i stowarzyszeń religijnych a zaangażowaniem w lekcję religii. Co ciekawe, wśród uczniów wrogo nastawionych do lekcji religii jest ponad 46% uczniów należących w przeszłości do organizacji religijnych. Przyczyną tej sytuacji mogą być zbyt wysokie wymagania względem lekcji religii i idące za tym rozczarowanie, jeśli owe oczekiwania nie są spełnione. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie, choć siła związku okazała się nieznaczna.

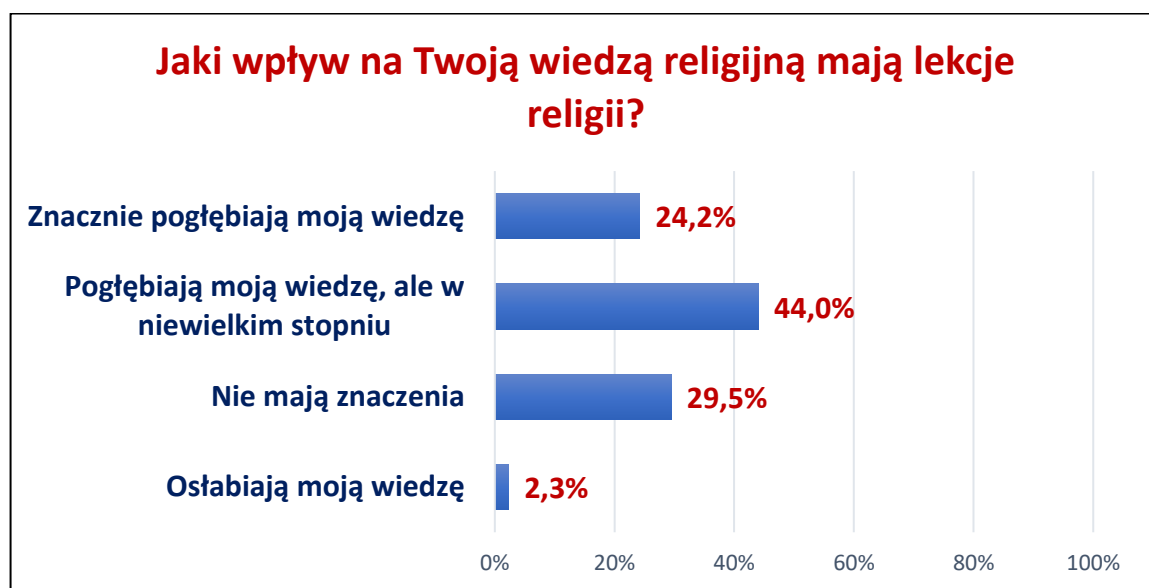
⁷ Sobór Watykański II, *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele*, 14.

Zależność ta wykazuje, iż przynależność do stowarzyszeń bądź organizacji religijnych wpływa na stopień zaangażowania podczas lekcji religii wśród uczniów, którzy chcą pogłębiać swoją wiarę. Są to uczniowie, którzy niezależnie od miejsca i czasu (czy to czas spędzony w szkole, czy czas wolny od zajęć lekcyjnych), pragną uczestniczyć w życiu Kościoła w sposób świadomy i aktywny. Katecheza powinna być dla nich miejscem, gdzie mogą zgłębiać zarówno wiedzę religijną, jak i swoją postawą oraz zaangażowaniem dawać świadectwo wiary, a także przynależności do Chrystusa przed innymi uczniami.

Okazuje się też, że przynależność do organizacji i stowarzyszeń religijnych może być umotywowana różnymi czynnikami, nie zawsze chęcią pogłębienia wiary. Warto więc zwrócić uwagę, że środowiska te mogą stwarzać okazję, aby dotrzeć do młodzieży nieposiadającej „kapitału wiary” przekazanego od rodziców. Właśnie tu można wykorzystać szansę do ukazania miłości Bożej oraz nawrócenia młodego pokolenia.

Kolejne pytanie dotyczyło oceny wpływu katechezy na poziom wiedzy religijnej maturzystów. Wyniki prezentuje wykres nr 65.

Wykres 65. Wpływ katechezy na poziom wiedzy religijnej

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z wykresu nr 65 wynika, iż zdecydowana większość uczniów (44%) uważa, że katecheza w niewielkim stopniu wpływa na ich wiedzę religijną, co więcej: prawie co trzeci maturzysta (29,5%) wyznaje, że lekcje religii nie mają wpływu na jego wiedzę. Prawie jedna czwarta (24,2%) uczniów jest zdania, iż katecheza znacznie pogłębia ich wiedzę. 2,3% badanych uważa, że lekcje religii osłabiają ich wiedzę.

Wiedza religijna to: „Zbiór zdań uznanych za prawdziwe i uzasadnionych na mocy autorytetu religijnego. Autorytet może być pojęty osobowo – Bóg lub człowiek, będący przywódcą religijnym – oraz nieosobowo jako doktryna danej instytucji religijnej, a fundamentalnie jako wiara religijna, na mocy której dana doktryna jest uznawana za prawdziwą”⁸. Warto podkreślić, iż wiedza religijna to jedna z wielu składowych postawy religijnej, gdyż sam poziom wiedzy nie odzwierciedla postawy religijnej.

Ocena maturzystów dotycząca wpływu katechezy na poziom ich wiedzy religijnej skłania do refleksji. Można wnioskować, iż młodzież ma pewne oczekiwania co do lekcji religii w zakresie pogłębienia swojej wiedzy oraz wiary i nie jest wobec niej obojętna. Dla autorów programów nauczania, a także podręczników stanowi to wyzwanie, by treści religijne były adekwatne do problemów współczesnej młodzieży, a dla katechety – zadanie, by w atrakcyjny sposób je przekazać. Doświadczony katecheta wie, że wiek adolescencji jest czasem intensywnego poszukiwania własnej tożsamości, która często przejawia się w konfrontowaniu świata idealnego ze światem rzeczywistym. Jest to widoczne szczególnie podczas rozmów na katechezie, kiedy to często poruszane są treści związane z systemem wartości. Młodzi ludzie oczekują autentyczności również w odniesieniu do przekazywanej wiedzy, zatem podejmowana tematyka na katechezie w dużej mierze powinna zmierzać do możliwości wykorzystania jej w praktyce, tzn. w życiu młodego człowieka. Wiedza religijna podawana młodym pokoleniom powinna pomagać im dostrzec rzeczywistość w świetle wartości chrześcijańskich, a co za tym idzie: niejako wykorzystywać dane wartości w codziennych problemach, dylematach, a także planach i celach. Jest to wiedza podstawowa, jednakże o wiele bardziej pożądana niż głębokie treści teologiczne, których młodzież bez owych podstaw nie jest w stanie rozumieć, odczuwając wręcz niechęć do nauki tych treści, a przy tym również do lekcji religii.

Podczas badań dokonano próby określenia korelacji wpływu katechezy na wiedzę religijną oraz miejsca zamieszkania respondentów. Otrzymane wyniki przedstawia tabela nr 96.

⁸ R. Kublikowski, *Rozum – wiedza – wiara: dynamika znaczeń*, „Roczniki Filozoficzne” (60)2012, nr 2, s. 73.

Tabela 96. Wpływ katechezy na wiedzę religijną a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jaki wpływ na Twoją wiedzę religijną mają lekcje religii?	Znacznie pogłębiają moją wiedzę	N	25	79	141	245
		%	26,6%	26,1%	22,9%	24,2%
	Pogłębiają moją wiedzę, ale w niewielkim stopniu	N	31	115	301	447
		%	33,0%	38,0%	48,8%	44,1%
	Nie mają znaczenia	N	36	101	162	299
		%	38,3%	33,3%	26,3%	29,5%
	Osłabiają moją wiedzę	N	2	8	13	23
		%	2,1%	2,6%	2,1%	2,3%
Ogółem		N	94	303	617	1014
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,032	0,026	-1,237	0,216	0,201 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	
<i>V Kramera</i>	0,088	15,874 ^a	6	0,014	0,015 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

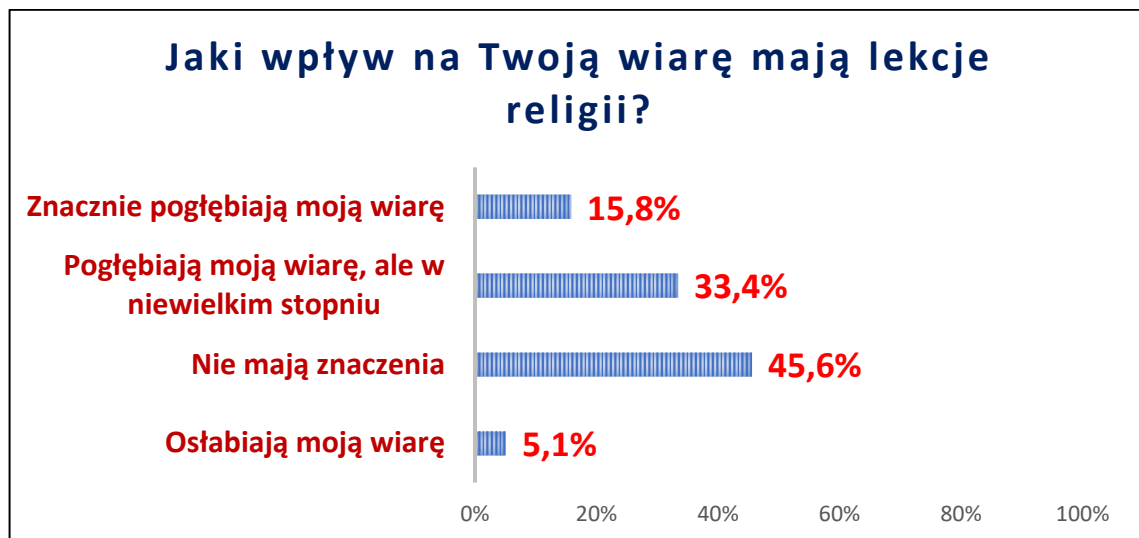
Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 96 wynika, że badani zamieszkujący bardziej zurbanizowane miejscowości częściej są zdania, że lekcje religii nie mają wpływu na ich wiedzę religijną. Jednak niewielki stopień pogłębienia wiedzy w większym stopniu zauważają uczniowie z mniej zurbanizowanych miejscowości. Zależność między zmiennymi w sensie niemonotonicznym jest istotna statystycznie oraz odznacza się znikomą siłą związku. Może ona wynikać z faktu, iż młodzież zamieszkująca małe miejscowości częściej uznaje autorytet Kościoła, księdza, jak również lekcji religii, wobec czego jest bardziej otwarta na treści podczas niej przekazywane. Co więcej, badania CBOS pokazują, że na wsi oraz w małych i średnich miastach łatwiej dziedziczy się religijność, natomiast w dużych i wielkich miastach – jej brak⁹.

Następnie zapytano maturzystów: „Jaki wpływ na Twoją wiarę mają lekcje religii?”. Uzyskane odpowiedzi prezentuje wykres nr 66.

⁹ CBOS, *Polski pejzaż religijny...*, dz. cyt., s. 3.

Wykres 66. Wpływ lekcji religii na poziom wiary

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z wykresu nr 66 wynika, że prawie połowa uczniów (45,6%) uważa, że lekcje religii nie mają żadnego wpływu na ich wiarę. Co trzeci maturzysta (33,4%) twierdzi, że katecheza pogłębia wiarę, ale w niewielkim stopniu. Prawie 16% (15,8%) badanych jest zdania, że lekcje religii znacznie pogłębiają ich wiarę, natomiast nieco ponad 5% (5,1%) respondentów uważa, że katecheza osłabia ich wiarę.

Benedykt XVI w homilii wygłoszonej 28 kwietnia 2006 roku w Krakowie powiedział: „Wierzyć to przede wszystkim znaczy uznać za prawdę to, czego do końca nie ogarnia nasz umysł. Trzeba przyjąć to, co Bóg nam objawia o sobie, o nas samych i o otaczającej nas rzeczywistości, także tej niewidzialnej, niepojętej, niewyobrażalnej. Ten akt przyjęcia prawdy objawionej poszerza horyzont naszego poznania i pozwala dotrzeć do tajemnicy, w jakiej zanurzona jest nasza egzystencja. Jednak zgoda na takie ograniczenie możliwości rozumu nie przychodzi łatwo. I tu wiara jawi się w swoim drugim wymiarze: jako zaufanie osobie – nie zwyczajnej osobie, ale Chrystusowi. Ważne jest, w co wierzymy, ale jeszcze ważniejsze, komu wierzymy [...]. Wierzyć – to znaczy zawierzyć Bogu, powierzyć Mu nasz los. Wierzyć – to znaczy nawiązać głęboko osobistą więź z naszym Stwórcą i Odkupicielem w mocy Ducha Świętego i uczynić tę więź fundamentem całego życia”¹⁰.

Ostatnie badania wskazują na postępujący spadek religijności w Polsce. Po upadku komunizmu, na mocy rozporządzenia Ministra Edukacji Narodowej z 30 sierpnia 1990 roku, nauczanie religii wprowadzono do szkół. Jednak wtedy identyfikowanie się z określoną

¹⁰ Benedykt XVI, „Trwajcie mocni w wierze! Trwajcie mocni w nadziei! Trwajcie mocni w miłości!”. Homilia wygłoszona podczas Mszy świętej 28 maja 2006 roku na Błoniach w Krakowie, w: „Trwajcie mocni w wierze”. Pielgrzymka do Polski, 25-28 maja 2006, Warszawa 2006, s. 84-85.

religią, wyznaniem czy światopoglądem było okazją do manifestowania w sposób symboliczny (również za pomocą religijnych symboli) zdobytych wolności obywatelskich¹¹. Obecnie obserwuje się tendencję odwrotną: coraz częściej można np. napotkać w mediach na treści aprobujące laicyzację szkoły, projektów świeckich szkół, usuwania krzyża z miejsc publicznych. Młody odbiorca nie jest w stanie bronić się przed takimi przekazami, tym bardziej, że chęć bycia „na czasie” jest w tym wieku całkiem naturalna.

Ponadto coraz częściej słyszy się stwierdzenia, że lekcje religii w szkole powinny edukować w zakresie wiedzy religijnej, a praktykować i pogłębiać wiarę należy w kościele. Wobec tego katecheza w szkole powinna wyjść naprzeciw tego typu tendencjom, tym bardziej, że pokoleniowe przekazywanie wiary w rodzinie z roku na rok słabnie. Co więcej, to katecheza w szkole jest często jedynym miejscem, w którym można dotrzeć do młodych ludzi, nie tylko wierzących, ale również słabej wiary. Być może z biegiem lat stanie się tak, że już nie rodzina, ale właśnie katecheta będzie jedyną osobą przekazującą i pogłębiającą wiarę dzieci i młodzieży.

Następnie dokonano próby zbadania korelacji wpływu lekcji religii na poziom wiary i miejsca zamieszkania respondentów. Uzyskane wyniki umieszczono w tabeli nr 97.

Tabela 97. Wpływ lekcji religii na poziom wiary a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe:			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jaki wpływ na Twoją wiarę mają lekcje religii?	Znacznie pogłębiają moją wiarę	N	15	49	96	160
		%	16,0%	16,2%	15,5%	15,7%
	Pogłębiają moją wiarę, ale w niewielkim stopniu	N	27	88	225	340
		%	28,7%	29,0%	36,3%	33,5%
	Nie mają znaczenia	N	51	141	272	464
		%	54,3%	46,5%	43,9%	45,7%
	Osłabiają moją wiarę	N	1	25	26	52
		%	1,1%	8,3%	4,2%	5,1%
Ogółem		N	94	303	619	1016
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,042	0,025	-1,677	0,094	0,097 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	
<i>V Kramera</i>	0,088	15,819 ^a	6	0,015	0,013^b	
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

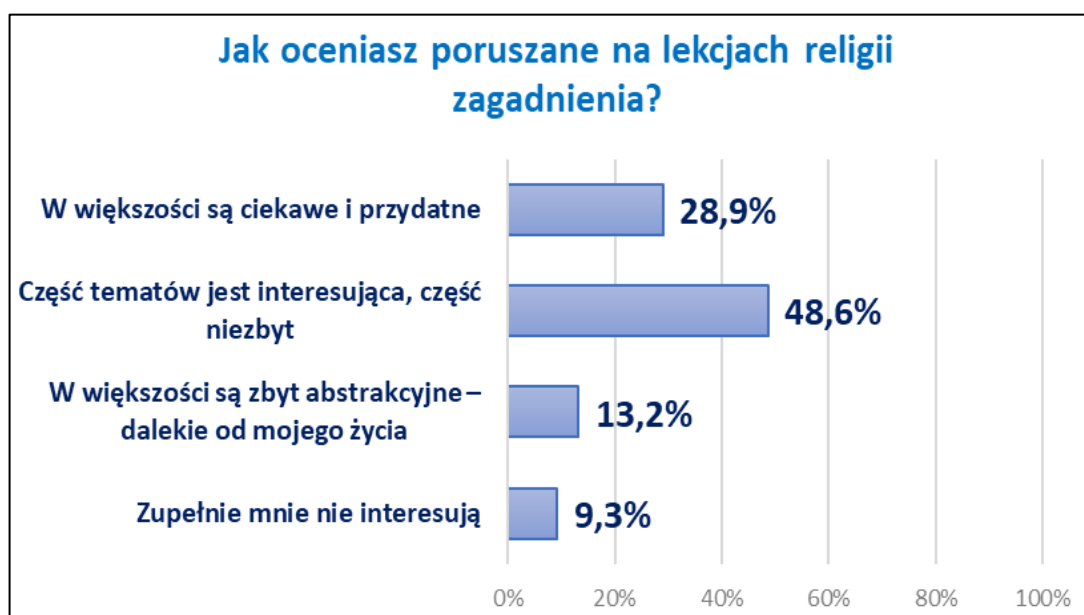
¹¹ D. Głuszek-Szafranec, *Nauczanie religii w szkole w Polsce – analiza wybranych debat medialnych*, „Politeja” 2017, nr 1(46), s. 266.

Z tabeli nr 97 wynika, że badani zamieszkujący bardziej zurbanizowane miejscowości częściej są zdania, że lekcje religii nie mają znaczenia w pogłębianiu wiary. Jednak niewielki stopień pogłębienia wiary poprzez udział w lekcjach religii częściej zauważają uczniowie zamieszkujący wieś. Zależność między zmiennymi w sensie niemonotonicznym jest istotna statystycznie, ale siła związku nieznaczna.

Zależność może wynikać z faktu, iż młodzież zamieszkująca małe miejscowości częściej uznaje autorytet Kościoła, księdza, jak również lekcji religii, wobec tego jest bardziej otwarta na pogłębianie wiary i uznania jej dogmatów. Ponadto badania CBOS informują, że na wsi oraz w małych i średnich miastach łatwiej dziedziczy się religijność, natomiast w dużych i wielkich miastach – jej brak¹².

W kolejnym pytaniu poproszono maturzystów o ocenę zagadnień poruszanych na lekcjach religii. Uzyskane opinie prezentuje wykres nr 67.

Wykres 67. Ocena zagadnień poruszanych na katechezie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z wykresu nr 67 wynika, że prawie połowa badanych uczniów (48,6%) uważa, że część tematów poruszanych na katechezie jest interesująca, a część niezbyt ciekawa. Prawie 29% maturzystów (28,9%) większość tematów uznaje za ciekawe i przydatne. Nieco ponad 13% (13,2%) badanych zagadnienia poruszane na lekcji religii traktuje jako abstrakcyjne

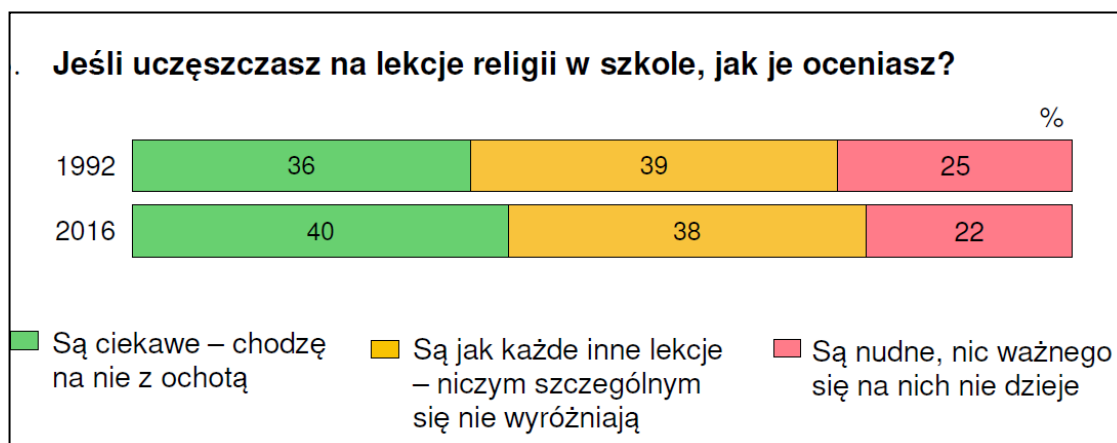
¹² CBOS, *Polski pejzaż religijny...*, dz. cyt., s. 3.

i dalekie od życia, natomiast prawie co dziesiąty uczeń (9,3%), wyznaje, iż tematy poruszane na katechezie zupełnie go nie interesują.

Badania pokazują oczekiwania młodzieży. Według nich głównym celem nauczania religii powinno być wychowanie moralne młodego człowieka, ale również: wprowadzanie go do życia dorosłego, uświadamianie mu skutków własnych decyzji, nauczanie miłości i szacunku wobec bliźniego, umacnianie w wierze, udzielanie pomocy i wsparcia w czasie zwątpienia, kształtowanie dobrego człowieka, ukazywanie, jak żyć w zgodzie z religią, jak postępować w sytuacjach życiowych, kształtowanie postaw opierających się na tolerancji, akceptacji i miłosierdziu do drugiego człowieka. Według młodzieży lekcje religii powinny być okazją do uzyskania odpowiedzi na nurtujące pytania natury moralnej i egzystencjalnej¹³. Oznacza to, iż młodzież zainteresowana jest przede wszystkim praktycznym wymiarem wiary – oczekuje od katechety pewnych wskazówek co do własnego życia. Często poruszane na katechezie głębokie treści teologiczne mogą czynić ją bardziej abstrakcyjną, a nawet bezużyteczną.

Ocenę lekcji religii przez młodzież w niniejszym badaniu można porównać do wyników badań przeprowadzonych w roku 1992 oraz w 2016 roku¹⁴:

Wykres 68. Ocena lekcji religii w szkole uczniów. Dane z lat 1992 oraz 2016

Źródło: Badanie statutowe CBOS: 1992, badanie KBPN: 2016 w: M. Gwiazda, *Religia w szkole – uczestnictwo i ocena*, w: *Młodzież 2016. Raport z badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii*, Warszawa 2016

¹³ T. Zubrzycka-Maciąg, *Oczekiwania młodzieży względem lekcji religii w szkole średniej – raport z badań*, „Roczniki Teologiczne” 2021, nr LXVIII, z. 11, s. 76-77.

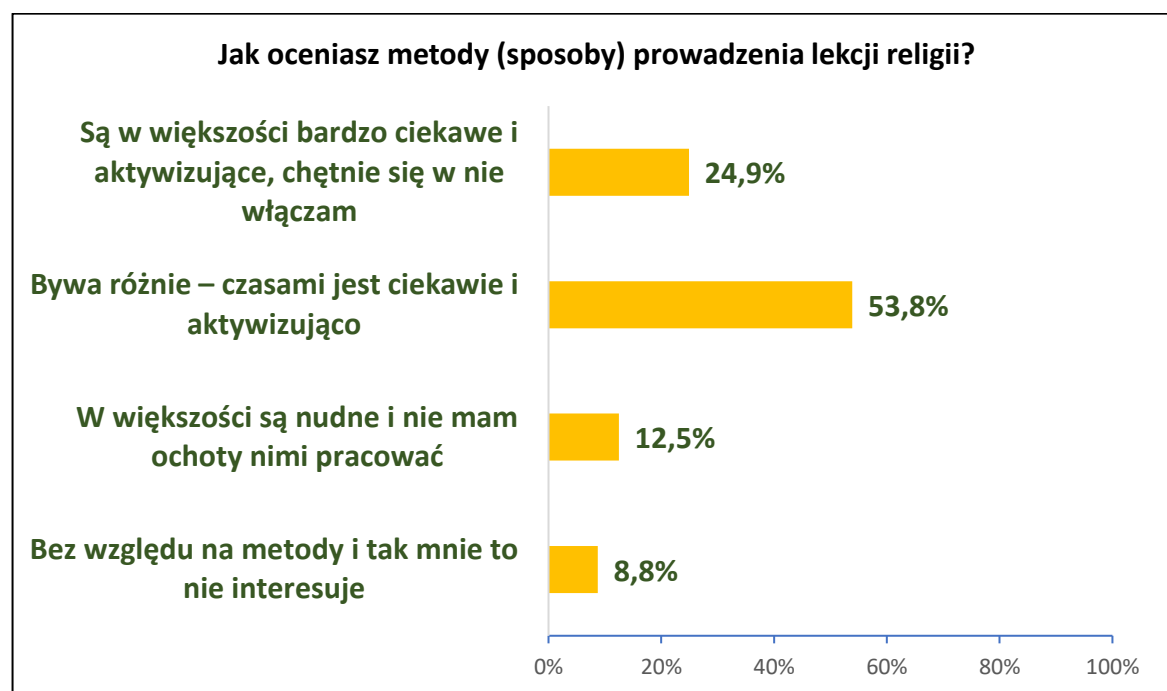
¹⁴ „Młodzież ’92” – sondaż zrealizowany w dniach 9-28 kwietnia 1992 r. na 1289-osobowej ogólnopolskiej losowej próbie uczniów ostatnich klas dziennych szkół ponadpodstawowych, w: CBOS, *Młodzież 2016*, dz. cyt., s. 146.

Z wykresów nr 67-68 można wywnioskować, iż na przestrzeni trzydziestu lat, a więc od początku wprowadzenia religii do szkół obserwuje się względnie stałą opinię uczniów co do jakości lekcji religii. Według Magdaleny Gwiazdy: „Wysoką stabilność ocen na przestrzeni tak długiego czasu można interpretować w kategoriach niezmienności sposobu nauczania i treści programowych realizowanych na szkolnej katechezie oraz braku działań w kierunku podkreślenia jej specyfiki i odmienności od innych przedmiotów szkolnych”¹⁵.

Jednakże warto zaznaczyć, iż „[...] ocena lekcji religii jest przede wszystkim pochodną osobistej religijności i wiary. Opinie pozytywne idą w parze z większą częstością praktyk religijnych i deklaracjami wiary, natomiast oceny negatywne są tym częstsze, im rzadziej respondenci praktykują i im mniej wierzą”¹⁶.

Następnie poproszono maturzystów o ocenę metod prowadzenia lekcji religii. Uzyskane odpowiedzi umieszczono na wykresie nr 69.

Wykres 69. Ocena metod prowadzenia katechezy

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z wykresu nr 69 wynika, że ponad połowa badanych maturzystów (53,8%) uważa, że metody stosowane na katechezie są na przeciętnym poziomie, stwierdzając: „bywa różnie – czasami jest ciekawie i aktywizująco”. Prawie jedna czwarta uczniów ocenia, że metody

¹⁵ M. Gwiazda, *Religia w szkole – uczestnictwo i ocena*, w: CBOS, *Młodzież 2016. Raport z badania sfinansowanego przez Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii*, Warszawa 2016, s. 147.

¹⁶ Tamże.

prowadzenia katechezy są w większości bardzo ciekawe oraz aktywizujące i chętnie się w nie włącza. 12,5% respondentów uważa, że metody stosowane na katechezie w większości są nudne i nie mają ochoty nimi pracować, natomiast prawie 9% uczniów (8,8%) przyznaje, że bez względu na metody prowadzenia lekcji i tak katecheza ich nie interesuje.

Można stwierdzić, że współczesna młodzież jest wymagająca, jeśli chodzi o wzbudzenie ich zainteresowania poruszonym tematem i to nie tylko na katechezie. Szczególnie przyczyniają się do tego powszechne aplikacje oraz portale społecznościowe, które coraz częściej powodują pewne przyzwyczajenia do łatwego i szybkiego uzyskania celu czy gratyfikacji, co w konsekwencji prowadzi do tego, iż młodzież szybko traci zainteresowanie wszystkim, co wymaga wysiłku i czasu. Można zauważyć, że popularne portale społecznościowe bazują na pewnych założeniach:

- kilkusekundowe filmy – poprzez skondensowaną informację, prezentowaną w bogaty i barwny sposób, możliwe jest uzyskanie maksymalnej koncentracji odbiorcy;
- personalizowane treści – dzięki stosowanym algorytmom odbiorca w pierwszej kolejności ma dostęp do informacji, które go interesują i są dla niego najbardziej atrakcyjne;
- szybki dostęp do informacji bez żadnego wysiłku – przewijanie kilkusekundowych filmów dostarcza wielu wrażeń wszędzie tam, gdzie się znajdujemy;
- korzystanie z aplikacji oraz portali wywołuje poczucie przynależności do pewnej wspólnoty, co w pewnym sensie może tuszować na jakiś czas poczucie osamotnienia czy izolacji;
- możliwość odbioru wielu bodźców równocześnie: film, zdjęcie, muzyka, dźwięki natury, śpiew, taniec, dialog, ruch itp.¹⁷

Częste korzystanie z tego typu aplikacji przez uczniów powoduje szybkie znudzenie tematem na 45-minutowej lekcji, co więcej: sprawia, że uczeń jest wysoce przebodźcowany, a w następstwie zmęczony oraz pozbawiony zdolności dłuższej koncentracji.

Wobec tego katecheta winien ze szczególną starannością dobierać metody i formy zajęć w taki sposób, aby chociaż w pewnym stopniu wyjść naprzeciw współczesnym wyzwaniom dydaktycznym. W przeciwnym razie katecheza stanie się przedmiotem szkolnym, który nie będzie poważnie traktowany przez młodzież.

¹⁷ Por. U. Sawicka, *TikTok w kontekście wspólnoty – relacje i reakcje użytkowników aplikacji w czasie pandemii*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2021, nr 17, <https://czasopisma.uwm.edu.pl/index.php/mkks> (dostęp: 26.10.2022).

„Wypisywanie się” z lekcji religii będzie konsekwencją poszukiwania przez uczniów ciekawszych i bardziej pożytecznych – w ich ocenie – form spędzenia czasu.

Jakże aktualna jest wciąż treść adhortacji apostołskiej *Catechesi tradendae* z 1979 roku, która naucza: „Ażeby katecheza osiągnęła swój własny cel, to jest wychowanie w wierze, niezbędne jest wprowadzenie różnych metod, stosownych do wieku i rodzaju umysłu katechizowanych, dojrzałości eklesjalnej i duchowej oraz indywidualnych uwarunkowań” (CT 51).

Istnieje wiele definicji oraz kryteriów wyboru metod dydaktycznych¹⁸, jednak – jeśli mowa o katechezie – to według Pawła Mąkosy „można wyróżnić następujące kryteria wyboru metod katechetycznych: cel katechezy, jej treść, adresaci, osobowość prowadzącego i możliwości organizacyjno-techniczne”¹⁹. Zostaną one omówione w osobnym rozdziale.

Wykorzystywanie danych metod przez katechetę zależy od wielu czynników: wieku katechety, osobowości, znajomości metod, upodobanie różnych metod itp. Jednakże każdy katecheta powinien znać wiele różnorodnych metod, pogłębiających swoją wiedzę na ich temat, choćby poprzez udział w różnych szkoleniach, gdyż ostatecznym kryterium wyboru danej metody zawsze powinno być dobro wychowanków, a nie łatwość jej zastosowania, wygoda czy tym bardziej bumelanctwo²⁰.

Jednakże – jak zauważa Eugeniusz Mitek – „[...] katecheza szkolna nie może ograniczać się tylko do przekazu wiedzy religijnej. Byłoby to zbyt mało dla młodych ludzi. Potrzebne jest nauczanie wychowujące. Istotnym elementem w tej kwestii jest panująca atmosfera szkolna, język komunikacji, metody wychowawcze oraz świadectwo życia oparte na *Ewangeli*i. Katecheta musi zmierzać do coraz lepszego porozumienia się z uczniami. Zaplanowany temat nie może być czymś niezmiennym ani nieodwołalnym, jeśli w szkolnym środowisku pojawi się jakieś ważne zagadnienie. W pracy katechetycznej wymagana jest elastyczność programowa czy sytuacyjna. Ona też wpływa na pozycję katechety w szkolnym środowisku”²¹.

¹⁸ Znani autorzy definicji oraz kryteriów wyboru metod dydaktycznych to m.in.: W. Okoń, *Metody nauczania*; Cz. Kupisiewicz, *Podstawy dydaktyki ogólnej*; J. Pólturzycki, *Dydaktyka dla nauczycieli*; F. Bereźnicki, *Dydaktyka kształcenia ogólnego*.

¹⁹ P. Mąkosa, *Kryteria doboru metod w katechezie*, s. 48, <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2593/Kryteria%20doboru%20metod%20w%20katechezie.pdf?sequence=1> (dostęp: 26.10.2022).

²⁰ Tamże, s. 53-54.

²¹ E. Mitek, *Katecheta w szkolnym środowisku*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne. Perspectiva” (6) 2007, nr 1 (10), s. 120-121.

Na potrzeby niniejszych badań dokonano próby określenia korelacji oceny metody prowadzenia lekcji religii oraz płci respondentów. Uzyskane wyniki przedstawia tabela nr 98.

Tabela 98. Ocena metod prowadzenia lekcji religii a płeć

		Kim jesteś:			Ogółem
		Jestem kobietą	Jestem mężczyzną		
Jak oceniasz metody (sposoby) prowadzenia lekcji religii?	Są w większości bardzo ciekawe i aktywizujące, chętnie się w nie włączam	N	153	99	252
		%	21,9%	31,3%	24,8%
	Bywa różnie – czasami jest ciekawie i aktywizująco	N	396	151	547
		%	56,7%	47,8%	53,9%
	W większości są nudne i nie mam ochoty nimi pracować	N	82	45	127
		%	11,7%	14,2%	12,5%
	Bez względu na metody i tak mnie to nie interesuje	N	68	21	89
		%	9,7%	6,6%	8,8%
Ogółem		N	699	316	1015
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V</i> Kramera	0,119	14,441 ^a	3	0,002	0,003 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Z tabeli nr 98 wynika, że kobiety częściej aniżeli mężczyźni uważają, że z metodami prowadzenia lekcji religii bywa różnie, czasami jest ciekawie i aktywizująco. Z kolei mężczyźni w większym stopniu niż kobiety twierdzą, że lekcje religii są często bardzo ciekawe i aktywizujące i chętnie się w nie włączają. Zależność między zmiennymi jest istotna statystycznie oraz odznacza się słabą siłą związku.

Wobec tego należałoby stwierdzić, iż metody stosowane przez nauczycieli religii bardziej odpowiadają mężczyznom niż kobietom lub też kobiety mają inne niż mężczyźni oczekiwania co do efektów lekcji religii. Być może zależność ta wynika z różnic płciowych, gdyż badania pokazują, że mężczyźni są bardziej niż kobiety otwarci na idee, skoncentrowani na zadaniu i działaniu. Kobiety natomiast bardziej niż mężczyźni skupiają się na emocjach i relacjach społecznych²².

Przedstawione wyniki badań ukazują opinie maturzystów archidiecezji przemyskiej na temat szkolnej katechezy. Postawione pytania dotyczące *stricte* katechezy w szkole pozwalają poznać opinię maturzystów w kwestiach metodologii, tematyki, zaangażowania uczniów w lekcję religii oraz motywów uczęszczania na katechezę. Okazuje się, że w opinii większości młodych ludzi katecheza wymaga pewnych zmian, szczególnie odnośnie do

²² B. Wojciszke, *Psychologiczne różnice płci*, „Wszechświat” 3(2012), t. 113, nr 1, s. 17.

poruszanych zagadnień czy stosowanych metod. Mimo tego, iż nieco ponad połowa badanych uczniów uczęszcza na katechezę z własnego przekonania, to zdania na temat atrakcyjności poruszanych zagadnień, stosowanych metod, jak również wpływu katechezy na wiarę czy wiedzę respondentów, są mocno podzielone. Katecheza w szkole wymaga zatem pewnych zmian w powyższych obszarach, tak, by mogła w pełni spełniać swoją rolę, wprowadzając uczniów w świat wartości ewangelicznych, a tym samym pomagać im stawać się sobą na wzór Jezusa Chrystusa.

5.2. Postulaty odnośnie do przekazu wiedzy religijnej

Przekaz wiedzy religijnej jest ważnym przedmiotem troski Kościoła. Katecheza szkolna w tej kwestii odgrywa obecnie kluczową rolę, gdyż zjawisko tradycyjnego przekazu fundamentalnych prawd wiary w rodzinach znacznie spada. Współcześnie zadanie to powierzone jest katechetom, gdyż obecnie szkoła stanowi często jedyne miejsce przekazu wiedzy religijnej dzieciom i młodzieży.

Jan Paweł II w adhortacji apostolskiej *Catechesi tradendae* zwracał uwagę: „Dzisiejsze warunki katechezy, względy metodologiczne lub pedagogiczne podpowiedzą, aby przekazywanie bogatej treści katechezy było przeprowadzane raczej w taki, a nie inny sposób. Troska o integralność nauczania nie przekreśla zresztą potrzeby bezstronności ani umiejętności właściwego rozkładania i hierarchizowania materiału, dzięki którym każdy przyzna nauczonym prawdom, przekazywanym zasadom i wskazywanym drogom życia chrześcijańskiego taką wagę i znaczenie, jakie im się należą. Może się także zdarzyć, że odmienny sposób mówienia okaże się lepszy dla przekazania treści katechezy różnym ludziom czy różnym grupom ludzi. Wybór treści dopuszczalny jest o tyle, o ile nie jest podyktowany mniej lub bardziej subiektywnymi uprzedzeniami i opiniami nacechowanymi jakąś ideologią, lecz kieruje się pokornym staraniem, by lepiej dotrzeć do nauki, która powinna zostać nienaruszona. Zastosowana metoda i język muszą być narzędziami, przy pomocy których będzie przekazywana całość, a nie tylko część słów życia wiecznego czy dróg życia”²³.

Wobec tego przesłania można zadać pytania: Jaki jest poziom przekazu treści religijnych na katechezie? Czy szkolna katecheza dostatecznie spełnia w tym względzie swoją rolę? Czy treści i metody są wystarczająco zaktualizowane wobec współczesnych

²³ Jan Paweł II, *Catechesi tradendae*, 31.

zjawisk i przemian społecznych? Podejmując refleksje na ten temat, można wywnioskować, że katecheza w Polsce wymaga wprowadzenia pewnych zmian. Pokazują to również badania będące podstawą niniejszej pracy.

Wobec powyższych rozważań nasuwają się wnioski, które stanowić mogą niejako propozycje dotyczące przekazu wiedzy religijnej, poprawiające jego jakość i efekty. Głównymi postulatami poprawiającymi przekaz wiedzy na katechezie szkolnej są:

- 1) odpowiedni dobór treści oraz potrzeba preewangelizacji,
- 2) odpowiedni dobór metod.

5.2.1. Dobór treści katechetycznych oraz potrzeba preewangelizacji

Należy zdać sobie sprawę, jak ważny jest odpowiedni dobór treści poruszanych na katechezie, które nie są dla młodzieży abstrakcją, lecz wiążą się z ich codziennym życiem, przeżywanymi dylematami i problemami. Jednak sedno tkwi w tym, iż celem religii nie jest poruszanie tematów, którymi młodzież będzie zainteresowana. Jednym z głównych założeń katechezy szkolnej jest przekazywanie wiedzy. Oznacza to, iż tematy poruszane na lekcji religii powinny być związane z ich życiem, a równocześnie nieść ze sobą istotną treść. Przeglądając nowe podręczniki do katechezy, można założyć, że tak właśnie jest, gdyż na ich kartach widzimy zdjęcia młodzieży w modnych ubraniach, wyposażonej w telefony i komputery, uprawiającej sport, słuchającej muzyki. Jest to młodzież najczęściej uśmiechnięta, szczęśliwa. Jednakże, jeśli chodzi o treść, można zastanowić się, czy jest ona adekwatna do poziomu wiedzy religijnej, którą obecnie reprezentuje młodzież²⁴.

Doświadczenie katechetycznej pracy pozwala na stwierdzenie, iż młodzież jest przeważnie zainteresowana praktycznym wymiarem wiary w ich życiu. To znaczy, pytania młodzieży na katechezie często odnoszą się do problemów związanych z ich codziennością – młodzież doskonale wie, że życie wiarą nie jest łatwe i wymaga wyrzeczeń, poświęceń,

²⁴ Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na korzystanie z podręczników na katechezie. W badaniach przeprowadzonych na grupie 70 absolwentów w szkołach średnich, przez T. Zubrzycką-Maciąg, w celu poznania opinii młodzieży o treściach realizowanych na lekcji religii zapytano ich o ocenę atrakcyjności podręczników pod względem poruszanych tematów. Wyniki pokazują, że nie wszyscy uczniowie znali treść podręczników, gdyż na katechezie nie były one wykorzystywane. „W grupie badanych absolwentów 47% zaświadczyło, że na lekcji pracowali z podręcznikiem, z czego 21% ujawniło, że były one często wykorzystywane, a 26%, że tylko czasami. Pozostałe 19% stwierdziło, że praca z podręcznikiem odbywała się bardzo rzadko, a 34% odpowiedziało, że na ich lekcjach w ogóle nie były wykorzystywane podręczniki. Oceniając ogólnie podręczniki do nauczania religii w szkole średniej, badani uznali je za częściowo interesujące (27%) lub zupełnie nieciekawe (32%). Pozostałe osoby (41%) nie miały podręczników i ich nie znaly”. T. Zubrzycka-Maciąg, *Oczekiwania młodzieży...*, dz. cyt., s. 78.

czasem pewnego nakładu pracy. Wobec tego często młodzi ludzie stają wobec dylematów typu: „grzech – czy jeszcze nie grzech?”, „wystarczy – czy trzeba coś więcej?”. Ponadto młodzież często zadaje pytania, które przeważnie podyktowane są retoryką medialną o charakterze wolnościowym, a często anarchicznym, opartą na atrakcyjnym audiowizualnym przekazie. Nauczanie na katechezie zazwyczaj stoi w sprzeczności wobec wartości promowanych w mediach, dlatego podstawą – nie tyle atrakcyjnego, co klarownego przekazu – powinna być wszechstronna wiedza katechety, który mimowolnie staje się częścią konfliktu sumienia katechizowanej młodzieży. W naturalny sposób nie chce ona odstawać od „reszty” kultowego świata, buntuje się, chcąc zrationalizować lub usprawiedliwiać pewne zachowania moralne, tak by wypracować pewien kompromis i żyć bez wyrzutów sumienia.

Dobór odpowiednich tematów jest trudnym zadaniem, gdyż z jednej strony powinny one uwzględniać psychologię, a więc typowe zachowania wieku adolescencji, oraz teologię – istotę przekazu wiedzy na lekcji religii, a z drugiej strony być na bieżąco wobec zmieniających się w szybkim tempie zjawisk społeczno-politycznych. Uwzględnienie treści katechetycznych jest istotne z uwagi na fakt, iż nieodpowiedni ich dobór może być powodem coraz częstszego zjawiska rezygnacji z katechezy. Jak pokazują badania: „Według 8% badanych bardzo zniechęcające do uczęszczania na lekcje religii są treści na nich poruszane, które są dla niektórych nieciekawe i źle dobrane, a ponadto powtarzają się w kolejnych klasach. Młodzież zwraca również uwagę, że drażniące dla młodych ludzi jest poruszanie na religii przez katechetów tematów politycznych”²⁵.

Podczas pracy na lekcji religii angażujący się w swoją pracę katecheta zauważy, że młodzież nie jest obojętna wobec przekazywanych na katechezie treści. Badania pokazują, że do interesujących tematów, z perspektywy uczniów szkoły średniej, młodzież zalicza²⁶:

a) tematy poruszające rolę rozwoju duchowości w życiu człowieka, np.:

- czym jest i po co jest wiara w życiu człowieka?;
- kim jest Bóg?, gdzie Go szukać?, jak się do Niego modlić?;
- utrata wiary – jak ją odbudować?

Poszukiwanie odpowiedzi na pytania: Czy Bóg istnieje? Jaki jest Bóg? Jaką funkcję pełni religia? Jak rozmawiać z Bogiem? Jak żyć i dlaczego właśnie tak? Jak poprawić relację z Bogiem? Co zrobić, by wiara nie była krucha? Jak stawać się lepszym człowiekiem?

²⁵ Tamże, s. 76.

²⁶ Klasyfikacja własna na podstawie: tamże, s. 78-81.

b) tematy pozwalające lepiej poznać religię katolicką, np.

- historia chrześcijaństwa;
- historia zbawienia człowieka (od *Księgi Rodzaju* po *Nowy Testament*), będąca podstawą religii Abrahamowych w ogólnym ujęciu oraz (w szczególności) chrześcijaństwa – rozumiana jako wyłożenie tradycji biblijnej, uzupełniona o kontekst historyczny i z wyjaśnianiem słów zapisanych w językach oryginalnych;
- poznanie kontekstu czasów, z których wywodzą się poszczególne teksty *Pisma Świętego* w celu zrozumienia treści czytań i *Ewangelii*;
- przybliżenie postaci Maryi;
- tematy związane z hierarchią Kościoła, funkcjonowaniem parafii, diecezji;
- tematy prześladowań, uzdrowień, niezwykłych wydarzeń, świadectwa cudów;
- biografie świętych i męczenników, w tym współczesnych świętych;
- historie ludzi nawróconych;
- tematy o wspólnotach zakonnych, życiu w zakonie, kapłaństwie;
- rozwój religii chrześcijańskiej w państwach Afryki i praca misjonarzy.

Poszukiwanie odpowiedzi na pytania: Czym jest Trójca Święta? Co się stało z Maryją po śmierci Jezusa na krzyżu? Dlaczego Watykan ukrywa niektóre księgi *Pisma Świętego* i materiały/dokumenty związane np. z przepowiedniami świętych? Jakie były dalsze losy Judasza i czy prawdą jest, że napisał *Ewangelię*? Dlaczego czytane są tylko wybrane *Ewangelie*, co z resztą *Ewangelii*? Jaka jest prawda z Całunem Turyńskim? Jak mogę być zbawiona/y? Jak szukać Pana Jezusa? Jaka była natura ludzka Jezusa? Czy będąc człowiekiem, tak jak my, odczuwał potrzeby fizjologiczne, emocje, tak jak ludzie na ziemi? Skąd wzięły się przykazania, o których nie ma mowy w *Piśmie Świętym*?

c) tematy pozwalające poznać inne religie, np.:

- rzetelna wiedza o religiach niechrześcijańskich oraz wyznaniach chrześcijańskich innych niż rzymskokatolickie, ich wierzenia, moralność, prawa, sposób myślenia;
- wpływ różnych religii na kulturę i społeczeństwo;
- pojęcie tolerancji religijnej, dialogu i ekumenizmu;
- przygotowanie do pokojowej koegzystencji z przedstawicielami innych systemów teologicznych,
- zwrócenie uwagi na zagrożenia wynikające z przejawiania radykalnych postaw fundamentalistycznych,
- rozłam na katolicyzm i prawosławie, odłamy protestanckie.

Poszukiwanie odpowiedzi na pytania: Dlaczego mamy tak wiele religii?

d) wiara katolicka w praktyce, np.:

- objaśnianie obrzędów liturgii oraz tradycji świąt i uroczystości kościelnych w celu zrozumienia źródeł oraz treści poszczególnych elementów Mszy świętej, jak również innych obrzędów katolickich;
- omówienie istoty poszczególnych sakramentów, ich genezy, znaczenia oraz formy sprawowania;
- stanowisko Kościoła wobec współczesnych dylematów etycznych, w tym w szczególności wobec eutanazji, antykoncepcji, aborcji, *in vitro*, homoseksualizmu wraz ze szczegółowym uzasadnieniem słuszności tej postawy w celu umiejętności wykorzystania tej wiedzy zarówno w sytuacji dokonywania wyborów etycznych, a także posługiwania się logicznymi argumentami w dyskusjach;
- ukazywanie miejsc dla młodych w Kościele, wspólnoty dla młodzieży;
- właściwe rozpoznanie własnego powołania;
- współczesne rozumienie dekalogu, istota grzechu oraz wyjaśnienie, kiedy jest lekki, a kiedy ciężki;
- warunki dobrej spowiedzi; istota sakramentu pokuty i tajemnicy spowiedzi;
- istota i rola sumienia;
- znaczenie czystości przedmałżeńskiej;
- tematy dotyczące wartości moralnych i postępowania moralnego;
- umiejętność bycia dobrym człowiekiem;
- szacunek do siebie samego i do innych; tolerancja i miłość do drugiego w świetle nauki Kościoła;
- sposoby wyrażania wiary na co dzień;
- niebezpieczne symbole dla katolika;
- tematy z zakresu psychologii: rodzina, małżeństwo, relacje międzyludzkie, omówienie ogólnych ram funkcjonowania rodziny katolickiej, w tym ról wynikających z życia w małżeństwie oraz rodzicielstwa;
- wskazanie potencjalnych środków zaradczych w sytuacjach kryzysowych;
- przygotowanie do bycia rodzicem chrzestnym.

Poszukiwanie odpowiedzi na pytania: Jak walczyć z innymi myślami podczas rozmowy z Bogiem? Dlaczego to ksiądz podczas sakramentu spowiedzi decyduje o rozgrzeszeniu? Co zalicza się do grzechu? Jaka jest różnica między grzechem lekkim a ciężkim? Jak powinna wyglądać prawdziwa spowiedź już osoby prawie dorosłej? Jak powinniśmy odnosić się do osób LGBT? Czy miłość dwóch osób tej samej płci jest zła? Czy

wątpliwości moralne powinny być za każdym razem potępiane? Czy każdy grzech można odpokutować? Dlaczego seksualność jest zła? Dlaczego czystość przedmałżeńska jest ważna? Dlaczego Kościół odradza mieszkanie razem przed ślubem? Dlaczego Kościół pogłębia w ludziach brak akceptacji wobec innych, skoro podobno wszystko jest planem Boga i ludzie, którzy chodzą po tym świecie (osoby homoseksualne, transpłciowe itd.) też są jego dziećmi? Dlaczego tatuaże są złe? Dlaczego nauczyciele religii zdecydowali się na taki zawód? Dlaczego ksiądz nie może mieć żony i dzieci? Dlaczego Kościół jest najbogatszą instytucją, skoro „mamy się nie bogacić”? Dlaczego księża usprawiedliwiają swoje grzechy? W jaki sposób należy reagować na istotne nieprawidłowości w postawie przejawianej przez osoby pełniące szczególne role w Kościele (zwłaszcza osoby duchowne)? Czy istnieją skuteczne metody przeciwdziałania dysfunkcyjnym zachowaniom przejawianym przez wyżej wymienione osoby? Co młody człowiek może robić w Kościele? Jak może ewangelizować? Jak szerzyć katolicyzm w społeczeństwie? Co robić, żeby ludzie się nawrócili?

e) eschatologia, np.

– tajemnica narodzin i śmierci człowieka

Poszukiwanie odpowiedzi na pytania: Jaki sens ma nasze życie, skoro umieramy? Jaki jest cel życia? Co dokładnie dzieje się z duszą człowieka po jego śmierci? Jak wygląda życie po śmierci? Jak wygląda niebo, piekło i czyściec? Za co się idzie do piekła? Dlaczego katecheci straszą nas piekłem, skoro Jezus tego nie chciał, tylko chciał, żeby mówić, jak jest w niebie? Jak wytłumaczyć małym dzieciom temat śmierci najbliższych?

f) apologetyka, np.

– tematy umożliwiające odnalezienie prawdy i dostarczające argumentów przemawiających za prawdziwością nauki Kościoła katolickiego dla wątpiących;

– podstawy i celowość wyznawania wiary katolickiej, argumenty uzasadniające słuszność nauczania Kościoła.

Poszukiwanie odpowiedzi na pytania: W jaki sposób uzasadnić celowość wyznawanych poglądów katolickich w dyskusjach światopoglądowych, w tym w obszarze zagadnień dotyczących popularnych dylematów bioetycznych? Skoro Pan Bóg jest dobry i wszechmogący, to dlaczego pozwala na to, żeby było tyle zła na świecie? Dlaczego toczą się wojny, skoro ludzie modlą się o pokój? Dlaczego w obliczu różnorodności postaw społecznych za zasadne należy uznać przyjęcie wiary katolickiej i reprezentowanie katolickiego światopoglądu?

Jak widać, wiele tematów oraz pytań interesujących współczesną młodzież, które *notabene* pokazują także niewiedzę w zakresie poszczególnych dziedzin życia duchowego oraz moralnego mimo długoletniej formacji katechetycznej w szkole, wiążą się z poszukiwaniem ich tożsamości, z możliwością wyrażania siebie jako katolika, który jest świadomy własnej wiary, to znaczy wie, dlaczego wierzy, w kogo wierzy, a także co mu ta wiara daje na co dzień?

Ciekawą propozycją odpowiadającą na zainteresowania duchowe współczesnej młodzieży jest *Ewangelizacyjny katechizm młodych*, którego autorem jest Paweł Mąkosa. Stanowi on praktyczną formę przeznaczoną do preewangelizacji i ewangelizacji. Zawiera odpowiedzi na stawiane przez młodzież codzienne pytania. Dotyczą one zarówno tematów z zakresu ogólnoludzkiego poszukiwania sensu życia i dążenia do szczęścia, jak również odnoszą się do Boga i wiary w Niego. Przykładowe pytania z tego katechizmu brzmią następująco: „Czy Bóg istnieje? Czy nauka wyklucza wiarę? Dlaczego na świecie jest tyle zła? Czy warto wierzyć w Boga? Która religia jest prawdziwa? Czy Jezus naprawdę zmartwychwstał? Czy Kościół jest jeszcze potrzebny? Czy szatan i piekło istnieją? Czy Kościół jest wrogiem seksu? Co będzie po śmierci? Kiedy będzie koniec świata?”²⁷

Analizując powyższą publikację, możemy zauważyć istotny dysonans pomiędzy treściami nauczania religii w szkole a pytaniami, które stawia sama młodzież. Zauważmy, że młodzież pyta najczęściej o podstawy wiary, np. Czy Pan Bóg w ogóle istnieje? Skąd pewność, która religia jest prawdziwa? Czy Chrystus na pewno zmartwychwstał? Natomiast zagadnienia omawiane na lekcjach religii dotyczą częściej bardziej złożonych i głębszych tematów, jak np. struktura liturgii słowa podczas Mszy świętej, skutki sakramentu namaszczenia chorych. Jak pisze sam autor: „Nie oznacza to, że kwestie, o które pyta młodzież, nie są obecne w nauczaniu religii, ale *Ewangelizacyjny katechizm młodych* przedstawia je w bezpośredni sposób i podejmuje próbę odpowiedzi na te problemy w sposób dostosowany do dzisiejszej mentalności. Każdy bowiem dylemat prezentowany jest w formie listu, w którym młody człowiek, bez ogródek, pyta o ważne dla niego rzeczy. Następnie w prostej formie i prostym językiem podejmowana jest próba odpowiedzi na te problemy. Nie bez znaczenia jest także szata graficzna tej pomocy, przypominająca dynamiczne czasopismo młodzieżowe”²⁸.

Z pewnością ukształtowanie świadomych katolików to wyzwanie dla współczesnej szkolnej katechezy, jednak bycie świadomym katolikiem oznacza oparcie swojego życia na

²⁷ P. Mąkosa, *Największa jest miłość. Ewangelizacyjny katechizm młodych*, Lublin 2015, s. 96.

²⁸ Tamże.

dwóch filarach: wierze i rozumie. Nie sposób nie powołać się w tym miejscu na encyklikę Jana Pawła II *Fides et ratio*, w której czytamy, że wiara domaga się, „aby jej przedmiot został poznany przy pomocy rozumu; rozum, osiągając szczyt swoich poszukiwań, uznaje, jak konieczne jest to, co ukazuje mu wiara”²⁹. Papież zwraca szczególną uwagę na znaczenie uzupełniania się wiary i rozumu, podkreślając przy tym: „Złudne jest mniemanie, że wiara może silniej oddziaływać na słaby rozum; przeciwnie, jest wówczas narażona na poważne niebezpieczeństwo, może bowiem zostać sprowadzona do poziomu mitu lub przesądu. Analogicznie, gdy rozum nie ma do czynienia z dojrzałą wiarą, brakuje mu bodźca, który kazałby skupić uwagę na specyfice i głębi bytu”³⁰.

Słowa Jana Pawła II uzmysławiają istotę odpowiedniego przekazu wiedzy na lekcji religii, gdyż obecnie to katecheza często jest jedynym miejscem stanowiącym źródło poznania katechetycznych zagadnień. Po skończonych lekcjach współczesna młodzież większość czasu spędza „w Internecie”, gdzie wyświetlane treści często są sprzeczne z nauką Kościoła katolickiego. Zatem aktywny udział uczniów w katechezie, który również uzależniony jest od walorów poruszanych tematów, może stanowić pewnego rodzaju „filtr”, dzięki któremu młodzież będzie świadoma konsekwencji duchowych zagrożeń, wynikających z akceptacji w życiu codziennym promowanych w Internecie treści.

Analizując wypowiedzi młodzieży i zestawiając je z treściami *Podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce*³¹ w szkołach licealnych, można odnieść wrażenie, iż biegną one niejako własnymi torami, tzn. tematy założone w procesie kształcenia przez *Podstawę programową* omawiają głównie najważniejsze prawdy wiary, zakładając, że uczniowie posiadają pewne minimum wiedzy z zakresu omawianych treści katechetycznych, nabytych przez udział w katechezie szkolnej w ubiegłych latach. Natomiast w ocenie młodzieży interesujące są tematy, które przekładają podstawowe założenia wiary katolickiej na codzienne decyzje i użycie ich w praktyce. Należy zauważyć, że współcześnie młodzieży brakuje pewnych podstaw wiary katolickiej. Niestety coraz częściej okazuje się, że poddała się ona zjawisku laicyzacji. Co więcej: jest ona zwolennikiem swoistego uniwersalizmu duchowości opierającego się na opinii, że katolicyzm nie jest jedyną i konieczną religią wyznaczającą właściwe praktyki oraz formy prowadzące do zjednoczenia z Bogiem, w związku z tym wyznawanie jakiegokolwiek wiary, a tym bardziej uczestniczenie w katechezie nie jest warunkiem do życia w jedności z Bogiem.

²⁹ Jan Paweł II, *Fides et ratio*, 42.

³⁰ Tamże, 48.

³¹ Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa...*, dz. cyt.

Treści programowe katechezy szkolnej w szkołach ponadpodstawowych w większości koncentrują się na głębokich zagadnieniach teologicznych, zakładając, że wszelkie podstawy katechetyczne opanowane są już w klasach na niższych szczeblach edukacyjnych³².

Adhortacja *Catechesi tradendae* stwierdza w tym względzie: „katecheza jest wychowaniem w wierze dzieci, młodzieży i dorosłych, a obejmuje przede wszystkim nauczanie doktryny chrześcijańskiej, przekazywane na ogół w sposób systematyczny i całościowy, dla wprowadzenia wierzących w pełnię życia chrześcijańskiego” (CT 18). Co więcej, adhortacja ta określa główne zagadnienia, które powinny być omówione w ramach katechezy. Są nimi: „stworzenie człowieka i jego grzech, Boży plan odkupienia oraz jego długie i miłości pełne przygotowanie i urzeczywistnienie, wcielenie Syna Bożego, Maryja Niepokalana, Matka Boga zawsze Dziewica, wzięta z duszą i ciałem do chwały niebieskiej i Jej rola w tajemnicy zbawienia, tajemnica zła, która działa w naszym życiu i moc Boga, który nas zeń wyzwala, konieczność pokuty i ascezy, obrzędy sakramentalne i liturgiczne, prawda obecności w Eucharystii, uczestniczenie w życiu Bożym na ziemi i po śmierci” (CT 30).

Podstawy polskich dokumentów katechetycznych, realizowane w programach i podręcznikach, zakładają w głównej mierze systematyczny przekaz całości depozytu wiary. Jednakże współcześnie katecheta niejednokrotnie może sobie zadać pytanie, czy omawianie całego depozytu wiary zawartego w *Katechizmie Kościoła katolickiego* rozwija wiarę oraz sprzyja katolickim postawom w życiu codziennym młodzieży? Czy jednak niejednokrotnie zagadnienia te stanowią pewną abstrakcję, w zupełności oderwaną od ich rzeczywistości? Czy może lepiej byłoby skupić się na treściach preewangelizacyjnych (podstawowych), gdyż doświadczenie katechetyczne pokazuje, iż coraz częściej można napotkać wśród uczniów nie tylko na braki w zakresie podstawowej wiedzy teologicznej, ale także nieznamość treści modlitw, podstaw celebracji najważniejszych świąt ustanowionych przez Kościół katolicki, podstaw przyjęcia sakramentów świętych, tj. chrztu, bierzmowania, małżeństwa itp.

³² Por. *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* – dokument przyjęty podczas 351. Zebrania Plenarnego Konferencji Episkopatu Polski 8 marca 2010 r.; *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* – dokument przyjęty podczas posiedzenia Komisji Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski w Białymstoku 9 czerwca 2010 r. Podręczniki z serii *Z Bogiem na ludzkich drogach*, pod red. M. Zająca: podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych pt. *Świadczyć o Jezusie w Kościele*, red. R. Strus, W. Galant, Lublin-Przemyśl-Zamość 2012; podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych *Świadczyć o Jezusie w świecie*, red. R. Strus, W. Galant, Lublin-Przemyśl-Zamość 2013; podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych *Świadczyć o Jezusie w rodzinie*, red. R. Strus, W. Galant, Lublin-Przemyśl-Zamość 2014.

Zdaniem Pawła Mąkosy można zaryzykować twierdzenie, że współczesna katecheza młodzieży powinna traktować swoich adresatów jako osoby o niepogłębionej wierze, jak również obojętne czy niewierzące. „Takie podejście może szokować i budzić sprzeciw, wydaje się ono jednak bardziej zasadne niż założenia dotychczasowe, gdyż ta część uczestników katechezy, która jest wierząca i systematycznie praktykująca, może z powodzeniem odnaleźć się wśród rówieśników o niższym poziomie religijności, utrwalić pewne wiadomości, umiejętności i postawy. Nie można jednak zakładać pogłębienia wiary u tych, którzy nie mają jej podstaw. [...] Korzystniej jest zatem przyjąć bardziej pesymistyczne założenia i przeprowadzić młodzież przez początkowe etapy wtajemniczenia chrześcijańskiego, niż zakładać u niej wysoki poziom rozwoju religijnego i rozpocząć formację od pogłębionego, systematycznego przekazu depozytu wiary”³³.

Również Ryszard Czekalski zauważa, że „[...] pomimo otwartości na różnego typu niedoskonałości katechetyczne należy też jednoznacznie wyartykułować, że dopóki nie zostanie przynajmniej częściowo spełniony warunek »wiary«, dopóty nie można mówić, w pełnym tego słowa znaczeniu, o katechezie [...]. Katecheza domaga się wiary przede wszystkim od katechetów, ale także wiary od osób katechizowanych, przynajmniej w jej załączku, z pełną otwartością na rzeczywistość transcendentną oraz dobrą wolą na umocnienie i rozwój oraz otwartość na poznanie i przyjęcie wiary”³⁴.

Propozycja przemyślenia aktualnej *Podstawy programowej* katechezy i *Programu nauczania* wydaje się zatem adekwatnym rozwiązaniem, zarówno wobec postępującego kryzysu religijności, jak i coraz częściej zauważanego kryzysu katechezy w szkole, gdyż obowiązujące modele chrześcijańskiej formacji na katechezie są coraz mniej adekwatne do współczesnych przemian społecznych, kulturowych i religijnych. Warto więc postawić pytanie: Czy przypadkiem nie należy szukać nowych rozwiązań katechetycznych, odpowiadających obecnym wyzwaniom?

Katechetyk Emilio Alberich obecne zjawiska, w jakich przyszło Kościołowi spełniać posługę kerygmatyczną, określa „nowymi wyzwaniami stojącymi przed katechezą”. Skupione są one wokół czterech rzeczywistości: kryzysu procesu inicjacji i socjalizacji religijnej w szkole i w domu, kryzysu duszpasterstwa sakramentalnego, kryzysu związku wiary z kulturą i języka ewangelizacji oraz niewystarczającą formacją ewangelizatorów³⁵.

³³ P. Mąkosa, *Katecheza młodzieży gimnazjalnej w Polsce. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2009, s. 377.

³⁴ R. Czekalski, *Wiara i wiedza warunkiem katechezy*, „*Studia Katechetyczne*” 2014, nr 10, s. 43.

³⁵ E. Alberich, *Katecheza dzisiaj. Podręcznik katechetyki fundamentalnej*, Warszawa 2003, s. 21-25.

Według Pawła Mąkosy rozwiązaniem może być nie tyle realizacja katechezy ewangelizacyjnej, w której ewangelizacja towarzyszyłaby katechezie, ale przede wszystkim preewangelizacja, a więc działania niejako poprzedzające ewangelizację³⁶.

Antonio Canizares wyjaśnia preewangelizację jako „zespół działań i znaków poprzedzający przepowiadanie misyjne lub jednocześnie z nim w celu otwarcia dróg w świecie zamkniętym na Chrystusa oraz umożliwiający spotkania niewierzących z Ewangelią, przygotowujący ich serca, ażeby przyjęli orędzie i nawrócili się”³⁷. Aktualnie wydaje się być wyjaśnienie Stanisława Dyka, który zaznacza, iż preewangelizacja ma polegać na tym, „aby współczesnego (niewierzącego czy zdechrystianizowanego) człowieka zainteresować transcendentnym wymiarem życia i aby uczynić wierzytelną Ewangelię, którą potem będzie się głosić”³⁸. Autor słusznie zauważa, że preewangelizacja kierowana jest nie tylko do tych, którzy nie znają wiary katolickiej, ale również do osób zdechrystianizowanych, a więc szczególnie do młodego pokolenia, wśród którego zjawisko dechrystianizacji jest szczególnie widoczne.

Zdaniem Wiesława Przygody „adresatami preewangelizacji są przede wszystkim ludzie nieochrzczeni lub ochrzczeni, ale aktualnie nieposiadający żywej wiary w Boga prawdziwego, [...] jest skierowana głównie do osób będących poza nawiasem życia chrześcijańskiego, zagrożonych oddziaływaniem laicyzacji i sekularyzmu, do ochrzczonych, ale nieżyjących według zobowiązań wypływających z chrztu, do niepraktykujących, ale odwołujących się do religii wewnętrznej, a także do niewierzących, którzy odrzucają zależność człowieka od Boga, a swoje oparcie znajdują w poczuciu potęgi, jaką daje postęp nauki i techniki”³⁹.

Zadaniami preewangelizacji – jak twierdzi Paweł Mąkosa – są po pierwsze, uwrażliwienie człowieka na wartości religijne, po drugie: ukazanie wiarygodności chrześcijaństwa i Kościoła katolickiego, co w konsekwencji dopiero może doprowadzić do gotowości na przyjęcie Dobrej Nowiny o zbawieniu w Jezusie Chrystusie⁴⁰.

Paweł Mąkosa wyróżnia trzy obszary preewangelizacji⁴¹:

³⁶ P. Mąkosa, *Preewangelizacja pierwszym i koniecznym etapem formacji chrześcijańskiej*, „Katecheta” 54(2010), nr 7-8, s. 25-26.

³⁷ A. Canizares, *Preewangelizacja*, w: *Słownik katechetyczny*, red. J. Gevaert, K. Misiaszek, Warszawa 2007, s. 740.

³⁸ S. Dyk, *Preewangelizacja „otwarcie drzwi” dla Ewangelii*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2(2003), nr 2, s. 103.

³⁹ W. Przygoda, *Preewangelizacja – ekstrawagancja czy pastoralna konieczność?*, w: *Peryferie wiary wyzwaniem dla Kościoła*, red. W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin 2015, s. 17-18.

⁴⁰ P. Mąkosa, *Preewangelizacja pierwszym i koniecznym etapem...*, dz. cyt., s. 26.

⁴¹ Tamże.

- 1) Świadeństwo chrześcijańskie – jako punkt wyjścia procesu formacji chrześcijańskiej, szeroko rozumiane, powinno polegać na życiu zgodnym z *Ewangelią* oraz nauczaniem Kościoła katolickiego, polegające na życzliwej obecności chrześcijan, umiejętnym prowadzeniu dialogu z ludźmi o odmiennym światopoglądzie i podejmowaniu wobec potrzebujących działalności opartej na miłości.
- 2) Poszukiwanie prawdy – poszukiwanie Boga na drodze rozumowego zgłębiania prawdy o świecie i człowieku oraz interpretacja różnych doświadczeń egzystencjalnych – prowadzona w taki sposób preewangelizacja powinna pomóc w otwarciu się na duchowy wymiar egzystencji i rzeczywistość transcendentną, przy czym istotne jest tu podejmowanie działań apologetycznych, które mają na celu usunięcie uprzedzeń do chrześcijaństwa i Kościoła katolickiego.
- 3) Interpretacja osobistych doświadczeń – analiza problemów egzystencjalnych, szczególnie z obszaru poczucia sensu życia, oraz składających się na nie doświadczeń pozwala na odnalezienie racjonalnych przyczyn ludzkich przeżyć wewnętrznych, co z kolei prowadzi do otwarcia na poszukiwanie ostatecznego źródła miłości i ukojenia ludzkiego serca (istotne znaczenie preewangelizacyjne mogą mieć także doświadczenia negatywne, np. cierpienie).

W opinii Pawła Mąkosy: „Przedstawione wyżej główne obszary treściowe preewangelizacji powinny poprzedzać właściwą ewangelizację. Nie chodzi tu jednak o to, aby wszystko szczegółowo wyjaśnić i na wszystkie pytania znaleźć gotowe odpowiedzi, ale by skłonić do refleksji, zaniepokoić, poruszyć oraz otworzyć na rzeczywistość duchową i religijną [...]. Tylko wówczas głoszony z mocą świadka kerygmat może znaleźć podatny grunt i przynieść obfite plony w postaci wiary”⁴².

Należy również dodać, iż aktualnie istotnym wymiarem preewangelizacji jest wymiar apologetyczny, którego zadaniem jest usunięcie uprzedzeń do chrześcijaństwa i Kościoła katolickiego⁴³. Z takimi właśnie uprzedzeniami musi się zmierzyć właściwie każdy młody katolik w swoim codziennym życiu. Wymiar ten nie tylko odpowiada na oczekiwania uczniów wobec treści poruszanych na szkolnej katechezie, ale również opiera wiarę na argumentacji i przedstawieniu racjonalnych przesłanek świadczących o wiarygodności Chrystusa i Jego nauki, będąc skutecznym sposobem otwierania młodych ludzi na Ewangelię z racji uwarunkowań rozwojowych tej grupy wiekowej, którą

⁴² Tamże, s. 34.

⁴³ P. Mąkosa, *Katecheza młodzieży gimnazjalnej w Polsce. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2009, s. 435.

charakteryzuje zdolność logicznego myślenia, potrzeba prowadzenia dyskusji i dociekliwych poszukiwań⁴⁴.

Ze względu na współczesne przemiany społeczno-kulturowe, a także szybko postępujące zmiany w religijności polskiej młodzieży przeprowadzenie katechezy w ścisłym sensie będzie możliwe tylko po wstępnej ewangelizacji (preewangelizacji). Można zatem stwierdzić, iż zachodzi szybka potrzeba modyfikacji podstawowego założenia opartego na dwukrotnym omówieniu całości depozytu wiary – w szkole podstawowej oraz w szkołach ponadpodstawowych. Uwzględniając zmiany w systemie oświaty, korzystne byłoby jego omówienie w ciągu czterech ostatnich lat szkoły podstawowej. Chodziłoby tu jednak o przekazanie młodzieży najważniejszych prawd wiary, natomiast ich pogłębienie (w tym praktyczny wymiar wiary) mogłoby się dokonywać w szkole ponadpodstawowej⁴⁵.

Modyfikacja podstawowych założeń programowych powinna również uwzględnić uwarunkowania współczesnej szkoły, potrzeby młodzieży, a także różnorodny stopień jej religijności, gdyż dopiero ewangelizacyjny wymiar katechezy umożliwi otwarcie jej adresatów na kerygmat głoszony przez katechetę.

5.2.2. Dobór metod katechetycznych

Kryterium doboru metod w katechezie stanowi jeden z trudniejszych, a równocześnie ważniejszych etapów przygotowania prowadzenia lekcji religii na każdym szczeblu edukacji szkolnej. Samo pojęcie „metoda” wywodzi się z języka greckiego i oznacza m.in. zespół czynności i środków zastosowanych w określony sposób do osiągnięcia określonego celu. W najbardziej ogólnym znaczeniu: termin „metoda” odnosi się do wszelkiego działania ludzkiego, co ważne: uprawianego ze świadomością sposobu postępowania⁴⁶.

Wielu dydaktyków zajmuje się tematem odpowiedniego doboru metod pracy na lekcji. Popularną definicję metody podyktował Wincenty Okoń, określając ją jako: „celowo i systematycznie stosowany sposób pracy nauczyciela z uczniami, umożliwiający uczniom opanowanie wiedzy wraz z umiejętnością posługiwania się nią w praktyce, a także rozwijanie zdolności i zainteresowań poznawczych”⁴⁷. Definiowanie metod należy do

⁴⁴ Tamże, s. 436.

⁴⁵ Por. tamże, s. 235-236.

⁴⁶ *Metoda*, w: *Encyklopedia PWN*, <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/metoda;3940107.html> [dostęp: 15.11.2022].

⁴⁷ W. Okoń, *Metody nauczania*, w: *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993, s. 352.

podstaw rozpoczęcia pracy dydaktycznej, stąd wiedza ta przez początkujących nauczycieli i katechetów może być odbierana jako „czysta” teoria, wobec czego młody katecheta niejednokrotnie może ulec pokusie polegania jedynie na własnej intuicji, co może mieć zupełnie odwrotny niż zamierzony efekt. Dowodem nieadekwatnego doboru metod na katechezie są często opinie samych uczniów, którzy niejednokrotnie twierdzą, że na jakość współczesnej katechezy negatywnie wpływają m.in. kompetencje katechetów, jak też ich metody pracy na lekcji⁴⁸. Dlatego też wiedza na temat kryterium doboru metod jest szczególnie potrzebna, tym bardziej, że wpływ procesu globalizacji nie omija także sfery edukacji, a co za tym idzie: katechizacji w szkole. Wobec powyższej refleksji należy sobie zadać pytanie: Czym kierować się przy wyborze metod pracy na katechezie?

Warto zauważyć, iż Jan Paweł II w adhortacji apostolskiej *Catechesi tradendae* określa uniwersalne zasady przepowiadania katechetycznego:

„– trzeba, aby nauczanie było uporządkowane według pewnych zasad, czyli przekazywane w sposób systematyczny, aby nie było improwizowane, ale udzielane według ustalonego planu, dzięki któremu osiągnie swój jasno określony cel;

– nauczanie powinno dotyczyć tego, co podstawowe i najważniejsze, nie poruszając żadnych kwestii spornych i nie stając się teologicznym poszukiwaniem albo naukowym wykładem;

– nauczanie musi być wystarczająco pełne, to znaczy takie, aby nie poprzestawało na pierwszej zapowiedzi tajemnicy chrześcijańskiej, którą przekazuje kerygma;

– ma to być pełne wprowadzenie w chrześcijaństwo, dotyczące wszystkich elementów życia chrześcijańskiego”⁴⁹.

Mówiąc ściślej o metodach, Jan Paweł II zaznacza: „Ażeby katecheza osiągnęła swój właściwy cel, to jest wychowanie w wierze, niezbędne jest wprowadzenie różnych metod, stosownych do wieku i rodzaju umysłowego katechizowanych, dojrzałości eklezjalnej i duchowej oraz indywidualnych uwarunkowań. Ujmując rzecz na szerszej płaszczyźnie, różnorodności tej domaga się wszystko, co ma związek ze środowiskiem społeczno-kulturalnym, w którym Kościół katechizuje. Ta różnorodność stosowanych metod jest oznaką życia i pewnym bogactwem”⁵⁰.

Dyrektorium o katechizacji opisuje relację treści do metody: „Tajemnica wcielenia stanowi inspirację dla pedagogii katechetycznej. Ma to również swoje konsekwencje dla

⁴⁸ Por. T. Zubrzycka-Maciąg, *Oczekiwania młodzieży...*, dz. cyt., s. 75.

⁴⁹ Jan Paweł II, *Catechesi tradendae*, 21.

⁵⁰ Tamże, 51.

metodologii katechezy, która musi odnosić się do słowa Bożego, a jednocześnie odpowiadać autentycznym ludzkim doświadczeniom. Chodzi o to, by wierność i Bogu, i człowiekowi przeżywać tak, aby nie dopuścić do jakiegokolwiek przeciwstawienia sobie metod i treści⁵¹.

Na potrzeby niniejszej pracy warto przywołać stanowiska dydaktyków katechezy co do wartości kryterium wyboru metod na lekcji religii. Jan Szpet zwraca uwagę: „Podstawowym kryterium wyboru przez katechetę określonej metody pracy jest zmierzanie do osiągnięcia założonego celu, służba Objawieniu i nawróceniu, aktywizowanie uczestników procesu katechetycznego, więc efektywność działania; metoda nie może służyć jedynie osiągnięciu efektów doraźnych [...]. Wartość metody zależy od tego, czy i w jakim stopniu stoi w służbie dialogu miłości Boga z każdą osobą, wywołuje aktywność, samodzielność i zaangażowanie uczniów, służy skuteczności asymilacji wartości⁵².

Z kolei Mieczysław Majewski pisze, że wybór metody powinien być „poprzedzony refleksją nad specyfiką konkretnej metody, jej stosunkiem do celu danej katechezy, związkiem z treścią, którą ma przekazać, warunkami, w których katecheza się odbywa, przede wszystkim katechizowanymi, ich wiekiem rozwojowym, problemami i postawami⁵³.

Marek Korgul natomiast zwraca uwagę, by metody nie traktować jako „czarodziejskiej różdżki”, za pomocą której uzyskamy natychmiastowy oczekiwany efekt, ale w całej pracy katechetycznej, a przy tym podczas wyboru metod kierować się sposobem postępowania samego Boga wobec swojego ludu. Natomiast tworzenia oraz stosowania metod dydaktyczno-wychowawczych należy uczyć się od samego Jezusa Chrystusa, tj.: „przedstawianie prawd jako dobrej nowiny dla człowieka, potwierdzanie nauczania czynami i całą swoją osobą, wytwarzanie atmosfery przyjaźni i bliskości z uczniami, odwoływanie się nie tylko do rozumu, ale do całego człowieka – zmysłów, wyobraźni, serca i inteligencji⁵⁴.

W sposób syntetyczny kryteria doboru metod w katechezie opisuje Paweł Mąkosa, wyróżniając⁵⁵:

⁵¹ DK 194.

⁵² J. Szpet, *Dydaktyka katechezy*, Poznań 1999, s. 176.

⁵³ M. Majewski, *Tożsamość katechezy integralnej*, Kraków 1995, s. 158.

⁵⁴ M. Korgul, *Uwarunkowania metodyki katechezy dzieci*, w: *Katecheza dzieci*, red. M. Zając, Lublin 2009, s. 57-58.

⁵⁵ P. Mąkosa, *Kryteria doboru metod w katechezie*, s. 49-55,

<https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2593/Kryteria%20doboru%20metod%20w%20katechezie.pdf?sequence=1> (dostęp: 26.10.2022).

a) Dobór metod ze względu na cel katechezy

Jest to podstawowe kryterium doboru metod. Określa ono zakładane zmiany w osobowości katechizowanego, które spowodowane są działaniami dydaktycznymi. Głównym celem katechetycznym jest komunია z Chrystusem. Można go osiągnąć poprzez następujące zadania: „rozwijanie poznania wiary, wychowanie liturgiczne, formacja moralna, nauczanie modlitwy, wychowanie do życia wspólnotowego i wprowadzenie do misji”. Określenie celu stanowi jedno z pierwszych działań katechety, który przygotowuje lekcję na określony temat. Zazwyczaj w pierwszej kolejności określa się cel ogólny jako wyrażenie głównej myśli, a następnie formułuje się cele szczegółowe, zwane często celami operacyjnymi, mimo iż postulat behawioralności (obserwowalności efektów) nie zawsze jest możliwy do zrealizowania podczas lekcji religii ze względu na duchowy charakter zakładanych zmian⁵⁶.

Wyjście od sformułowania celów szczegółowych podczas pracy nad konspektem katechezy może pomóc katechecie w uświadomieniu sobie punktu dojścia, a przez to ułatwić poszukiwanie adekwatnych metod. Zatem to cele szczegółowe są podstawowym kryterium doboru metod w danej jednostce, które jednakże powinny zawsze wpisywać się w cel ostateczny katechezy – komunii z Jezusem⁵⁷. Należy również pamiętać, że „katecheza nie posługuje się wyłącznie jedną metodą, lecz otwarta jest na korzystanie z różnych wartościowych metod, czerpiąc z pedagogiki i dydaktyki, daje się prowadzić Ewangelii, która jest niezbędna do rozpoznania prawdy o człowieku”⁵⁸.

b) Dobór metod ze względu na treść katechezy

Jest to kryterium, które uzależnia wykorzystywane metody od zagadnień tematycznych poruszanych na katechezie. Metoda pełni rolę służebną wobec treści. Treść katechezy rozumiana jest zarówno jako konkretny temat danej jednostki katechetycznej, jak również uwzględnia tematykę danego bloku tematycznego, danego etapu edukacyjnego czy w ogóle treść katechezy rozumianej całościowo. Należy przy tym pamiętać, iż głównym źródłem treści katechezy jest „słowo Boże zawarte w świętej Tradycji i *Piśmie Świętym*”⁵⁹.

W *Dyrektorium o katechizacji* czytamy: „Treści katechezy, jako przedmiot wiary, nie wolno poddawać jakiegokolwiek dowolnie obranej metodzie, lecz tylko takiej, która

⁵⁶ Tamże, s. 49-50.

⁵⁷ Tamże, s. 50.

⁵⁸ DK 195.

⁵⁹ P. Mąkosa, *Kryteria doboru...*, dz. cyt., s. 50.

będzie odzwierciedlać naturę ewangelicznego orędzia, wraz z jego źródłami, oraz uwzględniać konkretne uwarunkowania wspólnoty kościelnej i poszczególnych ochrzczonych. Ważne, by pamiętać, że wychowawczy cel katechezy determinuje wybór metodologii”⁶⁰. Dokumenty katechetyczne szczególnie podkreślają znaczenie integralności treści w taki sposób, aby dostosowanie katechezy do różnych grup adresatów gwarantowało zachowanie wierności nauce objawionej, przybliżając uczniom Słowo Boże i doprowadzając ich do spotkania z Chrystusem⁶¹.

Bez wątplenia pierwszoplanowym źródłem treści katechezy jest *Pismo Święte*, jednakże badania pokazują, że katecheci doceniają również rolę liturgii, ale tylko około jedna trzecia badanych stosuje celebrację oraz różne formy modlitwy, a tylko około 45% uczestniczy wraz z katechizowanymi w niedzielnej Eucharystii⁶².

c) Dobór metod ze względu na adresatów katechezy

Katecheta, wybierając odpowiednią metodę, winien uwzględnić konkretną grupę odbiorców, do których dana katecheza jest adresowana. Głównymi uwarunkowaniami, mającymi wpływ na wybór metody, są tutaj: poziom rozwoju fizycznego, umysłowego, motywacyjno-emocjonalnego, społecznego, estetycznego, moralnego i religijnego adresatów. Zatem podczas wyboru metod należałoby uwzględnić całokształt doświadczenia życiowego katechizowanych. Niebagatelną rolę spełnia tu wiedza katechety dotycząca środowiska uczniów, gdyż oprócz poziomu rozwojowego należy wziąć pod uwagę także uwarunkowania środowiskowe, a więc środowisko rodzinne, które w znacznym stopniu determinuje zaangażowanie w sprawy wiary, jak również środowisko rówieśniczych grup odniesienia czy też subkultur, które w pewnym etapie życia oddziałują silniej niż środowisko rodzinne, szkolne czy kościelne. Podczas wyboru metody należy brać pod uwagę także aktualne predyspozycje uczniów, tj.: ich samopoczucie, poziom aktywności, ale także wszelkie czynniki, które na nie wpływają, a więc warunki atmosferyczne oraz czas prowadzonej katechezy⁶³.

Jeśli chodzi o popularność metod oraz częstotliwość ich wykorzystywania, katecheta wybierający metody zajęć, powinien brać pod uwagę „stopień obycia się uczniów z daną

⁶⁰ DK 194.

⁶¹ P. Mąkosa, *Kryteria doboru...*, dz. cyt., s. 50.

⁶² M. Paluszkiewicz, *Katechizacja szkolna w diecezji siedleckiej w latach 1990-2005. Studium katechetyczne na podstawie badań wybranych grup katechetów*, Siedlce 2008, s. 208.

⁶³ P. Mąkosa, *Kryteria doboru...*, dz. cyt., s. 51-52.

metodą”⁶⁴, gdyż nowe metody obligują katechetę do wcześniejszego wdrożenia grupy do pracy tą metodą. Z kolei zbyt częste korzystanie z tych samych metod może być przyczyną bierności i znużenia na lekcji. Zachęca się katechetów, aby umieli korzystać ze współczesnego bogactwa metod katechetycznych. Umiejętność ta przede wszystkim daje pełne możliwości wyboru, ale także budzi u katechety świadomość wykorzystywania danej metody, co wpływa zarówno na jakość prowadzonej katechezy, jak i zapobiega niejako mechanicznemu i rutynowemu podejściu do prowadzenia lekcji⁶⁵.

Dyrektorium o katechizacji zwraca szczególną uwagę na rolę doświadczenia człowieka, tj. adresata katechezy: „Ludzkie doświadczenie ma dla katechezy znaczenie konstytutywne, zarówno w wymiarze tożsamości i procesu, jak i treści i metody, ponieważ nie tylko jest miejscem, w którym ma wybrzmieć słowo Boże, ale również przestrzenią, w której przemawia Bóg. Do doświadczenia pojedynczych osób oraz całych zbiorowości należy podchodzić z miłością, otwartością i szacunkiem. Bóg działa w życiu każdego człowieka i w historii, a katecheta, wzorując się na stylu Jezusa, pozwala, by ta obecność go dosięgła. To uwalnia od patrzenia na osobę i historię wyłącznie jak na odbiorców propozycji, a otwiera na relację wzajemności i dialogu, w uważnym wsłuchaniu się w to, czego Duch Święty w ciszy dokonuje”⁶⁶.

Można z pewnością stwierdzić, że podczas lekcji nie jest łatwym zadaniem uwzględnianie doświadczenia poszczególnych osób, ponieważ katecheza adresowana jest do grupy słuchaczy. Jednak wydaje się, że sama świadomość różnorodnych ludzkich doświadczeń życiowych stawia zarówno katechetę, jak i uczniów w rzeczywistości, w której obie strony mogą odczuć wartość wzajemnego słuchania się, dialogu, a przede wszystkim rozpatrywania własnych przeżyć w treściach wiary.

d) Dobór metod ze względu na osobę katechety

Podstawowe dokumenty katechetyczne Kościoła przypominają: „katecheza jest wychowywaniem w wierze dzieci, młodzieży i dorosłych; obejmuje przede wszystkim wyjaśnianie nauki chrześcijańskiej, podawane na ogół w sposób systematyczny i całościowy w celu wprowadzenia wierzących w pełnię życia chrześcijańskiego”⁶⁷ czy też: „Formacja powinna starać się prowadzić do dojrzałości zdolność wychowawczą katechety [...]. Jak

⁶⁴ A. Spławski, *Zagadnienia metodyczne w katechezie młodzieżowej*, w: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*, red. R. Murawski, Warszawa 1989, s. 375.

⁶⁵ P. Mąkosa, *Kryteria doboru...*, dz. cyt., s. 51-53.

⁶⁶ DK 197.

⁶⁷ KKK 5.

w każdej dziedzinie, tak i w tym przypadku najważniejsze jest to, by katecheta osiągnął własny styl katechizowania, dostosowując do swojej osobowości ogólne zasady pedagogii katechetycznej”⁶⁸.

Osoba katechety w zdecydowany sposób wpływa na skuteczność samej katechezy. Atmosfera, którą wprowadza katecheta podczas lekcji, rzutuje na cały proces nauczania, tj. jego podejście do wychowanków, wzajemne relacje. Z pewnością nie bez znaczenia pozostają tu pewne cechy osobowości katechety, ale również jego kompetencje dydaktyczno-metodyczne. Jednakże nie można zapominać, iż katecheta powinien być nie tylko nauczycielem i wychowawcą, ale świadkiem. Jeśli chodzi o dobór metod ze względu na osobę katechety, zazwyczaj katecheci pracują takimi metodami, do których są najbardziej przekonani i które ich zdaniem są skuteczne. Jednakże osobiste upodobania katechety nie zwalniają go ze znajomości innych metod oraz ciągłego dokształcania się metodycznie, tym bardziej, że wiele nowoczesnych metod dydaktycznych opiera się na szybko rozwijającej się technologii informacyjnej. Co więcej, każdy katecheta powinien mieć na uwadze, iż ostatecznym kryterium wyboru metod powinno być dobro wychowanków⁶⁹.

Warto również w tym miejscu uświadomić sobie, jak ważna jest autentyczność katechety, którą młodzi odbiorcy w szkole zawsze szybko wychwytyją. Ważne jest, czy katecheta utożsamia się z treściami, które przekazuje, czy w praktyce żyje tymi wartościami. Badania pokazują, że świeccy katecheci w 55% kilka razy w tygodniu uczestniczą we Mszy świętej, 38% raz w tygodniu, a tylko 7% codziennie⁷⁰.

Konieczność bycia autentycznym podkreśla także *Dyrektorium o katechizacji*: „Z racji swojej posługi katecheta sprawuje pewną funkcję wobec osób, którym towarzyszy w wierze i jest przez nie postrzegany jako ktoś mający autorytet. Konieczne jest zatem sprawowanie tej funkcji w duchu najgłębszego szacunku dla sumienia i dla drugiej osoby, a także unikanie jakichkolwiek nadużyć, zarówno władzy, jak i sumienia, ekonomicznych lub seksualnych. [...] Ponadto, by nie zawieść zaufania powierzonych mu osób, musi umieć odróżnić zakres zewnętrzny od zakresu wewnętrznego i nauczyć się wielkiego szacunku dla świętej wolności drugiego, w żaden sposób jej nie naruszając i nie manipulując nią”⁷¹.

⁶⁸ DOK 244.

⁶⁹ P. Mąkosa, *Kryteria doboru...*, dz. cyt., s. 53-54.

⁷⁰ M. Paluszkiewicz, *Katechizacja szkolna w diecezji siedleckiej w latach 1990-2005. Studium katechetyczne na podstawie badań wybranych grup katechetów*, Siedlce 2008, s. 208.

⁷¹ DK 142.

e) Dobór metod ze względu na możliwości techniczno-organizacyjne

Biorąc pod uwagę to kryterium, należy uwzględnić przede wszystkim warunki czasowe oraz przestrzenne, a także możliwości wykorzystywania dostępnych pomocy. Ramy czasowe katechezy mogą być różne, w zależności od miejsca prowadzenia katechezy. W szkole będzie to 45 minut, w przedszkolu czas będzie dostosowany do aktywności i wieku dzieci, a przy parafii czas katechezy także może być dostosowany do panujących tam aktualnie warunków. Zatem, uwzględniając ograniczenia czasowe, należy wybrać metody w taki sposób, aby owe ramy zachować. Katecheta powinien świadomie je wybierać, gdyż istnieją metody takie, których realizacja wymaga całej jednostki (np. metoda panelu czy trybunału). Ważna jest tu organizacja pracy w taki sposób, aby z jednej strony wykorzystać możliwy czas, a z drugiej, aby nie przedłużać zajęć. Kolejnym czynnikiem decydującym o wyborze metody jest pomieszczenie, w którym odbywają się zajęcia. Może to być zarówno klasa lekcyjna, sala przeznaczona wyłącznie do nauki religii, jak i sala katechetyczna przy kościele. Na wybór metody mają znaczący wpływ dostępne środki dydaktyczne, np. komputer, projektor multimedialny, telewizor, tablica interaktywna, mapy, obrazy, schematy, teksty źródłowe czy zwykła tablica. Katecheta, planując zajęcia z wykorzystaniem metod uwzględniających korzystanie z tego typu środków, musi się upewnić, czy będzie on w stanie zorganizować wymagane dla nich pomoce czy urządzenia⁷².

Znając wpływy poszczególnych kryteriów, trzeba jednak pamiętać, że przy wyborze metod nie można brać pod uwagę jednego lub tylko wybranego z nich. Aby właściwie dobrać metodę, należy uwzględnić wszystkie kryteria. Tylko w ten sposób można mieć gwarancję skutecznego przekazu wiary. Co więcej, należy pamiętać, iż celem katechezy nie jest ukazanie jej atrakcyjności czy też nadanie charakteru wyłącznie ciekawych i aktywizujących zajęć. Głównym jej zamierzeniem jest wierność Bogu i człowiekowi⁷³.

„W przekazywaniu wiary Kościół nie posiada własnej ani też jedynej metody, lecz w świetle pedagogii Bożej wybiera metody danego czasu. Przyjmuje w sposób wolny »wszystko, co jest prawdziwe, co godne, co sprawiedliwe, co czyste, co miłe, co zasługuje na uznanie« (Flp 4,8), syntetyzując wszystkie elementy, które nie sprzeciwiają się *Ewangelii*, i włącza je w służbę na jej rzecz. [...] Metodologia katechetyczna ma na celu wychowanie wiary; wykorzystuje ona w katechezie nauki pedagogiczne i nauki o komunikacji; uwzględnia liczne i znaczne osiągnięcia katechetyki współczesnej”⁷⁴.

⁷² P. Mąkosa, *Kryteria doboru...*, dz. cyt., s. 54-55.

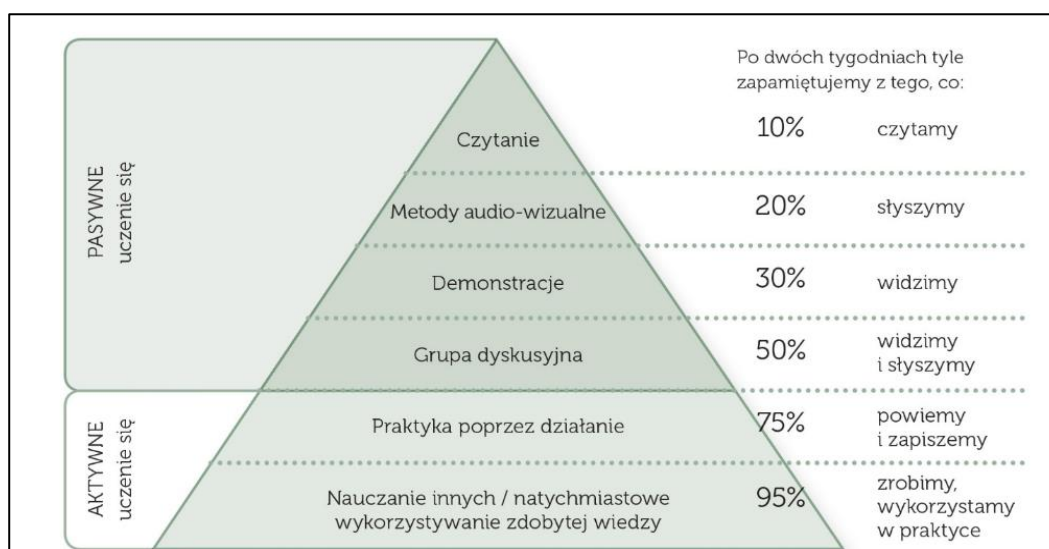
⁷³ Tamże, s. 55-56.

⁷⁴ DOK 148.

W ocenie absolwentów szkół średnich najbardziej krytycznie ocenione metody pracy, wykorzystywane na lekcjach religii w szkole, to praca z podręcznikiem, kartkówki, odpytywanie na stopnie i nudne wykłady katechety. Z kolei badani wysoko oceniali te metody pracy, które umożliwiały swobodną wymianę poglądów i dyskusje, filmy i spotkania z ciekawymi ludźmi, służące nie tylko zdobyciu interesującej wiedzy teologicznej, ale też umożliwiające doświadczanie i przeżywanie wiary⁷⁵.

Powyższe oceny skłaniają do refleksji dotyczącej skuteczności metod dydaktycznych na katechezie. Warto w tym miejscu uzmysłowić sobie oddziaływanie poszczególnych metod w procesie dydaktycznym.

Rysunek 1. Piramida zapamiętywania

Źródło: <https://www.czasopismokatecheza.pl/artukul/aktywizujace-metody-pracy>, na podstawie <https://uczenie-skuteczniej.wordpress.com/2010/12/20/piramida-uczenia-sie>

⁷⁵ T. Zubrzycka-Maciąg, *Oczekiwania młodzieży...*, dz. cyt., s. 83. Wypowiedzi uczniów dotyczące metod prowadzenia katechezy: „Najbardziej podobało mi się, jak ksiądz włączał nam filmy pokazujące ciekawe oblicze wiary oraz jak po prostu opowiadał o swoim doświadczeniu”; „Oglądanie filmów opartych na faktach pozwala bardziej zrozumieć dany temat i pokazuje punkt widzenia innych. W domu większości pewnie bym nie obejrzała, a pozwoliły mi na szersze spojrzenie na świat i na moje życie”; „Myślę, że bardzo wiele można wynieść z filmów i to raczej jest numer 1 na katechezie”; „Czasem oglądaliśmy filmy, których tematykę mogli wybrać uczniowie, niezwiązane z wiarą, ale potem omawialiśmy film w odniesieniu do wiary katolickiej”; „Najciekawsze były spotkania z ciekawymi osobami, np. z księdzem egzorcystą”; „Spotkania z ciekawymi ludźmi bardzo się podobają młodzieży. Nasz ksiądz organizował w liceum rekolekcje dla uczniów i nauczycieli, zapraszał raperów religijnych oraz ludzi, którzy się nawrócili, by dać nam swoje świadectwo wiary”; „Na mnie największe wrażenie robiły spotkania z osobami, które głosiły swoje świadectwa, ponieważ zawsze można odkryć w nich część siebie”; „Bardzo lubiłam dyskusje, ponieważ mogliśmy brać aktywny udział w lekcji i można poznać myślenie innych”; „Uważam, że najlepszą metodą pracy są dyskusje na temat Boga, Kościoła, życia. Pomagają uczniom zobrazować sobie zagadnienie na konkretnym przykładzie, przez co mogą bardziej zrozumieć temat”; „Najlepsze jest połączenie interesujących wykładów z dyskusją dającą możliwość swobodnej wypowiedzi uczniów, przedstawienia własnych poglądów, zadawania pytań”; „Lubiłam ciekawe wykłady katechety. Ale do tego musi być dobry katecheta, który potrafi zaciekawić, czyli przedstawia to, co jest ważne, a potem nawiązuje do różnych sytuacji życiowych i jest dyskusja. A czasem najlepsze było po prostu przyniesienie gitary i modlitwa”; „Bardzo mi się podobało, jak ksiądz zabierał nas do kościoła i tam nas uczył, np. jak wygląda Msza z perspektywy księdza”.

Na powyższym rysunku doskonale zobrazowana jest skuteczność aktywnego uczenia się. Okazuje się bowiem, iż po dwóch tygodniach można zapamiętać ponad połowę danych treści. Skuteczność metod opartych na aktywności polega głównie na wywoływaniu emocjonalnego stosunku do tego, co się robi. „Młody człowiek nie tylko jest zaangażowany w wykonywanie powierzonego mu zadania, ale również odczuwa radość i satysfakcję w sytuacji osiągnięcia wyznaczonego celu. Podejmowanie takich aktywności daje niezliczone możliwości i wywołuje wiele pozytywnych następstw. Dzięki temu pomiędzy osobami biorącymi udział w doświadczeniu dydaktycznym zaczyna wytwarzać się wyjątkowa więź, ciekawa interakcja”⁷⁶.

Powyższe informacje skłaniają do dyskusji dotyczącej stosowania metod aktywizujących *stricte* na katechezie. Można zadać sobie pytanie, czy metody aktywizujące można wykorzystywać na lekcji religii, w której zwykle podstawową metodą jest wykład? Być może niektórzy katecheci opierają większą część katechezy na tej metodzie, jednakże obecnie odchodzi się od tradycyjnych metod dydaktyczno-wychowawczych. Zdecydowanie nie jest to ani atrakcyjna, ani skuteczna metoda, a jednocześnie całkowicie sprzeczna z naturą młodego pokolenia, dla którego bierne słuchanie wykładu, definicji i reguł jest nie do końca zrozumiałe i wywołuje zniecierpliwienie. Postęp nowych technologii obliguje odbiorców do „bycia w ciągłym ruchu”, stąd angażowanie młodych ludzi i zachęcanie ich, aby byli współtwórcami procesu dydaktycznego, wzmaga ich wzajemną kreatywność, uatrakcyjnia lekcję, a przede wszystkim uskutecznia jej przekaz.

Wspomina o tym również *Dyrektorium o katechizacji*: „[...] wiara przekazana i wysłuchana musi jeszcze zostać odpowiednio odebrana (*receptio*) i uwewnętrzniona. By zapobiec ryzyku takiego pamięciowego przyswajania, które pozostaje jałowe lub jest celem samym w sobie, dobrze jest proponować je w połączeniu z innymi elementami procesu katechetycznego, jak: relacja, dialog, refleksja, milczenie, towarzyszenie”⁷⁷.

Wobec tego dobrym rozwiązaniem jest wprowadzenie do katechezy metod aktywizujących. Definicja podaje, iż: „Metoda aktywizująca to względnie stały, powtarzalny sposób zorganizowania pracy uczestników zajęć. Innymi słowy, jest to określenie, jakie czynności i w jakiej kolejności uczestnicy zajęć powinni wykonywać; [...] może określać jedną prostą czynność uczestników lub wskazywać na cały uporządkowany szereg takich czynności. Zawsze jednak charakterystyczne dla metod aktywizujących jest to, że nie są to metody pracy nauczyciela, ale metody pracy uczestników zajęć. W centrum jest tu

⁷⁶ <https://www.czasopismokatecheza.pl/artukul/aktywizujace-metody-pracy> (dostęp: 15.11.2022)

⁷⁷ DK 203.

samodzielne i aktywne zdobywanie wiedzy przez uczestnika zajęć. W wielu momentach musi on podejmować decyzje, np. opowiadając się za jakimś poglądem, czy szukając odpowiedzi na pytanie: »Co ja bym zrobił w danej sytuacji?«. Takie nauczanie z wykorzystaniem metod aktywizujących określa się jako: »uczenie się przez doświadczenie«, »uczenie się przez odkrywanie«, »żywe uczenie się«⁷⁸.

Do głównych zalet metod aktywizujących zalicza się:

- umożliwienie prowadzenia własnych badań i wyciąganie w ich trakcie wniosków, które można odnieść również do innych obszarów edukacji;
- stanowienie elementu diagnostycznego, gdyż informują ucznia oraz nauczyciela o możliwościach, potrzebach, oczekiwaniach i zainteresowaniach odbiorcy;
- stanowienie bodźca skłaniającego do samopoznania, tzn. przyczyniają się do wykształcenia w uczniach umiejętności samodzielnego uczenia się;
- sprzyjanie rozwojowi technik współpracy i uczenia się, gdyż uwzględniają różne style uczenia się dzieci i młodzieży;
- stanowienie elementu znacznie uatrakcyjniającego zajęcia⁷⁹.

Decydując się na wykorzystanie metod aktywizujących podczas katechezy, należy uwzględnić ich trzy etapy⁸⁰:

- 1) Organizacja pracy przez prowadzącego – katecheta w pierwszej kolejności musi utworzyć małe grupy, a następnie postawić przed nimi zadanie, które powinno mieć formę pytania wyraźnie i jednoznacznie sformułowanego. Następnie prowadzący określa instrukcję dotyczącą pracy, czyli precyzuje, jaką metodą grupy będą pracowały, określając przy tym orientacyjny czas ich pracy, a także dostarczając im potrzebne materiały pomocnicze, np.: powielony tekst, nad którym grupy mają pracować, papier, flamastry, kleje, karteczki.
- 2) Praca w małej grupie – praca uczniów powinna zmierzać do konkretnego efektu, który potem zostanie przez nich zaprezentowany na forum ogólnym. Jej rezultatem mogą być – w zależności od metody – wypowiedzi słowne, pisemne, przedstawienia dramatyczne, plakaty itd. Różnorodność form wyrazu jest istotna ze względu na oddziaływanie na wiele zmysłów: wzrok, słuch, dotyk.
- 3) Prezentacja efektów pracy – efekty pracy w małych grupach powinny być zaprezentowane na forum ogólnym.

⁷⁸ *Vademecum katechety. Metody aktywizujące*, red. Z. Barciński, Lublin 2019, s. 23.

⁷⁹ <https://www.czasopismokatecheza.pl/arttykul/aktywizujace-metody-pracy> (dostęp: 15.11.2022)

⁸⁰ *Vademecum katechety...*, dz. cyt., s. 23.

Porównując metody aktywizujące do zajęć o tradycyjnym charakterze wykładowym, można zauważyć trzy główne różnice:

- zmiana roli prowadzącego,
- zmiana roli uczestnika,
- zmiana charakteru grupy⁸¹.

Zakres poszczególnych zmian szczegółowo przedstawiono w poniższej tabeli:

Tabela 99. Różnice pomiędzy wykładem a metodami aktywizującymi na katechezie

	Wykład	Metody aktywizujące
PROWADZĄCY	<ul style="list-style-type: none"> – najbardziej aktywny podmiot – tłumaczy, wyjaśnia, odpytuje, ocenia – wykładowca 	<ul style="list-style-type: none"> – organizator pracy uczestników – stawia zadania – wskazuje metody – animator
UCZESTNIK	<ul style="list-style-type: none"> – bierny – słucha i zapamiętuje – gromadzi podany zakres materiału 	<ul style="list-style-type: none"> – aktywny – pracuje nad rozwiązaniem postawionego przed nimi zadania – poszukuje przydatnej do tego celu wiedzy – wykorzystuje różne źródła: teksty biblijne, własne doświadczenia, doświadczenia innych osób z grupy – poddaje zdobytą wiedzę obróbce: segreguje, porządkuje
GRUPA	<ul style="list-style-type: none"> – brak utworzonej grupy – praca indywidualna – brak współpracy 	<ul style="list-style-type: none"> – utworzenie małej grupy, która ma postawione określone zadanie, wiąże się to z koniecznością rozmów w grupie, wymianą poglądów, doświadczeń, zaplanowaniem wspólnego działania, możliwością współpracy w celu realizacji określonego planu

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Vademecum katechety. Metody aktywizujące*, red. Z. Barciński, Lublin 2019, s. 24-26

⁸¹ Tamże, s. 24.

Korzyści wypływające ze zmian roli prowadzącego, uczestnika oraz charakteru grupy prezentuje poniższy schemat:

Rysunek 2. Korzyści wypływające ze zmian w zakresie stosowania metod aktywizujących na katechezie

Źródło: Opracowanie własne na podstawie: *Vademecum katechety. Metody aktywizujące*, red. Z. Barciński, Lublin 2019, s. 24-27

Wyróżnia się dwie główne grupy metod aktywizujących:

– dydaktyczne metody aktywizujące – dają uczestnikom możliwość wzmocnienia aktywności, która prowadzi ich do zdobywania nowej wiedzy, np. za pomocą formułowania nowych pojęć, wniosków i ustaleń;

– pomocnicze metody aktywizujące – prowokują uczestników do aktywności, która powoduje wzajemne poznanie się, integrację, a także pozwalają wyrazić swoją opinię o przeprowadzonych zajęciach; koncentrują się one na innych celach niż zdobywanie nowej wiedzy, jednak nie można pomniejszać ich znaczenia, gdyż ułatwiają one stworzenie warunków sprzyjających efektywnej pracy i przyczyniają się do rozwoju umiejętności społecznych: komunikowania się i współpracy⁸².

⁸² *Vademecum katechety...*, dz. cyt., s. 27.

Metody aktywizujące można klasyfikować w następujący sposób⁸³:

a) dydaktyczne metody aktywizujące:

– metody dyskusyjne – rozmowa, wymiana poglądów uczniów

Ich celem jest „nauka publicznego debatowania, zainteresowanie katechizowanych daną dziedziną, głębsze rozumienie problemu, logiczne myślenie, operowanie argumentami, liczenie się ze zdaniem innych, szacunek do rozmówcy”⁸⁴. Rolą katechety jest tu przede wszystkim nadanie dyskusji kierunku oraz czuwanie nad prawidłowym przebiegiem dyskusji, tj. zapewnienie wszystkim uczniom równych praw w dyskusji, reagowanie na odbieganie od tematu, zachęcanie uczniów do zabrania głosu oraz podsumowania dyskusji. Do głównych zalet metod dyskusyjnych należą: umiejętne wyrażanie własnego zdania, kształtowanie umiejętności wymiany poglądów z szacunkiem dla drugiej osoby, kształtowanie umiejętności aktywnego słuchania, aktywizowanie katechizowanych do twórczego myślenia oraz uczenie precyzowania wspólnego stanowiska grupy. Niewątpliwie jedną z głównych cech omawianych metod jest spontaniczność i emocjonalne zaangażowanie uczniów, dlatego rolą katechety jest odpowiednie przygotowanie biorących udział w dyskusji oraz wcześniejsze wprowadzenie do zagadnienia, które będzie przedmiotem dyskusji⁸⁵.

Przykładowe metody dyskusyjne:

– „Za i przeciw” lub „mocne i słabe strony” – technikę tę wykorzystuje się do analizowania jakiejś sprawy z różnych punktów widzenia. Za jej pomocą można rozpatrywać pozytywy i negatywy problemu w celu podjęcia trafnej decyzji. Pozwala ona kształtować umiejętności podejmowania decyzji, opowiadania się po określonej stronie sporu oraz szukania argumentów za swoim wyborem. Rolą katechety jest przede wszystkim odpowiednie dobranie tematu oraz dopilnowanie, by uczniowie w atmosferze życzliwości i przyjaźni przekonywali innych do swoich racji. Uczniowie uczą się w ten sposób szacunku do odmienności innych poglądów oraz sztuki i kultury dyskusji – bez atakowania przeciwnika, a z użyciem mocnych, przekonujących argumentów⁸⁶.

– „Metoda trybunału” – metoda, która zakłada wydanie określonego osądu danego zjawiska, zdarzenia, zachowania osoby lub grupy osób. W tym celu tworzy się w klasie trybunał

⁸³ Tamże, s. 27-28. Omówienie poszczególnych metod w: tamże.

⁸⁴ A. Białas, *Metody dyskusyjne na katechezie*, <https://www.czasopismokatecheza.pl/arttykul/metody-dyskusyjne-na-katechezie> (dostęp: 19.11.2022).

⁸⁵ Tamże.

⁸⁶ Tamże.

sądowy. Zadaniem katechety jest wyznaczenie poszczególnych ról, które będą pełnić uczniowie, tj.: sędzia, prokurator, ławnicy, a pozostałym uczniom według ich wyboru wyznacza rolę obrońców lub oskarżycieli. Każdy uczeń pełni swoją rolę zgodnie z typowym przebiegiem przewodu sądowego, w którym na początku określony jest przedmiot rozprawy. Metoda ta prowokuje uczniów do ożywionej dyskusji, której celem jest wydanie wyroku, a następnie wyrażenie ich stanowiska dotyczącego akceptacji bądź negacji wyroku. Na zakończenie katecheta, który w trakcie dyskusji obserwuje uczniów i czuwa nad prawidłowym przebiegiem lekcji, podaje swoją opinię, podsumowując całość dyskusji oraz konfrontując ją z wypowiedziami uczniów. Podczas wykorzystania tej metody ważne jest pewne wyczucie dojrzałości klasy oraz wybór adekwatnych tematów. Należy pamiętać, iż nie wszystkie zagadnienia uda się omówić z wykorzystaniem tej metody, gdyż nie można osądzać spraw oczywistych lub dogmatów wiary, jak również osądzać przed trybunałem istnienie Boga, prawd wiary czy spraw moralnych, np. kwestię przerywania ciąży czy eutanazji. Dobrym przykładem może być natomiast oskarżanie lub obrona Poncjusza Piłata, zachowania zaparcia się Jezusa przez Piotra, modelu rodziny 2+1 czy danej subkultury młodzieżowej⁸⁷.

– „Okrągły stół” – celem tej techniki jest znalezienie stanowiska słusznego, możliwego do przyjęcia przez obie strony mimo odmienności poglądów na określony, zadany przez katechetę temat. Głównym założeniem dyskusji jest bezpośrednia wymiana poglądów. Zadaniem katechety jest dopilnowanie, aby uczniowie biorący udział w dyskusji usiedli wokół okrągłego stołu lub w kręgu. Takie usytuowanie uczestników zakłada z góry, że racje obu stron są jednakowo ważne, a celem spotkania jest wypracowanie wspólnych ustaleń możliwych do zaakceptowania przez obie strony⁸⁸.

– „Panel” – metoda ta jest pomocna szczególnie w sytuacji, gdy uzasadnione jest przedstawienie młodzieży danego zagadnienia z różnych punktów widzenia. Polega na dyskusji uczniów, którzy powinni być wcześniej wybrani, by odpowiednio się do dyskusji przygotować. Wytypowani uczniowie, mający skrajnie odmienne zdania, wymieniają swoje poglądy wobec całej klasy, która początkowo tylko się przysłuchuje, a później może włączyć się w dyskusję. Na zakończenie lekcji następuje podsumowanie przebiegu dyskusji. Istotna jest tu przede wszystkim rola prowadzącego, który wprowadza w problem dyskusji, udziela głosu dyskutantom, wysłuchuje poglądów wszystkich uczniów biorących udział w dyskusji,

⁸⁷ P. Duksa, *Zastosowanie metod dyskusyjnych podczas katechez i spotkań grup parafialnych – metoda trybunału*, <https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAK/metody06> (dostęp: 3.12.2022).

⁸⁸ A. Białas, *Metody dyskusyjne na katechezie...*, dz. cyt.

czuwa nad sprawnym jej przebiegiem, by odbywała się ona w atmosferze szacunku i życzliwości, a na końcu dokonuje podsumowania⁸⁹.

– „Metaplan” – jest jedną z nowoczesnych form dyskusji, gdyż jej wyniki zaprezentowane są w postaci graficznej, np. plakatu. Forma ta może być stosowana zarówno jako element pracy w grupie, jak i z całą klasą. Często jest wykorzystywana przy omawianiu drażliwych czy trudnych spraw oraz rozstrzygnięcia sporów. Jednakże należy pamiętać, że rozwiązanie konfliktu to nie wskazanie, kto miał rację, a kto nie, bo przecież często „prawda leży pośrodku”. Głównym celem metody jest spokojne rozważanie problemu i skupienie się przede wszystkim na poszukiwaniu wspólnego rozwiązania. Technika ta rozwija myślenie analityczne, a także kształtuje umiejętność oceny faktów i sądów. Rolą katechety jest przedstawienie problemu, który będzie przedmiotem dyskusji i przygotowanie potrzebnych materiałów do wykonania plakatów. Po przedyskutowaniu problemu i wykonaniu plakatów następuje prezentacja efektów pracy poszczególnych grup, a następnie podsumowanie lekcji, które stanowi zebranie wszystkich wniosków i wyeliminowanie wszelkich sprzeczności⁹⁰.

– „Burza mózgow” – metoda polegająca na wspólnym poszukiwaniu pomysłów i rozwiązań jakiegoś problemu. Kieruje się zasadą „pierwsza myśl najlepsza”. Jej przebieg odbywa się w dwóch etapach, na początku następuje wymyślanie pomysłów – zbieranie sposobów rozwiązania, a następnie dokonuje się oceny ich wartości. Głównym zadaniem metody w katechezie jest weryfikacja użyteczności nabytej przez uczniów wiedzy. Walorem tej metody jest umożliwienie uczniom swobodnej wypowiedzi o swoich poglądach, a przy tym możliwość konfrontowania swojego stanowiska z przekonaniem rówieśników i katechety. Rolą katechety jest wprowadzenie uczniów w temat dyskusji, ciągle aktywizowanie katechizowanych do zabierania głosu oraz zgłaszania dużej liczby pomysłów, a na zakończenie lekcji ponowne przypomnienie tematu poruszanego problemu, omówienie przebiegu pracy oraz dokonanie podsumowania⁹¹.

– „Metody twórczego myślenia” – czynności prowadzące do nowych, oryginalnych rozwiązań postawionych problemów. Ich charakterystyczną cechą jest odkrywanie nowego spojrzenia na rzeczy i zjawiska, które są już dobrze znane, czyli nabywanie umiejętności

⁸⁹ P. Duksa, *Zastosowanie metod dyskusyjnych podczas katechez i spotkań grup parafialnych – panel*, <https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAK/metody03.html> (dostęp: 3.12.2022).

⁹⁰ Tamże.

⁹¹ S. Łabendowicz, *Wybrane metody aktywizujące w katechezie*, ZFK 2013, nr 2, s. 85-86.

wrażliwego dostrzegania problemów, wad, braków. Główną rolę odgrywa tu heurystyka⁹², gdyż metody te polegają na naprowadzaniu uczących się na ścieżkę bardziej lub mniej samodzielnych prób rozwiązywania zadań, przy aktywnej postawie. Metody twórczego myślenia oparte są na wyjściu od zadania pytań otwartych, np.: Co zrobić, żeby...?; W jaki sposób...?; Dlaczego...?; Co by było, gdyby...?⁹³

W czasie katechezy metody twórczego myślenia, ze względu na to, iż pobudzają do refleksji, przyczyniają się do lepszego zrozumienia tekstów i odkrywania na nowo przesłania, można wykorzystać do pracy nad tekstami *Pisma Świętego*, *Katechizmu Kościoła katolickiego*, dokumentów papieskich itp.⁹⁴

Stosowanie metod twórczego myślenia na katechezie przyczynia się do:

- uwrażliwiania odbiorców na problemy;
- odkrywania przesłania katechezy;
- samodzielnego poszukiwania rozwiązań;
- głębokiego analizowania treści;
- uczenia współpracy w grupie;
- umożliwienia wyrażenia własnego zdania⁹⁵.

Metody zaliczane do metod twórczego myślenia to m.in.⁹⁶:

- „Alfabet” – metoda stosowana w celu pogłębienia znaczenia danego pojęcia, opiera się na wpisywaniu obok wybranych liter alfabetu co najmniej jednej cechy wybranego pojęcia.
- „Kapsuła czasu” – jej istotą jest wybór materiałów z uwzględnieniem przeznaczenia ich dla przyszłych pokoleń; jej wybór inspiruje do dyskusji na temat współczesnych problemów.
- „Komiks chronologiczny” – metoda polegająca na składaniu przez uczniów w porządku chronologicznym fragmentów komiksu.
- „Parafraza” – metoda, której celem jest próba wyrażenia sensu danego tekstu, np. biblijnego, za pomocą innych słów, wyrażeń, porównań itp.
- „Recepta” – metoda polegająca na zapisaniu rozwiązania jakiegoś problemu w formie recepty.

⁹² „Heurystyka” – metody, techniki i czynności, którymi posługuje się człowiek twórczo rozwiązujący zadania i problemy (z grec. *heureka* – znajduję; *heureka* – znalazłem). W. Limont, *Synektyka*, w: *Analogie tekstów do psychopedagogiki twórczości*, Warszawa 1997, s. 37.

⁹³ *Vademecum katechety...*, dz. cyt., s. 48.

⁹⁴ Tamże, s. 49.

⁹⁵ Tamże.

⁹⁶ Opis metod na podstawie: *Vademecum katechety...*, dz. cyt., s. 49-100. Więcej metod twórczego myślenia oraz ich szczegółowy opis: tamże.

– „Metody dramowe” – wchodzenie w rolę i improwizacja w ramach pewnej fikcyjnej rzeczywistości. Katecheta wprowadza uczniów w rolę, przekazując im potrzebną wiedzę. Przystawiają oni tę wiedzę za pomocą własnej kreatywności oraz swoich emocji, a następnie improwizują. Dzięki temu katecheta wie, co czują, myślą i czego uczą się katechizowani, zatem uzyskuje informację niezbędną do kształcenia i wychowania. Inspiracją do odgrywania ról mogą być teksty biblijne, literackie czy filmy. „Głównym celem dramy jest: wykształcenie wrażliwości uczniów, rozmowy o uczuciach oraz ich wyrażaniu, współdziałanie w grupie, uświadomienie sobie własnej indywidualności, kształtowanie wszelkich zachowań, panowanie nad swoimi emocjami, operowanie swoim ciałem oraz doskonalenie mimiki, poprawna umiejętność władania językiem, odkrywanie rzeczy nowych, aktywne uczestnictwo w życiu”⁹⁷.

Wykorzystanie dramy pomaga w lepszym przyswajaniu treści katechetycznych, a także ich zapamiętywaniu przez uczniów. Dodatkowym aspektem dramy jest umożliwienie nauczycielowi obserwowania indywidualnie każdego ucznia, jak i uczniów w grupie. Zastosowanie dramy w pracy katechetycznej ma wiele zalet, m.in. wzmacnia aktywność, odwołuje się do życiowych doświadczeń uczniów, wpływa na integrację klasy z katechetą, gdyż przełamuje barierę między uczniem a katechetą. Powoduje też – co istotne – głębsze poczucie wspólnoty katechetycznej oraz wspólnoty wiary w klasie⁹⁸.

Niewątpliwie zaletą dramy jest możliwość nabywania przez katechizowanych predyspozycji pozwalających na głębsze poznanie Bożego orędzia. Uczestnik dramy, wcielając się w rolę, uzyskuje lepsze rozeznanie w danej sytuacji, ma głębszą wyobraźnię oraz większą wrażliwość. Dzięki dramie możliwe jest wyzwolenie w nim empatii, ale również podniesienie ogólnoludzkiej sprawności, które stanowią mogą lepszą podstawę właściwej katechezy⁹⁹.

W dramie możliwe jest stosowanie wielu technik. Najczęściej wykorzystywane są: – „Rozmowa” – jedna z najprostszycch form bycia w roli. Polega na prowadzeniu rozmowy uczniów w parach na zadany przez katechetę temat. Technika tę można zastosować w każdych warunkach i w łatwy sposób zaangażować wszystkich uczniów. Po zakończeniu ćwiczenia podopieczni zdają relację na forum klasy. Do rozmowy nie jest wymagana

⁹⁷ A. Białas, *Metoda dramy w katechezie*, <https://www.czasopismokatecheza.pl/artukul/metoda-dramy-w-katechezie> (dostęp: 19.11.2022).

⁹⁸ E. Sakowska, *Drama w katechezie, a czemu nie?*, <https://www.czasopismokatecheza.pl/artukul/drama-w-katechezie-a-czemu-nie#sn:b341443c-7c67-04d1-c4f3-5b91943a72f2> (dostęp: 3.12.2022).

⁹⁹ Z. Maciejewski, *Drama i jej przydatność w katechezie*, w: *Aktywizacja w katechezie. Szansa czy zagrożenie?*, red. R. Chałupniak, Opole 2002, s. 162.

jakakolwiek umiejętność aktorska. Technika ta rozwija wyobraźnię uczniów, angażuje emocjonalnie, uczy wyrażania swoich uczuć, a także buduje zaufanie¹⁰⁰.

– „Wywiad” – technika, w której ma miejsce wymiana argumentów, a także pewien konflikt. Uczniowie wchodzą w rolę, której podstawą jest umiejętność zadawania pytań. Forma ta również rozwija kreatywność, wyobraźnię oraz myślenie¹⁰¹.

– „Dziennik lub pamiętnik” – może być odczytywany jako świadectwo minionej epoki, np. w związku z omawianiem warunków życia ludzi w dawnych czasach lub też poznania życia świętych i błogosławionych¹⁰².

– „Metody plastyczne” – oparte są na warunku zamiany pewnych treści intelektualnych na zbiór znaków plastycznych oraz końcowej interpretacji prac plastycznych. Zaletą metod plastycznych jest nie tylko rozwijanie wyobraźni uczniów oraz pobudzanie twórczego myślenia. Warto zaznaczyć, że metody te aktywują pamięć wzrokową, dzięki czemu treści przekazywane na katechezie są łatwiej zapamiętywane. Okazuje się, że stosowanie różnorodnych technik plastycznych przyczynia się do wzrostu zainteresowania katechezą, pobudza uczniów do ekspresji, samodzielnego myślenia oraz twórczego działania¹⁰³.

Ciekawe metody plastyczne, które można wykorzystać w pracy katechetycznej, to m.in.¹⁰⁴:

– „Kolaż” – metoda, której celem jest utworzenie za pomocą wycinków ze starych gazet dzieła wyrażającego treść danego zagadnienia.

– „Plakat” – metoda polegająca na przedstawieniu w symboliczny sposób, za pomocą obrazu, określonych treści.

– „Medytacja obrazu” – istotą tej metody jest indywidualna analiza danego obrazu oparta na pytaniach stawianych przez katechetę oraz odpowiedziach, które zapadają w ciszy. Pytania zadawane uczniom, typu: Co widzisz?, Co rzuca ci się szczególnie w oczy?, Co ci się podoba?, Która osoba przemawia do ciebie?, są kolejnymi „stopniami pogłębienia”. Ich finał sprowadza się do określenia, co obraz może przekazać współczesnemu młodemu człowiekowi.

– „Metody pracy z formularzem” (kartą pracy) – praca z kartką papieru, na której omówiony jest problem wraz instrukcją dotyczącą działania oraz miejscem na zapis rozwiązania; w formularzu mogą się znaleźć: tekst biblijny, rysunek, symbol itp.¹⁰⁵

¹⁰⁰ A. Białas, *Metoda dramy w katechezie*, dz. cyt.

¹⁰¹ Tamże.

¹⁰² Tamże.

¹⁰³ S. Łabendowicz, *Metody plastyczne w katechezie*, ZFK 2012, nr 2, s. 89.

¹⁰⁴ Opis metod na podstawie: *Vademecum katechety...*, dz. cyt., s. 124-135. Więcej metod twórczego myślenia oraz ich szczegółowy opis: tamże.

¹⁰⁵ Tamże, s. 136-148. Więcej metod pracy z formularzem oraz ich szczegółowy opis, zob. tamże.

Można wyróżnić kilka typów formularzy, m.in.:

- „formularz z miejscami do uzupełnienia” – zadaniem uczniów jest uzupełnienie wolnych miejsc w formularzu;
- „formularz ze skalą” – umożliwia procentowe lub punktowe zaznaczanie swojej odpowiedzi;
- „formularz wirtualny” – trudniejsza forma formularza, uwzględniająca umiejętności uczniów z zakresu informatyki; jej celem jest zbudowanie formularza za pomocą otrzymanej instrukcji w formie pliku zapisanego na dysku komputera.

Wypełnione formularze można umieścić na stronie internetowej. Formularz może posłużyć do podsumowania danej części materiału.

– „Metody pracy z kartami dialogowymi” – opierają się na różnego rodzaju kartach, które zwykle zawierają jakiś obraz; intensyfikują twórcze myślenie i zachęcają do dialogu w grupie; szczególnie przydatne w pracy katechetycznej mogą być karty metaforyczne OH. „Karty OH” – to dwie talie kart; karty z pierwszej talii przedstawiają obrazki z codziennymi sytuacjami, a druga talia zawiera różne pojęcia (np. miłość, gniew). Istotą tej metody jest zestawienie obrazu oraz pojęcia, co z jednej strony motywuje odbiorców do odwołania się do swojej wiedzy oraz doświadczenia, a z drugiej do poszukiwania nowych skojarzeń w celu odkrycia nowych aspektów rzeczywistości. Karty te służą głównie pogłębianiu sprawności komunikowania się ze sobą, a więc zarówno umiejętności aktywnego słuchania, jak i werbalizowania własnych skojarzeń¹⁰⁶.

– „Metoda projektu” – zadanie długofalowe, rozłożone w czasie (nawet kilku miesięcy), wymagające podziału pracy pomiędzy kilka mniejszych grup lub pracy indywidualnej. Główną zaletą tej metody jest rozwój ucznia w sferach: intelektualnej, społecznej i emocjonalnej. Jej przebieg zakłada trzy etapy: spotkanie organizacyjne, pracę grupową nad projektem, spotkanie podsumowujące¹⁰⁷.

– „Metody utrwalania wiadomości” – utrwalanie treści wcześniej opracowanych poprzez powtarzanie czy też organizowanie ich w nowy sposób. Metodami utrwalania wiadomości mogą być: gra planszowa, gra w okręty, karty dwustronne, narada ponumerowanych głów, *quiz* itp.¹⁰⁸

¹⁰⁶ Opis metod zob. tamże, s. 149-150. Szczegółowy opis: tamże.

¹⁰⁷ Tamże, s. 158. Szczegółowy opis zob. tamże, s. 152-158.

¹⁰⁸ Opis metod zob. tamże, s. 159. Szczegółowy opis metod utrwalania wiadomości zob. tamże, s. 159-168.

b) pomocnicze metody aktywizujące¹⁰⁹:

– Metody integracyjne – umożliwiają uczestnikom poznanie się w grupie, budowanie więzi, integrowanie się. Wytwarzają atmosferę przyjaźni i współpracy, co wpływa na umiejętność pracy w małej grupie i na forum ogólnym.

– Metody tworzenia małych grup lub tzw. metody podziału na grupy – umożliwiają uczestnikom zajęć utworzenie kilku małych grup w celu wytworzenia przez nie „czegoś nowego”.

– Metody informacji zwrotnej lub tzw. metody ewaluacji (oceny) – pozwalają uczestnikom na wyrażenie własnych opinii na temat przeprowadzonych zajęć, a także ich ocenę.

Do nowych metod i technik można zaliczyć również:

– „Metoda 5 x dlaczego (*five why*)” – narzędzie służące do wykrywania przyczyn problemu. Poprzez kilkakrotne zadawanie pytanie: „dlaczego?”, uczniowie mogą badać związki przyczynowo-skutkowe i dotrzeć do źródła problemu, poznając jego przyczynę, a przy tym skoncentrować się na rozwiązaniu. Każda następna odpowiedź na pytanie: „dlaczego?” przybliży ich do istoty problemu. Pytanie to należy powtarzać dopóty, dopóki nie ustalą się prawdziwych przyczyn problemu. Zastosowane narzędzie prowokuje odbiorców do analitycznego myślenia i samodzielnej identyfikacji problemu. Katecheta powinien być uważny, aby przy zadawaniu pytań nie zapętlić się i nie wysnuć błędnych wniosków¹¹⁰.

– „Technika 6–3–5” – odmiana metody burzy mózgów. Cyfry mają tutaj swoje znaczenie: 6 – to sześciuosobowe zespoły, 3 – to liczba pomysłów generowanych przez każdego członka grupy, a 5 – to liczba minut przeznaczonych na pracę. Zapisywanie wymyślonych pomysłów odbywa się na specjalnym formularzu. Po upływie wyznaczonego czasu uczniowie podają swój formularz osobie znajdującej się po prawej stronie. Zadanie jest powtarzane aż do powrotu formularza do pierwszego właściciela¹¹¹.

– „Zwariowane wynalazki” – uczniowie podzieleni na grupy losują problem, który mają rozpracowywać. Każdy uczeń ma za zadanie, w ciągu trzech minut, naszkicować na kartce papieru swój pomysł, będący odpowiedzią na wylosowany problem. Na koniec członkowie grupy porównują różne sposoby interpretacji pomysłu¹¹².

¹⁰⁹ Opis metod zob. tamże, s. 49-100. Więcej pomocniczych metod aktywizujących oraz ich szczegółowy opis zob. tamże, s. 169-240.

¹¹⁰ A. Kubala-Kulpińska, *Metody i techniki wykorzystywane do rozwijania twórczego potencjału uczniów*, <https://www.czasopismokatecheza.pl/artukul/metody-i-techniki-wykorzystywane-do-rozwijania-tworczego-potencjalu-uczniow> (dostęp: 19.11.2022).

¹¹¹ Tamże.

¹¹² Tamże.

– „*Seesaw* (zobacz, czego się nauczyłem)” – aplikacja zarówno dla uczniów, jak i rodziców oraz nauczycieli służąca do zapisywania i monitorowania postępów w nauce. Uczniowie za jej pomocą mogą raportować swoje szkolne aktywności, robiąc zdjęcia, dodając filmy, opisy, rysunki, a także nagrywać komentarze audio lub dodawać linki i pliki¹¹³.

Warto zauważyć, że stosowanie metod aktywizujących znacząco wpływa na cały proces nauczania, gdyż staje się on dynamiczny, a co więcej: ogranicza bierność ucznia. Jednakże metody te będą skuteczne tylko wtedy, gdy cel edukacyjny będzie dla ucznia jasny i zrozumiały. „Ważne, aby zagwarantować mu przestrzeń do popełniania błędów, czas na ich omówienie i skorygowanie. Jeśli uczeń jest świadomy, że ma wpływ na planowanie i podejmowanie decyzji, jego zaangażowanie wzrasta. Istotny element stanowi również docenienie ucznia, wysiłku, jaki włożył w wykonywaną pracę, a nie tylko docenianie efektów jego pracy”¹¹⁴.

Wśród wielu zalet korzystania z metod aktywizacyjnych można zauważyć pewną niedogodność dla katechety. Otóż przygotowanie ich wymaga czasu oraz dużego nakładu pracy. Katecheta, przygotowując się do lekcji, powinien już dużo wcześniej zaplanować jej przebieg, a przy tym zorganizować wymagane pomoce. Ponadto przeciwko ich stosowaniu może przemawiać również fakt, że istnieje tu ryzyko zapomnienia o celu, do którego się zmierza, tj. zbliżenie uczniów do Boga. Podczas wymagających przygotowań lekcji może okazać się, że główne zadanie katechezy staje się tłem, zamiast jego istotą. Co więcej, należy zauważyć, że niektórym katechetom nie będzie łatwo „przestawić się” na metody aktywizujące, które ze swej natury zakładają aktywność uczniów, a więc emocjonujące rozmowy, gwar i pozorny chaos. Dlatego też stosowanie metod aktywizujących wymaga zarówno odpowiedniego przygotowania, zaangażowania, jak i profesjonalizmu ze strony katechety, a przede wszystkim świadomości konieczności realizacji podstawowych zadań katechezy szkolnej¹¹⁵.

Mówiąc o metodach aktywizujących, można przypuszczać, że korzystanie z nich na lekcji, w zestawieniu do atrakcyjnych metod cyberprzestrzeni, nie zawsze spotka się z aprobatą odbiorców. Nie tylko uczniowie współcześnie przeniknięci są kulturą nowych technologii. Dotyczy to także nauczycieli i katechetów, ponieważ wszyscy żyjemy w epoce

¹¹³ Tamże.

¹¹⁴ A. Danielewicz, *Metody aktywizujące w wychowaniu przedszkolnym*, „Zeszyty Naukowe WSG”, t. 36, (seria „Edukacja – Rodzina – Społeczeństwo” 2020, nr 5), s. 77.

¹¹⁵ W. Cichosz, E. Pankowska-Siedlik, *Metody aktywizujące w wychowaniu w wierze*, w: *Wychowanie w wierze w kontekście przemian współczesności*, red. R. Buchta, S. Dziekoński, „Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 2011, nr 61, s. 12.

elektronicznych mediów, które niejako ovladnęły każdą sferę codziennego życia. Zjawisko to skłania do – mówiąc językiem współczesnym – pewnego rodzaju zaprogramowania również katechezy szkolnej, gdyż nie może ona iść utartą, dydaktyczną drogą, pomijając współczesne realia.

Na sytuację tę zwracają uwagę Waldemar Janiga oraz Mirosław Grendus, którzy podkreślają obecne znaczenie w pracy katechetycznej trzech umiejętności:

- 1) umiejętność zarządzania nadmiarem informacji,
- 2) posługiwanie się językiem nowych mediów,
- 3) postawy aktywnego bycia „na czasie”¹¹⁶.

Można zgodzić się z autorami, iż owe umiejętności są niezbędne w pracy każdego katechety, gdyż ich brak może spowodować:

- zagubienie w świecie cyfryzacji, przejawiające się w nieumiejętnym wykorzystywaniu zasobów Internetu, polegającym z jednej strony na bezkrytycznym uznawaniu za prawdę wszelkich podanych informacji lub też – z drugiej strony – negatywnym nastawieniu wobec nowoczesnych technologii, a co za tym idzie: braku umiejętności korzystania z nich, poleganiu na metodach wyłącznie sprawdzonych i często przestarzałych, co z pewnością wpływa na zubożenie metodyczne katechezy, a przez to na brak osiągnięcia jej podstawowych celów;
- bariery komunikacyjne, a przez to, ze strony uczniów: niepoważne traktowanie nauczyciela oraz jego przedmiotu, uznawanie katechety za osobę „z innej epoki”, a ze strony nauczyciela: niezrozumienie uczniów, brak znajomości znaczenia nowych słów, a co za tym idzie: niemożność porozumienia się oraz skutecznego przekazywania treści;
- brak otwarcia się na nowe technologie lub z kolei bezrefleksyjne wykorzystywanie ich, z założeniem osiągnięcia celów przy jak najmniejszym nakładzie własnej pracy.

Wobec wyzwań nowej kultury *digital* Waldemar Janiga oraz Mirosław Grendus prezentują współczesne wyzwania dla katechezy:

- „– starania o bardziej komunikatywny język katechezy;
- poznawanie reguł języka obrazu, grafiki, fotografii i filmu w celu bardziej krytycznego odbioru przekazu medialnego;
- wypełnienia fantazją czasu, który dedykujemy na katechetyczny przekaz Dobrej Nowiny;
- troska o wcielanie przesłania ewangelicznego w konkretne fakty i wydarzenia;

¹¹⁶ W. Janiga, M. Grendus, *Innowacyjne środki dydaktyczne w pracy katechetycznej*, „Biuletyn Katechetyczny” 2015, nr 17, s. 173-178.

- »dawania głosu« wykluczonym, czyli należy pamiętać o szczególnym znaczeniu sytuacji trudnych, kryzysowych, których nie wolno przemilczać;
- zwrócenia uwagi na umiejętność uważnego słuchania (odbieranie informacji zwrotnej), która wynika z szacunku dla zasady, że autentyczne komunikowanie rodzi się z umiejętności dobrego słuchania;
- wykorzystywania wszelkich okazji katechetycznych do promowania autentycznych spotkań między osobami;
- pamiętania, że głębokie doświadczenia potrzebują milczenia, ciszy i adoracji;
- znalezienia czasu na dobre przygotowanie i kompetentną ocenę założonych celów;
- przepracowania podręcznika z dydaktyki katechezy i nauczania religii pod kątem powyższych wyzwań¹¹⁷.

Troskę o konieczność poznania kultury, którą przedstawia Internet, a w tym głównie media społecznościowe, wyrażał także papież Benedykt XVI. Zauważył on konieczność przemawiania do innych nowymi językami cyfrowymi, gdyż ewangelizacja powinna docierać do serc i umysłów wszystkich ludzi¹¹⁸. Również papież Franciszek zwraca uwagę na wartość mediów społecznościowych, apelując, by Kościół otworzył drzwi środowiskom cyfrowym, oraz by *Ewangelia* mogła być obecna również w świecie wirtualnym¹¹⁹. Podczas katechetycznej pracy w szkole można zauważyć podstawową potrzebę obecności Kościoła w Internecie, gdyż jest to miejsce, gdzie współczesna młodzież w pierwszej kolejności poszukuje odpowiedzi na nurtujące ją pytania, również w kwestiach wiary i moralności.

Okazuje się, że nowoczesne metody nauczania w dużej mierze bazują na współczesnym rozwoju technologii. Dotyczy to głównie multimedialności katechezy, tzn. ubogacenia jej we wszelkie multimedialne środki, które współcześnie są przecież podstawowym źródłem informacji. Paweł Mąkosa zauważa, iż „ze względu na multimedialność współczesnych urządzeń technicznych, a więc zdolności łączenia obrazu, dźwięku, tekstu itp. oraz ich coraz częstszą interaktywność rozumianą jako dwustronny przekaz informacji, stają się one najbardziej atrakcyjnym narzędziem edukacji młodych ludzi. Trzeba również przyznać, że polisensoryczne oddziaływanie technologii

¹¹⁷ W. Janiga, M. Grendus, *Innowacyjne środki dydaktyczne...*, dz. cyt., s. 176-177.

¹¹⁸ Benedykt XVI, *Mówmy ludziom o Bogu, posługując się nowymi językami cyfrowymi. Przemówienie z okazji zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Środków Społecznego Przekazu* (28.02.2011), w: *Internet i Kościół*, red. J. Kloch, Warszawa 2011, s. 101-104.

¹¹⁹ Franciszek, *Przekaz w służbie autentycznej kultury spotkania. Orędzie na 48. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu* (24.01.2014), https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/communications/documents/papa-francesco_20140124_messaggio-comunicazioni-sociali.html (dostęp: 28.01.2023).

informacyjnej na człowieka przynosi pozytywne skutki w procesie nauczania – uczenia się”¹²⁰.

W stosowaniu multimedialnych metod pomocne są:

– Projektcja filmu – film jest dobrą metodą skuteczniającą przekaz informacji, jak również pełniącą funkcję wychowawczą poprzez ukazanie pozytywnych postaci. Często film niesie ze sobą duży ładunek emocjonalny, więc odbiorca ma okazję nie tylko przyswoić pewne informacje, ale również powiązać je z określonymi emocjami. Należy jednak pamiętać, że projekcja filmu nie może nigdy trwać całą jednostkę lekcyjną, a zaledwie kilka lub kilkanaście minut, co więcej: film powinien być poprzedzony odpowiednim komentarzem wprowadzającym uczniów do najistotniejszych zagadnień oraz zostać opatrzony komentarzem podsumowującym¹²¹.

– Media społecznościowe, np. Facebook, Twitter, TikTok, Instagram – umożliwiają szybkie przesyłanie mocno skondensowanej informacji do wybranej grupy odbiorców. Można je traktować jako „zło konieczne”, ale też mogą one posłużyć jako pomoc do przesłania różnych treści katechetycznych i ewangelizacyjnych. Popularna jest tutaj „Teobańkologia” – internetowy projekt ewangelizacyjny, polegający na tym, że ksiądz nie tylko modli się wraz z innymi, ale w ciekawy sposób przekazuje istotne treści za pomocą krótkich filmów zamieszczanych w Internecie. Dzięki temu nie zniechęca on młodych ludzi długim wykładem, a pomaga w uzyskaniu konkretnej, krótkiej odpowiedzi na nurtujące ich pytania.

– Serwisy internetowe – umożliwiają bezpłatne umieszczanie filmów, nadawanie na żywo, ocenianie i komentowanie. Mogą być one źródłem wielu ciekawych świadectw, filmów, muzyki religijnej, dzięki którym prowadzenie katechezy wzbogacone jest multimedialnym przekazem oddziałującym na różne zmysły uczniów.

– Portale internetowe – zbiór informacji z danej dziedziny; w przypadku katechezy zawierają one przykłady scenariuszy lekcji, pomocy katechetycznych, materiałów źródłowych, filmów, zdjęć: www.kulkat.pl, www.portalkatechetyczny.pl, www.jednosc.com.pl/strefakatechety/, www.strefakatechety.pl – tutaj umieszczone są konspekty katechez oraz scenariuszy spotkań przygotowujących młodzież do przyjęcia sakramentu bierzmowania, a także formy innych pomocy, które można wykorzystać do katechetycznej pracy w szkole¹²².

¹²⁰ P. Mąkosa, *Wybrane postulatory metodyczne pod adresem katechezy młodzieży*, w: *Troska Kościoła o współczesną polską młodzież. Zarys problematyki*, red. A. Offmański, Szczecin 2008, s. 276.

¹²¹ Tamże, s. 277.

¹²² M. Śliwa, *E-katecheza? Zdalna katecheza w czasach #zostańcie w domu*, „Biuletyn Katechetyczny” 2021, nr 23, s. 114.

– Strony internetowe – są bazą różnych środków i stanowią cenną pomoc dydaktyczną; to m.in.: www.katecheta.pl, www.wychowawca.pl, www.kerygma.pl, www.wBiblii.pl.

– Programy komputerowe:

- *PowerPoint* – program do tworzenia prezentacji z użyciem multimedialnych plików, tj. filmów, zdjęć, nagrań, utworów muzycznych, obrazów itp. Prezentacje multimedialne jako metoda dość wyważona poprzez swoje oddziaływanie na odbiorców może skłaniać do refleksji czy też kontemplacji, służyć jako pomoc w przeprowadzeniu modlitwy, stanowić wstęp do tematu lub być jego podsumowaniem. Może także stanowić pewnego rodzaju „katechetyczny przerywnik”, odtwarzając np. muzykę wraz z tekstem religijnej piosenki. Charakter prezentacji zależy od katechety, gdyż może ona być jego autorskim dziełem. Prezentacje multimedialne posiadają bardzo wiele różnorodnych funkcji, istotne jest zatem profesjonalne jej przygotowanie i zastosowanie¹²³.
- *Canva* – prosty program, w którym można stworzyć wiele pomocy, np. dyplom za udział w konkursie religijnym, zakładkę, krótką historyjkę obrazkową, ulotkę, plakat, mapę myśli itp.
- *Book Creator* – narzędzie, dzięki któremu można przygotować prostą publikację cyfrową, komiks, przewodnik lub książkę, a następnie udostępnić w serwisie lub umieścić na stronie internetowej czy też przesłać uczniom lub innym nauczycielom. W publikacji możliwe jest zarówno pisanie, rysowanie, jak i dołączanie dźwięków, filmów, gier, nagrywanie bezpośrednio videoselfie z komputera oraz załączanie map bezpośrednio z Google Maps. Nauczyciel ma dostęp do utworzonej biblioteki i może kontrolować na bieżąco postępy pracy uczniów, a na zakończenie projektu połączyć np. kilka książeczek w jedną. Skończony projekt można opublikować w sieci lub ściągnąć na komputer do formatu e-booka, ale też do formatu pdf, dzięki czemu można go wydrukować. Może to być gotowa, skończona książka lub też taka, którą trzeba będzie jeszcze ręcznie dokończyć. Na przykład uczniowie mogą uzupełnić tekst w komiksach¹²⁴.

– Aplikacje – są coraz bardziej powszechne, gdyż wykorzystuje się je w każdej sferze życia (płatności rachunków za pośrednictwem internetowej bankowości, zakupy *online* itd.), mogą

¹²³ P. Mąkosa, *Wybrane postulaty...*, dz. cyt., s. 275-276.

¹²⁴ C. Świebocka, *Jak korzystać z Book Creator?*, http://konferencje.frse.org.pl/img/default/Mfile/file/3894/1.2%20C.%C5%9Bwiebocka_%20tutorial%20BookCreator.pdf (dostęp: 19.11.2022).

posłużyć również w pracy katechetycznej i być dodatkową formą przekazu Ewangelii dla uczniów. Przeglądając zasób aplikacji można znaleźć m.in.:

- *Bamboozle* – aplikacja ułatwiająca tworzenie gier dydaktycznych do wykorzystania podczas zajęć lekcyjnych. Umożliwia zarówno tworzenie własnych treści, jak również daje dostęp do szerokiej bazy zasobów stworzonych przez innych nauczycieli. Uczniowie mogą grać samodzielnie lub w grupach¹²⁵.
- *Kahoot* – aplikacja do tworzenia *quizów* wielokrotnego użytku, możliwa z użyciem telefonów, jak i tablicy interaktywnej. Katecheta w prosty sposób może stworzyć *quiz* dotyczący przerobionego materiału, działu itp.¹²⁶

– Gry multimedialne – również mogą posłużyć jako interaktywne metody powtarzania i utrwalania materiału:

- *Akinator* – aplikacja oparta na sztucznej inteligencji. Rozgrywka polega na uzyskiwaniu odpowiedzi na pytania, które zadawane są uczestnikom. Gracz odpowiada na pytania generowane przez program, zaznaczając odpowiednią opcję spośród podanych, zatem musi znać pewne fakty z życia osoby. Aplikacja ta może posłużyć do utrwalenia wiadomości, np. o postaciach świętych i błogosławionych.

Wartość stosowania narzędzi cyfrowych podkreśla również *Dyrektorium o katechizacji*: „Technologie informacyjne i komunikacyjne, media społecznościowe i cyfrowe urządzenia ułatwiają współpracę, wspólne działanie, wymianę doświadczeń i wzajemne poznanie”¹²⁷. Jednakże: „Rzeczywistość wirtualna nie może zastąpić rzeczywistości duchowej, sakramentalnej i kościelnej, przeżywanej w bezpośrednim spotkaniu osób: »jesteśmy narzędziem i [...] istotnym problemem nie jest wyposażenie się w zaawansowane technologie, choć są one niezbędne dla aktualnej i znaczącej obecności. Niech zawsze będzie dla nas jasne, że Bóg, w którego wierzymy, Bóg pełen pasji dla człowieka, chce się wyrażać poprzez nasze środki, nawet jeśli są ubogie, gdyż to On działa, to On przekształca, to On zbawia ludzkie życie«”¹²⁸.

O wykorzystywaniu nowych środków w katechezie wspomina również Krzysztof Marcyński. Podkreśla on, iż powinna występować hierarchia w posługiwaniu się mediami

¹²⁵ Szczegóły korzystania z aplikacji: <https://www.czasopismokatecheza.pl/artukul/wygrac-dary> (dostęp: 19.11.2022).

¹²⁶ Szczegóły korzystania z aplikacji: <https://www.czasopismokatecheza.pl/artukul/quiz-biblijny-jak-stworzyc-quiz-wielokrotnego-uzytku-przy-wykorzystaniu-prostej-aplikacji-na-telefon> (dostęp: 19.11.2022).

¹²⁷ DK 215.

¹²⁸ DK 217.

technologicznymi w porównaniu do tradycyjnych środków oddziaływania pedagogicznego. Zaznacza, że przekaz medialny powinien być na końcu procesu ewangelizującego, gdyż pierwszeństwo zawsze ma kontakt osobisty i relacje międzypersonalne¹²⁹.

Kościół nie tylko wyraża zgodę na stosowanie internetowych środków w działalności katechetycznej, ale zachęca do korzystania z tego medium, wpisując w nie wiele pozytywnych ich cech: m.in. możliwość bezpośredniego i natychmiastowego dostępu do wszelkich zasobów (np. bibliotek, muzeów, miejsc kultu, różnego rodzaju publikacji); umożliwienie kontaktu z ludźmi wyznających te same poglądy, co skutkuje utworzeniem wirtualnej społeczności wiary; pomoc w ewangelizacji; możliwość wykorzystania zasobów internetowych w katechizacji i edukacji, a także w pewnych formach poradnictwa czy kierownictwa duchowego; usprawnienie zarządzania i administrowania wspólnotami kościelnymi; możliwość wykorzystania jako środka służącego komunikacji z ludźmi, z którymi inny rodzaj kontaktu jest utrudniony bądź niemożliwy¹³⁰.

Wykorzystywanie nowoczesnych środków wymaga od katechety nieustannego dokształcania zarówno w sferze nowych technologii, jak i ich wpływu na życie emocjonalne oraz duchowe uczniów. Nie może on pozostać bierny wobec wyzwań, które niesie ze sobą cyfrowy świat, ponieważ jego misją jest bycie tam, gdzie ma możliwość dawania świadectwa życia autentyczną wiarą zarówno wobec tych, którzy odnaleźli Chrystusa, jak i tych, którzy Go jeszcze poszukują.

5.3. Postulaty odnoszące się do akceptacji wartości religijno-moralnych

Od kilkudziesięciu lat można zaobserwować dynamicznie pogłębiający się kryzys wartości religijno-moralnych w świecie. Tendencja ta nie jest obca również polskiej młodzieży, która – jak pokazują aktualne badania – zna podstawowe prawdy wiary, jednakże swoje życie opiera na wartościach dyktujących przez współczesne media, czyli antywartościach¹³¹. Przeprowadzone badania potwierdzają, iż „moralność polskiej młodzieży szeroko ujętej przeżywa współcześnie poważny kryzys, zwłaszcza w odniesieniu

¹²⁹ K. Marcyński, *Komunikacja religijna i media*, Kraków 2016, s. 138-139.

¹³⁰ P. Mąkosa, *Katecheza młodzieży gimnazjalnej w Polsce. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2009, s. 169-170.

¹³¹ Por. badania: J. Baniak, *Między buntem a potrzebą akceptacji i zrozumienia. Świadomość moralna a kryzys tożsamości osobowej młodzieży gimnazjalnej. Studium socjologiczne*, Kraków 2008, s. 289; J. Mazur, *Religia, autorytet i wartości wśród młodzieży gimnazjalnej*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2005, nr 18, s. 195; S.H. Zaręba, *W kierunku jakiej religijności? Studia nad katolicyzmem polskiej młodzieży*, Warszawa 2008, s. 311.

do kwestii związanych z poszanowaniem życia i przeżywaniem własnej seksualności w zgodzie z normami Kościoła katolickiego [...], aborcji, antykoncepcji i nierozzerwalności małżeństwa”¹³².

Zauważmy, że współczesna młodzież ma pewną łatwość oddzielenia tego, co mówi ksiądz na lekcji religii lub podczas Mszy świętej w kościele, od moralnych decyzji, które podejmują na co dzień, często mimo deklaracji, że są osobami wierzącymi i praktykującymi. Przyczyn takiego zachowania można dopatrywać się nie tylko w propagowaniu hedonistycznego stylu życia przez mass media, ale także – a może w głównej mierze – podłożem jest szeroko pojęty kryzys rodziny i widoczne zmiany w pełnieniu rodzinnych ról: matki, ojca, dzieci, dziadków. Inną przyczyną może być także – coraz bardziej widoczny – „kult dziecka”, gdyż rodzice często w centrum swoich działań stawiają dziecko, dostosowując swoje życie do jego potrzeb i upodobań. Zaburzony jest przez to autorytet osoby dorosłej, rodzica oraz katechety, gdyż dziecko ma poczucie wyznaczania norm i zasad zachowania, ale niedostosowywania się do nich.

W tym podrozdziale zostanie ukazana rola Kościoła i katechezy w kwestii akceptacji wartości religijno-moralnych przez młodzież. Badania przeprowadzone w ramach niniejszej pracy pokazują, że jeszcze kilka lat temu można było stwierdzić, że podział kraju na „Polskę A” oraz „Polskę B” dotyczy nie tylko kwestii gospodarczych, ale również religijnych. Wschodnia ściana Polski, a szczególnie południowo-wschodnia część traktowana była do tej pory jako najbardziej ugruntowana w wartościach religijno-moralnych, jednak obecnie granica podziału zanika.

Zjawisko to wymaga poważnej i szczegółowej analizy przez Kościół, a przede wszystkim podjęcia konkretnych działań, by nie ulegać postępującej sekularyzacji. Dotychczasowa działalność Kościoła staje się coraz mniej skuteczna i często nieadekwatna do wyzwań współczesnego świata, zatem wymaga ona pewnych modyfikacji, przede wszystkim w zakresie ewangelizacji oraz katechizacji.

Wobec powyższego, zasadniczymi postulatami wspierającymi aktywność Kościoła w kwestii akceptacji wartości religijno-moralnych przez młodzież są:

- 1) potrzeba ewangelizacji – głoszenie kerygmatu,
- 2) korelacja środowisk wychowania religijnego.

¹³² P. Mąkosa, *Katecheza młodzieży gimnazjalnej w Polsce...*, dz. cyt., s. 181.

5.3.1. Potrzeba ewangelizacji – głoszenie kerygmatu

Na wstępie warto przybliżyć modele tradycyjnych etapów formacji chrześcijańskiej. Formacja miała swój początek w głoszeniu kerygmatu chrześcijańskiego, czyli miłości Boga do człowieka wyrażonej w osobie i dziele Jezusa Chrystusa. Model ten został zinstytucjonalizowany w katechumenacie, będącym przygotowaniem do przyjęcia sakramentów inicjacji chrześcijańskiej. Ów etap formacji wzywał jednocześnie do wiary, nawrócenia się oraz przyjęcia chrztu. Kolejnym stadium było życie we wspólnocie Kościoła, którego podstawę stanowiło systematyczne korzystanie z sakramentów, jak również dawanie świadectwa wiary i miłości. W tym właśnie czasie odbywała się ewangelizacja, której celem była wiara, nawrócenie oraz życie sakramentalne. Poprzedzała ona udział w katechezie, gdyż dopiero ewangelizacja dawała podstawy do udziału w niej. Katecheza kierowana była głównie do dorosłych. Podczas niej rzetelnie wyjaśniano prawdy wiary, liturgię, zasady moralne i modlitwę chrześcijańską¹³³.

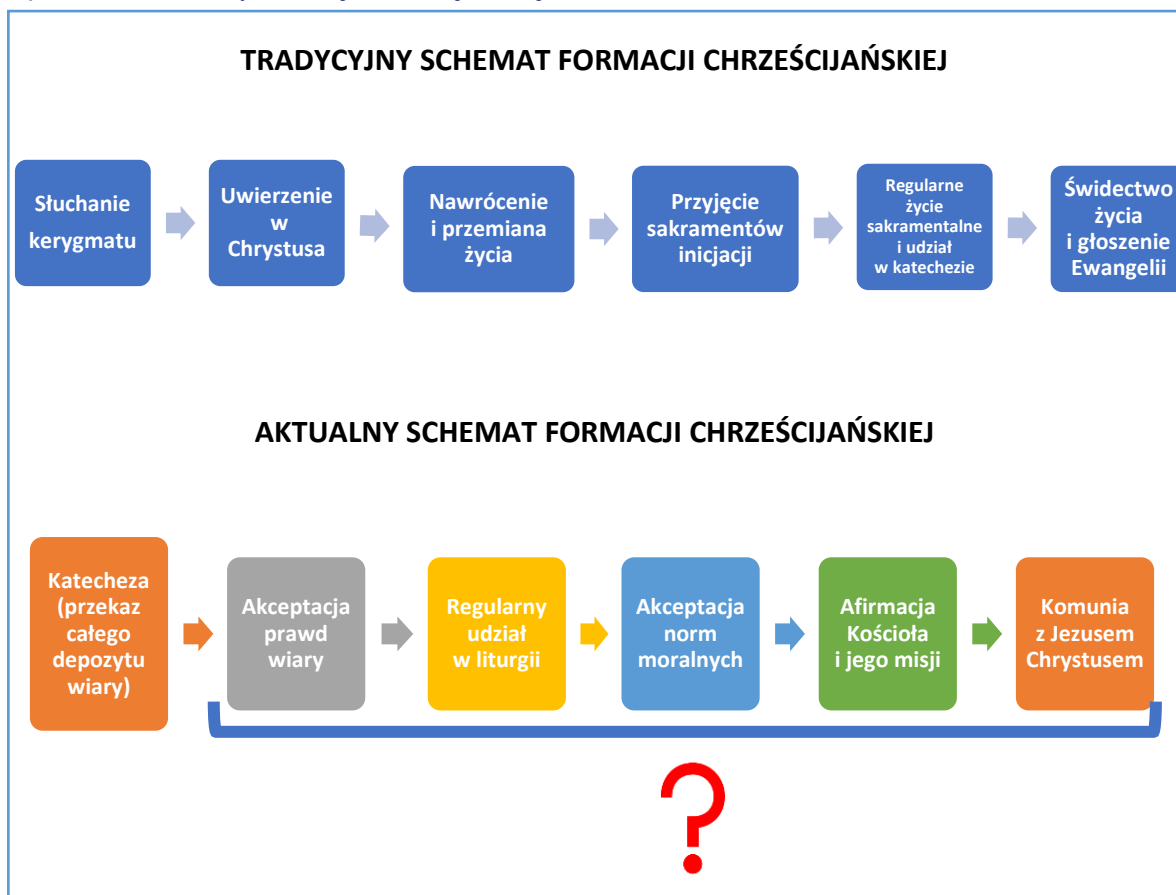
Od IV w. (*Edykt mediolański*, 313 r.) zaprzestano prowadzenia ewangelizacji na szeroką skalę, gdyż nie było już takiej potrzeby. Chrześcijaństwo stało się legalną, a stopniowo nawet uprzywilejowaną religią. Coraz bardziej powszechna stała się praktyka chrztu dzieci, których rodzice byli pierwszymi nauczycielami wiary, zatem to oni przeprowadzali ich ewangelizację i pierwszą katechezę. Rola Kościoła polegała na formacji chrześcijańskiej przez pogłębianie wiary dorosłych, a następnie organizowaniu katechezy dla dzieci i młodzieży. Istotny jest fakt, że w średniowieczu kultura Europy była dogłębnie chrześcijańska. Zatem właściwie zakładano, że ludzie bardziej potrzebują katechezy niż ewangelizacji. Działo się tak nawet wtedy, gdy lekcja religii stała się jednym z przedmiotów szkolnych¹³⁴.

Założenie, że główne miejsce w formacji chrześcijańskiej zajmuje katecheza, obowiązuje w Polsce do dzisiaj. Należy jednak zadać sobie pytanie: czy jest ona adekwatna do współczesnych realiów? Aby mocniej zobrazować sytuację formacji chrześcijańskiej, można przeanalizować poniższe schematy:

¹³³ Tenże, *Między katechetyczną rzeczywistością...*, dz. cyt., s. 113-114.

¹³⁴ Tamże.

Rysunek 3. Schematy formacji chrześcijańskiej

Źródło: P. Mąkosa, *Między katechetyczną rzeczywistością a ewangelizacyjnym oczekiwaniem*, w: *XXV lat w polskiej szkole*, Lublin 2015, s. 113-115. Własna modyfikacja schematu.

Można zauważyć, że obowiązujący w Polsce schemat *a priori* zakłada, że po przekazaniu całego depozytu wiary na katechezie, w pełni świadomi chęci pogłębiania swojej wiary katechizowani zaakceptują prawdy głoszone przez Kościół i w następstwie będą w regularny sposób brać udział w liturgii, zaakceptują normy moralne oraz misję Kościoła, dążąc w ten sposób do komunii z Jezusem Chrystusem. Jednak rzeczywistość przedstawia się w odmienny sposób. Okazuje się mianowicie, że coraz mniejsza część katechizowanego społeczeństwa po przestudiowaniu całego depozytu wiary podąża zgodnie z przyjętym schematem formacji chrześcijańskiej.

Zauważmy, że czas poświęcony na przyswajanie wiedzy religijnej pokrywa się z czasem całej edukacji szkolnej. Co więcej, podstawa programowa katechezy, programy i podręczniki do nauczania religii zakładają co najmniej dwukrotne omówienie całego depozytu wiary katolickiej – najpierw w ciągu ośmiu lat szkoły podstawowej, a następnie w szkołach ponadpodstawowych¹³⁵.

¹³⁵ Tamże.

W definicji katechezy czytamy: „Katecheza jest wychowaniem w wierze dzieci, młodzieży i dorosłych, a obejmuje przede wszystkim nauczanie doktryny chrześcijańskiej, przekazywane na ogół w sposób systematyczny i całościowy, dla wprowadzenia wierzących w pełnię życia chrześcijańskiego” (CT 18, KKK 5).

Definicja ta pozwala na określenie podstawowych funkcji katechezy, którymi są:

- wychowanie (kształtowanie postaw religijnych),
- nauczanie (przekazanie wiedzy religijnej),
- wtajemniczenie (włączanie w życie modlitwy i w liturgię)¹³⁶.

Nasuwa się przy tym kolejny problem, gdyż z definicji katechezy można wywnioskować, iż jej adresatami są ludzie wierzący i praktykujący. Czy zatem treści i metody katechetyczne uwzględniają obecną różnorodność odbiorców? Aktualne badania pokazują, że wierzących i praktykujących uczniów na katechezie jest coraz mniej. Coraz częściej natomiast, zdarzają się uczniowie o poglądach liberalnych, a nawet deklarujących się jako ateści. „Zdecydowanie większość młodych Polaków bierze udział w nauczaniu religii w szkole, nieco mniej deklaruje się jako osoby wierzące. Jednak zdecydowanie mniej regularnie bierze udział w liturgii. Jeszcze mniej angażuje się na co dzień w życie wspólnoty Kościoła, a zaledwie kilka procent młodzieży w całości akceptuje moralne nauczanie Kościoła. Powstaje zatem retoryczne pytanie, czy większość polskiej młodzieży należy do odpowiednich adresatów katechezy w sensie ścisłym”¹³⁷. Czy zatem założenie z góry, iż Polska jest katolickim krajem i potrzebuje bardziej katechezy niż ewangelizacji, nie wspomaga procesu dążącego do kryzysu wartości chrześcijańskich, którego świadkami być może właśnie jesteśmy?

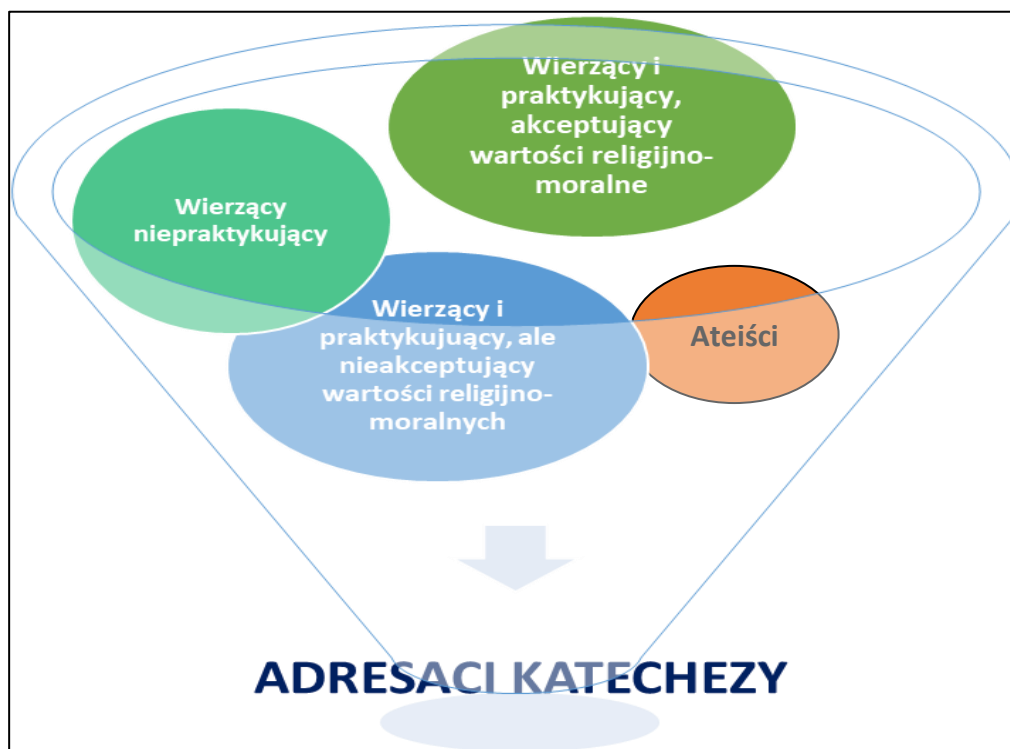
Niemniej jednak nie można zakładać, że wszyscy współcześni młodzi ludzie oddalają się od wiary i Kościoła. Przejawem postaw afirmujących przynależność do Kościoła oraz żywym świadectwem wiary młodzieży jest m.in. przynależność do ruchów i stowarzyszeń katolickich (np. Liturgiczna Służba Ołtarza, Ruch Światło-Życie), udział w Światowych Dniach Młodzieży, w Spotkaniach Młodych Archidiecezji Przemyskiej, pielgrzymkach do Częstochowy, na Kalwarię, udział w koncertach uwielbienia itp. Oznacza to, iż pewna część polskiej młodzieży dojrzała i z powagą podchodzi do sfery wiary i chcąc ją pogłębiać, włącza się w życie Kościoła. Młodzież ta jest prawdziwym świadkiem Chrystusa, gdyż poprzez dokonanie świadomego wyboru wiary i życia w Kościele podejmuje codzienne decyzje opierające się na wartościach chrześcijańskich. Z pewnością – jak zauważa

¹³⁶ Tamże, s. 115.

¹³⁷ Tamże, s. 118.

Paweł Mąkosa – „Tacy uczestnicy katechezy, zwłaszcza szkolnej, domagają się jednak innego rodzaju zajęć z religii niż większość ich rówieśników. Nie chcą oni katechezy pobieżnej, ogólnikowej, bazującej na truizmach i obliczonej na zabicie czasu. Domagają się pogłębienia intelektualnego, konkretnej wiedzy na temat chrześcijaństwa i stosunku Kościoła do współczesnych problemów, a także głębokich przeżyć religijnych i umożliwienia realnego zaangażowania w życie Kościoła, w jego działalność liturgiczną, formacyjną czy charytatywną. Wymaga to od katechetów coraz większego zaangażowania w katechezę i autoformację przede wszystkim w wymiarze intelektualnym, tak aby przekazać konkretne argumenty Kościoła w odniesieniu do współczesnych dylematów, takich jak np. zapłodnienie *in vitro*, transpłciowość czy klonowanie. Trzeba bowiem pamiętać, że dzisiejsza młodzież, szczególnie ucząca się w liceach, posiada już bardzo szeroką wiedzę, a nieustanna nauka i dostęp do Internetu wciąż ją poszerzają. Dzisiejsza katecheza musi być bardzo konkretna, mocna intelektualnie. Innymi słowy, wysokie wymagania stawiane katechezie i katechetom obligują do zapewnienia takiej właśnie katechezy. Kościół musi dobrze odczytać taki znak czasu i adekwatnie na niego odpowiedzieć. Wówczas jest szansa na ukształtowanie prawdziwej elity katolickiej, zdolnej nie tylko do osobistego przeżywania wiary, ale także do chrześcijańskiej przemiany świata”¹³⁸.

Rysunek 4. Adresaci współczesnej katechezy szkolnej

Źródło: Opracowanie własne

¹³⁸ P. Mąkosa, *Znaki czasu dla katechezy w Polsce*, „Verbum Vitae” 2019, nr 35, s. 464-465.

Na konieczność głoszenia Ewangelii zwraca uwagę Paweł Mąkosza: „W świetle przedstawionych wyżej analiz konieczne wydaje się rozpoczęcie formacji chrześcijańskiej nie od katechezy, ale od jej wcześniejszych etapów. Nie chodzi jednak o to, aby bezkrytycznie kopiować praktykę Kościoła pierwszych wieków, ale dostosować ją do współczesnych uwarunkowań. Konieczne wydaje się zatem odwrócenie aktualnego porządku i położenie akcentu na ewangelizację czy nową ewangelizację. Dopiero później należy realizować katechezę rozumianą jako przekaz całego depozytu wiary”¹³⁹.

Czym zatem powinna być ewangelizacja w kontekście nauczania katechetycznego w szkole? Ewangelizacja od zawsze jest jednym z najważniejszych zadań Kościoła: „Idźcie na cały świat i głoscie Ewangelię wszelkiemu stworzeniu” (Mk 16, 15). Jednakże „[...] ta sama Ewangelia głoszona jest wciąż nowym ludziom, w nowych sytuacjach i nowych warunkach życia. Ewangelia się nie zmienia, ale zmienia się świat, któremu ma być głoszona. Inny był świat pierwszych wieków chrześcijaństwa, inny – świat wieków średnich, a jeszcze inny jest świat współczesny i współczesny człowiek”¹⁴⁰. Na konieczność ewangelizacji zwracali uwagę Paweł VI, a po nim Jan Paweł II, Benedykt XVI, jak i obecny papież Franciszek. W encyklice Jana Pawła II *Redemptoris missio* czytamy: „Przepowiadanie jest pierwszym zadaniem misji: Kościół nie może uchylać się od wyraźnego nakazu Chrystusa, nie może pozbawiać Dobrej Nowiny ludzi umiłowanych i zbawionych przez Boga. »Ewangelizacja będzie zawsze zawierać – jako fundament, centrum i szczyt całego swego dynamizmu – także to jasne stwierdzenie: w Jezusie Chrystusie ofiarowane jest każdemu człowiekowi zbawienie jako dar łaski i miłosierdzia Bożego«¹⁴¹. Wszystkie formy działalności misyjnej podążają ku temu przepowiadaniu, które objawia i wprowadza w tajemnicę ukrytą przez wieki i wyjawioną w Chrystusie (por. Ef 3, 3-9; Kol 1, 25-29), który jest w centrum misji i życia Kościoła jako podstawa całej ewangelizacji”¹⁴².

Można zatem zauważyć, iż z nazwą „ewangelizacja” wiąże się termin „kerygmat”, który w ścisłym rozumieniu jest „przepowiadaniem dobrej nowiny o zbawieniu objawionym i dokonany przez Boga w Jezusie Chrystusie; oparty na autorytecie Boga, od którego pochodzi, dokonuje się w Kościele i przez Kościół mocą Ducha Świętego, uobecniającego

¹³⁹ Tamże, s. 119.

¹⁴⁰ Cz. Parzyszek, *Treść pojęcia „nowa ewangelizacja” według Jana Pawła II*, „Kultura – Media – Teologia” 2010(2), nr 2, https://kmt.uksw.edu.pl/nowa-ewangelizacja-jana-pawla-ii-artykul#body_ftn340 (dostęp: 22.11.2022).

¹⁴¹ Jan Paweł II, *Redemptoris missio*, 44.

¹⁴² Tamże, 18.

głoszone wydarzenie zbawcze; aktualizuje się i uobecnia w prorockiej misji Kościoła, a spełnia i objawia swą naturę zwłaszcza w liturgii i sakramentach [...]; jest głoszony w różnych formach przepowiadania kościelnego (kazanie, katechumenat, katecheza) i chrześcijańskiego życia oraz buduje Kościół”¹⁴³.

Po preewangelizacji musi nastąpić przepowiadanie kerygmatyczne. Głoszenie kerygmatu chrześcijańskiego stanowi istotę ewangelizacji. Polega on na głoszeniu Bożej miłości do człowieka wyrażonej w historii zbawienia, w której centrum znajdują się osoba i dzieło Jezusa Chrystusa. Co więcej, jego nieodłącznym elementem jest także jednoznaczne wezwanie do nawrócenia, do opowiedzenia się za lub przeciw Chrystusowi¹⁴⁴.

Głęboki związek kerygmatu i katechezy podkreśla również *Dyrektorium o katechizacji*: „Z tego centralnego miejsca kerygmatu w głoszeniu wynikają również pewne istotne kwestie dla katechezy: »żeby wyrażała [...] zbawczą miłość Boga uprzednią w stosunku do moralnych i religijnych zobowiązań; żeby nie narzucała prawdy i odwoływała się do wolności; żeby miała pewne cechy radości, bodźca, żywotności i harmonijnej pełni niesprowadzającej przepowiadania do kilku doktryn, czasem bardziej filozoficznych niż ewangelicznych«¹⁴⁵. Katecheza, jako echo kerygmatu, powinna podkreślać takie elementy, jak: charakter propozycji, jakość narracyjna, uczuciowa i egzystencjalna; wymiar świadectwa wiary; nastawienie na relację; wymowa zbawcza. W istocie to wszystko stawia pytania samemu Kościołowi, który jest powołany do tego, by jako pierwszy odkrywał Ewangelię, którą głosi: nowe głoszenie Ewangelii wymaga od Kościoła ponownego wsłuchania się w Ewangelię wraz z jego rozmówcami”¹⁴⁶.

Jan Paweł II nie tylko jako pierwszy poruszył temat nowej ewangelizacji, ale nieustannie do niej wracając, precyzował często jej ideę. Wskazywał, że jest to już zadanie, wobec którego stoi współczesny Kościół katolicki. Swoje wypowiedzi kierował zarówno do społeczeństw w Europie, jak i np. w Ameryce, co z kolei oznacza, że konieczność ewangelizacji odnosi się nie tylko do narodów, którzy nie poznali miłości Chrystusa, ale również – a może przede wszystkim – tych, którzy pochłonięci erą konsumpcjonizmu, utracili łaskę wiary i pragnienia poznania prawdziwego Boga¹⁴⁷.

¹⁴³ B. Brzuszek, *Kerygmat*, EK, t. VIII, red. B. Migut, kol. 1363.

¹⁴⁴ P. Mąkosa, *Ewangelizacyjny wymiar katechezy*, w: *Katecheza w swoich podstawowych wymiarach*, red. J. Czerkowski, Kielce 2013, s. 175.

¹⁴⁵ EG 165.

¹⁴⁶ DK 59.

¹⁴⁷ J. Grzegorzczak, *Potrzeba nowej ewangelizacji*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 2005, t. IV, s. 212.

Nie jest łatwo odnaleźć odpowiedź na pytanie, jak powinna przebiegać nowa ewangelizacja. Pomocne mogą być tu zasady teologii pastoralnej, która podpowiada, że ewangelizacja powinna być swego rodzaju projektem pastoralnym, pasującym do określonych realiów danego narodu czy danej społeczności, gdyż nie jest możliwe skuteczne głoszenie Ewangelii, jeśli się nie analizuje i nie bierze pod uwagę sytuacji społeczno-kulturalnej i ekonomicznej danej wspólnoty ludzi. Z kolei inna, znana w teologii pastoralnej zasada wcielenia głosi, że aby trafić z Ewangelią do adresata, którym jest zawsze człowiek żyjący w konkretnym miejscu i czasie, nie powinno się pomijać tego, co on w danym okresie przeżywa¹⁴⁸.

Odnosząc się do sposobów nowej ewangelizacji, mimo upływu lat wciąż aktualny jest przekaz papieża Pawła VI. Zwraca on uwagę, że narzędziem, którego nie można zaniedbywać w ewangelizacji, jest nauczanie katechetyczne, gdyż właśnie poprzez systematyczną katechizację umysły dzieci i młodzieży powinny zrozumieć najważniejsze prawdy wiary. „Nikt nie zaprzeczy, że tę naukę należy podawać w tym celu, żeby kształtować obyczaje chrześcijańskie, a nie tylko po to, by pozostała tylko jakaś dekoracja rozumu”¹⁴⁹. Papież podkreśla, że niewątpliwie całe dzieło ewangelizacji odniesie wielki pożytek, jeśli katecheci będą umieli posługiwać się odpowiednimi podręcznikami, mądrze i umiejętnie napisanymi oraz zatwierdzonymi autorytetem biskupów – w ramach nauczania katechetycznego. Co więcej, konieczne jest dostosowanie metodologii nauczania do wieku, wykształcenia oraz poziomu wiedzy jednostki, tak aby niezbędne prawdy pozostały w jej pamięci, umyśle i sercu, które pozostaną z nią przez całe życie. Jednakże najważniejszą potrzebą jest odpowiednie przygotowanie doświadczonych katechetów – katechetów parafialnych, nauczycieli szkolnych czy też rodziców, by dalej szkolili się i rozwijali w tak potrzebnej i wymagającej umiejętności, jaką jest katechizowanie¹⁵⁰.

Nie sposób pominąć w tym miejscu również apelu kard. Josepha Ratzingera, który jasno przekazywał, iż: „Ewangelizować znaczy wskazywać tę drogę – uczyć sztuki życia. »Na początku działalności publicznej Jezus mówi: Przyszedłem, aby głosić Ewangelię ubogim« (por. Łk 4, 18). To znaczy: mam odpowiedź na wasze najważniejsze pytanie; wskazuję wam drogę życia, drogę szczęścia, więcej – ja sam jestem tą drogą”. Kardynał Ratzinger porusza sprawę powszechnie występującego ubóstwa, rozumianego jako „nieumiejętność doznawania radości, znużenie życiem, postrzeganym jako bezsensowne

¹⁴⁸ Tamże, s. 218-219.

¹⁴⁹ Paweł VI, *Adhortacja apostolska „Evangelii nuntiandi”*, 44.

¹⁵⁰ Tamże.

i wewnętrznie sprzeczne, a które jest zarówno przyczyną, jak i skutkiem nieumiejętności kochania, rodząc zawiść i chciwość, a także prowadząc do zniszczenia w życiu człowieka”¹⁵¹. Stąd też apel późniejszego papieża, by zwrócić uwagę na potrzebę nowej ewangelizacji, gdyż jeśli sztuka życia pozostanie nieznana, wszystko inne zawiedzie. Ta sztuka nie jest jednak kwestią nauki: może być przekazywana tylko przez tych, których życie jest ucieleśnione w *Ewangeli*¹⁵².

Na konieczność ewangelizacji zwraca uwagę również papież Franciszek. Porusza on ważną kwestię, bez uwzględnienia której ewangelizacja będzie wręcz niemożliwa. Mowa tu o radykalnej zmianie mentalności współczesnych katolików. Papież Franciszek głosi, że każdy jest „wezwany do misyjnego nawrócenia” (EG 30), do „wyjścia z własnej wygody i zdobycia się na odwagę, by dotrzeć na wszystkie peryferia świata potrzebujące światła *Ewangeli*” (EG 20)¹⁵³. Papież Franciszek zaznacza istotę radosnego ewangelizowania, piętnując pesymizm i malkontenctwo: „Są chrześcijanie, którzy wydają się przyjmować klimat Wielkiego Postu bez Wielkanocy”¹⁵⁴ oraz w innym miejscu: „Rozwija się psychologia grobu, która stopniowo zamienia chrześcijan w muzealne mumie. Rozczarowani rzeczywistością, Kościołem i samymi sobą, przeżywają nieustanną pokusę przywiązania do słodkawego smutku, bez nadziei...”¹⁵⁵

Paweł Mąkosa powołuje się na *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, które wyróżnia trzy etapy ewangelizacji:

1. Działanie misyjne podejmowane wobec niewierzących i żyjących w obojętności religijnej.
2. Działanie katechetyczno-wtajemniczające obejmujące dwie grupy adresatów – tych, którzy wybierają Ewangelię, i tych, którzy czują potrzebę uzupełnienia lub odnowienia wtajemniczenia.
3. Działanie duszpasterskie stanowiące ofertę dla dojrzałych w wierze chrześcijan i dokonujące się we wspólnocie chrześcijańskiej¹⁵⁶.

Można więc wnioskować, iż istotą ewangelizacyjnego wymiaru katechezy powinno być w pierwszej kolejności pobudzanie wiary, podtrzymywanie zastanego jej poziomu, a następnie systematyczne pogłębianie jej i pomoc w dążeniu do dawania świadectwa

¹⁵¹ J. Ratzinger, *Nowa ewangelizacja. Przemówienie do katechetów i nauczycieli religii*, <https://nowaewangelizacja.org/8806-2/> (dostęp: 22.11.2022).

¹⁵² Tamże.

¹⁵³ P. Mąkosa, *Między katechetyczną rzeczywistością...*, dz. cyt., s. 119.

¹⁵⁴ EG 6.

¹⁵⁵ EG 83.

¹⁵⁶ P. Mąkosa, *Ewangelizacyjny wymiar...*, dz. cyt., s. 172.

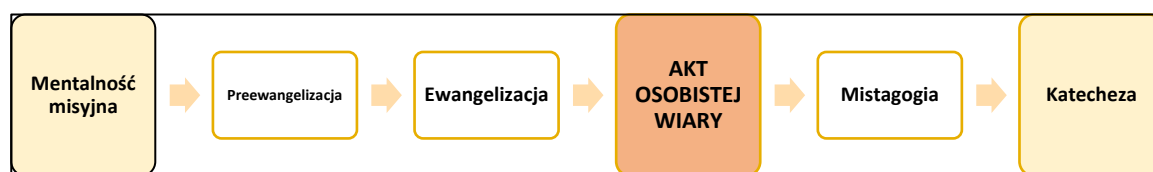
życia¹⁵⁷. W tym kontekście *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce* stoi na stanowisku, że katecheza ewangelizacyjna powinna:

- a) „przypominać podstawowe elementy wiary,
- b) inspirować w rzeczywistym procesie nawrócenia,
- c) pogłębiać w nich prawdę i wartość orędzia chrześcijańskiego wobec rozmaitych zastrzeżeń, jakie wysuwa świat współczesny,
- d) pomagać w wyborze i przeżywaniu Ewangelii w życiu codziennym,
- e) uzdalniać do uzasadnienia chrześcijańskiej nadziei, jaka jest w nich,
- f) dodawać odwagi do realizacji ich powołania misyjnego”¹⁵⁸.

Wobec powyższych refleksji trafna wydaje się propozycja Pawła Mąkosy, wyszczególniająca prawidłowy przebieg etapów rozwoju współczesnej katechezy młodzieży:

- „1. Preewangelizacja i doprowadzenie do otwarcia na Dobrą Nowinę głoszoną w Kościele katolickim.
2. Głoszenie kerygmatu chrześcijańskiego mające na celu wzbudzenie wiary.
3. Katecheza systematyczna, przekazująca w sposób pogłębiony i integralny orędzie chrześcijańskie.
4. Katecheza mistagogiczna, prowadząca do powtórnego odkrycia sakramentów Eucharystii oraz pokuty i pojednania, a także przygotowująca do przyjęcia sakramentu bierzmowania”¹⁵⁹.

Rysunek 5. Schemat formacji chrześcijańskiej

Źródło: P. Mąkosa, *Między katechetyczną rzeczywistością a ewangelizacyjnym oczekiwaniem*, w: *XXV lat nauczania religii w polskiej szkole*, red. M. Zajac, Lublin 2015, s. 120

Analizując powyższy schemat, zauważmy, że pierwszym proponowanym etapem formacji jest tu preewangelizacja. Przedstawione działania mają na celu otwarcie człowieka na poszukiwanie Boga oraz wzbudzenie pragnienia słuchania Dobrej Nowiny. Powinny być one podjęte na podstawie analizy przyczyn powstania i zasad funkcjonowania świata, a także

¹⁵⁷ Tamże, s. 173.

¹⁵⁸ PDK 56.

¹⁵⁹ P. Mąkosa, *Katecheza młodzieży gimnazjalnej...*, dz. cyt., s. 403.

analizy osobistych doświadczeń, takich jak: miłość, szczęście, cierpienie, nieszczęście i śmierć. Głównym celem preewangelizacji jest doprowadzenie do stanu, w którym współczesny człowiek przyjmuje prawdę, że nie jest w stanie zrozumieć ani świata, ani siebie, ani drugiego człowieka bez Boga i żeby zaczął Go szukać¹⁶⁰.

Ewangelizacja stanowi tu drugi etap formacji, gdyż w sensie ścisłym sprowadza się ona do głoszenia kerygmatu w sposób dostosowany do współczesnych odbiorców. Tutaj dopiero może nastąpić moment, kiedy człowiek, w akcie osobistej wiary, odpowie na Bożą miłość i podejmie się trudu nawrócenia, nawet z możliwością wprowadzania go w regularne życie sakramentalne. W tym też momencie staje się on adresatem systematycznej katechezy, która opiera się na przekazie całego depozytu wiary¹⁶¹.

Zdaniem autora „zmiana paradygmatu współczesnej formacji chrześcijańskiej i konieczne poprzedzenie katechezy preewangelizacją i ewangelizacją jest znakiem czasu, na który Kościół musi odpowiedzieć pozytywnie”¹⁶².

5.3.2. Korelacja środowisk wychowania religijnego

Kolejnym postulatem, wypływającym z kryzysu akceptacji wartości religijno-moralnych w młodym społeczeństwie, jest korelacja środowisk wychowania religijnego. Bez wątpienia środowiskami, mającymi największy wpływ na wychowanie, są: rodzina, szkoła i parafia. Można odnieść wrażenie, że obecnie, tak jak rodzice oddają nauczanie dzieci nauczycielom w szkole, tak również wychowanie religijne przekazują szkolnym katechetom. Co więcej, zauważa się również, iż coraz częściej decydują się oni na wychowanie „świeckie” swoich dzieci, nawet do tego stopnia, że odrzucają wszelkie sakramenty, poczynawszy od chrztu – w przekonaniu, iż po osiągnięciu „dojrzałości” dziecko samo zadecyduje, jaką wiarę chce wyznawać.

Idea korelacji środowisk wychowania religijnego w kontekście akceptacji wartości religijno-moralnych jest koncepcją wymagającą. Jednak wydaje się, że tylko w ten sposób można zapobiec szybkiemu pogłębieniu się kryzysu wartości. Projekt ten zakłada nie tyle wzajemny na siebie wpływ środowisk wychowania, co różnorodne oddziaływanie Kościoła na poszczególne środowiska. W *Dyrektorium o katechizacji* czytamy, iż konieczne jest

¹⁶⁰ P. Mąkosa, *Między katechetyczną rzeczywistością...*, dz. cyt., s. 120.

¹⁶¹ Tamże.

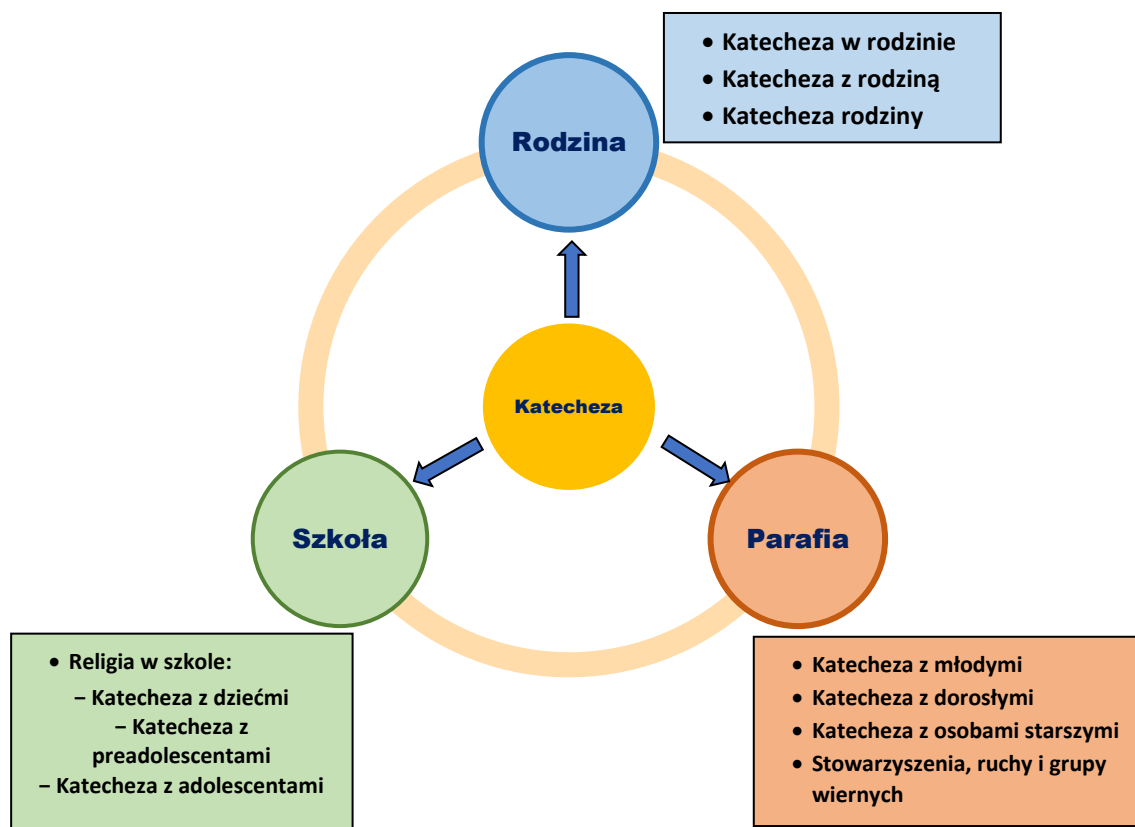
¹⁶² Tamże.

zapropozowanie ścieżek katechizacji w sposób adekwatny do potrzeb, wieku i sytuacji życiowej adresatów¹⁶³.

Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce zaznacza, iż do podstawowych zadań katechezy należy rozwijanie poznania wiary, wychowanie liturgiczne, formacja moralna, nauczanie modlitwy, wychowanie do życia wspólnotowego oraz wprowadzenie do misji¹⁶⁴. Jak więc realizować założone zadanie w odniesieniu do poszczególnych odbiorców?

Korelację środowisk wychowawczych oraz oddziaływanie Kościoła można przedstawić za pomocą schematu:

Rysunek 6. Schemat oddziaływania katechetycznego na poszczególne środowiska wychowawcze

Źródło: Opracowanie własne na podstawie *Dyrektorium o katechizacji* (2020 r.)

Rodzina

Według Magisterium Kościoła podstawowym środowiskiem, w którym dokonuje się katecheza, jest rodzina. Katecheza rodzinna słusznie uważana jest za pierwszą i niezwykle

¹⁶³ DK 225.

¹⁶⁴ PDK 23.

istotną dla religijności ze względu na silne relacje emocjonalne zachodzące między członkami rodziny, co wpływa z kolei na największą siłę oddziaływania¹⁶⁵.

W adhortacji *Catechesi tradendae* Jan Paweł II podkreśla, że rodzina w niektórych środowiskach, które nie sprzyjają innym formom katechezy, stanowi jedyną możliwą do realizacji katechez¹⁶⁶. W podobny sposób kwestię katechizacji przez rodziców omawia *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, określając rodzinę mianem „Kościoła domowego” i zaznaczając, że rodzice są pierwszymi wychowawcami w wierze¹⁶⁷. Warto zauważyć, że *Dyrektorium* to wymienia także dziadków, przypisując im znaczącą rolę w katechezie rodzinnej¹⁶⁸.

Należy zaznaczyć, że integralną częścią aktywności wychowawczej rodziny jest również przekazywanie kulturowego dziedzictwa religijnego (w tym także wiedzy religijnej), uczenie zachowań wynikających z wyznawanej wiary oraz wprowadzanie dziecka w życie społeczności kościelnej¹⁶⁹. Rolą tak rozumianej socjalizacji religijnej w rodzinie jest ukierunkowanie młodej osoby do podjęcia dojrzałej decyzji dotyczącej wyboru wartości obiektywnych. Ponadto z wychowaniem w wierze oraz do wiary wiążą się konkretne zadania w zakresie wychowania integralnego, m.in.: formacja postaw społecznych, moralnych, religijnych, zaspokajanie potrzeby bezpieczeństwa, miłości, więzi, uznania, kontaktu społecznego. Mimo zaspokajania podstawowych potrzeb materialnych, emocjonalnych oraz społecznych swoich dzieci, rodzice nie mogą zapominać o wspomaganie potomstwa w odkrywaniu osobistego powołania i wzmacnianiu w rozwoju wiary¹⁷⁰.

W wypełnianiu tych zadań rodzina chrześcijańska jest umacniana łaskami, których Bóg udziela człowiekowi poprzez przyjmowanie sakramentów. Jednakże istotną rolę spełnia katecheza z rodziną i katecheza rodziny, podejmowana ze strony wspólnoty Kościoła (np. parafii). Takie formy katechezy „[...] służą wspomaganie rodziców w pogłębianiu wiedzy religijnej, rozwoju osobistej więzi z Bogiem, w umacnianiu i powołaniu do macierzyństwa i rodzicielstwa oraz w wypełnianiu zadań wychowawczych. Co ważne, rodzice uzyskują pomoc niezbędną do realizacji katechezy wewnątrz rodziny, czyli katechezy rodzinnej”¹⁷¹.

¹⁶⁵ P. Mąkosa, *Katecheza młodzieży gimnazjalnej*, dz. cyt., s. 39.

¹⁶⁶ Por. CT 68.

¹⁶⁷ DOK 255.

¹⁶⁸ Tamże.

¹⁶⁹ A. Zellma, *Rodzina jako środowisko wychowawcze – ujęcie katechetyczne*, „Studia Elbląskie” 2015, nr 16, s. 227.

¹⁷⁰ Tamże, s. 228.

¹⁷¹ Tamże.

Wobec tego *Dyrektorium o katechizacji* określa zakres katechezy rodzinnej:

a) Katecheza w rodzinie

Rodzina określana jako „orędzie wiary”, co oznacza jej niezastąpioną rolę w wypełnianiu konkretnych zadań, tj. „przebudzenie zmysłu Boga, pierwsze kroki w modlitwie, wychowanie moralnego sumienia i formacja chrześcijańskiego zmysłu miłości ludzkiej rozumianej jako odbicie Boga Stwórcy i Ojca”¹⁷². Oznacza to, iż tylko rodzina daje możliwość stałego i codziennego dawania świadectwa wiary.

b) Katecheza z rodziną

„W swoim zaangażowaniu ewangelizacyjnym i katechizacyjnym adresowanym do samych rodzin wspólnota powinna realizować programy duszpasterskie, które pomogą im jasno uświadomić sobie własną tożsamość i misję. Tym samym powinna im towarzyszyć i wspierać je w zadaniu przekazywania życia, pomagać w sprawowaniu właściwych jej zadań wychowawczych i krzewić autentyczną duchowość rodziny. Dzięki temu rodzina będzie świadoma swojej roli i stanie się we wspólnocie i razem z nią czynnym podmiotem dzieła ewangelizacji”¹⁷³.

c) Katecheza rodziny

Jan Paweł II w adhortacji apostolskiej *Familiaris consortio* podkreślił rolę katechezy parafialnej wobec rodziny: „Posługa ewangelizacyjna i katechetyczna Kościoła domowego [...] powinna pozostawać w wewnętrznej komunii i odpowiedzialnej harmonii z wszystkimi innymi posługami ewangelizacji oraz katechezy, obecnymi i działającymi we wspólnocie kościelnej tak diecezjalnej, jak i parafialnej”¹⁷⁴. *Dyrektorium o katechizacji* tłumaczy, iż „katechezą rodziny będzie zatem każdy szczególny wkład wnoszony przez chrześcijańskie rodziny, z właściwą im wrażliwością, w rozmaite proponowane przez wspólnotę programy duszpasterskie”¹⁷⁵.

Dyrektorium o katechizacji proponuje konkretne zalecenia duszpasterskie dotyczące katechezy rodziny, są nimi:

– *Katecheza młodzieży i dorosłych przygotowujących się do małżeństwa* – ma ona na celu odpowiednie przygotowanie młodych ludzi do zawarcia sakramentu małżeństwa w taki sposób, aby decyzja o założeniu rodziny była świadoma oraz oparta na solidnych filarach wiary chrześcijańskiej.

¹⁷² DK 227.

¹⁷³ DK 230.

¹⁷⁴ Jan Paweł II, *Familiaris consortio*, 53.

¹⁷⁵ DK 231.

- *Katecheza młodych małżeństw* – formacja w świetle Bożego Słowa, ukierunkowująca młodych małżonków na znaczenie coraz głębszego uświadamiania sobie darów wypływających z zawarcia sakramentu małżeństwa.
- *Katecheza rodziców pragnących ochrzcić dzieci* – konieczne jest tu opracowanie przez katechetów konkretnego programu dla rodziców oraz rodziców chrzestnych w celu pokrzepienia w nich otrzymanej łaski wiary.
- *Katecheza rodziców, których dzieci przygotowywane są do sakramentów inicjacji chrześcijańskiej* – katecheza ta jest okazją nie tylko do wspierania zaangażowania rodziców w działanie na rzecz ukazywania sakramentalnej drogi życia ich dzieci, ale również do pogłębiania wiary rodziców, a coraz częściej do ich nawracania.
- *Katecheza międzypokoleniowa* – katecheza skierowana jest do danego pokolenia, rodziny lub wspólnoty, w nawiązaniu do roku liturgicznego; sprzyja ona międzypokoleniowej wymianie doświadczenia wiary.
- *Katecheza grup małżeńskich i grup rodzinnych* – wspiera rozwijanie duchowości małżeńskiej i rodzinnej, mając na celu wzmocnienie i ożywienie życia małżeńskiego¹⁷⁶.

Szkoła

Współcześnie toczy się ciągła dyskusja dotycząca właściwego ujęcia nauczania religii w szkole. Z powodu coraz bardziej popularnego zjawiska rezygnacji przez uczniów z katechezy szkolnej pojawia się koncepcja wprowadzenia etyki do szkół w celu wykluczenia szkodliwego w skutkach nihilizmu. Kraje, w których religia jest przedmiotem obowiązkowym i nauczanie religii odbywa się w ramach systemu oświaty publicznej, to m.in.: Niemcy, Holandia, Belgia, Austria, Cypr, Rumunia, Wielka Brytania, Dania, Finlandia, Norwegia, Grecja. Natomiast państwa, które proponują religię jako przedmiot do wyboru (np. alternatywnie z etyką), to np.: Włochy, Hiszpania, Portugalia, Szwecja, większa część Szwajcarii¹⁷⁷.

W Polsce religia jest przedmiotem nadobowiązkowym, co w praktyce oznacza, że rodzice bądź pełnoletni uczniowie mogą wybrać religię, etykę lub zrezygnować z tych przedmiotów. Nietrudno zauważyć, że etyka organizowana jest jedynie w nielicznych szkołach, co powoduje sytuację, w której uczeń może wybrać religię lub pozostać bez

¹⁷⁶ Tamże, 232.

¹⁷⁷ P. Mąkosa, *Współczesne ujęcia nauczania religii w europejskim szkolnictwie publicznym*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2011, t. 3(58), s. 123-124.

edukacji w sferze norm etycznych czy moralnych, co jest wysoce szkodliwe z pedagogicznego punktu widzenia¹⁷⁸. W Polsce – z uwagi na fakt pogłębiania się kryzysu wiary oraz kryzysu wartości – wciąż trwa poszukiwanie adekwatnego systemu nauczania religii w szkole poprzez próby określenia jego relacji do katechezy parafialnej¹⁷⁹.

Różnicę między katechezą a nauczaniem religii w szkole tłumaczy *Dyrektorium o katechizacji*: „Katecheza »promuje osobiste przyłgnięcie do Chrystusa i dojrzewania do chrześcijańskiego życia. Nauczanie religii w szkole natomiast przekazuje wiedzę o tożsamości chrześcijaństwa i chrześcijańskiego życia«¹⁸⁰.

Jan Paweł II także często wypowiadał się na temat różnych ról nauczania religii i katechezy, podkreślając ich komplementarność. W swoim przemówieniu w 1981 roku do księży diecezji rzymskiej, zatytułowanym *Szkola i religia*, zaznaczał, że w szkole „pracuje się nad pełną formacją uczniów”, dlatego też nauczanie religii powinno „kształtować swój charakter w odniesieniu do celów i kryteriów właściwych nowoczesnej strukturze oświaty”¹⁸¹. Co więcej, powinno być ono „uważane, tak za właściwy wstęp do katechezy, jak i za późniejszą refleksję nad poznaną już treścią katechezy”¹⁸².

Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce podaje: „Nauczanie religii cieszy się autonomią wobec instytucji szkoły. Wyraża się ona w fakcie, że programy nauczania i pomoce dydaktyczne nie podlegają zatwierdzeniu przez nadzór pedagogiczny, lecz winny być jedynie podane do jego wiadomości. Oznacza to, że nadzór merytoryczny nad nauczaniem religii w szkole sprawuje Kościół. To Kościół zatwierdza materiały dydaktyczne i kieruje katechetów do podjęcia pracy w szkole (misja kanoniczna), a także w ramach prac programowych określa, które cele i zadania szkoły winny być realizowane na lekcjach religii. Tak ujęta lekcja religii umożliwia współdziałanie szkoły i Kościoła, a jednocześnie szanuje wzajemną autonomię obu tych podmiotów nauki religii”¹⁸³.

Dyrektorium o katechizacji podkreśla ogromny wpływ nauczania religii w szkole, które nie tylko przekazuje uczniom wiedzę o tożsamości chrześcijaństwa i życia chrześcijańskiego, ale uobecnia ono *Ewangelię* w życiu codziennym. Warto zauważyć, iż

¹⁷⁸ Tamże, s. 124.

¹⁷⁹ Szczegółowy opis koncepcji nauczania religii w Europie: tamże.

¹⁸⁰ DK 313.

¹⁸¹ Jan Paweł II, *Szkola i religia (przemówienie do kapłanów diecezji rzymskiej, 5 marca 1981)*, OsRomPol 1981, nr 4, s. 14.

¹⁸² Tamże.

¹⁸³ Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, Warszawa 2001, 82.

dla wielu uczniów religia w szkole jest coraz częściej jedyną okazją ich kontaktu z *Ewangelią* i przesłaniem wiary¹⁸⁴.

Dyrektorium ogólne o katechizacji zakłada, że nauczanie religii powinno pomagać osobom wierzącym w lepszym zrozumieniu orędzia chrześcijańskiego w kontekście przeżywanych przez nich problemów egzystencjalnych, a uczniom poszukującym lub wątpiącym dawać wsparcie w odkrywaniu istoty wiary chrześcijańskiej oraz odnalezieniu w wierze Kościoła odpowiedzi na nurtujące ich pytania. Natomiast uczniom niewierzącym, ale uczestniczącym w lekcjach religii, powinno służyć we wzbudzeniu aktu wiary¹⁸⁵. Jednak głównym problemem jest praktyczne pogodzenie tych założeń, gdyż bardzo trudno prowadzić do komunii z Chrystusem osoby już wierzące i jednocześnie podejmować działania ewangelizacyjne wobec niewierzących, a nawet nieochrzczonych lub tych, którzy odeszli od Kościoła¹⁸⁶. „Problem ten staje się niezwykle realny, kiedy na tej samej lekcji religii obecni są uczniowie o różnym poziomie religijności. Ta swoista niekonsekwencja założeń jest jednak o tyle zrozumiała, że w Polsce poza lekcjami religii w szkole nie istnieje prawie żadna inna forma systematycznej, chrześcijańskiej formacji dzieci i młodzieży. Z tego względu próbuje się realizować wszystkie funkcje katechezy w szkole, jak potwierdza doświadczenie – z różnym skutkiem”¹⁸⁷.

Można więc zauważyć, że teoretyczne założenia dotyczące nauczania religii w Polsce nie są zbyt precyzyjne. Z jednej strony przyjmuje się, iż ma ono prowadzić do komunii z Chrystusem, z drugiej zakłada się, że jego uczestnikami są także uczniowie obojętni religijnie i niewierzący, co więcej: ma się również świadomość, że w warunkach szkolnych trudno o realizację funkcji wtajemniczającej. Pojawienie się takich dylematów powoduje dążenie do „uczynienia z nauczania religii części katechezy ewangelizacyjnej łączącej misyjność z umacnianiem w wierze tych, którzy są w Kościele”¹⁸⁸.

Zalecenia, które proponuje *Dyrektorium o katechizacji* dla religii w szkole, to głównie:

- systematyczność i uporządkowanie, tak jak w przypadku nauczania innych przedmiotów szkolnych;
- realizacja nauczania religii zgodnie z celami danej placówki edukacyjnej;
- nauczanie z postawą szacunku i otwartego dialogu¹⁸⁹.

¹⁸⁴ DK 313.

¹⁸⁵ DOK 75.

¹⁸⁶ P. Mąkosa, *Katecheza młodzieży gimnazjalnej*, dz. cyt., s. 203.

¹⁸⁷ Tamże.

¹⁸⁸ P. Tomasiak, *Podstawa programowa i ogólnopolskie podręczniki do katechizacji młodzieży*, w: *Katecheza młodzieży*, red. S. Kulpaczyński, Lublin 2003, s. 76.

¹⁸⁹ DK 315.

Ponadto *Dyrektorium o katechizacji* zwraca uwagę na rolę nauczyciela w szkolnej katechezie: „Zadanie nauczyciela ma charakter wybitnie wychowawczy i nastawione jest na osiągnięcie dojrzałości przez uczniów. Jednocześnie nauczyciele powinni być osobami wierzącymi, troszczącymi się o osobisty wzrost w wierze, włączonymi we wspólnotę chrześcijańską i pragnącymi uzasadniać swoją wiarę także za pośrednictwem swoich umiejętności zawodowych”¹⁹⁰.

Paweł Mąkosa stwierdza: „W polskiej praktyce próbuje się realizować ujęcie katechetyczno-ewangelizacyjne, ale coraz częściej napotyka ono na problemy związane z laicyzacją. Z tego względu warto rozważyć wprowadzenie ujęcia informacyjno-wychowawczego, które jest już praktycznie obecne w wielu szkołach. Realizacja funkcji inicjacyjnej staje się bowiem coraz trudniejsza”¹⁹¹.

Aspekt informacyjno-wychowawczy jest ujęciem konfesyjnym, współcześnie spotykanym m.in. w Hiszpanii, Portugalii i we Włoszech. Popierany jest przez zwolenników dialogu pedagogiczno-teologicznego, którego charakteryzuje zarówno ochrona własnej tożsamości wyznaniowej, jak i uwzględnianie aktualnych przemian kulturowych oraz kosmopolitycznych. W ujęciu tym kładzie się szczególny nacisk na kwestie informacyjne i wychowawcze. Oznacza to, iż w ramach lekcji religii omawiana jest historia chrześcijaństwa, jego wpływ na kulturę Europy i danego kraju, ale również, bazując na *Dekalogu* oraz normach społecznych, podejmuje się próbę kształtowania postaw oraz rozwija się ducha tolerancji światopoglądowej i religijnej. W tym ujęciu nauczanie religii jest „wyznaniowe na poziomie treści materialnych, ale szanuje świeckość szkoły na poziomie celów i metody”¹⁹².

„Ujęcie informacyjno-wychowawcze nastawione jest zatem na realizowanie jednocześnie celów eklezjalnych i szkolnych, jednak bez popadania w skrajności. Nie zakłada się tu zastępowania katechezy parafialnej i ograniczania celów do wtajemniczenia w wiarę oraz wzmocnienia przynależności do konkretnej wspólnoty wiernych, a z drugiej strony nie poprzestaje się na obiektywnej informacji o fenomenie religii i różnorodnych jej odmianach”¹⁹³.

Radosław Chałupniak potwierdza, iż w tym ujęciu nauczania prowadzi się „[...] do tego, by uczniowie posiadli umiejętność analizowania religii oraz religijnych doświadczeń

¹⁹⁰ DK 318.

¹⁹¹ P. Mąkosa, *Współczesne ujęcia nauczania religii...*, dz. cyt., s. 135.

¹⁹² Tamże, s. 128.

¹⁹³ Tamże.

indywidualnych i społecznych, które znajdują swój określony wymiar w kulturze. Lekcja religii, otwierając się na inne dyscypliny i sektory ludzkiego życia (filozofię, literaturę, politykę, etykę, sztukę itd.) pragnie w szkole podejmować funkcję wychowawczą¹⁹⁴.

Bez względu na przyjęty model nauczania religii w szkole, należy zawsze mieć na uwadze, że podstawowym środowiskiem wychowania wiary nie jest szkoła, lecz parafia.

Parafia

Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce zaznacza, że: „Inicjacyjna funkcja katechezy winna znaleźć swe urzeczywistnienie głównie w parafii, nawet wówczas, gdy w przypadku dzieci i młodzieży nauczanie religii odbywa się w szkole. W ten sposób inicjacyjna katecheza parafialna dopełnia szkolne nauczanie religii. Przejęcie inicjacyjnej funkcji katechezy przez duszpasterstwo parafialne wynika z eklezjalnej natury samej katechezy”¹⁹⁵.

Kazimierz Misiaszek uważa, iż „katecheza parafialna jest nieodzowną i niezastąpioną formą integralnej formacji chrześcijańskiej”¹⁹⁶. Z kolei Marian Zając stwierdza, że „rezygnacja z katechezy parafialnej byłaby grzechem zaniedbania”¹⁹⁷. Paweł Mąkosa zauważa zaś, że do głównych motywów przemawiającymi za katechezą parafialną należą wskazania odczytane z katechetycznych dokumentów Kościoła oraz aktualna kondycja religijno-moralna młodego pokolenia Polaków¹⁹⁸. Głównymi dokumentami wskazującymi na katechezę parafialną jako centrum katechizowania są m.in.: *Ogólna instrukcja katechetyczna (Directorium katechisticum generale)* z 1971 r., adhortacja *Catechesi tradendae*, *Dyrektorium ogólne o katechizacji*, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce*, *Dyrektorium o katechizacji*¹⁹⁹.

Szczególnym argumentem za katechezą parafialną jest jej nadrzędny cel, tj. komunii z Jezusem (DOK 80) i zadania katechezy (DOK 85-86), których osiągnięcie w środowisku szkolnym jest wręcz niemożliwe.

Aktualna kondycja religijno-moralna młodzieży powinna dać wiele do myślenia współczesnej katechetyce, gdyż należy przyznać, że edukacja religijna w szkole nie spełnia swojej roli, co widać w praktyce: dzieci i młodzież coraz rzadziej biorą udział w życiu

¹⁹⁴ R. Chałupniak, *Wychowanie religijne w szkołach europejskich*, w: *Wybrane zagadnienia z katechetyki*, red. J. Stala, Tarnów 2003, s. 188-189.

¹⁹⁵ PDK 53.

¹⁹⁶ K. Misiaszek, *Katecheza parafialna*, w: *Wokół katechezy posoborowej*, red. R. Chałupniak i in., Opole 2004, s. 202.

¹⁹⁷ M. Zając, *Katecheza parafialna*, w: *Wybrane zagadnienia z katechetyki*, red. J. Stala, Tarnów 2003, s. 158.

¹⁹⁸ P. Mąkosa, *Systematyczna katecheza parafialna...*, dz. cyt., s. 275.

¹⁹⁹ Por. tamże, s. 276-279.

Kościół, coraz mniej jest sakramentalnych związków, natomiast coraz więcej rozwodów itp. Można zauważyć, iż mimo wprowadzonej religii do szkół na przestrzeni lat religijność Polaków znacznie spada.

Wobec powyższych trendów Czesław Sandecki postuluje, „by katecheza szkolna była kontynuowana w parafii”²⁰⁰, a także stwierdza: „szkolna katecheza nie będzie w pełni skuteczna, jeśli nie będzie wspierana przez duszpasterstwo parafialne”²⁰¹. O potrzebie prowadzenia katechezy parafialnej naucza także *Dyrektorium o katechizacji*: „Potrzeba nowego impulsu ewangelizacyjnego skłania do ponownego przemyślenia na zasadach misyjnych wszystkich działań duszpasterskich we wspólnocie chrześcijańskiej, nawet tych najwykleszych i tradycyjnych. Misyjne nawrócenie, do którego wezwana jest parafia, obejmuje również katechezę, a wręcz ona sama ma w nim swój udział, kiedy osnową wszystkich swoich działań czyni pierwsze głoszenie”²⁰².

Paweł Mąkosa przewiduje trudności w procesie przemiany katechezy parafialnej. Uważa on, iż mogą wystąpić:

- dezaprobuujące stanowisko niektórych odpowiedzialnych za dzieło katechizacji, którzy mogą obawiać się, że organizacja katechezy parafialnej w dalszej perspektywie może przyczynić się do osłabienia lub zlikwidowania szkolnego nauczania religii przez jej przeciwników – co z formalnego punktu widzenia wydaje się niemożliwe ze względu na konkordat stanowiący gwarancję nauczania religii w publicznym systemie oświaty;
- trudności w przekonaniu dzieci i młodzieży do uczestnictwa w katechezie parafialnej, szczególnie tych osób, które mają za sobą przyjęcie sakramentów Pierwszej Komunii Świętej czy bierzmowania, gdyż może zabraknąć im motywacji do uczestniczenia w zajęciach proponowanych zapewne w godzinach popołudniowych;
- problemy związane z organizacją katechezy parafialnej, uwzględniające np. czas i miejsce, gdyż nie każda parafia posiada odpowiednie warunki lokalowe;
- znalezienie odpowiedniej kadry katechetycznej, gdyż *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce* proponuje, aby spotkania katechezy parafialnej prowadzone były przez kapłanów, katechetów i animatorów świeckich, którzy swoją formację uzyskali poprzez uczestnictwo w ruchach młodzieżowych (PDK 107); jednakże w wielu parafiach (szczególnie mniejszych) nie ma przygotowanych animatorów świeckich, którzy byliby w stanie przeprowadzić spotkania, co w praktyce oznaczałoby, iż katecheza spoczywać

²⁰⁰ Cz. Sandecki, *Katecheza szkolna a religijność polskich studentów*, Kraków 2004, s. 122-233.

²⁰¹ Tamże, s. 324-325.

²⁰² DK 303.

będzie na księżach i katechetach, a w przypadku małych parafii, gdzie pracuje np. jeden starszy ksiądz, przeprowadzenie katechezy parafialnej mogłoby okazać się wręcz niemożliwe; spowodowałoby to konieczność powierzenia tego zadania katechetom świeckim, jednak wiąże się to z ich zatrudnieniem i idącymi za tym kosztami, na które wiele małych parafii nie mogłoby sobie pozwolić;

– ponoszenie dodatkowych kosztów, spowodowanych zarówno koniecznością wynagrodzenia katechetów świeckich, jak i odpowiednim przygotowaniem miejsca przeznaczonego na spotkanie katechetyczne (ogrzewanie, wyposażenie itp.)²⁰³.

Jednakże mimo mogących wystąpić trudności warto podjąć wysiłek organizowania parafialnej katechezy, ponieważ „[...] dobro duchowe dzieci i młodzieży, jakie niesie katecheza parafialna, warte jest każdej ceny. Potrzeba jednak determinacji wszystkich odpowiedzialnych za dzieło katechizacji, od biskupa na proboszczu, katechetach i rodzicach kończąc”²⁰⁴.

Dyrektorium o katechizacji proponuje, by w celu odnowy katechezy parafialnej uwzględnić kilka aspektów:

– utworzenie wspólnoty uczniów-misjonarzy – wspólnoty otwartej, braterskiej, pozbawionej ekskluzywności i eksperckiego charakteru;

– mentalność misyjna – istnieje potrzeba wykształcenia nowej rzeczywistości polegającej nie na realizowaniu przez parafię gotowych propozycji duszpasterskich, ale raczej na otwarciu się na działanie Ducha Świętego, a przy tym przyswojeniu nowych stylów i relacji przekazu; istotne jest, by przy różnych okazjach wychodzić do ludzi oraz wsłuchiwać się w ich życiowe doświadczenia, a przy tym oświecać ich światłem *Ewangelii*, głosząc Chrystusa – zarówno w obrębie swojego terenu, jak i poszukiwać nowych, czasem wymagających środowisk społeczno-kulturalnych;

– propozycje formacyjne inspirowane katechumenatem – wspólnota parafialna powinna niejako wychodzić z propozycją całościowych programów formacyjnych, szczególnie dla młodzieży i dorosłych, w przeciwnym razie *Ewangelia* będzie dla nich jedynie teorią, pozbawioną głębszego znaczenia w życiu codziennym²⁰⁵.

Katecheza parafialna z pewnością różni się w swoich formach i metodach od katechezy w szkole. *Program nauczania religii* specyfikę katechezy parafialnej opisuje w następujący sposób: „W katechezie tak pojętej nie należy się skupiać na przekazie wiedzy, ale na takich

²⁰³ P. Mąkosa, *Systematyczna katecheza parafialna...*, dz. cyt., s. 283-285.

²⁰⁴ Tamże, s. 285.

²⁰⁵ DK 303.

formach (nabożeństwa, celebracje, kursy biblijne, szkoły modlitwy), które do głębi poruszają człowieka i skłonią go do refleksji nad tym, co już się w nim dokonało w czasie inicjacji. Szczególną rolę odgrywa w tym względzie indywidualne doświadczenie katechizowanych, które tworzy podstawę do zgłębiania tajemnic chrześcijańskich, a zwłaszcza misterium włączenia do wspólnoty wierzących w Chrystusa”²⁰⁶.

Zatem głównym założeniem metodyki katechezy parafialnej jest wykorzystywanie metod, które nie koncentrują się na przekazie treści intelektualnych, ale mają na celu kształtowanie umiejętności oraz zmianę osobowości. Ponadto dużą wartość stanowią tu metody liturgiczne, jak również metody biblijne, które umożliwiają przeżycie i interioryzację poznawanych prawd²⁰⁷. Do podstawowych form i metod dla katechezy parafialnej zalicza się również m.in. spotkania zbiorowe wszystkich uczestników, pracę w grupach, celebrację nabożeństwa w kościele, kursy biblijne, szkoły modlitwy²⁰⁸.

Przykładem katechezy parafialnej może być uczestniczenie w spotkaniach rodzin, uczniów przygotowujących się do przyjęcia sakramentu bierzmowania. Katecheta poprzez comiesięczne kierowanie indywidualnych zaproszeń do rodziców zachęca do zaangażowania się całych rodzin w liturgię i celebrację nabożeństw zgodnie z kalendarium roku liturgicznego. Stosując różnorodne metody aktywizujące, katecheta przekazuje treści będące podstawą wtajemniczenia chrześcijańskiego. Poszczególne zagadnienia realizowane są według poniżej przedstawionego planu:

- 1) Wrzesień – organizacja rekolekcji zamkniętych dla uczniów przed przyjęciem sakramentu bierzmowania; program rekolekcji uwzględnia: głoszenie kerygmatu za pomocą metod aktywizujących; odnoszenie się do osobistych doświadczeń, zarówno uczestników, opiekunów, jak i osób prowadzących rekolekcje i dawanie świadectwa żywej wiary; możliwość korzystania z sakramentów świętych, takich jak: spowiedź, Eucharystia.
- 2) Październik – udział we Mszy świętej oraz w nabożeństwie różańcowym rodzin; przekazanie treści o istocie oraz sile modlitwy różańcowej poprzez prezentację multimedialną, a także świadectwa innych osób; poświęcenie i przekazanie różańców przez rodziców swoim dzieciom z wykorzystaniem specjalnie przygotowanej formy.
- 3) Listopad – udział we Mszy świętej oraz nabożeństwie wypominkowym rodzin; przekazanie treści z zakresu transcendencji oraz eschatologii poprzez prezentację

²⁰⁶ Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii...*, dz. cyt., s. 139.

²⁰⁷ P. Mąkosa, *Systematyczna katecheza parafialna...*, dz. cyt., s. 286.

²⁰⁸ Tamże.

multimedialną; rodziny przygotowują się w domu do nabożeństwa poprzez wspólne wypisanie na „kartkach wypominkowych” bliskich zmarłych z rodziny w celu uświadomienia dzieciom potrzeby modlitwy zarówno za dusze czyśćcowe obecnie, jak i po odejściu rodziców; w czasie nabożeństwa rodzice w specjalnej formule proszą o modlitwę za ich życie oraz po ich śmierci.

- 4) Grudzień – udział we Mszy świętej oraz nabożeństwie różańcowym rodzin; przekazanie treści o konieczności ochrony życia od narodzin aż do naturalnej śmierci poprzez prezentację multimedialną; poświęcenie i rozdanie uczniom medalików z wizerunkiem Niepokalanego Poczęcia Najświętszej Maryi Panny oraz ukazanie orędzia Matki Bożej dla tych, którzy go noszą. Nabożeństwo kończy się osobistym aktem zawierzenia się Niepokalanemu Sercu Maryi przez młodzież.
- 5) Styczeń – udział we Mszy świętej połączonej z rodzinnym kołędowaniem.
- 6) Luty – udział we Mszy świętej oraz nabożeństwie, podczas którego następuje uroczysta celebracja odnowienia przyrzeczeń chrzcielnych; przekazanie treści dotyczących konsekwencji przyjęcia sakramentu chrztu świętego.
- 7) Marzec – udział we Mszy świętej oraz nabożeństwie drogi krzyżowej rodzin; przekazanie za pomocą prezentacji multimedialnej treści o męce i śmierci Chrystusa oraz ich konsekwencji zbawczych.
- 8) Kwiecień – udział rodzin w czuwaniach adoracyjnych, w czasie których młodzież bierze czynny udział w prowadzeniu modlitwy oraz animacji śpiewu; za pomocą czytanych treści następuje uświadomienie uczestnikom miłości Pana Boga do człowieka, sensu doświadczenia krzyża w życiu osobistym i nadziei, która płynie ze zmartwychwstania.
- 9) Maj – udział we Mszy świętej oraz nabożeństwie, podczas którego młodzież dziękuje za dar przekazania życia i wiary swoim rodzicom; w czasie nabożeństwa majowego następuje przekazanie treści o bezwarunkowej miłości Boga i Matki Bożej; młodzież na zakończenie nabożeństwa, w darze wdzięczności, wręcza różę swoim rodzicom, a następnie otrzymują od katechety folder – modlitewnik w intencji rodziny.
- 10) Czerwiec – przyjęcie sakramentu bierzmowania przez uczniów; zaangażowanie ich w celebrację Mszy świętej poprzez przygotowanie tekstów liturgicznych oraz oprawę muzyczną, nadając jej uroczysty charakter²⁰⁹.

²⁰⁹ Opracowanie własne – K. Szyndler. Program jest realizowany przez ostatnie kilka lat, w ramach przygotowania młodzieży wraz z rodzicami do przyjęcia sakramentu bierzmowania przy parafii Najświętszego Serca Pana Jezusa w Radymnie (archidiecezja przemyska).

Zadaniem powyższego rozdziału było przedstawienie wniosków i postulatów katechetycznych. Analizując wypowiedzi maturzystów dotyczące znaczenia nauczania religii w szkole dla pogłębienia wiedzy i wiary religijnej, okazuje się, że ponad połowa z nich uczęszcza na lekcję religii z wewnętrznego przekonania, przy czym również prawie połowa badanej młodzieży uważa, że lekcje religii nie mają znaczenia i wpływu na ich wiarę.

Opinie uczniów klas maturalnych na temat katechezy szkolnej w sposób syntetyczny przedstawiono w *Aneksie* nr 2. Punkt 7. prezentuje najbardziej popularne odpowiedzi maturzystów uczęszczających do szkół w archidiecezji przemyskiej. Zadane pytania pozwoliły zbadać znaczenie nauczania religii w szkole dla wiedzy i wiary religijnej.

Proponowaną formą nawrócenia wspólnoty parafialnej jest zatem katecheza parafialna. Dynamika współczesnych przemian społecznych i kulturowych narzuca niejako potrzebę nieustannej pracy księży nie tylko w ramach wykonywanego etatu, ale przede wszystkim z racji misyjnego powołania. Wydaje się, że tylko w sposób całościowy, a więc równocześnie poprzez katechezę rodzinną, szkolną oraz parafialną, możliwe jest osiągnięcie głównego celu, jakim jest komunია z Chrystusem. Czasy, w których rodzina pełniła funkcję katechetyczną, są już daleką historią. Potrzeba zatem, by Kościół na nowo podjął funkcję katechetyczną, a co więcej: pełnił rolę niejako koordynatora wychowania religijnego zarówno w rodzinie, szkole i parafii. Ku pokrzepieniu warto przytoczyć słowa papieża Franciszka z listu apostolskiego *Antiquum ministerium*, w którym ustanawia on posługę katechety: „Niech Pasterze nie przestają przyjmować zachęty Ojców Soborowych, którzy przypominali: »Wiedzą mianowicie pasterze, iż nie po to ustanowieni zostali przez Chrystusa, aby całe zbawcze posłannictwo Kościoła w stosunku do świata wziąć na siebie samych, lecz że ich zaszczytnym zadaniem jest tak sprawować opiekę pasterską nad wiernymi i tak uznawać ich posługi oraz charyzmaty, żeby wszyscy oni pracowali zgodnie, każdy na swój sposób, dla wspólnego dzieła« (*Lumen gentium*, 30). Rozeznanie darów, których Duch Święty nigdy nie skąpi swojemu Kościołowi, niech będzie dla nich należnym wsparciem tak, aby urzeczywistnić posługę katechety dla wzrostu powierzonej im wspólnoty”²¹⁰.

²¹⁰ Franciszek, *Motu proprio „Antiquum ministerium”*, 11.

Zakończenie

W codziennej rzeczywistości zawsze pojawiały się dylematy, w których człowiek musiał mierzyć się z aksjologicznym wyborem między dobrem a złem. Dokonując porównania czasów historycznych oraz teraźniejszych, można wysnuć różne wnioski. Z pewnością znajdą się zwolennicy stanowiska, iż dawniej ludzie chętniej podejmowali trud walki o wartości, gdyż ważna była dla nich wolna ojczyzna, godność człowieka, honor oraz Bóg jako wartość najwyższa. Można sądzić, że walka o wartości religijne i moralne rozgrywa się od dawna, gdyż już od zamierzchłych czasów toczą się wojny, panuje wyzysk, prześladowanie, a wśród niektórych grup społecznych dominuje rządza władzy, chęć wzbogacenia się nawet kosztem innych osób. Niepokojący jest jednak fakt, iż kryzys wartości religijno-moralnych postępuje na coraz większą skalę. Początkowo zjawisko to dotyczyło krajów wysokorozwiniętych, jednakże w dobie Internetu oraz rozwoju nowoczesnych technologii i związanej z nimi globalizacji, wiele zjawisk obejmuje wszystkie kraje niemalże w równym stopniu. Cyfrowy postęp sprzyja pozyskiwaniu informacji w bardzo krótkim czasie, umożliwia także dostęp do wielu źródeł wiedzy oraz dzielenia się nią na ogromną skalę. Co więcej, wraz z szybkością rozprzestrzeniania się informacji pojawiła się możliwość manipulacji treścią, tworzenie fałszywych komunikatów, tzw. *fake newsów*. Można więc przypuszczać, że szczególnie dla ludzi młodych, którzy niejako wychowani są przez cyberkulturę, świat wartości religijno-moralnych staje się coraz bardziej odległy. Po pierwsze, dlatego że funkcjonują już oni w „innym” świecie, w którym zło dewaluuje się i coraz częściej działa pod „przykrywką” dobra. A po drugie, dlatego że młodzież bywa w pewnym sensie zagubiona w świecie, który oferuje im coraz więcej nowych propozycji i możliwości wyboru.

Można zauważyć, że wartości religijno-moralne nie są atrakcyjne dla współczesnej młodzieży. Dzieje się tak, ponieważ często młodzi wybierają życie oparte na antywartościach jako wyraz buntu młodzieńczego, jednocześnie są one sprzeczne z wieloma współczesnymi trendami. Obserwując wnikliwie czasy współczesne, łatwo dostrzec, iż coraz częściej dochodzi do rozłamu życia religijnego od życia moralnego. Wiąże się to ze zjawiskiem relatywizmu moralnego, którego założeniem nie jest opieranie moralności na pewnych źródłach (trwałych fundamentach), jak wiara czy religia, ale dostosowanie tych

fundamentów do własnego światopoglądu czy też indywidualnej sytuacji życiowej. Tym samym wyrażając przekonanie, że każdy system wartości jest słuszny i równoprawny. Innym zjawiskiem, które może przyczyniać się do odrzucania przez młodzież wartości religijno-moralnych, jest fakt prywatyzacji wiary.

Przejawem tych sytuacji jest coraz częściej poddawana dyskusjom w młodzieżowych programach i podcastach problematyka aksjologicznych sporów, szczególnie odnosząca się do myśli społecznej Kościoła. A sam Kościół coraz bardziej traktowany jest przez redaktorów i dziennikarzy jako przedstawiciel tych wartości moralnych, które nie pozwalają na wolność wyboru i słowa. Innym przykładem jest tłumny udział młodzieży w protestach przeciwko zaostrzeniu przepisów dotyczących aborcji, a także powszechne już zjawisko wypisywania się z lekcji religii. Mimo iż nie wszystkich przekonuje stanowisko o pogłębiającym się kryzysie wartości szczególnie wśród młodzieży, to pewny jest fakt, że zanika znaczenie fundamentów przekazu wartości religijno-moralnych, takich jak wiara i rodzina, których nie są w stanie zastąpić Internet czy sztuczna inteligencja.

Wobec powyższych zjawisk katechetyka nie może pozostać bierna. Jak najbardziej zasadne wydaje się podejmowanie problematyki wartości religijno-moralnych, tym bardziej, że dynamika przeobrażeń społeczno-kulturowych, oparta w głównej mierze na konsumpcjonizmie, liberalizmie oraz relatywizmie, postępuje bardzo szybko.

Kościół stał i stoi na straży wartości religijno-moralnych zarówno poprzez wypełnianie swojej misji, ale również przez odważne zabieranie głosu w sprawach dotyczących m.in. współczesnych zagrożeń dla rodziny, poszanowania życia ludzkiego od poczęcia do naturalnej śmierci, godności osoby ludzkiej czy też poprzez udzielanie pomocy poszkodowanym przez wojnę, trzęsienia ziemi, prześladowanym przez wiarę.

Istotnym przejawem troski Kościoła o współczesną młodzież jest szkolna katecheza. W dobie kryzysu rodziny, na który składają się: instytucjonalne wychowywanie dzieci, bez pomocy i autorytetu dziadków i osób starszych, stawianie bardziej na indywidualny rozwój zawodowy aniżeli na dobro rodziny, wychowywanie się w rodzinach niepełnych, rola katechezy szkolnej jest bardzo istotna, gdyż w niedługim czasie może okazać się, iż to właśnie lekcje religii będą jedyną przestrzenią, w której przekazywane jest znaczenie wartości religijno-moralnych.

Celem niniejszej rozprawy było udzielenie odpowiedzi na pytanie: jakie wartości religijno-moralne preferuje młodzież maturalna w archidiecezji przemyskiej? Celem szczegółowym było zbadanie poziomu wiedzy młodzieży na temat wartości religijno-moralnych oraz wpływu czynników różnicujących poziom akceptacji badanych wartości.

W rozwiązaniu podjętego problemu badawczego została zastosowana metoda dedykowana teologii pastoralnej i jej subdyscyplinie, którą jest katechetyka. Udzielenie odpowiedzi na postawione pytania wymagało przebadania źródeł odnośnie do problematyki aksjologii, dokumentów Kościoła katolickiego, skonstruowania kwestionariusza ankiety – narzędzia do pomiaru znajomości wartości religijno-moralnych oraz ich akceptacji, a także konsultacji zarówno z naukowcami zajmującymi się badaną problematyką, jak i z katechetami, którzy na co dzień pracują z młodzieżą. Studium katechetyczne zostało przeprowadzone na podstawie paradygmatu trzech etapów analizy teologicznopastoralnej, składające się z etapów: kryteriologicznego, kariologicznego oraz prakseologicznego. Poszczególne stadia analizy obrazują odrębne części monografii.

W pierwszym rozdziale, realizując etap kryteriologiczny, skoncentrowano się na omówieniu wartości religijno-moralnych w założeniach programowych nauczania religii w liceum. Analizie zostały poddane treści programowe pod względem ukazywania postaw wobec prawdy wiary katolickiej, katolickiej liturgii i modlitwy oraz katolickich zasad moralnych.

Etap kariologiczny został zrealizowany poprzez przeprowadzone wśród maturzystów archidiecezji przemyskiej badania oraz analizę otrzymanych wyników. Opis metody oraz charakterystyka grupy badawczej, którą stanowiło 1021 uczniów, został zawarty w rozdziale drugim. Omówiono w nim znaczenie badań empirycznych w teologii pastoralnej, zaprezentowano wykorzystane narzędzie badawcze oraz dobór próby badawczej. Ostatnią kwestią omówioną w ramach rozdziału była szczegółowa charakterystyka archidiecezji przemyskiej.

Wyniki badań przeprowadzonych na potrzeby niniejszej dysertacji zostały zaprezentowane w ramach rozdziałów trzeciego oraz czwartego. Rozdział trzeci ukazał poziom wiedzy maturzystów archidiecezji przemyskiej z zakresu wartości religijno-moralnych w kwestiach prawd wiary, sakramentów i formuł modlitewnych, znajomości zasad moralnych. W rozdziale czwartym przedstawiono postawy młodzieży wobec prawd wiary, zasad moralnych, a także ukazano ich związek z Kościołem, udział w życiu sakramentalnym oraz życiu modlitwy.

Na podstawie dokonanej analizy badań ankietowych, a także założeń programowych katechezy szkolnej sformułowano wnioski i wypracowano pewne postulaty. Zostały one przedstawione w rozdziale piątym jako realizacja prakseologicznego etapu podjętej metody. W rozdziale omówiono znaczenie nauczania religii w szkole w kontekście wiedzy i wiary religijnej, a także ukazano postulaty odnośnie do przekazu wiedzy religijnej oraz akceptacji

wartości religijno-moralnych. Wnioski dotyczące przekazu wiedzy religijnej uwzględniają przede wszystkim dobór treści katechetycznych oraz potrzebę preewangelizacji, a także właściwy wybór metod katechetycznych. Natomiast postulaty w kwestii akceptacji wartości religijno-moralnych przez młodzież ukazują znaczenie potrzeby ewangelizacji, głoszenia kerygmatu oraz istoty korelacji środowisk wychowania religijnego.

Opierając się na przeprowadzonym studium, można stwierdzić, iż podjęty problem badawczy został rozwiązany. Udało się udzielić odpowiedzi na postawione pytanie główne oraz wyłonione na jego podstawie pytania szczegółowe. Dokonana analiza tematu pokazała, że zakładane wartości są ujęte w treściach programowych katechezy szkolnej i realizowane są one w ramach lekcji religii. Szczególnie świadczy o tym fakt wysokiego poziomu wiedzy na temat wartości religijno-moralnych maturzystów archidiecezji przemyskiej. Jednocześnie w toku badań omówiono kwestie, na które warto zwrócić uwagę, mając na celu podniesienie poziomu akceptacji tychże wartości wśród katechizowanej młodzieży. Należy zauważyć jednak, że poszczególne komponenty wartości religijno-moralnych mogą być w różnym stopniu akceptowane przez młodzież. Dlatego też zależność i stopień poziomu wiedzy oraz akceptacji zostały szczegółowo omówione w przypadku różnorodnych rodzajów wartości oraz ukazane tak, aby w sposób jasny i klarowny ukazać ich znaczenie dla badanej młodzieży.

Przeprowadzone badania pozwoliły na wyciągnięcie następujących wniosków:

Większość maturzystów zna formuły podstawowych modlitw, jednakże znaczący odsetek uczniów w wieku maturalnym nie potrafi wymienić treści przykazań Bożych.

1. Ponad połowa maturzystów nie potrafi w całości wypowiedzieć *Wyznania wiary*.
2. Połowa maturzystów nie wierzy, że Pan Bóg jest Trójcą Osób. Znaczący odsetek z nich twierdzi, że Bóg jest jedną Osobą lub nieokreśloną siłą.
3. Młodzi ludzie nie znają nauki Kościoła odnośnie do prawd eschatologicznych, dotyczących zmartwychwstania duszy i ciała podczas paruzji. Maturzyści błędnie podają, że według nauki Kościoła po zmartwychwstaniu żyć będzie tylko dusza człowieka.
4. Młodzież uważa Kościół za wspólnotę wiary i miłości, jednakże znaczący odsetek uczniów nie potrafi powiedzieć, czym jest dla nich Kościół. Można zauważyć, że tylko znikomy odsetek młodzieży odczuwa silną więź z Kościołem. Większość młodych ludzi uznaje, że ich relacja z Kościołem jest na średnim poziomie. Młodzież przeważnie nie bierze udziału w życiu parafialnym. Tylko niewielki odsetek uczniów należy do ruchu lub stowarzyszenia katolickiego działającego przy parafii, mimo iż w przeszłości większość maturzystów należała do tego typu organizacji.

5. Zauważa się, że młodzież nie odczuwa potrzeby codziennej modlitwy, znaczący odsetek katechizowanych maturzystów nie modli się wcale.
6. Połowa maturzystów uczestniczy we Mszy świętej w niedzielę i w święta, jednak młodzież przeważnie nie uczestniczy w nabożeństwach gorzkich żali, drogi krzyżowej, majówek czy różańcu.
7. Maturzyści rzadko lub w ogóle nie biorą udziału w szkolnych rekolekcjach.
8. Młodzież nie widzi problemu w podejmowaniu współżycia seksualnego przed ślubem. Znaczący odsetek uczniów akceptuje intymność bez żadnych ograniczeń.
9. Młodzi ludzie w większości całkowicie akceptują korzystanie z antykoncepcji, jedynie znikomy odsetek maturzystów jest przeciwny jej stosowaniu.
10. Maturzyści w większości dopuszczają stosowanie aborcji i eutanazji. Ponadto młodzież uważa, że związki homoseksualne powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i adoptowania dzieci.
11. Maturzyści w większości uczęszczają na katechezę szkolną z wewnętrznego przekonania, jednak znaczący odsetek nie czuje potrzeby uczęszczania na katechezę, a w lekcjach religii uczestniczy w celu uzyskania zaświadczeń potrzebnych w przyszłości.
12. Większość młodych ludzi jest zaangażowana w lekcje religii, jednak znaczący odsetek uczniów jest obojętny i niezainteresowany katechezą. Młodzież twierdzi, że lekcje religii w niewielkim stopniu pogłębiają ich wiedzę religijną; co więcej, znaczący odsetek uczniów uważa, że nie mają one żadnego znaczenia. Maturzyści w większości uważają, że lekcje religii nie mają żadnego wpływu na ich wiarę.

Najważniejsze postulaty wynikające z przeprowadzonych badań i wyciągniętych wniosków są następujące:

1. Należy wzmocnić nauczanie dotyczące *Dekalogu*, aby uczniowie znali treści przykazań Bożych i potrafili odnieść się do nich w codziennym życiu.
2. W ramach katechezy szkolnej należy zwrócić uwagę, aby więcej czasu poświęcić na analizę treści odnoszących się do *Składu apostołskiego*, aby maturzyści, modląc się *Wyznaniem wiary*, mieli świadomość wypowiedzianych słów.
3. Należy wzmocnić nauczanie o Bogu w Trójcy Świętej tak, aby katechizowani znali prawdę i wierzyli, że Bóg jest jeden, ale obecny w Trzech Osobach.
4. Na katechezie szkolnej należy więcej uwagi poświęcić na przekaz treści dotyczących dziedziny eschatologii i w prosty sposób wyjaśnić naukę Kościoła dotyczącą paruzji.
5. Należy zwrócić uwagę, iż na więź ludzi młodych z Kościołem nie tylko wpływa szkolna katecheza, ale całe środowisko wychowawcze. Dlatego też istotne jest, aby położyć nacisk

na korelację środowisk wychowawczych, a tym samym współpracę pomiędzy rodziną, szkołą i parafią.

6. Warto na katechezie szkolnej przybliżyć uczniom treści ukazujące wartość modlitwy, ale równocześnie zachęcać ich do stosowania nowych form modlitewnych, które są bliskie współczesnemu pokoleniu młodzieży, np. przy zastosowaniu aplikacji mobilnych. Ponadto należy kłaść nacisk na wychowywanie młodych do modlitwy, bez przyporządkowywania tego obowiązku rodzinie, która obecnie często wobec własnych dzieci go zaniedbuje.

7. Warto wprowadzać w ramach ważnych wydarzeń w życiu chrześcijańskim (jak np. bierzmowanie, kursy przedmałżeńskie, rekolekcje szkolne) autorskie scenariusze przebiegu nabożeństw. Istotne jest, by w sposób zachęcający angażować nie tylko młode osoby, ale także ich rodziny w przygotowywanie nabożeństw, dzięki czemu młodzież doświadczy czynnego udziału w celebracjach liturgicznych czy spotkaniach formacyjnych. Niezbędna jest przy tym także korelacja środowisk: rodzina – szkoła – parafia.

8. Częstość rekolekcji szkolnych przygotowywanych w tradycyjnej formie, która funkcjonuje już od wielu lat. Okazuje się, że dotychczasowa forma nie zachęca uczniów do udziału w nich. Katecheci i duszpasterze powinni więc zwrócić uwagę, aby rekolekcje przygotowywać w sposób angażujący całe środowisko szkolne: uczniów, nauczycieli, wychowawców i katechetów, dyrektorów szkół, którzy we współpracy z parafią dużo wcześniej przygotowują młodzież, a w czasie trwania rekolekcji dadzą świadectwo swojej wiary. Rekolekcje powinny zakładać różnorodne formy uczestnictwa uczniów, bogate w śpiew, wyraz artystyczny, interaktywny wykład itp. metody. Ponadto uczestnicy rekolekcji: nauczyciele i uczniowie powinni aktywnie w nich uczestniczyć, np. poprzez przygotowanie oprawy Mszy świętej, prowadzenie ćwiczeń w grupach itp. Inną, atrakcyjną dla uczniów formą ćwiczeń duchownych są rekolekcje zamknięte. Młodzież podczas takich rozważań rekolekcyjnych może skupić się wyłącznie na zajęciach rekolekcyjnych, modlitwie czy osobistej refleksji. Ma także możliwość przystąpienia do sakramentów, czas na rozmowy indywidualne z księdzem, jednocześnie integruje się z rówieśnikami i dostrzega, że wiara jest ważną częścią życia każdego człowieka.

9. Podczas katechezy szkolnej należy wiele treści skierować na temat czystości przedmałżeńskiej. Ponadto warto rozpatrzyć ten aspekt zarówno w sferze duchowej, jak i psychologicznej.

10. Na katechezie szkolnej należy położyć nacisk na jasny i klarowny przekaz nauki Kościoła w kwestii stosowania antykoncepcji.

11. W ramach poruszanych na katechezie treści należy pomagać uczniom kształtować prawe sumienie poprzez nauczanie i przypominanie chrześcijańskich zasad moralnych oraz wyjaśnianie dylematów moralnych w celu ukazania im troski Kościoła o ich przyszłość.

12. Warto zwrócić uwagę, że współczesna młodzież posiada dostęp do potrzebnych informacji i chętnie korzysta z wymiaru aktywności, którą stanowi cyberprzestrzeń. Na wszelkie dylematy, w tym religijne i moralne, szuka odpowiedzi w Internecie. W związku z tym współczesna katecheza szkolna powinna stosować aktywizujące metody i różnorodne, atrakcyjne dla uczniów środki dydaktyczne, tak by lekcje stały się częścią ich rzeczywistości, a nie archaicznym szkolnym przedmiotem.

Reasumując, niniejsza dysertacja udziela odpowiedzi na pytanie: jakie wartości religijno-moralne zna i akceptuje młodzież maturalna w archidiecezji przemyskiej? Przyczynia się ona tym samym do ukazania aktualnego obrazu młodzieży w kwestiach systemu i hierarchii wartości, znajomości poszczególnych wartości religijno-moralnych, a także ukazuje stopień akceptacji formy katechezy szkolnej przez młodzież. Lekcje religii w kwestiach wartości religijno-moralnych odgrywają kluczową rolę w sferze wychowania moralnego młodzieży. Jest to jednak obszar, który podlega dynamicznym przeobrażeniom, dlatego powinien stać się przedmiotem nieustannych badań naukowych i miejscem wdrażania aktualnych postulatów katechetycznych na rzecz troski Kościoła o życie religijne i moralne młodzieży.

Aneksy

Aneks 1. Kwestionariusz ankiety

Kwestionariusz ankiety dla maturzystów archidiecezji przemyskiej

Od wielu lat uczestniczysz w lekcjach religii. Chcielibyśmy Cię prosić, abyś podzielił(a) się z nami swoim doświadczeniem i opiniami. Twoja wypowiedź jest zupełnie anonimowa, dlatego prosimy Cię o szczerą i odpowiedź na wszystkie pytania. Posłuż one tylko do badań naukowych. Prosimy Cię najpierw o przeczytanie pytania i wszystkich odpowiedzi, a następnie zaznaczenie tylko jednej z nich, najbardziej odpowiadającej Twojemu przekonaniu. Bardzo Ci będziemy wdzięczni za staranne wypełnienie tej ankiety.

1. Kim jesteś:

- a) Jestem kobietą
- b) Jestem mężczyzną

2. Gdzie mieszkasz na stałe?

- a) Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców
- b) Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców
- c) Mieszkam na wsi

3. Z kim mieszkasz?

- a) Z obojgiem rodziców
- b) Tylko z mamą
- c) Tylko z tatą
- d) Z dziadkami lub dalszą rodziną
- e) Z kimś innym. Z kim?.....

4. Ile masz rodzeństwa (oprócz siebie)?

- a) Jedno
- b) Dwoje
- c) Troje i więcej
- d) Jestem jedynakiem/jedynaczką

5. Jak oceniasz swoją wiarę?

- a) Jestem głęboko wierzący
- b) Jestem wierzący
- c) Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii
- d) Jestem obojętny
- e) Jestem niewierzący

6. Jak pandemia wpłynęła na Twoje praktykowanie wiary?

- a) Nie chodziłem do kościoła, gdy obowiązywała dyspensa, ale modliłem się w domu
- b) Nie chodziłem do kościoła, gdy obowiązywała dyspensa, i nie modliłem się w domu
- c) Nic się nie zmieniło
- d) Przestałem chodzić do kościoła i modlić się

Znajomość prawd wiary

Odpowiedz teraz na pytania, które pozwolą ustalić, jaki jest poziom Twojej podstawowej wiedzy religijnej. Pamiętaj, że wypowiedzi są anonimowe i nie podlegają żadnej ocenie. Chcemy tylko poznać Twoją wiedzę na temat nauki Kościoła katolickiego.

7. Wymień Osoby Boskie we właściwej kolejności.

- a) b) c)

8. Kościół katolicki wierzy i uczy, że Bóg...

- a) Stworzył świat, ale się nim nie interesuje
- b) Nie stworzył świata, ale się nim opiekuje
- c) Jest Stwórcą wszystkiego, co istnieje i opiekuje się stworzeniem przez całą historię
- d) Nie stworzył niczego

9. Kościół katolicki wierzy i uczy, że Jezus Chrystus jest...

- a) Prawdziwym Bogiem
- b) Prawdziwym Bogiem i człowiekiem jednocześnie
- c) Zwykłym człowiekiem
- d) Postacią mityczną

10. Kościół katolicki wierzy i uczy, że Duch Święty jest...

- a) Osobą Boską podporządkowaną Bogu Ojcu i Synowi
- b) Bezosobową siłą
- c) Jedną z Osób Boskich równą Ojcu i Synowi
- d) Jednym ze świętych ludzi

11. Kościół katolicki wierzy i uczy, że Maryja jest...

- a) Poczęta bez grzechu pierwородnego oraz wniebowzięta z ciałem i duszą
- b) Osobą Boską
- c) Zwyczajnym człowiekiem
- d) Jedną z wielu świętych kobiet

12. Kościół katolicki podaje, jak będzie wyglądało życie po zmartwychwstaniu....

- a) Na wieki żyć będzie dusza i ciało człowieka
- b) Na wieki żyć będzie tylko dusza człowieka
- c) Żyć będzie tylko uwielbione ciało
- d) Nie będzie żyć ani dusza, ani ciało

13. Kościół katolicki wierzy i naucza, że piekło jest...

- a) Stanem cierpienia, które się nigdy nie skończy
- b) Przejściowym cierpieniem
- c) Przesionkiem czyśćca
- d) Przenośnią literacką

14. Wymień imiona wszystkich ewangelistów:

.....

15. Wymień imię aktualnego papieża oraz imię i nazwisko biskupa Twojej diecezji:

.....

Znajomość istoty i liturgii sakramentów

Odpowiedzi na pytania poniżej sprawdzą Twoją znajomość i istotę sakramentów świętych. Ankieta jest anonimowa i nie podlega ocenie. Prosimy o szczerą odpowiedź.

16. Ile jest sakramentów w Kościele rzymskokatolickim? (zakreśl właściwą liczbę)

- a) 5
- b) 6
- c) 10
- d) 7

17. Jak nazywa się sakrament, przez który zostajemy włączeni do Kościoła? (zaznacz jedną odpowiedź)

- a) chrzest
- b) bierzmowanie
- c) Eucharystia
- d) kapłaństwo

18. Jak nazywa się sakrament, w którym w sposób szczególny otrzymujemy Ducha Świętego?

- a) Eucharystia
- b) bierzmowanie
- c) namaszczenie chorych

19. Kościół naucza, że sakrament Eucharystii to:

- a) prawdziwe Ciało i Krew Chrystusa
- b) opłatek
- c) spotkanie wiernych
- d) wysłuchanie słowa Bożego

20. Kościół naucza, że sakrament pokuty i pojednania to:

- a) odpuszczenie grzechów
- b) porada księdza
- c) pomoc psychologiczna
- d) nie wiem

21. Kościół na temat małżeństwa naucza, że...

- a) jest czasowe i można je w każdym czasie zerwać
- b) jest nierozzerwalne aż do śmierci
- c) można wziąć rozwód

Znajomość zasad moralnych

Odpowiedz teraz na pytania, które pozwolą sprawdzić Twoją wiedzę na temat nauki Kościoła pod względem moralności. Pamiętaj, że wypowiedzi są anonimowe i nie podlegają żadnej ocenie.

22. Jakie jest stanowisko Kościoła w sprawie współżycia seksualnego przed ślubem?

(zaznacz jedną odpowiedź)

- a) jest niedopuszczalne i jest grzechem
- b) jest dopuszczalne bez ograniczeń
- c) Kościół nie wypowiada się na ten temat
- d) jest dopuszczalne, jeśli ludzie się kochają

23. Jakie jest stanowisko Kościoła w sprawie antykoncepcji? (zaznacz jedną odpowiedź)

- a) dopuszcza
- b) całkowicie zabrania
- c) nic nie mówi
- d) dopuszcza w szczególnych przypadkach

24. Jaka jest nauka Kościoła o aborcji? (zaznacz jedną odpowiedź)

- a) Kościół dopuszcza w pewnych przypadkach
- b) Kościół kategorycznie zabrania
- c) Kościół nie wypowiada się o aborcji
- d) Kościół dopuszcza, jeśli jest wynikiem gwałtu

25. Jaka jest nauka Kościoła o eutanazji? (zaznacz jedną odpowiedź)

- a) Kościół dopuszcza w pewnych przypadkach
- b) Kościół zabrania w każdym przypadku
- c) Kościół dopuszcza
- d) Nie wiem

26. Jaka jest nauka Kościoła o tzw. małżeństwach homoseksualnych?

- a) Kościół nie zgadza się na nie
- b) Kościół popiera takie związki
- c) Kościół nie wypowiada się na ten temat
- d) Nie wiem

Znajomość formuł modlitewnych

27. Uzupełnij luki w modlitwie *Ojcze nasz*

Ojcze nasz,, święć się imię Twoje, przyjdź
Twoje, bądź wola Twoja jako w niebie, ziemi. Chleba naszego
..... daj nam dzisiaj. I odpuść namwiny, jako i my
odpuszczamy naszym I nie wódz nas na pokuszenie, ale nas
..... ode złego. Amen

28. Wymień znane Ci modlitwy do Matki Bożej:

.....
.....

29. Napisz, jak brzmią przykazania III i VIII *Dekalogu*

III.....

VIII.....

30. Proszę o szczerą odpowiedź: Gdyby ktoś poprosił Cię o powiedzenie wyznania wiary, to...?

- a) Powiedziałbym w całości
- b) Powiedziałbym część
- c) Nie powiedziałbym wcale
- d) Nie wiem, co to za modlitwa

Akceptacja prawd wiary

Teraz prosimy, abyś odpowiedział o Twoich własnych przekonaniach, opiniach. Sposób prowadzenia tych badań zapewnia Ci całkowitą anonimowość. Odpowiedz szczerze, jakie są Twoje osobiste poglądy. Wybierz jedną odpowiedź, która wyraża Twoje przekonanie.

31. Wierzysz, że Pan Bóg...

- a) Jest Trójcą Osób
- b) Jest jedną Osobą
- c) Jest bezosobowy, nieokreśloną siłą
- d) Nie wierzę w istnienie Boga

32. Wierzysz, że Pan Bóg...

- a) Jest Stwórcą wszystkiego, co istnieje i opiekuje się stworzeniem przez całą historię
- b) Stworzył świat, ale się nim nie interesuje
- c) Nie stworzył świata, ale się nim teraz opiekuje
- d) Nie stworzył niczego

33. Za kogo uznajesz Jezusa Chrystusa?

- a) Jezus Chrystus jest prawdziwym Bogiem i człowiekiem jednocześnie
- b) Jezus Chrystus jest prawdziwym Bogiem
- c) Jezus Chrystus jest zwyczajnym człowiekiem
- d) Jezus Chrystus jest postacią mityczną

34. Wierzysz, że Duch Święty jest...

- a) Jedną z Osób Boskich równą Ojcu i Synowi
- b) Osobą Boską podporządkowaną Bogu Ojcu i Synowi
- c) Bezosobową siłą
- d) Istotą mityczną, legendarną

35. Jaka jest Twoja wiara odnośnie do Matki Bożej?

- a) Matka Boża jest poczęta bez grzechu pierworodnego oraz wniebowzięta z ciałem i duszą
- b) Matka Boża jest osobą Boską
- c) Matka Boża jest człowiekiem jak każdy
- d) Matka Boża jest jedną ze świętych kobiet

36. Jak określiłbyś swoją osobistą wiarę dotyczącą duszy na końcu świata i zmartwychwstania?

- a) Życ będzie dusza i ciało
- b) Życ będzie tylko dusza człowieka
- c) Życ będzie tylko uwielbione ciało
- d) Nie wierzę w życie wieczne

37. Jaka jest Twoja wiara odnośnie do piekła?

- a) Jest stanem wiecznego cierpienia, które się nigdy nie skończy
- b) Jest przejściowym cierpieniem
- c) Jest przedsiönkiem czyścica
- d) Nie wierzę w istnienie piekła

Praktyki religijne

Napisz teraz szczerze o tym, jak praktykujesz wiarę.

38. Jak często się modlisz?

- a) Codziennie
- b) Co kilka dni
- c) Rzadko
- d) Wcale

39. Jak często bierzesz udział we Mszy św.?

- a) W każdą niedzielę i święta
- b) Często, ale nie w każdą niedzielę i święto
- c) Rzadko
- d) Wcale

40. Jak często przystępujesz do Komunii świętej?

- a) Co tydzień
- b) Co kilka tygodni
- c) Co kilka miesięcy
- d) Dwa razy do roku: na Boże Narodzenie i Wielkanoc
- e) Nie przystępuję wcale

41. Jak często się spowiadasz?

- a) Raz w miesiącu lub częściej
- b) Kilka razy w roku
- c) Raz w roku
- d) Raz na kilka lat lub wcale
- e) Tylko na Boże Narodzenie i Wielkanoc

42. W tabeli umieszczone są nabożeństwa. Zaznacz, jaki jest Twój udział w nich?

Nabożeństwo	Zawsze	Często	Rzadko	Wcale
Różaniec				
Majówka				
Gorzkie żale				
Droga krzyżowa				

43. Jak określiłbyś swój udział w rekolekcjach?

- a) Biorę udział w rekolekcjach systematycznie – każdego roku
- b) Biorę udział, ale tylko wtedy, kiedy mam ochotę
- c) Nie biorę udziału

44. Jak często nie jesz posiłków mięsnych w piątki?

- a) Bardzo często
- b) Często
- c) Rzadko
- d) Wcale

Związek z Kościołem

Teraz napisz o tym, jaki jest Twój związek z Kościołem katolickim oraz z Twoją parafią

45. Czym przede wszystkim jest dla Ciebie Kościół katolicki?

- a) Instytucją strzegącą tradycji i obyczajów
- b) Wspólnotą wiary i miłości
- c) Organizacją społeczną i charytatywną
- d) Trudno powiedzieć

46. Zaznacz w skali od 1-5, jak silny jest Twój związek z Kościołem.

a) 1; b) 2; c) 3; d) 4; e) 5

47. Jaki jest Twój udział w życiu parafialnym? (można zaznaczyć kilka odpowiedzi)

- a) Jestem członkiem ruchu lub stowarzyszenia katolickiego działającego w parafii
- b) Biorę aktywny udział w liturgii (czytam, śpiewam, służę do Mszy św. itp.)
- c) Angażuję się w działalność organizowaną przez parafię (np. charytatywną)
- d) Nie biorę udziału w życiu parafialnym

48. Czy w przeszłości należałeś do grup lub stowarzyszeń religijnych?

- a) Tak
- b) Nie

Moralność

Znasz nauczanie Kościoła odnośnie do podanych niżej kwestii moralnych? Napisz, jakie są Twoje własne opinie w tym względzie. Ankieta jest anonimowa.

49. Jaka jest Twoja opinia o współżyciu seksualnym przed ślubem kościelnym?

- a) Nie akceptuję – koniecznym warunkiem jest ślub kościelny
- b) Jeśli ludzie się kochają, nie widzę problemu
- c) Akceptuję bez żadnych ograniczeń
- d) Wystarczy ślub cywilny

50. Jaka jest Twoja opinia o antykoncepcji?

- a) Jestem całkowicie przeciwny jej stosowaniu
- b) Jestem za antykoncepcją, ale odrzucam stosowanie środków wczesnoporonnych
- c) Jestem za, ale dopiero w małżeństwie
- d) Jestem całkowicie za jej stosowaniem

51. Jaka jest Twoja opinia o aborcji (przerwywaniu ciąży)?

- a) Jestem zdecydowanym przeciwnikiem
- b) Uważam ją za zło, ale czasami konieczne
- c) Zgadzam się na nią tylko wtedy, jeśli dziecko jest chore (upośledzone)
- d) Jestem jej zwolennikiem bez żadnych ograniczeń

52. Jaka jest Twoja opinia o eutanazji?

- a) Nie akceptuję – ludzkie życie jest święte
- b) Bezwzględnie akceptuję – każdy ma prawo do decyzji, kiedy umrzeć
- c) Akceptuję nawet bez zgody chorego, gdy nie ma nadziei na wyleczenie
- d) Zgadzam się, ale tylko wtedy, kiedy sam chory tego dokona

53. Jaka jest Twoja opinia o małżeństwach homoseksualnych?

- a) Jestem przeciwny małżeństwom tego typu
- b) Akceptuję nieformalne związki, ale państwo nie powinno pozwalać na tego typu małżeństwa
- c) Powinny mieć prawo do zawierania małżeństw, ale bez prawa do adopcji dzieci
- d) Powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i do adoptowania dzieci

Nauczanie religii w szkole

Podziel się teraz Twoim doświadczeniem dotyczącym bezpośrednio nauczania religii, w którym bierzesz udział od wielu lat.

54. Dlaczego chodzisz na lekcje religii?

- a) Z wewnętrznego przekonania
- b) Bo rodzice nalegają
- c) Nie czuję potrzeby, ale może kiedyś przyda się zaświadczenie (np. do ślubu)
- d) Bo nie ma alternatywy (np. etyki)

55. Jak oceniasz swój udział w lekcjach religii?

- a) Jestem zaangażowany i biorę aktywny udział
- b) Jestem średnio zaangażowany
- c) Jestem raczej obojętny, nie interesuje mnie to
- d) Jestem wrogo nastawiony

56. Jaki wpływ na Twoją wiedzę religijną mają lekcje religii?

- a) Znacznie pogłębiają moją wiedzę
- b) Pogłębiają moją wiedzę, ale w niewielkim stopniu
- c) Nie mają znaczenia
- d) Osłabiają moją wiedzę

57. Jaki wpływ na Twoją wiarę mają lekcje religii?

- a) Znacznie pogłębiają moją wiarę
- b) Pogłębiają moją wiarę, ale w niewielkim stopniu
- c) Nie mają znaczenia
- d) Osłabiają moją wiarę

58. Jak oceniasz poruszane na lekcjach religii zagadnienia?

- a) W większości są ciekawe i przydatne
- b) Część tematów jest interesująca, część niezbyt
- c) W większości są zbyt abstrakcyjne – dalekie od mojego życia
- d) Zupełnie mnie nie interesują

59. Jak oceniasz metody (sposoby) prowadzenia lekcji religii?

- a) Są w większości bardzo ciekawe i aktywizujące, chętnie się w nie włączam
- b) Bywa różnie – czasami jest ciekawie i aktywizująco
- c) W większości są nudne i nie mam ochoty nimi pracować
- d) Bez względu na metody i tak mnie to nie interesuje

Bardzo Ci dziękujemy! Szczęść Boże!

Aneks 2. Statystyczny maturzysta archidiecezji przemyskiej

STATYSTYCZNY MATURZYSTA ARCHIDIECEZJI PRZEMYSKIEJ

1. ZNAJOMOŚĆ PRAWD WIARY

- potrafi we właściwej kolejności wymienić Trzy Osoby Boskie (96,8%)
- wie, iż według nauki Kościoła katolickiego Bóg jest Stwórcą wszystkiego, co istnieje i opiekuje się stworzeniem przez całą historię (97,6%)
- wie, iż Kościół katolicki wierzy i uczy, że Jezus Chrystus jest prawdziwym Bogiem i człowiekiem jednocześnie (85,4%)
- wie, iż Kościół katolicki wierzy i uczy, że Duch Święty jest jedną z Osób Boskich równą Ojcu i Synowi (80,5%)
- wie, że Kościół katolicki uczy, że Maryja jest poczęta bez grzechu pierwotnego oraz z ciałem i duszą wzięta do nieba (91%)
- jest zdania, iż Kościół katolicki w swej nauce przekazuje, że po zmartwychwstaniu na wieki żyć będzie tylko dusza człowieka (80,1%)
- uważa, iż Kościół w swej nauce przekazuje, że piekło jest stanem cierpienia, które nigdy się nie kończy (96,7%)
- zna imiona wszystkich autorów *Ewangelii w Piśmie Świętym* (73,6%)
- zna imię obecnego papieża oraz imię i nazwisko biskupa swojej diecezji (ok. 67%)

**STATYSTYCZNY MATURZYSTA
ARCHIDIECEZJI PRZEMYSKIEJ**

2. ZNAJOMOŚĆ SAKRAMENTÓW I FORMUŁ MODLITEWNYCH

- wie, jaka jest liczba sakramentów świętych (89,7%)
- wie, że sakrament, przez który zostajemy włączeni do Kościoła, to chrzest (98,6%)
- wie, że sakrament, w którym w sposób szczególny otrzymujemy Ducha Świętego, to bierzmowanie (84,6%)
- wie, iż Kościół naucza, że sakrament Eucharystii to prawdziwe Ciało i Krew Chrystusa (96,1%)
- zna naukę Kościoła o istocie sakramentu pokuty i pojednania = odpuszczenie grzechów (96,9%)
- zna i rozumie istotę sakramentu małżeństwa według nauki Kościoła katolickiego = jest nierozrwalne aż do śmierci (97,5%)
- zna formułę modlitwy *Ojcze nasz* (93,4%)
- zna chociaż jedną modlitwę do Matki Bożej (88,9%)
- potrafi wymienić treść III i VIII przykazania Bożego (64,3%)
- powiedziałby w całości *Wyznanie wiary* (47,4%)

**STATYSTYCZNY MATURZYSTA
ARCHIDIECEZJI PRZEMYSKIEJ**

3. AKCEPTACJA PRAWD WIARY I ZWIĄZEK Z KOŚCIOŁEM

- wierzy, że Pan Bóg jest Trójcą Osób (51,8%)
- wierzy, że Pan Bóg jest Stwórcą wszystkiego, co istnieje i opiekuje się stworzeniem przez całą historię (76,7%)
- uznaje Chrystusa za prawdziwego Boga i człowieka jednocześnie (73,7%)
- wierzy, że Duch Święty jest jedną z Osób Boskich równą Ojcu i Synowi (68,2%)
- wierzy, że Matka Boża jest poczęta bez grzechu pierworodnego oraz wzięta z ciałem i duszą (72,2%)
- wierzy, że po zmartwychwstaniu żyć będzie tylko dusza człowieka (68,3%)
- wierzy, że piekło jest stanem wiecznego cierpienia, które nigdy się nie kończy (78,7%)
- Kościół jest dla niego przede wszystkim wspólnotą wiary i miłości (46,7%)
- nie bierze udziału w życiu parafialnym (70,3%)
- w przeszłości należał do grupy lub stowarzyszenia religijnego (65,6%)

**STATYSTYCZNY MATURZYSTA
ARCHIDIECEZJI PRZEMYSKIEJ**

**4. UDZIAŁ W ŻYCIU SAKRAMENTALNYM
I ŻYCIU MODLITWY**

- modli się codziennie (33,7%)
- bierze udział we Mszy świętej w każdą niedzielę i święta (48%)
- przystępuje do Komunii świętej co kilka miesięcy (29,7%)
- spowiada się kilka razy w roku (47,5%)
- rzadko bierze udział w różańcu (44,9%)
- nigdy nie bierze udziału w majówkach (45,8%)
- nigdy nie bierze udziału w gorzkich żalach (47,3%)
- rzadko bierze udział w nabożeństwie drogi krzyżowej (40%)
- bierze udział w rekolekcjach tylko wtedy, kiedy ma ochotę (38,5%)
- bardzo często nie je posiłków mięsnych w piątki (39,3%)

**STATYSTYCZNY MATURZYSTA
ARCHIDIECEZJI PRZEMYSKIEJ**

5. ZNAJOMOŚĆ ZASAD MORALNYCH

- wie, że według Kościoła współzycie seksualne przed ślubem jest niedopuszczalne i jest grzechem (94%)
- wie, że Kościół całkowicie zabrania stosowania antykoncepcji (70,4%)
- wie, że Kościół kategorycznie zabrania aborcji (85,3%)
- wie, że Kościół zabrania w każdym przypadku eutanazji (85,9%)
- wie, że Kościół nie zgadza się na tzw. małżeństwa homoseksualne (91,6%)

**STATYSTYCZNY MATURZYSTA
ARCHIDIECEZJI PRZEMYSKIEJ**

6. AKCEPTACJA ZASAD MORALNYCH

- uważa , że jeśli ludzie się kochają, to mogą współżyć ze sobą przed ślubem (57,1%)
- jest całkowicie za stosowaniem antykoncepcji (51,5%)
- uważa aborcję za zło, ale czasami konieczne (43,7%)
- zgadza się na eutanazję, wtedy kiedy sam chory tego dokonuje (44,5%)
- uważa, że osoby homoseksualne powinny mieć prawo do zawierania małżeństw oraz adoptowania dzieci (46,2%)

**STATYSTYCZNY MATURZYSTA
ARCHIDIECEZJI PRZEMYSKIEJ**

**7. ZNACZENIE NAUCZANIA RELIGII
W SZKOLE DLA WIEDZY I WIARY RELIGIJNEJ**

- uczęszcza na lekcję religii z wewnętrznego przekonania (55,4%)
- jest średnio zaangażowany w lekcję religii (49,4%)
- uważa, że lekcje religii pogłębiają jego wiedzę religijną, ale tylko w niewielkim stopniu (44%)
- uważa, że lekcje religii nie mają znaczenia i wpływu na jego wiarę (45,6%)
- uważa, że część tematów poruszanych na lekcji religii jest interesująca, a część niezbyt (48,6%)
- uważa, że metody prowadzenia lekcji religii są różne – czasem są ciekawe i aktywizujące (53,5%)

Bibliografia

I. Źródła

1. Źródła wytworzone

1021 kwestionariuszy ankiety wypełnionych przez maturzystów archidiecezji przemyskiej

2. Dokumenty Soboru Watykańskiego II

Sobór Watykański II, *Deklaracja o stosunku Kościoła do religii niechrześcijańskich „Nostra aetate”* (Watykan, 28 października 1965), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, s. 520-527.

Sobór Watykański II, *Dekret o pasterskich zadaniach biskupów w Kościele „Christus Dominus”* (Watykan, 28 października 1965), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, s. 236-258.

Sobór Watykański II, *Konstytucja duszpasterska o Kościele w świecie współczesnym „Gaudium et spes”* (Watykan, 7 grudnia 1965), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, s. 526-606.

Sobór Watykański II, *Konstytucja dogmatyczna o Kościele „Lumen gentium”* (Watykan, 21 listopada 1964), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje*, s. 104-166.

Sobór Watykański II, *Konstytucja o liturgii świętej „Sacrosanctum concilium”* (Watykan, 4 grudnia 1963), w: *Sobór Watykański II. Konstytucje. Dekrety. Deklaracje. Tekst polski, nowe tłumaczenie*, red. M. Przybył, Poznań 2002, s. 48-78.

3. Nauczanie papieży

Paweł VI, *Adhortacja apostolska „Marialis cultus” o należyтым kształtowaniu i rozwijaniu kultu Najświętszej Maryi Panny* (Watykan, 2 lutego 1974), Wrocław 2004.

Paweł VI, *Posynodalna adhortacja apostolska „Evangelii nuntiandi” o ewangelizacji w świecie współczesnym* (Watykan, 8 grudnia 1975), Wrocław 2001.

Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostolska „Ecclesia in Europa” Ojca Świętego Jana Pawła II. Do biskupów, do kapłanów i diakonów, do zakonników i zakonnice oraz*

- do wszystkich wiernych w Jezusie Chrystusie, który żyje w Kościele jako źródło nadziei dla Europy*, Watykan 2003.
- Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostolska „Catechesi tradendae” o katechizacji w naszych czasach* (Watykan, 16 października 1979), Kielce 1990.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Dominum et Vivificantem” o Duchu Świętym w życiu Kościoła i świata* (Watykan, 18 maja 1986), Watykan 1986.
- Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostolska „Ecclesia in Europa” o Jezusie Chrystusie, który żyje w Kościele, jako źródło nadziei dla Europy* (Watykan, 28 czerwca 2003), Wrocław 2003.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Ecclesia de Eucharistia” Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów, do kapłanów i diakonów, do zakonników i zakonnice, do katolików świeckich oraz do wszystkich ludzi dobrej woli o Eucharystii w życiu Kościoła* (Rzym, 17 kwietnia 2003), Kraków 2003.
- Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostolska „Familiaris consortio” o zadaniach rodziny chrześcijańskiej w świecie współczesnym* (Watykan, 22 listopada 1981), Watykan 1981.
- Jan Paweł II, *Encyklika „Fides et ratio” Ojca Świętego Jana Pawła II do biskupów Kościoła katolickiego o relacjach między wiarą a rozumem*, Poznań 1998.
- Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona podczas Mszy św. w Skoczowie, 1995* [online], https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/skoczowh_22051995.html [dostęp: 7.02.2023].
- Jan Paweł II, *Homilia wygłoszona w czasie mszy świętej, Łomża, 4 czerwca 1991* [online], https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/jan_pawel_ii/homilie/17lomza_04061991 [dostęp: 20.01.2023].
- Jan Paweł II, *Orędzie na IV Światowy Dzień Młodzieży „Jam jest Drogą, Prawdą i Życiem” (J 14,6)* (Watykan, 27 listopada 1988), w: *Młodzież nadzieją Kościoła. Orędzia na Światowe Dni Młodzieży*, red. A. Wieczorek, Warszawa 2005.
- Jan Paweł II, *Pielgrzymka do Ojczyzny. Homilia w czasie mszy świętej (Płock, 7 czerwca 1991)*, w: T. Kornecki, *Jan Paweł II o uczciwości. Wybrane fragmenty tekstów*, „Studia Socialia Cracoviensia” 4 (2012), nr 1 (6), s. 225-231.
- Jan Paweł II, *Przekroczyć próg nadziei. Jan Paweł II odpowiada na pytania Vittoria Messori*, Lublin 1994.
- Jan Paweł II, *Przybyliśmy oddać Mu pokłon (Mt 2,2) Orędzie Ojca Świętego na XX Światowy Dzień Młodzieży 2005 r.*, OsRomPol 11-12 (268), s. 4-6.

- Jan Paweł II, *Encyklika „Redemptoris missio” o stałej aktualności posłania misyjnego* (Watykan, 7 grudnia 1990), Watykan 1990.
- Jan Paweł II, *Szkoła i religia. Przemówienie do kapłanów diecezji rzymskiej* (5 marca 1981), OsRomPol 1981, nr 4, s. 14.
- Jan Paweł II, *W obronie rodziny i jej praw. Przemówienie do uczestników zgromadzenia plenarnego Papieskiej Rady ds. Rodziny* (4.06.1999), OsRomPol 20 (1999), nr 11 s. 217.
- Jan Paweł II, *Posynodalna adhortacja apostolska „Pastores dabo vobis” o formacji kapłanów we współczesnym świecie* (Watykan, 25 marca 1992), Wrocław 1995.
- Benedykt XVI, *Posynodalna adhortacja apostolska „Sacramentum caritatis” o Eucharystii, źródle i szczyt życia i misji Kościoła* (Watykan, 22 lutego 2007), Poznań 2007.
- Benedykt XVI, *Encyklika „Deus caritas est” o miłości chrześcijańskiej* (Watykan, 25 grudnia 2005), Radom 2006.
- Benedykt XVI, *Homilia w uroczystość Najświętszego Ciała i Krwi Chrystusa*, 7.06.2007 [online], https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/homilie/bcialo_07062007.html [dostęp: 10.02.2023].
- Benedykt XVI, *Jezus z Nazaretu. Od chrztu w Jordanie do przemienienia*, Kraków 2011.
- Benedykt XVI, *List do diecezji rzymskiej o pilnej potrzebie wychowania*, OsRomPol 29 (2008), nr 4, s. 4-6.
- Benedykt XVI, *Przemówienie do Papieskiej Rady ds. Środków Społecznego Przekazu Mówimy ludziom o Bogu, posługując się nowymi językami cyfrowymi*, Watykan (28.02.2011), w: *Internet i Kościół*, red. J. Kloch, Warszawa 2011, s. 101-104.
- Benedykt XVI, *Otwierajcie serca na dary Ducha Świętego. Czuwanie młodzieży na hipodromie Randwick* (Sydney – 19 lipca 2008), OsRomPol 306(2008), nr 9, s. 25-29.
- Benedykt XVI, *Przemówienie papieskie podczas spotkania w synagodze kolońskiej 19.08.2005 – podróż apostolska do Niemiec*, [online], https://opoka.org.pl/biblioteka/W/WP/benedykt_xvi/przemowienia/synagoga_19082005 [dostęp: 8.02.2023].
- Benedykt XVI, *Trwajcie mocni w wierze! Trwajcie mocni w nadziei! Trwajcie mocni w miłości! Homilia wygłoszona podczas Mszy świętej 28 maja 2006 roku na Błoniach w Krakowie*, w: *Trwajcie mocni w wierze. Pielgrzymka do Polski 25-28 maja 2006*, Warszawa 2006, s. 81-86.

- Benedykt XVI, *Duch Święty zstąpi na was, otrzymacie Jego moc i będziecie moimi świadkami (Dz 1,8). Orędzie Benedykta XVI na XXIII Światowy Dzień Młodzieży*, OsRomPol 28(2007), nr 9 (296), s. 25-28.
- Benedykt XVI, *Orędzie na XXVI Światowy Dzień Młodzieży. Zapuśćcie korzenie w Chrystusie i na Nim się budujcie, umacniajcie się w wierze (por. Kol 2,7)*, OsRomPol 31(2010), nr 10 (326), s. 4-8.
- Franciszek, *Adhortacja apostolska „Evangelii gaudium” o głoszeniu Ewangelii we współczesnym świecie (Watykan, 24 listopada 2013)*, Poznań 2014.
- Franciszek, *List apostolski w formie motu proprio papieża Franciszka Antiquum Ministerium, w którym ustanawia posługę katechety (Rzym, 10 maja 2021)* [online], <https://www.ekai.pl/dokumenty/list-apostolski-w-formie-motu-proprio-papieza-franciszka-antiquum-ministerium-w-ktorym-ustanawia-posluge-katechety/> [dostęp: 28.01.2023].
- Franciszek, *Orędzie papieża Franciszka na XXXII Światowy Dzień Młodzieży 2017 r., „Wielkie rzeczy uczynił mi Wszechmocny” (Łk 1,49)* [online], https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/youth/documents/papa-francesco_20170227_messaggio-giovani_2017.html [dostęp: 28.01.2023].
- Franciszek, *Przekaz w służbie autentycznej kultury spotkania. Orędzie na 48. Światowy Dzień Środków Społecznego Przekazu (24 stycznia 2014)* [online], https://www.vatican.va/content/francesco/pl/messages/communications/documents/papa-francesco_20140124_messaggio-comunicazioni-sociali.html [dostęp: 28.01.2023].
- Franciszek, *Posynodalna adhortacja apostolska o miłości w rodzinie „Amoris laetitia” (19 III 2016)*, Kraków 2016.
- Franciszek, *Homilia podczas Mszy św. na zakończenie XXXIV ŚDM w Metro Park „Wy, młodzi, jesteście Bożym teraz!” (Panama, 27 stycznia 2019)*, OsRomPol 40(2019), nr 2, s. 31-33.

4. Dokumenty Stolicy Apostolskiej

- Międzynarodowa Komisja Teologiczna, *Moralność chrześcijańska i jej normy* (1974), [online], https://www.vatican.va/roman_curia/congregations/cfaith/cti_documents/rc_cti_1974_morale-cristiana_pl.html [dostęp: 28.01.2023].

Katechizm Kościoła katolickiego, Poznań 1994.

Katechizm Kościoła katolickiego dla młodych: Youcat, Częstochowa 2011.

Kompendium katechizmu Kościoła katolickiego, Kielce 2005.

Kongregacja ds. Duchowieństwa, *Dyrektorium ogólne o katechizacji* (Watykan, 15 sierpnia 1997), Poznań 1998.

Papieska Rada ds. Krzewienia Nowej Ewangelizacji, *Dyrektorium o katechizacji* (Watykan, 23 marca 2020), Kielce 2020.

5. Księgi liturgiczne

Mszal rzymski dla diecezji polskich, Poznań 1986.

Konferencja Episkopatu Polski, *Obrzędy bierzmowania dostosowane do zwyczajów diecezji polskich*. Wydanie trzecie, Katowice 2019, s. 15.

6. Dokumenty Kościoła w Polsce

Konferencja Episkopatu Polski, *Dyrektorium katechetyczne Kościoła katolickiego w Polsce* (Łowicz, 20 czerwca 2001), Kraków 2001.

Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii rzymskokatolickiej w przedszkolach i szkołach* (9 czerwca 2010), Kraków 2010.

Konferencja Episkopatu Polski, *Podstawa programowa katechezy Kościoła katolickiego w Polsce* (8 marca 2010), Kraków 2010.

Komisja Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski, *Program nauczania religii*, Kraków 2001.

7. Podręczniki do katechezy

Podręcznik do religii dla I klasy szkół ponadgimnazjalnych „Świadcę o Jezusie w Kościele”, red. R. Strus, W. Galant, Lublin-Przemyśl-Zamość 2012.

Podręcznik do religii dla II klasy szkół ponadgimnazjalnych „Świadcę o Jezusie w świecie”, red. R. Strus, W. Galant, Lublin-Przemyśl-Zamość 2013.

Podręcznik do religii dla III klasy szkół ponadgimnazjalnych „Świadcę o Jezusie w rodzinie”, red. R. Strus, W. Galant, Lublin-Przemyśl-Zamość 2014.

II. Literatura przedmiotu

- Alberich E., *Katecheza dzisiaj. Podręcznik katechetyki fundamentalnej*, Warszawa 2003, s. 21-25.
- Bartnik Cz., *Nasze polskie „Dziady”* [online], <https://www.bibula.com/?p=15955> [dostęp: 26.01.2023].
- Białas A., *Metody dyskusyjne na katechezie* [online], <https://www.czasopismokatecheza.pl/artukul/metody-dyskusyjne-na-katechezie>, [dostęp: 19.11.2022].
- Bielecki S., *Znaki czasu*, w: *Leksykon teologii pastoralnej*, red. R. Kamiński, W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin 2006, s. 923-926.
- Blachnicki F., *Katechetyka fundamentalna. Skrypt dla studentów KUL*.
- Boguszewski R., Bożewicz M., *Religijność i moralność polskiej młodzieży – zależność czy autonomia?*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” (62) 2019, nr 4, s. 31-52.
- Borc H., *Archidiecezja przemyska ob. łac. w latach 1993-2013. Jej stan i organizacja*, w: *Z ludu wzięty, dla ludu ustanowiony*, red. A. Szal, Przemyśl 2014.
- Borc H., *Historia diecezji przemyskiej* [online], www.przemyska.pl [dostęp: 6.07.2022r.].
- Brzuszek B., *Kerygmat*, EK, t. VIII, red. B. Migut, kol. 1363.
- Canizares A., *Preewangelizacja*, w: *Słownik katechetyczny*, red. J. Gevaert, K. Misiaszek, Warszawa 2007.
- CBOS, *Religijność młodych na tle ogółu społeczeństwa*, „Komunikat z badań” 2021, nr 144.
- CBOS, *Kanon wiary Polaków*, „Komunikat z badań” 2015, nr 29.
- CBOS, *O religijnym i społecznym zaangażowaniu Polaków w lokalnych parafiach*, „Komunikat z badań” 2011, nr BS/141.
- CBOS, *O społecznym autorytecie Kościoła*, „Komunikat z badań” 2022, nr 87.
- CBOS, *O wychowaniu seksualnym młodzieży*, „Komunikat z badań” 2007, nr BS/123.
- CBOS, *Oczekiwane zmiany w nauczaniu Kościoła*, „Komunikat z badań” 2015, nr 32.
- CBOS, *Polski pejzaż religijny – z bliższego planu*, „Komunikat z badań” 2022, nr 91.
- CBOS, *Religijność Polaków w ostatnich 20 latach*, „Komunikat z badań” 2020, nr 63.
- CBOS, *Stosunek Polaków do wybranych zjawisk i zachowań kontrowersyjnych moralnie*, „Komunikat z badań” 2021, nr 165.
- CBOS, *Stosunek Polaków do związków homoseksualnych*, „Komunikat z badań” 2019, nr 90.
- CBOS, *Zmiany religijności Polaków po pandemii*, „Komunikat z badań” 2022, nr 85.

- Chałupniak R., *Wychowanie religijne w szkołach europejskich*, w: *Wybrane zagadnienia z katechetyki*, red. J. Stala, Tarnów 2003, s. 175-201.
- Chyłka B., *Wygrać dary* [online], <https://www.czasopismokatecheza.pl/artypkuk/wygrac-dary> [dostęp: 19.11.2022].
- Cichosz W., Pankowska-Siedlik E., *Metody aktywizujące w wychowaniu w wierze*, w: *Wychowanie w wierze w kontekście przemian współczesności*, „Studia i Materiały Wydziału Teologicznego Uniwersytetu Śląskiego w Katowicach” 2011, nr 61, s. 222-248.
- Cieciuch J., *Kształtowanie się systemu wartości. Od dzieciństwa do wczesnej dorosłości*, Warszawa 2013.
- Czekalski R., *Wiara i wiedza warunkiem katechezy*, „Studia Katechetyczne” 2014, nr 10.
- Danielewicz A., *Metody aktywizujące w wychowaniu przedszkolnym*, „Zeszyty Naukowe WSG” 5 (2020), t. 36, s. 73-89.
- Darowski R., *Filozofia człowieka*, Kraków 1992.
- Datko A., *Kult maryjny w Polsce* [online], <http://www.idziemy.pl/wiara/kult-maryjny-w-polsce/60669> [dostęp: 26.01.2023].
- Doniec R., *Stanisława Brzozowskiego filozofia pracy jako wartości i tworzywa kultury*, w: *Spór o wartości w kulturze i wychowaniu*, red. F. Adamski, Kraków 1991.
- Dudziak U., *Postawy wobec wychowania seksualnego a hierarchia wartości nauczycieli*, Lublin 2009.
- Duksa P., *Zastosowanie metod dyskusyjnych podczas katechez i spotkań grup parafialnych – metoda trybunału* [online], <https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAK/metody06> [dostęp: 3.12.2022].
- Duksa P., *Zastosowanie metod dyskusyjnych podczas katechez i spotkań grup parafialnych – panel* [online], <https://opoka.org.pl/biblioteka/T/TA/TAK/metody03.html>, [dostęp: 3.12.2022].
- Dutkova R., *Polityka szkolna w Galicji 1866-1890*, w: *Galicja i jej dziedzictwo*, t. III: *Nauka i oświata*, red. A. Meissner, J. Wyrozumski, Rzeszów 1995, s. 137-149.
- Dyk S., *Preewangelizacja „otwarcie drzwii” dla Ewangelii*, „Kieleckie Studia Teologiczne” 2003, nr 2, s. 102-111.
- Dziedzic J., *Religijność a postawy moralne polskiej młodzieży. Refleksja psychologiczno-pastoralna*, „Polonia Sacra” 20 (2016), nr 4 (45), s. 67-86.
- Dziewiecki M., *Wychowanie nastolatków a stawianie wymagań*, ZFK 18(2018), nr 3, s. 5-17.

- Encyklopedia PWN*, metoda, [online], <https://encyklopedia.pwn.pl/haslo/metoda;3940107.html> [dostęp: 15.11.2022].
- Galarowicz J., *Na ścieżkach prawdy. Wprowadzenie do filozofii*, Kraków 1992.
- Gasparri P., *Katechizm katolicki* [online], <https://www.piusx.org.pl/katechizm/10#c1>, [dostęp: 9.02.2023].
- Gębka M., *Wokół początku i końca ludzkiego życia. Refleksja nad stosunkiem Polaków do wybranych kwestii bioetycznych z zakresu nauczania Kościoła katolickiego w świetle badań opinii społecznej*, „Teologia i Moralność” 16 (2021), nr 2(30), s. 83-114.
- Gilson E., Langan T., Maurer A.A., *Historia filozofii współczesnej od Hegla do czasów najnowszych*, Warszawa 1977.
- Głowacki A., *Patriotyzm, nacjonalizm i stosunek do obcych*, w: *Młodość 2016*, red. M. Grabowska, M. Gwiazda, Warszawa 2017.
- Głuszek-Szafraniec D., *Nauczanie religii w szkole w Polsce – analiza wybranych debat medialnych*, „Politeja” 2017, nr 1(46), s. 265-282.
- Głuszyński J., *Wartości a wychowanie*, „Chowanna” 1983, nr 2, s. 105.
- Grabowska J., *Kradnij, gdy musisz*, artykuł z dnia 12.07.2007, „Gazeta Wyborcza” [online], <http://wyborcza.pl/1,82709,4309180.html> [dostęp: 8.02.2023].
- Greniuk F., *Dzieje kształtowania się koncepcji sumienia*, „Roczniki Wydziału Nauk Prawnych i Ekonomicznych Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 2005, t. I, z. 1, s. 7-22.
- Grzegorzczak J., *Potrzeba nowej ewangelizacji*, „Rocznik Teologii Katolickiej” 2005, t. IV, s. 211-22.
- GUS, *Ludność. Stan i struktura oraz ruch naturalny w przekroju terytorialnym w 2020 r. (stan w dniu 31 XI)*, Warszawa 2022.
- GUS, *Życie religijne w Polsce. Wyniki badania spójności społecznej 2018* [online], <https://stat.gov.pl/obszary-tematyczne/inne-opracowania/wyznania-religijne/zycie-religijne-w-polsce-wyniki-badania-spojnosci-spoecznej-2018,8,1.html> [dostęp: 11.07.2022].
- ISKK, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia. Ad 2019*, red. W. Sadłoń, Warszawa 2019.
- ISKK, *Annuario Statisticum Ecclesiae in Polonia. Dane za rok 2020*, red. W. Sadłoń, L. Organek, Warszawa 2021.
- ISKK, *Czas wolny w życiu Polaków a świętowanie niedzieli. Analiza wyników badań*, red. W. Sadłoń, S. Nowotny, B. Łukaszewski, L. Organek, Warszawa 2019.

- ISKK, *Religijność i aktywność kobiet w Kościele katolickim w Polsce. Raport z badań Instytutu Statystyki Kościoła Katolickiego na zlecenie Rady Duszpasterstwa Kobiet Konferencji Episkopatu Polski*, red. W. Sadłoń, R. Stępisiewicz, Warszawa 2015.
- Jadczak M., *Dziecięce grupy parafialne dopełnieniem katechezy szkolnej*, „Studia Theologica Varsaviensia” 38 (2000), nr 2, s. 215-224.
- Janiga S., Chmielewski M., *Rekolekcje szkolne w polskiej praktyce katechetycznej*, „Biuletyn Edukacji Medialnej” 2013, nr 1, s. 5-21.
- Janiga W., Grendus M., *Innowacyjne środki dydaktyczne w pracy katechetycznej*, „Biuletyn Katechetyczny” 2015, nr 17, s. 161-179.
- Janiga W., *Sprawozdanie Wydziału Nauki Katolickiej*, „Biuletyn Katechetyczny” 2021, nr 23, s. 312-324.
- Jarosz M., *Interpersonalne uwarunkowania religijności*, Lublin 2003.
- Jung C.G., *Psychologia a religia*, Warszawa 1995.
- Juroszek W., *Psychologiczne konsekwencje przedmałżeńskiego współżycia seksualnego*, „Kwartalnik Naukowy Fides et Ratio” 2011, nr 3, t. 7, s. 17-27.
- Kamiński R., *Teologia pastoralna. Istota i zadania*, „Studia Pastoralne” 2005, nr 1, s. 17-27.
- Kapuścińska-Kozakiewicz J., *Aktywizujące metody pracy* [online], <https://www.czasopismo.katecheza.pl/artukul/aktywizujace-metody-pracy> [dostęp: 15.11.2022].
- Kiciński K., *Sumienie jako instancja moralna*, w: *Socjologia religii*, red. J. Baniak, t. VIII: *Metodologia i problematyka socjologii moralności*, Poznań 2009, s. 115-128.
- Kodeks prawa kanonicznego*, Poznań 1984.
- Korgul M., *Uwarunkowania metodyki katechezy dzieci*, w: *Katecheza dzieci*, red. M. Zając, Lublin 2009.
- Kowalczyk D., *Zmartwychwstanie ciała*, „Życie Duchowe” 2005, nr 42 [online], <http://www.mateusz.pl/wam/zd/42-kowalczyk.htm> (dostęp: 1.12.2022-10).
- Kowalczyk S., *Filozoficzne koncepcje wartości*, „Collectanea Theologica” 56(1986), t. I, s. 37-51.
- Krakowiak Cz., *Nowe akcenty w posoborowej nauce o sakramentach*, w: *W służbie Bogu i ludziom*, red. H. Słotwińska, Lublin 2005.
- Kraśniński A.S., *Słownik synonimów polskich*, Kraków 1885.
- Krótki Z., *Grzech i cnota w dawnych polskich jednostkach leksykalnych*, „Linguarum Silva” 2012, t. 1, s. 69-90.

- Krzysteczko H., *Kryzys spowiedzi jako wezwanie dla teologii pastoralnej*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1999, nr 32, s. 329-343.
- Kubala-Kulpińska A., *Metody i techniki wykorzystywane do rozwijania twórczego potencjału uczniów* [online], <https://www.czasopismokatecheza.pl/artukul/metody-i-techniki-wykorzystywane-do-rozwijania-tworczego-potencjalu-uczniow> [dostęp: 19.11.2022].
- Kublikowski R., *Rozum – wiedza – wiara: dynamika znaczeń*, „Roczniki Filozoficzne” (60)2012, nr 2, s. 71-88.
- Liberska H., *Klasyczne i współczesne podejścia do wartości w psychologii* [online], <https://repozytorium.ukw.edu.pl/bitstream/handle/item/6350/Klasyczne%20i%20wsp%20czesne%20podej%20cia%20do%20warto%20sci%20w%20psychologii.pdf?sequence=1&isAllowed=y> [dostęp: 25.01.2022].
- Limont W., *Synektyka*, w: *Antologia tekstów do psychopedagogiki twórczości*, Warszawa 1997.
- Liszewski T., *Synergiczna aktualizacja siebie a przeżywane relacje do Boga wśród maturzystów*, „Studia Psychologica” 2016, nr 16(2), s. 59-76.
- Łabendowicz S., *Metody plastyczne w katechezie*, ZFK 2(2012), t. 46, s. 69-76.
- Łabendowicz S., *Wybrane metody aktywizujące w katechezie*, ZFK 2(2013), t. 50, s. 85-90.
- Łobocki M., *Pedagogika wobec wartości*, w: *Kontestacje pedagogiczne*, red. B. Śliwerski, Kraków 1993.
- Maciejewski Z., *Drama i jej przydatność w katechezie*, w: *Aktywizacja w katechezie. Szansa czy zagrożenie?*, red. R. Chałupniak, Opole 2002, s. 149-169.
- Macko W.R., *Rola i znaczenie modlitwy w życiu świeckich w świetle nauczania kard. Stefana Wyszyńskiego*, „Collectanea Theologica” 2006, nr 76(1), s. 93-102.
- Majewski M., *Tożsamość katechezy integralnej*, Kraków 1995.
- Majewski M., *Zagadnienia metodologiczne katechetyki*, Kraków 1988.
- Majorek Cz., *Urzędowa koncepcja ideału nauczyciela szkoły ludowej w Galicji doby autonomicznej*, „Rocznik Komisji Nauk Pedagogicznych” 1970, nr 10, s. 207-222.
- Mały słownik etyczny*, red. S. Jedynak, Bydgoszcz 1994.
- Marcyński K., *Komunikacja religijna i media*, Kraków 2016.
- Marek Z., *Katecheta we współczesnej szkole*, „Studia Katechetyczne”, nr 14(2018), s. 149-164.
- Mariański J., *Wartości codzienne, sensotwórcze i ostateczne w świadomości maturzystów puławskich* [online],

- https://repozytorium.uwb.edu.pl/jspui/bitstream/11320/11183/1/J_Marianski_Wartości_codziennie_sensotworcze_i_ostateczne.pdf [dostęp: 2.02.2023].
- Mariański J., *Wartości moralne w świadomości maturzystów puławskich. Raport z badań socjologicznych zrealizowanych w latach 1994-2021*, Lublin 2022, s. 169-178.
- Mąkosa P., *Ewangelizacyjny wymiar katechezy*, w: *Katecheza w swoich podstawowych wymiarach*, red. J. Czerkawski, Kielce 2013.
- Mąkosa P., *Katecheza młodzieży gimnazjalnej w Polsce. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2009.
- Mąkosa P., *Kryteria doboru metod w katechezie* [online], <https://depot.ceon.pl/bitstream/handle/123456789/2593/Kryteria%20doboru%20metod%20w%20katechezie.pdf?sequence=1> [dostęp: 26.10.2022].
- Mąkosa P., *Między katechetyczną rzeczywistością a ewangelizacyjnym oczekiwaniem*, w: *XXV lat nauczania religii w polskiej szkole*, Lublin 2015, s. 113-124.
- Mąkosa P., *Największa jest miłość. Ewangelizacyjny katechizm młodych*, Lublin 2015.
- Mąkosa P., *Preewangelizacja pierwszym i koniecznym etapem formacji chrześcijańskiej*. „Katecheta” 54(2010), nr 7-8, s. 25-34.
- Mąkosa P., *Systematyczna katecheza parafialna dzieci i młodzieży. Motywacja i realizacja* w: *Miejsca katechezy. Rodzina, parafia, szkoła*, red. S. Kulpaczyński, Lublin 2005, s. 273-312.
- Mąkosa P., *Współczesne ujęcia nauczania religii w europejskim szkolnictwie publicznym*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” (58)2011, t. 3, s. 123-136.
- Mąkosa P., *Wybrane postulaty metodyczne pod adresem katechezy młodzieży*, w: *Troska Kościoła o współczesną polską młodzież. Zarys problematyki*, red. A. Offmański, Szczecin 2008, s. 267-281.
- Mąkosa P., *Zarys katechezy o sakramentach świętych*, w: *Siedem sakramentów świętych w nauczaniu katechetycznym*, red. H. Słotwińska, Lublin 2007, s. 27-41.
- Mąkosa P., *Znaki czasu dla katechezy w Polsce*, „Verbum Vitae” 2019, nr 35, s. 459-475.
- Melosik Z., *Kultura instant: paradoksy pop-tożsamości*, w: *Dydaktyka literatury*, red. W. Pasterniak, t. 24, Zielona Góra 2004, s. 67-81.
- Mierzejewski K., *Obowiązek uczestniczenia we mszy świętej w niedziele i święta nakazane*, „Prawo Kanoniczne” 57(2014), nr 4, s. 65-88.
- Misiaszek K., *Katecheza parafialna*, w: *Wokół katechezy posoborowej*, red. R. Chałupniak i in., Opole 2004, s. 202.

- Mitek E., *Katecheta w szkolnym środowisku*, „Legnickie Studia Teologiczno-Historyczne. Perspectiva” (6)2007, nr 1 (10), s. 120-139.
- Molesztak A., Tchorzewski A., Wołoszyn W., *W kręgu wartości moralnych nauczyciela*, Warszawa 1996.
- Mosur K., *Religijność młodzieży. Wybrane aspekty badań jakościowych*, „Rocznik Kolbuszowski” 2019, nr 19, s. 253-270.
- Mysłakowski Z., *Wychowanie człowieka w zmiennej społeczności*, Warszawa 1965.
- Nagórny J., *Teologia moralna jako eklezjalna nauka wiary w świetle „Veritatis splendor”*, w: *W prawdzie ku wolności. W kręgu encykliki „Veritatis splendor”*, red. E. Janiak, Wrocław 1994, s. 177-197.
- Niemirowski T., *Rozwój świadomości religijnej u młodzieży. Badania empiryczne osób w wieku od 12 do 24 lat*, Kraków 2012.
- Okoń W., *Metody nauczania*, w: *Encyklopedia pedagogiczna*, red. W. Pomykało, Warszawa 1993, s. 352.
- Oleś P., *Wartościowanie a osobowość. Psychologiczne badania empiryczne*, Lublin 1989.
- Oleś P., *Wprowadzenie do psychologii osobowości*, Warszawa 2003.
- Orzeszyna J., *Czy wiara decyduje o normach moralnych?*, „Polonia Sacra” 17(2013), nr 2, s. 71-83.
- Ostrowska K., *W poszukiwaniu wartości*, Kraków 2004.
- Ostrowska U., *Edukacja przełomu wieków wobec kwestii aksjologicznych*, Olsztyn 2001.
- Paluszkiwicz M., *Katechizacja szkolna w diecezji siedleckiej w latach 1990-2005. Studium katechetyczne na podstawie badań wybranych grup katechetów*, Siedlce 2008.
- Parzyszek Cz., *Treść pojęcia „nowa ewangelizacja” według Jana Pawła II*, „Kultura – Media – Teologia” (2)2010, nr 2, s. 135-151.
- Pilch T., *Zasady badań pedagogicznych*, Warszawa 1995.
- Pomykało W., *Encyklopedia pedagogiczna*, Warszawa 1993.
- Popławski J.M., *Sakrament pokuty i pojednania w aspekcie formacji katechetycznej*, w: *Siedem sakramentów świętych w nauczaniu katechetycznym*, red. H. Słotwińska, Lublin 2007.
- Portal Brainly [online], <https://brainly.pl/zadanie/315709> [dostęp: 10.02.2023].
- Potocki A., *Katechetyczna formacja sumienia w warunkach sekularyzacji moralności*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2016, nr 2, s. 111-141.
- Prawo farmaceutyczne*, Dz.U.2022.0.2301 t.j. (Ustawa z dnia 6 września 2001 r. – *Prawo farmaceutyczne*).

- Przybecki A., *Pojęcie modelu duszpasterstwa w teologii pastoralnej*, „Teologia Praktyczna” 2008, nr 9, s. 127-135.
- Przygoda W., *Paradygmaty metodologiczne we współczesnej teologii pastoralnej*, „Teologia Praktyczna” 2009, nr 10, s. 31-43.
- Przygoda W., *Preewangelizacja – ekstrawagancja czy pastoralna konieczność?*, w: *Peryferie wiary wyzwaniem dla Kościoła*, red. W. Przygoda, M. Fiałkowski, Lublin 2015, s. 17-40.
- Puchalski G., *Ewangelizacja i nowa ewangelizacja w nauczaniu Kościoła*, w: *Katecheza ewangelizacyjna. Poszukiwania koncepcji*, red. P. Mąkosa, Lublin 2010, s. 11-26.
- Rak R., *Eucharystia zadatkiem naszego zmartwychwstania*, „Śląskie Studia Historyczno-Teologiczne” 1989, nr 22, s. 299-311.
- Ratzinger J., *Nowa ewangelizacja. Przemówienie do katechetów i nauczycieli religii* [online], <https://nowaewangelizacja.org/8806-2/> [dostęp: 22.11.2022].
- Ratzinger J., *Sól ziemi. Chrześcijaństwo i Kościół katolicki na przełomie tysiącleci*, Kraków 1998.
- Reber A.S., *Słownik psychologii*, red. I. Kurcz, K. Skarżyńska, Warszawa 2002.
- Ryk A., *Próba rozumienia pojęcia „wartość” w ujęciu nauk społecznych*, w: *Człowiek – wartości – pedagogika*, red. M. Nowicka-Kozioł, Kraków 2007, s. 89-100.
- Rytel-Andrianik P., Bartkiewicz E., *Konferencja Episkopatu Polski. „Idźcie i głoscie”*. Informator 2017, Tarnów 2017.
- Sadłoń W., *Kult Matki Bożej i nabożeństwo fatimskie w parafiach katolickich w Polsce: Raport z badania, „Salvatoris Mater”* 2016, t. 18, nr 1(4), s. 454-479.
- Sakowska E., *Drama w katechezie, a czemu nie?* [online], <https://www.czasopismokatecheza.pl/artukul/drama-w-katechezie-a-czemu-nie#sn:b341443c-7c67-04d1-c4f3-5b91943a72f2> [dostęp: 3.12.2022].
- Sandecki Cz., *Katecheza szkolna a religijność polskich studentów*, Kraków 2004.
- Sawicka U., *TikTok w kontekście wspólnoty – relacje i reakcje użytkowników aplikacji w czasie pandemii*, „Media – Kultura – Komunikacja Społeczna” 2021, nr 17, s. 177-192.
- Siek S., *Wybrane metody badania osobowości*, Warszawa 1983.
- Skrzypniak R., *Wartości w procesie wychowania rodzinnego*, „Roczniki Socjologii Rodziny” 2000, t. XII, s. 31-47.
- Smyczek L., *Kryzys moralny czy transformacja wartości?: studium socjologiczne, Janusz Mariański, Lublin 2001: [recenzja]*, „Saeculum Christianum” 2002, nr 9/1, s. 242-247.

- Splawski A., *Zagadnienia metodyczne w katechezie młodzieżowej*, w: *Teoretyczne założenia katechezy młodzieżowej*, red. R. Murawski, Warszawa 1989, s. 374-382.
- Szadowska-Szlachetka Z.C., Antoniak K., Łuczyk M., Ślusarska B., Stanisławek A., Nowicki G., Muraczyńska B., *Wiedza i postawy studentów Uniwersytetu Medycznego wobec eutanazji*, „Medycyna Paliatywna” 2019, nr 11(2), s. 73-80.
- Szczygielski D., *Postawy młodzieży wobec alternatywnych form życia małżeńsko-rodzinnego. Na podstawie badań socjologicznych w katolickich liceach ogólnokształcących w Szczecinie*, „Zeszyty Naukowe KUL” 2017, t. 60, nr 2, s. 321-338.
- Szlendak T., *Socjologia rodziny. Ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2012.
- Szpet J., *Dydaktyka katechezy*, Poznań 1999.
- Sztompka P., *O pojęciu kultury raz jeszcze*, „Studia Socjologiczne” 2019, nr 1 (232), s. 7-23.
- Sztompka P., *Socjologia. Analiza społeczeństwa*, Kraków 2012.
- Sztumski J., *Wstęp do metod i technik badań społecznych*, Katowice 1999.
- Szymik J., *Theologia Benedicta*, t. III, Katowice 2015.
- Śledziejowska, A., *Quiz biblijny. Jak stworzyć quiz wielokrotnego użytku przy wykorzystaniu prostej aplikacji na telefon?* [online], <https://www.czasopismokatecheza.pl/artukul/quiz-biblijny-jak-stworzyc-quiz-wielokrotnego-uzytku-przy-wykorzystaniu-prostej-aplikacji-na-telefon> [dostęp: 19.11.2022].
- Śliwa M., *E-katecheza? Zdalna katecheza w czasach #zostańcie w domu*, „Biuletyn Katechetyczny” 2021, nr 23, s. 112-115.
- Świebocka C., *Jak korzystać z Book Creator?* [online], http://konferencje.frse.org.pl/img/default/Mfile/file/3894/1.2%20C.%C5%9Bwiebocka_%20tutorial%20BookCreator.pdf [dostęp: 19.11.2022].
- Thomas W.J., Znaniecki F., *Chłop polski w Europie i Ameryce*, t. 1, Warszawa 1976.
- Tomasik P., *Kluczowe pojęcia katechetyki fundamentalnej*, w: *Katechetyka i katecheza u progu XXI wieku*, red. A. Kiciński, Poznań 2007, s. 29-44.
- Tomasik P., *Kwestie fundamentalne metodologii katechetyki*, „Studia Katechetyczne” 2013, nr 9, s. 71-90.
- Tomasik P., *Podstawa programowa i ogólnopolskie podręczniki do katechizacji młodzieży*, w: *Katecheza młodzieży*, red. S. Kulpaczyński, Lublin 2003, s. 71-98.

- Wałęga A., *Obraz edukacji religijnej w Galicji 2. połowy XIX wieku w opinii współpracowników lwowskiej szkoły*, „Paedagogia Christiana” 2017, nr 1(39), s. 171-198.
- Wojciszke B., *Psychologiczne różnice płci*, „Wszechświat” 2012, t. 113, nr 1-3, s. 13-18.
- Wojtyła K., *Problem teorii moralności*, w: Z. Zdybicka, *Wartości religijne a wartości moralne*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego” 22 (1979), nr 1-3, s. 99-108.
- Vademecum katechety. Metody aktywizujące*, red. Z. Barciński, Lublin 2019, s. 23.
- Zaczyński W., *Praca badawcza nauczycieli*, Warszawa 1976.
- Zajac M., *Elementy maryjne w katechezie młodzieży*, w: *Troska Kościoła o współczesną polską młodzież. Zarys problematyki*, red. A. Offmański, Szczecin 2008.
- Zajac M., *Katecheza parafialna*, w: *Wybrane zagadnienia z katechetyki*, red. J. Stala, Tarnów 2003.
- Zdybicka Z., *Religia i religioznawstwo*, Lublin 1992.
- Zellma A., *Rodzina jako środowisko wychowawcze – ujęcie katechetyczne*, „Studia Elbląskie” 2015, nr 16, s. 221-232.
- Zubrzycka-Maciąg T., *Oczekiwania młodzieży względem lekcji religii w szkole średniej – raport z badań*, „Roczniki Teologiczne” 2021, t. LXVIII, z. 11, s. 71-86.

III. Literatura pomocnicza

- Baniak J., *Między buntem a potrzebą akceptacji i zrozumienia. Świadomość moralna a kryzys tożsamości osobowej młodzieży gimnazjalnej. Studium socjologiczne*, Kraków 2008.
- Baniak J., *Świadomość religijna dzisiejszych gimnazjalistów polskich. Studium socjologiczne na przykładzie Kalisza i okolic*, „Teologia Praktyczna” 7 (2006), t. 7, s. 183-210.
- Boguszewski R., Bożewicz M., *Religijność i moralność polskiej młodzieży – zależność czy autonomia?*, „Zeszyty Naukowe Katolickiego Uniwersytetu Lubelskiego Jana Pawła II” 2019, nr 62(4), s. 31-52.
- Borowicz J., *Przygotowanie bezpośrednio młodzieży w Polsce do sakramentu bierzmowania. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2017.
- Borowicz J., *Rola i miejsce sakramentu pokuty w procesie formacji młodzieży przygotowującej się do sakramentu bierzmowania*, ZFK 15 (2015), nr 1, s. 58-66.

- Chałas K., *Wychowanie ku wartościom: elementy teorii i praktyki*, t. I: *Godność, wolność, odpowiedzialność, tolerancja*, Kielce 2003.
- Chudy W., *Filozofia wieczysta w czas przełomu. Gdańskie wykłady z filozofii klasycznej*, Lublin 2009.
- Czekalewski R., *Wpływ katechezy parafialnej na religijność kandydatów do bierzmowania. Studium katechetyczne w świetle badań młodzieży z parafii wielkowiejskich prowadzonych przez księży pallotynów Prowincji Chrystusa Króla w Polsce*, Lublin 2017.
- Dziedzic J., *Religijność a postawy moralne polskiej młodzieży. Refleksja psychologiczno-pastoralna*, „Polonia Sacra” 20 (2016), nr 4(45) s. 67-87.
- Dziekoński S., *Korelacja wychowania w rodzinie, parafii, szkole – potrzeba i możliwości*. w: *Rodzina – szkoła – Kościół. Korelacja i dialog*, red. P. Tomasik, Warszawa 2003, s. 27-46.
- Dziekoński S., *Wybrane kwestie przygotowania do sakramentu bierzmowania*, ZFK 5 (2005), nr 2, s. 21-26.
- Falk M., *Przygotowanie do sakramentu bierzmowania w katechezie szkolnej w oparciu o wybrane podręczniki do religii*, w: *Dzisiejszy bierzmowany. Problemy i wyzwania*, red. J. Stala, Kielce 2005, s. 181-203.
- Falk M., *Sakrament bierzmowania a młodzież*, Olsztyn 2000.
- Flader M., *Nowe media w przekazie wiary współczesnemu pokoleniu młodzieży*, „Biuletyn katechetyczny” 2021, nr 23, s. 98-115.
- Goliszek P., *Katecheza a osoba. Wybrane zagadnienia z metodologii personalistycznej w katechezie*, Lublin 2010.
- Goliszek P., *Personalistyczny wymiar katechezy*, Lublin 2016.
- Goszyła T., *Rodzinne uwarunkowania dojrzałej religijności młodzieży*, Lublin 2010.
- Grendus, M., *Preewangelizacja odpowiedzią na współczesne wyzwania religijne i kulturowe*, „Biuletyn katechetyczny” 2021, nr 23, s. 35-61.
- Iwaniuk H., *Kierunki ciągłej formacji eucharystycznej w katechezie dzieci i młodzieży*, „Katecheta” 50 (2006), nr 2, s. 3-11.
- Janiga W., *Preferencje wartości religijno-moralnych katechizowanej młodzieży a proces wychowania*, RSa 2000, nr 7, s. 271-289.
- Janiga W., *Funkcje wartości w osobowości*, „Studia Warmińskie” 2006, nr 43, s. 225-236.
- Janiga W., *Wartości w nauczaniu Kościoła. Wybrane aspekty*, RSa 2001, nr 8, s. 235-248.
- Janiga W., *Wychowanie do patriotyzmu*, Przemyśl-Rzeszów 2006.

- Janiga W., *Wychowanie patriotyczne dzieci i młodzieży w świetle „Dyrektorium katechetycznego i podstawy programowej katechezy Kościoła katolickiego w Polsce”*, RSa 2004, nr 11, s. 213-225.
- Kamiński R., *Tożsamość metodologiczna teologii pastoralnej*, w: *Metodologia teologii praktycznej*, red. W Przyczyna, Kraków 2011, s. 37-55.
- Kiciński A., *Korelacja nauki religii katolickiej z edukacją szkolną*, Lublin 2011.
- Kiełb D., Mąkosza P., *Between personal faith and façade religiosity. Study on youth in the south-eastern Poland*, „European Journal of Science and Theology” 17 (2021), nr 5, s. 15-30.
- Kluz T., *Chrześcijańska formacja moralna wzorcem etycznym dla współczesnego człowieka*, „Teologia i Człowiek” 37 (2017), nr 1, s. 53-76.
- Kluz T., *Psychospołeczne uwarunkowania wyboru wartości przez młodzież*, Toruń 2007.
- Koseła K., *Dzisiejsza młodzież – czym różni się od młodzieży sprzed lat*, w: *Duszpasterstwo młodzieży w Polsce wobec współczesnych przemian*, red. P. Ochotny i in., Warszawa 2018, s. 119-140.
- Kulpaczyński S., *Psychologia rozwojowo-wychowawcza nie tylko dla katechetów*, Lublin 2009.
- Majewski M., *Formacja religijna młodzieży i jej miejsce w Kościele*, w: *Ewangelizacja*, red. J. Krucina, Wrocław 1980, s. 245-259.
- Mariański J., *Czy Kościół traci młodzież?*, w: *Z młodzieżą do Chrystusa*, red. H. Tomasik, Siedlce 2007, s. 40-48.
- Mariański J., *Czy młodzież polska staje się mniej religijna?*, „Universitas Gedanensis” 40(2010), t. 2, s. 97-114.
- Mariański J., *Kondycja religijna i moralna młodzieży szkół średnich w latach 1988-1998-2005-2017 (raport z ogólnopolskich badań socjologicznych)*, Toruń 2018.
- Mariański J., *Maturzyści o przyszłości rodziny polskiej*, „Universitas Gedanensis” 23(2011), t. 42, s. 83-100.
- Mariański J., *Oczekiwania maturzystów polskich wobec Kościoła katolickiego*, „Universitas Gedanensis” 24(2012), t. 43-44, s. 57-76.
- Mariański J., *Religia w społeczeństwie ponowoczesnym*, Warszawa 2010.
- Mariański J., *Religijność młodzieży szkolnej w małych miastach w warunkach zmiany społecznej*, w: *Małe miasta: religie*, red. M. Zemło, Lublin-Supraśl 2006, s. 321-359.
- Mariański J., *Sekularyzacja – desekularyzacja – nowa duchowość. Studium socjologiczne*, Kraków 2013.

- Mazur J., *Religia, autorytet i wartości wśród młodzieży gimnazjalnej*, „Poznańskie Studia Teologiczne” 2005, nr 18, s. 189-202.
- Mazur P., *Wychowanie ku wartościom wyzwaniem dla współczesnej szkoły*, w: *Wybrane zagadnienia wychowania szkolnego – wokół wartości*, red. P. Mazur, Lublin 2007, s. 7-19.
- Mąkosa P., *Edukacja religijna polskich emigrantów w Wielkiej Brytanii. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2019.
- Mąkosa P., *Katecheza młodzieży gimnazjalnej w Polsce. Stan aktualny i perspektywy rozwoju*, Lublin 2009.
- Mąkosa P., *Przemiany religijności jako wyzwanie dla współczesnej edukacji religijnej*, „Katecheta” 52(2008), nr 2, s. 16-22.
- Mąkosa P., *The Religious Education of Polish Youth in the Face of Changes in Religiosity*, „Roczniki Teologii Katolickiej” 17(2018), t. 2, s. 87-100.
- Mąkosa P., *Wybrane parametry religijności polskiej młodzieży na początku XXI wieku*, „Roczniki Teologiczne” 55(2008), t. 6, s. 207-222.
- Murawski R., *O nowy kształt katechezy młodzieży. Katecheza młodzieży według „Dyrektorium ogólnego o katechizacji”*, w: *Rodzina – szkoła – Kościół. Korelacja i dialog*, red. P. Tomasik, Warszawa 2003, s. 18-25.
- Offmański A., *Propozycja modelu katechezy ewangelizacyjnej*, w: *Katecheza ewangelizacyjna*, red. P. Mąkosa, Lublin 2010, s. 27-40.
- Osiat W., *Wskazania Konferencji Episkopatu Polski dotyczące przygotowania do sakramentu bierzmowania z 2017 roku – wyzwania katechetyczno-pastoralne*, „Studia Katechetyczne” 2018, nr 14, s. 133-148.
- Panuś T., *Katecheza jako szansa formowania współczesnej młodzieży*, „Polonia Sacra” 45(2016), nr 4, s. 25-40.
- Potocki A., *Religijność polska na wsi i w mieście*, w: *Socjologia życia religijnego w Polsce*, red. S.H. Zaręba, Warszawa 2009, s. 235-252.
- Skoczylas K., *Wartości religijno-moralne młodzieży ponadgimnazjalnej Kujaw Wschodnich*, Włocławek 2016.
- Skoczylas K., *Wychowanie do modlitwy na lekcjach religii w gimnazjum*, „Studia Włocławskie” 2002, nr 5, s. 274-285.
- Stala J., *Sakrament bierzmowania w świetle dokumentów synodalnych Kościoła w Polsce po 1980*, w: *Dzisiejszy bierzmowany. Problemy i wyzwania*, red. J. Stala, Tarnów 2005, s. 77-94.

- Szymański M.J., *Wartości i antywartości – aspekt edukacyjny*, „Ruch Pedagogiczny” 2012, nr 2, s. 19-27.
- Święś K., *Przemiany religijności miejskiej w czasie transformacji systemowej*, Lublin 2011.
- Święś K., *Religijno-moralny portret młodzieży polskiej i jego pastoralne implikacje*, RT 65(2018), z. 6, s. 43-61.
- Tułowicki D., *Bez Boga, Kościoła i zasad? Studium socjologiczne nad religijnością młodzieży*, Kraków 2012.
- Tułowicki D., *Inicjacja czy pożegnanie z Kościołem? Opinie piątnickich gimnazjalistów na temat sakramentu bierzmowania – studium socjologiczne*, „Studia Teologiczne” 2011, nr 29, s. 203-235.
- Wrońska H., *Katecheza a małe grupy szkolne i parafialne*, Lublin 2007.
- Wrońska H., *Możliwości ewangelizacyjne w szkolnym nauczaniu religii*, w: *Katecheza ewangelizacyjna. Poszukiwania koncepcji*, red. P. Mąkosa, Lublin 2010, s. 55-66.
- Wysocka E., *Młodzież a religia. Społeczny wymiar religijności młodzieży*, Katowice 2000.
- Wysocka E., *Religijność młodzieży studenckiej – przypisywane religii znaczenia w życiu codziennym (dwie dekady zmian)*, „Przegląd Religioznawczy” 2019, nr 4(274), s. 105-120.
- Zajac M., *Katecheza dzieci*, Lublin 2009.
- Zajac M., *Katecheza w szkole współczesnej*, Lublin 2010.
- Zajac M., *Funkcje podręczników katechetycznych i ich modele*, „Biuletyn Katechetyczny”, 2015, nr 17, s. 139-160.
- Zaręba S.H., *W kierunku jakiej religijności? Studia nad katolicyzmem polskiej młodzieży*, Warszawa 2008.
- Zaręba S.H., *Religijność młodzieży polskiej w warunkach nowego ładu społeczno-politycznego*, „Ateneum Kapłańskie” 2003, nr 2(3), s. 275-298.
- Zaręba S.H., *Religijność młodzieży w środowisku zurbanizowanym. Socjologiczne studium teoretyczno-empiryczne*, Warszawa-Rzeszów 2012.
- Zellma A., *Wielostronne aktywizowanie młodzieży w szkolnym nauczaniu religii. Studium w świetle „Programu nauczania religii katolickiej z 2001 roku”*, Olsztyn 2006.
- Zellma A., *Rodzina jako środowisko wychowawcze – ujęcie katechetyczne*, „Studia Elbląskie” 2015, t. 16, s. 221-232.
- Żuk G., *Edukacja aksjologiczna. Zarys problematyki*, Lublin 2016.

Wykaz tabel

Tabela 1. Wykaz archidiecezji przemyskiej (stan na 7.07.2022 r.)	144
Tabela 2. Znajomość Trójcy Świętej ze względu na płeć.....	157
Tabela 3. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego dotyczącego stworzenia świata a poziom wiary respondentów.....	158
Tabela 4. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego o osobie Jezusa Chrystusa a płeć ankietowanych.....	160
Tabela 5. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego o osobie Jezusa Chrystusa a miejsce zamieszkania respondentów.....	160
Tabela 6. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego o osobie Ducha Świętego a poziom wiary respondentów.....	162
Tabela 7. Znajomość nauki Kościoła katolickiego o Maryi a miejsce zamieszkania respondentów.....	164
Tabela 8. Wiedza respondentów na temat nauki Kościoła o życiu po zmartwychwstaniu a miejsce zamieszkania ankietowanych.....	166
Tabela 9. Wiedza respondentów na temat nauki Kościoła o życiu po zmartwychwstaniu a poziom deklarowanej religijności respondentów.....	167
Tabela 10. Znajomość papieża oraz biskupa diecezji respondentów.....	170
Tabela 11. Znajomość liczby sakramentów świętych w Kościele rzymskokatolickim a płeć respondentów.....	173
Tabela 12. Znajomość istoty sakramentu Eucharystii a płeć respondentów.....	177
Tabela 13. Znajomość istoty sakramentu Eucharystii a miejsce zamieszkania respondentów.....	177
Tabela 14. Znajomość istoty sakramentu pokuty i pojednania a płeć respondentów.....	179
Tabela 15. Znajomość istoty sakramentu pokuty i pojednania a miejsce zamieszkania respondentów.....	179
Tabela 16. Znajomość istoty sakramentu małżeństwa a płeć respondentów.....	181
Tabela 17. Znajomość modlitw do Matki Bożej a płeć respondentów.....	183
Tabela 18. Znajomość modlitw do Matki Bożej a miejsce zamieszkania respondentów.....	184
Tabela 19. Znajomość <i>Dekalogu</i> a płeć respondentów.....	185
Tabela 20. Znajomość <i>Dekalogu</i> a miejsce zamieszkania respondentów.....	186
Tabela 21. Znajomość <i>Wyznania wiary</i> a płeć respondentów.....	187
Tabela 22. Znajomość <i>Wyznania wiary</i> a miejsce zamieszkania respondentów.....	188
Tabela 23. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie współżycia seksualnego przed ślubem a płeć respondentów.....	190
Tabela 24. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie antykoncepcji a płeć respondentów.....	192
Tabela 25. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie eutanazji a płeć respondentów.....	194
Tabela 26. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie eutanazji a miejsce zamieszkania respondentów.....	195
Tabela 27. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie tzw. małżeństw homoseksualnych a płeć respondentów.....	196
Tabela 28. Poziom wiedzy wartości religijno-moralnych ze względu na płeć respondentów.....	197
Tabela 29. Poziom wiedzy wartości religijno-moralnych a miejsce zamieszkania.....	198

Tabela 30. Poziom wiedzy z zakresu wartości religijno-moralnych ze względu na stopień deklarowanej wiary respondentów	199
Tabela 31. Wiara w Boga a miejsce zamieszkania respondentów	203
Tabela 32. Wiara w Boga Stwórcę a pleć respondentów	205
Tabela 33. Wiara w Jezusa Chrystusa a pleć respondentów.....	207
Tabela 34. Wiara w Ducha Świętego a pleć respondentów	209
Tabela 35. Wiara w życie wieczne a pleć respondentów	213
Tabela 36. Skala związku z Kościołem a miejsce zamieszkania respondentów.....	219
Tabela 37. Udział w życiu parafialnym a pleć respondentów	221
Tabela 38. Udział w życiu parafialnym a miejsce zamieszkania respondentów	222
Tabela 39. Przynależność do grup lub stowarzyszeń religijnych a pleć respondentów	224
Tabela 40. Przynależność do grup lub stowarzyszeń parafialnych a miejsce zamieszkania respondentów	225
Tabela 41. Częstotliwość modlitwy a pleć respondentów	228
Tabela 42. Częstotliwość modlitwy a poziom wiary respondentów	229
Tabela 43. Częstotliwość modlitwy a przynależność do grup lub stowarzyszeń religijnych respondentów.....	230
Tabela 44. Częstotliwość udziału we Mszy świętej a miejsce zamieszkania respondentów ..	232
Tabela 45. Częstotliwość udziału we Mszy świętej a poziom wiary respondentów.....	233
Tabela 46. Częstotliwość udziału we Mszy świętej a przynależność do grup lub stowarzyszeń religijnych respondentów	234
Tabela 47. Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej a miejsce zamieszkania respondentów	236
Tabela 48. Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej a poziom wiary respondentów.....	237
Tabela 49. Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej a przynależność do grup lub stowarzyszeń religijnych respondentów.....	238
Tabela 50. Częstotliwość przystępowania do spowiedzi a miejsce zamieszkania respondentów	241
Tabela 51. Częstotliwość przystępowania do spowiedzi a poziom wiary respondentów	242
Tabela 52. Częstotliwość przystępowania do spowiedzi a przynależność do grup lub stowarzyszeń parafialnych respondentów	243
Tabela 53. Częstotliwość udziału w nabożeństwach różańcowych a miejsce zamieszkania respondentów	245
Tabela 54. Częstotliwość udziału w nabożeństwach majowych a miejsce zamieszkania respondentów	246
Tabela 55. Częstotliwość udziału w nabożeństwach gorzkich żali a miejsce zamieszkania respondentów	246
Tabela 56. Częstotliwość udziału w nabożeństwach drogi krzyżowej a miejsce zamieszkania respondentów	247
Tabela 57. Częstotliwość wstrzymania się od pokarmów mięsnych w piątki a pleć respondentów	251
Tabela 58. Częstotliwość wstrzymania się od pokarmów mięsnych w piątki a miejsce zamieszkania respondentów	251
Tabela 59. Opinia o współżyciu seksualnym przed zawarciem ślubu kościelnego a poziom wiary respondentów.....	255

Tabela 60. Opinia o współżyciu seksualnym przed zawarciem ślubu kościelnego a częstotliwość praktyk modlitwy wśród respondentów.....	256
Tabela 61. Opinia o współżyciu seksualnym przed zawarciem ślubu kościelnego a częstotliwość udziału we Mszy świętej respondentów.....	257
Tabela 62. Opinia o współżyciu seksualnym przed zawarciem ślubu kościelnego a częstotliwość przystępowania do Komunii świętej respondentów.....	258
Tabela 63. Opinia o współżyciu seksualnym przed zawarciem ślubu kościelnego a częstotliwość spowiedzi respondentów.....	259
Tabela 64. Opinia o stosowaniu antykoncepcji a płęć respondentów.....	262
Tabela 65. Opinia o stosowaniu antykoncepcji a miejsce zamieszkania respondentów.....	262
Tabela 66. Opinia o stosowaniu antykoncepcji a poziom wiary respondentów.....	263
Tabela 67. Opinia o stosowaniu antykoncepcji a częstotliwość modlitwy respondentów.....	264
Tabela 68. Opinia o stosowaniu antykoncepcji a częstotliwość udziału we Mszy świętej respondentów.....	265
Tabela 69. Opinia o stosowaniu antykoncepcji a częstotliwość przystępowania do Komunii świętej respondentów.....	266
Tabela 70. Opinia o stosowaniu antykoncepcji a częstotliwość przystępowania do spowiedzi respondentów.....	267
Tabela 71. Opinia o aborcji a płęć respondentów.....	269
Tabela 72. Opinia o aborcji a poziom wiary respondentów.....	270
Tabela 73. Opinia o aborcji a częstotliwość modlitwy respondentów.....	271
Tabela 74. Opinia o aborcji a częstotliwość udziału we Mszy świętej respondentów.....	272
Tabela 75. Opinia o aborcji a częstotliwość przystępowania do Komunii świętej respondentów.....	273
Tabela 76. Opinia o aborcji a częstotliwość przystępowania do spowiedzi respondentów....	274
Tabela 77. Opinia o eutanazji a poziom wiary respondentów.....	277
Tabela 78. Opinia o eutanazji a częstotliwość modlitwy respondentów.....	278
Tabela 79. Opinia o eutanazji a częstotliwość udziału we Mszy świętej respondentów.....	279
Tabela 80. Opinia o eutanazji a częstotliwość przystępowania do Komunii świętej respondentów.....	280
Tabela 81. Opinia o eutanazji a częstotliwość przystępowania do spowiedzi respondentów	281
Tabela 82. Opinia o małżeństwach homoseksualnych a płęć respondentów.....	285
Tabela 83. Opinia o małżeństwach homoseksualnych a poziom wiary respondentów.....	286
Tabela 84. Opinia o małżeństwach homoseksualnych a częstotliwość modlitwy respondentów.....	287
Tabela 85. Opinia o małżeństwach homoseksualnych a częstotliwość udziału we Mszy świętej respondentów.....	288
Tabela 86. Opinia o małżeństwach homoseksualnych a częstotliwość przystępowania do Komunii świętej respondentów.....	289
Tabela 87. Opinia o małżeństwach homoseksualnych a częstotliwość przystępowania do spowiedzi respondentów.....	290
Tabela 88. Motywy uczęszczania na katechezę a poziom wiary.....	295
Tabela 89. Motywy uczęszczania na katechezę a częstotliwość modlitwy.....	296
Tabela 90. Motywy uczęszczania na katechezę a częstotliwość uczestniczenia we Mszy świętej.....	297

Tabela 91. Motywy uczęszczania na katechezę a częstotliwość przystępowania do Komunii świętej.....	298
Tabela 92. Motywy uczestniczenia w katechezie a częstotliwość przystępowania do sakramentu pokuty i pojednania.....	299
Tabela 93. Stopień zaangażowania podczas katechezy a poziom wiary.....	301
Tabela 94. Poziom zaangażowania podczas lekcji religii a częstotliwość udziału we Mszy świętej.....	302
Tabela 95. Stopień zaangażowania podczas lekcji religii a przynależność do grup lub stowarzyszeń religijnych.....	303
Tabela 96. Wpływ katechezy na wiedzę religijną a miejsce zamieszkania.....	306
Tabela 97. Wpływ lekcji religii na poziom wiary a miejsce zamieszkania.....	308
Tabela 98. Ocena metod prowadzenia lekcji religii a pleć.....	314
Tabela 99. Różnice pomiędzy wykładem a metodami aktywizującymi na katechezie.....	338
Tabela 100. Pleć respondentów a osoby, z którymi zamieszkują.....	429
Tabela 101. Miejsce zamieszkania respondentów a osoby, z którymi zamieszkują.....	429
Tabela 102. Liczba rodzeństwa a pleć.....	430
Tabela 103. Poziom wiary a pleć.....	430
Tabela 104. Poziom wiary a miejsce zamieszkania.....	431
Tabela 105. Wpływ pandemii na praktykowanie wiary a miejsce zamieszkania.....	431
Tabela 106. Znajomość Trójcy Świętej a miejsce zamieszkania.....	432
Tabela 107. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego dotyczące stworzenia świata a pleć.....	432
Tabela 108. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego dotyczące stworzenia świata a miejsce zamieszkania.....	433
Tabela 109. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego o osobie Ducha Świętego a pleć.....	433
Tabela 110. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego o osobie Ducha Świętego a miejsce zamieszkania.....	434
Tabela 111. Znajomość nauki Kościoła katolickiego o Maryi a pleć.....	434
Tabela 112. Wiedza respondentów na temat nauki Kościoła o życiu po zmartwychwstaniu a pleć.....	435
Tabela 113. Wiedza respondentów na temat nauki Kościoła o piekle a pleć.....	435
Tabela 114. Wiedza respondentów na temat nauki Kościoła o piekle a miejsce zamieszkania.....	436
Tabela 115. Znajomość liczby sakramentów świętych w Kościele rzymskokatolickim a miejsce zamieszkania.....	436
Tabela 116. Znajomość istoty sakramentu chrztu świętego a pleć.....	437
Tabela 117. Znajomość istoty sakramentu chrztu świętego a miejsce zamieszkania.....	437
Tabela 118. Znajomość istoty sakramentu bierzmowania a pleć.....	438
Tabela 119. Znajomość istoty sakramentu bierzmowania a miejsce zamieszkania.....	438
Tabela 120. Znajomość istoty sakramentu małżeństwa a miejsce zamieszkania.....	439
Tabela 121. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie współżycia seksualnego przed ślubem a miejsce zamieszkania.....	439
Tabela 122. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie stosowania antykoncepcji a miejsce zamieszkania.....	440
Tabela 123. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie aborcji a miejsce zamieszkania.....	440

Tabela 124. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie małżeństw homoseksualnych a miejsce zamieszkania	441
Tabela 125. Znajomość modlitwy <i>Ojcze nasz</i> a pleć.....	441
Tabela 126. Znajomość modlitwy <i>Ojcze nasz</i> a miejsce zamieszkania	441
Tabela 127. Wiara w Boga a pleć.....	442
Tabela 128. Wiara w Boga a miejsce zamieszkania	442
Tabela 129. Wiara w Jezusa Chrystusa a miejsce zamieszkania	443
Tabela 130. Wiara w Ducha Świętego a miejsce zamieszkania.....	443
Tabela 131. Wiara w Maryję a pleć.....	444
Tabela 132. Wiara w Maryję a miejsce zamieszkania	444
Tabela 133. Wiara w życie wieczne a miejsce zamieszkania	445
Tabela 134. Wiara w piekło a pleć.....	445
Tabela 135. Wiara w piekło a miejsce zamieszkania	446
Tabela 136. Częstotliwość modlitwy a miejsce zamieszkania.....	446
Tabela 137. Częstotliwość udziału we Mszy świętej a pleć.....	447
Tabela 138. Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej a pleć	447
Tabela 139. Częstotliwość przystępowania do spowiedzi a pleć	448
Tabela 140. Częstotliwość udziału w nabożeństwie różańcowym a pleć.....	448
Tabela 141. Częstotliwość udziału w majówkach a pleć.....	449
Tabela 142. Częstotliwość udziału w nabożeństwie gorzkich żali a pleć.....	449
Tabela 143. Częstotliwość udziału w nabożeństwach drogi krzyżowej a pleć.....	450
Tabela 144. Udział w rekolekcjach szkolnych a pleć	450
Tabela 145. Udział w rekolekcjach szkolnych a miejsce zamieszkania.....	451
Tabela 146. Częstotliwość udziału we Mszy świętej a pleć.....	451
Tabela 147. Opinia o Kościele katolickim a miejsce zamieszkania	452
Tabela 148. Związek z Kościołem katolickim a pleć.....	452
Tabela 149. Opinia o współżyciu seksualnym przed ślubem kościelnym a pleć.....	453
Tabela 150. Opinia o współżyciu seksualnym przed ślubem kościelnym a miejsce zamieszkania	453
Tabela 151. Opinia o aborcji a miejsce zamieszkania.....	454
Tabela 152. Opinia o eutanazji a pleć.....	454
Tabela 153. Opinia o eutanazji a miejsce zamieszkania	455
Tabela 154. Opinia o małżeństwach homoseksualnych a miejsce zamieszkania	455
Tabela 155. Motywy uczęszczania na katechezę szkolną a pleć.....	456
Tabela 156. Motywy uczęszczania na katechezę szkolną a miejsce zamieszkania	456
Tabela 157. Stopień zaangażowania podczas szkolnej katechezy a pleć.....	457
Tabela 158. Stopień zaangażowania podczas szkolnej katechezy a miejsce zamieszkania ...	457
Tabela 159. Wpływ katechezy szkolnej na wiedzę religijną a pleć.....	458
Tabela 160. Wpływ katechezy szkolnej na wiarę a pleć	458
Tabela 161. Ocena zagadnień poruszanych na lekcjach religii a pleć.....	459
Tabela 162. Ocena zagadnień poruszanych na lekcjach religii a miejsce zamieszkania	459
Tabela 163. Ocena metod prowadzenia lekcji religii a miejsce zamieszkania.....	460

Wykaz wykresów

Wykres 1. Pleć osób badanych	137
Wykres 2. Charakterystyka próby badawczej ze względu na miejsce zamieszkania	137
Wykres 3. Charakterystyka próby badawczej ze względu na zamieszkiwanie z innymi osobami.....	138
Wykres 4. Charakterystyka próby badawczej ze względu na posiadanie rodzeństwa	139
Wykres 5. Charakterystyka respondentów ze względu na ich stosunek do wiary	139
Wykres 6. Wpływ pandemii na praktykowanie wiary respondentów.....	140
Wykres 7. Liczba udzielonych sakramentów chrztu świętego w archidiecezji przemyskiej w latach 2014-2021.....	146
Wykres 8. Liczba udzielonych sakramentów Pierwszej Komunii Świętej w archidiecezji przemyskiej w latach 2014-2021.....	147
Wykres 9. Liczba udzielonych sakramentów bierzmowania w archidiecezji przemyskiej w latach 2014-2021.....	147
Wykres 10. Liczba udzielonych sakramentów małżeństwa w archidiecezji przemyskiej w latach 2014-2021.....	148
Wykres 11. Wskaźnik <i>dominantes</i> w archidiecezji przemyskiej w latach 2014-2021	148
Wykres 12. Wskaźnik <i>communicantes</i> w archidiecezji przemyskiej w latach 2014-2021	149
Wykres 13. Procentowy udział uczniów w katechezie w szkołach ponadpodstawowych w archidiecezji przemyskiej.....	151
Wykres 14. Procentowy podział katechetów według wieku uczących w szkołach w archidiecezji przemyskiej.....	152
Wykres 15. Znajomość Trójcy Świętej wśród respondentów	156
Wykres 16. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego dotyczącego stworzenia świata wśród respondentów	157
Wykres 17. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego o osobie Jezusa Chrystusa wśród respondentów	159
Wykres 18. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego o osobie Ducha Świętego wśród respondentów	161
Wykres 19. Znajomość nauki Kościoła katolickiego o Maryi wśród respondentów.....	163
Wykres 20. Wiedza respondentów na temat nauki Kościoła o życiu pozagrobowym	165
Wykres 21. Znajomość nauki Kościoła katolickiego o piekle wśród respondentów	167
Wykres 22. Znajomość imion ewangelistów respondentów	169
Wykres 23. Znajomość liczby sakramentów świętych w Kościele rzymskokatolickim wśród respondentów	172
Wykres 24. Znajomość istoty sakramentu chrztu świętego wśród respondentów	174
Wykres 25. Znajomość istoty sakramentu bierzmowania wśród respondentów	175
Wykres 26. Znajomość istoty sakramentu Eucharystii wśród respondentów	176
Wykres 27. Znajomość istoty sakramentu pokuty i pojednania respondentów	178
Wykres 28. Znajomość istoty sakramentu małżeństwa wśród respondentów.....	180
Wykres 29. Znajomość modlitwy <i>Ojcze nasz</i> wśród respondentów	182
Wykres 30. Znajomość modlitw do Matki Bożej wśród respondentów	182
Wykres 31. Znajomość przykazań wśród respondentów	184
Wykres 32. Znajomość <i>Wyznania wiary</i> wśród respondentów	186
Wykres 33. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie współżycia seksualnego przed ślubem wśród respondentów	189
Wykres 34. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie stosowania antykoncepcji wśród respondentów	191

Wykres 35. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie aborcji wśród respondentów	192
Wykres 36. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie eutanazji wśród respondentów	193
Wykres 37. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie tzw. małżeństw homoseksualnych wśród respondentów	195
Wykres 38. Poziom wiedzy dotyczącej wartości religijno-moralnych wśród młodzieży maturalnej	197
Wykres 39. Wiara respondentów w Boga	202
Wykres 40. Wiara respondentów w Boga – Stwórcę Świata	204
Wykres 41. Wiara respondentów w Jezusa Chrystusa	206
Wykres 42. Wiara respondentów w Ducha Świętego	208
Wykres 43. Wiara respondentów w Maryję	210
Wykres 44. Wiara respondentów w życie wieczne	211
Wykres 45. Wiara respondentów w piekło	214
Wykres 46. Opinia respondentów o Kościele katolickim	215
Wykres 47. Opinie respondentów w badaniu CBOS. Odpowiedzi na pytanie: „Proszę wskazać jedno ze zdań, które jest najbliższe Pana(i) opinii”	216
Wykres 48. Skala związku respondentów z Kościołem	217
Wykres 49. Udział respondentów w życiu parafialnym	220
Wykres 50. Przynależność do grup i stowarzyszeń religijnych respondentów	223
Wykres 51. Częstotliwość modlitwy wśród respondentów	227
Wykres 52. Częstotliwość udziału we Mszy świętej respondentów	230
Wykres 53. Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej respondentów	235
Wykres 54. Częstotliwość przystępowania do spowiedzi respondentów	239
Wykres 55. Częstotliwość udziału w nabożeństwach respondentów	243
Wykres 56. Częstotliwość udziału w rekolekcjach respondentów	248
Wykres 57. Częstotliwość wstrzymania się od pokarmów mięsnych w piątki wśród respondentów	249
Wykres 58. Opinia respondentów o współżyciu seksualnym przed zawarciem ślubu kościelnego	253
Wykres 59. Opinia respondentów o stosowaniu antykoncepcji	260
Wykres 60. Opinia respondentów o aborcji	268
Wykres 61. Opinia respondentów o eutanazji	275
Wykres 62. Opinia respondentów o małżeństwach homoseksualnych	282
Wykres 63. Motywy uczęszczania na lekcję religii	294
Wykres 64. Ocena dotycząca stopnia zaangażowania podczas lekcji religii	300
Wykres 65. Wpływ katechezy na poziom wiedzy religijnej	304
Wykres 66. Wpływ lekcji religii na poziom wiary	307
Wykres 67. Ocena zagadnień poruszanych na katechezie	309
Wykres 68. Ocena lekcji religii w szkole uczniów. Dane z lat 1992 oraz 2016	310
Wykres 69. Ocena metod prowadzenia katechezy	311

Wykaz rysunków

Rysunek 1. Piramida zapamiętywania	335
Rysunek 2. Korzyści wypływające ze zmian w zakresie stosowania metod aktywizujących na katechezie	339
Rysunek 3. Schematy formacji chrześcijańskiej	357
Rysunek 4. Adresaci współczesnej katechezy szkolnej	359
Rysunek 5. Schemat formacji chrześcijańskiej	364
Rysunek 6. Schemat oddziaływania katechetycznego na poszczególne środowiska wychowawcze	366

Wyniki badań w zależności od płci oraz miejsca zamieszkania, które okazały się nieistotne statystycznie:

Tabela 100. Płeć respondentów a osoby, z którymi zamieszkują

			Kim jesteś:		Ogółem	
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną		
Z kim mieszkasz?	Z obojgiem rodziców	N	591	273	864	
		%	84,4%	85,8%	84,9%	
	Tylko z mamą	N	78	27	105	
		%	11,1%	8,5%	10,3%	
	Tylko z tatą	N	10	4	14	
		%	1,4%	1,3%	1,4%	
	Z dziadkami lub dalszą rodziną	N	10	6	16	
		%	1,4%	1,9%	1,6%	
	Z kimś innym	N	11	8	19	
		%	1,6%	2,5%	1,9%	
	Ogółem		N	700	318	1018
			%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,054	2,926 ^a	4	0,570	0,580 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 101. Miejsce zamieszkania respondentów a osoby, z którymi zamieszkują

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem	
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi		
Z kim mieszkasz?	Z obojgiem rodziców	N	73	252	539	864	
		%	77,7%	82,9%	86,9%	84,9%	
	Tylko z mamą	N	13	36	56	105	
		%	13,8%	11,8%	9,0%	10,3%	
	Tylko z tatą	N	2	5	7	14	
		%	2,1%	1,6%	1,1%	1,4%	
	Z dziadkami lub dalszą rodziną	N	1	5	10	16	
		%	1,1%	1,6%	1,6%	1,6%	
	Z kimś innym	N	5	6	8	19	
		%	5,3%	2,0%	1,3%	1,9%	
	Ogółem		N	94	304	620	1018
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,077	11,947 ^a	8	0,154	0,145 ^b		
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 102. Liczba rodzeństwa a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Ile masz rodzeństwa (oprócz siebie)?	jedno	N	323	153	476
		%	46,0%	48,1%	46,7%
	dwoje	N	192	86	278
		%	27,4%	27,0%	27,3%
	troje i więcej	N	124	41	165
		%	17,7%	12,9%	16,2%
	jestem jedynakiem/jedynaczką	N	63	38	101
		%	9,0%	11,9%	9,9%
Ogółem		N	702	318	1020
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,072	5,251 ^a	3	0,154	0,149 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 103. Poziom wiary a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem	
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną		
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	45	21	66	
		%	6,4%	6,6%	6,5%	
	Jestem wierzący	N	386	175	561	
		%	55,1%	55,0%	55,1%	
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	152	68	220	
		%	21,7%	21,4%	21,6%	
	Jestem obojętny	N	76	32	108	
		%	10,9%	10,1%	10,6%	
	Jestem niewierzący	N	41	22	63	
		%	5,9%	6,9%	6,2%	
	Ogółem		N	700	318	1018
			%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,023	0,550 ^a	4	0,968	0,969 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 104. Poziom wiary a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem	
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi		
Jak oceniasz swoją wiarę?	Jestem głęboko wierzący	N	8	19	40	67	
		%	8,5%	6,3%	6,5%	6,6%	
	Jestem wierzący	N	43	159	358	560	
		%	45,7%	52,3%	57,7%	55,0%	
	Jestem niezdecydowany, ale przywiązany do tradycji i religii	N	21	74	125	220	
		%	22,3%	24,3%	20,2%	21,6%	
	Jestem obojętny	N	13	34	61	108	
		%	13,8%	11,2%	9,8%	10,6%	
	Jestem niewierzący	N	9	18	36	63	
		%	9,6%	5,9%	5,8%	6,2%	
	Ogółem		N	94	304	620	1018
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,047	0,025	-1,857	0,063	0,053 ^c		
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo		
<i>V Kramera</i>	0,064	8,270 ^a	8	0,408	0,405 ^b		
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo		

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 105. Wpływ pandemii na praktykowanie wiary a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem	
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi		
Jak pandemia wpłynęła na Twoje praktykowanie wiary?	nie chodziłem do kościoła, gdy obowiązywała dyspensa, ale modliłem się w domu	N	37	141	264	442	
		%	39,4%	46,5%	42,5%	43,4%	
	nie chodziłem do kościoła, gdy obowiązywała dyspensa, i nie modliłem się w domu	N	12	43	107	162	
		%	12,8%	14,2%	17,2%	15,9%	
	nic się nie zmieniło	N	31	94	191	316	
		%	33,0%	31,0%	30,8%	31,0%	
	przestałem chodzić do kościoła i modlić się	N	14	25	59	98	
		%	14,9%	8,3%	9,5%	9,6%	
	Ogółem		N	94	303	621	1018
			%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	<i>V Kramera</i>	0,056	6,423 ^a	6	0,378	0,373 ^b	
	współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 106. Znajomość Trójcy Świętej a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Wymień Osoby Boskie we właściwej kolejności	1	N	4	8	9	21
		%	4,4%	2,7%	1,5%	2,1%
	2	N	1	4	5	10
		%	1,1%	1,4%	0,8%	1,0%
	3	N	85	283	585	953
		%	94,4%	95,9%	97,7%	96,8%
Ogółem		N	90	295	599	984
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,048	4,489 ^a	4	0,344	0,338 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	
tau-b Kendalla	0,060	0,033	1,753	0,080	0,056 ^c	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 107. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego dotyczącego stworzenia świata a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Kościół katolicki wierzy i uczy, że Bóg...	Stworzył świat, ale się nim nie interesuje	N	7	8	15
		%	1,0%	2,5%	1,5%
	Nie stworzył świata, ale się nim opiekuje	N	2	3	5
		%	0,3%	0,9%	0,5%
	Jest Stwórcą wszystkiego, co istnieje, i opiekuje się stworzeniem przez całą historię	N	691	305	996
		%	98,6%	95,9%	97,7%
	Nie stworzył niczego	N	1	2	3
		%	0,1%	0,6%	0,3%
Ogółem		N	701	318	1019
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,084	7,267 ^a	3	0,064	0,060 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 108. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego dotyczącego stworzenia świata a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Kościół katolicki wierzy i uczy, że Bóg...	Stworzył świat, ale się nim nie interesuje	N	3	3	9	15
		%	3,2%	1,0%	1,4%	1,5%
	Nie stworzył świata, ale się nim opiekuje	N	0	1	4	5
		%	0,0%	0,3%	0,6%	0,5%
	Jest Stwórcą wszystkiego, co istnieje, i opiekuje się stworzeniem przez całą historię	N	89	300	606	995
		%	94,7%	98,7%	97,6%	97,6%
	Nie stworzył niczego	N	2	0	2	4
		%	2,1%	0,0%	0,3%	0,4%
Ogółem		N	94	304	621	1019
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,076	11,897 ^a	6	0,064	0,066 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 109. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego o osobie Ducha Świętego a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Kościół katolicki wierzy i uczy, że Duch Święty jest...	Osobą Boską podporządkowaną Bogu Ojcu i Synowi	N	82	44	126
		%	11,7%	13,8%	12,4%
	Bezosobową siłą	N	39	27	66
		%	5,6%	8,5%	6,5%
	Jedną z Osób Boskich równą Ojcu i Synowi	N	573	246	819
		%	82,0%	77,4%	80,5%
	Jednym ze świętych ludzi	N	5	1	6
		%	0,7%	0,3%	0,6%
Ogółem		N	699	318	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,069	4,810 ^a	3	0,186	0,178 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 110. Znajomość stanowiska Kościoła katolickiego o osobie Ducha Świętego a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Kościół katolicki wierzy i uczy, że Duch Święty jest...	Osobą Boską podporządkowaną Bogu Ojcu i Synowi	N	16	32	77	125
		%	17,0%	10,5%	12,5%	12,3%
	Bezosobową siłą	N	10	16	40	66
		%	10,6%	5,3%	6,5%	6,5%
	Jedną z Osób Boskich, równą Ojcu i Synowi	N	67	255	497	819
		%	71,3%	83,9%	80,4%	80,6%
	Jednym ze świętych ludzi	N	1	1	4	6
		%	1,1%	0,3%	0,6%	0,6%
Ogółem		N	94	304	618	1016
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,062	7,853 ^a	6	0,249	0,235 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 111. Znajomość nauki Kościoła katolickiego o Maryi a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Kościół katolicki wierzy i uczy, że Maryja jest...	Poczęta bez grzechu pierwородnego oraz wniebowzięta z ciałem i duszą	N	639	289	928
		%	91,2%	90,9%	91,1%
	Osobą Boską	N	29	15	44
		%	4,1%	4,7%	4,3%
	Zwyczajnym człowiekiem	N	13	8	21
		%	1,9%	2,5%	2,1%
	Jedną z wielu świętych kobiet	N	20	6	26
		%	2,9%	1,9%	2,6%
Ogółem		N	701	318	1019
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,038	1,437 ^a	3	0,697	0,698 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 112. Wiedza respondentów na temat nauki Kościoła o życiu po zmartwychwstaniu a płęć

			Kim jesteř:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Kościół katolicki podaje, jak będzie wyglądało życie po zmartwychwstaniu....	Na wieki żyć będzie dusza i ciało człowieka	N	119	68	187
		%	17,0%	21,4%	18,4%
	Na wieki żyć będzie tylko dusza człowieka	N	573	242	815
		%	82,0%	76,1%	80,1%
	Żyć będzie tylko uwielbione ciało	N	5	6	11
		%	0,7%	1,9%	1,1%
	Nie będzie żyć ani dusza, ani ciało	N	2	2	4
		%	0,3%	0,6%	0,4%
Ogółem		N	699	318	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,081	6,626 ^a	3	0,085	0,073 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 113. Wiedza respondentów na temat nauki Kościoła o piekle a płęć

			Kim jesteř:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Kościół katolicki wierzy i naucza, że piekło jest...	Stanem cierpienia, które się nigdy nie skończy	N	678	305	983
		%	96,9%	96,5%	96,8%
	Przejściowym cierpieniem	N	14	8	22
		%	2,0%	2,5%	2,2%
	Przedstonkiem czyścica	N	7	1	8
		%	1,0%	0,3%	0,8%
	Przenośnią literacką	N	1	2	3
		%	0,1%	0,6%	0,3%
Ogółem		N	700	316	1016
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,057	3,349 ^a	3	0,341	0,334 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 114. Wiedza respondentów na temat nauki Kościoła o piekle a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Kościół katolicki wierzy i naucza, że piekło jest...	Stanem cierpienia, które się nigdy nie skończy	N	88	296	598	982
		%	93,6%	98,0%	96,5%	96,7%
	Przejściowym cierpieniem	N	5	3	14	22
		%	5,3%	1,0%	2,3%	2,2%
	Przedśionkiem czyścica	N	1	3	4	8
		%	1,1%	1,0%	0,6%	0,8%
	Przenośnią literacką	N	0	0	4	4
		%	0,0%	0,0%	0,6%	0,4%
Ogółem		N	94	302	620	1016
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,068	9,376 ^a	6	0,153	0,153 ^b	
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 115. Znajomość liczby sakramentów świętych w Kościele rzymskokatolickim a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Ile jest sakramentów w Kościele rzymskokatolickim?	5	N	6	11	16	33
		%	6,4%	3,6%	2,6%	3,2%
	6	N	5	21	24	50
		%	5,3%	6,9%	3,9%	4,9%
	10	N	4	7	11	22
		%	4,3%	2,3%	1,8%	2,2%
	7	N	79	265	568	912
		%	84,0%	87,2%	91,8%	89,7%
Ogółem		N	94	304	619	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,073	10,859 ^a	6	0,093	0,092 ^b	
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 116. Znajomość istoty sakramentu chrztu świętego a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jak nazywa się sakrament, przez który zostajemy włączeni do Kościoła?	chrzest	N	695	312	1007
		%	99,0%	98,1%	98,7%
	bierzmowanie	N	5	4	9
		%	0,7%	1,3%	0,9%
	Eucharystia	N	1	1	2
		%	0,1%	0,3%	0,2%
	kapłaństwo	N	1	1	2
		%	0,1%	0,3%	0,2%
Ogółem		N	702	318	1020
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,037	1,416 ^a	3	0,702	0,793 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 117. Znajomość istoty sakramentu chrztu świętego a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jak nazywa się sakrament, przez który zostajemy włączeni do Kościoła?	chrzest	N	91	299	616	1006
		%	96,8%	98,4%	99,0%	98,6%
	bierzmowanie	N	2	5	2	9
		%	2,1%	1,6%	0,3%	0,9%
	Eucharystia	N	0	0	2	2
		%	0,0%	0,0%	0,3%	0,2%
	kapłaństwo	N	1	0	2	3
		%	1,1%	0,0%	0,3%	0,3%
Ogółem		N	94	304	622	1020
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,070	9,999 ^a	6	0,125	0,108 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 118. Znajomość istoty sakramentu bierzmowania a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jak nazywa się sakrament, w którym w sposób szczególny otrzymujemy Ducha Świętego?	Eucharystia	N	92	54	146
		%	13,1%	17,0%	14,3%
	bierzmowanie	N	604	259	863
		%	86,2%	81,4%	84,7%
	namaszczenie chorych	N	5	5	10
		%	0,7%	1,6%	1,0%
Ogółem		N	701	318	1019
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,066	4,491 ^a	2	0,106	0,109 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 119. Znajomość istoty sakramentu bierzmowania a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jak nazywa się sakrament, w którym w sposób szczególny otrzymujemy Ducha Świętego?	Eucharystia	N	16	51	78	145
		%	17,0%	16,8%	12,5%	14,2%
	bierzmowanie	N	76	246	541	863
		%	80,9%	81,2%	87,0%	84,7%
	namaszczenie chorych	N	2	6	3	11
		%	2,1%	2,0%	0,5%	1,1%
Ogółem		N	94	303	622	1019
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,068	9,479 ^a	4	0,051	0,051 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 120. Znajomość istoty sakramentu małżeństwa a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Kościół na temat małżeństwa naucza, że...	jest czasowe i można je w każdym czasie zerwać	N	0	2	6	8
		%	0,0%	0,7%	1,0%	0,8%
	jest nierozwalne aż do śmierci	N	91	295	609	995
		%	96,8%	97,0%	97,9%	97,5%
	można wziąć rozwód	N	3	7	7	17
		%	3,2%	2,3%	1,1%	1,7%
Ogółem		N	94	304	622	1020
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,045	4,221 ^a	4	0,377	0,364 ^b	
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>p Monte Carlo</i>	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 121. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie współżycia seksualnego przed ślubem a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jakie jest stanowisko Kościoła w sprawie współżycia seksualnego przed ślubem?	jest niedopuszczalne i jest grzechem	N	91	281	585	957
		%	96,8%	92,7%	94,2%	94,0%
	jest dopuszczalne bez ograniczeń	N	0	5	8	13
		%	0,0%	1,7%	1,3%	1,3%
	Kościół nie wypowiada się na ten temat	N	2	5	7	14
		%	2,1%	1,7%	1,1%	1,4%
	jest dopuszczalne, jeśli ludzie się kochają	N	1	12	21	34
		%	1,1%	4,0%	3,4%	3,3%
Ogółem		N	94	303	621	1018
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,046	4,306 ^a	6	0,635	0,631 ^b	
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	<i>df</i>	<i>p</i>	<i>p Monte Carlo</i>	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 122. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie stosowania antykoncepcji a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jakie jest stanowisko Kościoła w sprawie antykoncepcji?	dopuszcza	N	8	11	22	41
		%	8,5%	3,6%	3,5%	4,0%
	całkowicie zabrania	N	68	213	435	716
		%	72,3%	70,5%	69,9%	70,3%
	nic nie mówi	N	4	19	25	48
		%	4,3%	6,3%	4,0%	4,7%
	dopuszcza w szczególnych przypadkach	N	14	59	140	213
		%	14,9%	19,5%	22,5%	20,9%
Ogółem		N	94	302	622	1018
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,071	10,173 ^a	6	0,118	0,117 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 123. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie aborcji a miejsce zamieszkania

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jaka jest nauka Kościoła o aborcji?	Kościoł dopuszcza w pewnych przypadkach	N	76	27	103
		%	10,9%	8,5%	10,1%
	Kościoł kategorycznie zabrania	N	597	271	868
		%	85,3%	85,5%	85,3%
	Kościoł nie wypowiada się o aborcji	N	5	6	11
		%	0,7%	1,9%	1,1%
	Kościoł dopuszcza, jeśli jest wynikiem gwałtu	N	22	13	35
		%	3,1%	4,1%	3,4%
Ogółem		N	700	317	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,067	4,564 ^a	3	0,207	0,203 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 124. Znajomość stanowiska Kościoła w sprawie małżeństw homoseksualnych a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jaka jest nauka Kościoła o tzw. małżeństwach homoseksualnych?	Kościół nie zgadza się na nie	N	86	269	578	933
		%	91,5%	88,5%	93,1%	91,6%
	Kościół popiera takie związki	N	2	4	8	14
		%	2,1%	1,3%	1,3%	1,4%
	Kościół nie wypowiada się na ten temat	N	3	10	15	28
		%	3,2%	3,3%	2,4%	2,7%
	nie wiem	N	3	21	20	44
		%	3,2%	6,9%	3,2%	4,3%
Ogółem		N	94	304	621	1019
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,064	8,271 ^a	6	0,219	0,211 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 125. Znajomość modlitwy *Ojcze nasz* a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Uzpełnij luki w modlitwie <i>Ojcze nasz</i>	prawidłowo	N	655	285	940
		%	94,2%	91,9%	93,5%
	nieprawidłowo	N	40	25	65
		%	5,8%	8,1%	6,5%
Ogółem		N	695	310	1005
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>Phi</i>	0,043	1,890 ^a	1	0,169	0,211
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p dokładne

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 126. Znajomość modlitwy *Ojcze nasz* a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Uzpełnij luki w modlitwie <i>Ojcze nasz</i>	prawidłowo	N	84	278	577	939
		%	93,3%	93,0%	93,7%	93,4%
	nieprawidłowo	N	6	21	39	66
		%	6,7%	7,0%	6,3%	6,6%
Ogółem		N	90	299	616	1005
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,013	0,159 ^a	2	0,924	0,962 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 127. Wiara w Boga a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Wierzysz, że Pan Bóg...	jest Trójcą Osób	N	360	165	525
		%	51,4%	52,9%	51,8%
	jest jedną Osobą	N	144	59	203
		%	20,5%	18,9%	20,0%
	jest bezosobowy, nieokreśloną siłą	N	141	57	198
		%	20,1%	18,3%	19,5%
	nie wierzę w istnienie Boga	N	56	31	87
		%	8,0%	9,9%	8,6%
Ogółem		N	701	312	1013
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,041	1,714 ^a	3	0,634	0,635 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 128. Wiara w Boga a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Wierzysz, że Pan Bóg...	jest Stwórcą wszystkiego, co istnieje, i opiekuje się stworzeniem przez całą historię	N	61	227	486	774
		%	65,6%	75,9%	78,8%	76,7%
	stworzył świat, ale się nim nie interesuje	N	12	27	51	90
		%	12,9%	9,0%	8,3%	8,9%
	nie stworzył świata, ale się nim teraz opiekuje	N	4	16	18	38
		%	4,3%	5,4%	2,9%	3,8%
	nie stworzył niczego	N	16	29	62	107
		%	17,2%	9,7%	10,0%	10,6%
Ogółem		N	93	299	617	1009
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,075	11,295 ^a	6	0,080	0,081 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 129. Wiara w Jezusa Chrystusa a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Za kogo uznajesz Jezusa Chrystusa?	Jezus Chrystus jest prawdziwym Bogiem i człowiekiem jednocześnie	N	62	212	472	746
		%	66,0%	70,7%	76,3%	73,6%
	Jezus Chrystus jest prawdziwym Bogiem	N	11	41	61	113
		%	11,7%	13,7%	9,9%	11,2%
	Jezus Chrystus jest zwyczajnym człowiekiem	N	16	37	54	107
		%	17,0%	12,3%	8,7%	10,6%
	Jezus Chrystus jest postacią mityczną	N	5	10	32	47
		%	5,3%	3,3%	5,2%	4,6%
Ogółem		N	94	300	619	1013
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,079	12,503 ^a	6	0,052	0,051 ^b	
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 130. Wiara w Ducha Świętego a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Wierzysz, że Duch Święty jest...	jedną z Osób Boskich równą Ojcu i Synowi	N	59	192	441	692
		%	62,8%	64,0%	71,2%	68,3%
	Osobą Boską podporządkowaną Bogu Ojcu i Synowi	N	13	33	52	98
		%	13,8%	11,0%	8,4%	9,7%
	bezosobową siłą	N	8	47	73	128
		%	8,5%	15,7%	11,8%	12,6%
	istotą mityczną, legendarną	N	14	28	53	95
		%	14,9%	9,3%	8,6%	9,4%
Ogółem		N	94	300	619	1013
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,079	12,563 ^a	6	0,051	0,051 ^b	
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 131. Wiara w Maryję a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jaka jest Twoja wiara odnośnie do Matki Bożej?	Matka Boża jest poczęta bez grzechu pierwotnego oraz wniebowzięta z ciałem i duszą	N	505	227	732
		%	72,3%	72,1%	72,3%
	Matka Boża jest osobą Boską	N	62	22	84
		%	8,9%	7,0%	8,3%
	Matka Boża jest człowiekiem jak każdy	N	80	50	130
		%	11,5%	15,9%	12,8%
	Matka Boża jest jedną ze świętych kobiet	N	51	16	67
		%	7,3%	5,1%	6,6%
Ogółem		N	698	315	1013
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,076	5,865 ^a	3	0,118	0,117 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 132. Wiara w Maryję a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jaka jest Twoja wiara odnośnie do Matki Bożej?	Matka Boża jest poczęta bez grzechu pierwotnego oraz wniebowzięta z ciałem i duszą	N	65	208	458	731
		%	69,1%	69,1%	74,1%	72,2%
	Matka Boża jest osobą Boską	N	7	26	51	84
		%	7,4%	8,6%	8,3%	8,3%
	Matka Boża jest człowiekiem jak każdy	N	19	43	69	131
		%	20,2%	14,3%	11,2%	12,9%
	Matka Boża jest jedną ze świętych kobiet	N	3	24	40	67
		%	3,2%	8,0%	6,5%	6,6%
Ogółem		N	94	301	618	1013
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,068	9,255 ^a	6	0,160	0,158 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 133. Wiara w życie wieczne a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jak określiłbyś swoją osobistą wiarę dotyczącą duszy na końcu świata i zmartwychwstania?	Żyć będzie dusza i ciało	N	15	56	114	185
		%	16,1%	18,7%	18,5%	18,3%
	Żyć będzie tylko dusza człowieka	N	59	200	431	690
		%	63,4%	66,7%	70,0%	68,4%
	Żyć będzie tylko uwielbione ciało	N	0	0	4	4
		%	0,0%	0,0%	0,6%	0,4%
	Nie wierzę w życie wieczne	N	19	44	67	130
		%	20,4%	14,7%	10,9%	12,9%
Ogółem		N	93	300	616	1009
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,071	10,291 ^a	6	0,113	0,116 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 134. Wiara w piekło a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jaka jest Twoja wiara odnośnie piekła?	Jest stanem wiecznego cierpienia, które się nigdy nie skończy	N	553	242	795
		%	79,5%	76,8%	78,6%
	Jest przejściowym cierpieniem	N	35	11	46
		%	5,0%	3,5%	4,5%
	Jest przedsionkiem czyśćca	N	6	2	8
		%	0,9%	0,6%	0,8%
	Nie wierzę w istnienie piekła	N	102	60	162
		%	14,7%	19,0%	16,0%
Ogółem		N	696	315	1011
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,063	4,068 ^a	3	0,254	0,253 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 135. Wiara w piekło a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jaka jest Twoja wiara odnośnie do piekła?	Jest stanem wiecznego cierpienia, które się nigdy nie skończy	N	68	230	497	795
		%	72,3%	76,7%	80,6%	78,6%
	Jest przejściowym cierpieniem	N	5	15	26	46
		%	5,3%	5,0%	4,2%	4,5%
	Jest przedśionkiem czyśćca	N	0	2	6	8
		%	0,0%	0,7%	1,0%	0,8%
	Nie wierzę w istnienie piekła	N	21	53	88	162
		%	22,3%	17,7%	14,3%	16,0%
Ogółem		N	94	300	617	1011
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,056	6,417 ^a	6	0,378	0,367 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 136. Częstotliwość modlitwy a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jak często się modlisz?	Codziennie	N	32	108	202	342
		%	34,0%	35,5%	32,6%	33,6%
	Co kilka dni	N	14	57	150	221
		%	14,9%	18,8%	24,2%	21,7%
	Rzadko	N	21	81	154	256
		%	22,3%	26,6%	24,8%	25,1%
	Wcale	N	27	58	114	199
		%	28,7%	19,1%	18,4%	19,5%
Ogółem		N	94	304	620	1018
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,018	0,027	-0,675	0,500	0,479 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	
<i>V Kramera</i>	0,072	10,632 ^a	6	0,100	0,101 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 137. Częstotliwość udziału we Mszy świętej a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jak często bierzesz udział we Mszy św.?	W każdą niedzielę i święta	N	335	154	489
		%	47,8%	48,6%	48,0%
	Często, ale nie w każdą niedzielę i święto	N	127	42	169
		%	18,1%	13,2%	16,6%
	Rzadko	N	170	79	249
		%	24,3%	24,9%	24,5%
	Wcale	N	69	42	111
		%	9,8%	13,2%	10,9%
Ogółem		N	701	317	1018
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,074	5,507 ^a	3	0,138	0,135 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 138. Częstotliwość przystępowania do Komunii świętej a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jak często przystępujesz do Komunii świętej?	Co tydzień	N	91	56	147
		%	13,0%	17,6%	14,4%
	Co kilka tygodni	N	120	61	181
		%	17,1%	19,2%	17,8%
	Co kilka miesięcy	N	225	78	303
		%	32,1%	24,5%	29,8%
	Dwa razy do roku na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	150	64	214
		%	21,4%	20,1%	21,0%
	Nie przystępuję wcale	N	114	59	173
		%	16,3%	18,6%	17,0%
Ogółem		N	700	318	1018
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,093	8,828 ^a	4	0,066	0,063 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 139. Częstotliwość przystępowania do spowiedzi a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem	
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną		
Jak często się spowiadasz?	Raz w miesiącu lub częściej	N	101	51	152	
		%	14,4%	16,1%	15,0%	
	Kilka razy w roku	N	343	140	483	
		%	49,0%	44,3%	47,5%	
	Raz w roku	N	35	21	56	
		%	5,0%	6,6%	5,5%	
	Raz na kilka lat lub wcale	N	131	62	193	
		%	18,7%	19,6%	19,0%	
	Tylko na Boże Narodzenie i Wielkanoc	N	90	42	132	
		%	12,9%	13,3%	13,0%	
	Ogółem		N	700	316	1016
			%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,051	2,631 ^a	4	0,621	0,625 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 140. Częstotliwość udziału w nabożeństwie różańcowym a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem	
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną		
W tabeli umieszczone są nabożeństwa. Zaznacz, jaki jest Twój udział w poszczególnych z nich? Różaniec	Zawsze	N	16	12	28	
		%	2,3%	3,8%	2,8%	
	Często	N	144	53	197	
		%	20,5%	16,8%	19,4%	
	Rzadko	N	317	140	457	
		%	45,2%	44,3%	44,9%	
	Wcale	N	224	111	335	
		%	32,0%	35,1%	32,9%	
	Ogółem		N	701	316	1017
			%	100,0%	100,0%	100,0%
	<i>V Kramera</i>	0,064	4,120 ^a	3	0,249	0,243 ^b
	współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 141. Częstotliwość udziału w majówkach a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
W tabeli umieszczone są nabożeństwa. Zaznacz, jaki jest Twój udział w nich?	Zawsze	N	17	12	29
		%	2,4%	3,8%	2,9%
	Często	N	106	37	143
		%	15,1%	11,7%	14,1%
Majówka	Rzadko	N	256	124	380
		%	36,5%	39,2%	37,4%
	Wcale	N	322	143	465
		%	45,9%	45,3%	45,7%
Ogółem		N	701	316	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,060	3,696 ^a	3	0,296	0,291 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 142. Częstotliwość udziału w nabożeństwie gorzkich żali a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
W tabeli umieszczone są nabożeństwa. Zaznacz, jaki jest Twój udział w nich?	Zawsze	N	68	27	95
		%	9,7%	8,6%	9,4%
	Często	N	90	28	118
		%	12,8%	8,9%	11,6%
Gorzkie żale	Rzadko	N	224	99	323
		%	32,0%	31,4%	31,8%
	Wcale	N	319	161	480
		%	45,5%	51,1%	47,2%
Ogółem		N	701	315	1016
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,068	4,680 ^a	3	0,197	0,193 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 143. Częstotliwość udziału w nabożeństwach drogi krzyżowej a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
W tabeli umieszczone są nabożeństwa. Zaznacz, jaki jest Twój udział w nich? Droga krzyżowa	Zawsze	N	63	26	89
		%	9,0%	8,2%	8,8%
	Często	N	141	60	201
		%	20,1%	18,9%	19,8%
	Rzadko	N	281	126	407
		%	40,1%	39,7%	40,0%
	Wcale	N	215	105	320
		%	30,7%	33,1%	31,5%
Ogółem		N	700	317	1017
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,027	0,733 ^a	3	0,865	0,868 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 144. Udział w rekolekcjach szkolnych a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jak określiłbyś swój udział w rekolekcjach?	Biorę udział w rekolekcjach systematycznie – każdego roku	N	230	105	335
		%	32,9%	33,0%	32,9%
	Biorę udział, ale tylko wtedy, kiedy mam ochotę	N	271	121	392
		%	38,7%	38,1%	38,5%
	Nie biorę udziału	N	199	92	291
		%	28,4%	28,9%	28,6%
Ogółem		N	700	318	1018
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,007	0,046 ^a	2	0,977	0,980 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 145. Udział w rekolekcjach szkolnych a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jak określiłbyś swój udział w rekolekcjach?	Biorę udział w rekolekcjach systematycznie – każdego roku	N	36	98	200	334
		%	38,3%	32,3%	32,2%	32,8%
	Biorę udział, ale tylko wtedy, kiedy mam ochotę	N	25	120	247	392
		%	26,6%	39,6%	39,8%	38,5%
	Nie biorę udziału	N	33	85	174	292
		%	35,1%	28,1%	28,0%	28,7%
Ogółem		N	94	303	621	1018
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,001	0,026	-0,027	0,979	0,977 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	
<i>V Kramera</i>	0,055	6,259 ^a	4	0,181	0,182 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 146. Częstotliwość udziału we Mszy świętej a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Czym przede wszystkim jest dla Ciebie Kościół katolicki?	Instytucją strzegącą tradycji i obyczajów	N	127	62	189
		%	18,2%	19,8%	18,7%
	Wspólnotą wiary i miłości	N	334	139	473
		%	47,9%	44,4%	46,8%
	Organizacją społeczną i charytatywną	N	22	19	41
		%	3,2%	6,1%	4,1%
	Trudno powiedzieć	N	215	93	308
		%	30,8%	29,7%	30,5%
Ogółem		N	698	313	1011
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,074	5,471 ^a	3	0,140	0,139 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 147. Opinia o Kościele katolickim a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Czym przede wszystkim jest dla Ciebie Kościół katolicki?	Instytucją strzegącą tradycji i obyczajów	N	19	64	105	188
		%	20,2%	21,3%	17,0%	18,6%
	Wspólnotą wiary i miłości	N	40	121	312	473
		%	42,6%	40,2%	50,6%	46,8%
	Organizacją społeczną i charytatywną	N	3	17	21	41
		%	3,2%	5,6%	3,4%	4,1%
	Trudno powiedzieć	N	32	99	178	309
		%	34,0%	32,9%	28,9%	30,6%
Ogółem		N	94	301	616	1011
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,075	11,351 ^a	6	0,078	0,076 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 148. Związek z Kościołem katolickim a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Zaznacz w skali 1-5, jak silny jest Twój związek z Kościołem	1	N	142	68	210
		%	20,4%	21,5%	20,8%
	2	N	137	59	196
		%	19,7%	18,6%	19,4%
	3	N	230	102	332
		%	33,1%	32,2%	32,8%
	4	N	152	67	219
		%	21,9%	21,1%	21,6%
	5	N	34	21	55
		%	4,9%	6,6%	5,4%
Ogółem		N	695	317	1012
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,039	1,558 ^a	4	0,816	0,822 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 149. Opinia o współżyciu seksualnym przed ślubem kościelnym a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jaka jest Twoja opinia o współżyciu seksualnym przed ślubem kościelnym?	Nie akceptuję – koniecznym warunkiem jest ślub kościelny	N	76	41	117
		%	11,0%	13,0%	11,6%
	Jeśli ludzie się kochają, nie widzę problemu	N	405	172	577
		%	58,4%	54,4%	57,1%
	Akceptuję bez żadnych ograniczeń	N	205	95	300
		%	29,5%	30,1%	29,7%
	Wystarczy ślub cywilny	N	8	8	16
		%	1,2%	2,5%	1,6%
Ogółem		N	694	316	1010
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,063	3,980 ^a	3	0,264	0,256 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 150. Opinia o współżyciu seksualnym przed ślubem kościelnym a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jaka jest Twoja opinia o współżyciu seksualnym przed ślubem kościelnym?	Nie akceptuję – koniecznym warunkiem jest ślub kościelny	N	5	39	72	116
		%	5,3%	13,0%	11,7%	11,5%
	Jeśli ludzie się kochają, nie widzę problemu	N	58	158	361	577
		%	61,7%	52,5%	58,7%	57,1%
	Akceptuję bez żadnych ograniczeń	N	30	99	172	301
		%	31,9%	32,9%	28,0%	29,8%
	Wystarczy ślub cywilny	N	1	5	10	16
		%	1,1%	1,7%	1,6%	1,6%
Ogółem		N	94	301	615	1010
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,061	7,426 ^a	6	0,283	0,276 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 151. Opinia o aborcji a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jaka jest Twoja opinia o aborcji (przerywaniu ciąży)?	Jestem zdecydowanym przeciwnikiem	N	11	45	114	170
		%	11,7%	15,0%	18,5%	16,8%
	Uważam ją za zło, ale czasami konieczne	N	41	128	272	441
		%	43,6%	42,5%	44,2%	43,6%
	Zgadzam się na nią tylko wtedy, jeśli dziecko jest chore (upośledzone)	N	24	59	119	202
		%	25,5%	19,6%	19,3%	20,0%
	Jestem jej zwolennikiem, bez żadnych ograniczeń	N	18	69	111	198
		%	19,1%	22,9%	18,0%	19,6%
Ogółem		N	94	301	616	1011
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,060	7,355 ^a	6	0,289	0,285 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 152. Opinia o eutanazji a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jaka jest Twoja opinia o eutanazji?	Nie akceptuję – ludzkie życie jest święte	N	213	115	328
		%	31,0%	36,5%	32,7%
	Bezwzględnie akceptuję – każdy ma prawo do decyzji, kiedy umrzeć	N	120	63	183
		%	17,4%	20,0%	18,2%
	Akceptuję nawet bez zgody chorego, gdy nie ma nadziei na wyleczenie	N	33	13	46
		%	4,8%	4,1%	4,6%
	Zgadzam się, ale tylko kiedy sam chory tego dokona	N	322	124	446
		%	46,8%	39,4%	44,5%
Ogółem		N	688	315	1003
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,075	5,708 ^a	3	0,127	0,123 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 153. Opinia o eutanazji a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jaka jest Twoja opinia o eutanazji?	Nie akceptuję – ludzkie życie jest święte	N	30	90	208	328
		%	31,9%	30,3%	34,0%	32,7%
	Bezwzględnie akceptuję – każdy ma prawo do decyzji, kiedy umrzeć	N	19	59	105	183
		%	20,2%	19,9%	17,2%	18,2%
	Akceptuję nawet bez zgody chorego, gdy nie ma nadziei na wyleczenie	N	6	14	26	46
		%	6,4%	4,7%	4,2%	4,6%
Zgadzam się, ale tylko wtedy, kiedy sam chory tego dokona	N	39	134	273	446	
	%	41,5%	45,1%	44,6%	44,5%	
Ogółem		N	94	297	612	1003
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,038	2,916 ^a	6	0,819	0,826 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 154. Opinia o małżeństwach homoseksualnych a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jaka jest Twoja opinia o małżeństwach homoseksualnych?	Jestem przeciwny małżeństwom tego typu	N	16	54	125	195
		%	17,0%	17,9%	20,5%	19,4%
	Akceptuję nieformalne związki, ale państwo nie powinno pozwalać na tego typu małżeństwa	N	12	32	90	134
		%	12,8%	10,6%	14,7%	13,3%
	Powinny mieć prawo zawierania małżeństw, ale bez prawa do adopcji dzieci	N	27	56	129	212
		%	28,7%	18,6%	21,1%	21,1%
Powinny mieć prawo do zawierania małżeństw i do adoptowania dzieci	N	39	159	267	465	
	%	41,5%	52,8%	43,7%	46,2%	
Ogółem		N	94	301	611	1006
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,074	11,142 ^a	6	0,084	0,085 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 155. Motywy uczęszczania na katechezę szkolną a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Dlaczego chodzisz na lekcje religii?	Z wewnętrznego przekonania	N	379	176	555
		%	55,1%	56,4%	55,5%
	Bo rodzice nalegają	N	102	37	139
		%	14,8%	11,9%	13,9%
	Nie czuję potrzeby, ale może kiedyś przyda się zaświadczenie (np. do ślubu)	N	175	77	252
		%	25,4%	24,7%	25,2%
	Bo nie ma alternatywy (np. etyki)	N	32	22	54
		%	4,7%	7,1%	5,4%
Ogółem		N	688	312	1000
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,061	3,765 ^a	3	0,288	0,280 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 156. Motywy uczęszczania na katechezę szkolną a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Dlaczego chodzisz na lekcje religii?	Z wewnętrznego przekonania	N	45	163	346	554
		%	49,5%	54,5%	56,7%	55,4%
	Bo rodzice nalegają	N	12	47	80	139
		%	13,2%	15,7%	13,1%	13,9%
	Nie czuję potrzeby, ale może kiedyś przyda się zaświadczenie (np. do ślubu)	N	29	72	151	252
		%	31,9%	24,1%	24,8%	25,2%
	Bo nie ma alternatywy (np. etyki)	N	5	17	33	55
		%	5,5%	5,7%	5,4%	5,5%
Ogółem		N	91	299	610	1000
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,043	3,662 ^a	6	0,722	0,722 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 157. Stopień zaangażowania podczas szkolnej katechazy a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jak oceniasz swój udział w lekcjach religii?	Jestem zaangażowany i biorę aktywny udział	N	180	87	267
		%	25,8%	27,5%	26,3%
	Jestem średnio zaangażowany	N	346	155	501
		%	49,6%	49,1%	49,4%
	Jestem raczej obojętny, nie interesuje mnie to	N	164	69	233
		%	23,5%	21,8%	23,0%
	Jestem wrogo nastawiony	N	8	5	13
		%	1,1%	1,6%	1,3%
Ogółem		N	698	316	1014
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,029	0,847 ^a	3	0,838	0,835 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 158. Stopień zaangażowania podczas szkolnej katechazy a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jak oceniasz swój udział w lekcjach religii?	Jestem zaangażowany i biorę aktywny udział	N	28	74	165	267
		%	29,8%	24,6%	26,7%	26,3%
	Jestem średnio zaangażowany	N	45	142	314	501
		%	47,9%	47,2%	50,7%	49,4%
	Jestem raczej obojętny, nie interesuje mnie to	N	18	82	133	233
		%	19,1%	27,2%	21,5%	23,0%
	Jestem wrogo nastawiony	N	3	3	7	13
		%	3,2%	1,0%	1,1%	1,3%
Ogółem		N	94	301	619	1014
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	-0,021	0,025	-0,822	0,411	0,402 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	
<i>V Kramera</i>	0,063	7,922 ^a	6	0,244	0,236 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 159. Wpływ katechezy szkolnej na wiedzę religijną a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jaki wpływ na Twoją wiedzę religijną mają lekcje religii?	Znacznie pogłębiają moją wiedzę	N	158	87	245
		%	22,7%	27,4%	24,2%
	Pogłębiają moją wiedzę, ale w niewielkim stopniu	N	317	130	447
		%	45,5%	41,0%	44,1%
	Nie mają znaczenia	N	205	94	299
		%	29,4%	29,7%	29,5%
	Ostabiają moją wiedzę	N	17	6	23
		%	2,4%	1,9%	2,3%
Ogółem		N	697	317	1014
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,057	3,336 ^a	3	0,343	0,337 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 160. Wpływ katechezy szkolnej na wiarę a płeć

			Kim jesteś:		Ogółem
			Jestem kobietą	Jestem mężczyzną	
Jaki wpływ na Twoją wiarę mają lekcje religii?	Znacznie pogłębiają moją wiarę	N	111	49	160
		%	15,9%	15,5%	15,7%
	Pogłębiają moją wiarę, ale w niewielkim stopniu	N	236	104	340
		%	33,8%	32,8%	33,5%
	Nie mają znaczenia	N	312	152	464
		%	44,6%	47,9%	45,7%
	Ostabiają moją wiarę	N	40	12	52
		%	5,7%	3,8%	5,1%
Ogółem		N	699	317	1016
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,047	2,207 ^a	3	0,530	0,530 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 161. Ocena zagadnień poruszanych na lekcjach religii a płeć

		Kim jesteś:			Ogółem
		Jestem kobietą	Jestem mężczyzną		
Jak oceniasz poruszane na lekcjach religii zagadnienia?	W większości są ciekawe i przydatne	N	194	99	293
		%	27,8%	31,2%	28,9%
	Część tematów jest interesująca, część niezbyt	N	344	150	494
		%	49,3%	47,3%	48,7%
	W większości są zbyt abstrakcyjne – dalekie od mojego życia	N	96	38	134
		%	13,8%	12,0%	13,2%
	Zupełnie mnie nie interesują	N	64	30	94
		%	9,2%	9,5%	9,3%
Ogółem		N	698	317	1015
		%	100,0%	100,0%	100,0%
<i>V Kramera</i>	0,040	1,600 ^a	3	0,659	0,666 ^b
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 162. Ocena zagadnień poruszanych na lekcjach religii a miejsce zamieszkania

		Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem	
		Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi		
Jak oceniasz poruszane na lekcjach religii zagadnienia?	W większości są ciekawe i przydatne	N	32	84	177	293
		%	34,0%	27,8%	28,6%	28,9%
	Część tematów jest interesująca, część niezbyt	N	40	149	305	494
		%	42,6%	49,3%	49,3%	48,7%
	W większości są zbyt abstrakcyjne – dalekie od mojego życia	N	13	38	83	134
		%	13,8%	12,6%	13,4%	13,2%
	Zupełnie mnie nie interesują	N	9	31	54	94
		%	9,6%	10,3%	8,7%	9,3%
Ogółem		N	94	302	619	1015
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	0,002	0,026	0,068	0,946	0,943 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	
<i>V Kramera</i>	0,035	2,468 ^a	6	0,872	0,877 ^b	
współczynnik	wartość	chi-kwadrat	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych

Tabela 163. Ocena metod prowadzenia lekcji religii a miejsce zamieszkania

			Gdzie mieszkasz na stałe			Ogółem
			Mieszkam w mieście powyżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam w mieście poniżej 50 tys. mieszkańców	Mieszkam na wsi	
Jak oceniasz metody (sposoby) prowadzenia lekcji religii?	Są w większości bardzo ciekawe i aktywizujące, chętnie się w nie włączam	N	29	74	149	252
		%	30,9%	24,4%	24,1%	24,8%
	Bywa różnie – czasami jest ciekawie i aktywizująco	N	49	160	338	547
		%	52,1%	52,8%	54,7%	53,9%
	W większości są nudne i nie mam ochoty nimi pracować	N	9	39	79	127
		%	9,6%	12,9%	12,8%	12,5%
	Bez względu na metody i tak mnie to nie interesuje	N	7	30	52	89
		%	7,4%	9,9%	8,4%	8,8%
Ogółem		N	94	303	618	1015
		%	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
tau-c Kendalla	0,016	0,025	0,631	0,528	0,528 ^c	
współczynnik	wartość	błąd stand.	przybliżone T	p	p Monte Carlo	
<i>V Kramera</i>	0,039	3,151 ^a	6	0,790	0,792 ^b	
współczynnik	wartość	<i>chi-kwadrat</i>	df	p	p Monte Carlo	

Źródło: Opracowanie własne na podstawie wyników badań ankietowych